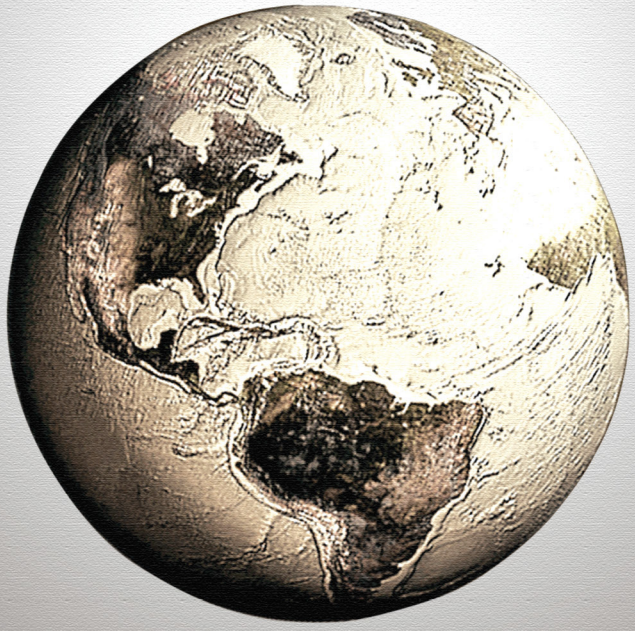
GAYE YILMAZ

SUYUN METALAŞMASI

-kıtlığın nedeni kıtlığa çare olabilir mi?-

inceleme - araştırma

evrensel
kültür kitaplığı

evrensel
kültür kitaplığı

Gaye Yılmaz

SUYUN METALAŞMASI: KITLIĞIN NEDENİ KITLIĞA ÇARE OLABİLİR Mİ?

İnceleme-Araştırma

DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın **525**
Evrensel Kültür Kitaplığı **1**
Suyun Metalaşması: Gaye Yılmaz

Kapak Tasarım: Devrim Koçlan

ISBN 978-605-5315-49-8
© Evrensel Basım Yayın 2013 - Sertifika No: 11015

Birinci Basım Nisan 2013 • İstanbul

Baskı: Ezgi Matbaacılık Tekstil Pors. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.
Sanayi Cd. Altay Sok. No: 14 Yenibosna / İstanbul • Sertifika No: 12142
T: 0212 452 23 02 - www.ezgimatbaa.net

SUYUN METALAŞMASI:
KITLIĞIN NEDENİ
KITLIĞA ÇARE OLABİLİR Mİ?

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ... 11
TEŞEKKÜR ... 15
2. BASKININ ÖNSÖZÜ ... 17
ÖNSÖZ ... 21
KITLIĞIN NEDENİ, KITLIĞA ÇARE OLABİLİR Mİ? OLAMAZ! ... 23
ÖNSÖZ ... 27
GİRİŞ ... 29
I. SUYUN METALAŞMASI ... 35
A. Metalaşma ... 35
1. Metanın İkili İşlevinin Barındırdığı Çelişkiler ... 44
B. Sermaye Birikimi Sürecinde İnsan-Doğa İlişkisi ve Doğal Kaynakların Metalaşması ... 46
1. İnsan-Doğa İlişkisi ve Sermaye Birikimi ... 47
2. Doğal Kaynakların Metalaşması ... 61
C. Suyun Metalaşması ... 66
1. Emek-Değer Teorisi Bağlamında Üretime Bir Girdi Olarak Dahil Olan Suyun Metalaşması ... 69
a) Üretim Fiyatı, Maliyet Fiyatı ve Kâr Oranı Bağlamlarında Suyun Metalaşması ... 76
b) Karşılığı Ödenen ve Karşılığı Ödenmeyen Emek Bağlamında Suyun Metalaşması ... 83
c) Su Kaynaklarında Verimlilik Artışı Bağlamında Suyun Metalaşması ... 93
D. Bölüm Değerlendirmesi ... 96

II. SUYUN METALAŞMASINDA ULUSLARARASI KURUM, KURULUŞ VE ANLAŞMALAR ... 99
A. Uluslararası Kurum ve Kuruluşlar ... 101
1. Birleşmiş Milletler ... 101
2. IWRA-Uluslararası Su Kaynakları Birliği ... 108
3. IFI's-Uluslararası Finans Kuruluşları ... 110

a) Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu ... 111
4. OECD-Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı ... 129
5. WWC-Dünya Su Konseyi ... 138
B. Suyun Metalaşması Sürecinde Uluslararası Anlaşmalar ... 145
1. GATT/WTO ... 145
a) WTO, GATS Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasında Su Hizmetleri ... 146
C. Bölüm Değerlendirmesi ... 150

III. SUYUN METALAŞMA SÜRECİNDE SU KITLIĞI, DAĞITIM MODELLERİ VE TARIMDA VE SANAYİDE SU KULLANIMINDA FARKLI ÜLKE ÖRNEKLERİ ... 152
A. Suyun Metalaşmasında En Temel Gerekçe Olan 'Su Kıtlığı'na İlişkin Tezler ... 152
B. Su Dağıtımı Modelleri ... 156
1. Tarihsel Arka Plan ve Su Dağıtım Hizmetleri İçin Makro Stratejiler ... 156
2. Uluslararası Sularla İlgili Düzenlemeler ve Örnekler ... 164
3. Suyun Metalaşması Sürecinde Fiyatlandırma Stratejileri ... 165
4. Su Dağıtım Hizmetlerinde Farklı Ülke Örnekleri ... 173
a) Kamu-Kamu İşbirliği ... 177
b) Kamu-Özel İşbirliği ... 179
C. Tarımda ve Sanayide Su Kullanımında Ülke Örnekleri ve Sermaye Birikimi ... 184
1. Sanayide Su Kullanımı: Ülke Örnekleri ve Sermaye Birikimi ... 184
2. Enerji Üretiminde Su, Baraj Sistemleri ve Sermaye Birikimi ... 198
3. Tarımsal Üretimde Su Kullanımı ... 206

IV. TÜRKİYE'DE SU HİZMETLERİ, TARIMDA VE SANAYİDE SU KULLANIMI ... 216
A. Osmanlı ve Öncesinde Su Kaynaklarının Kontrolü ve Su Dağıtımı ... 218
B. Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye'de Su Kaynaklarının Kontrolü ve Su Dağıtım Hizmetleri ... 222
1. Türkiye'de "Uluslararası Sular" Konusuna Yaklaşım ve Düzenlemeler ... 225
2. Su Dağıtımında Kurumsal Yapı ... 228
a) DSİ/Devlet Su İşleri ... 232
C. Türkiye'de Suyun Metalaşması ve Su Kaynaklarının Kontrolüne Dair Farklı Tezler ... 241

D. Türkiye'de Su İşlerinin Finansmanında Uygulanan Farklı Modeller ... 245
E. Türkiye'de Tarımda ve Sanayide Su Kullanımı ... 255
1. Türkiye'de Tarımda Su Kullanımı ... 256
2. Türkiye'de Sanayide Su Kullanımı ve Suyun Metalaşmasının Sermaye Birikimine Farklı Yansımaları ... 263
F. Türkiye'de Su Çıkarımı, İletimi ve Birikim ... 273
1. Türkiye'de Suya Dayalı Enerji Üretimi ve Birikim ... 275
2. Evsel Su Kullanımı ... 283

SONUÇ ... 287
KAYNAKÇA ... 295

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADB	Asya Kalkınma Bankası
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
ASKİ	Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi
BIMSTEC	Bengal Körfezi Çok-Sektörlü Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliği
UN	Birleşmiş Milletler
DAP	Doğu Anadolu Kalkınma Projesi
WB	Dünya Bankası
DİD	Devret-İşlet-Devret
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DMİ	Devlet Meteoroloji İşleri
DOKAP	Doğu Karadeniz Kalkınma Projesi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri
DSP	Demokratik Sol Parti
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EECCA	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri
EİEİ	Elektrik İşleri Etüt İdaresi
EKÜ	Erken Kapitalistleşen Ülkeler
EMINWA	Ülke İçi Suların Uygun Yönetimi amacıyla tasarlanan Proje
EPA	Çevre Koruma Ajansı
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
EPK	Elektrik Piyasası Kanunu
FAO	Dünya Sağlık Örgütü
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GATS	Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GATT	Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması
GKÜ	Geç Kapitalistleşen Ülkeler
GSMH	Gayrısafi Milli Hasıla
GSMZK	Gayrı Safi Milli Zırai Gelir
GSYH	Gayrısafi Yurtiçi Hasıla
GWCL	Ghana Water Company Limited (Gana Su İşletmesi Ltd.)
GWI	Küresel Su Girişimi
GWP	Küresel Su Ortaklığı
HES	Hidroelektrik Santral
I&B	İşletme ve Bakım

IBRD	Yeniden İnşa ve Kalkınma İçin Uluslararası Banka
IBWC	Uluslararası Sınırlar ve Su Komisyonu
ICESCR	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi - UN.
ICSU	Uluslararası Bilimsel Birlikler Konseyi
ICWC	Su İşbirliği İçin Uluslararası Komite
IDA	Uluslararası Kalkınma Birliği
IFAS	Aral Denizi İçin Uluslararası Fon
IFC	Uluslararası Finans Kuruluşu
IFIs	Uluslararası Finans Kuruluşları
IMF	Uluslararası Para Fonu
IWRA	Uluslararası Su Kaynakları Birliği
IWRM	Tarımsal Sulama Kaynak Yönetimi
İSKİ	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
KDV	Katma Değer Vergisi
KHGM	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KÖİ	Kamu-Özel İşbirliği
KSS	Küçük Sanayi Siteleri
MDGs	Binyıl Kalkınma Hedefleri
MIGA	Çok Taraflı Yatırımları Garantileme Ajansı
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
O	Ortaklık
OBA	Çıktı Temelli Destekleme Yaklaşımı
ODA	Resmi Kalkınma Yardımları
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı
OFWAT	İngiltere'deki Su Hizmetleri Ofisi
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
ÖSK	Özel Sektör Katılım Projeleri
PPP	Kamu-Özel Ortaklığı Projeleri 10
PSBR	Kamu Sektörü Borçlanma Gereği
PSI	Kamu Çalışanlarının Uluslararası Örgütü
PSIRU	PSI Araştırma Birimi
PSP	Özel Sektör Katılım Projeleri
RİD	Rehabilite et-İşlet-Devret
SIDA	İsveç Uluslararası Kalkınma Ajansı
SKHA	Su Kullanım Hakkı Anlaşması
SPV	Özel Amaç Aracı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TACIS	AB-Bağımsız Devletlerin Ortak Varlıklarına Teknik Yardım Programı
TMMOB	Türkiye Mimar Mühendis Odaları Birliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
TYFİ	Tasarla-Yap-Finanse et- Devret
TYİD	Tasarla-Yap-Finanse et- İşlet
U.N.	United Nations (Birleşmiş Milletler)
UÇEP	Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı
UNDP	UN-Kalkınma Programı

UNECE	Avrupa Ekonomi Komisyonu - UN
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCO	Eğitim, Sağlık, Bilim ve Kültür Organizasyonu - UN
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
USAID	Uluslararası Kalkınma İçin Birleşik Devletler
USİAD	Kalkınma Ajansı Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği
WBCSD	Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi
WCD	Dünya Barajlar Komisyonu
WCED	Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu
WHO	Dünya Sağlık Örgütü
WOP	Su Operatörleri Ortaklığı
WRMPP	Su Kaynakları İşletim Belgesi
WWAP	Su Değerlendirme Programı - UN
WWC	Dünya Su Konseyi
WWC	Dünya Su Konseyi
WWF	Dünya Su Forumu
YAS	Yer altı suyu sulama tesisleri
YEK	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretme Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun
YİÖD	Yap-İşlet- Öğret-Devret
YRİD	Yap-Rehabilite et- İşlet-Devret
YSD	Yap-Sahiplen-Devret
YSE	Yol-Su-Elektrik
YSİ	Yap-Sahiplen-İşlet
YSİD	Yap-Sahiplen-İşlet-Devret
YÜS	Yerüstü suyu sulama tesisleri

Teşekkür

Bir araştırma kitabının ortaya çıkışına kadar geçen zaman içinde sürece dahil olan ve her biri paha biçilmez değere sahip olan farklı farklı emekler vardır. Bu karşılık beklemeden verilen destekleri ne kelimelerle ifade etmek ne de küçük bir sayfaya sığdırabilmek elbette mümkün değildir. Bu sembolik teşekkürlerin en önemli riski ise, yardım aldığınız bütün dostlarınızı yazmaya çalışsanız da her zaman gözden kaçırdıklarınızın olmasıdır. Ben bu riski göze alarak teşekkürlerimi eksikleriyle birlikte kalıcılaştırmak istiyorum.

Suyun metalaşması konusunun, yaygın kanının tersine ne yalnızca doğa ve çevre bilimlerini ne de tek başına iktisat disiplinini ilgilendiren, üstelik, pek çok farklı disiplini ortaklaştıran bir konu olduğunu görmemi sağladığı için bu kitap çalışmasına vesile olan hocalarıma ve dostlarıma borçlu hissediyorum. Çalışmanın bir kitap olarak ete kemiğe bürünmesinde emeği geçen bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ama, bu zorlu süreçte özel olarak minnettarlığımı paylaşmak istediklerim de var: Tez danışmanım, sevgili hocam Prof. Dr. Mehmet Türkay'a, kısa süre önce kaybettiğimiz sevgili hocam ve arkadaşım Prof. Dr. Türkel Minibaş'a, gerek beni her aşamada motive etmek, gerekse ihtiyaç duyduğum literatürü hızla paylaşmak olsun hep yanımda hissettiğim değerli hocam Prof. Dr. Fuat Ercan'a, bütün süreç boyunca bana tahammül etme sabrını gösteren sevgili eşim Selim Yılmaz'a ve güzel annem Mualla Seçen'e, gösterdiği güven ve teşviklerinden ötürü sevgili arkadaşım Prof. Dr. Gülhan Türkay'a, bana ihtiyacım olan zamanları kazandıran sevgili yol arkadaşım Hatice Aztemur'a, teknolojiyi kullanma becerisini tereddüt etmeden benimle paylaşan sevgili dostum Dr. Ferimah Yılmaz'a, bilmediğim bir alan olan eko-sistem bilimlerindeki engin birikimiyle kitap yazım süreci boyunca beni zenginleştiren değerli hocam Prof. Dr. Beyza Üstün'e, sevgili yol arkadaşlarım Onur Üzmez ve Ayşe Cebeci'ye ve kitap yazımı sırasında gördükleri bildikleri su ile ilgili bütün kitapları edinmemi sağlayan sevgili Emrah Cengiz ile Aslı Odman'a minnettarlığımı anlatacak söz bulamıyorum.

Ayrıca, SAV Yönetim Kurulu'na ve kitabın basım sürecindeki dayanışmacı, titiz ve hoşgörülü tavırlarından ötürü sevgili dostum Serap Kurt'a ve genç arkadaşım Ülkü Gündoğdu'ya ne kadar teşekkür etsem azdır.

Dolaylı ya da dolaysız bu kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen fakat adını bu bölümde görmeyen bütün dostlarımın bana hoşgörü ile yaklaşacağı umuduyla... Teşekkürler...

Gaye Yılmaz
Beşiktaş, Temmuz 2009

2. Baskının Önsözü

2010 yılının serin bir ilkbahar günü, Çevre ve Orman İl Genel Müdürlüğü önünde yaptığımız bir basın açıklamasının ardından bahçedeki banklarda oturmuş sohbet ediyoruz. Uluslararası bir ajansın muhabiri yanımıza yaklaşıp, bizlerle söyleşi yapmak istediğini söylüyor. Bir soru, bir soru daha derken muhabir arkadaşımız bilge bir eda ile "peki, sınır aşan sular konusunda ne düşünüyorsunuz" diye soruveriyor. Bu soruya verdiğim yanıt muhabiri öylesine şaşırtıyor ki, söyleşi planlanmamış bir biçimde aniden bitiyor:

"Sular sınırları aşmaz, tersine sınırlar suların akışını ihlal eder. Çünkü yapay olan, hiç olmaması gereken sular değil sınırlardır. Bu yüzden 'sınır aşan sular' şeklinde bir kavramsallaştırma doğrudan egemenlerin dilinden ithal edilmiş bir söylemdir. Bu yüzden bizler bütün sınırları reddediyor ve bütün suları enternasyonal olarak tanımlıyoruz."

Okumaya henüz başladığınız *Suyun Metalaşması –Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir mi?* başlıklı bu kitabın ilk baskısı yaklaşık üç buçuk yıl kadar önce yapılmıştı. Aradan geçen süre zarfında gerek dünyada gerekse Türkiye'de su varlıklarının metalaşması yolunda son derece önemli kurumlar oluşturuldu ve büyük adımlar atıldı. Uluslararası alandaki gelişmelere bakıldığında örneğin, Mart 2012'de Dünya Su Forumunun altıncısı Marsilya'da düzenlendi. Benzer şekilde İtalya'da kent sularının özelleştirileceğinin ilan edilmesi ve bu gelişmeye karşı düzenlenen imza kampanyalarının sonucunda bir referandumun yapılması da kitabın ilk baskısının ardından yaşanan gelişmeler arasında. Almanya'da Merkel hükûmetinin gölleri satışa çıkarması, Hindistan ve Çin gibi gerek nüfus yoğunluğu gerekse toprak büyüklüğü açısından önem arz eden bir dizi ülkede hidroelektrik santraller ve barajların inşası gibi su kaynaklarının piyasa döngüsüne dahil edilmesinin öncül işaretlerinin artması da aynı döneme denk düşen gelişmeler arasında sayılabilir. Avrupa Birliği'nin Türkiye'de doğan Fırat ve Dicle sularının yönetimine talip olması da, biz muhaliflerin bu gelişmeye karşı *"Fırat ve Dicle'yi ne AB, ne Türkiye değil, halklar yönetsin*" deyişimiz de yine bu son üç buçuk yıllık döneme denk düşüyor.

Türkiye'de ise kurumsal yapıların inşası ilk baskıda öngörülenden de daha hızlı bir şekilde devam etmekte. Bu bağlamda 2012 yılının ikinci yarısı, hem Su Kanunu Taslağı'nın hem de Havza Yönetmeliği'nin tartışıldığı bir dönem oldu. Su Kanunu Taslağı'nda öngörülen Ulusal Su Planı, Su Yönetimi Yüksek Kurulu vb. gibi yapılara

yüklenen görev ve sorumluluklar devletin su kaynaklarının metalaşma sürecinde son derece önemli bir koordinasyon rolü üstlendiğine dair ilk baskıdaki tespitleri doğruluyor. Taslak, su kaynaklarına dair bilgilerin bile piyasa fiyatları üzerinden satılacağını; korunan alanlardaki su kaynaklarının da ticarileştirileceğini; havzalar arası su nakillerinin basit izin prosedürlerine bağlanacağını ve en önemlisi kanunun herhangi bir maddesinin diğer kanunlarla çatışması halinde Su Kanununun geçerli sayılacağını ya da diğer kanunların ihlal edileceğini ortaya koyuyor.

Diğer yandan su kaynaklarını doğrudan ve birebir ilgilendiren ancak akademik bir çalışmanın sınırları ve gerektirdiği zorunluluklar dolayısıyla ilk baskıda ele alınmamış olan Karbon Ticareti olgusu da son üç yılda daha bir ete kemiğe bürünerek görünürlük kazandı. Türkiye'nin karbon ticaretine tam entegrasyonunu sağlayacak olan Kyoto Protokolü'ne 26 Ağustos 2009'da resmen dahil oluşu ve 2013 yılından başlayarak protokolden kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmek zorunda olması da son dönemin tartışmaları arasında sayılabilir. Protokolün su kaynaklarıyla ilintisi de tam bu "sorumluluklar" bölümünde başlıyor. Buna göre tıpkı diğer üye devletler gibi Türkiye de karbon borcunu azaltmak ya da karbon pastasından payını alabilmek için yenilenebilir enerji yatırımlarını daha da hızlandıracak. Bu gelişmeyi özetle şöyle ifade etmek yanlış olmaz: daha çok HES, daha çok rüzgâr tribünü, devasa olarak nitelendirilebilecek endüstriyel güneş enerjisi sistemleri ve bunların karşılığında kuruyan nehirler, tükenen göller, sermayenin hizmetine sunulan yeraltı su kaynakları ve biten tarım toprakları. Gerçekten de "Karbon Ticareti" gibi teknik bir isme indirgenmiş olan bu gelişme, özellikle kendisini soluduğumuz temiz havanın metalaşması biçiminde ortaya koyması ve atmosferdeki sera gazlarını azaltma adı altında temiz havayı var eden bütün doğa bileşenlerinin sonuna kadar tüketilmesini gerektirmesi dolayısıyla özel ve özgün bir analizi hak ediyor.

Bu gerçekliğe karşın çevre hareketlerinin önemli bir bölümünün sırf yıllardan beri savundukları bir enerji üretim biçimi olması dolayısıyla yenilenebilir enerjinin metalaşma sürecine karşı sessiz, hatta bu süreci destekler bir tavır alması da tıpkı Karbon Ticareti olgusunun kendisi gibi özgün ve kapsamlı bir analizi hak ediyor. Bu bağlamda sermayenin muhalif hareketleri içerme ve örneğin "katılımcı demokrasi" gibi sloganlarla yereli manipüle etme yönündeki yeni, tamamen bu sürece özgü çabalarını da göz ardı etmemek gerekiyor.

Diğer yandan Türkiye'de suyun metalaşması alanında atılan adımların giderek agresifleşmesi yereldeki gerçek muhalefet hareketlerinin de hem sayıca çoğalması hem de militanlaşması gibi ikili bir sonuca yol açtı. Başta doğuda ve Karadeniz bölgesinin neredeyse bütün yerelliklerinde yaşananlar olmak üzere ülke genelinde doğa katliamlarına karşı gelişen tepkiler devletin baskı ve şiddet araçlarını çeşitlendirmesi ve çok daha yoğun kullanması sonucunu doğurdu, hatta Metin Lokumcu adlı bir arkadaşımız su mücadelesinde hayatını kaybetti.

Bu kısa önsöz yazısına sığmayacak kadar çok sayıda ve kapsamlı gelişmelerin tamamını ikinci baskıya ilave etmeyi tercih etmeyişimizin asıl nedeni ise, bu ol-

guların her birinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi ihtiyacı. Böyle bir çalışma ancak farklı başlıklı başka bir kitap çalışmasında toparlanabileceği için bunları ikinci baskıya eklemenin ya bu başlıkları önemsizleştirmeyi ya da kitap hacmini iki katına çıkarmayı gerektireceği için şimdilik yukarıda yaptığım kısa değinmelerle yetiniyorum.

Son olarak, bu ikinci baskının siz okuyucular tarafından daha fazla ilgi görmesi ihtimali oldukça güçlü görünüyor. Zira ilk baskıdaki teorik tespitlerin kitabın yayınlandığı süreçte sahada test edilmesi görece daha zordu. Bu zorluğun en temel nedeni ise suyun metalaşmasının olmazsa olmazları olarak nitelenebilecek yapı, kurum ve yasaların henüz oluşturulmamış olmasıydı. Buna karşın bugün bu kurum, yapı ve yasalar önemli ölçüde tamamlandı, çalışmanın teorik analizlerinin sahadaki izlerini sürmek oldukça kolaylaştı. Tek başına Su Kanunu tasarısı ve Havza Yönetmeliği bile su kaynaklarının metalaşmasının neden yalnızca Marx'ın emek-değer teorisi ile anlaşılabileceğini ve doğa mücadelesinin neden sınıf mücadelesinden ayrı tutulamayacağını ortaya koyuyor. Kitabın ikinci baskısının praksise uzanan yolda emek ve doğa mücadelelerini aynı çizgide buluşturmasını diliyor, ikinci baskının gerçekleştirilmesinde sorumluluk üstlenen Evrensel Basım Yayın'a ve emeği geçen tüm dostlara teşekkür ediyorum.

Gaye Yılmaz, İstanbul, Aralık 2012

Önsöz

Kapitalist sermaye birikiminin dünya ölçeğinde izlediği genişleme ve derinleşme dinamiğinin bugün aldığı biçim ve kendi gereksinimlerine bağlı olarak dönüştürmeye başladığı veya yarattığı yeni ilişki biçimleri, içinde yaşadığımız sürecin en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde kapitalizmin vurguladığımız özelliklerini kendi tarihsel bağlamına oturtabilmemiz için bu durumu birikimin süreklilik ve farklılaşma dinamikleri çerçevesinde ele almak isabetli olacaktır. Böyle bir çerçeveden bakıldığında kapitalizmin 1970'lerden bu yana dünya ölçeğinde yaşadığı iniş çıkışlı süreç söz konusu süreklilik ve farklılıklar açısından esas arka planı oluşturmaktadır.

1970'lerde dünya ölçeğinde yaşanan krizle başlayan yeniden yapılanma 90'lı yıllar itibarıyla mantıki sonuçlarına ulaşmaya başlamıştır. Yeniden yapılanmanın dayandığı mantık özü itibarıyla sermayenin değersizleşmesini önlemek üzere yeni kurum ve ilişki biçimleri oluşturmak ve/veya mevcut kurum ve ilişki biçimlerini bu amaca hizmet edecek biçimde dönüştürmektir. 80'li yıllarda hız alan bu süreçte özellikle, soğuk savaş ortamının Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle beraber sona ermesi kapitalist birikimin önünde yeni fırsatlar açılması anlamına gelmiştir. Kapitalist birikim yeni mekânlara yayılırken daha önce başlamış olan yeniden yapılanmanın kurumsallaşmalarına ve yeni ilişki biçimlerine başvurmuş ve bu yolla kendini tahkim etmiştir. Mekânsal yayılmanın coğrafi sınırına ulaşılmış olması, gerek tekil sermayeler gerekse kategorik olarak sermayenin temsiliyeti bağlamında devletler açısından en kritik ilişki biçimleri olarak rekabet ile mekânların ve dolayısıyla kaynakların yeniden paylaşımı olarak belirmiştir.

Kapitalizmin asli ve zorunlu ilişkisi olarak rekabet, sermayenin değersizleşmesini önlemeye dönük dinamikle birleştiğinde daha önce meta ilişkisi içinde olmayan alanların birikim sürecine doğrudan içerilmesi sistemin mümkün en yüksek kâr'a dayalı mantığı açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni alanlar birikim için yeni fırsatlar anlamına gelmektedir. Ancak, yeni fırsatların kimin müdahalesine göre ve hangi araçlarla gerçekleşeceği, yine birikimin süreklilik arz eden temel dinamiklerinden birisi olan güç ilişkilerine bağlı olarak biçimlenecektir. Sistemin uzun dönemli eğilimlerini belirleyen çatışma alanı olarak güç ilişkilerinin sınıflar arası ve sınıf içi dengesinin, dünya genelinde işçi sınıfı karşısında sermayenin, sermaye içinde küçük ölçekliler karşısında büyük ölçekli sermayenin

lehine dönmesi, yukarıda vurgulanan yeniden yapılanmaya yaslanan ve diğer taraftan onun koşullarını destekleyen önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok durum ya da alana kıyasla güç dengelerinde süreç içinde yaşanan bu dönüşümün en açık izlendiği alan özelleştirme pratiğidir.

Özelleştirme pratiğinin tüm dünyada ve bu arada Türkiye'de hemen hemen hedeflerine ulaşmış olması işçi sınıfının yaşanan sürece kendi çıkarları adına müdahale edebileceği bir pozisyonun uzağına düşmüş/düşürülmüş olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu koşullarda "kendi suretinde bir dünya yaratmaya" başlayan sermayenin geldiğimiz aşamada gözünü diktiği kritik alanlardan biri hayatın kaynağı olan "su"dur. Suyun metalaşmasını diğer metalaşma süreçlerinden daha önemli kılan, tüm canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri için suyun olmazsa olmaz bir pozisyona sahip olmasıdır.

Varoluşa dair böyle önemli bir işlev ve yere sahip olan suyun sermayenin tasarrufuna bırakılmaya çalışılması hiçbir şart altında kabul edilebilecek bir durum değildir. Suyun tüm canlıların yaşamındaki bu kritik yeri elinizdeki bu çalışmayı önemli kılan temel etmendir. Bu konunun tüm yön ve detaylarıyla çalışılmasının gerekliliğini âdeta bir görev gibi ortaya koyan bu özelliğin hakkı bu çalışmayla büyük ölçüde verilmiştir. Yakından izleme fırsatına sahip olduğum bu çalışmayı önemli kılan, "su" meselesini yalnızca çevre sorunu olarak ele almayıp, çevre ve suya dair karşı karşıya kalınan yıkım ve yeniden yıkım anlamına gelen metalaşma sürecini kendi tarihsel/toplumsal bağlamına eleştirel teorik bir yaklaşımla oturtarak ele almış olmasıdır. Sevgili Gaye'nin, Marksizmin olanaklarını kullanarak, değer kuramı çerçevesinde genel olarak metalaşma özel olarak da suyun metalaşması konusunu hakkıyla ele alan bu çalışması "her şeyin fiyatını bilip değerini bilmeyenler" karşısında atılmış önemli bir adımdır.

Mehmet Türkay

Kıtlığın Nedeni, Kıtlığa Çare Olabilir mi? Olamaz!

> "Arkadaşım bunlar tıpkı fare gibiler, bir yeri kemirmeden önce dokuları uyuşturan bir enzim salgılıyorlar, biz de o zaman kemirmelerini hissetmiyoruz." (Taksi şoförü)

> "Mühendis, bu nehirlere 'ALTIN'dan kelepçe vurmak mecburiyetindedir. Bunun adı barajdır, regülatördür, kanaldır, gölettir, taşkından korumadır, sulak alanların değerlendirilmesi ve doğanın korunmasıdır." (Su ve DSİ Tarihi, DSİ Vakfı)

Olamaz! Sevgili arkadaşım Gaye'nin sorusuna verilecek cevap keşke bu kadar kolay olsaydı. Suyun Metalaşmasına Hayır Platformu olarak yapacağımız toplantı mekânına giderken takside şoför arkadaşla sohbet ediyoruz. Sitemli bir dille:

"Yaa İstanbul'da dünyanın başına bela olan sermayedarlar (yerlisi-yabancısı) onu temsil eden uzman-akademisyen, teknisyenler ve bunlar için yolu açan siyasi otoriteler bir araya geliyorlar. Evlerimizde akan suyu, doğada özgür çağlayan nehir ve dereleri pazarlamanın altyapısını hazırlamak için bir araya geliyorlar, haberiniz yok mu?" demiştim.

"Abim yaa dereler, nehirler de satılır mı!" diye hafif bir kızgınlıkla bana cevap verdi.

O zaman örneklerle Türkiye'deki derelere, çaylara takılan "altın kelepçe"den bahsettim. Ve elinde tuttuğu pet şişeyi gösterdim. O zaman taksici arkadaş:

"Arkadaşım bunlar tıpkı fare gibiler, bir yeri kemirmeden önce dokuları uyuşturan bir enzim salgılıyorlar ve o zaman kemirmelerini hissetmiyoruz" demişti.

İşte bu noktada cevabımız olan *"hayır"*ın yeterli olmadığını, eksik kaldığını görüyoruz. Soruya doğru cevap vermek için insanı, doğayı ve bir bütün olarak yaşamı kemirenlerin ne tür enzimler yaydıklarının açığa çıkarılması gerekiyor. Nasıl uyuşturuluyoruz, nasıl sevimsiz oyunun farkında olmuyoruz, daha da kötüsü nasıl bu sürecin parçaları haline getiriliyoruz. Ve bunlar olurken sadece insanların önemli bir kısmının yaşam kaliteleri düşmüyor, daha da kötüsü bu kemirgenlerle mücadele için masaya oturamayacak, sokaklara çıkamayacak o *sevimli farelerin,* balıkların, kuşların, böceklerin, tavşanların, tilkilerin, ayıların, kurtların, ceylanların, leylakların, papatyaların, doğmamış, yeni doğacak çocukların, dikenlerin, böceklerin yaşam hakları ellerinden alınıyor. Doğanın parçası olan insan, doğa üzerinde egemenlik kuruyor ve dahası doğayı tahrip edecek bir toplumsal sistemin içinden geçiyor. Aslında bu bir geçiş de değil, geçecek yeni bir aşama da belki olmayacak. Kapitalizmin toplumsal doğası artık bir süreç olmaktan çıkıp hızla

tahrip eden ve yok eden bir hal aldı. Ama tam da bu gücünden dolayı yeni ve çeşitli enzimler yayabiliyor; uyuşturulma halimiz çeşit çeşit, öyle bir aşamaya geldik ki göremiyoruz, gösteremiyoruz.

Görmek ve göstermek! İçinden geçtiğimiz koşullarda görmek ve göstermek artık sadece bilme eylemliliği değil, "eyleme" ile iç içe geçmiş durumda ya da öyle olmak zorunda. *Olgular artık daha radikal.* Olgulara yön verenler çok daha örgütlü ve ellerinde muazzam güç-teknoloji birikmiş durumda. Özellikle su, enerji gibi büyük projelere baktığımızda karşımıza Dünya Su Konseyi Başkanı Loic Fauchon'ın işaret ettiği bir 'su ailesi' ile karşılaşıyoruz. Aileyi bir araya getiren projeler konsorsiyum olarak ifade edilen bir örgütlenme altında bir araya geliyor, getiriliyor. Konsorsiyum yani güç birliği, yani uluslararası sermayeleri, yerel sermayeleri, hükûmet temsilcilerini, mühendisleri, iktisatçıları, akademisyenleri birbirine bağlayan korkunç işbirliğinin adı. Ve bu işbirliğini harekete geçiren ortak bir dil: *"Bu nehirlere ALTIN'dan kelepçe vurmak gerekiyor." "Yazık nehirler boşuna akıyor, değerlendirmek gerekiyor." "Su ucuz olduğu için çok kullanılıyor, etkin değil, verimli değil." "Kalkınmak için enerjiye ihtiyacımız var."* Bakın suya göz dikenlerin başkanı bu tarz konsorsiyumlara duyulan ihtiyacı nasıl ifade ediyor: *"Eğer su konusunda bir savaş çıkmasını istemiyorsak yapılması gereken bazı şeyler var. İlk olarak hepimiz birer vatandaş olarak farklı bir yaklaşım içinde olmalıyız. Çünkü suyu gerçekten tasarruf etmemiz gerekiyor."* "Nasıl tasarruf edeceğiz?" dendiği andan itibaren "birleşik su yönetimi" adı altında su ile ilişkili her şey kontrol altına alınacak, yani akan sulara kelepçeler takılacak, yani sular toparlanacak, bir yerden bir yere diğer metalar gibi aktarılacak. Ne demişti Rize'deki dereleri her noktasında boğazlayan, kelepçeleyen SANKO'nun değerli patronu: *"Artık gözümüz açıldı, kimse bizi durduramaz."* Durdurmak isteyenleri yani kendi derelerine sahip çıkmak isteyenleri ise Başbakan: *"Ben çevreciyim, iktidarım da çevreci, biz boş gezen çevreci değiliz"* diye fırçalamıştı.

Kısaca sevgili arkadaşım Gaye'nin sorusuna sadece olamaz demek yetmiyor. Yetmiyor çünkü görmek ve göstermek gerekiyor. Görmek ve göstermek için de emek harcamak, ama çok emek harcamak gerekiyor. Kolaycı yol ve yöntemlerle "suyun özelleştirilmesine hayır", "neoliberalizme hayır" diye artık otomatikleşmiş, alışkanlığa dönüşmüş gösterme biçimlerinin ötesine gitmemiz gerekiyor. Suya vurulan altından kelepçenin sadece işçi sınıfına değil, insanlığa, sadece insanlığa değil ama çok daha önemlisi sesi soluğu çıkmayan börtü-böceğe kelepçe vurmak anlamına geldiğinin işaret edilmesi gerekiyor. "Suyun su olduğu" ama tarihin bir aşamasında suyun su olmaktan çıkarılmaya başlandığının bilgisine ihtiyacımız var, kalkınma, enerji ve benzeri zorunluluklar üzerinden yükseltilen her çeşit ulusalcı-endüstriyalist-kalkınmacı-mühendis ideolojilerinin eleştirisine ihtiyacımız var.

Gaye elinizde tuttuğunuz çalışmasında "suyun su olması gerektiğini" işaret etmek için suyun metalaşma sürecini ele alarak analizine başlıyor. Gaye'nin su sorununu güncel işleyişinden hareketle kavramsal bir zemine çekmesi çalışmayı "anlamlı" ve

"önemli" kılıyor. Suyun güncelliği derken sadece dışsal yani gözlemlenen olgulardan bahsetmiyorum. Gaye su sorununu *bir araştırıcı olarak gözlemlemedi,* suyu su olmaktan çıkaranlara karşı durarak, örgütleyerek, örgütlenerek bir karşı çıkış ile içinde yer alarak, yaşayarak içselleştirdi. Dünya su ailesinin yaydığı uyuşturucu enzimlere karşı mücadele etti. Fakat Gaye, elinizde tuttuğunuz çalışmayı yaparken içinde yer aldığı gerçeklikle kendi arasına mesafe koyarak su sorununu kavramsal düzleme taşıdı. Zor iştir hissederken, içimizi acıtan gerçekliğe mesafe koymak, ona belirli bir mesafeden bakabilmek. Hissetmeden olmuyor, ama toplumsal olgularla yüzleşirken sadece hissetmek de yetmiyor. Su mücadelesinde arkadaşım Gaye, zor olan bu işi başardı. "*Kıtlığın Nedeni, Kıtlığa Çare Olabilir mi?"* sorusuna ince ince fırça darbeleri ile hayır diyor. Hayır için öncelikle zorlu mu zorlu kapitalizmin işleyişinin yapısal belirleyenlerine bakıyor, ama suyun su olmasından kaynaklanan kendine özgülüklerini de meta analizi içine yerleştirerek bunu yapıyor. Sağlam kavramsal düzenekler oluşturulduktan sonra, sorunun uluslararası dinamikleri ve bu coğrafyaya ait açığa çıkış biçimleri analiz ediliyor. Bu anlamıyla bir ilk, yeni heyecanlara enerji verecek bir ilk çalışma.

Kapitalizmin geldiği bu aşamada kapitalistler su, eğitim, konut, sağlık gibi alanlara yöneldi, insanların güncel yaşamlarını tahrip eden alanlara yöneldi. Bu yeni yıkım alanları, aynı zamanda kapitalizmin yıkıcı toplumsal doğasına karşı çıkışın alanları da olabilir. O zaman her dilde birlikteliklere ihtiyaç var. Her dilde *su hayattır, satılamaz* diye haykırmalı

(L'acqua é vita, non si puo vendere

Wasser ist Leben, darf nicht verkauft werden!

Water is leven niet kunnen worden verkocht

l'eau c'est la vie ça ne ne vend pas

Agua es vida, no sevende

El agua es vida, no una mercancia

El-mâu hayatun lâ yübeu

awa weşiya, nêna rotene!

psir psewnig psen leitep)

ve haykırmaları Suyun Ticarileştirilmesine Karşı Platform benzeri dayanışmacı yapılarda bir araya getirmeliyiz.

Gaye gereken emeği ve enerjiyi gösterdi, ama fırından yeni çıkan çalışmayı heyecanla sahiplenerek yaz sıcağında çalışmayı evine konuk eden sevgili Serap Kurt'a ve bu konuk etme halini destekleyen SAV'ın bileşenlerine çok ama çok teşekkürler. SAV bu dizide sadece kitap çıkarmıyor, aynı zamanda yaşam ortamını tahrip eden, tahrip etmek için enzimler yayan kemirgenlere karşı çıkışa omuz veriyor, destek veriyor.

Fuat Ercan

Önsöz

Bu kitap bir yansı; suyun ve doğanın derinliklerine sizi de alacak olan mücadelenin araştırmaya yansısı.

Yaşamının büyük bir kısmında emeğin sömürülmesine karşı mücadele eden bir aktivistin; Türkiye'deki altın madeni işletmecilerinin doğaya saldırısı ile başlayan, suyun metalaştırılma süreci ile yoğunlaşan doğa tahribatına karşı duruşu ile araştırmacı kimliğine uzanan yolculuğunun izlerini okuyacaksınız bu kitapta. Bir başka deyişle sermayenin girdabına giren emeğin, doğanın, suyun isyanının mücadeleden araştırmaya dönüşen izdüşümleri ile buluşacaksınız satırlar arası yolculuğunuzda.

Bu kitap; suyun özgürlüğü için mücadele eden dostumun, sevgili Gaye'nin su üzerinde oynanan oyunları farklı açılardan irdeleyişini sunuyor sizlere. Tarihsel yolculukla başlayacak suyun tutuklanışını izleyeceksiniz. Suyun ve onu kucaklayan eko-sistemin kapitalizmin kıskacında kaybettikleri içinizi acıtarak ulaşacak sizlere.

Suyun metalaştırılması, aslında, suyu toplayan, kalitesine ulaştıran havzaların metalaştırılması; su havzalarının sanayileşmeye açılması, havzalardaki akarsulara, göllere atık su deşarjlarına göz yumulması, havzaların plansız ve kontrolsüz yerleşime açılması ile birlikte değerlendirildiğinde, aynı tarihte temelleri atılan kamu-şirket işbirliğinin de metalaştırılma kararlarının sürecini nasıl etkilediği ortaya çıkmaktadır. 1992 Rio de Janeiro ve Dublin'de ayrı ayrı yapılan BM'lere bağlı Çevre ve Su Şuraları, iki temel strateji olan "sürdürülebilir kalkınma stratejisinin çevre koruma stratejisi olarak kabulü" ve "suyun piyasada fiyatlandırılabilir mal olarak kabulü" ile suyu ve doğayı kapitalizmin pençesine teslim etmiş ve bu stratejileri yaşama geçiren aktörlerin işbirliği de günümüze kadar sürmüştür. Bu kabuller kirletme hakkını, kirleten öder hakkını beraberinde getirmiş, bu kararlar ile kalkınma stratejileri karşısında yenik düşen doğa giderek kirlenmeye ve kalitesini yitirmeye başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise kıtlaşma argümanları ile su kaynakları alınır satılır (uzun erimde meta olarak kullanım hakkı devredilir) olmaya başlamıştır.

Suyun ticarileştirilmesi sürecini okuduğunuzda elinizdeki kitabın bir araştırma olduğu gerçeği; suyun ve toprağın diğer metalardan farkını, tüketildikçe yenilenemez oluşunu kavratacak önce. Ve giderek daha çok doğanın parçası olduğunuzu

hissedecek ve giderek daha çok korumak isteyeceksiniz hiç yok edilemeyecek gibi yanıbaşınızda coşan akarsularınızı.

Sevgili Gaye'nin kimliğinde suyu ve doğayı koruyacak tüm dostlara, aktivistlere, araştırmacılara saygılarımla...

Beyza Üstün

GİRİŞ

Dünyada 2000'li yılların başından itibaren suyun metalaşması yönündeki tartışmalar, bu konuda atılan adımlar ve ortaya çıkmakta olan karşı mücadeleler pek çok soruyu da beraberinde getirmektedir. Sosyal bilimler alanında tartışmaların daha çok suyun insani ihtiyaçlar için kullanımına, fiyatlandırma stratejilerine, yoksulların suya erişimine ve mücadelelere odaklandığı; doğa, insan ve toplumsal sistem arasındaki nesnel bağların ise büyük oranda analiz dışı bırakıldığı dikkat çekmektedir. Bu analizlerin bazılarında, örneğin, suyun halihazırda da devletler tarafından belli bir bedel karşılığında veriliyor olduğu hatırlatılmakta ve yeni süreçte suyun değerinin piyasada belirlenmesinin önemli bir fark yaratmayacağı savlanmaktadır. Benzer şekilde fen bilimleri alanındaki çalışmalarda da ya suyun daha verimli kullanılacağı teknolojilerin önerildiği ya da iklimsel projeksiyonlarla yakın gelecekteki yağış sistemlerinin incelendiği dikkat çekmektedir. Buna karşın ne metalaşmanın nedenlerinin ne de suyun metalaşması sürecinde kaçınılmaz olan dönüşümlerin doğa üzerindeki etkilerinin genellikle bu analizlerde yer almadığı görülmektedir. Bu bağlamda, örneğin, büyük barajların getirdiği olumsuzluklar bütün boyutlarıyla aktarılırken; yalnızca metalaşma dolayısıyla suyun neden ve nasıl biriktirilmek zorunda olduğu konusuna değinilmemektedir. Dolayısıyla suyun ihtiyaçlardan bağımsız olarak biriktirilmesinin doğa üzerindeki olası sonuçlarına da yer verilmemektedir. Bu şartlarda yeni süreçte su arzının oluşturulma zorunluluğuna bağlı olarak baraj ve rezervuar sistemlerinin sayısının bugünden öngörülmesi bile mümkün olmayacak kadar hızlı artmasının doğuracağı sonuçların fen bilimleri alanında ayrıca analiz edilmesi önemli bir ihtiyaç olarak ortada durmaktadır. Diğer yandan gerek fen bilimleri gerek sosyal bilimlerde su kıtlığının nedenleri tartışılırken, insanın doğa ile kurduğu ilişkiye geniş ölçüde yer verilmesine karşın, insanın kendisini de dönüştüren toplumsal sistem analizlere nadiren dahil edilmektedir. Daha da önemlisi bu tartışmaların pek çoğunda kapitalist sistemde yapılan üretimin, insan ihtiyaçlarını gidermeyi hedeflediği gerekçesiyle meşrulaştırıldığı dikkat çekmektedir. Buna karşın kapitalist toplumda ihtiyaç mallarının aşırı miktarlarda üretilmesinin yanı sıra toplumların hiçbir zaman ihtiyaç duymayacakları metalar da ihtiyaç gibi hissettirilebilmekte ve üretimin sonuçları paylaşılırken de ihtiyaçlardan hareket edilmemektedir. Sonuç olarak, su kıtlığı ve suyun ticari bir meta haline getirilmesi çabalarının toplamı metalaşma olgusunun kendisinin analizini gerekli hale getirmektedir.

Herhangi bir ürünün metalaşmasına dair analizler, özellikle "meta" kavramının içerdiği çoklu dinamikler ve değişkenler dolayısıyla ister istemez sermaye birikiminin kendisinin analizine ulaşmaktadır. Çünkü, tekil emek süreçlerinde ortaya çıkan metaların değerlerinin çoğul bir ortamda, başka bir deyişle piyasada belirleniyor olması metalaşma sürecinin aynı zamanda toplumsal bir süreç olduğu anlamına gelmektedir. Böylece metalaşma kavramı, bize göründüğü soyut, teknik ya da tümüyle ekonomik olan görüngüsünden sıyrılarak canlı, yaşayan bir ilişkiye işaret eder hale dönüşmektedir.

Diğer yandan söz konusu edilen suyun metalaşmasının analizi olduğunda, bu kez insan emeğinin diğer türdeki sonuçlarının metalaşmasından farklı bir analiz gerekli hale gelmektedir. Bu gereklilik, suyun doğanın bileşenlerinden biri, bir doğal kaynak olmasından kaynaklanmaktadır. Suyun metalaşmasının gerekçeleri arasında üzerinde en fazla ortaklaşılan tezlerin başında nüfus artışı ve insanın su ile kurduğu ilişki ve bu ikisinden kaynaklanan su kıtlığı gelmektedir. Dolayısıyla, temiz suyun giderek kıt bir kaynak haline gelmesi olgusu, bu çalışmanın, insanın doğa ile kurduğu ilişkiden, çevre, iklim, coğrafya, tarım ve orman varlıklarını inceleyen doğa bilimlerinin konuyu ele alış biçimine kadar pek çok farklı disiplini kısmen de olsa anlama çabasını anlaşılabilir hale getirmektedir. Çalışmanın tezlerinden bir diğeri ise suyun metalaşmasının sonuçlarının diğer ürünlerin metalaşmalarından farklı olacağı şeklindedir. Bu fark esas olarak su ve toprağın insan emeğinin ürünü olmaması, dolayısıyla söz konusu arzın da sınırsız olmaması ile ilişkilidir. Öte yandan, suyun kendisi farklı oranlarda olsa da bütün üretim süreçlerine bir üretim girdisi olarak dahil edildiği için, suyun metalaşmasının üretim süreçlerine yansıyan sonuçları da diğer üretim girdileriyle aynı olmayacaktır. Başka bir deyişle, temiz suyun metalaşma dolayısıyla kıtlaşması farklı üretim sektörlerinde su kullanma miktarlarına bağlı olarak farklı sonuçlara yol açacaktır. Çünkü, suyun metalaşması bir yandan meta üretimine dayalı kapitalist sistemin yapısal bir ihtiyacı iken, diğer yandan da ileri aşamaya gelindiğinde kapitalist üretimin karşısına yine yapısal bir engel olarak çıkma potansiyeli barındırmaktadır.

Bunun yanında, toprak ve suyun metalaşmasında doğanın bileşenleri olmaları bakımından ve zaman farkıyla da olsa metalaşmaya konu edilmeleri bağlamında benzerlikler olsa da, bu iki doğa bileşeninin özgüllükleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda, suyun kendisi hem sanayi hem tarımda üretime girdi olarak dahil olurken; toprak sadece tarımda ve doğrudan kendisi değil, fakat çıktıları ile (hammadde) üretim sürecinde yer almaktadır. Suyun metalaşması ise üretimin, hem hammadde türünden girdilerini, hem doğrudan su biçimindeki girdilerinin üretim süreçlerini hem de emek-gücünün yaşamak ve gündelik ihtiyaçlarını gidermek için suyla kurduğu ilişkilerini yani üretim süreçlerini bütün boyutlarıyla etkileyecek bir süreçtir. Bu nedenle çalışma, güncel olarak yapılan tartışmalarda eksik olan uzun erimli yapısal koşullarla bu koşulların açığa çıkışı yani olgular arasında gerekli bağlantıları kurmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada ne yapı ve ne de olgular birbirini dışlamadan ele alınmaktadır. Bu yüzden çalışma iki dü-

zey arasındaki gerilimli alanlar arasında bir ara yüz oluşturmayı amaçlamaktadır. Kendi içinde gerilimli olsa bile bu tarz bir ele alışın özellikle suyun metalaşması gibi önemli bir konu açısından gerekli ve hatta zorunlu olduğunu belirtmekte yarar vardır. Böyle bir ele alış, suyun metalaşmasının sistemin hangi yapısal ihtiyaçlarına tekabül ettiğini ve metalaşma sonrasında sermaye birikim süreçlerinde yaşanacak etkileşimleri anlamayı zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenlerden ötürü bu çalışma suyun metalaşma sürecini yaygın ele alış biçimlerinden farklı olarak, süreci yapısal nedenleri ve olası sonuçları ekseninde düşünmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle metalaşma kavramı ele alınmakta ve metanın, biri ürünün meta olarak diğeri ise metanın sermayenin ürünü olarak ikili niteliği analiz edilmektedir. Bu bölümde öncelikle metalaşma sürecinin asli kavramları olan kullanım değeri, artı-değer, değer, değişim değeri ve soyut emek kategorileri analiz edilmektedir. Aynı bölüm altında incelenen bir diğer konu ise, insanın tarihsel olarak doğa ile kurduğu ilişkidir. İnsanın doğaya müdahaleleri bütün metalaşma sürecinden doğrudan etkilendiği gibi bir yandan bu süreçte gerek insan gerekse doğa, hem etkin hem de edilgen, yani kendisi dönüşürken karşıtını da dönüştüren bir konumdadır. Diğer yandan, metalaşma sürecinin bizzat kendisinin doğal kaynakların metalaşması sürecini beslediği gerçeğinden de hareketle bu bölümde insan-doğa ilişkisi ve doğal kaynakların metalaşması, insan-insan ve insan-doğa ilişkilerinin birbirini karşılıklı koşullaması bağlamında irdelenmektedir. İkinci bölümün son başlığında suyun metalaşması Marx'ın emek-değer teorisi bağlamında analiz edilmektedir. Bu bölüm, metalaşma olgusunun temiz sudaki mevcut kıtlaşma üzerindeki etkilerinin yanı sıra, suyun metalaşmasının su kaynakları üzerindeki yıkıcı etkilerini de anlamaya olanak vermektedir. Suyun metalaşmasının sermaye birikim sürecinde nasıl bir değişikliğe tekabül edeceğinin sorgulandığı bu alt bölümde, devlet tarafından gölge fiyatlama ile sunulan su için bedel ödemek ile suyu piyasada belirlenen fiyat üzerinden bir meta olarak satın almak arasındaki farka odaklanılmaktadır. Kapitalizmin aşırı birikimden kaynaklanan krizinin ertelenmesinde suyun metalaşmasının nasıl bir yapısal ihtiyaca karşılık geldiğinin de analiz edildiği bu alt bölüm, su kaynaklarında verimliliği arttırmaya dönük günümüz çabalarının sistemin içinde bulunduğu krizle ilişkisinin geri planına da ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Üçüncü bölümde suyun metalaşma sürecinde gerek toplumsal meşruiyeti sağlamak amacıyla faaliyetler yürüten düşünce fabrikaları, gerekse süreci hızlandırmak için politika ve strateji üreten yapılar olmak üzere uluslararası kurum, kuruluş ve anlaşmalar irdelenmektedir. Özellikle yabancı sermaye girişine ihtiyaç duyan ve borçlu konumda olan ülkeler üzerinde etkili olduğu görülen uluslararası yapılar, suyun metalaşmasının kurucu unsurları arasında olsalar da, bu yapı ve düzenlemeleri tek başına sürecin nedeni olarak tanımlamak mümkün değildir. Uluslararası kuruluşlarda bilhassa 1990 yılı sonrasında gözlenen yönelim farklılaşmalarının "sürdürülebilir kalkınma" bağlamında irdelendiği bu alt bölümde, kuruluşlar arasındaki güçlü işbirlikleri de gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu bölümde, uluslararası

su politikalarının belirlenmesinde etkili olan Dünya Bankası, Dünya Su Konseyi, UN-Dünya Su Komisyonu, IWRA ve Dünya Ticaret Örgütü gibi yapıların suyun metalaşmasıyla ilintili söylem ve stratejilerine yer verilmektedir.

Dördüncü bölüm, su kıtlığı ile ilişkili tezler ve farklı su dağıtımı modelleriyle tarımda ve sanayide su kullanımına dair ülke örneklerine ayrılmıştır. Fiyatlandırma stratejileri, uluslararası sular konusundaki mevcut düzenleme ve tartışmaların da ele alındığı bu bölümde kamu-kamu işbirliği ve kamu-özel işbirliği başta olmak üzere suyu metalaştırmanın güncel pratikleri analiz edilmektedir. Özellikle devletler arasında yapılmakta olan su satışlarında belli bir piyasanın şimdiden oluştuğunu gösteren örneklerden, suyun giderek artan bir oranda enerjiyle takas edilmekte olduğu ve su fiyatlarının dünya enerji piyasalarındaki dalgalanmalardan da etkilendiği anlaşılmaktadır. Su kaynaklarının mülkiyetinin devletlerde kalması gerektiğini savunan tezlere karşı suyun "kamu-kamu işbirliği" adı verilen projeler üzerinden bizzat devletler eliyle metalaştırıldığı uygulamaların anlatıldığı bu bölüm, suyun metalaşmasının farklı biçimler altında da olabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Dördüncü bölümde analiz edilen son başlık ise tarımda ve sanayide su kullanımına dair ülke örnekleri ile sermaye birikimi arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Tarım ve sanayideki su kullanımlarını birbirinden ayrıştırarak ele alan yaklaşımların eleştirildiği bu bölümde, kapitalistleştiği ölçüde her iki sektörün pek çok durumda birbirine girdi ürettiği tezi savunulmaktadır. Sektörleri birbirinden bağımsızlaştıran yaklaşımlardaki ortak eğilimlerin açığa çıkarılmaya çalışıldığı bu bölümde yer verilen örnek ve alıntılar, çalışmanın teorik tezlerini, özellikle sermayenin aşırı birikimi ile suyun metalaşması arasındaki nesnel ilişkiyi önemli ölçüde doğrulamaktadır. Bu bölümde görünür hale gelen bir diğer boyut ise, su kaynaklarından yararlanma konusundaki gerilimlerin yalnızca suyu metalaştırma yönünde çalışmalar yapan kurumlar ve toplumla sınırlı olmadığıdır. Bu bölümde, yeni süreçte bunun yanı sıra sermaye sınıfının kendi içinde de bir dizi çatışma ve gerilimin yaşanacağı öngörülmektedir. Diğer bir deyişle, kıtlaşma olgusu temiz suyun yeniden bölüşümünü gündeme getirmiş görünmektedir. Bu yeniden bölüşümde, tarımsal su kullanımının azaltılması ve bunun yerine endüstriyel su kullanımının payının arttırılması yönünde eğilimler gözlenmektedir.

Beşinci bölüm, Türkiye'ye odaklanmaktadır. Bu bölüm tarım, sanayi, enerji üretimlerinde su kullanımları ile sermaye birikimi arasındaki ilişkinin yanı sıra; devletin su kaynakları üzerindeki kontrolünde tarihsel süreç boyunca yaşanan dönüşümlerin nedenlerini; kurumsal yapıları ve değişimleri ve Türkiye'de su işlerinin finansmanında uygulanan farklı modelleri de konu almaktadır. Türkiye sermayesinin farklı fraksiyonlarının suyun metalaşması konusunda ortaklaşması ve sınır aşan sular konusunda devletin –AB'ninkinden sapma gösteren– yaklaşımlarına paralel bir tavır içerisinde olmasının olası nedenlerinin tartışıldığı bu bölüm, geç kapitalistleşmenin özgüllüklerini de anlamayı amaçlamaktadır. Devlet ve sermayenin ekonomide tam liberal bir çizgi izlerken sınır aşan sular konusunda tam muhafazakâr bir yaklaşımı benimsemesi meselenin aynı zamanda egemenlik kavramı ve sermayenin ulusal çıkarları ile de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, temiz sudaki kıtlaşma olgusundan hareketle gündemde olan metalaşma sürecinin, sermaye birikim sürecinde nasıl bir etkileşime yol açacağı sorusu üzerinde durulmaktadır. Birikimin, toplumsal bir süreç olduğu ölçüde doğrusal ve düz bir çizgi gibi gelişmesinin olanaksızlığı, sermaye birikiminin su ile ilişkisinde de bugünden öngörülemeyecek bir dizi çelişki ve çatışmanın bulunduğu anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, bu çalışmanın hedefi, suyun her koşulda ve dünyanın her yerinde aynı süreçlerde metalaşacağını göstermek değil; metalaştığı konumda sermaye birikiminde ve doğada karşılıklı olarak meydana gelecek değişimleri ve farklı coğrafyalardaki olası özgüllükleri anlamaktır.

I. SUYUN METALAŞMASI

Bir doğal kaynak olan suyu, piyasada alınıp satılabilen bir metaya dönüştüren koşulların anlaşılması, öncelikle, kendisi de insan emek-gücünün ürünü olan metayı, insan emek-gücünün –meta olmayan– ürünlerinden farklılaştıran özelliklerin ortaya çıkarılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu bölümde, ilk olarak klasik iktisat ile Karl Marx'ın sermaye birikimi analizlerinin temel sorularının başında gelen ve ekonomi politiğe içkin bir kavram olan meta analiz edilecektir. İkinci olarak doğal kaynakların metalaşma sürecinin ele alınmasının ardından metalaşma olgusu su özelinde irdelenecektir.

A. Metalaşma

Kapitalist üretim, biri, ürünlerin metalar biçiminde üretilmesi; diğeri ise üretimin dolaysız amacı ve belirleyici dürtüsü olarak artı-değer üretimi olmak üzere iki karakteristik özellikle diğer üretim biçimlerinden ayrılır (Marx, 1997c, s. 771-772). Ürünün meta olarak ve metanın sermayenin ürünü olarak niteliği, bütün dolaşım ilişkilerini, yani, ürünlerin geçmek zorunda oldukları ve içerisinde belirli toplumsal niteliklere büründükleri belirli toplumsal süreci zaten belirlemiş olur. Bu ikili nitelik, üretim aracılarının, kendi ürünlerinin değerini genişlettikleri ve, ya geçim ya da üretim araçlarına yeniden dönüştürüldükleri belirli ilişkilerin de saptanmış olduğunu belirtir. Ama, bunun dışında bile, değerin tüm belirlenmesi ve toplam üretimin değerler tarafından düzenlenmesi meta olarak ürünün, ya da kapitalist biçimde üretilen meta olarak metanın yukarıda bahsedilen iki karakteristik özelliğinden doğar (Marx, 1997c, s. 771).

Kapital'in birinci cildine, Marx, "kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliğinin muazzam bir meta birikimi olarak kendini gösterdiği, bu birikimin tekil biriminin ise tek bir meta olduğu, bu nedenle de birikime dair analizin meta ile başlaması gerektiği" (Marx, 2000a, s. 47) tespitiyle giriş yapar. Metaların değişimi (mübadelesi), özgül niteliğiyle sermaye üretimine tekabül ettiği ölçüde meta üretimi ve değişimi olmadan sermaye birikiminin gerçekleşemeyeceği tespitini yapmak mümkündür. Marx, sermayenin değerlenmesini özgül bir ilişki olarak almakta ve meta mübadelesi olmadan değerlenmenin de mümkün olamayacağını belirtmektedir. Zira, meta mübadelesinin olmaması halinde, olay, üretilen kullanım değerlerinin ölçülmesine, kısacası, salt kullanım değerlerine in-

dirgenmiş olacaktır (Marx, 1979, s. 473). Bu bağlamda, meta kavramı ve metalaşma sürecine odaklanılacak bu bölüm, bir süreç olarak sermayenin de analizini kapsayacaktır.

İnsan ihtiyacını karşılayan yararlı şeylere nitelik ve nicelik olmak üzere iki açıdan bakılabilir. Yararlı olma hali ise şeyleri bir kullanım değeri haline getirir. Ancak söz konusu yararlı olma durumu metanın fiziksel özellikleriyle bağlı olduğu için, yararlılık, metadan ayrı bir varlığa sahip değildir (Marx, 2000a, s. 48). Örneğin, bir gıda maddesinin yararlılığı, o gıda maddesinin insanın açlık halini gideren ve beslenme ihtiyacını karşılayan fiziksel özelliklerinden bağımsız düşünülemez. Hatta söz konusu yararlılık, sayılan bu fiziksel özelliklerden kaynaklanır. Diğer yandan, bir şeyi meta olarak tanımlamaya yetecek kriterlerin başında da o şeyin insana yararlı olması gelir, fakat tek başına bu kriter o şeyi meta olarak tanımlamaya yetmez. Çünkü şey'lerin metalara dönüşebilmesi için kullanım değerinin yanı sıra değişim değerine de sahip olması gerekir. Tıpkı, bir hekimin ev ortamında kendi çocuğunu tedavi ederken harcadığı emeğin sonucunda bir yararlılık bir kullanım değeri yaratıldığı halde bir sermaye birikimi ya da parasal anlamda zenginleşmenin söz konusu olmaması gibi. Buna karşın aynı hekim ertesi gün ücret karşılığında çalıştığı özel hastanede bu kullanım değerinin aynısını başkalarının çocukları için yarattığında ortaya çıkan ürün bir meta biçimini almakta ve sermaye birikimi yaratmaktadır.

Bu bağlamda, "yararlı olma halinin şeyleri bir kullanım değeri haline getirdiği" tespitinden de hareketle, kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki farkın ortaya konması gerekmektedir. İnsana yararlı olan her emek ürününün bir kullanım değeri vardır, ancak, kullanım değerine sahip her emek ürününün değişim değerine de sahip olması gerekmez. Buna karşın, değişim değeri olan her emek ürünü, aynı zamanda bir kullanım değerine de sahiptir (Marx, 2000a, s. 48). Örneğin, insanın kendi yaşamsal ihtiyaçlarını gidermek için kendi emeğiyle yaptığı saç tarama ya da yemek pişirme gibi faaliyetlerinin her biri yalnızca kullanım değerlerini temsil ederken; aynı ihtiyaçların berberde ya da restoranda başkalarına gördürülmesi durumunda bu eylemlerde, artık, biri kullanım diğeri ise değişim değeri olmak üzere iki farklı değerden söz etmek gerekir. Marx, kullanım değerlerinin ancak bir kullanım ya da tüketimle gerçekleştiğini ve toplumsal biçimi ne olursa olsun, her türlü servetin özünü oluşturduğunu ve ayrıca, değişim değerinin maddi taşıyıcıları olarak işlev gördüğünü belirtmektedir. (2000a, s. 48)

Metaların kullanım değerleri, ancak, değişim değeri oldukları ellerden, kullanım değeri oldukları ellere evrensel bir biçimde geçtiklerinde, yani, değişildiklerinde kullanım değerleri haline gelirler. Öyle ki, ancak, bu evrensel elden ele geçiş, metaların içerdikleri emeği yararlı emek yapar. Başka bir deyişle, kullanım değeri olurken metaların uğradıkları biricik biçim değiştirme, sahipleri için kullanım değeri olmamak ve onlara sahip olmayanlar için kullanım değeri olmak gibi, kesin ve tek varoluş tarzlarının ortadan kalkmasıdır (Marx, 2005, s. 61). Metanın bu ikili varoluşu, koşulların insanlar üzerindeki farklı bağlamları ya da perspektifsel öğe ile ilişkilidir, başka bir ifade ile, şeyler, ona bakan kişilerin kim olduğuna bağlı

olarak farklı görünebilir (Ollman, 2006, s. 36). Gerçekten de metalar, satıcıları ve alıcıları bağlamlarında ayrı ayrı analize dahil edildiğinde bu ikili var olma halinin anlaşılması mümkün hale gelmektedir. David Harvey, bu durumun, metaları, insanlar açısından ikircikli kıldığını ve bunun da "tüketelim mi yoksa satalım mı?" sorusuyla daha görünür hale geldiğini belirtmektedir. (1999, s. 121)

Metaların değişim değerleri öncelikle bir eşitliği ifade eder. Çünkü bu eşitliğin olmadığı yerde metalar arasında değişim söz konusu olamaz. Fiziksel, kimyasal ve doğal özellikleri birbirinden farklı iki şeyin değişilebilmesi için, eşitlenebilmesi, yani, bu iki şeyin ne biri ne de öteki olmayan üçüncü bir şeye eşit olması ve bu üçüncü şeye indirgenebilir olmaları gerekir. Bu, "üçüncü şey" her iki şeyin içinde de bulunan bir ortak özellik olmak zorundadır. Diğer yandan, metaların değişimi sırasında, kullanım değerleri tamamen soyutlanmış olduğu için, bir kullanım değeri, ancak yeterli miktarda olmak kaydıyla, bir başka kullanım değerinden farksızdır (Marx, 2000a, s. 49). Bu tespitteki "yeterli miktarda olma" koşulu, metaların, kendilerini, insan ihtiyaçlarını karşılayan ürünler olmaktan öte, miktarsal etmenler olarak ortaya koymalarından kaynaklanır. Başka bir deyişle, amaç, sadece yararlı bir şeyin üretilmesi değil, bu yararlılığın aracılığıyla bir niceliğin üretilmesidir. Sonuç olarak üretim, somut ürünlerle ve verili birtakım somut ihtiyaçlarla sınırlı olmaktan çıkmış, başlı başına bir amaç haline gelmiştir (Marx, 1979, s. 78).

Metalar, kullanım değerlerinden soyutlandığında, geriye, ortak tek bir özellik olarak emek ürünleri olmaları kalır. Ancak bir metanın kullanım değerinden soyutlanması, onu kullanım değeri yapan maddi unsurlar ve biçimlerden de soyutlanması demektir. Maddi bir şey olarak varlığı ortadan kalkan metanın, artık, hangi türden bir üretici emeğin ürünü olduğunun bir önemi kalmamıştır. Bunun nedeni ise, metalaşma sürecinde ürünlerin yararlı nitelikleri ile birlikte, hem bunlarda şekillenmiş çeşit çeşit emeğin yararlı niteliklerinin, hem de bu emeğin somut biçimlerinin yok edilmiş olmasıdır. Artık bu "şey"lerde hepsinde ortak olandan başka bir şey kalmamış; hepsi de tek ve aynı tür emeğe, Marx'ın ifadesiyle "soyut emeğe" indirgenmiş olurlar (Marx, 2000a, s. 50). Marx'ın analizi, metadaki niteliksel boyutu soyut emek olarak tanımladıktan sonra, değerin ya da metanın diğer metalar karşısında konuşabilmesi, yani, kendisinde var olan soyut emeği açığa çıkarabilmesi için, onun niceliksel analizine yönelir (Ercan, 2005, s. 291). Bu bağlamda, kapitalist toplumda, sermaye sahipleri için ürün sadece bir fayda değil, aynı zamanda bir nicelik, şu ya da bu biçimi almış "emek harcama faaliyeti"nin bizzat kendisidir (Marx, 1979, s. 30). Öyle ki, meta üretme faaliyetinde, üretim aracı, öncelikle değer üretmek amacıyla kullanılır. Bu amaca hizmet etmediği sürece, üretilen somut nesne ne kadar yararlı olursa olsun kapitalist anlamda bir meta değildir ve kapitalist üretime dayanan toplumda hiçbir toplumsal karşılığı yoktur. Buna karşın, toplumsal ihtiyaçları karşılayan yararlı nesnelerin üretimi kuşkusuz devam edecektir; ama bu, asıl amacın sadece katlanılacak bir koşuludur. Asıl amaç ise, ihtiyaç maddeleri üretmek değil, satılıp herhangi bir eşyaya çevrilebilecek olan bir meta, yani değişim değeri üretmektir (Marx, 1979, s. 78). Kapitalist toplum-

da, üretimin asli ürünü, şeylerin yararlılıkları değil de değerler olduğunda, üretim araçlarının da, değer üretiminin gereklerine göre, değişim gücüne sahip metalar olması gerekir (Marx, 1979, s. 79). Böylelikle sermaye niteliğine kavuşan üretim aracı, öncelikle değer üretmek amacıyla kullanılır.

İkinci olarak, değişim-değeri genellikle yalnızca bir anlatım biçimi, metada bulunan, ama ondan ayırt edilebilen görüngüsel bir biçimdir (Marx, 2000a, s. 49). Değişim değerindeki bu özellik, onu, metaların fiziksel özelliklerinden doğan ve bu özelliklerden ayırt edilemeyen kullanım değerinden farklılaştıran başat özelliklerden biridir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bütün metalarda ortak olan toplumsal öz, yani onların üretimleri için harcanmış insan emek-gücü metanın değerini oluşturur. Dolayısıyla, metalar, kullanım değerlerinden ya da yararlı olma hallerinden soyutlandıklarında, geriye, kendisini görüngüsel bir biçim olan değişim değeri formunda ortaya koyan, meta değerleri kalır. Bu bağlamda, değişim değeri, içerisinde meta değerinin kendisini gösterebildiği yegâne biçimdir. Başka bir deyişle, bir kullanım değeri, bu nedenle, ancak, içerisinde soyut insan emeği maddeleştiği için bir değere sahiptir (Marx, 2000a, s. 51). Sonuç olarak, aynı anda değişim değerine de sahip olmayan kullanım değerleri, tek başına bu özelliği taşıdıklarında geçim araçlarıdırlar. Ama değişim değeri olarak, birbirlerinden farklı olmayan eşit emeği, yani içinde emekçilerin bireyselliklerinin silindiği emeği temsil ederler. Değişim değeri yaratıcısı emek, genel soyut emektir (Marx, 2005, s. 45-46). Bu değerin büyüklüğü ise, değer yaratıcı özün, yani harcanan emeğin miktarıyla ölçülür. Emeğin miktar ölçüsü, emek-gücünün harcanma süresidir ve bu sürenin ölçütü, hafta, gün ve saat olarak belli bir zaman birimiyle ifade edilir. Bir toplumun ürettiği tüm metaların toplam değerinde somutlaşan toplam emek-gücü çok sayıda tek tek birim emeklerden oluştuğu halde, Marx'ın analizlerinde bu, türdeş insan emek-gücü kitlesi olarak kabul edilir (Marx, 2000a, s. 51). Değişim değerini yaratan emeği nitelendiren bir başka şey de, burada, kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin, tersine görünmesi, sanki, nesneler arasındaki toplumsal ilişkilermiş gibi görünmesidir (Marx, 2005, s. 51). Metalar âleminde, insan elinin yarattığı ürünler, bağımsız canlı varlıklarmış gibi görünür ve hem birbirleriyle, hem de insanoğlu ile ilişki içine girerler. Emek ürünlerine, meta oldukları anda yapışıveren ve bu nedenle meta üretiminden ayrılması olanaksız olan şeye Marx, meta fetişizmi adını vermektedir. Metalardaki bu fetişizmin kökeni ise, bunları üreten emeğin özel toplumsal niteliğidir (2000a, s. 83).

Meta üretimini analiz etmek suretiyle, sermaye birikiminin hangi aşamalardan geçerek toplumsal bir ilişki formu aldığını göstermeyi amaçlayan Marx, kullanım değerini değer kavramıymış gibi kullanan Wagner'le giriştiği polemikte onu, "Değer kavramını ilk kez kendisinin keşfettiğini sanıyor, ama, gerçekte yaptığı, yeniden keşfettiği 'kullanım değeri'ni, değer kavramının yerine kullanmaktan öte bir şey değil" sözleriyle eleştirmektedir. Bu eleştirinin kökeninde ise, Wagner'in, analizine, toplum yerine bireyle başlamak gibi muazzam bir indirgemecilik yapmış olması yer almaktadır (Ehrbar, 2008, s. 48). Kapitalist toplumda meta üretiminin

ayırt edici temellerinden olan "türdeş insan emek-gücü kitlesi" ve "soyut emek" gibi kavramları dışlayan böyle bir ele alış tarzı, metalaşma sürecinin anlaşılmasını da olanaksız hale getirme riski barındırmaktadır.

Sonuç olarak, herhangi bir metanın değerinin büyüklüğünü, o metanın üretimi için harcanmış "toplumsal olarak gerekli emek zamanı" belirler. Toplumsal olarak gerekli emek zamanı, bir malı, normal üretim koşulları altında, o sıradaki ortalama hüner derecesi ve yoğunluğu ile elde edebilmek için gerekli zamandır. Bu nedenle, bir malın üretimi için harcanan toplumsal açıdan gerekli emek zamanı değişmeden kaldığında, o malın değerinde de bir değişme olmaz (Marx, 2000a, s. 51-52). Toplumsal emek zamanı, metalarda gizli olarak bulunur ve ancak değişim sürecinde ortaya çıkar. Bu anlamda, genel toplumsal emek, önceden hazır olan bir koşul değil, varılan bir sonuçtur (Marx, 2005, s. 65). Bu tespit, meta değerlerinin tekil üretim süreçlerinde yaratılmasına karşın değerin belirleniminin çoğul piyasa süreçlerinde gerçekleştiği ve dolayısıyla sermaye birikiminin tekil olan üretim süreçleriyle çoğul olan piyasa süreçlerinin birliğiyle mümkün olduğu anlamına gelmektedir.

Diğer yandan, bir metanın değeri o metada maddeleşmiş emek zamanı ile doğru orantılı, emeğin üretkenliği ile ters orantılıdır (Marx, 2000a, s. 52). Emek üretkenliğinin artması, metada maddeleşmiş emek zamanının azalmasına yol açacağı için meta değerinde de bir azalmaya tekabül eder. Metaların değişilebilmesinin ön koşulu, metanın önce emek süresine, yani kendinden nitelikçe farklı bir şeye çevrilmesidir.(1) çünkü meta, emek süresi olarak yalnızca emek süresi değil, maddileşmiş emek süresidir; devinim halinde değil, hareketsiz halde; süreç olarak değil, sonuç olarak emek süresidir;(2) çünkü meta, yalnızca tasavvurda var olan –emeğin, niteliklerinden arınmış, sadece nicelik bakımından farklılaşan biçimlerinden ibaret olan– soyut bir emek süresinin nesnelleşmesi değil, belirli, fiziksel bakımdan özgül, başka emek çeşitlerinden nitelikçe farklı bir emeğin özgül bir sonucudur. Aksi takdirde, metanın belli miktarda bir emek süresi, belli bir emek niceliği olarak, başka emek süresi miktarlarıyla, başka emek nicelikleriyle oranlanması mümkün olamazdı (Marx, 1979, s. 208-209). Alfred Saad Filho, meta değerlerinin iki nedenden ötürü firma ya da sektör düzeyinde saptanamayacağını belirtmektedir. Yazara göre birinci neden, değer yaratmanın, özgül üretim ilişkilerinin hâkimiyeti tarafından belirlenen toplumsal bir süreç olmasıdır. Öyle ki, bu süreç içinde, tekil üretim yalnızca bir bütünün parçası olarak anlam ve önem taşır. İkinci neden ise, metaların değerleri ve fiyatlarının –çıktıları dahil– her tip metayı yeniden üretmek için gerekli olan soyut emek zamanı tarafından belirleniyor olmasıdır (Saad-Filho, 2006, s. 109).

Diğer yandan, değerlerin üretim-fiyatlarına dönüşmesi, değerin kendisinin belirlenmesi için gerekli temeli gizlemeye hizmet eder. Nihai aşamada yalnızca artıdeğerin kâra dönüşmesi, metanın değerinde kârı oluşturan kısmı, maliyet fiyatını oluşturan kısımdan ayırt ettiği için değer kavramı, bu önemli anda kapitalistin gözünden kaçmış olur. Çünkü, o, metaya giren toplam emeği değil, toplam emeğin, yalnız canlı ve cansız üretim araçları biçiminde karşılığını ödediği kısmını görür

ve böylece, elde ettiği kâr, ona, metanın özündeki değerin dışında bir şeymiş gibi görünür (Marx, 1997c, s. 152). Başka bir deyişle her tekil kapitalist kârının kendi işçileri tarafından yaratılan artı-değerden oluştuğunu zanneder. Gerçekte ise değerlerin meta üretim fiyatlarına dönüştürülmesi piyasada gerçekleşir ve kökenlerine bakılmaksızın, toplam artı-değerin her bir sermayenin hacmine göre dağılımına bağlıdır. Tüm bir ekonomi içinde sermaye ve emeğin dağılımını açıklayan ve değerin fiyat olarak ifadesini dönüştüren dolayımın kurucu unsuru ise farklı sektörlerde ve aynı sektörde faaliyet gösteren kapitalistler arasındaki rekabettir. (Saad-Filho, 2006, s. 153)

Metaların fiyatlarıyla değerleri arasında, ürünü olduğu emek süresi cinsinden ölçülen meta ile bunun değişildiği bir diğer emek süresi ürünü arasında var olan fark, metaların fiili değişim değerinin ölçütü olacak bir üçüncü metanın, yani paranın varlığını gerekli kılar (Marx, 1979, s. 202-203). Çünkü metalar, değerlerine göre değil, ortalama fiyatlar üzerinden değişilirler; ayrıca, bu, görünüşe göre çelişkili bir yasanın, metaların değerinin "emek zamanıyla" belirlendiği emek-değer yasasının sonucudur (Marx, 1997b, s. 50). Bu, aynı zamanda, fiyatın değere eşit olmadığı anlamına gelir ve dolayısıyla, değeri belirleyen öğe –emek zamanı– aynı zamanda fiyat ifade eden öğe olamaz, çünkü böyle olsa emek zamanının aynı anda hem belirleyici hem de belirleyici olmayan, hem kendi kendine eşit hem de kendi kendine eşit olmayan öğe olarak görülmesi gerekecektir. Zira, emek zamanı, bir değer ölçüsü olarak ancak düşüncede var olabilir, fiyat kıyaslama işlevini yerine getiremez. Bu nedenle, metaların fiyatlarıyla değerleri arasındaki fark, değerlerin fiyat cinsinden ölçülebilmesi için değer ölçeğinden farklı bir ölçeği gerekli kılar. Bu anlamda, metaların fiyatları, değerden farklı olarak, para cinsinden olmak zorundadır (Marx, 1979, s. 202-203). Metalaşma süreci, ürünlerin, onları kullanım değeri olarak tüketecek kişilere değişim yoluyla devredilmesini şart koşmakta, para ise bu değişimin aracısı işlevini görmektedir.

Bu analizde göz ardı edilmemesi gereken şey, metaları ortak bir ölçü ile ölçülebilir hale getirenin para olmadığıdır. Tam tersine, tüm metalar değer olarak insan emeğini gerçekleştirdikleri ve bu nedenle de aynı ölçü ile ölçülebilir oldukları için bunların değeri bir ve aynı özel meta ile ölçülebilmekte ve bu meta da, değerlerin ortak ölçüsüne, yani paraya dönüştürülebilmektedir. Bu bağlamda para, bir değer ölçüsü olarak, metalarda içkin değerin ölçüsüne, emek zamanına bir zorunluluk sonucu verilmiş dışsal bir biçimdir (Marx, 2000a, s. 103). Diğer yandan, bu dışsal biçim, yani paranın kendisi de bir meta, herkesin özel malı olabilecek bir şeydir (Marx, 2000a, s. 138). Paranın sermayeye dönüşmesinin koşulu ise, meta biçimine girmektir. Çünkü, paranın kendisi, değerin iki biçiminden yalnızca bir tanesidir (Marx, 2000a, s. 157). Örneğin bir bireyin kendi ücretinden yaptığı, bir otomobil ya da ev satın almaya yetecek büyüklükteki tasarrufu sermaye değildir. Bu para, değerin var olan iki biçiminden birini almıştır ve kendisi meta biçimine girerek başka metaların üretimine aracı olmak yerine kullanım değeri olarak tüketilecek bir metanın satın alınmasına hizmet edecektir.

Yukarıda, metalaşma sürecinin koşullarından biri olarak aktarılan, ürünlerin, onları kullanım değeri olarak tüketecek kişilere değişim yoluyla devredilmesi konusu bu tez çalışmasının bir boyutu açısından önemlidir. Bu boyut, metalaşma sürecinin diğer iki temel koşulu olan üretime ücretli emeğin dahil edilmesi ve ürünün toplumsal yararlılığının bulunmasının kapitalist toplum düzeninde değişim yoluyla devri içermeksizin de gerçekleşebilmesidir. Örneğin, kamu sektöründe istihdam edilen emek tarafından yapılan üretimlerde bir ücret ödemesi söz konusu olduğu halde, üretilen ürünler son kullanıcılarına değişim yoluyla değil, doğrudan devlet eliyle devrediliyor olabilir. Böyle bir durumda, üretilen ürünler piyasadaki diğer metalarla ilişkiye girmemekte, rekabet dolayımıyla üretim fiyatları ve değerlerin oluşumu söz konusu olmamakta, dolayısıyla, bu ürünler meta formunu almamaktadır. Bu bağlamda, metaların son kullanıcılarına değişim yoluyla devredilmesi metalaşma sürecinin olmazsa olmaz koşullarından biridir. Çünkü metaların birbirleriyle gerçek ilişkisi, onların değişim sürecidir (Marx, 2005, s. 60). Ercan, metaların gerçek ilişkisinin, zorunlu olarak metaların değişim ilişkileri içinde birbirleriyle karşılaşmalarını gerektirdiğini belirtmektedir (2005, s. 290). Bu bağlamda, kârlar bir genel kâr oranı içerisinde eşitlenirken, meta değerlerinin para cinsinden belirlenmesi ancak bunların değişimiyle mümkün olmaktadır. Gerçekten de bu eşitlemenin olabilmesinin koşulu, metaların sadece basit metalar olarak değil, toplam artı-değer kitlesinden kendi büyüklükleri ile orantılı miktarda pay talep eden sermayelerin ürünleri olarak değişilmeleridir (Marx, 1997c, s. 157).

Marx'ta, metaların değişim sürecinin temel dinamiği olan rekabet, belli bir üretim alanı içinde *kârları eşitleyerek pazar değerini ya da pazar fiyatını* ortaya çıkarmaz. *Tam tersine,* rekabet, *bireysel kârlar,* yani, kapitalist bireylerin kârları *arasındaki farklara* ve bu alandaki *ortalama kâr oranından sapmalara* izin vererek, *farklı bireysel değerleri,* aynı, *eşit, farklılaşmamış pazar değerine* eşitler. Hatta, eşit olmayan üretim koşulları altında üretilmiş metalar için aynı pazar değerini yerleştirerek farklılıklar yaratır; bundan ötürü, eşit olmayan emek üretkenliği sonucu, metalar bireysel eşit olmayan emek zamanı miktarlarını temsil ederler (Marx, 1999b, s. 191-192). Rekabet, bir yandan kapitalistleri sürekli yenilikler üretmeye koşullarken, diğer yandan da geçmiş yatırımlar ve emek vasıflarının değersizleştiği, hatta yok edildiği bir başka çelişkiyi var eden bir süreçtir. David Harvey, bu *yaratıcı yıkımın* bizzat sermayenin dolaşım sürecine içkin olduğunu belirtmektedir (1999, s. 127).

Marx, metaların değişim fiyatlarının, bunların değerlerine yaklaşık olarak tekabül etmesi için (1) çeşitli metaların değişiminin, salt tesadüfi ya da arızi olmaktan çıkması; (2) metaların doğrudan değişimleri söz konusu olduğu ölçüde, bu metaların, karşılıklı gereksinimleri karşılamak üzere, aşağı yukarı yeter miktarlarda üretilmeleri; ve (3) satışı ilgilendirdiği kadarıyla, taraflardan hiçbirisine, metalarını kendi değerlerinin üzerinde ya da bu değerlerin altında satmaya zorlayacak doğal ya da yapay bir tekelin kurulmamış olması gerektiğini belirtmektedir (1997c, s. 160). Çünkü, rekabetin ilk önce, tek bir alanda başardığı şey, metaların

çeşitli bireysel değerlerinden, tek bir piyasa değeri ve piyasa-fiyatı oluşturmaktır. Farklı alanlardaki kâr oranlarını birbirlerine eşitleyerek üretim-fiyatını ilk meydana getiren, farklı alanlardaki sermayelerin rekabetidir. Bu ikinci süreç, kapitalist üretimin birinciye göre daha yüksek düzeyde gelişmiş olmasını gerektirir. (Marx, 1997c, s. 162)

Marx'ın, kapitalist üretimin zamana dayalı gelişmişlik farklarını ortaya koyan bu tespitleri, bir yandan, erken kapitalistleşmiş ülkelerde (EKÜ) bugün mevcut eğilimlerle örtüşürken, diğer yandan da geç kapitalistleşmiş ülke (GKÜ) özgüllükleriyle doğrulanmaktadır.

Diğer yandan, emek süresi tarafından belirlenen değer, metanın sadece ortalama değeridir. Metanın piyasa değeri ise bu ortalama değerden daima farklıdır, daima ondan ya daha yüksek ya da daha düşüktür. Bu ikisi arasındaki farklılık, ancak istisnai durumlar hariç, hiç ortadan kalkmaz. Zira, meta fiyatlarını sürekli olarak belirleyen arz ve talep hiçbir zaman dengelenmez, ya da ancak tesadüfen dengelenir. Arz ve talebin dalgalanmalarını belirleyen ise üretim maliyetidir. (Marx, 1979, s. 198-199)

Marx'ın analizlerinde, metaların maliyet fiyatları ve üretim fiyatları arasındaki fark metaların içerdiği karşılığı ödenmiş ve karşılığı ödenmemiş emek miktarları üzerinden tanımlanmaktadır. Buna göre, metaların üretim fiyatları her koşulda maliyet fiyatlarından büyüktür. Çünkü, üretim fiyatları, karşılığı ödenmiş ve karşılığı ödenmemiş emek miktarının ikisini birden içerdiği halde, maliyet fiyatları yalnızca karşılığı ödenmiş emek miktarlarını içerir (Marx, 1997c, s. 150). Maliyet fiyatı ve üretim fiyatı arasındaki fark esas olarak metanın ikili niteliğiyle ilişkilidir. Başka bir deyişle üretim fiyatı metanın emek-gücüne olan maliyetini ifade ederken; maliyet fiyatı, metanın kapitaliste olan maliyetini ifade eder. Bu ikisi arasındaki fark ise karşılığı ödenen ve karşılığı ödenmeyen emek arasındaki farktan kaynaklanır. Metaların içerdiği emek miktarlarının karşılığı ödenmiş ve ödenmemiş emek olarak ayrıştırılması, çalışmanın bu bölümüyle doğrudan ilişkili olduğu ölçüde, bu iki kavramın da betimlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Emeğin değeri (karşılığı ödenen emek), emek-gücünün değerinin yalnızca usa uygun olmayan bir ifadesi olduğu için, emeğin değerinin daima ürettiği değerden daha küçük olması zorunluluğu vardır (Marx, 2000a, s. 512).

Öte yandan emek, değerin özü ve değerin içkin ölçüsüdür, ama, kendisinin *değeri yoktur.* "Emeğin değeri" ifadesinde, değer fikri yalnız tamamen silinip gitmekle kalmaz, üstelik tam tersine döner. Bu, toprağın *ya da suyun*[1] değeri gibi sanal bir ifadedir. Emeğin değeri biçiminde adlandırılan şey, gerçekte, tıpkı bir makinenin de yaptığı işten farklı olması gibi, işleviyle farklı olan "emek-gücünün" değeridir (Marx, 2000a, s. 510-511). Başka bir deyişle, ortada, büyüklükleri birbirinden farklı iki değer vardır: 1- işçinin kendisini yeniden üretmek için gerekli harcamalar toplamı ya da ücret ki bu, diğer metalarda olduğu gibi işçinin üretim

1 İtalik vurgu bana aittir.

maliyeti ile belirlenir; ve 2- işçinin, kendi emek-gücünü harekete geçirerek her biri meta olan üretim araçları ve nesneleriyle yeni metalar üreterek yarattığı değer. Marx, ücrete tekabül eden birinciyi "karşılığı ödenmiş emek"; ikinciyi ise "karşılığı ödenmemiş emek" ya da "artı-emek" olarak tanımlar (Marx, 2000a, s. 513). Tamamen kapitalist topluma özgün olan ve emeğin ürününün ya da öznel emek-gücünün, emeğin nesnel koşullarından ayrılması ile kendini ortaya koyan bu değişim, çok farklı türden bir piyasa müdahalesidir. Öyle ki, kapitalist, emek-gücünü satın aldığında, ona, kaçınılmaz olarak araççı bir tarzda yaklaşır. İşçi, bütün bir insan gibi değil, bir "kolcu" (nesne) olarak, harcanan emek de bir üretim faktörü olarak görülür. (Harvey, 1999, s. 125)

Kapitalist toplum biçiminde meta üreticilerinin amacı yalnız kullanım değeri değil, onunla birlikte meta üretmektir; yalnız kullanım değeri değil, değer üretmektir; yalnız değer değil aynı zamanda artı-değer üretmektir. Emek-gücünün değeri ile bu emek-gücünün emek süreci içerisinde yarattığı değerin birbirinden tamamen farklı büyüklükler olması, kapitaliste, bu iki büyüklük arasındaki farka eşit olan artı-değere el koyma olanağı verir (Marx, 2000a, s. 188, 194). Artı-değeri doğuran ise, yukarıda "karşılığı ödenmemiş emek" olarak aktarılan artık-emektir. Tülin Öngen de, kapitalist iş günü içinde genellikle iki tür emeğin gerçekleştiğini, ilkinin işçinin kendi emek-gücünün karşılığına eşdeğer bir ürün yaratmak için harcadığı; ikincisinin ise işçinin, günün geri kalan zamanında kapitalistin el koyacağı artık değeri üretmek için harcadığı artık-emek zamanı olduğunu belirtmektedir (Öngen, 1996, s. 78). Burada, hiçbir tekil kapitalistin kendi işçileri tarafından yaratılan artı-değere el koymadığı; tekil kapitalistlerin asıl el koyduğu şeyin toplumsal emeğin bir kesrine eşit olduğunun hatırlanmasında yarar vardır.

Meta üretimi ve sermaye kavramı arasındaki ilişki konusunda Marx, Grundrisse'de sermaye için "bir değer üretme aracı"; "değer üretmeye yarayan değer"; "canlı emek sayesinde artan değer" tanımlamalarını kullanmaktadır (1979, s. 78-79). Değişim değerinin, değerin kendini içinde ifade edebildiği yegâne biçim olduğu (2000, s. 51), paranın ise değişim değerinin şeyleşmesi olduğunu belirten Marx, değişim değerinin gerçekte kişilerin üretici faaliyetleri arasındaki ilişkiden başka bir şey olmadığı tespitini yapmakta (1979, s. 235) ve böylelikle, sermayenin toplumsal bir ilişki olduğunu söylemiş olmaktadır. Filho ise Marx'ın analizlerine bir yorum katmakta ve, sermayenin işçiler ve kapitalistler olmak üzere iki sınıf arasında kurulan ve şeyler biçimini alan toplumsal bir ilişki olduğu açıklamasını getirmektedir. Sermaye kavramının, sanki evrensel olarak geçerliymiş gibi ait olmadığı yere kadar uzatılmasının tarihsel olarak yanıltıcı, analitik olarak anlamsız olduğunu vurgulayan Filho, üretimin sınıf ilişkileri bir kez kurulduğunda, sermayenin, üretim araçları, metalar ve para aracılığıyla ve onların içinde varolduğunu, paranın ise Marx'ın valorizasyon adını verdiği bu "değerin kendi kendini genişletmesi" sürecinde yer aldığını belirtmektedir (Saad-Filho, 2006, s. 80-81).

Buraya kadar aktarılanlardan ve yukarıdaki ayrıştırmadan hareketle sermaye birikimi sürecini meta üretimi üzerinden aşamalar halinde izlemek ve meta-ser-

maye ilişkisini aşağıdaki gibi özetlemek olanaklıdır: 1- Metalar piyasada değişildiğinde kendisini *değişim değeri* olarak ortaya koyan ortak öz, onların değeridir. 2- Metaların değeri, her biri meta formunda olan üretim araçları ve üretim nesneleri için daha önceki süreçlerde harcanmış emek miktarlarının ürüne aktarılan kısımları ile söz konusu metanın üretimi için harcanan canlı emek-gücü miktarının toplamından oluşur. 3- Bütün metaların değeri, yani, (2)'de belirtilen emek miktarları toplamı, aynı zamanda, hem karşılığı ödenmiş hem de karşılığı ödenmemiş emeği içerir. 4- Meta üretimine giren, fakat kendisi meta formunu almamış olan, örneğin, hava, güneş vb. öğeler meta değerinin ve dolayısıyla meta fiyatının oluşumunda yer almazlar.

1. Metanın İkili İşlevinin Barındırdığı Çelişkiler

Marx, paranın, metaların yanı sıra varolmasının, bu ilişkinin kendisine içkin birtakım çelişkileri barındırdığına dikkat çekmektedir (1979, s. 214). Metanın biri ürün sıfatıyla "tikel" olan diğeri ise değişim değeri sıfatıyla "genel" olan iki ayrı işleve ve varoluş biçimine sahip olması giderek bir farka, bu fark da karşıtlık ve çelişkiye yol açmak zorundadır. Birinci ihtimal, bu iki ayrı varlık biçiminin birbirine çevrilmesinin mümkün olmama ihtimalidir. Zira, paranın metanın yanı sıra dışsal bir nesne haline gelmesiyle birlikte metanın parayla değişilebilmesi de dışsal koşullara bağlanmış olur. Değişimde metalara duyulan talep, metaların doğal özelliklerinden, karşıladıkları ihtiyaçlardan kaynaklanır. Oysa, paraya duyulan ihtiyaç, yalnızca bir mübadele aracı olmasındandır. Dolayısıyla, metanın yerine paranın geçirilip geçirilemeyeceği, metanın parayla mübadele edilip edilemeyeceği, metanın yerine başka bir metanın konup konamayacağı, ilke itibarıyla metanın mübadele değeri niteliğiyle hiçbir ilgisi, hiçbir bağı bulunmayan dış koşullara bağlıdır. Metanın mübadele edilebilirliği, ürünün doğal niteliklerine bağlıyken; paranınki, simgeleşmiş mübadele değeri sıfatıyla sahip olduğu varlıkla özdeştir. Buna göre, özgül bir ürün olarak beliren metanın bir noktada artık kendi genel para biçimine dönüştürülememesi, onunla eşitlenememesi ihtimali ortaya çıkar. İkinci çelişki ise, tıpkı metanın biri genel diğeri tikel ikili bir varlığa sahip olması gibi, mübadele fiilinin de birbirinden bağımsız iki fiile bölünmüş olmasıdır: Metaların parayla mübadelesi ve paranın metalarla mübadelesi; yani, alım ve satım. Yer ve zaman bakımından birbirinden ayrı ve ilgisiz birer varoluşa kavuşmaları dolayısıyla alım ve satım arasındaki dolaysız özdeşlik de ortadan kalkmış olur; öyle ki artık bu ikisi birbirine tekabül edebilir ya da etmeyebilir; dengelenir ya da dengelenmez ve birbiriyle orantısız hale gelebilirler. Başlangıçtaki dolaysız eşitliğin yerini, artık, sürekli bir eşitsizliği ön-varsayan sürekli bir eşitleme süreci alır. Üçüncü çelişki, alımla satımın birbirinden ayrılması ve mübadelenin yer ve zaman itibarıyla birbirinden bağımsız iki fiile bölünmesinin, ortaya yeni bir ilişkinin çıkmasına yol açmasıyla ilgilidir (Marx, 1979, s. 214-216). Tıpkı mübadelenin kendisinin bölünüp, iki fiile ayrılması gibi mübadele sürecinin bütünü de, metanın üreticisinden kopup, ayrılır. Bu ayrışmada, yalnızca satmak için alan, ya da yalnızca yeniden

almak için satış yapan, tek hedefi, başlı başına değişim değerleri elde etmek olan bir zümre, tüccarlar zümresi de üreticilerin arasına girer. Mübadelenin bu yolla ikileşmesi –tüketim için mübadele ile mübadele için mübadele– yeni bir oransızlığı doğurur. Tüccar zümresi dahilindeki değişim ile tüccar zümresiyle tüketiciler arasındaki değişim büsbütün ayrı yasalar ve itkilerle belirlenmiş olup birbiriyle son derece keskin çelişkilere girebilirler. Ticari kriz olasılığı daha bu ayrılma olayında verilidir (Marx, 1979, s. 216-217). Ayrıca, meta üretimi, ticaret ve tüketim mübadelesi arasındaki bu çelişkinin hem kaynağıdır, hem de bu çelişkiden bizzat etkilenmesi kaçınılmazdır.

Dördüncü çelişki olasılığı, her metanın, mübadele değeri sıfatıyla, her metaya eşit olması ve başka metalarla eşitlenebilmesinden doğar. Dolayısıyla, metaların bu eşitliği, bu birliği, aradaki doğal farktan kopup ayrılmış, ve para kılığında, hem ikisinde ortak olan öğe olarak, hem ikisinin karşısında bir üçüncü öğe olarak ortaya çıkmıştır. Şimdi bir yanda mübadele değeri hem doğal olarak metanın içkin bir özelliği biçiminde kalmakta, hem de aynı zamanda onlardan ayrı, dışsal bir varlık kazanmaktadır. Öte yanda ise para, metanın bir özelliği olmaktan, metaların genel şekli olmaktan çıkıp, onların yanı sıra ayrı bir nesne haline gelerek, bu sefer kendisi de öbürlerinin yanında tikel bir meta olmaktadır. Böylelikle para da arz ve talep yasalarına uymakta, farklı para çeşitlerine ayrılmaktadır (Marx, 1979, s. 220). Bu bağlamda, para, hem öbürleri gibi metadır, hem öbürleri gibi bir meta değildir; dolayısıyla yalnızca genel mübadele değerine sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda öbür tikel mübadele değerleri arasında, onlar gibi bir mübadele değeridir. Bu da, pratikte kendini ortaya koyan yeni bir çelişki kaynağıdır. (Marx, 1979, s. 221)

Marx, analizlerinde, "şeyler"in değere sahip olmadan da kullanım değerine sahip olabileceği; fakat bunun ancak, şeylerin insana yararlılığının emeğe bağlı olmaması durumunda söz konusu olacağı tespitini yapmakta ve işlenmemiş toprak, hava ve otlakları örnek olarak göstermektedir (Marx, 2000a, s. 52). Ayrıca, insan emeğinin bütün ürünlerinin yalnızca bu gerekçeden ötürü meta olması da gerekmez. İhtiyaçlarını kendi emeğinin ürünü ile doğrudan doğruya karşılayan kimse, gerçekte, kullanım değeri yaratır ama meta ve dolayısıyla değer yaratmamıştır. Dolayısıyla meta üretmek için, yalnızca kullanım değerlerinin üretilmesi yetmez, başkaları için kullanım değerleri, toplumsal kullanım değerleri üretilmesi gerekir. Bunun yanısıra, daha önce de belirtildiği gibi, bir ürünün meta olabilmesi için, kullanım değeri olacağı başka bir kimseye değişim yoluyla devredilmesi gerekir. Son olarak, hiçbir nesne, yararlı bir şey değilse, değere sahip olamaz, meta formunu alamaz. Başka bir deyişle, bir şey yararsız ise, onda cisimleşmiş emek de yararsızdır; bu emek, emek sayılmaz ve bu yüzden değer yaratmaz. (Marx, 2000a, s. 53)

Üretim araçlarının, aynı zamanda, yatırılmış sermayeyi temsil ettiği ve meta üretiminde kullanılan üretim araçlarının da değişim değerine sahip metalar olması gerektiği hatırlandığında sermayenin de bir tanımını yapmak olanaklı hale gelmektedir. Metaları, insan emek-gücünün meta formunu almamış ürünlerinden ayıran bütün bu farklılıklar, aynı zamanda, sermayeyi ya da toplam olarak üretim araçları

ve üretimin nesnelerini de salt yararlı ve somut birer araç olmaktan çıkarıp; *değer üretmeye yarayan değer* haline getirir. (Marx, 1979, s. 79)

Meta kavramını farklı veçheleri ile analiz eden Marx, metalara yalnızca değer olma sıfatlarıyla bakıldığında onların aynı zamanda birer eşdeğer olduğunu belirtmekte; buna karşın eşdeğer sıfatıyla alındığında, bu kez de tüm doğal özelliklerinin silindiği; öbür metalarla özgül niteliksel bir ilişki içinde olmaktan çıktığı; ve tüm metaların ortak ölçüsü, ortak temsilcisi ve onların değişilmesini mümkün kılan aracı ortama dönüştüğünü belirtmektedir. (Marx, 1979, s. 206)

> "Değer sıfatıyla meta, paradır. Buradan hareketle, metanın değeri metanın doğal varlığından ayrı bir varlığa kavuşabilir; hatta kavuşmak zorundadır. Çünkü birer değer olarak metalar birbirlerinden sadece nicelik olarak ayrılırlar; dolayısıyla metanın da kendi değerinden nitelikçe farklı olması gerekir. Bir değer olarak, her meta eşit bölümlere ayrılabilir; oysa metanın doğal varlığı için bu söz konusu olamaz. Bir değer olarak meta, istediği kadar başkalaşım ve varoluş biçiminden geçsin, aynıdır; oysa gerçekte metalar sadece farklı oldukları ve farklı ihtiyaç sistemlerini karşıladıkları için değişilirler. Bir değer olarak meta geneldir; gerçek bir meta olarak ise tikeldir. Bir değer olarak meta her zaman için mübadele edilebilme kapasitesine sahiptir; gerçek mübadelede ise ancak belli koşullar uyduğu taktirde mübadele edilebilir. Bir değer olarak metanın mübadele edilebilirlik ölçüsü, metanın kendisinde belirlenir, mübadele değeri sadece onun hangi oran çerçevesinde diğer metaların yerine konabileceğini ifade eder; gerçek mübadelede ise meta ancak doğal özelliklerine bağımlı olarak ve ihtiyaçlarını karşılayacak miktarlarda mübadele edilebilir." (Marx, 1979, s. 206)

Böylelikle metanın mübadele değeri, metanın yanı sıra ayrı, özgül bir varlık biçimini kazanır. Metalara bu biçimi veren paradır. Çünkü para, tüm metaların birbirleriyle eşitlenebilmelerini, karşılaştırılabilmelerini, ölçülebilir hale gelmelerini sağlayan bir varoluş biçimidir. Marx, metalar kendi değişim değerlerini evrensel olarak para biçiminde ifade ettiklerine göre, paranın da kendi değişim-değerini bütün metalarda ifade ettiği tespitini yapmaktadır (Marx, 2005, s. 88). Öyle ki para, tüm metaların çözülüp dönüştükleri, kendisi çözülüp tüm metalara dönüşen bir biçim; genel bir eşdeğer formunu almıştır. (Marx, 1979, s. 206)

Öte yandan, Wagner'e Notlar başlıklı çalışmasında, Marx, araştırmasının temel konusunun ne değişim değeri ne de değer olmadığını, asıl hedefinin metanın kendisini analiz etmek olduğunun altını çizmekte ve bunu, işinin kavramlarla uğraşmak değil somut durumları analiz etmek olmasıyla açıklamaktadır. (Ehrbar, 2008, s. 21)

B. Sermaye Birikimi Sürecinde İnsan-Doğa İlişkisi ve Doğal Kaynakların Metalaşması

İnsanın doğaya müdahalesi yalnızca doğal kaynakların metalaştırılmasıyla sınırlı değildir. Bu bağlamda doğaya müdahaleler bütün metalaşma sürecinden doğrudan etkilendiği gibi bir yandan da bu süreçte doğa, hem etkin hem de edilgen, yani kendisi dönüşürken karşıtını da dönüştüren bir konumdadır. Diğer yandan,

metalaşma sürecinin bizzat kendisinin doğal kaynakların metalaşması sürecini beslediği gerçeğinden de hareketle bu bölümde insan-doğa ilişkisi ve doğal kaynakların metalaşması, insan-insan ve insan-doğa ilişkilerinin birbirini karşılıklı koşullaması bağlamında irdelenecektir.

1. İnsan-Doğa İlişkisi ve Sermaye Birikimi

Daha alt başlıklar bir yana bırakılacak olursa doğal kaynaklar ifadesinden, hava, su, güneş ve toprağın kast edildiği düşünülebilir. Bu dört bileşenden biri olan güneş hariç tutulduğunda, insanın –toplumsal sistemin– diğer üç doğal kaynak üzerindeki dönüştürücü ve yıkıcı etkisi doğrudan izlenebilmektedir. Öte yandan, bitkiler ve hayvanlar dünyası, toprak, hava ve suyun türevleri ya da çıktıları olarak alındığında, insanın kendisi de doğal kaynaklar içine dahil edilebilir. Böyle bir kabul, kendisi de bir doğal varoluş olan insanın, içinde yaşadığı toplumsal sisteme bağlı olarak parçası olduğu eko-sistem üzerinde dönüştürücü ve yıkıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmayı olanaklı hale getirmektedir.

Diğer yandan, yukarıda verilen bu bileşenlerden toprak, yeryüzünün yaklaşık yüzde 30'unu kaplayan karasal alanların üzerinde, ana-kayaların parçalanması, fiziksel ve biyolojik bazı karmaşık ayrışma süreçleri sonucunda oluşmuş yeryüzü kısmıdır. Toprak, hava ve su da dahil olmak üzere organik madde ve canlılardan oluşur. Hava ve suyun kendisi ile toprağın çıktılarından çoğu canlı ilksel kaynak olarak faydalanırken, insanın bu kaynaklardan yararlanması yalnızca ilksel kaynak biçiminde tüketimle sınırlı kalmamış, yanı sıra ve hatta daha fazla değişim amacıyla da ilişkili hale gelmiştir. (Tolunay, 2007, s. 80)

Tıpkı diğer canlılar gibi omurgalılar arasında farklılaşma ile ortaya çıkan insan, takip eden binlerce yıllık savaşımın ardından dik yürümeyi başarmış; böylelikle, elin ayaktan ayrılması gerçekleşmiş, heceli konuşma gelişmiş ve bu sayede beynin büyük gelişmesi için temel atılmış, bunların sonucunda da insanlık tarihinin en devrimci aşamasına geçilmiştir (Engels, 2002, 194-195). Elin ayaktan ayrılmasıyla başlayan bu aşamanın, insanlık tarihinin en devrimci aşaması olarak tanımlanmasının temelinde elin uzmanlaşmasının âlet anlamına geliyor olması, âletin de özgül insan faaliyeti, insanın doğa üzerindeki dönüştürücü tepkisi; üretimin kökenini teşkil etmesi vardır. (Engels, 2002, s. 45)

İnsan soyunun, doğa'nın yasalarına pasif şekilde ayak uydurmak yerine, doğayı etkilemenin muhteşem ve korkunç ayrıcalığını nasıl ve hangi nedenlerle kazandığını, insanın kökenini ve ilk gelişimini inceleyen bilim antropolojidir. Bu bilim dalında yapılmış araştırmaların sonuçları ne olursa olsun, kesinlik kazanmış olan olgu ise doğaya karşı mücadele eden ve kendine özgü bir "oluşum-süreci" boyunca doğayı denetim altına alan insanın, doğa'dan kopuk kalamamasıdır (Lefebvre, 2007, s. 50,51). Yalnızca insan, bitkilerin ve hayvanların yerini değiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda oturduğu yerin görünüşünü, iklimini, hatta bitkileri ve hayvanları, faaliyetinin sonuçlarını ancak yeryuvarlağının tamamen yok olmasıyla ortadan silinebileceği biçimde değiştirerek, doğa'ya damgasını vurmayı ba-

şarmıştır. Her şeyden önce ve temelde, bunu *elin* yardımı ile başarmıştır. Engels, doğanın değiştirilmesinin belirli bir aşamasında insanın yaptığı en güçlü âlet olan buharlı makinenin bile, bir âlet olduğu için, eninde sonunda insan eline dayandığını belirtmektedir. Ama el ile birlikte adım adım beyin de gelişmiştir. Ayrı pratik yararlılıktaki faaliyetler için gerekli koşulların bilinci doğmuş, sonra da daha iyi durumdaki topluluklarda ve bu bilinçlilikten hareketle, onlara egemen olan doğa yasalarını kavrayış gerçekleşmiştir. Doğa yasaları konusunda hızla gelişen bilgi ile birlikte doğa üzerinde etkide bulunma araçları da gelişmiştir. (Engels, 2002, s. 45,46)

Henri Lefebvre ise, insan ile doğa arasındaki bir tür simbiyotik varoluş ilişkisi olarak tanımlanabilecek ilişkiye dikkat çekmektedir:

> "İnsanın doğayla bağı, diyalektik bir bağdır: insan ile doğa, gitgide yoğunlaşan bir mücadelede, durmadan yenilenen bir çatışmada, gitgide daha derin bir bütünlük içindedir; öyle ki, insanın her başarısı, teknikte her icat, bilgi alanında her keşif, doğa'nın insan egemenliği altındaki kesiminde her genişleme, o bütünlük yararına sonuçlanır. Sonuç olarak insan, ancak, kendi içinde taşıdığı o 'başkası'yla yani doğa ile ilişki halinde gelişir." (Lefebvre, 2007, s. 51)

Doğa ile simbiyotik ilişkisine karşın insan, "bir durumda doğal süreçlere tümüyle dahil olup, doğa'nın parçası olmaya uygun davranırken; bir diğer durumda doğa'dan radikal biçimde farklı, kendisi ile doğa arasına ontolojik bir duvar örmekte ve kendi, doğa'ya ait benliği doğa'yı yok sayar noktaya gelmektedir" (Kovel, 2003, s. 81). Bu çelişkinin ve diyalektiğin kabulü halinde doğa ile farklılaşmış bir ilişkinin olanaklı olduğunu belirten Kovel, radikal ekoloji-politiğin de bu temel üzerine inşa edilmesi gerektiğini belirtmektedir. (2003, s. 81)

Diğer yandan, insanın ortaya çıkması aynı zamanda tarihin de başlangıcıdır. Hayvanların da bir tarihi, kökenlerinin ve bugünkü durumlarına kadar geçirdikleri evrimin tarihi vardır. Ama bu tarihi onlar yapmaz ve bu tarihe, bilgileri ve iradeleri dışında katılırlar (Engels, 2002, 45, 46). Başka bir deyişle, Engels'e göre, insan dışındaki tüm canlılar, tarihin oluşumunda etkin değil edilgen, özne değil nesne konumundadır. Bu yaklaşım, insan-doğa etkileşiminin insanın etkin, doğa'nın ise edilgen konumda olduğu tek yanlı bir süreç olmadığını savunan yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Bu ikinci yaklaşıma göre toplumlar da içinde yaşadıkları doğal koşullardan, tarihsel mekânsal-ekolojik dönüşümlerden etkilenir, diğer dinamiklerin yanı sıra bunların da etkisiyle şekillenirler. Gerçekten de örneğin kar hidrolojisi gibi bir icadın sıcak ve kurak bir bölge yerine sürekli kar altında olan bölgelerde ortaya konmuş olması, ya da güneş enerjisinin kutuplar yerine sıcak ve güneşli karalarda gündeme gelmesi doğanın insan üzerindeki dönüştürücü etkisi için verilebilecek örnekler arasındadır. "Modernite ve Melezleşme" başlıklı çalışmasında, 1890-1930 İspanyası'nda suyun üretimi, doğası ve yenilenmesi (regeneracionismo) konusunu analiz eden Erik Swyngedouw, ülkedeki modernleşme süreci ve bugün gelinen koşulların, gerek ekonomi-politik gerekse çevresel açıdan tarihsel mekânsal-ekolojik dönüşümlerden etkilenerek bugünkü formunu aldığını belirt-

mektedir (1999, s. 445). Bu bağlamda, kentler, bölgeler ya da toplumsal-mekânsal süreç veya koşulların sonuçları, eş anlı olarak insana dair, doğal, maddi, kültürel, mekanik ve organik olan ve aynı zamanda birbirleriyle iç içe geçmiş durumdaki süreçlerin oluşturduğu bir şebekenin (network) içinde mevcutturlar. Su, enerji, gıda ya da bilgisayar benzeri, toplumsal yaşamı destekleyen ve sürdüren pek çok süreç, her zaman, toplumu ve doğayı sınırsız yollar üzerinden birleştirir. Bu nedenle, bu melez yapıdaki toplumsal-doğal "şeyler" tamamen çelişkiler, gerilimler ve çatışmalarla doludur. (Swyngedouw, 1999, s. 445)

Diğer yandan insanlar, dar anlamda hayvandan uzaklaştıkları ölçüde, kendi tarihlerini, bizzat, bilinçle yaparlar, umulmayan etkenlerin, denetlenemeyen kuvvetlerin bu tarih üzerindeki etkisi o ölçüde azalır. Ancak bu azalma, mutlak değil görece bir azalma halidir. Öyle ki, bu azalma insan tarihine, günümüzün en gelişmiş topluluklarının tarihine uygulandığında, burada, hâlâ, tasarlanmış amaçlar ile varılan sonuçlar arasında çok büyük bir oransızlık bulunduğu, önceden görünmeyen etkilerin hâlâ üstün çıktığı, denetlenmeyen güçlerin, planlı olarak harekete getirilmiş güçlerden çok daha güçlü olduğu görülür (Engels, 2002, s. 46). Colletti, tarihin, doğa ve insanların tarihi diye ikiye ayrılabileceğini belirtmekte, ancak, bu ikisinin birbirinden ayrılamayacağına dikkat çekmektedir: "İnsanlar varoldukça, insanların tarihi ile doğanın tarihi karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırır." (aktaran: Kalyon, 2005, s. 28)

Marx ve Engels, insan-doğa ilişkisini toplum biçimleri temelinde ele almaktadır. Buna göre, insan bilinci, insanlığın gelişiminin erken aşamalarında, salt hayvansal bir doğa bilinciyle sınırlıdır ve insan-doğa ilişkisi bu süreçte bir tür "doğa dini" formunu almıştır:

> "Hemen görülür ki, bu doğa dinini ya da doğaya karşı bu belirli davranış biçimini belirleyen toplum biçimidir ve vice versa. Her yerde olduğu gibi, burada da, insanın ve doğanın özdeşliği, insanların doğa karşısındaki ve kendi aralarındaki sınırlı davranışlarının da, onların doğa ile olan sınırlı ilişkilerini belirlemesi biçiminde kendini gösterir; çünkü doğa, tarih tarafından henüz pek az değişikliğe uğratılmıştır." (Marx-Engels, 2004, s. 56, dipnot: 37)

İnsanların en önemli tarihsel faaliyeti, onları hayvanlıktan insanlığa yükselten, bütün öteki faaliyetlerinin maddi temelini meydana getiren faaliyet, yaşam için gereksinmelerin üretimi, yani bugünkü toplumsal üretimdir. En gelişmiş sanayi ülkelerinde, insan, doğa güçlerini iradesi altına almış ve kendi hizmetine koşmuştur; böylece üretim sınırsız olarak arttırılmış, bir çocuk, şimdi, eskiden yüz yetişkinin ürettiğinden fazla üretir hale gelmiştir. (Engels, 2002, s. 46)

Diğer yandan, hem doğa hem de onun bileşenlerinden biri olan insan emeği toplumların zenginliğinin elzem kaynaklarıdır. Peter Burkett, zenginliği, insan yaşamına katkıda bulunan herhangi bir şey olarak tanımlamakta ve Marx ve Engels'i izleyerek doğanın ve emeğin insanlığın zenginliğine yol açacak biçimde bir araya gelme şekillerinin, insanların doğaya el koyup onu kendileri için faydalı biçimlere dönüştürdüğü toplumsal ilişkilere bağlı olduğunu belirtmektedir (2005, s. 56). Burkett'e göre, kapitalizmde zenginliğin iki temel kaynağı olan emek ve doğa, önce

toplumsal olarak birbirinden koparılır ve ancak para kazanma amacıyla yapılan üretimde tekrar bir araya getirilir (2005, s. 57). Buna karşın Burkett'in "para kazanma" olarak adlandırdığı faaliyetin sonal bir amaçtan ziyade, sonal ifadesini sermaye birikimi kavramında bulan bir araç olduğunu belirtmekte yarar vardır.

İnsanın kendisi, hem tarihsel-toplumsal hem de doğal bir varlık olması bakımından, insan-doğa ilişkisini, en genel çerçevede, doğanın bilinçle ve çok istisnai doğal güçlerle donanmış bir parçasının doğanın geri kalanıyla kurduğu özgül bir ilişki olarak tanımlamak mümkündür. Bu, "doğa'nın insanal özü ve insanın doğal özü"nün açığa çıkarılması anlamına gelen açık uçlu ve işlek bir ilişkidir. Bu anlamda, emek süreci de insanın, kollarını, bacaklarını, kafasını, ellerini ve vücudunun doğal güçlerini harekete geçirerek, doğa güçlerinden biri olarak onun karşısına geçtiği bir süreçtir. (Kalyon, 2005, s. 28-29)

Marx, *insanın,* araçsız olarak *doğa varlığı* olduğunu belirtmektedir:

> "Yaşayan doğal varlık niteliği ile, insan, bir yandan *doğal güçlerle, dirimsel güçlerle* donatılmış *etkin* bir doğal varlıktır. Bu güçler onda yetenekler ve *eğilimler* biçimi altında vardırlar. Öte yandan, doğal, etten ve kemikten, duyarlı, nesnel varlık niteliği ile, insan, hayvan ve bitkiler gibi *edilgin,* bağımlı ve sınırlı bir varlıktır. Yani, eğilimlerinin nesneleri, bağımsız nesneler olarak, onun dışında vardırlar, ama bu nesneler onun gereksinmelerinin nesneleridir; onun özsel güçlerinin kullanılması ve doğrulanması bakımından zorunlu, özsel nesnelerdir bunlar... Bu, insanın, nesnel, doğal, duyulur olması ya da nesne, doğa ve duyguya kendi dışında sahip olduğu anlamına gelir. Açlık, benim bedenimin, kendi dışında bulunan, onu tamamlamak ve varlığını göstermek için zorunlu bir nesneye karşı duyduğu açıklanmış gereksinmedir. Güneş bitkinin nesnesi, onun için zorunlu olan ve yaşamını doğrulayan bir nesnedir; aynı biçimde bitki de güneşin canlandırıcı gücünü, güneşin nesnel özsel gücünü belirten bir şey olarak, güneşin nesnesidir." (Marx, 2003, s. 251, 252)

Herbert Marcuse için ise doğanın insan tarafından egemenlik altına alınması, şeyleşme ve unutma birbiriyle yakından bağlantılıdır. Toplumsal dünyadaki tahakküm ilişkileriyle dış ve iç doğanın baskı altına alınması bir madalyonun iki yüzüdür ve bu yüzden, doğa, insanlığın kurtuluş mücadelesinde bir müttefik olarak görülmelidir. Teknolojiden de doğanın insanileştirilmesinden de vazgeçilemeyeceğini düşünen Marcuse için önemli olan, teknolojinin hangi amaçlarla kullanıldığı ve doğanın, hangi çizgiler üzerinden, hangi tercihlerle, onun hangi veçheleri ve güçlerini açığa çıkaracak şekilde insanileştirildiğidir. (aktaran: Kalyon, 2005, s. 25)

Lefebvre ve Coletti, Marksist bütünlüğün doğayı kapsadığı kanısındadırlar. Lefebvre bunu, şu sözlerle açıklamaktadır: "Bütünlük, doğayı ve onun oluşunu, insanı ve tarihini, insanın bilincini ve bilgisini, fikirlerini ve ideolojisini çevreler... Uç noktada, bütünlüğün bilgisi evrenin kendisiyle çakışır." Coletti de doğanın ötekiliğinin iptal edilemeyeceğinin altını çizmekte ve bunu şu cümlelerle ifade etmektedir: "Marx'ta ekonomi ve sosyolojinin, doğa ve tarihin bu birliğinin nasıl, terimler arasında bir özdeşlik anlamına gelmediğini şimdi anlayabiliriz. Bu, ne toplumu doğaya, ne de doğayı topluma indirgemeyi gerektirir... Ama aynı zamanda, tersine gidersek, Marx'ın bu iki tek yanlı antitezinden kaçınabilmesinin nasıl tam da on-

ların organik kompozisyonundan kaynaklandığını da anlayabiliriz. Bu bütün, bir bütünselliktir; o, ayrı unsurların sentezidir, bir birliktir ama heterojen parçaların birliğidir" (aktaran: Kalyon, 2005, s. 27). Ekolojik krizin ekonomik ya da politik bir mesele olmaktan ziyade, insanın doğayla ilişkilerinin tümünü içine alan bir durum olduğunu belirten Kovel de, benzer şekilde, bu krizin, insanın kendisini yok etmesi anlamına geldiğini vurgulamakla (Kovel, 2003, s. 2), doğa ile insanın birliğinin aslında heterojen parçaların birliği olduğunu söylemektedir.

Diğer yandan, yer/doğa'nın üretim süreci, toplum/doğa'nın yaratıcı yıkımını gerektirdiği ölçüde kaçınılmaz olarak çelişkili bir süreçtir. Çatışma içindeki kapitalist toplumsal güç ilişkileri, yer/doğa'nın üretimi üzerinden mevcut koşulların sürekli olarak yıkıldığı ve yerlerine yeni yapılanışlar ve karakteristiklerin ikame edildiği süreçlerde ortaya çıkar (Swyngedouw, 2002, s. 2). Peter Burkett'in ifadesiyle, kapitalizmi zenginlik yaratma bakımından dönüştürücü kılan aynı etkenler, kapitalizmin üretiminin emek ve doğa karşısında son derece sömürücü ve zarar verici bir niteliğe bürünmesine sebep olur. Sermaye birikimi ile doğal zenginlik arasındaki bu çelişki, iki tür çevre krizinde kendini gösterir: Bunlardan birincisi, örneğin, mal üretmek için kullanılan maddelerde ve yenilenemeyen enerji kaynaklarında baş gösteren kıtlıkla kendini ortaya koyan sermaye birikimi krizleridir. İkincisi ise, kapitalizmin dönemsel olarak yol açtığı çevre krizlerinden kaynaklanan insani gelişme krizleridir. "Kazalar", yangınlar, nükleer ve kimyasal patlamalar sonucunda insanların ve onların doğal koşullarının kitlesel yıkıma uğraması ve dolayısıyla, işgücünde geçici açıkların ortaya çıkması da bu ikinci türden çevre krizinin sonuçları arasında sayılabilir. (Burkett, 2005, s. 58-59)

İnsanın doğa üzerindeki bu yıkıcı dönüştürücü etkisi konusunda Engels, insanı öteki hayvanlardan ayıran son ve en temel farkın, onun, doğada çeşitli değişiklikler oluşturarak, doğayı kendi amaçlarına uygun duruma getirmesi ve ona egemen olduğunu zannetmesi olduğunu hatırlatmaktadır:

> "İnsanın doğa üzerinde kazandığı her zaferin sonucunda doğa insandan öcünü alır. Her zaferin, beklenen sonuçları ilk planda sağladığı doğrudur, ama ikinci ve üçüncü planda da büyük çoğunlukla ilk sonuçları ortadan kaldıran bambaşka, önceden öngörülemeyen etkileri vardır... Bu bağlamda, insanın doğa üzerinde kurduğu bütün egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce onun yasalarını tanıma ve doğru olarak uygulayabilme üstünlüğüne sahip olmaktan öte gitmez." (Engels, 2002, s. 196)[2]

2 "Mezapotamya, Yunanistan, Küçük Asya ve başka yerlerde işlenecek toprağı elde etmek için ormanları yok eden insanlar, ormanlarla birlikte nem koruyan ve biriktiren merkezlerin ellerinden gittiğini, bu ülkelerin şimdiki çölleşmiş durumuna zemin hazırladıklarını akıllarına hiç getirmiyorlardı. Alplerdeki İtalyanlar, dağların kuzey yamaçlarında dikkatle korunan çam ormanlarını güney yamaçlarında yok ederken, bölgelerinde sütçülük sanayinin köklerini kazıdıklarını sezemiyorlardı. Böylece, yılın büyük kısmında, dağlardaki kaynakların suyunu kuruttuklarını, aynı zamanda da yağmur mevsiminde azgın sel yığınlarının ovaları basmasına neden olduklarını hiç bilemiyorlardı. Avrupa'da patatesi yayanlar, nişastalı yumrularla birlikte, sıraca hastalığını yaydıklarını bilmiyorlardı. İşte böylece her adımda anımsıyoruz ki, hiçbir zaman, başka bir topluluğa egemen olan bir fatih, doğa dışında bulunan bir kişi gibi, doğaya egemen değiliz, tersine, etimiz, kanımız ve beynimizle ondan bir parçayız, onun tam ortasındayız." (Engels, 2002, s. 197)

İnsanın gündelik yaşamı, zorunlu bir biçimde, doğanın dönüştürülmesi ve metabolize edilmesini içermektedir. Yaşamın maddi ve toplumsal koşullandırılışı ile doğanın metabolik dönüşümü ise belli bir ölçeksel boyutta kendisini ortaya koyan geçici/mekâna bağlı toplumsal ilişkiler üzerinden ve bu toplumsal ilişkilerin içinde şekillenir (Swyngedouw, 2002, s. 2). Ekolojik sistemler olarak düşünüldüklerinde, insan toplulukları ve içinde yaşadıkları doğal ortamlar, niteliksel olarak çeşitli, birbirine bağlı (yani, kusursuz olarak hiçbir zaman tam olarak bölünemeyen), bulundukları yere özgü ve niceliksel olarak da sınırlıdırlar. Bütün bu özellikler, insani ve doğal olan zenginliğe el koyulması üzerine belirgin kısıtlar koyar. Öyle ki, söz konusu kısıtlar aşıldığında, bu zenginlik, niteliksel olarak bozulmaya uğrar (Burkett, 2005, s. 58). Doğanın niteliksel olarak bozulmaya uğraması, kimi doğrudan kimi dolaylı olmak üzere beraberinde bir dizi kıtlığı gündeme getirir. Panayotakis, kapitalist toplumda kıtlığın yarattığı acımasız gerçekliğin, insanların gündelik yaşamları ve birbirleriyle olan ilişkilerine de rengini verdiğini ve giderek günlük yaşamın parçası haline geldiğini belirtmektedir:

> "Kıtlık, gerçekte, kapitalizm öncesi toplumlarda da var olan ebedi bir olgudur. Ancak, kıtlığı, gündelik hayatın akışı içinde yaşamak kapitalist toplumda daha problemlidir, çünkü, kapitalizm kıtlığın kendisini doğal bir durum olmaktan çıkarıp toplumsal bir gerçeklik haline getirir. Bu nedenle kapitalist toplum kendini aşan bir toplumdur. Daha özgür bir toplumu inşa etmenin tek yolu da kapitalist toplumun kendini aşmasıdır... Kapitalizmin 'şeyleştirme' yoluyla yarattığı kıtlığın diyalektiğinin içine nüfuz etmek çok zor ve kapitalizmin aşılması açısından da önemli bir görevdir. Çünkü, böylesi bir nüfuz etme, toplumu, kapitalizmin baskıcı karakterine karşı mücadele etmekten caydırmak yerine, özgürleştirici mücadelelerin ortaya çıkmasına yardım eder." (Panayotakis, 2003, s. 94, 95)

Buna karşın, sermaye, doğal zenginliğe zarar veren etkilerinden de kâr eder. Söz gelişi, insanlar, şehirdeki hava kirliliğiyle birlikte yaşayabilsin diye havalandırma tesisatı, oksijen maskeleri üretip satar ya da daha genel olarak hayli kârlı olan ve sürekli genişleyen, kıtlık denetimi ve atık işlemesi sanayilerine girer (Burkett, 2005, s. 60). Ancak, bir boyutuyla kapitalist üretim ve toplum biçiminin yol açtığı zararları azaltma adına atılan tüm bu "iyileştirici, telafi edici" adımların kendileri de çoğu zaman –üretim süreçleri itibarıyla– insanın doğaya bir başka biçimde müdahalesiyle sonlanabilmekte, geri dönüşü mümkün olmayan yeni tahribatlara neden olabilmektedir.

Doğanın insan tarafından yeniden yaratılabileceğini, kapitalizmin de bir toplumsal sistem olarak bunu yapmaya muktedir olduğunu ispatladığını ileri süren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu tezlerden biri de, üretici güçlerdeki gelişmenin, kapitalizmi doğanın en azından bir bölümünü yeniden üretmeyi olanaklı kılacak noktaya getirdiği, bu üretimin henüz küçük ölçekli olsa da daha hızlı gelişmenin olanaklarını barındırdığına dairdir (Erkiner, 2005, s. 89). Yazar, bu tezini temellendiren bir diğer gelişmenin de sermayenin yeni yeni yöneldiği eğitim, sağlık vd. hizmet alanlarının geleneksel sanayi dalları gibi eko-sisteme zarar vermeyen sektörler olduğunu belirtmektedir (2005, s. 89). Bu yaklaşımda sorunlu görünen husus, yazarın, ya yeni hizmet sektörlerinin eski sanayi sektörlerinin –tümüyle

ortadan kaldırılmak anlamına gelmek üzere– yerine geçtiğini düşündüğü ya da geleneksel sanayinin erken kapitalistleşmiş ülkelerde giderek yerini hizmet alanlarına terk etmesinin bütün eko-sistemin yararına bir durum olarak gördüğünü düşündürmesidir. Buna karşın, geleneksel ya da "kirli" olarak bilinen sanayiler tümüyle ortadan kalkmamakta, sadece başka bölgelere kaydırılmaktadır. Eko-sistem, bütünlüklü bir yaklaşımla ele alındığında ise, verilen zararın hangi coğrafyadan kaynaklandığının hiçbir önemi olmadığı açıktır. Ayrıca, eko-sistemin geri bildirimleri de zararın yaşandığı coğrafya ile sınırlı olmamakta, tıpkı ozon tabakasının delinmesi ya da küresel ısınma olgusunda izlendiği gibi yıkımın bedeli tüm canlı yaşam, en fazla da alt gelir gruplarına mensup insan toplulukları tarafından ödenmektedir.

İnsanın doğa ile ilişkisinin uzun yolculuğunda belirli dönemlerin öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan en önemli olanı Aydınlanma Çağı'dır. Ortaçağ'dan silkinen insanın büyük bir ideali olan ve döneme damga basan *Aydınlanma İdeali* tarihsel olarak 17. ve 18. yüzyılları kapsar. Ama aynı zamanda, bir insanlaşma pratiği olarak kabul edildiğinde, aydınlanmanın, bu pratiğin başlangıç noktasının çok daha eskilere; yani neden-sonuç ilişkisi kuran ve bu sayede de doğayı anlamaya başlayan ilk insanlara dayandığı ileri sürülebilir. *Aydınlanma Dönemi,* ilk önce İngiltere'de, daha sonra Fransa ve Almanya'da yaşanmıştır. Kilisenin dogmalarından kurtulmaya çalışan, değer kazanan bir insanlık, aklın ve bilimin, tanrının önüne geçtiği bir anlayış... Tüm bunlar gerçekten de bir önceki döneme göre çok büyük bir yeniliği ifade etmekteydi. Eski sarsılarak yeni bir dünyanın kapısı açılmış, *Aydınlanma Dönemi*'ndeki düşünsel çerçevenin kökeni oluşturulmuştu. (Esgün, 2006, s. 96-97)

Ortaçağ'a kadar gelen dönem büyük ölçüde kentin kırsallaşması ile temsil edilirken, Aydınlanma Çağı ile birlikte bu durum tersine dönmüş ve kent-kır karşıtlığı farklı bir nitelikte yeniden inşa edilmiştir. Diğer bir deyişle, Antik Çağ'daki kentin kırlaşması dönüşerek, aşamalı bir şekilde kırın kentleşmesine evrilmiştir (Marx'tan aktaran Şengül, 2001, s. 11). Bu dönem, aynı zamanda, felsefe-bilim ayrılığının doğduğu evredir. Akıl her şeyden üstün, bilim Tanrının yerinde, doğa insanın yönetimindedir (Esgün, 2006, s. 96-97). Zaman ve mekândan bağımsız, evrensel bir doğaya sahip olduğuna inanılan insanın, özgürleşerek doğaya hükmetmesi sürecinde, bilimsel bilgiye atfedilen bu önem, bilgi anlayışında bir dönüşüme işaret etmekte olup; bu dönüşüm ilerleme anlayışında ifadesini bulmuştur (Türkay, 1994, s. 7). Felsefenin bu şekilde dışlanışının benimsenmesi, pozitivizmi, ilerleme anlayışını, tarihselciliği doğurarak devamında *Modernite* diye adlandırılan dönemi getirmiştir. (Esgün, 2006, s. 96-97)

Ercan, modern toplumu tanımlayan en temel öğenin, "yaratıcı insana" referansla yaratıcı bir güç olarak toplumun geliştirici öznesi "insan" olduğunu belirtmektedir. Geleneksel olanın modernleşmesinin ardından, *endüstriyel* toplumun modernleşmesi aşamasına geçilmiş, fakat bu, aynı zamanda, kapitalist ilişkiler dışında kalan toplumların aydınlanmayı yaşamadan, yani, insan olarak kendi içinde

varolan zenginlikleri kavramadan meta aygıtı ile karşılaşmaları sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede, geleneksel olanın karşısına modernliğin çıkışı, başından itibaren yıkıcılıkla var olmuştur. Süreç bu anlamda endüstriyel toplumun modernleşmesi ve kapitalizme özgü mantıkların belirleyici olmasına yol açmıştır:

> "Bu mantık ise sonuçta, insanın örgütleşmesi, toplumun yetkinleşmesi, insan ile doğa arasında kurulması gereken dengeli ilişkilerin yerine 'kendi toplumsal doğasını disipline edemeyen' bir insan biçimi, bir toplumsal yapının varlığına neden olmuştur". (Ercan, 2001, s. 36, 37)

Mekânın, metaların üretildiği yerler olmaktan kendisinin de meta olarak üretildiği farklı bir aşamaya geçişine işaret eden Modern Çağ'da, kapitalizm, mekânı kullanırken, onu, yaşam içindeki farklılıkları tanıyan yapısından çıkartıp soyut hale getirmiştir (Lefebvre'den aktaran Şengül, 2001, s. 15). Çünkü kapitalizmde mekânın somut kullanım değeri değil, değişim değeri önemlidir. Kentleri ve kırsallıkları hızla sermayeleştiren değişim değerine odaklı üretim, meta üretimi, Harvey'e göre, bilinci de dönüştürmekte ve kentleşmenin yarattığı karmaşık yapılanma ile ilişkiler sonuçta fetişleştirmeye yol açmaktadır (Harvey'den aktaran Şengül, 2001, s. 20). Bu dönüşmeyi Marx, belirli bir üretimin belirli bir tüketimi, bir bölüşümü ve bu *farklı uğrakların karşılıklı ilişkilerini* belirlemesi şeklinde açıklamaktadır. Gerçekte üretimin kendisi de, tek yanlı biçimi altında, kendi yönünden, öteki uğraklar tarafından belirlenir:

> "Örneğin pazar, yani değişim alanı genişlediği zaman, üretim oylumu büyür ve üretimde daha derin bir bölünme meydana gelir. Bölüşümün dönüşümü de, üretimin dönüşümüne neden olur; örneğin sermaye yoğunlaşması ya da nüfusun kentte ve kırda ayrı ayrı dağılımı meydana geldiği zaman vb. durum böyledir. Ensonu, tüketim gereksinimleri, üretimi belirler. Farklı uğraklar arasında karşılıklı etki vardır. Her organik bütünde bu böyledir." (Marx, 2005, s. 257)

Aydınlanma Çağı'nda "akıl" kavramına verilen önem ve teknolojik sıçramalar kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerini hazırlamış ve bu sayede ticaret burjuvazisinin sınai burjuvazisine dönüşmesine tanık olunmuştur. Bu dönüşüm, modern süreçlere damga vuran "hümanizma, rasyonalite, bilimsellik, ilerleme ve aydınlanma" kavramlarının, burjuva sınıfınca pragmatik bir amaçla araçsallaştırılması ve teknik bir karaktere indirgenmesi sonucunu doğurmuştur. (Es gün, s. 97)

Modern bilincin, bu ikisi arasında temelli bir ayrım yapılmasını talep etmesine kadar, insani-olan ve insani-olmayan ayırt edilemez şekilde birbirine karıştırılmıştır. Henri Lefebvre bu tespitin, ancak diyalektik ile açıklanabildiğini ve diyalektiğin bu saptamayı bir hakikat düzeyine yükselttiğini belirtmektedir: *"İnsan, ancak çelişkiler katederek gelişebildi, dolayısıyla, insani-olan da ancak insani-olmayan'ı katederek oluşabilirdi: önce insani-olmayan'la iç-içe durumda iken, bir çatışma boyunca ondan gitgide ayrılaşmak ve o çatışmanın çözümlenmesiyle ona egemen olmak üzere"* (Lefebvre, s. 47-49). Bu bağlamda, gerek insanın doğa üzerindeki gücü, gerekse o gücün ürettiği ürünler kapanın elinde toplanmış ve doğa'nın toplumsal insan tarafından edinimi [appropriation], üretim araçlarının özel mülkiyeti [prop-

riete] haline dönüşmüştür. Böylece, insanın ürettikleri (metalar), onun iradesinin, bilincinin, denetiminin dışına çıkar.

Aynı zamanda kapitalist toplum düzenine geçiş aşamasına atıfla kullanılan Modernleşme Projesi, insan-doğa ilişkisinde önemli bir dönüm noktasıdır. İnsanın, içinde yaşadığı toplumsal düzene, başka bir deyişle kapitalizme bağlı olarak, doğa'ya yaptığı müdahalelerin başında kentleşme gelmektedir. Marx ve Engels, bir ulusun kendi içindeki iş bölümünün, ilkin sınai ve ticari emeğin bir yandan, tarım emeğinden ayrılmasına, öte yandan, bunun sonucu olarak, kent ile kırın ayrılmasına ve bu ikisinin çıkarlarının karşıtlığına yol açtığı tespitini yapmaktadırlar (Marx ve Engels, 2004, s. 40). Kapitalist gelişme, nüfusu, tarımsal olmayan kentsel bölgelerde yoğunlaştırır. Bunun en temel nedeni, birikimin temel şartı olan Para → Meta → Para döngüsünün kendisidir. Genel ifadesini bu döngüde bulan ve emek-gücü tarafından üretim araçları ve üretimin nesneleri yardımıyla üretilen metaların önce piyasa aracılığıyla para sermayeye dönüşmesi, ardından da yeniden üretim araçları ve nesnelerine çevrilerek tekrar üretim sürecine girmesi emek-gücü ile üretim merkezlerinin birbirine yakınlığını ön şart olarak gerektirir. Diğer bir deyişle, kapitalizmde kentler, üretim mekânını temsil ettiği ölçüde Marx ve Engels'in işaret ettiği "kent ile kırın ayrılması ve bu ikisinin çıkarlarının karşıtlığı" da kaçınılmaz hale gelir.

Gerek Marx gerekse Engels, 1840'lı yıllardan başlayarak kapitalizmin dayandığı doğrudan yabancılaşmanın kent ile kırın ayrılması biçiminde yaşanan bu biçiminin aşılması gereği üzerinde durmuşlardır. Akıl yürütmelerinde daima, tarımla sanayinin bütünleştirilmesi ve nüfusun dengeli biçimde dağıtılması ve Marx'ın yeryüzüyle insanlar arasındaki metabolik ilişkinin "restorasyonu" dediği şey aracılığıyla kent ile kır arasındaki uzlaşmaz ilişkinin ortadan kaldırılması düşüncesini de içermiştir. Bu süreçte Marx, Hipppolyte Colins'ten yaptığı alıntıyla:

> "Toprağın bireysel tahsisi sayesinde yalnızca kollarının gücüne sahip olabilen insanlar varolabiliyor... Bir insanı boşluğa koyduğunuzda, onun havasını soymuş olursunuz. Toprağı ondan aldığınızda da aynı şeyi yapmış olursunuz... çünkü böylece o kişiyi zenginlikten yoksun bir mekâna koymuş ve böylece onu sizin arzularınıza boyun eğmek dışında her türlü yaşama yolundan mahrum bırakmış oluyorsunuz" demektedir (aktaran: Foster, 2001, s. 231).

Bu mahrum bırakılma halini meta üretimine dayalı sistemle açıklayan Marx, üretim sürecinin ve dolayısıyla sermaye-değerin kendisini genişletmesinin dolaşım zamanı devam ettiği sürece kesintiye uğradığı ve üretim sürecinin tekrar başlamasının, dolaşım zamanının uzunluğuna bağlı olarak daha hızlı ya da daha yavaş devam ettiği tespitini yapmaktadır (1997b, s. 116). Başka bir deyişle, 'kapitalistin bakış açısından, sermayesinin devir zamanı, sermayesini, artı-değer yaratmak ve ilk biçimi içersinde geri almak üzere yatırması için gerekli zamandır' (Marx, 1997b, s. 143). Buna göre, tek başına üretimdeki emek zamanının kısaltılması ve emek zamanının üretim zamanına eşitlenecek yoğunluğa ulaşması yeterli olmayacak; yanı sıra ulaştırma olanaklarının geliştirilip hızlandırılması; ulaştırma

emeğinin verimliliğinin arttırılması, metaların nihai tüketiciye ulaştırılmasında mesafelerin olabildiği ölçüde bir engel olmaktan çıkarılması ve her şeyden önemlisi, tüketici kitlelerin de bu hıza ayak uydurabilecek, bu metalara talep gösterecek 'tek ve bir örnek insan' haline getirilmesi gerekmektedir (Marx, 1997b, s. 117). Kent kültürünün egemen hale gelmesine yol açan pek çok etmen olmakla birlikte, üretim alanlarının yerleşimi bu etmenler arasında öne çıkmaktadır. Altvater, üretim alanı seçiminde, yatırılan sermayenin mümkün olan en kısa sürede geri dönüşünü sağlayacak, metaların son kullanıcılarına ulaştırılmasını mümkün kılan ulaşım kanallarının kurulu olduğu, kâr oranlarını arttırmak için yapay ya da insan eliyle yapılmış toplumsal, ekonomik ve politik mekânın doğal alanların yerini aldığı önceliklerin öne çıktığını belirtmektedir. (1999, s. 4-5)

Ayrıca, bir yerde kazanılmış üretici güçlerin, özellikle icatların, daha ilerideki gelişmeler açısından bir kayıp olup olmayacakları, tümüyle karşılıklı ilişkilerin yaygınlığına bağlıdır (Marx ve Engels, 2004, s. 86). Buradan da anlaşılacağı gibi 'bir sermayenin dolaşım zamanı, genel bir söyleyişle onun üretim zamanını ve dolayısıyla artı-değer üretme sürecini sınırladığı'(Marx, 1997b, s. 117); ve, üretici güçler, ancak karşılıklı ilişkilerin yaygınlaşmasına bağlı olarak geliştiği ölçüde, doğa'ya yapılan müdahalelerin artması da kaçınılmazdır. Başka bir deyişle, metalaşma sürecinin kendisi ile metaların dolaşımı önündeki engellerin kaldırılması, otoban yolların arttırılması, dolayısıyla, dağlarda tünel ve viyadükler açılması vb. her biri benzer ya da farklı türden insan-doğa ilişkilerine tekabül eden bir dizi müdahaleyi şart koşmaktadır. Her biri sermayenin devir süresini kısaltıp, devir sayısını arttıran ve böylece yeni metaların üretiminin hızla başlatılmasını sağlayan bu müdahaleler bir yandan "üretimin teknik ilişkileri" anlamında insan-doğa ilişkisinde yeni bir aşamaya işaret ederken, diğer yandan da doğanın bu müdahalelere verdiği tepkiler dolayısıyla üretimin toplumsal ilişkilerinde sürekli dönüşümlere yol açmaktadır.

Endüstriyel üretimin mekânını temsil eden kentler ise, yalnızca birbirinden farklı metaların üreticilerinin topluca bir arada bulundukları yerler olmaları yüzünden değil, aynı zamanda, "her üretim dolayımsız bir tüketim ve her tüketim de dolayımsız bir üretim" (Marx, 2005, s. 247) olduğu için kullanım değerlerini satın alacak tüketicilerin de en fazla topluca, bir arada bulundukları mekânlardır. Marx'a göre kent, nüfusun, üretim âletlerinin, sermayenin, gereksinimlerin bir merkezde toplanması olayıdır, oysa kır, tam tersi bir olayı, ayrı ayrı olmayı ve dağınıklığı ortaya koyar.

Kent-kır ayrışmasının çeşitli sonuçlarından bir tanesi insani ve endüstriyel atıkların, artalanlar ve su havzalarını kirletmesidir. Eş anlı olarak, tarımın da kullanım değeri yerine değişim değerine odaklanmasını müteakiben, kentteki fabrikaların çıktısı olan fosil yakıtlar tarım makinelerinde kullanılmaya, gübre ve böcek ilaçlarında hızlı bir yapaylaşma ve kimyasallaşma başlar ve tarımsal üretimin kendisi, bunlara bağlı "fabrika çiftlikleri"ne döner. Böylece, kapitalizmin kent ile kır arasındaki bölünmesi sonucunda, insan uygarlığı ve onun doğal ortamı ara-

sında –yukarıda Marx'tan alıntıyla işaret edilen türden bir karşıtlığa yol açmak suretiyle– sağlıksız ve sürdürülemez bir madde dolaşımı açığa çıkmış olur. (Burkett, 2005, s. 60)

Kentleşmenin, insan-doğa ilişkisi bağlamında bir diğer sonucu da kentsel mekânlar ve bu mekânlar arasında motorlu taşıt ulaşımını sağlayan yol şebekelerinin doğa'nın kendi çevrimlerine izin vermeyen, geçirimsiz, beton ve asfalt yapılardan oluşmasıdır. İnsanın, yol, köprü, metro vb. her altyapı oluşumuyla birlikte topraktan biraz daha uzaklaşmasının doğal çevrimler üzerinde farklı geri dönüşleri söz konusu olmaktadır. Örneğin, daha öncesinde toprak olan zeminler betonlaşıp, asfaltlaştıkça yağmurun toprağa ve oradan da yeraltı sularına karışmasının olanakları giderek ortadan kalkmakta, sonuç olarak bu gelişme, yüzey sularını besleyen yeraltı su kaynakları ve su havzalarının zaman içinde geri dönüşsüz bir biçimde kurumasına yol açmaktadır.

Kentlerde yaşanan değişimlerin nedeninin artık iç dinamikler olmadığını belirten Perihan Kiper'e göre küreselleşme sürecinde giderek derinleşen toplumdaki eşitsizlik kent mekânına da yansımakta, tüm toplumlara empoze edilen "aynı tarz" yaşam biçimi ile kent yaşantısı da giderek benzer hale gelmektedir:

> "Çağımızda kentler, geçmiş uygarlıklarla birlikte toplumların bugünkü yaşamlarını da tehdit eder bir gelişme süreci içindedir. Küreselleşme sürecinde kentler sağlıksız bir biçimde büyüyüp yaygınlaşırken, doğal çevre, değerleriyle birlikte doğaya saygılı yaşam alanları da yok olmaktadır... Son 200 yılda dünya nüfusu 6 katına çıkarken kentli nüfus tam 100 kat artmıştır... Kent yönetim sistemlerinden başlayarak, kent hizmetlerinin sunum biçimleri, kentlerin mekânsal yapıları, kent kimlikleri ve giderek kentlerin yaşam biçimleri ve tüketim alışkanlıklarına kadar inen her alanda bir değişim yaşanmaktadır." (Kiper, 2006, s. 75, 88)[3]

Özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kentlerinde yaygın olan; bahçeli, lüks konut bölgelerinden oluşan kent merkezinden uzaktaki uydu kentler türü gelişmeler, giderek diğer ülkelere de sıçramıştır. Bu gelişmede, mülkiyet yapısı ve bilhassa özel otomobil sahipliğindeki artışın etkisi büyük olmuştur (Kiper, 2006, s. 91). Kiper'in "sıçrama" biçimindeki ifadesi, durumun bir tür hastalık ya da çarpıklık şeklinde anlaşılmasına yol açma riskini barındırmaktadır. Bu bağlamda söz konusu "sıçrama"nın geri planında hangi dinamiklerin olduğu ya da söz konusu gelişmelerin neden dünyanın başka ülkelerinden değil de ABD ve Avrupa'dan ya-

3 Kiper, son dönemde gözlenen bir diğer olgunun da kentsel dönüşüm projeleri adı altında kentlerin belirli bölümlerinin rant alanlarına dönüştürülmesi olduğuna işaret etmektedir. Bu yaklaşım kent dokusuna, gökdelen ya da çok katlı alışveriş merkezleri, plaza türü ofisler ile bu tesislerin çevresinde dev otopark alanları, çok yıldızlı oteller, katlı geçitler ya da çok şeritli otoyollar, kent içinde çok katlı ulaşım aksları biçiminde yansımaktadır... Geçmişte, kentlerin simgeleri durumunda olan tarihsel-kültürel değerleri de ezercesine yükselen gökdelenler, kentlerin yeni simgeleri haline gelmektedir. Ranta dönük yüksek yoğunluklu yapılaşma istemleri yalnızca eski kent dokusuna apartman yüklemekle kalmayıp bu dokunun yaşam kaynağını oluşturan tarım, orman ve yeşil alanları da yok etmektedir... Kapitalist üretim biçimine özgü toplumsal ilişkilere dayanan bir toplumsal yapı, toplumlara belirli kalıplar içinde, aynı tarz yaşam modellerini dayatmaktadır. (Kiper, 2006, s. 94-95)

yıldığı soruları, yapısal olanın anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Yine Marx'ın analizlerinden hareketle, bu durumu, metaların üretimi ve dolaşımı süreçleri üzerinden okumak ve bu yayılmanın, sermayenin uluslararasılaşmasına paralel olarak yaşandığını, bu nedenle de söz konusu gelişmelerin öncelikle erken kapitalistleşmiş ülkelerde görüldüğünü hatırlamakta yarar vardır.

Diğer yandan, kent kültürünün yaratılması, bir merkezden yönetilen, iradi ya da bilinçli bir süreç olmaktan ziyade metaların dolaşımının –büyük ölçüde kendiliğinden gelişen– bir sonucudur. Marx, üretimde üretilen şey'lerin yalnızca tüketimin nesneleri değil, aynı zamanda, tüketim tarzı olduklarını; bunun da yalnız nesnel değil, aynı zamanda öznel tarzda yapıldığını, sonuç olarak tüketiciyi yarattığını belirtmektedir. Böylece, üretim, gereksinime sadece maddi bir nesne sağlamakla kalmaz, maddi nesneye de, bir gereksinim sağlar (Marx, 2005, s. 248). Başka bir deyişle meta üretimine dayalı toplumsal sistem, bu metaların tüketilmesi için ihtiyaçların güdülenmesini de içerir.

Zaman bağlamında hızlanmak mekân bağlamında genişlemek zorunda olan sermaye birikim süreçlerinin kesintiye uğramaması bakımından, metaların son kullanıcısına ulaşmasını sağlayacak ulaşım altyapılarının kurulması kadar, insanların, bu metaları birer ihtiyaç gibi hissederek satın almalarını sağlayacak "kültür"ün yaratılması da önemlidir. Marx ve Engels, Alman İdeolojisi'nde bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Genel olarak, büyük sanayi, her yerde toplum sınıfları arasında aynı ilişkileri yarattı ve bu nedenle, başka başka ulusların özel niteliklerini yok etti" (2004, s. 94). Küreselleşmenin eşitsiz ve değişken bir dünyada, ürünlere eşitlikçi bir erişim temin etme iddiasında olduğunu belirten Eric Hobsbawm da, sürecin teknik yönünün, aynı zamanda yüksek derecede bir standartlaşma ve homojenleşmeyi gerekli kıldığını; asıl gerilimin de "eşitsiz bir dünyada metalara eşitlikçi erişim" ile özetlenebilecek iki soyut kavram arasında bulunduğunun altını çizmektedir (2007, s. 78). Yazar, 21. yüzyılın en büyük problemlerinden birinin bu homojenliğin tolere edilebilir sınırlarının nereye dek uzandığının ve bu sürecin dünyadaki çeşitlilikle ne ölçüde birleştirilebileceğinin ortaya konması olduğunu vurgulamaktadır. (Hobsbawm, 2007, s. 78)

Kentlerde, sayılan nedenlerden ötürü giderek artan nüfus yoğunlaşması, üretim ve yaşam alanı inşa edilecek mekânların daralmasına yol açtıkça yapılaşmada da yer yüzeyine yayılan, az katlı, yatay konumlandırılmış inşaatlardan, gökyüzüne doğru uzanan, yüksek apartman ve gökdelen tarzı inşaatlara doğru bir dönüşüm zorunlu hale gelmiştir. Bu gelişme, bir yandan tarıma elverişli toprakların yapılaşma yüzünden kaybedilmesi sonucuna yol açarken; diğer yandan da, yüksek binalarda yer üstündeki her kat artışına karşılık yeraltında daha derin temeller inşa edilmesi zorunluluğundan ötürü doğa'ya çok yönlü ve geri dönüşü olmayan müdahaleleri beraberinde getirmektedir.

İnsan müdahalesi sonucunda dünyanın giderek "doğal" diye adlandırılması mümkün olmayan bir şeye dönüşmekte olduğunun altını çizen Hobsbawm da, bu, yarı insan ve doğallığını kaybetmiş çevrenin yol açacağı sorunları tartışmakta ve

tarım amaçlı kullanılması mümkün olmayan toprak parçaları üzerindeki kentleşmenin yarattığı etkiler ile uzun zamandan beri tarım amaçlı kullanıldıkları için verimsiz hale gelen toprakların yaratacağı sorunların önümüzdeki süreçte çok daha yakıcı bir biçimde hissedileceğini belirtmektedir. (Hobsbawm, 2007, s. 168)

Elmar Altvater metaların üretiminin ya da üretken sermayenin uluslararasılaşması anlamına gelen küreselleşme sürecinin, kapitalizmin aynı anda hem zaman hem de yeryüzünün bütünü anlamına gelmek üzere mekân üzerindeki konjonktürel karakteri anlaşılmadan analiz edilemeyeceğini belirtmektedir. Yazar küreselleşmenin daha fazla doğal kaynağın tüketildiği ve çok daha büyük ölçekli doğal çukurların üretim atıklarıyla doldurulduğu ekonomik faaliyetlerin bütününden oluşan bir eğilim olduğunun altını çizmektedir (1999, s. 38-39). Bu süreçte, ekonomi, önce enerji ve maddenin doğal süreçlerini kapsar ve termodinamiğin yasalarına tabi hale getirir. Ardından, şeylerin ve ihtiyaçların metalaştığı bu sürecin birbirine karşı güçler olarak hareket eden iki itici gücü emek ve para devreye girer (Altvater, 1999, s. 40). Buna karşın, para da tıpkı diğer metalar gibi kullanım değerine sahip olmakla birlikte, kendine özgü "sui generis bir meta"dır. Diğer metaların yaşamı satın alıcının elinde tüketim olarak sona ererken, parayı sermaye olarak alan biri için para genişleyerek üretimden çıkar, genişleyen kısmın bir miktarı ise faiz olarak, borç veren kişiye döner (Ercan, 2005, s. 383, 384). Marx'a göre paranın nesnel gücünün kaynağı, onun, bireylerin bilme ve arzu etme hallerinden bağımsız olduğu gibi karşılıklı olarak birbirlerinden de bağımsız ve farksız olduklarını ön-varsayan maddi ve düşünsel metabolizmasının eş anlı iç bağlantısıdır:

> "Bireyler, kendi toplumsal iç bağlantılarını oluşturmadan bu iç bağlantılar üzerinde hâkimiyet tesis edemez. Fakat bu nesnel bağı, yalnızca, bireylerin kendi doğalarından ayrılamayan, onlara eş anlı olarak içsel, doğal bir durum gibi algılamak oldukça yavan bir kavrayıştır. Çünkü bu bağ, gerçekte, onların ürünüdür. Bu, tarihsel bir üründür ve insanlığın gelişiminin belli bir aşamasına özgüdür. Paranın bireyler karşısındaki halihazırda mevcut yabancı ve bağımsız karakteri, sadece, bireylerin kendi toplumsal yaşam koşullarını oluşturmaya devam ettiklerinin kanıtıdır." (Marx'tan aktaran Rosdolsky, 1980, s. 417)

Paranın para-sermaye olarak değişim değeri, yani fiyatı ise üretim sonucunda elde edilen değerin bir kısmını içerir ve bu kısım faiz olarak adlandırılır (Thompson'dan aktaran Ercan, 2005, s. 384). Kapitalist sınıfın "para kapitalistleri" ve "endüstriyel kapitalistler" olarak kendi içinde iki kesime ayrıldığı bu süreçte faiz getiren para sermaye dolaşım sürecine dair bir olgudur. Paranın sermayeye dönüşmesi için endüstriyel kapitalistlerin elinde yeni metalara, yani, emek-gücü ve üretim araçlarına dönüşmesi gerekir (Ercan, 2005, s. 385, 388). Para, doğal sınırları tanımak yerine zaman ve mekân içersinde sınırsız bir şekilde büyümeye dayalı kendi mantığını izlediği ve emeğe kumanda ettiği için, emek, zaman içinde madde ve enerjiyi dönüştürme düzeyini yükseltir. Maddi ekonominin doğal sistemin sınırlarına kadar büyümesi doğal kaynaklar ve atıklarla doldurulan doğal alanlar üzerindeki baskıyı daha da arttırır. Böylece, sermayenin zamana karşı aynı oranda

büyümesi –piyasa kuralına bağlı olarak– doğanın giderek daha fazla bölümünün boyunduruk altına alınması anlamına gelir (Altvater, 1999, s. 40). Ekonomik büyüme, enerji ve maddenin canlı emek tarafından dönüştürülmesinin sonucudur. Doğada hiçbir şey sınırsız bir şekilde büyüyemeyeceği, başka bir deyişle doğanın hiçbir koşulda ekonominin büyüme hızına ayak uyduramayacak olması dolayısıyla, ekonomik büyümenin doğal sınırları vardır. Fakat bu gerçekliğe karşın, ekonomik büyüme bir yandan da para sermaye ve paranın yönetimi altındaki toplumsal bir piyasa sürecinin sonucudur. Özü itibarıyla sermaye ve para, küresel faiz oranlarına az çok yaklaşan, gerçek büyüme oranlarının realize edilmesini talep eder (Altvater, 1999, s. 41). Üretken sermaye biçimini almamış para-sermayenin, üretim sürecine doğrudan girmeden süreçte yaratılan değerler üzerinde belirleyici hale gelişinin (Ercan, 2005, s. 390), sermaye birikimi sürecinin doğal kaynaklar üzerindeki etkilerini konu alan analizlere dahil edilmesi, sermaye birikimini toplumsal bir ilişki olarak kavramayı da olanaklı hale getirmektedir.

Sermayenin değerlenmesi, ancak, meta üretiminin hızlanması ve genişlemesi ile; bu ise emek üretkenliğinin sürekli olarak artmasıyla mümkündür. Buna karşın, emek üretkenliğinin artması, üretimde giderek artan oranlarda enerji ve hammaddenin kullanılır hale gelmesi, başka bir deyişle, doğanın kendisinin ve başta insan olmak üzere doğal kaynakların hızla dönüştürülmesi, tüketilmesi demektir.

Diğer yandan, 1950'li yıllardan başlayarak yeni bir ivme kazanan Modernleşme Projesinin, tüketim alışkanlıklarını hızla dönüştürmesinin sonucunda 1960'lı yıllarda buna bir tepki olarak ortaya çıkan ve "Yeşiller" adıyla bilinen çevreci hareket gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Bazı yazarlar, "Yeşiller'in çevreye özen göstermek ve daha az enerji tüketmek ile özetlenebilecek, farklı bir hayat tarzı savunduğunu ve bunu, belirli oranda bütün toplum kesimlerine de kabul ettirdiklerini belirtmektedir" (Erkiner, 2005, s. 91). Michael Löwy ise, bu tarz yaklaşımları işaret ederek, *"ekolojistler, kapitalizmin Marksist eleştirisi olmadan da yapabileceklerini düşünerek kendilerini aldatıyorlar. Üretimcilik ve kâr güdüsü arasındaki ilişkiyi hesaba katmayan bir ekoloji, kaybetmeye, ya da daha kötüsü, sistem tarafından içerilmeye mahkûmdur"* tespitini yapmaktadır. Löwy'e göre, bu tip yaklaşımlar, "temiz kapitalizm" illüzyonuna ya da kapitalizmin "aşırılıklarını" "eko-vergilerle" kontrol etme olasılığına götürür (Lövy, 2005, s. 48). Benzer şekilde Kovel de, kapitalizmi, sistemi kendi ilişkisel varoluşu dışında görmenin, devletler tarafından uygulanan sınıf ilişkilerine sıkıca bağlanmanın bir yolu olduğunu vurgulamaktadır: "Böylesi bir kavrayış, gerçekliğin ekonomileştirilmesini, her şeyin değişim ilişkilerine indirgenmesini, değerin genişlemesi ve piyasanın daha derin bir biçimde bütün ilişkilere nüfuz etmesini, paranın gücündeki genişlemenin ebedi bir hal almasını ve bunların karşılığında insan ilişkilerinin kötüleşmesi ile manevi ve kutsal olan bütün değerlerin zayıflamasını gerektirir." (Kovel, 2003, s. 81)

2. Doğal Kaynakların Metalaşması

Doğal kaynakların metalaşmasının ilk örneği toprak, ikincisi ise onun doğal parçası olan madenlerdir. Buna karşın bu ikisinin metalaşma süreçleri birbirinden oldukça farklıdır. Zira, kapitalist toplumlarda toprak, kendisi emek ürünü –dolayısıyla meta– olmayan doğada hazır bir üretim aracıdır. Toprağı doğrudan işleyerek metalar üretilebildiği gibi, değişim değeri taşımayan, sadece ihtiyaç giderme amaçlı üretim de mümkündür. Madenler ise meta üretimine konu olup olmayacağından bağımsız olarak önce yeryüzüne çıkarılması gereken doğal kaynaklardır ve bu bağlamda toprak gibi işlemeye hazır halde bulunmazlar.

Doğanın bir de su, rüzgâr, güneş gibi emek ürünü olmayan ama üretime dahil olan unsurları vardır. Emek ürünü olmayan üretim araçlarının değeri sorunu, sermayenin kendisinin analizleri üzerinden çözümlenemez. Zira bunlar, sermaye için öncelikle verili, tarihi bir ön-varsayım olarak gözükür (Marx, 1979, s. 664-665). Dolayısıyla, bu bölümde doğal kaynakların hangi yapısal dinamiklerin etkisiyle birer emek ürünü haline geldiği ya da meta formunu aldığı sorusuna odaklanılacaktır.

Yatırılmış sermayenin genel biçimi, (1) makineler ve hammaddelerin temsil ettiği *değişmeyen sermaye* ve (2) emek-gücünün temsil ettiği *değişen* sermaye'den oluşmaktadır. Genel olarak, değişmeyen sermayenin iki öğesi, emek araçları ile emeğin nesnesi, yani, hammaddelerdir. Emeğin nesnesinin zorunlu olarak bir meta, bir emek ürünü olması gerekmez. Bu nedenle, her ne kadar emek sürecinin bir öğesi olarak varolsa da *sermayenin öğesi* olarak var olmayabilir. Ancak, sermayenin en tamamlanmış biçiminde, emek süresinin bu üç öğesi, aynı zamanda, sermayenin de üç öğesi olarak belirir, yani, bunların hepsi artık meta formunu almıştır; bir değişim-değeri olan kullanım değerleridir ve emek ürünleridir. Bu çerçevede her üç öğe, bir yandan değer yaratma sürecine dahil olurken bir yandan değerin belirlenimine dahil olurlar (Marx, 1999b, s. 17). Marx'ın bu tespitinin, daha önceleri üretime bedava bir girdi olarak dahil edilen hammaddelerin *sermayenin en tamamlanmış biçiminde* kıtlaşacağı ve buna bağlı olarak metalaşacağı öngörüsüne dayandığı düşünülebilir.

Marx, analizlerinde kapitalist üretime aracı olarak giren ve hiçbir şeye mal olmayan doğal öğelerin, üretimde hangi rolü oynarsa oynasınlar, sermayenin parçaları olarak değil, doğanın sermayeye karşılıksız bir armağanı olarak girdikleri tespitini yapmaktadır. Bu yüzden, başlangıçta hiçbir şeye mal olmayan böyle bir doğal güç üretime katılırsa, üretilmesine yardım ettiği ürün, talebi karşılamaya yettiği sürece, fiyatın belirlenmesine girmez (Marx, 1997c, s. 655). Meta formunu almamış söz konusu bu öğeler önceden bir üretim sürecinden geçmiş ve gölge fiyatlandırmayla başka bir meta üretim sürecine girdi olarak dahil edilmiş olabilir. Fakat, bu doğal öğelerin kendisi meta formunu almadığı koşullarda, ödenen gölge fiyat bu öğeyi üretiminde kullanan tekil kapitalistin maliyet fiyatını yükselttiği halde üretim fiyatına dahil olmadığı için elde edilen kârı azaltıcı bir etkiye sahiptir. Bu, maliyet fiyatı ile üretim fiyatı arasındaki makasın açılması hali, ser-

maye birikiminde yapısal bir soruna tekabül eder: Gelişme süreci içinde, bu doğal gücün yardımıyla sağlanabilecek olan üretim organizasyonundan daha büyük bir üretim gerçekleştirmesi talep edilirse, yani eğer bu ek üretimin, bu doğal gücün insan emek-gücünün onu desteklemesiyle arttırılması gerekirse, o zaman sermayeye yeni bir ek öğe dahil olur. Böylece aynı üretimi elde etmek için nispeten daha büyük bir sermaye yatırımı gerekli olur. Bu ek sermaye yatırımı, söz konusu doğal gücü, meta haline getirir ve bütün öteki koşullar aynı kalmak kaydıyla, üretim fiyatında bir artış olur (Marx, 1997c, s. 655). Michael Perelman, bu analizde ekolojik tahribat boyutunun eksik bırakıldığını belirtmekte ve Marx'ın, kapitalist üretim organizasyonunun ileri aşamalarında sistemden en fazla zarar görecek olanın insan ve toprak olduğunu söylemenin dışında çevre ve ekoloji boyutunu analizlerine dahil etmemiş olmasını eleştirmektedir. Perelman'a göre, hammadde maliyetlerinin yükselmesi ve buna bağlı olarak kâr oranlarının baskılanmasını öngören Marx'ın analizinde çevresel tahribatın sonuçları, görece, daha dolaylı bir biçimde ortaya çıkacaktır. (1975, s. 702)

Perelman'ın bu eleştirisine karşın, Marx'ın yukarıda arka arkaya yapılan iki alıntıda biri "sermayenin en tamamlanmış biçimi"; diğeri ise "gelişme süresi içinde doğal gücün insan emek-gücü ile desteklenmesi ihtiyacı" vurguları hem kapitalizmin ileri bir evresine işaret ettiğini hem de bu ileri evrede doğal kaynakların yetersiz hale gelebileceğini öngördüğünü düşündürmektedir. Perelman ise, toprağın değeriyle ilgili olarak, Marx'ın fiyatların değerlere eşit olduğu konusundaki ısrarının, onun rant teorisini zayıflattığını ve çareyi "toprak üretilemediğine göre fiyatı da irrasyonaldir" demekte bulduğunu belirtmektedir (1975, s. 703). Buna karşın, çalışmanın bir sonraki alt bölümünde aktarılanlardan da görüleceği gibi, Marx'ın sermaye analizleri farklı düzeyde soyutlamalar üzerinden yürütülmektedir. Bu soyutlamaların her biri analizdeki eşitlik, özdeşlik, aynılık vb. kategorilerin diyalektik bakış açısından kavranmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, Marx, örneğin, Grundrisse'de, Perelman'ın tezinin tam tersini, oldukça detaylı bir şekilde vermekte; fiyatın değere eşit olmadığı, ve dolayısıyla, değeri belirleyen öğe –emek zamanının aynı zamanda fiyat ifade eden öğe olamayacağı, çünkü böyle olsa emek zamanının aynı anda hem belirleyici hem de belirleyici olmayan, hem kendi kendine eşit hem de kendi kendine eşit olmayan öğe olarak görülmesi gerekeceğini aktarmaktadır. Zira, Marx'a göre emek zamanı, bir değer ölçüsü olarak ancak düşüncede var olabilir, fiyat kıyaslama işlevini yerine getiremeyeceği için, metaların fiyatlarıyla değerleri arasındaki fark, değerlerin fiyat cinsinden ölçülebilmesi bakımından değer ölçeğinden farklı bir ölçeği gerekli kılar. Bu nedenle, metaların fiyatları, değerden farklı olarak, para cinsinden olmak zorundadır. (Marx, 1979, s. 202-203)

Yine Marx'ın doğal kaynakların metalaşma sürecine dair analizlerinden devam edilecek olursa; Marx'ın, doğa güçlerinin, kısmen de olsa hiçbir şey ödemeden elde edilebileceğini kabul ettiği, ancak, kapitalizmin gelişmişlik düzeyini bu durumun sınırı olarak gördüğü sonucuna varmak mümkündür. Doğa güçleri, ka-

pitalist tarafından kısmen hiçbir şey ödenmeden elde edilmiş olabilir. Örneğin, kömüre bir bedel ödemek zorundadır ama suyu bedava sağladığı takdirde buharın ona bir maliyeti yoktur. Ama, buhar kendi başına ele alındığında özellikleri her zaman yerli yerinde durur. Onun sınai bakımdan yararlılığı kapitalistin sahiplendiği yeni, bilimsel bir keşiftir. Bu bilimsel keşif sayesinde, emeğin üretkenliği ve onunla birlikte, göreli artı-değer artmıştır. Buharın üretken gücüyle toprağın üretken gücü arasındaki fark ise, ödenmemiş emeği biri kapitaliste bırakırken, öteki toprak sahibine bırakır; toprak sahibi ödenmemiş emeği işçiden değil kapitalistten alır. Bu nedenle kapitalist sınıf, böyle bir öğenin "hiç kimseye ait olmaması" konusunda çok gayretlidir (Marx, 1999b, s. 38). Marx'ın bu analizinde toprak üzerindeki mülkiyetin toprak sahibine ait olduğu ve kapitalistin, toprağı toprak sahibinden kiraladığı varsayılmıştır. Aynı varsayıma göre, toprak henüz metalaşmamış ve diğer metalarla ve kendi eş-değerleriyle dolaşım ilişkisi içine girmemiştir. Buna karşın, toprak sahibine kapitalist tarafından ödenen kira bedeli, kapitalist tarafından istihdam edilen emek-gücünün karşılığı ödenmemiş emeğini içerdiği için Marx, toprak sahibinin bu ödenmemiş emeği işçiden değil kapitalistten aldığını belirtmektedir. Aynı durumun, kapitalistin sermaye birikimini geciktiren bir etki yapacağı açıktır. Başka bir deyişle, kapitalistin emeğin bir günlüğü üzerinden sahiplendiği ödenmemiş emek miktarını, yapay ya da doğal bir tekelle, ya da doğal kaynağın mülkiyetini elinde bulunduranla paylaşmak istemeyişinin nedeni buradan anlaşılmaktadır. Marx, kapitalistin, bu nedenle, söz konusu bu doğal kaynağın "hiç kimseye ait olmaması" konusunda çok gayretli olacağının altını çizmektedir (Marx, 1997b, s. 38). Emeğin üretkenliğini arttıran doğal kaynaklar üzerinde tesis edilmiş doğal ya da yapay tekellerin kaldırılmasının öngörüldüğü günümüz süreçleri, kapitalistlerin bu yoldaki çaba ve gayretlerini doğrular niteliktedir.[4] Marx'a

4 "İşlenebilir toprak, kömür damarları, demir madenleri, şelaleler vb. belli bazı doğal üretim koşullarının –onlarsız üretim sürecinin yerine getirilemeyeceği, o alanda metaların üretilemeyeceği koşulların somutlaşmış emeğin sahiplerinden, ya da mülk sahiplerinden, kapitalistlerden başkalarının elinde olduğu üretim alanları mevcut olduğu zaman, bu ikinci türden üretim koşullarının sahibi şöyle diyecektir:

- Eğer, bu üretim koşulunu kullanmana izin verirsem, o zaman sen ortalama kâr elde edeceksin; ödenmemiş normal emek miktarının sahibi olacaksın. Ama üretimin, kâr oranının üstünde ödenmemiş emek, fazla bir artı-değer, bir ödenmemiş emek sağlayacak. Ama, siz kapitalistlerde alışılageldiği gibi, sen bu fazlalığı ortak hesaba katmayacaksın, onu ben sahipleneceğim. O, bana ait. Bu alışverişin sana da uygun düşmesi gerekir; çünkü sermayen, başka herhangi bir alandakinin aynısını bu üretim alanında da bırakıyor, üstelik bu, çok sağlam bir üretim dalı. Ortalama kârı oluşturan %10 ödenmemiş emekten ayrı olarak, senin sermayen, %20 [oranında –ç.], ek ödenmemiş emek daha sağlıyor. Bunu, sen bana ödeyeceksin ve bunu yapabilmek için de ödenmemiş %20 emeği metanın fiyatına ekleyeceksin; öteki kapitalistlere de bunun hesabını vermeyeceksin. Nasıl ki senin, bir üretim koşuluna –sermayeye, somutlaşmış emeğe– sahip olman, işçilerin belli bir miktar ödenmemiş emeğine el koymana olanak veriyorsa, benim de, bir başka üretim koşuluna, toprağa vb. sahip olmam, senin ortalama kârını aşan ödenmemiş emek kısmını senin zararına ve tüm kapitalist sınıfın zararına ele geçirmeme olanak veriyor. Senin yasan gereği, normal koşullar altında, eşit büyüklükteki sermayeler, eşit miktarda ödenmiş emeği sahiplenirler ve siz kapitalistler birbirinizi, aranızda rekabet ederek bu konuma zorlarsınız. Evet, bu yasayı, [şimdi –ç.]

göre, belli bazı kişilerin, belirli üretim alanlarının, belirli sermaye yatırımı alanlarının metalarında içerilen kârın (ortalama kârın, genel kâr oranının belirlediği kârın) *üstündeki fazla artı-değeri* kapmalarına, yolunu kesmelerine ve el koymalarına ve böylece genel kâr oranını oluşturan sürece girmesini önlemelerine olanak sağlayan şey, topraklardaki, madenlerdeki, sudaki vb. *özel mülkiyettir.* (Marx, 1999b, s. 31-32)

Doğal kaynakların kapitalist üretim sürecinde bir yardımcı güç olarak kullanılması, metaların genel üretim fiyatlarının bireysel üretim fiyatlarını aşmasından doğan bir fazlanın oluşmasına yol açar. Bu fazlanın iki düzenleyici sınırı vardır: bir yandan bireysel maliyet- fiyatı ve dolayısıyla, bireysel üretim fiyatı ve öte yandan da, genel üretim fiyatı (Marx, 1997c, s. 566). Öte yandan, bir bireyin mülkiyeti altındaki bir doğa öğesi, temelini oluşturmadığı bir başka üretim alanında kullanılırsa, bu rant, yalnızca söz konusu doğa öğesinin kullanılmasından sağlanıyorsa, bu, ürünün ortalama fiyatının üstündeki değer fazlasını oluşturmaz. Sadece, bu ürünün, kendi ortalama fiyatının üstündeki *genel ortalama fiyatın* fazlasını oluşturur (Marx, 1999b, s. 115). Bu tespit de, Perelman'ın, Marx'ın fiyatların değerlere eşit olduğunda ısrar ettiğine ilişkin değerlendirmesinin tam tersinin geçerli olduğunu ve Marx'ın asıl ısrarının fiyat ve değer arasındaki ayrımı göstermek olduğunu ortaya koymaktadır.

Doğal kaynaklar, rant ve değer ilişkisi ile ilgili olarak Marx, bir sermayenin sırf toprakta iş gördüğü için *ortalama fiyattan daha yüksek bir değer* ürettiği varsayılırsa, o zaman bu metanın değerinin kendi değerinin üstüne çıkacağını ve bu fazladan değerin, belirli bir miktar harcanmış emek zamanına eşit olmasından dolayı değer kavramıyla çelişeceğini belirtmektedir. Bu takdirde, bir doğa öğesi, yani toplumsal emek zamanından farklı bir şey, değer yaratmış olur ki, Marx'a göre bu, değer kavramının kendisini geçersiz hale getirir (1999, s. 118, 120). Gerçekte, rant topraktan değil, tarım ürününden, yani emekten, *emek ürününün fiyatından,* örneğin buğdayın fiyatından kaynaklanır; başka bir deyişle topraktan değil, toprağa uygulanan emekten kaynaklanır.[5] (Marx, 1999, s. 133, 134)

ben de sana uyguluyorum. Sen, aynı sermayeyle herhangi bir başka üretim alanında, kendi işçilerinin ödenmemiş emeğinden sahip olabileceğinden daha fazlasına sahip olmayacaksın. Ama yasanın, senin, normal payının üzerinde 'üretmiş' olduğun ödenmemiş emeğin fazlasıyla bir alıp veremediği yok. Bu fazlayı sahiplenmemi kim önleyecek? Ben neden senin âdetine göre hareket edeyim ve [bu fazla –ç.] kapitalist sınıf arasında paylaşılsın ve herkes toplam sermayedeki payına uygun bir miktar çeksin diye sermayenin ortak potasına atayım? Ben kapitalist değilim. Senin yararlanmana izin verdiğim ücret koşulu, somutlaşmış emek değil, doğal bir fenomen. Toprak ya da su, maden ya da kömür ocağı imal edebilir misin? Elbette hayır. Senin el koymayı başardığın artı-emeğin bir bölümünü serbest bırakman için sana uygulanabilecek zorlama araçları bende mevcut değil. Hadi söyle! Senin kardeş kapitalistlerinin yapabileceği tek şey sana karşı rekabet etmektir, bana karşı değil. Eğer bana, elde ettiğin ek emek zamanı ile sermayenin kuralına göre, sana ayrılan artı-değer kotası arasındaki farktan daha az bir kâr fazlası ödersen, senin kardeş kapitalistlerin sahneye çıkacak ve sızdırma gücünde olduğun tam miktarı bana hakça ödemeye zorlamak için seninle rekabete girişeceklerdir." (Marx, 1999b, s. 35-36)

5 Ricardo'nun, Tahıl Fiyatlarının Sürekli Artışına İlişkin Tezi'ne getirdiği eleştiride Marx şu soruyu

Örneğin, su gücü ile üretilen metaların değeri daha küçüktür, çünkü, onların üretimi için miktarsal olarak daha küçük, fakat, üretkenlik açısından daha verimli bir toplam emek miktarı yeterlidir. İstihdam edilen emeğin bireysel verimliliğinin daha büyük olması metanın değerini düşürdüğü gibi, maliyet fiyatını ve böylelikle üretim fiyatını da düşürür. Düzenleyici ikinci sınır, genel üretim fiyatının büyüklüğüdür ki, genel kâr oranı, düzenleyici öğelerden biri olarak bunun içine girer (Marx, 1997c, s. 566-567). Bu örnekte, sanayici kapitalist bu farkı, öncelikle, doğada hemen hazır bulunan ve kendisi bir emek ürünü, dolayısıyla bir meta olmayan su gücüne borçludur. Bu, doğanın, pek çok kapitaliste bahşettiği doğal bir güçtür. Bu doğal güçler, tıpkı, el birliğinden, iş bölümünden doğan emeğin toplumsal doğal güçleri gibi, sermaye tarafından tekel altına alınırlar. Bu durum, emek ürününün, artı-değeri temsil eden kısmını ücretlere dönüştürülene oranla arttırabilir. Böyle bir artma sağladığı sürece genel kâr oranını da arttırır, ancak, hiçbir artı-değer yaratmaz. Çünkü, bu, bireysel kârın ortalama kâr üzerinde kalan kısmından oluşur (Marx, 1997c, s. 568). Kapitalist üretim tarzında, değerin, toplumsal bakımdan gerekli emek zamanıyla belirlenmesi, metaların ucuzlamasıyla ve diğer kapitalistlerin de aynı uygun koşullar altında meta üretimi yapması yolundaki zorlamayla kendisini ortaya koyar. Ancak, su gücünden yararlanan bir sanayici kapitalistin artı-kârında durum farklıdır. Bu artı-kârın kökeni, aynı üretim dalındaki tüm sermayenin emrinde olmayan bir doğa gücünün uygulanmasına bağlı olan, emeğin daha büyük üretkenliğinden doğar (Marx, 1997c, s. 569). Bu, sermaye gücü dahilinde olmayan, sadece, yeryüzünün belli bölümlerini elinde tutanların emrinde olan, tekel altına alınabilir bir doğa gücüdür. Dolayısıyla, bu su gücünün kullanılmasından doğan artı-kâr, sermaye yatırıldığı için değil, tekel altına alınmış bir doğal gücün kullanılması yüzündendir. Böyle bir artı-kâr toprak rantıyla eşdeğerdir ve eğer su gücünü kullanarak üretim yapan sanayici kapitalist ile su gücünün mülkiyetini elinde bulunduran aynı kişi değilse bu rant, su gücünün sahibinin eline geçer. (Marx, 1997c, s. 570)

Marx, öncelikle, bu rantın, metaların genel üretim fiyatına belirleyici bir öğe olarak dahil olmadığı, ve daha çok ona dayandığı için her durumda bir farklılık rantı olduğunu belirtmektedir. Kaynağı ise, bu doğal güce egemen olan özel bir sermayenin bireysel üretim fiyatı ile bu güç kullanılarak yapılan üretim alanına yatırılan toplam sermayenin genel-üretim fiyatı arasındaki farktır. Ayrıca, bu doğal güç, artı-kârın kaynağı değil, yalnızca, emeğin üretkenliğinde istisnai bir artı-

sormaktadır: "Nüfus artıyor ve onunla birlikte tarımsal ürünlere yönelik talep de artıyor. Bunun sonucu olarak, benzer durumlarda sanayide olduğu gibi, ürün fiyatları da artıyor. Ne var ki sanayide, talep fiili etkisini gösterir göstermez ve meta arzında bir artış sağlar sağlamaz fiyat artışları durur. Ürün eski düzeyine, hatta onun da altına iner. Ama tarımda bu ek ürün pazara ne aynı fiyattan ne de daha düşük fiyattan sürülür. Bu ürün, daha fazlaya mal olur ve pazar fiyatında süreğen bir artışa yol açar ve onunla birlikte rant artışına da neden olur. Eğer bu durum, giderek daha az verimli toprakların kullanıldığı, giderek, aynı ürünü üretmek için daha fazla emeğe gerek olduğu, tarımın artan ölçüde daha kısır hale geldiği olgusuyla açıklanmayacaksa, nasıl açıklanacaktır?" (Marx, 1999, s. 121, 122)

şı mümkün kılan doğal temelidir. Benzer şekilde, kullanım değeri, genel olarak, değişim değerinin taşıyıcısıdır, ama onun nedeni değildir (1997c, s. 570). Bu su gücünün özel mülkiyetin emrinde olmasının, kendi başına, artı-değer yaratılması ve dolayısıyla bu su gücü aracılığıyla üretilen metanın fiyatının yaratılmasıyla hiçbir ilgisi yoktur. Başka bir deyişle, sanayici kapitalist aynı su gücünü özel mülkiyet sisteminin olmadığı durumda kullandığında da bu artı-kâr gene mevcut olacaktı. Bu nedenle, doğal güç üzerinde tesis edilen mülkiyet, değerin artı-kâra dönüştürülen bölümünü yaratmaz, yalnızca, artı-kârın sanayi kapitalistinden doğal gücün mülkiyetini elinde tutan kapitaliste geçmesini sağlar. (Marx, 1997c, s. 571)

Üretilmiş bir üretici güç anlamında sabit sermayenin belirli bir zaman diliminde üretilen kullanım değerleri hacmini arttıracak olmasından dolayı, kendisinin büyüyebilmesi için işlediği hammaddenin de artması gerekecektir. Sabit sermayenin büyük ölçekte kullanımı, o halde, hammaddelere tekabül eden dolaşan sermaye parçasının artmasını ve dolayısıyla bir bütün olarak sermayenin de büyümesini gerektirmektedir (Marx, 1979, s. 665). Doğal kaynakların önemli bir bölümü, özellikle çıkartım sanayinin ürünleri –kömür, madenler vb.– emeğin ürünleri oldukları ve başka üretimlerde hammadde olarak kullanıldıkları halde yeniden üretimleri mümkün değildir. Metalaştırılmış olan doğal kaynaklar, bu özellikleriyle de, yeniden üretilebilen diğer metalardan farklıdırlar. Çünkü, örneğin, maden yapmanın yöntemi henüz keşfedilmemiştir. Bir doğal kaynak olan suyu da, su yapımının henüz olanaklı hale gelmemiş olması, tıpkı yeraltındaki madenler gibi yer yüzeyinde ya da yeraltında hazır bulunması ve başka üretimlere hammadde olarak dahil edilmesi dolayısıyla bu çıkartım sanayi alanı kapsamında düşünmek mümkün olabilir.

Doğal kaynakların hızla tüketilmesi ve metalaştırılması konusunda fiyata dayandırılan itirazlar da söz konusudur. Daha çok, çevreye olan maliyetin parasal ölçütlerle hesaplanamayacağını savunan bu tezler, örneğin, zaman ve mekân arasındaki dağılım sorununun normal koşullarda bir iskonto oranı uygulayarak çözümlendiğini belirtmekte ve maliyet ve faydaların parasal terimlerle ifadesinin mümkün olmadığı durumlarda ne yapılacağı sorusunu sormaktadırlar (Altvater, 1999, s. 54). Burada, parasal terimlerle ifade edilemeyecek fayda ve maliyetlerle kast edilen doğrudan doğal kaynaklardır. Aslında, aynı sorunun, kendisi de doğanın parçası olan insan ve esas olarak parasallaştırılan insan emek-gücü için de sorulması gerekir. Ancak, bu tip sorular, kapitalist birikimin kendi rasyonalitesinin göz ardı edildiğini ve metalaşma süreçlerinin her adımında bir tür akılcılık arandığını düşündürmektedir. Oysa, kullanım değerlerinin değişim değeri taşıyıcılarına dönüşmesi, tek başına, bu rasyonalitenin sınırlarının çoktan aşıldığını göstermektedir.

C. Suyun Metalaşması

Yaşamın ve doğanın dönüşümünü maddi ve toplumsal açıdan koşullayan süreç, belli bir mekânsallıkta kendini ortaya koyan, mekânsal ve toplumsal ilişkiler

içinde oluşur. Doğa ve mekânın üretim süreci, doğa ve toplumun "yaratıcı yıkımı" anlamına geldiği ölçüde kaçınılmaz olarak çelişkili bir süreçtir. Bu dönüşüm, kapitalist topluma özgü, farklı sınıflar, cinsiyetler arasında ve diğer toplumsal ayrışmalarda somutlaşan, birbiriyle çatışma içindeki toplumsal güç ilişkilerinin mevcut koşulları sürekli yıkarak onların yerine yeni karakteristik ve düzenleri ikame ettiği bir süreçtir. (Swyngedouw, 2002, s. 4)

Toplumsal üretimin az ya da çok gelişmiş şekli bir yana bırakıldığında, önceki bölümde detaylı bir biçimde analiz edilen meta üretimi ve dolayısıyla sermaye birikimi fiziksel koşullarla da ilgilidir. Bu bağlamda, Marx, dış fiziksel koşulları iki büyük ekonomik sınıfa ayırmaktadır: (1) Geçim araçlarındaki doğal zenginlik, yani, verimli topraklar, balık dolu sular vb.; ve (2) çağlayanlar, ulaşıma elverişli nehirler, kereste, maden, kömür vb. gibi emek araçları şeklindeki doğal zenginlikler. Uygarlığın başlangıcında ağır basan birinci sınıf, yani doğa zenginliğidir. Daha yüksek gelişme aşamasında ise ikinci sınıf, yani, emek araçları şeklindeki doğal zenginlikler ağırlık kazanmaya başlar (Marx, 2000a, s. 487). Doğa, çok cömert olduğu yerlerde "yürüme dönemindeki çocuk gibi insanın elinden tutar"...

> "Toplumsal işbölümünün fiziksel temelini oluşturan yalnızca toprağın verimliliği değil, onun özelliklerindeki farklılık, doğal ürünlerindeki çeşitlilik, mevsimlerdeki değişiklikle birlikte doğanın kendisidir. Ve, doğal çevresindeki bu değişiklikler, insanı, gereksinimlerini, yeteneklerini, emek araçlarını ve tarzlarını çeşitlendirip, çoğaltmaya iter. İnsan eliyle doğal bir kuvveti toplumun denetimine alma ve onu tutumlu bir şekilde kullanma, geniş ölçüde bu güce sahip ya da egemen olma zorunluluğudur ki, bu, sanayi tarihinde ilk en kesin rolü oynamıştır." (Marx, 2000a, s. 488)

Suyun metalaşması sürecine dair literatür taraması, Marx'ın, bu zorunluluğu daha anlaşılır kılmak için;

- Mısırlıların Nil'deki med cezirleri büyük bir dikkatle takip etmeleri ve bu gel-gitleri önceden hesaplama zorunluluğu hissetmelerinin arkasında tarımın yöneticisi olma dürtüsünün yattığını;
- Hindistan'da da devletin küçük, birbiriyle ilişkisiz üretim birimleri üzerindeki gücünün maddi temellerinden birisinin suların yönetimi ve düzenlenmesi olduğunu;
- Ve İspanya ile Sicilya'da, Arap egemenliği sırasında, sanayi alanındaki gelişmenin sırrının Araplar tarafından kurulan sulama tesislerine dayandığını gösterdiğini ortaya koymaktadır. (Marx, 2000a, s. 489, dipnotlar: 6, 7 ve 8)

Meta üretimine dayalı toplumlarda eski sanayinin ya da var olan sermayenin değerinin korunması da, sermaye ile emek arasındaki ilişkinin yeni bir biçime döküldüğü yeni bir sanayi için fon yaratarak mümkündür. Buradan hareketle, nesnelerden yeni yararlanma yolları keşfetmek amacıyla tüm doğanın derinlemesine araştırılması başta olmak üzere;

- tüm yabancı iklim ve ülke ürünlerinin dünya çapında mübadelesi;

- doğal nesnelerin yeni (yapay) yollardan imal edilip yeni kullanım değerleri kazandırılması;
- yeryüzünün her yönden araştırılmasıyla yeni, yararlanılabilir nesnelerin ve eskilerin yararlı yeni özelliklerinin –hammadde olarak yeni kullanım alanları vb.– keşfedilmesi;
- dolayısıyla doğa bilimlerinin en yüksek noktasına kadar gelişmesi;
- bunun gibi, doğrudan doğruya toplumdan kaynaklanan yeni ihtiyaçların keşfedilmesi, yaratılması ve doyurulması;
- toplumsal insanın tüm niteliklerinin işlenip, terbiye edilmesi, nitelikleri ve ilişkileri bakımından zengin, dolayısıyla ihtiyaçları da mümkün olan en ileri seviyede gelişmiş bir varlık olarak, toplumsal insanın üretilmesi;
- insanın, toplumun en üstün ve en evrensel ürünü olarak üretilmesi,

bütün bunlar da sermayeye dayalı üretimin bir koşuludur. (Marx, 1979, s. 446-447)

Dolayısıyla, sermayeye dayalı üretim, bir yandan evrensel üretkenliği –artık emeği, değer yaratıcı emeği– yaratırken, bir yandan da doğanın ve insanın tüm özelliklerinin sonuna kadar işletilip kullanıldığı bir evrensel yararlanma sistemini yaratır. Sistemi ilerletici bir etmen olarak bilimden, tıpkı tüm fiziksel ve manevi değerlerden yararlanıldığı gibi yararlanılırken, bu toplumsal üretim ve mübadele alanının dışında hiçbir şey kendi başına ulu, kendi başına değeri olan şeyler olarak görünemez. Doğa, tarihte ilk kez salt insan için bir nesne halini alır, özerk bir kudret olarak görülmemeye başlar; özerk yasalarının teorik bilgisi sadece onu bir tüketim maddesi ya da üretim aracı olarak, insana bağımlı kılmaya yarayan bir hile olarak kullanılır. Sermaye bu dinamiği gereğince doğa putperestliğini aştığı gibi, tüm ulusal ayak bağlarını ve önyargılarını, verili ihtiyaçların geleneksel, dar, kanaatkâr, kabuk bağlamış doyumlarını, eski yaşam tarzının sürekli yeniden üretimlerini yıkıp geçer. Ancak, sermayenin tüm bu sınırları aşması, gerçekte de onları alt ettiği anlamına gelmez. Çünkü, bu türden her ayak bağı, sermayenin özgül niteliği ile çelişki içinde olduğundan, sermayenin üretimi, sürekli olarak aşılan ama sürekli olarak yeniden vaz edilen çelişkiler içinde ilerleyecektir. (Marx, 1979, s. 448-449)

Bu bağlamda, suyun metalaşması doğaya daha üst düzeyden bir müdahale anlamına gelmekte ve başlangıçta değilse bile ileri dönemlerde su kıtlığını daha da derinleştirme riski barındırmaktadır. Sermayenin suyu metalaştırırken amacı, o kaynağı en üst düzeyde değer üretimi için seferber etmektir, fakat bu çabanın kendisi, kaçınılmaz biçimde su kaynaklarının daha hızlı tüketilmesiyle sonuçlanmaktadır. Görece artı-değerin üretimi, yani üretici güçlerin artışı ve gelişmesine dayanan artık değer artışı, yeni tüketimlerin üretilmesini gerektirecektir; böylece, dolaşım içinde ürünler çerçevesinin genişlemesi gibi, tüketim çerçevesi de genişleyecektir. Önce, var olan tüketimin nitelikçe genişlemesi; ikincisi, var olan ihtiyaçları daha geniş bir alana yaymak yoluyla yeni ihtiyaç yaratılması; üçüncüsü yeni ihtiyaçların üretilmesi, yeni kullanım değerlerinin keşfedilmesi ve yaratılması. Başka bir deyişle, kazanılan artık emek salt niceliksel bir artış olarak kalmaz, eme-

ğin niceliksel çeşitlenme alanını da sürekli olarak genişletir, emekleri ayrıştırır, çeşitlerini çoğaltır (Marx, 1979, s. 446). Sermayenin gelişme düzeyi ne kadar ileri olursa, üretimin ve dolayısıyla tüketimin oluşturduğu ayak bağları o kadar büyük olacaktır. (Marx, 1979, s. 460)

Suyun metalaşmasında, biri, suyun kendisinin nihai bir kullanım değeri, bir ürün olarak piyasada alınıp satılabildiği; diğeri ise suyun başka metaların üretim süreçlerine meta formunu almış bir hammadde olarak katıldığı birbiriyle özdeş fakat farklı iki durum söz konusudur. Bu çalışmanın konusu, bu durumlardan ikincisine odaklanmış olduğu için aşağıdaki bölümde, üretime bir hammadde formunda dahil edilen suyun metalaşması halinde üretimine suyun dahil edildiği metaların değerlerinin oluşumu ve dolayısıyla bu metalar üzerinden sağlanan sermaye birikimi üzerindeki yansıma ve değişiklikler analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. Emek-Değer Teorisi Bağlamında Üretime Bir Girdi Olarak Dahil Olan Suyun Metalaşması

Sermayenin üretim araçları, hammadde, yardımcı malzemeler ve iş âletlerince temsil edilen kısmı, üretim süreci sırasında nicel bakımdan bir değer değişimine uğramadıkları için Marx, bu kısma, sermayenin değişmeyen kısmı adını vermiştir (Marx, 2000a, s. 209). Dolayısıyla, üretime hammadde ya da yardımcı madde olarak dahil olan doğal kaynaklar, bu çalışmada, sermayenin değişmeyen kısmını oluşturan unsurlar olarak ele alınmaktadır. Genel olarak, değişmeyen sermayenin iki unsurundan biri emek araçları (makineler) ikincisi ise emeğin nesnesidir (hammaddeler). İkinci unsurun, yani hammaddelerin sınıflı sistemlerin her aşamasında zorunlu olarak bir meta, bir emek ürünü olması gerekmez. Örneğin toprak çiftçinin, orman avcının, su balıkçının hammaddesidir. Fakat, hammadde olarak iş görse bile toprağın, ormanın ya da suyun bunları işleyenlere bir meta, ya da sermayenin öğesi olarak sunulmuş olması şart değildir. Diğer yandan, sermayenin en tamamlanmış biçiminde, emek sürecinin makineler, hammaddeler ve emek-gücü'nden oluşan üç öğesi, aynı zamanda sermayenin de üç öğesi olarak belirir; yani bunların hepsi meta haline gelmiştir; birebir değişim değerine sahip kullanım değerleridir ve toplumsallaşmış emeğin ürünleridir. Bu çerçevede her üç öğe, değer yaratma sürecine dahil olur (Marx, 1999b, s. 17). Sermaye birikiminin bugün ulaştığı aşama, Marx'ın analizlerindeki 'sermayenin en tamamlanmış biçimi' perspektifinden değerlendirildiğinde, temiz ve içilebilir nitelikteki suyun erken kapitalistleşmiş ülkelerde yüzde 59 gibi son derece yüksek bir oranda endüstriyel üretimde girdi olarak kullanıldığı görülmektedir (U. N., 2002). Özellikle 1990'ların başından beri hız kazanan üretken sermayenin uluslararasılaşması süreci göz önüne alındığında, geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki endüstriyel ve tarımsal su kullanımının da ulaştığı aşamayı öngörmek zor değildir. Temiz suyun sınırlı ve hızla yetersiz hale gelmekte olan bir kaynak olduğu göz önüne alındığında sermaye birikimi açısından suyun nasıl bir anlam ifade ettiği sorusu daha anlaşılır hale gelmektedir.

Kapitalist toplumda meta üretimi üretim araçları ve üretimin nesnelerinin, ürüne, emek süreci sırasında kendi kullanım değerlerinin aşınıp yıpranmasıyla yitirdiklerinden daha fazla değer aktarmadığı süreçlerdir. Eğer bu üretim araçları arasında yitirecek bir değeri bulunmayan, bir başka deyişle, aynı anda hem insan emeği ürünü ve hem de sermayenin öğesi olmayan, henüz değişim değeri formunu almamış üretim araçları da varsa, bunlar, ürüne de değer aktaramaz. Değişim değerinin oluşmasına katkıda bulunmaksızın kullanım değerinin yaratılmasına yardım ederler. Bu sınıfa, toprak, rüzgâr, su, yatağındaki madenler, bakir ormandaki tomruklar gibi, insanın yardımı olmaksızın doğanın sağladığı bütün üretim araçları girer (Marx, 2000a, s. 205). Bu kaynakların kullanım değerine katkıda bulunduğu halde değişim değerinin oluşumuna dahil olmayışı anlaşılabilir bir durumdur. Zira meta değerleri ve değişim değerleri tekil üretim süreçlerinde değil, çoğul piyasa süreçlerinde belirlenmekte ve bu belirlenime sadece toplumsallaşmış emek zamanlarını içeren, meta biçimini almış ürünler dahil olmaktadır. Bu, tıpkı yaz sebzelerinin kış aylarında seralarda yetiştirilmesi halinde fiyatlarının yükselmesi, ama yaz aylarında fiyatların çok daha düşük düzeylerde seyretmesi gibidir. Bu sebzelerin yetiştirilmesi için gerekli iklimsel ortam kışın yapay yollarla sağlanmakta ve bu nedenle üretim sürecine daha fazla emek ve sermaye dahil olmaktadır. Aynı sebzelerin yazın ucuzlamasının nedeni ise iklimsel ortamın doğa tarafından karşılıksız olarak sunulması dolayısıyla emek ve sermaye ilavesinin daha alt düzeyde kalmasıdır.

Diğer yandan yukarıdaki analizde geçen "yatağındaki maden" ve "bakir ormandaki tomruklar" betimlemelerinden, Marx'ın, doğal kaynaklar üzerinden sağlanabilecek faydaların içerdiği değer formlarının her toplumsal-tarihsel süreçte aynı olmayabileceğini ve fayda sağlamanın toplumsal biçiminin farklılaşabileceğini vurgulamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, metaların üretiminde kullanılan suyun bir merkezden ya da doğrudan doğanın kendinden –meta dolaşımı döngüsüne dahil olmaksızın– sağlanması halinde metaların kullanım değerlerinin yaratılmasına katkıda bulunduğu, ancak kendisinin bir değeri olmadığı için bu metalara da bir değer aktarmasının söz konusu olmadığı tespitini yapmak mümkündür. Çünkü ürün, sermayenin maddi içeriği ile emeğin aktifliği arasında gerçekleşen sürecin ön varsayımı değil, sonucudur. Ön varsayım olarak kabul edildiğinde ürün, nesnenin emekle ilişkisinde oynadığı hammadde ya da üretim aracı rollerinin dışında, ayrı bir belirleme değildir. Öyle ki, hammadde ve üretim aracı, değeri olan birer nesne olarak, zaten nesnelleşmiş emektir, üründür. Değerin içeriği nesnenin tikel doğal içeriği değil, nesnelleşmiş emektir. Bu nesnelleşmiş emek, yeniden canlı emekle ilişkiye girdiğinde hammadde ve üretim aracı biçimlerini alır. (Marx, 1979, s. 382, 383)

Benzer şekilde, Marx'ın analizlerinde, bir doğal kaynak, ancak sermaye yatırıldıktan sonra rant getirir. Fakat rantın kaynağı tek başına sermayenin yatırılması değil, yatırılan sermayenin bu kaynağı eskisinden daha üretken hale getirmesiyle oluşur. Bu teoriye göre, örneğin, karşılaştırmalı üstünlükleri sonradan edinmiş olan bir su kaynağında, rant faiz olduğu halde, bu üstünlüğe doğal olarak sahip

olan başka bir su kaynağında faiz değil, doğanın armağanıdır (Marx, 1997c, s. 656). Tıpkı çağlayanlar oluşturarak akan bir nehir üzerine kurulacak elektrik santrali için gerekli emek ve sermayenin, yüksekten akışların hiç bulunmadığı bir nehir üzerine kurulacak elektrik santralinin gerektireceği emek ve sermayeden çok daha az olması gibi. Buna karşın, bu bölümün ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi her iki santralde üretilen elektriğin değeri ve değişim değeri –tekel ve müdahalelerin söz konusu olmadığı koşullarda– aynı olacaktır.

Suyun metalaşması ile kastedilen, hem su üretiminde kullanılan emeğin toplumsallaşması hem de çıkarılıp, dağıtılan meta formundaki suyun değeri piyasada diğer metalarla gireceği ilişki tarafından belirleneceği bir süreç olduğu ölçüde piyasa görüngüsünün ardındaki arz-taleple de alakalıdır. Diğer yandan, arz ile talebin birbirine eşit olduğu durumda, metaların piyasa fiyatları üretim fiyatlarına tekabül eder. Başka bir deyişle meta fiyatları, rekabetten bağımsız olarak kapitalist üretimin kendi iç yasalarıyla düzenleniyormuş gibi görünür. Çünkü, arz ve talepteki dalgalanmalar, piyasa fiyatlarının üretim fiyatlarından gösterdikleri sapmalardan başka bir şeyi açıklamaz (Marx, 1997c, s. 313). Buna karşın, söz konusu sapmalar süreklidir, öyle ki arz ve talep hiçbir zaman dengeye gelemez. Bunun iki temel nedeni vardır:

a) Sermayenin üretimi hiçbir zaman taleple (verili ihtiyaçlarla) sınırlı değildir;

b) Dolayısıyla, sermaye, talebin artmasını sağlamak zorundadır. Bu iki temel nedenin kökeninde ise, meta üretiminin ihtiyaçlara odaklı olmak yerine miktarlara odaklı olması, yani "üretim için üretim" hedefiyle özetlenebilecek kapitalist toplum yapısı bulunmaktadır. Arz ve talebin, suyun metalaşması sürecindeki rolü ise diğer bütün metalardan daha farklıdır. Suyun değerinin piyasada belirlenebilmesi her şeyden önce belli bir su arzı ve talebini ön şart koşar. Diğer yandan, suyun piyasada arzından söz edebilmenin koşulu da suyun metalaşmasını, yani değer taşıyan bir form almasını gerektirir. Kendi değeri olmayan hiçbir ürün diğer metalarla ilişkiye giremez ve bu nedenle de "değeri" piyasada belirlenemez, sonuç olarak bir "değer"e sahip olamaz. Dolayısıyla su arzının söz konusu olabilmesi için akan sular da dahil olmak üzere doğadaki su kaynaklarına giderek artan oranda emek ve sermaye ilavesi gerekecek, doğadaki su bentlerle barajlarla tutulacak ve ancak böylelikle su arzı oluşturulabilecektir. Su metalaştığında tıpkı diğer metalar gibi aşırı üretime tabi olacağı için, su arzı hem yeni tekil sermayelerin su üretimine girmesi hem de sermayeler arası rekabetten ötürü sürekli artacaktır. Su arz miktarları büyüdükçe, doğadaki yüzey ve yeraltı sularına erişim giderek daha zorlaşacaktır. Bu da suyun çıkarımı ve iletiminde giderek daha fazla sermaye yatırımı gerekeceği anlamına gelmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu iki öğe, arz ve talep sürekli bir dalgalanma şeklinde birbirini izler ve hiçbir zaman statik bir dengeye varamaz (Marx, 1979, s. 464-465 dipnot: 38). Çünkü, "toplumsal talep", yani talep ilkesini düzenleyen etmen, aslında, farklı sınıfların karşılıklı ilişkilerine, bunların kendi ekonomik konumlarına ve bu nedenle özellikle, önce, toplam artı-değerin ücretlere oranına,

ardından da, artı-değerin bölündüğü kâr, faiz, rant ve vergiler gibi çeşitli parçalar arasındaki bağıntıya tabidir. Bu da, arz ile talep arasındaki bağıntının hangi temele dayandığı saptanmadan, tek başına arz ve talep ilişkisiyle hiçbir şeyin açıklanamayacağı anlamına gelir. (Marx, 1997c, s. 163)

Arz-talep ilişkisi metaların dolaşım sürecine, ya da piyasaya dair bir ilişkidir. Diğer yandan üretimin başlangıç noktası da yine dolaşım süreci ile başlar, başka bir deyişle sermaye birikimi meta üretimi ve dolaşımının iç içe geçtiği bir süreçtir. Öyle ki, dolaşımın ön varsayımı belli bir emek süresinin realizasyonu ve bu sıfatla –gerek tikel biçimde gerekse para biçiminde– birer değişim değeri haline gelen metalardır. Buna göre, dolaşım, hem metaların ücretli emekle üretilmesini, hem de özel olarak birer değişim değeri formunda üretilmesini ön varsayar. Buradan hareket ettiği içindir ki, dolaşım, kendi özgül devinim sürecinin sonucu ve varış noktası olarak, değişim değerleri yaratan üretim sürecine geri gelmiştir. (Marx, 1979, s.321,322)[6]

Bir bireyin özel olarak sahibi bulunduğu bir doğa öğesi, temelini oluşturmadığı bir başka üretim alanında kullanılırsa, o zaman rant, eğer salt bu öğenin kullanılması dolayısıyla ortaya çıkıyorsa, bu ürünün ortalama değerinin üstündeki *değer* fazlasını oluşturmaz, yalnızca bu ürünün *kendi ortalama* fiyatının üstündeki genel ortalama fiyatın fazlasını oluşturur. Örneğin bir şelale, bir imalâtçı için buhar motorunun yerini tutabilir ve kömürden tasarruf etmesine yarayabilir. Bu şelalenin mülkiyetine sahip olduğu sürece, o imalâtçı ürününü sürekli olarak *ortalama fiyatının* üstünde satar ve artı bir kâr elde eder (Marx, 1999b s. 115). Marx, su da dahil olmak üzere doğal kaynaklar üzerinde tesis edilen özel mülkiyetin, bu mülkiyete sahip olan kapitalistlerin kendi sermaye yatırımı alanlarında üretilen metalarda içerilen ortalama kârın üzerindeki fazlalığın genel kâr oranını oluşturan sürece dahil olmasını engellediğini belirtmektedir (Marx, 1999b, s. 31-32). Bu teoriye göre, toprak, su, madenler vb. doğa nesnelerinin özel sahipliği, bu üretim koşullarının, doğadan kaynaklanan bu üretim girdilerinin sahipliği, değerin çıkıp aktığı bir kaynak değildir, çünkü değer, yalnızca somutlaşmış emektir. Bu, ödenmemiş emeğin üstündeki karşılığı ödenmemiş bir fazla emekten doğan bir kaynak değildir. Fakat bu mülkiyet, bir gelir kaynağıdır. Bir hak talebidir, araçtır; öyle bir araçtır ki, normal kârın üzerinde kalan ve aksi durumda genel sermaye fonuna aktarılacak olan ödenmemiş emek kısmının doğal kaynağın mülkiyetini elinde bulunduran mülk sahibi tarafından sahiplenilmesini olanaklı kılar (Marx, 1999b, s. 36). Bu sahiplenme ise, metaların maliyet fiyatları ile üretim fiyatlarının kökenlerinin farklı oluşuna dayanır. Gerçekten de maliyet fiyatları açısından sadece kendi bireysel üretim sürecindeki maliyetleri üstlenen bireysel kapitalistler, genel kâr oranından yaptıkları sermaye yatırımı oranında pay aldıkları için, bazı

6 Marx'a göre sermayenin birincil özgül niteliği şudur: dolaşımdan gelen, dolayısıyla dolaşımı ön varsayan değişim değerinin, varlığını dolaşım içinde ve dolaşım sayesinde sürdürmesi; dolaşıma girmekle benliğini kaybetmemesi; dolaşımın değişim değerinin kaybolma süreci değil, kendini fiilen değişim değeri olarak realize etme süreci olması. (Marx, 1979, s. 329)

üretim araçlarına bedel ödemeden sahip olduklarında diğer kapitalistlerden farklı olarak normal kârın üzerinde kalan bir karşılığı ödenmemiş artı emeği sahiplenmiş olurlar (Marx, 1999b, s. 38). Diğer yandan bu koşullarda, bedel ödemeden sahip olunan üretim araçlarının karşılığı ödenmemiş bir artı-emek içeriyor olmasının koşulu, bu araçların değer taşıyan birer meta formunu almış olmasıdır. Bu durum, kapitalist sınıfın bir yandan kendi varoluşunun temeli olan özel mülkiyeti savunurken; diğer yandan sınırlı doğal kaynaklar üzerinde özel mülkiyet tesis edilmesine karşı çıkmasını, bu kaynakların devlet mülkiyeti altında toplanmasını talep etmesini gerektirir. Ancak, pratikte, bir mülkiyet biçimine saldırı mülkiyetin öteki biçimleri üzerine de ciddi kuşku çekebileceği için bu pek görülmez. Kaldı ki, kapitalist sınıfın kendisi de bu doğal kaynakların sahibi haline gelmiş durumdadır (Marx, 1999b, s. 38). Bu savda, Marx'ın yaşadığı dönemde kapitalizmin, günümüzdeki "geç kapitalistleşmenin" özgün karakteristiklerini gösterdiği ve kapitalist sınıfın ortak sınıfsal çıkarına aykırı olarak doğal kaynakların özel mülkiyet altına alındığı dikkat çekmektedir. Gerçekten günümüzde, su kaynakları üzerinde özel mülkiyetin tesisi erken kapitalistleşen ülkelerde pek rastlanmayan bir olgu iken, geç kapitalistleşen ülkelerde daha fazla gözlenmektedir. Geç kapitalistleşen ülkelerin özgüllüklerinin görünür hale geldiği uygulamalardan biri olarak kabul edilebilecek bu uygulama, kapitalist sınıfın ortak çıkarlarına aykırı olmasına rağmen bu ülkelerde mevcut sermaye yetersizliğinin de etkisiyle su kaynaklarının mülkiyetlerinin bireysel kapitalistlere devredilmesi şeklinde görülmektedir. Oysa erken kapitalistleşmiş ülkelerde su metalaşsa bile su kaynaklarının kullanım hakkının tam da Marx'ın öngördüğü şekilde devlet uhdesinde kaldığı bilinmektedir. Su kaynakları üzerinde kullanım hakkı devirlerinin ülkeden ülkeye değişen farklı biçimleri çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ve geç kapitalistleşen ülkelerden biri olarak Türkiye örneği bölümünde karşılaştırmalı biçimde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Benzer şekilde, doğal bir çağlayanı devinim gücü olarak kullanan üreticilerin artı kârı da, dolaşım sürecindeki piyasa fiyatlarının tesadüfi dalgalanmalarının tesadüfi sonuçları olmayan tüm artı-kârla aynı sınıfa dahildir. Dolayısıyla bu artı-kâr da, bu uygun durumdaki üreticilerin bireysel üretim fiyatları ile piyasayı düzenleyen genel toplumsal üretim fiyatı arasındaki farka eşittir. Bu fazlanın iki düzenleyici sınırı vardır: bireysel üretim-fiyatı ve genel üretim-fiyatı. Su gücü ile üretilen metaların değeri daha küçüktür, çünkü onların üretimi için daha küçük bir toplam emek miktarı gerekir, yani, değişmeyen sermaye içindeki maddeleşmiş emek miktarı ile gerekli canlı emek miktarı daha azdır (Marx, 1997c, s. 566, 567). Bireysel sermayeler açısından bu, kendini, metalarının daha düşük maliyet- fiyatı biçiminde ortaya koyar. Metaların maliyet fiyatı düşük olduğu gibi, bireysel üretim fiyatları da düşüktür. Bu durumda, su çıkarımı, iletimi, dağıtımı işindeki bireysel sermayeler için, genel kâr oranı tarafından düzenlenen üretim-fiyatından kişisel olarak kendisi için doğan bir artı-kâr söz konusu olur. Bunu öncelikle, kendisi bir emek ürünü olmayan bir doğal güce borçludur. Çünkü, burada çağlayan, üretimine hiçbir emek girmeyen doğal bir üretim öğesidir. Bu tip doğal güçlerin tekel

altına alınması, emek ürününün artı-değer kısmını, ücretlere dönüştürülen kısmına oranla arttırabilir. Bunu yaptığı sürece genel kâr oranının artmasında etkili olur ama emek sürecinde yaratılan artı-değere hiçbir katkısı yoktur, zira oluşan artı-kâr, bireysel kârın ortalama kâr üzerinde kalan kısmından oluşur, artı-değerin büyümesinden değil (Marx, 1997c, s. 568). Başka bir deyişle, koşullar ne olursa olsun, üretim koşulları ortalamaya göre daha elverişli olan kapitalistler fazladan bir kâr sağlarlar. Onların elde ettikleri kârlar, bu alandaki genel kâr oranının daha üstündedir. Buna göre, rekabet, belli bir üretim alanı içinde *kârları eşitleyerek pazar fiyatını ortaya* çıkarmaz. Tam tersine, burada rekabet, *bireysel kârlar, yani kapitalist bireylerin kârları arasındaki farklara* ve bu alandaki ortalama kâr oranından sapmalara izin vererek, farklı bireysel değerleri, aynı, eşit, farklılaşmamış pazar fiyatlarına eşitler. Hatta, eşit olmayan üretim koşulları altında üretilmiş metalar için aynı pazar değerini yerleştirerek farklılıklar yaratır; bundan ötürü, eşit olmayan emek üretkenliği sonucu, metalar bireysel eşit olmayan emek zamanı miktarlarını temsil ederler. (Marx, 1999b, s. 192)

Burada, artı-kârın nedeni, ister daha fazla büyüklükte sermaye kullanılması yüzünden, ister sermayenin daha etkin uygulanması yüzünden (verimlilik) olsun, harekete geçirdiği emeği de kapsamak üzere sermayeden doğar. Değerin, toplumsal bakımdan gerekli emek zamanıyla belirlenmesi, metaların ucuzlamasıyla ve metaların aynı uygun koşullar altında üretilmesi yolundaki zorlamayla kendisini ortaya koyar. Ama, çağlayandan yararlanan bir sanayici kapitalistin artı-kârında durum farklıdır. Onun kullandığı emeğin artan üretkenliği, ne sermaye ve emeğin kendinden ne de sermaye ve emeğin her ikisinden de farklı olan ama sermayeye katılmış bulunan bir doğal gücün salt uygulanmasından gelir. Bu, aynı üretim dalındaki tüm sermayenin emrinde olmayan bir doğa gücünün uygulanmasına bağlı olan, emeğin daha büyük doğal üretkenliğinden doğar. Başka bir deyişle, genel anlamda sermayenin bu üretim alanına her yatırılışında daha büyük emek üretkenliğinin söz konusu olması beklenemez. Tam tersine, bu, yalnızca yeryüzünün ve eklentilerinin belirli bölümlerini elinde tutanların emrinde, tekel altına alınabilir bir doğa gücüdür. Çünkü, daha büyük emek üretkenliğini sağlayan bu doğal öncülün (çağlayan) sermaye tarafından yaratılması mümkün değildir. Bu, ancak, doğada yerel olarak bulunur, ve bulunmadığı yerde, belirli bir sermaye yatırımı ile kurulamaz. Çağlayanlara sahip olan fabrikatörler, diğer kapitalistlerin bu doğal gücü kullanmalarına engel olurlar, çünkü, özellikle su gücüne sahip toprak enderdir (Marx, 1997c, s. 570). Kuşkusuz Marx'ın bu tespiti günümüzde geçerli değildir. Bugünün teknolojisi sermaye yatırımlarıyla çağlayanların tesis edilmesine olanak vermekte; hatta nehir içi hidroelektrik santral adı verilen proje bu kurguya dayanmaktadır.

Diğer yandan bu artı-kâr, öncelikle ve her zaman bir ranttır, çünkü, bu artı-kâr metaların genel üretim-fiyatına belirleyici bir öğe olarak dahil olmaz, daha çok ona dayanır. İkinci olarak, bu artı-kârın kaynağı emek üretkenliğindeki mutlak artış da değildir, çünkü bu ancak metaların değerini düşürebilir. Bu yalnızca, belirli bir

alana yatırılmış özgül bir sermayenin diğerleriyle karşılaştırıldığında sahip olduğu daha fazla nispi verimlilik yüzündendir. Üçüncü olarak, doğal güç artı-kârın kaynağı değil, yalnızca doğal temelidir, çünkü, bu doğal temel, emek üretkenliğindeki istisnai bir artışı mümkün kılar. Öyle ki, çeşitli değerlerin üretim-fiyatları biçiminde ve çeşitli bireysel üretim-fiyatlarının, piyasayı düzenleyen genel bir üretim fiyatı biçiminde ortalamaya ulaşmaları gerçeği olmasaydı, çağlayanın kullanılması yoluyla ortaya çıkan emeğin üretkenliğindeki artış tek başına, bu metaların içerdiği kâr payını arttırmaksızın, yalnızca, bu çağlayanın yardımıyla üretilen metaların fiyatlarını düşürecekti. Tıpkı, sermayenin kendi malı gibi kullandığı emeğin doğal ve toplumsal üretkenliğini mal edinmesi gerçeği olmasaydı, emeğin artan üretkenliğinin tek başına artı-değere dönüştürülemeyeceği gibi (Marx, 1997c, s. 571). Dördüncüsü, toprak mülkiyeti, değerin artı-kâra dönüştürülen bölümünü yaratmaz, yalnızca, toprak sahibinin, bu artı-kârı, fabrikatörün cebinden kendi cebine aktarmasını mümkün kılar. Doğal kaynaklar üzerinde tesis edilen mülkiyet, tek başına bu artı-kârın yaratılmasının nedeni değildir, onun toprak rantı biçimine dönüştürülmesinin ve dolayısıyla kârın ya da meta-fiyatının bu bölümünün toprağın ya da çağlayanın sahibi tarafından mal edinilmesinin nedenidir. Beşincisi, genel olarak toprak gibi ve herhangi bir doğal güç gibi çağlayanın da kendi başına bir değeri yoktur, çünkü, hiçbir maddeleşmiş emeği temsil etmemektedir ve dolayısıyla normal olarak değerin, para terimiyle ifadesinden başka bir şey olmayan fiyata da sahip değildir. (Marx, 1997c, s. 571)

Yukarıdaki çağlayan örneğinde olduğu gibi üretime aracı olarak giren ve hiçbir şeye mal olmayan doğal öğeler, üretimde hangi rolü oynarlarsa oynasınlar, sermayenin parçaları olarak değil, doğanın sermayeye karşılıksız bir armağanı olarak girerler. Bu yüzden, başlangıçta hiçbir şeye mal olmayan böyle bir doğal güç, üretime katılırsa, üretilmesine yardım ettiği ürün, talebi karşılamaya yettiği sürece fiyatın belirlenmesine girmez. Ama, gelişme süreci içinde, bu doğal gücün yardımıyla sağlanabilecek üretimden daha büyük bir üretim talep edilirse, yani eğer bu ek üretimin, bu doğal gücün yardımı olmaksızın ya da insan emek-gücünün onu desteklemesiyle yaratılması gerekirse, o zaman sermayeye yeni bir ek öğe dahil olur ve bütün öteki koşullar aynı kalmak kaydıyla, üretim-fiyatında bir artış olur (Marx, 1997c, s. 655). Çünkü sermaye, biçimsel yönüyle, emek ile emeğin üstünde çalıştığı nesnelerden değil, emek-gücünün harekete geçirilmesiyle yaratılan değerlerden, daha özgül ifadesiyle fiyatlardan oluşmaktadır. Bu nedenle, ürünün değeri, üretim sürecine, hammadde, üretim aracı ve emek şeklinde giren özgül maddi öğelerin değerlerinin toplamıdır. Ancak, bu özgül maddi öğelerin ürüne değer aktarabilmelerinin ön koşulu, kendilerinin de değer taşıyan meta formunu almış olmalarıdır. Başka bir deyişle "ürünün değeri = hammaddenin değeri + üretim aracının değerinin ürüne aktarılan kısmı + emeğin değeri"dir (Marx, 1979, s. 404-405). Suyun verili koşullarda üretim sürecine girdi olarak dahil olduğu halde emeğin nesnesi ya da hammadde niteliğini kazanamamasının nedeni ise sürece kullanım değeri ve değişim değerine sahip, içinde ücretli emeğin nesnelleştiği bir

meta ya da "sermaye öğesi" biçiminde dahil olmayışıdır. Çünkü, döner sermaye olarak hammaddeler ancak kendileri de üretilmiş, üretimlerinde belli bir miktar emek zamanı harcanmış ve dolayısıyla bir değere sahip oldukları sürece katıldıkları üretime bir değer aktarabilirler. (Marx, 1979, s. 664)

Diğer yandan, suyun daha ucuza, daha fazla miktarlarda çıkarılıp, daha fazla miktarda satılabildiği metalaşma koşullarında, piyasa değeri altında satış yaparak piyasada kendine daha geniş bir alan açan kapitalistler, genişleyen su arzı koşullarında, diğerlerini de toplumsal bakımdan gerekli emeği yeni ve daha düşük bir düzeye indirgeyen daha ucuz üretim tarzları uygulamaya zorlayan bir hareketi başlatmış olur (Marx, 1997c, s. 173). Başka bir deyişle, suyun çıkarım, iletim ve dağıtımının devletlerden piyasaya aktarılması, üretimine suyun da bir girdi olarak dahil olduğu bütün metaların değerlerinde bir artışın yanı sıra bu metaların değerleri ile değişim değerlerinin birbirine en fazla yaklaştığı, dolayısıyla, sermaye birikiminin yapısal mantığı ile en fazla örtüşen bir pratiğe tekabül etmektedir. Metaların değerlerinin belirleyeni, onların üretimi için ortalama olarak gerekli toplumsal emek zamanı olduğu ve bu emeği daha düşük bir düzeye indirgeyen daha ucuz üretim tarzları öngörüldüğü halde, süreç içinde su metasının değerinde bir artışın öngörülmesinin nedeni ise bu bölümde detaylı olarak analiz edilmeye çalışılacak olan suyun –eskisinden farklı olarak– değer taşıyan bir meta olarak üretime dahil olmasının yaratacağı farktır.

a) Üretim Fiyatı, Maliyet Fiyatı ve Kâr Oranı Bağlamlarında Suyun Metalaşması

Üretim fiyatı, belli bir üretim alanında metaların –artı-değer ve dolayısıyla genel kâr oranı üzerinden belirlenen kârı da içeren– fiyatlarıdır. Metaların üretim fiyatları, onların maliyet fiyatlarına eşit değil, ondan büyüktür (Marx, 1997c, s. 150). Pazar fiyatı, ancak, pazara belirli bir maldan belirli bir miktarda sürmek için ortalama üretim koşulları altında ortalama olarak gerekli *toplumsal emek miktarını* ifade eder. Bu, belirli bir türden bir metanın üretimi için gerekli toplam toplumsal emek miktarı üzerinden hesaplanır.[7] (Marx, 1977, s. 63, 64)

Farklı üretim alanlarında, çeşitli kâr oranlarının ortalamalarının bulunarak, bu farklı üretim alanlarındaki maliyet fiyatlarına eklenmesiyle elde edilen fiyatlar, *üretim fiyatlarını* meydana getiriler. Bir metanın üretim fiyatı, maliyet fiyatı ile, buna, genel kâr oranına uygun olarak yüzde şeklinde eklenen kârın toplamına

7 Marx, buraya kadar, bir metanın pazar fiyatının, onun değeri ile çakıştığını belirtmektedir: "Öte yandan, kimi kez değerin ya da doğal fiyatın üstüne çıkan, kimi kez de altına düşen pazar fiyatlarındaki dalgalanmalar, arz ve talebin dalgalanmalarına bağlıdır. Pazar fiyatının değerden gösterdiği sapmalar süreklidir, ama Adam Smith'in dediği gibi: Doğal fiyat, bütün metaların fiyatlarının durmadan oraya doğru çekildikleri merkez fiyattır. Çeşitli durumlar, fiyatları bazen bu noktanın çok yukarısında tutabilirler, bazen de biraz altına düşürürler. Ama bu durgunluk ve değişmezlik noktasına ulaşmalarını önleyen engeller ne olursa olsun, durmadan oraya doğru yönelirler." (Marx, 1977, s. 63, 64)

ya da başka bir deyişle, maliyet fiyatıyla ortalama kârın toplamına eşittir (Marx, 1997c, s. 143-144). Her ne kadar üretim fiyatlarını, değerin yalnızca değişmiş biçimleri haline getirmek ya da kârı, sırf artı-değerin kısımları haline getirmek için zorunlu bir eğilim egemen olsa da bunlar, her özel üretim alanında üretilen artı-değerle orantılı olarak değil, daha çok her alanda kullanılan sermayenin kitlesi ile orantılı olarak dağıtılmıştır ve böylece bileşimi ne olursa olsun kitleleri eşit olan sermayeler, toplam toplumsal sermaye tarafından üretilen toplam artı-değerden eşit büyüklükte pay alırlar (Marx, 1997c, s. 157). Bu bağlamda, suyun metalaşma sürecindeki bütün gecikmeler, bu alanda kullanılan sermaye kitlesinin (ilave sermaye katılımlarıyla) büyümesini erteleyen süreçler olduğu sürece, sektörde üretilen toplam artı-değer miktarı, olması gerekenden daha az gerçekleşecek ve sonuç olarak da eşit büyüklükteki bütün sermayelerin toplam artı-değerden aldıkları pay aynı oranda düşük kalacaktır.

Diğer yandan, metaların değerleri üzerinden satılıp satılmamasının bireysel kapitalist için hiçbir önemi yoktur. Çünkü, metaların değerleri üzerinden satılıp satılmama durumu, daha başından, bireysel kapitalistin ardında olan ve onun dışındaki koşulların denetimi altında bulunan bir süreçtir. Zira, her üretim alanında, düzenleyici ortalama fiyatları oluşturan değerler değil, farklı üretim-fiyatlarıdır. Bu bağlamda, değerin belirlenmesi, her özel üretim alanındaki bireysel kapitalistler ile sermayeyi, metaların üretiminde daha fazla emek gereksinmesinin metaların fiyatını yükseltmeye zorlaması ölçüsünde ilgilendirir ve etkili olur. (Marx, 1997c, s. 765)

Belli bir üretim alanında metaların üretim-fiyatının büyüklük olarak değişme koşulları üç ana başlık altında toplanabilir:

1. Bu üretim alanında metaların değeri aynı kaldığı halde, genel kâr oranı değişmiş olabilir (Uzun dönemli dalgalanmaların genel kâr oranına yansımalarının gecikmiş etkileri dolayısıyla);
2. Genel kâr oranı aynı kaldığı halde, bu üretim alanında, teknik değişiklikler ya da bu alandaki değişmeyen sermayenin öğelerini oluşturan metaların değerindeki bir değişmeden kaynaklanan bir değer değişmesi söz konusu olabilir;
3. Yukarıda (1) ve (2)'de belirtilen koşulların her ikisi birden ortaya çıkmış olabilir. (Marx, 1997, s. 150)

Genel kâr oranının bir çıkış noktası değil bir sonuç olduğu gerçeğine karşın, kârlar bir genel kâr oranı içinde eşitlenmektedir. Bu eşitlenme, metaların piyasada yalnızca basit metalar olarak değil, toplam artı-değer kitlesinden kendi büyüklükleri ile orantılı ya da eşit büyüklükte olduklarında eşit miktarda pay talep eden *sermayelerin ürünleri* olarak değişilmeleri sonucunda gerçekleşir. Buna karşın söz konusu değişim için, metaların değişim fiyatlarının bunların değerlerine yaklaşık olarak tekabül etmesi gerekir (Marx, 1997, c: 160). Diğer yandan, değer ile fiyat ya da metaların değişim değeri birbirine eşit olmadığı için, değeri belirleyen öğe

–emek süresi– aynı zamanda fiyat ifade eden öğe olamaz. Bu nedenle fiyat, emek zamanı ile ölçülen değerden farklı olarak para cinsinden olmak zorundadır. Aksi takdirde, emek süresinin aynı anda hem belirleyici hem de belirleyici olmayan, hem kendi kendine eşit, hem de kendi kendine eşit olmayan öğe olarak görülmesi gerekecektir (Marx, 1979, s. 202,203). Kapitalist üretim sürecinin tamamı, ayrıca, ürünlerin fiyatları ile de düzenlenir. Ancak, üretimi düzenleyen fiyatların kendileri de, kâr oranının eşitlenmesi ve buna uygun olarak da, sermayenin çeşitli toplumsal üretim alanları arasında dağılımı ile düzenlenir (Marx, 1997c, s. 773).

Diğer yandan, değişim değerlerinin meta değerlerine yaklaşmasının belli koşulları vardır:

a Çeşitli metaların değişimi salt rastlantısal ya da ancak ara sıra olmaktan çıkmalı;

b Metaların doğrudan değişimleri söz konusu olduğu sürece, bu metaların, karşılıklı gereksinmeleri karşılamak üzere, aşağı yukarı yeter düzeyde üretilmeleri gerekir;

c Ve, satışı ilgilendirdiği kadarıyla, taraflardan hiçbirisine, metalarını kendi değerlerinin üzerinde ya da bu değerlerin altında satmaya zorlayacak doğal ya da yapay bir tekel kurulmamış olması gerekir. (Marx, 1997, c: 160)

Tespit edilen üç koşuldan sonuncusu, yani doğal ve yapay tekellerin bulunmaması gereği günümüzde suyun ticarileşmesi ve su alanındaki devlet tekellerine son verilmesi yönündeki güçlü eğilimleri anlaşılabilir hale getirmektedir. Bu gerçekliğe karşın suyun metalaşması yönündeki baskıların neden daha en başından itibaren değil de günümüzde görünür hale geldiği sorusunun yanıtı, sermaye birikim düzeylerindeki tarihsel gelişim içersinde aranmalıdır.

Genel bir kâr oranında eşitlenmeye konu olan tekil kâr oranları çeşitli üretim kollarında köken olarak çok farklıdır. Bu farklı kâr oranları, rekabet aracılığıyla, bütün bu farklı kâr oranlarının ortalaması olan tek bir genel kâr oranına eşitlenirler (Marx, 1997c, s. 143144). Ortalama kârın oluşumu, sermayenin, sürekli olarak, kâr oranı düşük alandan çekilip, daha yüksek kâr oranı sağlayan öteki alanlara akması ile de ilintilidir. Kâr oranının, –bu giriş çıkışlar dolayısıyla– bir yerde düşerken bir başka yerde yükselmesine bağlı olarak sermayenin çeşitli alanlar arasında dağılımı, arz ile talep arasında öyle bir oran yaratır ki, çeşitli üretim alanlarındaki ortalama kâr aynı olur ve değerler, üretim-fiyatlarına çevrilir. (Marx, 1997c, s. 175)

Söz konusu eşitlenme rekabetin devreye girmesiyle oluşan metaların ortalama fiyatları üzerinden gerçekleşir. Ortalama fiyatlar ise, metaların üretimi için yatırılan sermayeye (metaların maliyet fiyatları) ortalama kârın içerdiği emek zamanının eklenmesiyle oluşur. Bir sermayenin, belirli bir doğa ortamı içinde, örneğin suyu işleyerek çalıştığı için *ortalama fiyattan daha yüksek bir değer* ürettiği varsayılırsa, o zaman bu metanın değeri kendi değerinin üstünde olur (Marx, 1999b, s. 118). Oysa, üretilen meta açısından değer büyüklüğünde bir farklılaşma söz konusu değildir; gerçekte, metanın değeri suyu benzer bir doğa ortamı içinde bedelsiz

ve kolayca elde etmeyen kapitalistlerce üretilen metaların değerlerine eşittir. Farklı olan şey ise, söz konusu bu "avantajlı" kapitalistin maliyet fiyatının diğerlerine oranla daha düşük olmasıdır. Metaların değerleri onların üretimi için harcanan ortalama olarak gerekli toplumsal emek zamanına eşit olduğu için, maliyet fiyatının düşük olmasından kaynaklanan bu fazlalığın *değer* olduğunu ileri sürmek değer kavramıyla çelişir. Çünkü böyle bir tez, toplumsal emek zamanından farklı bir şeyin değer yarattığı anlamına gelir ki, bu da değerin oluşumuna ilişkin iki farklı kaynak göstermeyi gerektirir. Bu anlamda, tek başına bir toprağa yatırılan sermaye rant getirmez (Marx, 1999b, s. 118). Bunun aksini söylemek, doğal kaynağın sadece doğal kaynak olduğu için değer yarattığını söylemek, yani değer kavramının kendisini geçersizleştirmektir.

Diğer yandan, organik bileşimi ne olursa olsun belli bir büyüklükteki bir sermayeye bu genel kâr oranı uyarınca isabet eden kâra, ortalama kâr denir (Marx, 1997c, s. 143-144). Sermayelerin organik bileşimi, üretim süreçlerinde yer alan üretim araçları ile canlı emek arasında ve değer bileşimini belirleyen orandır. Buna göre, belli sayıda işçi, belli miktarda üretim aracına tekabül eder ve dolayısıyla belli miktarda canlı emek, üretim araçlarında maddeleşen belli bir emek miktarını karşılar. Bu oran, sermayenin teknik bileşimini oluşturur ve onun organik bileşiminin gerçek temelidir. Sermayenin değer-bileşimi, teknik bileşim tarafından belirlendiği ve onu yansıttığı ölçüde, sermayenin organik bileşimi adını alır (Marx, 1997c, s. 132). Buna göre, çeşitli üretim alanlarındaki kapitalistler, metalarını sattıklarında, bu metaların üretimlerinde tüketilen sermayenin değerini geri almakla birlikte, bunlar, kendi alanlarında, bu metaların üretimleri ile yaratılmış olan artı-değeri ve dolayısıyla kârı elde etmiş olmazlar. Onların elde etmiş oldukları şey, yalnızca, tek düze olarak dağıtıldığında, bütün üretim alanlarında toplumsal sermaye tarafından belli bir sürede üretilen toplam toplumsal artı-değer ya da kârdan toplam toplumsal sermayenin her kesrine düşen pay miktarındaki artı-değer ve dolayısıyla kârdır (Marx, 1997c, s. 143-144). Dolayısıyla, metaların maliyet fiyatı, tamamen, bireysel kapitalistlerin kendi üretim alanlarındaki sermaye yatırımına bağlıdır. Ama, metaların fiyatlarına dahil olan öteki öğe, kârın belirleyeni, belli bir üretim alanında, belli bir sermaye tarafından, belli bir sürede üretilen kâr miktarı değildir. Bu, toplumsal üretime yatırılan toplam toplumsal sermayenin kesirli bir kısmı olarak, belli bir sürede her bireysel sermayeye ortalama olarak düşen kâr kitlesine bağlıdır (Marx, 1997c, s. 144). Oysa gerek tekil kapitalistler gerekse toplumun bakış açısından ele alındığında kâr, kapitalistin maliyet fiyatı üzerine iradi olarak eklediği bir kısımdır. Buna karşın eğer gerçekten bu algılamadaki gibi olsaydı, bütün tekil sermayeler metalarından en yüksek kârı elde etmek isteyecekleri için kâr oranlarının –tekil sermayelerin arzusuna göre en yüksek düzeyde belirlendiği ve kâr oranlarının düşüşü diye bir durumun hiçbir zaman söz konusu olmadığı bir ekonomik düzen olurdu. Diğer yandan suyun metalaşması, aynı zamanda bu doğal kaynağın sermayenin bir öğesi haline gelmesi anlamında olduğu için, üretimlerinde suyu bir girdi olarak kullanan tekil kapitalistlerin toplam toplumsal sermayedeki paylarının, dolayısıyla da, oluşan genel kâr

oranından kendilerine toplumsal sermayenin kesirli bir kısmı olarak düşecek kâr kitlesinin büyüyeceği anlamına gelmektedir.

Yukarıda detaylandırılan bu dolayım, piyasa düzeni görüngüsüyle kendisini ortaya koyan rekabet aracılığıyla kurulur. Toplumsal sermaye rekabet aracılığıyla çeşitli üretim alanları arasında öylesine bir bölüşüme uğrar ki, her alandaki meta üretim fiyatları, ortalama bileşime sahip bu alanlardaki üretim fiyatlarının modeline göre şekil alır (Marx, 1997c, s. 156). Meta fiyatlarına dahil olan kâr kitlesinin tek tek kapitalistlerin özel üretim alanlarından bağımsız olduğunu ortaya koyan bu analiz, genel olarak bu kâr kitlesinin, özel olarak ise –suyun metalaşması olgusunda olduğu gibi– her bireysel kapitaliste kendi yatırılmış sermayesinin kesirli kısmına eşit olan ortalama kârın büyümesini sağlayacak dönüşümlerde kapitalistlerin bir sınıf olarak hareket etmesinin kolaylaştığı süreçleri anlamaya olanak vermektedir. Buradan hareketle, bir önceki paragrafta örnek olarak verilen "avantajlı kapitalist" için şöyle bir durum söz konusu olur: üretiminde kullandığı suyu bir bedel ödemeksizin elde ettiği için metalarının maliyet fiyatı diğer kapitalistlere oranla daha düşük olacak; genel kâr oranından kendi sermayesinin payına düşen kâr miktarı ise, suyu bir meta olarak değil fakat bir bedel ödeyerek satın alan ve sermaye büyüklüğü ile sermayesinin organik bileşimi aynı olan diğer kapitalistlerin genel kâr oranından aldığı paya eşit olacaktır. Bu tespitte altı çizilmesi gereken husus, üretime girdi olarak dahil olan suya bir bedel ödenmesinin, tek başına, bu suyu sermayeleştirmeye yetmiyor olmasıdır. Dolayısıyla, –henüz bir meta formunu kazanmamış– suyu bir bedel ödeyerek satın alan kapitalistler açısından bakıldığında, maliyet fiyatları yükseldiği halde, maliyetteki bu artışa yol açan suyun kendisi bir değer taşımadığı, yani, henüz meta formunu almadığı için söz konusu maliyet artışı değer oluşumuna yansımamaktadır.

Rekabetin tek bir alanda başardığı ilk şey, metaların çeşitli bireysel değerlerinden, tek bir piyasa değeri ve tek bir piyasa fiyatı oluşturmaktır. Bu bağlamda, farklı alanlardaki kâr oranlarını birbirlerine eşitleyerek üretim fiyatını ilk meydana getiren, farklı alanlardaki sermayelerin rekabetidir. Bu süreç, kapitalist üretimin öncekine göre daha gelişmiş olmasını gerektirir (Marx, 1997c, s. 162). Buna göre, bütün üretim alanlarında kâr oranı aynıdır, çünkü, ortalama sermaye bileşimine sahip üretim alanlarındaki ortalamaya göre eşitlenmiştir (Marx, 1997c, s. 156). Ayrıca, metanın *doğal fiyatı,* pazar fiyatı değildir, uzun bir dönemdeki ortalama pazar fiyatıdır, ya da pazar fiyatını kendine çeken merkez noktasıdır. (Marx, 1999b, s. 301)

Doğal fiyat, rekabetin, her metanın fiyatını asgari üretim maliyetine indirgemesiyle oluşan fiyattır (Marx, 1977, s. 64). Bu çerçevede, *kâr oranı –doğal kâr oranı–* tarımsal olmayan sanayide kullanılan sermayeler toplamının ürettiği toplam metaların değeri tarafından belirlenir. Zira bu, metanın kapsadığı değişmeyen sermaye değeri ile ücret değerinin fazlasıdır. Toplam sermayenin yarattığı toplam artı-değer, mutlak kâr miktarını oluşturur. Bu mutlak miktarın yatırılan tüm sermayeye oranı ise genel kâr oranını belirler. Buna karşın ne rant, ne kâr ne de ücretler değerin tamamlayıcı parçaları değildir (Marx, 1999b, s. 301, 302). Kâr

oranının temel belirleyeni tarımsal olmayan sanayide kullanılan sermayeler toplamının ürettiği metaların *değeri* olduğu için, meta değerlerine eklenen her yeni değer kâr oranını arttırıcı bir etki yapar. Bu bağlamda, üretime girdi olarak dahil olan suyun değer taşıyan bir meta formunu alması da suyu hammadde olarak kullanan sanayide yatırılmış sermayeler toplamının ürettiği metaların değerinde bir artışa tekabül edecektir. Marx'ın yaptığı tarımsal sanayi ayrımı ile ilgili olarak, günümüzde tarımsal üretimde de hızla meta üretimine geçildiği ve bu nedenle söz konusu ayrımın geçerli olduğu tarım üretimi alanlarının azalmakta olduğu tespitini yapmakta yarar vardır. Başka bir deyişle, yukarıda kâr oranının meta değerleri tarafından belirlendiğine ilişkin olarak ve su özelinde yapılan analizin, tıpkı sanayi gibi, suyu girdi olarak kullanan kapitalistleşmiş tarım ve hizmetler üretimine de uygulanması gerekmektedir.

Metaların maliyet fiyatları ile ilgili olarak, farklı üretim alanlarındaki ürünlerin maliyet fiyatları, bunların üretimleri için yatırılmış sermayelerin büyüklükleri ile eşittir. Öyle ki, maliyet fiyatları ile yatırılmış sermayeler arasındaki bu eşitlik ortalama bir kârın oluşmasına aracılık eden sermaye yatırımları arasındaki rekabet için de temel teşkil eder (Marx, 1997c, s. 138, 139). Başka bir deyişle, daha ileri teknoloji ile üretim yapan bireysel sermayelerin toplam sermaye yatırımları, piyasaya sürdükleri meta miktarları ve dolayısıyla değer havuzundan sermayelerine oranlı olarak çektikleri değer miktarları diğer tekil sermayelere oranla daha büyük olur. Öte yandan, rekabet, bu eşitlemeyi, ortalama fiyatları düzenleyerek sağlar. Fakat, bu ortalama fiyatlar, meta değerlerinin üzerinde ya da altında oluşur, dolayısıyla hiçbir meta, bir başka metadan daha yüksek bir kâr oranı bırakmaz. Bu nedenle, rekabetin yaptığı şey meta değerleriyle meta fiyatlarını eşitlemek değil; tersine, meta değerlerini ortalama fiyatlara dönüştürmektir. Bu bağlamda, bir metanın değeri, o metanın içerdiği karşılığı ödenmiş ve ödenmemiş emek miktarına eşittir. Buna karşın, aynı metanın ortalama fiyatı ise o metanın içerdiği karşılığı ödenmiş emek miktarı ile, buna ilave olarak ortalama bir karşılığı ödenmemiş emek kotasına eşittir. Bu, karşılığı ödenmemiş emek kotası, metanın içinde böyle bir miktarın bulunup bulunmayışına, ya da ne kadar miktarının meta değerinde yer alıp almadığına bağlı değildir. (Marx, 1999b, s. 25)

Marx'ın analizlerinde meta değerlerinin, fiyatlara dönüşümü konusu çağdaş Marksistler arasında "dönüşüm sorunu" adını almış olan bir dizi tartışmaya kaynaklık etmektedir. Bu teoriyi eleştirenlere göre Marx, metaların çıktılar olarak değerler üzerinden satın alındığını, ama girdiler olarak fiyatlar üzerinden satıldığını varsaymaktadır; bu ise, satış ve alış fiyatları aynı olmak zorunda olduğu için tutarsızdır. Fine ve Filho ise, sorunun hem girdileri hem de çıktıları dönüştürmekten ibaret olduğunu belirtmekte ve Marx'ın analizindeki önemin, biri her bir metayı üretmek için ihtiyaç duyulan toplumsal olarak gerekli emek zamanı, öteki ise, genel olarak, metanın satılırken getireceği para miktarını dile getiren iki ayrı muhasebe sisteminin mümkün olduğunu göstermiş olmaktan kaynaklandığının altını çizmektedir. (Fine ve Filho, 2008, s. 137)

Diğer yandan, Marx'ın analizlerinde rekabette eşitlemeye yönelik iki farklı hareket vardır. Aynı üretim alanı içindeki sermayeler, bu alan içinde üretilen metaların fiyatını, bu metaların değerini *pazar fiyatına* göre bir ve aynı pazar fiyatına eşitlerler. Öte yandan, ikinci hareket, yani, farklı üretim alanları arasındaki eşitleme olmasa, ortalama pazar fiyatının metanın değerine eşit olması gerekir. Bu farklı üretim alanları arasındaki rekabet ise, ancak, sermayelerin karşılıklı hareketlerini engelleyen –doğal kaynağın üzerinde özel mülkiyet tesis edilmiş olması gibi– durumların söz konusu olmadığı ölçüde, değerleri *ortalama fiyatlara* eşitler (Marx, 1999b, s. 116). Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, rekabet, metaların dolaşımını, yani piyasa döngüsünü ön varsayar. Bu nedenden ötürü doğal kaynağın üzerinde özel mülkiyet ya da tekel tesis edilmiş olması durumunda, meta arzı, olması gerekenden daha az gerçekleşeceği için sermayelerin karşılıklı hareketleri engellenmiş ve dolayısıyla meta değerlerinin *ortalama fiyatlara* eşitlenmesinin koşulları oluşmamış olur.

Bu denge durumuna ulaşmadaki başarının derecesi, söz konusu ülkede kapitalist gelişmenin derecesine, yani, ülkedeki koşulların kapitalist üretim tarzına ne ölçüde uygun hale getirildiğine bağlıdır. Diğer yandan, kapitalist üretimin ilerlemesi ile birlikte, bu üretim tarzı kendi koşullarını da geliştirir ve üretim sürecinin dayandığı bütün toplumsal önkoşulları, kendisine özgü niteliğe ve kendi yasalarına bağımlı hale getirir (Marx, 1997c, s. 175). Analizindeki soyutlama düzeylerinden ötürü Marx'ın bu bölümde dışarıda bıraktığı sınıflar arası çatışma ve çelişkiler başta olmak üzere bütün toplumsal dinamiklerin bu süreç üzerindeki dönüştürücü etkisini, "sistemin üretim sürecinin dayandığı önkoşulları kendi yasalarına bağımlı kılma" tarzındaki özgün farklılaşmalar ve düzeylerden izlemek mümkündür. Muhtemelen bu özgün farklılaşmaları göstermek amacıyla Marx da, devamlı sapmaların sürekli bir biçimde dengelenmelerini, ikisi de kapitalist gelişmenin derecesine bağlı olan iki karakteristik ile açıklamaktadır:

1. Sermayenin bir üretim alanından diğerine ne kadar süratle ve kolayca kaydırılabildiği ve;
2. Emek-gücünün, bir alandan diğerine ne denli kolay aktarılabildiği (Marx, 1997c, s. 175).

Bu iki koşuldan birincisi kapitalist üretim tarzının kendisinden doğan bütün tekellerin kaldırılmasını; gelişmiş bir kredi sisteminin varlığını; çeşitli üretim alanlarının kapitalistlerin denetimi altına girmiş olmasını ön varsayarken; ikincisi, emek-gücünün değişen üretim alanlarında kullanılabilecek kadar farklı niteliklere sahip olması, yani, mesleki eğitim açısından gelişkin bir ortamın yanı sıra emek-gücünün, örneğin il, bölge ve ülkeler düzeyinde yer değiştirmelere toplumsal ve kültürel açıdan da hazır olmasını gerektirir. (Marx, 1997c, s. 175)

b) Karşılığı Ödenen ve Karşılığı Ödenmeyen Emek Bağlamında Suyun Metalaşması

Bundan önceki bölümde de vurgulandığı gibi, üretim fiyatı ile maliyet fiyatı arasındaki büyüklük farkı, üretim fiyatı belli bir üretim alanı için kendi denetimi dışındaki koşullar tarafından belirlenen karşılığı ödenmeyen bir emek miktarının toplamını da içerdiği halde, maliyet fiyatının, üretimin nesneleri ve araçlarının maliyetlerine ilave olarak sadece karşılığı ödenen emek maliyetlerini kapsamasından kaynaklanmaktadır (Marx, 1997c, s. 143, 149). Burada, analize dahil olan iki yeni kavram daha vardır: karşılığı ödenen ve karşılığı ödenmeyen emek. Emeğin değeri, her durumda, emek-gücünün değerinin yalnızca akla uygun olmayan bir anlatımı olduğu için, emeğin değerinin, emek tarafından üretilen değerden daha küçük olması zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü kapitalist, emek-gücünü daima, kendi değerini yeniden üretmesi için gerekenden daha uzun süre çalıştırır. Bu pratiğin sonucunda, kendi değerinin A'ya eşit olduğu ileri sürülen bir emeğin, çalıştığında 2A kadar bir değer yarattığı gibi akıl dışı bir tespite ulaşılır (Marx, 2000a, s. 512). Ücret dolayımıyla kurulan bu ilişkide, gerçekte, A karşılığı ücret biçiminde ödenen (gerekli emek); 2A ile A arasındaki fark ise karşılığı ödenmeyen (artı-emek) emeği temsil eder. Bu bölünmeye dair izlerin silinip yok edilmesine yardımcı olan ücret/para ilişkisinin kendisidir ve öyle ki, ücretli emekte karşılığı ödenmemiş emek bile karşılığı ödenmiş emek gibi görünür (Marx, 2000a, s. 513). Böylece, artı-emek sızdırılması özgül özelliğini yitirir, artı-emeğin artı-değer ile olan ilişkisi gözden saklanmış olur (Marx, 1997c, s. 46). Aynı nedenden ötürü, karşılığı ödenmemiş emeği de –yaklaşık bir değerle de olsa– içerdiği için metaların üretim fiyatları, onların maliyet fiyatlarına eşit değil, ondan büyüktür. Çünkü burada üretim fiyatı ile kast edilen üretim sürecinin emeğe maliyeti iken; maliyet fiyatı ile kastedilen aynı sürecin kapitaliste maliyetidir. Marx'ın analizlerine göre bir metanın üretim fiyatı, metanın değerine, yani, maliyet fiyatı ile ortalama kârın toplamına eşittir. Emek-değer teorisinin başat kategorilerinden olan karşılığı ödenmiş ve karşılığı ödenmemiş emek tanımlaması, belli bir sermayenin kendi üretim alanında gerçekleştirdiği tasarrufun birincil kaynağının karşılığı ödenen emek olmasını da anlaşılır hale getirmektedir. Zira, emeğin karşılığı ödenmeyen bölümünü büyütmenin çeşitli yolları olsa da, iş gününün değişmediği koşullarda karşılığı ödenen emek süresini kısaltmak bu yollar arasında en sık, en fazla başvurulan yöntemdir.

Marx'ın analizlerinden, kapitalistin üretim sürecindeki tasarruflarının yalnızca bununla da sınırlı olmadığı görülmektedir. Çünkü, kapitalistler açısından başka işçilerin karşılığı ödenmemiş emeğine elden geldiğince geniş ölçüde el koyma işini en ekonomik şekilde, yani, belli ölçekteki üretimin izin vereceği en az giderle başarmak da önemlidir. Bu, birincisinden farklı olarak gerek sabit sermaye gerekse döner sermaye ya da genel olarak değişmeyen sermayenin kendisinde yapılan bir tasarruftur. Öyle ki, eğer artı-değer belli ise, kâr oranını arttırmanın tek yolu, meta üretimi için gerekli değişmeyen sermayenin değerini azaltmaktır (Marx, 1997c, s. 76, 77). Bu

vurgudan da anlaşılacağı gibi, önemli olan, üretim aracı ve üretim nesnesi olarak sürece dahil olan girdilerin sermaye (sermayenin değişmeyen kısmı) biçimini almış olmasıdır. Artı-değerin toplam sermayeye oranı kâr oranını belirlediği, bu nedenle artı-değerin veri alındığı koşullarda toplam sermayede meydana gelen her azalmanın kâr oranını arttıracağı, hammaddelerin de toplam sermayenin değişmeyen bölümünü oluşturduğu göz önüne alındığında süreç daha anlaşılır hale gelmektedir. Suyun metalaşması olgusunda, üretimin bir nesnesi olarak suyun maliyetinin artmasını önleyecek ya da düşmesini sağlayacak dönüşüm, gerçekte, daha önce kullanım değerlerini temsil eden şeylerin artık değişim değerlerini temsil eder bir konuma geçmesi ve böylelikle bir yandan değer oluşumuna katılırken diğer yandan da maliyet fiyatlarının düşmesine hizmet etmeleri ile ilintilidir. Başka bir deyişle, sadece ihtiyaçları gidermek için üretilen kullanım değerlerinin üretim sınırını ihtiyaçlar belirlerken; yalnızca değişim amacıyla yapılan üretimin sınırı, sermaye birikiminin sınır tanımayan yapısal karakterinde ortadan kalkar. Su özelinde, son dönemde bütün devletler ve sermaye gruplarınca sıkça başvurulan, "sularımız boşa akıyor" ya da "kapasite kullanım oranımız sadece yüzde 30" (Milliyet, 6 Eylül 2003) ve benzeri söylemleri yukarıdaki analiz üzerinden değerlendirmek mümkündür. Gerçekten de yeraltı ve yüzey sularının tamamının ticarileşmesi, genişleyen arz koşullarında bir girdi olarak suyun maliyetinin düşeceği beklentileri ile örtüşmektedir. Bu noktada, dünyadaki ticarileşme örneklerine bakıldığında mevcut eğilimlerle teori arasında bir uyumsuzluk olduğu, hemen hemen bütün örneklerde ticarileşme sonrasında su fiyatlarının düşmediği, tersine hızla yükseldiği dikkat çekmektedir. Su fiyatlarıyla ilgili dünya ölçeğindeki eğilimler ileriki bölümlerde ele alınacaktır. Ancak, teori ve güncel eğilimler arasındaki bu uyumsuzluğun kökeni de sermaye birikiminin yapısal özelliklerinden beslendiği için, söz konusu teori-pratik çatışmasına dair teorik çerçeve aşağıda ele alınmıştır.

Genel kâr oranı üzerinden belirlenen kârı da içeriyor olması dolayısıyla, üretim fiyatlarında kısa dönemde meydana gelen bir değişiklik, metaların değerlerindeki fiili değişikliklere, yani, bunların üretimleri için gerekli toplam emek zamanı miktarındaki değişikliklere bağlıdır (Marx, 1997c, s. 150). Suyun bir değişim değeri olarak üretilmeye başlanması ve üretimin, ihtiyaçla belirlenmekte olan sınırlarının bütünüyle ortadan kalkması sürecinin önünde, etkileri bugünden öngörülemeyebilecek ve tamamı zamana dair olan bir dizi engel vardır. Bunların başında:

- Sürecin işleyişini geciktirebilecek toplumsal tepkiler,
- Devletin dönüşümü için gerekli yeniden yapılanmanın oldukça geniş bir zamana yayılıyor olması,
- Altyapı yatırımları kapsamına girmesi dolayısıyla yatırım aşamasından üretim aşamasına geçişin uzun bir zaman alması,
- Sermaye ve teknoloji yetersizliği ya da;
- Toplumların tüketim alışkanlıkları ve kültürlerinin yeni sürece uyumlu hale gelmesi için gerekli zaman sayılabilir.

Su kaynaklarının tamamında meta üretimine geçilmesini geciktiren bu engeller, bu alanda yeni yeni üretim yapmaya başlayan bireysel sermayelerin üretim maliyetleri, dolayısıyla, oluşacak pazar fiyatı ve genel kâr oranı üzerinde de etkilidir. Başka bir deyişle, su sektöründe kısmi ve parçalı bir metalaşma süreci, sektörde faaliyet göstermeye başlayan firmaların –özellikle başlangıçta– sermaye yatırım maliyetlerini, dolayısıyla piyasa fiyatlarını yükseltici bir etkiye sahip olacaktır. Gerek bu özgün üretim alanında kullanılan ileri teknolojilerin üretiminde istihdam edilen nitelikli emeğin başlangıçta yeterince bollaşmamış olması yüzünden bu tür yatırımların görece pahalı oluşu, gerek eksik rekabet piyasasından kaynaklı maliyet yükseklikleri, su çıkarım ve dağıtımı alanına yapılan sermaye yatırımlarının bedellerini arttırdığı için değer oluşumu üzerinde de etkili olur. Çünkü metaların üretim-fiyatlarındaki bütün değişmeler, son tahlilde, değer değişikliklerine indirgenir (Marx, 1997c, s. 183). Marx'ın, yukarıda alıntılanan "üretim fiyatında, karşılığı ödenmiş emek ile, belli bir üretim alanı için kendi denetimi dışındaki koşullar tarafından belirlenen karşılığı ödenmeyen bir emek miktarının toplamının söz konusu olduğu" tespitinden hareketle, su arzının artması ve buna bağlı olarak su fiyatının düşmesi yönündeki beklentinin bu alanda kullanılan emeğin kısmi olarak değil bütünüyle toplumsallaşmasıyla ilintili olduğu düşünülebilir. Başka bir deyişle, sermaye, yukarıda sayılan ve her biri, genel kâr oranının belirlenmesinde etkili olan "ayak bağlarından" ne kadar hızla kurtulabilirse, suyun üretim fiyatı da –başlangıçta– o kadar hızlı bir şekilde azalacaktır. Çünkü, aynı ayak bağları, su talebinin bir yandan devletin gölge fiyatlandırmayla bir yandan piyasada oluşan fiyatlar üzerinden, sonuçta karma bir yöntemle karşılanmaya devam ettiği anlamına gelmektedir. Öyle ki, bütün su kaynaklarında, su, bir değişim değeri olarak üretilmeye başlanıncaya kadar devletler bir yandan eski yöntemi de sürdürmek zorundadır. Böylece, su kaynaklarının devlet uhdesinde kalan bölümlerinde değişim değeri üretimine geçilmediği için bu kaynaklardaki suyun tamamı değil ancak talebi karşılayan kısmı piyasaya çıkar, dolayısıyla su üretimine dahil olan emeklerin bir bölümü hâlâ toplumsal emek formunu almamış olur ve bu da metalaşan suyun üretim fiyatının daha yüksek bir düzeyde oluşmasına yol açar. Zira, su üretimi yapan bireysel sermayelerin bu karma üretim biçiminde elde ettikleri şey, yalnızca, tekdüze olarak dağıtıldığında, belli bir sürede üretilen toplam toplumsal artı-değerden toplam toplumsal sermayenin her kesrine düşen pay miktarındaki artı-değer, dolayısıyla kârdır. Buna karşın, su üretimine başlayan sermayelerin maliyet fiyatları doğrudan kendileri ile ilgilidir ve genel kâr oranından sermayelerinin kesri oranında hisselerine düşen kâr miktarında bir azalışa tekabül eder. Diğer bir ifadeyle bireysel sermayelerin toplam maliyetleri ne kadar düşükse genel kâr oranından kendilerine düşen kısmın o kadar daha fazla bir bölümünü elde ederler. Sonuç olarak, suyun bir değişim değeri formunda üretimi yaygınlaştıkça belli bir sürede üretilen toplam toplumsal artı-değerden toplam toplumsal sermayenin her kesrine düşen pay miktarındaki artı-değer, dolayısıyla da kâr büyüyecektir. Suyun metalaşması geciktikçe de, toplam toplumsal artı-değerdeki büyüme

sınırlı kalacağı için, toplam toplumsal sermayenin her kesrine düşen artı-değer payı, dolayısıyla kâr büyümesi de sınırlı kalacaktır.

Kâr oranındaki dalgalanmalar, sermayenin organik öğelerindeki değişmelerden ya da sermayenin mutlak büyüklüğünden bağımsız olarak bu sermayenin yeniden üretimi için gerekli-emek zamanındaki bir uzama ya da kısalmanın yol açtığı bir yükselme ya da düşme sonucu olabilir. Her bir metanın değeri –böylece de, sermayeyi oluşturan metaların değeri ki bu meta formunda olmak koşuluyla üretim sürecine dahil olan bütün hammaddeleri de kapsar– bu metanın içerdiği gerekli-emek zamanı ile değil, onun yeniden üretimi için gerekli toplumsal emek zamanı ile belirlenir (Marx, 1997c, s. 127). Diğer bir deyişle, bir metanın değişim-değerini hesaplarken, en son kullanılan emek miktarına, metanın hammaddesi içine daha önce katılmış emek miktarını da, onun gibi, bu emeğe yardımcı olan âletlere, avadanlıklara, makinelere ve binalara katılmış emek miktarını da eklemek gerekir (Marx, 1977, s. 61). Daha önce de belirtildiği gibi, karşılığı ödenen emek olarak da tanımlanabilecek olan gerekli emek zamanı ücrette temsil edilmektedir. Toplumsal olarak gerekli emek zamanı ise karşılığı ödenen ve karşılığı ödenmeyen emek miktarlarının birliğinden oluşmaktadır. Marx'ın yukarıda alıntılanan tespitinden hareketle, bir metanın değerine dahil olan unsurların yalnızca meta formunu almış üretim araçları ve üretim nesnelerinin üretimleri için harcanmış toplumsal olarak gerekli emek zamanları ile söz konusu tekil metanın üretimine harcanan toplumsal olarak gerekli emek zamanının toplamına eşit olduğu tespitini yapmak mümkündür. Dolayısıyla, eğer bir meta içinde cisimleşmiş toplumsal olarak gerekli-emek miktarı o metanın değişim-değerini belirliyorsa, bir metanın üretimi için gerekli olan emek miktarındaki her artma, onun değerini artıracak, ve her azalma da azaltacaktır (Marx, 1977, s. 62). Buradan hareketle, suyu üretiminde girdi olarak kullanan kapitalistlerin, bu girdiyi bir meta, yani, sermayenin bir öğesi gibi edinmeleri ürettikleri metaların içerdiği toplumsal olarak gerekli emek zamanında dolayısıyla da meta değerlerinde bir artışa tekabül edecektir.

Suyun metalaşması ile ilgili olarak, yukarıdaki tespitin suyun sanayi sermayesine farklı temin ediliş biçimlerine uygulanması durumunda meta değerleri ve dolayısıyla değer birikiminde de farklılaşmalar olacağı öngörülebilir. Örneğin, bir kapitalistin artı-değerinin bir başka kapitalistin değişmeyen sermayesine dahil olduğu durumda, metaların değeri açısından içerdikleri emeğin karşılığının ödenmiş ya da ödenmemiş olmasının hiçbir önemi yoktur. Çünkü bu, yalnızca, artı-değerin bir kapitalistten diğerine transfer edildiğini gösterir (Marx, 1997c, s. 146). Fakat bedava bir üretim nesnesi olarak üretime dahil olan su ve benzeri doğal kaynaklar için durum, söz konusu doğal kaynağın üretimi karşılama kapasitesi azalmaya başlayıncaya kadar farklıdır. Marx bu durumu,

> "Hammadde ile emek araçlarının ucuz ya da pahalı olmasının, bunlar gerekli kullanım değerine sahip oldukları ve uygulanacak emek ile daha önceden belirlenen teknik oranda mevcut bulundukları sürece bir önemi yoktur." (Marx, 1997c, s. 47).

biçiminde ifade etmektedir. Ancak, söz konusu "teknik oran", hammadde fiyatla-

rındaki değişim oranından etkilenmekte, dolayısıyla, böyle bir değişimin sonucunda –değişen sermayenin büyüklüğü ve artı-değer oranı veri kabul edildiğinde– kâr oranı da aynı ölçüde etkilenmektedir (Marx, 1997c, s. 75,76). Bir doğal kaynak olması dolayısıyla, suyun, "daha önceden belirlenen teknik oranda mevcut" bulunup bulunmadığını belirleyen bir diğer temel koşul ise, var olan su kaynaklarının üretimin ihtiyaçlarına yetecek düzeyde olup olmaması ile ilintilidir. Su kaynaklarında bir azalma baş gösterdiğinde, üretimlerinde suyun gerekli olduğu metaların üretiminin buna bağlı olarak yavaşlayacağını öngörmek mümkündür. Doğal kaynakların üretim sürecine bedava ya da maliyete göre fiyatlama üzerinden bir girdi olarak dahil olması halinde, su eğer "daha önce belirlenen teknik oranda mevcut bulunuyorsa", değer oluşumu süreci tamamlanamaz, çünkü bir unsurun eksikliği söz konusu olur: söz konusu suyun çıkarımı ve dağıtımında kullanılan emeğin karşılığı ödenmiş ve ödenmemiş kısmı.

Diğer yandan suyun meta üretim süreçlerine dahil edilmesi altı ayrı biçim altında olabilir:

a Kapitalistin, suyu bir kaynaktan bedava bir girdi olarak edinmesi;

b Suyun, devlet tarafından ve kapitaliste hiçbir bedele mal olmaksızın sağlanması;

c Devlet tarafından ve su iletimi, dağıtımı için yapılan harcamaların toplamından oluşan "devlete maliyet fiyatı" üzerinden sağlanması;

d Devlet tarafından, harcamalara ilaveten bir katkı payını da içeren bir fiyatlama üzerinden sağlanması;

e Devlet tarafından ve dünya piyasasında oluşan fiyatlara endekslenmiş fiyatlama üzerinden sağlanması;

f Devlet ve/veya özel firmalar tarafından, oluşan "piyasa fiyatı" üzerinden sağlanması.

Yukarıda verilen fiyatlama biçimlerinin her birinin, suyun üretimde girdi olarak kullanıldığı metaların değer oluşumu üzerindeki yansıması birbirinden farklıdır.

a Kapitalistin, suyu bir kaynaktan bedava bir girdi olarak edinmesi koşulunda, su, üretim sürecine bir kullanım değerine sahip olduğu halde değişim değeri bulunmayan, yani meta formunu almamış bir girdi olarak dahil olur. Dolayısıyla, bu koşullarda, su, üretilen metanın kullanım değerine katkıda bulunsa bile metanın değişim değeri ve değerine hiçbir katkıda bulunmaz, çünkü bir meta formunu almadığı için ürüne aktaracağı bir değeri de bulunmamaktadır.

b Suyun, devlet tarafından ve kapitaliste hiçbir bedele mal olmaksızın sağlanması durumunda da, su, kullanım değeri olma vasfını yine korur ama hâlâ bir değişim değeri taşımadığı için kapitalist tarafından üretilen metanın değerine dahil olmaz. Ancak, böyle bir su dağıtım sisteminde suyun

kaynaktan üretim alanlarına taşınması için hem üretim araçlarına hem de ücretli emeğe ihtiyaç vardır. Verili koşullarda üretim araçları meta formunda olsa bile suyun iletiminde istihdam edilen ücretli emek için yapılan harcamalar henüz sermaye niteliğini kazanmamıştır. Çünkü, istihdam edilen emeğe yapılan ücret ödemesi sermayeden değil, gelirden (devlet gelirleri) yapılmış; harcanan emek-gücü bir artı-değer, dolayısıyla da değer yaratmamış ve emek, toplumsal bir nitelik kazanmamış, yani sermayeleşmemiştir.

c Suyun devlet tarafından ve su iletimi, dağıtımı için yapılan harcamaların toplamından oluşan "devlete maliyet fiyatı" üzerinden sağlanması halinde, üretimde su kullanmanın artık kapitaliste bir maliyeti vardır. Bu maliyet, üretim araçlarının yanı sıra suyun üretiminde kullanılan emeğin ücretini de içermektedir. Ancak, söz konusu bu emeğin ürünü içerisinde henüz soyut insan emeği maddeleşmemiş olduğu için, emek de toplumsal nitelik kazanmamış durumdadır. Çünkü, ürünlerin, tek ve aynı tür emeğe, soyut emeğe indirgenmesinin koşulu, bunların yararlı nitelikleri ile birlikte hem bunlarda şekillenmiş çeşit çeşit emeğin yararlı niteliğinin, hem de bu emeğin somut biçimlerinin yok edilmiş olmasıdır. Bunun olabilmesi için ise, ürünlerin öncelikle hem kullanım hem de değişim değerine sahip olmaları, dolayısıyla kullanım değerleri bir yana bırakıldığında geriye ortak tek bir özellikleri, emek ürünü olma özelliklerinin kalmış olması gerekir (Marx, 2000a, s. 50, 51). Dolayısıyla, tamamen emek-değer teorisine dair olan karşılığı ödenen ve karşılığı ödenmeyen emek kategorilerini verili koşullarda istihdam edilen emeğe ve ücrete uygulamak mümkün değildir. Söz konusu üretim girdisi, yani su henüz sermaye niteliği kazanmamış olduğu için, bu maliyet meta değerine ve pazar fiyatına yansımayacak, suyu üretiminde girdi olarak kullanan kapitalistin sermayesine genel kâr oranından isabet eden payda herhangi bir değişiklik olmazken, bu kapitalistin maliyet fiyatı, (a) ve (b) örneklerine oranla yükselmiş olacaktır. Sonuç olarak, devlet tarafından bu koşul altında temin edilen su da, önceki diğer iki biçimde olduğu gibi henüz meta ya da aynı anlama gelmek üzere sermaye formunu almamıştır. Fakat, suyu üretiminde verili koşullarında kullanan kapitalistlere genel kâr oranından isabet eden payda bir değişiklik olmadığı halde, metalarının maliyet fiyatı devlete ödenen su bedeline eşit oranda yükseleceği için, bu kapitalistlerin sermaye birikimi (a) ve (b) durumlarından farklı olarak daha alt düzeyde gerçekleşecektir.

d Kapitalist firmalar, suyu, devletten, çıkarım ve iletim için gerekli harcamalara ilaveten bir katkı payını da içeren bir fiyatlama üzerinden de satın alıyor olabilir. Ancak, yukarıda da açıklandığı gibi suyun çıkarım ve iletiminde istihdam edilen emeğin soyut ya da toplumsallaşmış emek kategorisine dahil edilebilmesi için, bu emeğin yalnız herhangi bir toplumsal gereksinmeyi karşılayacak bir şey üretmesi değil, kendisinin de toplum tarafından

harcanan toplam emeğin bir öğesi ya da bir parçası olması gerekir. Öyle ki, emeğinin, *toplum içindeki iş bölümüne* bağımlı olması gerekir. Öteki iş bölümleri olmaksızın bu emek hiçbir şeydir, ve kendisi de öteki iş bölümlerini bütünlemek için gereklidir. Çünkü, *metalar değer olarak ele alındığında, onlara yalnızca gerçekleşmiş, belirlenmiş* ya da *billurlaşmış toplumsal emek gözü* ile bakılır (Marx, 1977, s. 59). Bir metanın değerinden, o meta için harcanmış olan hammaddelerin ve öteki üretim araçlarının değerini yerine koyan değer, yani bir metanın içindeki geçmiş emeği temsil eden değer çıkartıldığında, geri kalan değer, çalıştırılan en son işçinin kattığı emek miktarına indirgenmiş olur (Marx, 1977, s. 77). Suyun, kapitalist firmalara devlet tarafından ve (c)'de gösterildiği gibi yalnızca maliyet harcamaları karşılığında ya da bu harcamalara belli bir katkı payı ilavesiyle (d) temin edilmesi durumunda suyun çıkarımı ve iletiminde kullanılan emek henüz toplumsal emek formunu almadığı için karşılığı ödenen ve ödenmeyen emek kategorilerinin ikisinin birden, tıpkı (a) ve (b) örneklerinde de olduğu gibi bu iki örneğe uygulanması da mümkün değildir. Öte yandan, (d) örneğinde söz konusu işçiler ücret karşılığı çalıştırıldıkları halde, çıkarımı ve dağıtımında çalıştıkları su hâlâ bir meta ve sermaye formu almamıştır. Bu nedenle su piyasa fiyatına katılmamış olduğu için, emeğe ödenen ücret ve ona eklenen katkı payı suyu üretiminde kullanan tekil kapitalistin maliyet fiyatını yükseltici bir etki yaparken, genel kâr oranından kapitalistin hissesine düşen kâr miktarı değişmeden kalır. Suyun çıkarım ve dağıtım işinde istihdam edilen işçilere bir ücret ödemesinin yapılmış olmasından, kuşkusuz, bu emekçilere ödenen ücretlerle katkı payı toplamının tam olarak bu işçilerin emek güçlerinin ürününe eşit olduğu sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Çünkü böylesi bir sonuca varmayı olanaklı hale getiren koşullar, yani suyun ihtiyaçları karşılayacak miktarlarda ve kullanım değeri biçiminde çıkarılmasının ötesine geçildiği, yani, bir meta formunu aldığı ve dolayısıyla sermayeleştiği süreç henüz gerçekleşmemiştir. Böyle bir durumda, kapitalistin suyun bedeli olarak devlete ödediği fiyat, suyun, tüm su dağıtımının piyasalaşması koşulunda oluşacak gerçek değerinden daha düşük ya da daha yüksek olabilir. Ancak her durumda, suyun kapitaliste maliyet fiyatında bir artışa yol açacak, genel kâr oranının oluşumuna ise girmeyecektir. Suyun meta üretimine bu koşullar altında dahil olması durumu, diğer meta üretimi yapan kapitalistlerde olduğu gibi bir sermaye birikimi ile sonlanmaz, çünkü bu koşullar altında çıkarılan ve dağıtılan su henüz meta formunu almamış; bu işte çalıştırılan emek henüz toplumsallaşmamıştır. Başka bir deyişle, su, devlet tarafından sağlandığında, basit meta dolaşımına –satın almak için satmak, yani M→P→M devresine– tabidir ve bu yüzden sermaye de artı-değer de içermez (Marx, 2000a, s. 152). Aynı nedenden ötürü, değer teorisine içkin olan karşılığı ödenmiş ve karşılığı ödenmemiş emek kategorilerinin de ilk dört örneğe uygulanması mümkün değildir.

e Diğer yandan devletler suyu kendi denetim ve mülkiyetleri altında tutarak, fakat, dünya piyasası fiyatlarını baz alarak da kapitalist firmalara su satışı yapabilirler. Bu durumda, suyun tam anlamıyla metalaştığı ve değerini bulduğu ileri sürülebilir. Ancak, dünya piyasa fiyatı üzerinden satılsa bile suyun, hâlâ, sadece ihtiyaçları karşılayacak miktarlarda çıkarılıyor ve dağıtılıyor olması halinde, dünya piyasa fiyatı olması gerekenden daha yüksek bir düzeyde oluşabilir. Çünkü, döngüye dahil olmayan ülkelerin olması durumunda, dünya piyasasındaki su arzı görece daha az olacağı için bu durum dünya piyasa fiyatının oluşumunda etkili olacaktır. Yukarıdaki diğer örneklerde detaylı olarak açıklandığı gibi, bu, esas olarak, satın almak için satmak ya da satmak için satın almak, yani, sırasıyla M→P→M ya da P→M→P devreleri arasındaki farktan kaynaklanır.

f Suyun bir diğer edinim biçimi ise, gerek devletlerin gerekse kapitalist işletmelerin suyu bir meta olarak çıkarıp, işleyip satmaya başladıkları durumdur. Su, ancak bu koşullarda tam bir meta formunu kazanmış olur. Suyun çıkarımı ve dağıtımında istihdam edilen emek artık toplumsallaşmış, suyun kendisi ise içerisinde toplumsal emeğin cisimleştiği, değer taşıyan bir metaya, dolayısıyla bir sermaye öğesine dönüşmüştür. Üretiminde suyu girdi olarak kullanan sermayeler için su, artık yalnızca maliyet fiyatını arttıran bir unsur olmaktan çıkmış, üretim fiyatının, dolayısıyla da değerin ve genel kâr oranının belirlenmesine de dahil olmuştur. Bu, sermayeler açısından bakıldığında, suyu bir meta olarak satın aldıkları için bu yatırım toplam sermayelerinde bir artışa tekabül edecektir. Bireysel sermayelerin toplam sermayelerindeki her artış, aynı zamanda, genel kâr oranından bu sermayelerin kendi hisselerine düşen payın da büyümesi demektir. Diğer yandan, meta formunu almış suyun üretime girmesi durumunda bu suyun taşıdığı değer önce, üretimine dahil olduğu metaların üretim fiyatlarının, ardından da değerlerinin belirlenimine dahil olduğu için genel kâr oranının oluştuğu havuzdaki değerler toplamı ile toplam toplumsal sermayede de aynı ölçüde bir büyümeye yol açacaktır. Sonuç olarak, hem bireysel sermayeler hem de toplam toplumsal sermaye büyüdüğü için tek tek bireysel sermayelerin genel kâr oranından hissesine düşen oran büyük olasılıkla değişmeyecek, ama her bireysel sermayenin kendi sermayesinin kesrine isabet eden değer miktarları artmış olacaktır.

Suyun metalaşması sürecinde özellikle muhalif toplumsal hareketler tarafından sıkça ileri sürülen tezlerden biri de metalaşma sonrasında fiyatların hızla artacağıdır. Bu tezi doğrulayan pek çok pratik bulunmaktadır. Oysa kapitalist sanayi üretiminde, talep fiili etkisini gösterir göstermez ve meta arzında bir artış sağlar sağlamaz fiyat artışları durur. Ürün eski değer düzeyine, hatta onun da altına inebilir (Marx, 1999b, s. 122). Suyun metalaşması sürecinde beklenebilecek fiyat hareketlerinde erken dönem, orta dönem ve ileri dönem gibi üçlü bir gruplandırma yapmak mümkündür. Metalaşmanın erken aşamalarında fiyat yükselişlerinin

görülmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bunun iki temel nedeni vardır: birincisi, geleneksel olarak bir kamu malı gibi işlem gören suyun tam anlamıyla metalaşması başta yasalar ve kurumlar olmak üzere devlet düzeyinde önemli değişimleri gerekli kılmaktadır. Bu değişimler zaman alacağı için metalaşma, muhtemelen, topyekûn bir biçimde ve bir defada olmayacak, geniş bir takvime yayılacaktır. Bu durum, meta arzının başlangıçta sınırlı olmasının yanı sıra, yine başlangıçta yapılan sermaye yatırımlarının arza oranla yüksek olması, emeğin hüneri yeterince gelişmemiş olacağı için toplumsal olarak gerekli emek zamanının daha uzun olacağı anlamına gelir ki, bu da, su üretim fiyatlarının erken dönemde yükselmesi demektir. İkinci neden ise, suyun metalaşması için gerekli altyapı çalışmalarının da uzun bir takvime bağlı olmasıdır. Bu nedenle mevcut su kaynaklarının tümünün üretim için seferber edilmesi gecikir, arz edilen su miktarı sınırlı kalır, piyasaya verilen suyun fiyatı ise erken aşamada yükselir. Suyun bir meta biçiminde arz koşulları genişlediğinde ise, su üretimine dahil olan emeğin üretkenliği ve birim zamanda çıkarılan su miktarı (arz) artacağı için fiyatlarda bir düşme gözlenebilir. Ancak, üçüncü aşama, su kaynaklarının bütünüyle piyasa üretimi için seferber edildiği aşama olacaktır. Bu durumda, doğal kaynağın aşırı tüketimine bağlı olarak ve doğal kaynağın kendini yeniden üretmesinin (doğal çevrim) olanakları giderek ortadan kalktığı için yoğun bir kıtlaşma yaşanacağını öngörmek mümkündür. Doğal kaynak olmayan diğer metalardan farklı olarak, suyun metalaşmasında emek üretkenliği ne kadar yükselmiş olursa olsun, emeğin üzerinde çalışarak değer üreteceği nesnelerin yeterli teknik oranda bulunmaması halinde su arzının azalması ve su fiyatlarının tekrar ve daha hızlı yükselmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu tespiti doğrulayan güncel eğilimlerin başında suyun metalaşması sürecini hızlandırma çabaları kapsamında sayılan ilkeler gelmektedir. Bu ilkelerden iki tanesi su kaynaklarının verimliliğini arttırmak ile su kullanımlarının etkinliğini arttırmak gerçekte birbiriyle uzlaşmaz bir çelişki içindedir. Çünkü su kaynaklarının verimliliğinin artması metalaşmanın olmazsa olmaz koşuludur ve sürekli olarak daha fazla miktarlarda suyun çıkarımı ve iletimi anlamına gelir. Ancak su iletim ve çıkarımını üstlenen tekil sermayelerin sermaye devir sürelerini tamamlaması ancak bu fazla miktarlarda çıkarılmış suyun satışı, yani fazla miktarlarda tüketilmesi ile mümkündür. Buna karşın "su kullanımlarında etkinliği arttırmak" hedefi daha az su ile daha fazla üretim yapmak ya da daha az su ile daha fazla ihtiyaç gidermek anlamına geldiği ölçüde çıkarılan ve piyasaya arz edilen sular karşısında oluşacak talebin zapt u rapt altına alınması demektir. Kapitalizmde başka hiçbir metada görülmeyen –üretelim ama satmayalım– olarak özetleyebileceğimiz bu karşıt eğilimlerin bir benzerini de bir meta olarak suyun piyasa fiyatının oluşumunda izlemek mümkündür.

Üretimde kullanılan meta formundaki hammaddelerin değişim değeri ile kâr miktarının büyüklüğü arasında ters oranlı bir ilişki olduğu hatırlandığında, hammadde olarak suyun değişim değerindeki düşüşün kâr artışına, tersinin ise kârda azalmaya yol açması anlaşılır hale gelmektedir. Ancak, bu süreçte hammadde ola-

rak suyun değişim değerindeki yükseliş ve düşüşlerin de kökeninin anlaşılması gerekmektedir. Öncelikle, sermaye, kendine özgü bir üretim tarzı ve sömürü mekanizması içinde işlev yapan bir üretim aracı ve hammadde fonudur. Dolayısıyla, bir üretim aracının sermaye niteliğine kavuştuğundan söz edebilmek için bu aracın öncelikle değer üretmek amacıyla kullanılıyor olması; üretilen ürünün öncelikle bir niceliksel etmene indirgenmiş olması ve son olarak sermaye halini alan üretim aracının bizzat kendisinin de bir değişim değerine sahip bir niceliksel etmene indirgenmiş olması gerekir. (Marx, 1979, s. 78-80)

Marx'a göre, bir meta içinde cisimleşmiş toplumsal olarak gerekli-emek miktarı o metanın değerini belirlediği için, bu metanın üretimi için toplumsal olarak gerekli emek miktarındaki her artma, onun değerini artıracak ve her azalma da azaltacaktır (Marx, 1977, s. 62). Suyun metalaşması yaygınlaştığı ölçüde suyun üretiminde toplumsal olarak gerekli-emek miktarı azalacağı için, suyun değeri de başlangıçta buna bağlı olarak azalacaktır. Çünkü bir metanın üretimi için gerekli-emek miktarı, kullanılan emeğin üretici gücündeki değişikliklerle birlikte durmadan değişir (Marx, 1977, s. 62). Ancak, su kaynağındaki kıtlaşma etkisini gösterdiğinde emeğin üretkenlik derecesindeki artışa rağmen suyun değerinde yükselme beklenmelidir. Bunun nedeni emeğin üretkenlik derecesinin, üretim araçları ve üretim nesnelerinin belli bir teknik oranda hazır bulunmasına bağlı olmasıdır. Başka bir deyişle, emeğin üretkenlik derecesi ne kadar yüksek olursa olsun, eğer üzerinde çalışacağı hammaddeler yeterli değilse ya da emek, o hammaddeleri işleyeceği araçtan gereçten yoksunsa değer üretme kapasitesini de gerektiği gibi kullanamaz. Bu durum, emek süreçlerinde emek-gücü, üretim araçları ve üretimin nesneleri arasındaki bütünlüğü göstermesi bakımından önemlidir.

Hammadde fiyatlarının yükselmesi halinde, o hammaddenin girdi olarak kullanıldığı metaların değeri, ve böylece, mevcut sermayenin değeri yükselmiş olur. Sermayedeki bu değer artışı, hammadde fiyatındaki artıştan kaynaklı kâr oranı düşüşünü telafi edebilir, hatta bu kaybı aşacak düzeye ulaşabilir. Hammadde fiyatları düştüğünde ise bunun tersi olur, yani, metaların değerindeki düşme, sermayedeki değer kaybı hammadde fiyatındaki düşüşe bağlı olarak kâr oranında meydana gelecek artışları telafi edebilir. (Marx, 1997c, s. 103)

Meta fiyatlarının, makinelerin eskime ve aşınmasını yerine koyan kısmı, bu makineler çalışabilir durumda olduğu sürece, esas olarak nominal bir biçimde hesaba girerler. Bunların karşılığının bugün ya da yarın veya sermayenin devrinin şu ya da bu aşamasında ödenmesinin ya da para olarak yerine konulmasının büyük bir önemi yoktur. Hammadde için ise durum tamamen farklıdır. Hammadde fiyatlarının yükselmesi halinde, ücretler düşüldükten sonra metaların fiyatından bunun yerine konması olanaksız hale gelebilir. Şiddetli fiyat dalgalanmaları, bu nedenle, yeniden üretim sürecinde, kesintilere, büyük kargaşalıklara ve hatta yıkımlara yol açabilir. Özellikle organik doğadan alınan hammaddeler bu gibi fiyat dalgalanmalarından daha çok etkilenir. Egemen olunamayan doğa koşulları, iyi ya da iyi geçmeyen mevsimler nedeniyle aynı miktar emek, birbirinden çok farklı kullanım değerleri ile

temsil edilebilir ve bu kullanım değerlerinin belli bir miktarı bu yüzden çok farklı değişim değerleri ile temsil edilebilir (Marx, 1997c, s. 108). Kapitalist üretim ne kadar fazla gelişmiş, birikim ne denli hızlı olursa, değişmeyen sermayenin her iki bölümünün üretime katılımı da o kadar çok büyük olur. Doğa'ya bağlı hammaddelerin kıtlaşma etkisiyle pahalılaştığı bu dönemlerde sanayi kapitalistleri el ele vererek üretimi düzenlemek için birlikler kurarlar (Marx, 1997c, s. 109). Suyun metalaşma sürecinde de benzer gelişmeler gözlenmekte, su ve su ile bağlantılı üretim yapan inşaat, enerji, atık işleme şirketlerinin yanı sıra altyapı yatırımları için ilgili firmalara kredi vermeye hazır finans şirketleri tarafından oluşturulan bir dizi uluslararası kuruluş 1970'lerin başlarından beri yoğun çalışmalar yapmaktadır. Bu konu, çalışmanın ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alınacaktır.

Diğer yandan meta üretimi, aynı zamanda, üretim sürecine bir hammadde formunda dahil edilen doğal kaynakların, ancak kendi biçimlerini değiştirdikten sonra ürünün özünü oluşturdukları ya da bu özün oluşumuna –içinde yer almaksızın– katkı koydukları bir süreçtir. Marx, bu durumu, hammadde ve yardımcı maddelerin, emek sürecine girerken taşıdıkları kendilerine özgü biçimi yitirdikleri şeklinde ifade etmektedir (Marx, 2000a, s. 204). Su özelinde ise, aynı süreç, üretime hammadde olarak dahil olan suyun üretim süreci sonrasında çeşitli kimyasallarla karışmış, farklı bir emek sürecinden geçmeden tekrar kullanılması mümkün olmayan farklı bir sıvıya dönüştüğü bir aşamaya işaret etmektedir. Temiz su azalırken, kirli su miktarının hızla artması bir üretim girdisi olarak su fiyatının yükselmesine yol açan bir eğilimdir. Buna karşın, yükselen hammadde fiyatları, tarih boyunca, artık ürünlerden yararlanmada bir dürtü olmuştur. Artık denen şeyler, hemen her sanayide önemli bir rol oynar (Marx, 1997c, s. 93). Ancak, yeniden kullanım yoluyla üretim artıklarından sağlanan tasarruf ile artığa engel olunmak suretiyle sağlanan tasarruf aynı değildir. Zira, bu pratiklerden ikincisinde, üretimde gerekli bütün ham ve yardımcı maddelerden en üst düzeyde yararlanılması hedeflenirken, birincisi üretimde verilecek firelerin miktarına bağlı olan ayrı bir üretim sürecini, farklı bir değer yaratma aşamasını ön şart koşar (Marx, 1997c, s. 94). Dolayısıyla suyun metalaşması, aslında, biri nihai kullanım değerleri olarak içme suyunun metalaşması, ikincisi üretime bir hammadde olarak katılan suyun metalaşması, üçüncüsü üretim atığı formundaki suyun yeni değer yaratma süreçlerinden geçerek başka üretimlere bir meta formunda dahil edilmek üzere hazır hale getirilmesi ve dördüncüsü ise tarımda kullanılan suyun metalaşması olmak üzere çoklu boyutları olan bir süreçtir.

c) Su Kaynaklarında Verimlilik Artışı Bağlamında Suyun Metalaşması

Çeşitli halklarda, çalışmada kazanılan ustalık, becerideki ve doğal enerjideki ayrılıklar bir yana bırakılacak olursa, emeğin üretici güçleri esas olarak şunlara bağlıdır:

1- Toprağın, madenlerin vb. verimliliği gibi emeğin *doğal* koşullarına;

2- Büyük üretimden, sermaye yoğunlaşmasından ve emeğin birleşmesinden, ilerleyen iş bölümünden, makinelerden, gelişmiş yöntemlerden, kimyasal ve başka doğal güçlerin kullanılmasından, haberleşme ve taşıma sayesinde zamanın ve uzaklığın kısalmasından, ve bilimin doğal güçlere egemen olmasından ve onları emeğin hizmetine koymasına yardımcı olan ve emeğin toplumsal ya da kooperatif niteliğini geliştiren bütün öteki icatlardan elde edilen *emeğin toplumsal güçlerinin* durmadan iyileşmesine. Emeğin üretici gücü ne kadar büyükse, belirli bir miktar ürün için kullanılan emek de o kadar azdır; böylece ürünün değeri de daha azdır (Marx, 1977, s. 63). Emeğin üretici gücü ne kadar azsa, aynı miktar ürün için kullanılan emek miktarı da o kadar fazladır; böylece değeri de o kadar daha büyüktür. *Metaların değerleri, üretimlerinde kullanılan emek zamanı ile doğru orantılı ve kullanılan emeğin üretici gücü ile ters orantılı* (Marx, 1977, s. 63) olduğu ölçüde, suyun bir değişim değeri olarak üretilmesi yaygınlaştıkça üretici güçler gelişecek, bu alanda iş bölümü ilerleyecek, su kaynaklarının verimliliği artacak, sermaye yoğunlaşacak ve bilim, doğal güçlere daha fazla egemen olacağı için suyun değeri ve değişim değeri azalacaktır. Marx'a göre, bir meta, mevcut toplumsal gereksinmeyi aşan miktarlarda üretildiğinde toplumsal emek zamanının bir o kadarı boşa harcanmış olur ve piyasada, fiilen kendisine katılmış bulunan toplumsal emekten çok daha küçük miktarını temsil eder hale gelir (Marx, 1997c, s. 168). Diğer yandan, suyun metalaştığı koşullarda üretici güçlerin gelişimine paralel olarak suyun değerindeki azalmaya eşlik eden bir süreç daha vardır ki o da toplam toplumsal sermayedeki büyümedir. Birbirine zıt gibi görünen bu iki süreç, birim su miktarının içerdiği değer miktarı azalırken, çıkarılan ve dağıtılan su miktarları artacağı için, gerçekte, birbirine özdeştir. Ayrıca, suyun metalaşması, birim su miktarlarındaki değer miktarlarının zaman içerisinde üretici güçlerdeki gelişmeye bağlı olarak azalacak olması gerçekliğine rağmen, meta ve sermaye formunu almadığı için meta değerlerinin belirlenimine hiç dahil olmadığı önceki süreçle kıyaslandığında sermaye birikimini hızlandırıcı bir etkiye sahiptir.

Ancak, bu çalışmada metalaşması konu edilenin bir doğal kaynak olması bakımından, verimliliğin ve arzın artmasına yönelik bütün çabalar, aynı zamanda, doğaya daha üst düzeyde müdahaleler anlamına geldiği ölçüde, suyun değerindeki ve değişim değerindeki düşmenin sınırlarını belirleyen unsurlardır. Başka bir deyişle, yeraltı ve yüzey, bütün su kaynaklarında verimliliği arttırmak bu kaynakların doğal çevrimine bir dizi teknik müdahaleyi gerektirmektedir. Buna karşın, örneğin, yeraltı suları, yüzey sularının devamlılığını sağlayan özü teşkil ettikleri için, verimlilik arttırma adına yeraltındaki suların kullanıma sokulması yerüstü sularını daha da azaltıcı bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla suyun değişim değerinde artış yönündeki güncel eğilimler ile teori arasında bugün görülen uyuşmazlık suyun metalaşma süreci yaygınlaştıkça orta vadede ortadan kalksa bile; bütün su kaynaklarının üretim için seferber edilmesi, doğal kaynağın kendisinde bir kıtlaşmaya yol açacağı için ileri aşamalarda bu uyuşmazlık tekrar söz konusu olacaktır. Başka bir deyişle, bu alanda istihdam edilen emek, üretim teknolojilerindeki gelişmeler so-

nucunda artan oranda değersizleşse ve suyun çıkarımı ve dağıtımı için toplumsal olarak gerekli emek zamanında ciddi azalmalar olsa bile, emek-gücünün nesnesi olan suyun giderek azalması ileri dönemlerde su fiyatlarının yükselmesine yol açabilecektir.

Suyun değişim değerinin metalaşma sürecinin başında yüksek bir düzeyde seyrederken, daha ileri aşamada düşmesi ve sudaki kıtlaşmayı izleyerek tekrar yükselme eğilimine girmesi olarak özetlenebilecek bu sürecin tamamında değer ve değişim değerlerindeki farklılaşmalar biri üretimde gerekli toplumsal emek miktarı, diğeri ise doğanın kendi özgün dinamikleri olmak üzere, gerçekte birbirine özdeş iki etmen tarafından belirlenmektedir. Bu durum, aynı zamanda suyun, diğer metalar karşısında –bir doğal kaynak olmasından ileri gelen– özgüllüğünü de ortaya koymaktadır. Gerçekten de doğal kaynak olmayan metaların değişim değerlerinin belirlenmesinde doğanın özgün dinamiklerinin etkisi ancak dolaylı olurken; suyun metalaşmasında bu etkinin gerekli toplumsal emek miktarının etkisi kadar doğrudan olduğunu söylemek mümkündür.

Emek üretkenliğindeki artışa bağlı olarak kâr oranında değişiklikler meydana getiren bir diğer etmen ise, emeğin sömürü derecesi aynı kalmak üzere, değişmeyen sermayeyi oluşturan kısımların değeri ile sermayenin devir zamanındaki değişikliklerdir. Dolayısıyla, farklı üretim alanlarında yan yana bulunan kâr oranları, diğer koşullar aynı kalmak üzere, bu farklı alanlarda kullanılan sermayelerin devir zamanları farklı olduğu, ya da çeşitli üretim kollarındaki sermayelerin organik kısımlarının değer-ilişkisi değişik olduğu zaman farklı olurlar (Marx, 1997c, s. 131). Değişmeyen sermayenin, döner ve sabit sermaye olarak bölümlendiği, döner sermayenin ise üretimde kullanılan hammaddelerden oluştuğu göz önüne alındığında, üretimde kullanılan suyun meta formunu almasının sermayenin organik bileşiminde ve dolayısıyla kâr oranında değişikliklere yol açacağını öngörmek mümkündür. Çünkü, sermayelerin organik kısımlarının ilişkisi yukarıda da işaret edildiği gibi: a) kullanılan emek-gücü ile kullanılan üretim aracı arasındaki teknik bağıntıya, ve b) bu üretim araçlarının fiyatlarına bağlı olduğu için suyun meta haline gelmesi sonucunda sermayenin organik kompozisyonunda oluşacak değişimler kâr oranında değişmelere yol açacaktır.

Sermayenin devir zamanı ile kastedilen ise, tek bir üretim sürecinin en başından bu üretimin sonucunda yaratılan metaların para sermayeye dönüştürülüp bununla tekrar üretim araçları satın alınıncaya kadar geçen zaman dilimidir. Kapitalistin bakış açısından, sermayesinin devir zamanı, sermayesini artı-değer yaratmak ve ilk biçimi içersinde geri almak üzere yatırması gereken zamandır. Belli bir sermayenin devir zamanı, onun dolaşım zamanı ile üretim zamanının toplamına eşittir (Marx, 1997b, s. 140,143). Her bir devir, öncekiler gibi P➔M➔P devresine tabidir. Farklı alanlarda kullanılan sermayelerin devir zamanları farklı olabilir. Farklı üretim alanlarında kâr oranlarının farklılaşmasının bir nedeni de –diğer koşullar değişmez, aynı kalırken– farklı alanlara yatırılmış sermayelerin devir zamanlarının aynı olmamasıdır. Sermayenin devir zamanı, emek üretkenliğindeki değişimlere bağlı olarak kâr

oranının oluşmasında belirleyici olduğu ölçüde suyun metalaşma sürecinde değer oluşumu üzerinde de etkilidir.

Suyun metalaşmasını hızlandıran etkenlerden biri de 1970'li yıllardan beri EKÜ'lerdeki sermayenin organik kompozisyonunda görülen yükselme ile ilintilidir. Değişmeyen sermayenin artı-değerdeki yükselişe oranla daha hızlı büyümesi anlamına gelen bu durum aynı zamanda sermayenin aşırı biriktiğinin göstergesidir. Sermayelerin organik bileşimi, üretim süreçlerinde yer alan üretim araçları ile canlı emek arasında ve değer bileşimini belirleyen orandır. Buna göre, belli sayıda işçi, belli miktarda üretim aracına tekabül eder ve dolayısıyla belli miktarda canlı emek, üretim araçlarında maddeleşen belli bir emek miktarını karşılar. Bu oran, sermayenin teknik bileşimini oluşturur ve onun organik bileşiminin gerçek temelidir. Sermayenin değer-bileşimi, teknik bileşim tarafından belirlendiği ve onu yansıttığı ölçüde, sermayenin organik bileşimi adını alır (Marx, 1997c, s. 132). Aşırı birikim ve buna bağlı olarak kâr oranları artış eğiliminin yavaşladığı koşullarda sermaye, sürekli olarak kâr oranı düşük alandan çekilip, daha yüksek kâr oranı sağlayan öteki alanlara akar (Marx, 1997c, s. 175). Daha yüksek kâr oranı sağlayan öteki alanların sınırına gelindiğinde ise, yeni değer üretimi alanlarının keşfedilmesi gerekir. Bu bağlamda, 1970'li yıllardan bu yana gerek eğitimden, sağlığa, enerjiye ve ulaştırmaya kadar kamu hizmetlerinde gözlenen hızlı metalaştırmanın gerekse yine geleneksel bir kamu hizmeti gibi algılanmış olan su hizmetlerinin metalaşmasının, sermayeye, aşırı birikimden kaynaklanan değersizleşme riskini erteleme olanağı sunduğu tespitini yapmak mümkündür. Söz konusu alanların birer meta üretim alanına dönüştürülmesi, aşırı biriken para-sermayenin yatırıma dönüşerek kendi kendini genişletmesini sağlamakta ve aksi durumda yaşanacak olan sermayenin değersizleşmesi olgusunu geciktirmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde verilen örnekler, bugün dünyada mevcut su lobisinin asli aktörlerinin yalnızca şişelenmiş su üreten şirketlerle sınırlı olmayıp, başta, finans, müteahhitlik ve enerji şirketleri olmak üzere pek çok farklı sektörden sermaye gruplarını temsil ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda genel olarak sermayenin aşırı birikiminden kaynaklanan değersizleşme riskinin ertelenmesinde su çıkarımı ve iletimi gibi son derece yüksek altyapı yatırımları gerektiren bir alanın metalaştırılmasının neden önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

D. Bölüm Değerlendirmesi

Suyun üretim sürecinde fiziken yer alsa bile, sürece meta formunu almış bir hammadde ya da başka bir deyişle sermaye olarak girmemesi, suyun üretimi sırasında harcanan, karşılığı ödenen ve ödenmeyen emek sürelerinin ikinci üretim aşamasında değer toplamına dahil olmaması sonucuna yol açar. Çünkü metalaşma, aynı zamanda yatırılan sermayede ve dolayısıyla üretim süreci sonucunda –suyu işlemek için harcanan toplumsal olarak gerekli emek zamanı da değer toplamına dahil olacağı için– sermayenin ortak potasına atılan değer toplamında bir artışa tekabül eder. Buna karşın suyun bir girdi olarak kullanıldığı bu ikinci üretimde su ister meta formunda isterse bir bağış formunda üretime girmiş olsun,

her iki koşulda da yaratılan artı-değer kütlesinde hiçbir değişiklik olmaz, çünkü bu artı-değer tamamen ikinci emek sürecine dahil olan canlı emek tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla bugün bireysel sermayelerin karşı karşıya bulundukları durumu Marx'ın analizlerinden hareketle yorumlamak mümkün görünmektedir. İhtiyaçlar yerine niceliklere odaklı kapitalist sanayi üretiminde temiz suya duyulan ihtiyacın giderek artması, su üretimine insan emek-gücünün yalnızca dahil olmasını değil, diğerleri gibi kullanım ve değişim değerine sahip bir meta formunda girmesini ve böylece üretim sürecinde suyu işlemek için harcanan emeğin de değere ve fiyata dahil olmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu, aynı zamanda, üretime girdi olarak dahil olan doğal kaynağa yönelik talebin farklı kapitalistlerin süreç içinde sektöre girmesiyle artacağı anlamına gelir. Aynı durum, bu kaynaktan elde edilecek değerin kapitalist sınıf arasında paylaşılması ve tekil sermayelerin bu değerden toplam sermayedeki paylarına uygun bir miktar çekmesinin koşullarının yaratılması, yani kaynağın, sermayenin *ortak potasına* atılmasının da ön koşuludur. (Marx, 1999b, s. 35)

Bu bölümde gösterilmeye çalışılan bir diğer husus ise sermayenin aşırı birikimi ile ilgilidir. Meta üretiminin toplumsal ihtiyaçlar yerine niceliklere odaklı olması, tekil sermayelerin aşırı miktarlarda meta üretimi yapması anlamına gelir. Öte yandan, kapitalizmde metaların aşırı üretilmelerinin sınırları vardır. Bu sınırların başında ise zaman içinde sermayenin değişmeyen kısmındaki büyüme dolayısıyla organik kompozisyonda meydana gelecek yükselme vardır. Bu sınır, aynı zamanda metalardaki aşırı üretimin –dolaşımda bir tıkanıklık olmadığı sürece– kendini para-sermayenin aşırı üretimi olarak ortaya koymasıdır. Organik kompozisyonun yükseldiği koşullarda artık aynı üretim alanına yatırılmasının olanaklarının bulunmadığı göz önüne alındığında, söz konusu para-sermayenin genişlemesi önündeki en büyük engel metalaştırılacak yeni üretimlerin bulunması ve yeni ihtiyaçların üretilmesidir. Bu bağlamda su çıkarımı, iletimi ve genel olarak su hizmetlerinin metalaşması aşırı biriken para-sermayenin genişlemesi olanaklarını barındırdığı ölçüde, sistemin yapısal bir ihtiyacı ile örtüşmektedir.

Diğer yandan, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde etraflıca aktarılacak olan su kaynaklarının sahipliği ve yönetiminin erken kapitalistleşmiş ülkelerde halen merkezi ellerde tutulurken; geç kapitalistleşmiş ülkelerde giderek artan oranda özel firmalara satış yoluyla devredilmesi biçimindeki olgusal farklılaşma, Marx'ın analizde yer verdiği, kapitalist üretimin zamana dayalı gelişmişlik farkı ile buna bağlı olarak yapılmış olan ikili belirlemenin güncel örnekleri arasında sayılabilir.

Teorik çerçeveden hareketle varılabilecek bir diğer sonuç ise, metalaşma sürecinin su kaynaklarındaki kıtlığı azaltıcı değil arttırıcı bir etki yapacak olması, dolayısıyla, yeni süreçte suyun farklı sektörler ve farklı tekil sermayeler arasında yeni bir paylaşıma konu olacağıdır. Takip eden bölümlerde de görüleceği gibi söz konusu paylaşımın bir dizi gerilimi barındırdığını gösteren pek çok güncel gelişmenin ışığında, en ciddi çatışmanın endüstri ve tarım sektörleri arasında yaşanacağını öngörmek mümkün görünmektedir. Bu gerilimlerin tamamı, suyun metalaşma

sürecindeki hedeflerde görünürlük kazanmaktadır. Örneğin, su kullanımının etkinliğini arttırmak ve su kaynaklarının verimliliğini arttırmak sermaye birikimi açısından biri diğeri ile çatışan iki önermedir. Bir meta olarak suyun kullanımının etkinliği ancak suyu daha az miktarlarda tüketmekle arttırılabilir. Buna karşın, su kaynaklarındaki verimliliğin arttırılması daha fazla su çıkarımı ve depolanması anlamına gelir ki, kaçınılmaz olarak kullanım miktarlarının da arttırılmasını gerektirecektir. Günümüzde medya ve iletişim araçlarıyla suyun daha az miktarlarda kullanılması için yapılan duyuru ve uyarılar bütün diğer metalardan farklıdır. Sermayenin devir süresi üretim ve dolaşım sürelerinin birliğinden oluştuğu için üretilmiş metaların hızla para-sermayeye dönüşümü, daha fazla miktarlarda tüketime konu olması reklam, pazarlama teknikleri ve bir dizi başka araçla hızlandırılmaktadır. Suyun metalaştırılmaya çalışıldığı günümüz süreçlerinde ise "her bir damla su karşılığında daha fazla hasat" ya da topluma daha az su kullanması yönünde telkinlerle su kullanımı arttırılmaya değil azaltılmaya çalışılmaktadır. Bu durum, sermaye birikiminin kendi iç çelişkilerinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki bir, yandan su metası üzerinden birikim sağlanması, diğer yandan da tüm metaların üretimi için yeterli miktarlarda temiz suyun hazır bulundurulması gerekmekte ve bu ikisi birbiriyle çatışmaktadır.

Aynı sürecin, tarımdan sanayiye doğru geçişte var olan eğilimleri daha da hızlandıracağı göz önüne alındığında, emek göçü, işçileşme, çarpık kentleşme ve buna bağlı olarak derinleşen sağlık, barınma gibi sorunlar bağlamında suyun metalaşmasının sosyo-ekonomik ve politik sonuçları itibarıyla da analiz edilmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle suyun değeri ve piyasa değerinin üç farklı evrede sırasıyla önce yüksek, orta vadede düşük, uzun vadede ise yüksek seyredeceği öngörüleri, temiz su kaynaklarında –metalaşmaya bağlı olarak yaşanacak– hızlı tükenişle birlikte ele alındığında, sürecin topluma olası yansımalarının bugünden öngörülmesi mümkün görünmektedir.

II. SUYUN METALAŞMASINDA ULUSLARARASI KURUM, KURULUŞ VE ANLAŞMALAR

Bu bölümde, bir önceki kısımda aktarılan Marx'ın sermayenin aşırı birikimi ve kâr oranları düşüş eğilimine dair teorilerinin suyun metalaşması sürecinde olgusal alandaki karşılıkları analiz edilecektir. Gerek aşırı birikim gerekse kâr oranları düşüş eğilimi olgularının her ikisi de krizin, erken kapitalistleşmiş ülkelerde ortaya çıkan biçimleri olması ve bu nedenle sermayenin çevreye doğru yayılmasını gerektiriyor olması dolayısıyla bu bölümde suyun metalaşma süreci, uluslararası yapı ve kurumlar bağlamında ele alınacaktır. Bu, aynı zamanda, suyun metalaşmasının yerel ya da bölgesel bir olgu olarak kabul edilmek yerine, ülkelerin kapitalizme entegrasyon tarz ve düzeylerinin özgüllüğü bir yana bırakıldığında, sorunun uluslararası bir süreç olarak kabulünü zorunlu hale getirmektedir. Öte yandan, sürecin uluslararası bir perspektiften ele alınması, bu çalışmanın ülkelerin dünya kapitalizmine farklı eklemlenme biçimlerinin suyun metalaşma süreci üzerinde farklı yansımaları olduğunu reddi anlamına gelmemektedir. Gerek bu bölümün gerekse bundan sonraki bölümlerin akışı içinde söz konusu farklılıklar örnekler üzerinden aktarılacaktır.

Su kaynaklarının yönetiminde uluslararası kuruluşlara duyulan ihtiyaçla ilgili olarak 19. yüzyıla kadar uzanan örnekler bulunmaktadır. Örneğin, Kanada-ABD sınırındaki büyük göllerde ticari balıkçılık faaliyetinde yaşanan çıkar çatışmaları 19. yüzyılın sonlarında bir dizi sınır uyuşmazlıklarına yol açmış ve böylece uluslararası toplum, su kaynakları ve su kirliliği gibi konulara hassasiyet göstermeye başlamıştır. 1893 yılında, her iki devletin atadığı birer komisyondan oluşan bir ortak kurulun yaklaşımı, 19. yüzyıl koşullarındaki doğaya bakışa paralel olarak şöyledir:

> "Kanada ve ABD hükûmetlerinin asli görevi, ticaret yapılabilen su kaynaklarını özel sektörün kullanımına tahsis etmektir." (Scarpino, 2006, s. 392)

Buna karşın, söz konusu iki devlet 1972 yılına kadar ne Büyük Göller Su-Kalitesi Antlaşması'nı kendi mevzuatlarına geçirebilmeyi, ne de konuyla ilgili müzakereler yürütmeyi başaramamışlardır. 1970'lerin ortasına gelindiğinde ise büyük göllerde ticari balıkçılık yapılması ve büyük göllerin kirlilikten korunması konusu, her iki ülkenin politika yapıcılarının kararlarından bağımsızlaştırılarak,

"doğal su kaynaklarının ihtiyaçlarına odaklı" olduğu ileri sürülen bir yönetim anlayışı egemen hale getirilmiştir (Scarpino, 2006, s. 392, 393, 395). Benzer şekilde, ABD-Meksika sınırında uzun yıllar uyuşmazlık konusu olan Colorado, Tijuana ve Rio Grande nehirleri ile ilgili olarak da 1944 yılında IBWC-Uluslararası Sınırlar ve Su Komisyonu adında bir komisyon kurulmak zorunda kalınmıştır. Özellikle Chiapas bölgesinde hızlı sanayileşmeye paralel olarak artan su tüketiminin, sınırı aşarak bölgeyi kateden nehrin aşağı bölgelerinde yaşayan halkların suya erişimini engeller duruma geldiğini belirten yazar, Chiapas'taki sanayi üretiminin yalnız Meksika sermayesi açısından değil, ABD sermayesinin birikim olanaklarını genişletmesi dolayısıyla da vazgeçilmez öneme sahip olduğunun altını çizmektedir (Sanchez, 2006, s. 351). Yazarın, Meksika'da hızla azalan su arzının, bölgedeki sermaye birikimi açısından en büyük handikapı oluşturduğuna dair saptaması (s. 355), bu çalışmanın teorik bölümünde yer verilen, Marx'ın 'üretime girdi olarak dahil olan bir doğal kaynak üretimin ihtiyacını gidermeye yettiği sürece meta biçimini almaz, değer ve fiyat oluşumuna dahil olmaz' tezini doğrular niteliktedir. NAFTA[8] Antlaşmasındaki uyuşmazlık çözüm yetkileri ile donatılan IBWC'nin, zararlı atıkların doğrudan nehirlere deşarj edilmesi, yeraltı sularının aşırı oranda tüketilmesi gibi konularla hiçbir şekilde ilgilenmemesi ve iki devlet arasında su arzı ile bağlantılı olarak ortaya çıkan sorunlarda uluslararası tahkim mekanizmasının devreye girmesi (Sanchez, 2006, s. 359) de uluslararası kurum ve kuruluşların suyun metalaşma sürecinde nasıl bir işlev üstlendiklerini ortaya koymaktadır.

Suyun metalaşma sürecinin pek çok farklı boyutu olduğu gibi, sürece dahil olan uluslararası kurum, kuruluş ve anlaşmaların da büyük bir çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, başta UN-Birleşmiş Milletler, WB-Dünya Bankası, IMF-Uluslararası Para Fonu, WWC-Dünya Su Konseyi, OECD, DTÖ-Dünya Ticaret Örgütü vb. uluslararası kuruluşlar ve ardından da aralarında Su İşbirliği İçin Uluslararası Komite/ICWC, Aral Denizi için Uluslararası Fon/IFAS, Uluslararası Kalkınma İçin Birleşik Devletler Kalkınma Ajansı/USAID, Asya Kalkınma Bankası/ADB, Afrika Kalkınma Bankası, AB-Bağımsız Devletlerin Ortak Varlıklarına Teknik Yardım Programı/TACIS ve Avrupa Kalkınma Bankası'nın da bulunduğu onlarca kurum ve kuruluştan söz etmek mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde ise, bu kuruluşlardan yalnızca uluslararası olanlar, suyun metalaşma sürecinde izledikleri stratejiler bağlamında ele alınacaktır. Yine bu bölüm altında tartışılması amaçlanan bir diğer başlık ise, suyun ticarileşmesi ile ilgili uluslararası anlaşmalardır.

8 NAFTA-North America Free Trade Agreement. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (1994). NAFTA'nın uyuşmazlık çözüm sisteminde, antlaşmanın 11. maddesiyle özel bir tahkim mekanizması devreye girmektedir. Bu maddeye dayanarak NAFTA'ya taraf olan ülkelerin şirketleri devletleri bu özel tahkim mekanizmasında dava etme hakkına sahiptir. (Public Citizen, 2001, s. 6-7)

A. Uluslararası Kurum ve Kuruluşlar

1. Birleşmiş Milletler

Her ne kadar Birleşmiş Milletler (UN) suyun bir hak olarak savunulmasında sıkça referans gösterilen uluslararası kuruluşların başında geliyor olsa da, örgütün özellikle son dönemdeki çalışmalarında su kaynaklarının metalaşmasının toplumlar nezdinde kabul görmesinin amaçlandığı dikkat çekmektedir. Bu gerçekliğe rağmen örgütün toplumsal hareketler nezdindeki meşruiyetini halen koruması muhtemelen UN'in farklı ve çoğu kez birbiri ile çatışan hedeflere odaklanmış alt kuruluşlarının birbirinden bağımsızmış gibi analiz edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in okyanuslar ve denizlerle ilgili çalışmaları 1958 yılına kadar uzanıyor olsa da, genelde su kaynakları özelde ise suyun bir insan hakkı olup olmadığına dair tartışmalar görece yakın bir tarihten beri uluslararası toplumun gündemine girmiş bulunmaktadır. İlhan Avcı, bu gecikmeyi şöyle ifade etmektedir:

> "Küresel ölçekte hızla artan nüfus ve gelişen sanayinin sınırlı su kaynakları üzerindeki baskısının acı sonuçları ne yazık ki 1970'li yıllara kadar dünya kamuoyunun gündemine girmemiş. İlk kez Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm'de düzenlenen Çevre Konferansı sırasında yayınlanmış olan 'Stockholm Deklarasyonu'nda 'su'ya çevre ile ilgili 26 ilkeden sadece birinde yer verilmiş." (Avcı, 2006, 12)

Bu bağlamda, örgüt 1958-1982 yılları arasında uluslararası deniz hukuku ile ilgili üç büyük konferans düzenlemiştir. Söz konusu konferanslarda aynı denize kıyısı bulunan ülkelerin, kıta sahanlığı gibi güvenlikle bağlantılı sorunlarının yanı sıra balıkçılık ve deniz dibinde maden arama, çıkartma benzeri ekonomik boyutu olan konular da ele alınmıştır. Bir yandan balıkçılıkta ileri konumda ülkelerin baskıları, diğer yandan deniz dibinde maden araştırması yapacak kadar ileri teknolojilere sahip güçlü devletlerin bu yöndeki baskıları karşısında ilk tepki 1967 yılında, Malta büyükelçisi Pardo'nun UN'de dile getirdiği tarihe geçen sözleriyle gelmiştir: "Denizler ve deniz yatakları insanoğlunun ortak mirasıdır." (Hanneson, 2004, s. 34, 35) Bu sözler, hem bu gelişmeyi kendileri için bir tehdit olarak gören maden ihraç eden ülkeler hem de güçlü devletlerin kendi kaynaklarını yağmalayacaklarından korkan diğer GKÜ'ler tarafından kuvvetle desteklenmiştir. Tepkilerin sonucunda UN'e bağlı bir Deniz Dibi Komitesi kurulmuş, ancak, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki antagonizm bu komite içinde de devam etmiştir. (Hanneson, 2004, s. 38)

UN'in III. Deniz Hukuku Konferansı 1973 yılında, oldukça çatışmalı bir ortamda başlamış, bir yıl içinde tamamlanması planlandığı halde uyuşmazlıklar yüzünden on yıl sürmüş ve 1982'de sonlanabilmiştir (Hanneson, 2004, s. 38). Örgüt içinde deniz dibi maden araştırmalarının başat bir konu haline geldiği tarihin, 1970'lere damgasını vuran ve kendisini ilk olarak aşırı birikim ve kâr oranları düşüş eğilimi biçiminde, ardından da hammadde ve enerji fiyatlarında hızlı bir

yükseliş biçiminde ortaya koyan kapitalizmin krizi ile örtüşüyor olması tesadüfi görünmemektedir. Konferansın bitiminde imzalanan Deniz Sözleşmesi Yasasının, uluslararası hukuka geçirilmesi ise 1994 yılında olmuştur. 2003 yılı itibarıyla 145 devlet iç hukukunu bu uluslararası yasayla uyumlu hale getirmiş bulunmaktadır. (Hanneson, 2004, s. 38)

Örgütün, su sorununu bir çevre meselesi olarak ele alması, 1972 yılında UN tarafından düzenlenen Stockholm Konferansı sırasında olmuştur (Çınar, 2008, s. 15). Zuhal Güler Parlak, Konferansın, en büyük başarısının ilk kez çevre-kalkınma ilişkisine dikkat çekmiş olması ve UN içerisinde yine ilk kez bir çevre programının (UNEP) kurulmasına aracılık etmesi olduğunu belirtmektedir. Yazar, UNEP Programı'nın iki aşamalı olarak planladığına ve ikinci aşamada sürecin sürekli bir komisyon tarafından gerçekleştirilmesi ihtiyacının doğması üzerine UN Genel Kurulu'nun 1984 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nu (WCED) kurduğuna dikkat çekmektedir (Güler, 2007, s. 34). WCED'nin kuruluşunun bu çalışma açısından önemi ise yapılan ilk çalışma olan Brundtland Raporu'nda, su kaynaklarının "kalkınma" kavramı içine yedirilerek dolaylı bir şekilde ele alındığı içerikle ilişkilidir. Komisyonun Norveçli başkanının adıyla anılan Rapor, 1987 yılında tamamlanmış ve "Ortak Geleceğimiz" adıyla yayınlanmıştır. Raporun, kalkınma-çevre ilişkisi sorunsalına en ciddi katkısının ise "çevrenin korunması gereği ile ekonomik büyümenin birbirini dışlamayan kavramlar olduğunu ortaya koyması" olduğu belirtilmektedir. (Güler, 2007, s. 34-47)

Doğrudan su odaklı ilk uluslararası toplantı ise, 1977 yılında Mar del Plata'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Su Kaynakları Konferansı'dır (Çınar, 2008, s. 15). Bu ilk su konferansında içme suyuna erişimin bir insan hakkı olduğu ortak görüşüne varılmıştır (Tomanbay, 2008, s. 35). Ancak, 1990 sonrasında suyu ekonomik bir mal olarak benimseyen yeni politikalar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda 1992 tarihli UN-Dublin Konferansı'nda da suyun ekonomik bir mal olduğu karar altına alınmıştır (Atalık, 2007, s. 36, Çınar, 2008, s. 15, Yılmaz, 2008, s. 24, Yıldız, 2008, s. 65, vd.). "Su ve Çevre Kalkınma Konferansı" başlığıyla düzenlenen toplantıdan "Dublin Prensipleri" olarak çıkan üç ilkeye göre:

1. Su, kıt ve saldırıya açık bir kaynak olarak bütüncül bir yaklaşımla yönetilmelidir. Bu nedenle, havza temelli yönetim esas olmalı, arazi ve su yönetimi birbirinden ayrı tutulmamalıdır.
2. Devlet, özel sektör ve sivil toplumun, özellikle de kadınların yer aldığı katılımcı ve hizmetlerin görüleceği en alt yönetim mekanizmasında hizmeti işaret eden "yerinde hizmet"e (subsidiarity) önem verilmelidir.
3. Su kıt bir kaynaktır. Bu nedenle dağıtımın geliştirilmesi ve kalitesinin arttırılması için teşviklerin ve ekonomik ilkelerin kullanılması gereklidir. (Yılmaz, 2008, s. 24)

Uluslararası kuruluşların suyun metalaşması konusundaki mutabakatını ortaya koyan gelişmelerden biri de yukarıda ilkeleri sıralanan Dublin Konferansı'dır.

Öyle ki, 1993 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan "Su Kaynakları Yönetimi" adlı politika belgesinde, bu ilkelerin detaylandırıldığı görülmektedir. (Yılmaz, 2008, s. 24)

Dolayısıyla, Birleşmiş Milletler, suyun bir insan hakkı olarak tanınması yönündeki tartışmaların da merkezi konumundadır. Daha çok İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948) kapsamında yürütülen "su bir hak mıdır yoksa meta mıdır?" tartışmasında, su hakkı, bildirgenin 3. maddesinde yer alan "yaşam hakkı" içinde değerlendirilmektedir (Urhan, 2008, s. 137). Diğer yandan su hakkının yasal temeli olmaya aday en açık uluslararası belge 2002'de UN-Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından yayınlanan Genel Açıklama 15'tir. Komitenin 1966 yılında deklare ettiği uluslararası sözleşme ICESCR'in[9] bir yorumu olarak görülen bu metne göre "herkes, kişisel ve evsel kullanım için yeterli, güvenli, fiziki olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişme hakkına sahiptir" (Ulusoy, 2007, s. 129). Yazarın da UN'in suyun arzında ve dağıtımında özel sektör katılımını dışlamadığını (Ulusoy, 2007, s.1 33) belirttiği bu metin, aynı zamanda, kapitalist sistemde insan haklarının sınırına da işaret etmektedir. 2002'de yapılan Genel Açıklama 15, su hakkının uluslararası anlaşma ve sözleşmelerde açıkça yer alması şeklinde yorumlanmaktadır (Tomanbay, 2008, s. 35). Buna karşın, Genel Açıklama 15'te suyun yönetimi hakkında hiçbir açıklama yoktur. Bir alt maddesinde ise "su kamunun malıdır, ama kamu isterse suyu özelleştirebilir" ifadesine yer verilmiştir (Özbilen, 2008, s. 142). Oysa, yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, metinde, su bir yandan hak gibi tanımlanırken bir yandan da "bedeli ödenebilir bir biçimde sağlanması"nın önemine vurgu yapılmaktadır. Böylelikle, insan yaşamı için vazgeçilmez özelliğe sahip ve bu nedenle de bir kullanım değeri olan doğal kaynaklar üzerindeki hakların, yanı sıra, değişim değeri de olan birer metaya dönüştürülmesi onaylanmış olmaktadır. Öte yandan, bir metaya erişim ancak metanın değişim değerine eşdeğer parasal bedelini ödeme gücüne sahip olmakla mümkün olduğu için, aynı metinde suyun temel ve evrensel bir hak olduğu, aslında reddedilmektedir. Benzer şekilde İsmail Küçük de örgütün perspektifinin oldukça sorunlu olduğunu vurgulamakta ve,

> "UN, bir yandan tatlı su kaynaklarının kapsamlı değerlendirmelerini yaparak oluşacak sıkıntılara dikkat çekmekte; bir yandan da suyu toplumsal değil, ekonomik bir mal olarak tanımlamaktadır. Örgüt, kamu desteklemelerinden arındırılmasını önerdiği suyun nesiller için planlama ya da yönetim yoluyla korunması görüşünü benimsemekte." (Küçük, 2007, s. 93)

olduğunu ifade etmektedir.

Buna karşın, uluslararası su hareketleri, UN'in son dönemde WOP-Su Operatörleri Ortaklığı adında yeni bir girişim başlattığına ve bu girişimin, kâr amaçlı olmayan su idareleri arasındaki işbirliğinin güçlenmesine yardım edebileceğine dikkat çekmektedirler (Manahan, Yamamoto ve Hoedeman, 2007, s. 2). Diğer

9 ICESCR/International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights 1966- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi –BM.

yandan, böyle bir umudu beslemekle birlikte toplumsal hareketlerin, Birleşmiş Milletler-Habitat'ın, WOP'u, gerekli finansmanın ADB gibi uluslararası kalkınma bankalarından sağlanacağı biçimde tasarlamış olmasından kaygı duydukları da (Withanage, Manahan, Hoedeman, 2007, s. 7) anlaşılmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in (UN) kuruluşundan itibaren "bütünleşik su yönetimi" ile ilgili girişimlerinden bazıları şunlardır:

- Kaynakların korunması ve kullanımına ilişkin Göl Başarı Konferansı/UN (1951).
- UN-Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin kendi uzmanlar kadrosundan bütünleşmiş nehir havzaları gelişimine ilişkin kapsamlı bir rapor hazırlanmasını talep etmesi (1956). Söz konusu doküman, 1970'te revize edilen formu üzerinden en geniş biçimde tartışmalara konu olmuştur.
- UNDP'in Afrika'da finanse etmekte olduğu büyük barajların çevresel ve toplumsal etkilerine ilişkin bir dizi kaygıyı UN-Kalkınma Fonu Yönetimi'nin gündemine taşıyan çalışma (1966).
- UN-Ekonomik ve Sosyal Olaylar Departmanının bilim ve teknoloji alanının "kalkınma" kavramına uygulanmasına ilişkin olarak tasarladığı bir Dünya Eylem Planı'nı oluşturmaya dönük çalışmaların başlatılması (1971).
- UN Su Konferansı-Mar del Plata (1977).
- 21. Yüzyıl İçin Uluslararası Su, Çevre, Kalkınma Konferansı-Dublin (1992).
- İnsan Yerleşimleri-UN/Habitat/Gündem 21 Konferansı-Rio de Janerio (1992).
- UN/WHO-Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1980-1990 yılları arasındaki on yıllık sürenin, "su arzı ve hijyen için uluslararası on yıl" olarak ilan edilişi (White, 1998, s. 24).

Aynı yıl toplanan Dublin ve Rio konferansları, suyun metalaşma sürecinde oldukça önemli yeni açılımların belirlendiği toplantılar olarak tarihe geçmiştir. 1992 yılında toplanan Dublin ve Rio konferansları sonunda, ayrıca, "sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmak için daha kapsamlı ve bütünlüklü bir su yönetimi"ne ihtiyaç olduğu görüşünde de ortaklaşılmıştır. Bu ihtiyaca yanıt olarak da 1995 yılında Dünya Bankası, UN-UNDP ve İsveç-Uluslararası Kalkınma Ajansı SIDA öncülüğünde GWP-Küresel Su Ortaklığı adı verilen küresel bir koordinasyon kurulu oluşturulmuştur (Pamukçu, 2000, s. 124). GWP'nin misyonu, dünya ölçeğinde mali, teknik, politik ve insan kaynakları açılarından bütünleşik bir su kaynakları yönetiminin uygulanır hale gelmesi ve geliştirilmesi olarak belirlenmiştir (GWP, 2009). Küresel Su Ortaklığı, daha önce ülkelerin siyasal-yönetsel yapısı bünyesinde gerçekleştirilen su yönetiminin köklü bir değişikliğe uğratılması yönündeki ön adımlardan birini teşkil etmektedir. Öngörülen yeni su yönetimi politikalarına göre: a) amacı teritorya veya eyalet temeline dayalı geleneksel sınırlamaları hidrolojik havzalara dayalı yeni

bir sınırlamayla değiştirmek olan siyasal-idari su bütünsel kaynak yönetimi modelini oluşturmakla yükümlü yeni kurumların kurulması; ve b) yasal olarak tanınan su kullanıcıları ile tüketiciler arasında net bir ayırım getirmeye yönelik yeni katılım biçimlerinin formülasyonu gerekmektedir. Suyun metalaşmasının kaçınılmazlığına vurgu yapan diğer uluslararası kuruluşlar gibi GWP de istisnasız bütün kullanıcıların suyun gerçek değerinin karşılığını ödemek zorunda olduğuna, aksi takdirde su krizini aşmanın mümkün olmadığına dikkat çekmektedir (Poblete, 2007, s. 617). Bu çalışmaların tamamında gerek su kıtlığına gerekse bütünleşik havza yönetimine yönelik vurgular, kapitalist üretimde vazgeçilmez bir girdi olan temiz suyun artık üretimin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyecek kadar kıtlaşması ve bu nedenle farklı ülkelerin sermayeleri tarafından yeni bir paylaşıma konu olması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu yeni durumda suyun meta formunu alması paylaşımın hem kapitalist sınıfın kendi içinde hem de iki sınıf arasında gerçekleşecek olması ile de ilintilidir. Çünkü kapitalist sistemde ister sermaye sınıfı içinde isterse işçi sınıfı ve sermaye sınıfı arasında olsun hiçbir paylaşım meta üretiminin dışında tutulamaz.

Rio Deklarasyonu ve Gündem 21 çerçevesinde, 'ülkeler, toplumlar ve kişiler arasında yeni işbirliği düzeyleri oluşturarak yeni ve küresel bir ortaklık kurmak amacıyla' 27 ilke benimsenmiştir. Bu ilkelerde suya hiç yer verilmezken, konferansta kabul edilen kararlardan Gündem 21'in 18. bölümü "tatlı su kaynaklarının temini ve kalitesinin korunması ve su kaynaklarının geliştirilmesi, yönetimi ve kullanımında bütünleşik yaklaşımın uygulanmasına"; 21. bölümü de "katı atıkların ve atık su ile ilgili sorunların çevresel açıdan sağlıklı yönetimi"ne ayrılmıştır. Burada temel vurgu, "bütünleşik su kaynakları yönetimi" ile suyun hem sosyal hem de ekonomik bir mal gibi algılanmasına dayanmaktadır (Küçük, 2007, s. 94). Çalışmanın bu bölümünün devamında değerlendirilecek diğer uluslararası kuruluşlarda da altı ısrarla çizilen bütünleşik (entegre) havza yönetimi, ormancılıktan madenciliğe, endüstriden, tarım, enerji, kirlilik ve içme suyuna erişime kadar su ile ilgili bütün üretim alanlarını bir arada ele alan, ilgili havzadaki arz-talep, kırsal-kentsel su ihtiyacı analizlerini içeren son derece kapsamlı bir yönetim modeli olarak tanımlanmaktadır. Modelin nihai amacı, optimizasyon teknikleri kullanılarak, havzada olabilecek optimum su yönetim planlarını ortaya koymak, böylece, su kaynakları açısından kullanımda verimliliği arttırmak ve birbiriyle çatışan, çelişen su taleplerini optimum düzeyde uzlaştırabilmektir. Belirlenen bu amaç çerçevesinde, model, fayda-maliyet oranı, toplam fayda, suyun maliyeti gibi ekonomik kriterleri dikkate almakta ve yatırımlar, su tahsisleri, ceza, tazminat vb. ekonomik kriterler açısından su kullanımının getiri ve götürülerini de ortaya koymakta, sonuçta en uygun yönetim planını çıkarmaya çalışmaktadır. Başlangıçta varsayılan kabul ise *Pareto Optimumu'ndan esinlenen* "her kullanıcının, her paydaşın durumunu devamlı daha iyiye götürmeye çalışacağı" şeklindedir. (Harmancıoğlu, 2008, s. 52, 54, 55)

UN-Gündem 21 adıyla uygulamaya konan programda yapılan "sürdürülebilirlik" tanımının da suyun hem sosyal hem de ekonomik bir mal gibi algılanmasını

hedef almış olması şaşırtıcı değildir. Gerçekten de Gündem 21'e göre sürdürülebilir yönetim ekonomik açıdan verimli, sosyal açıdan eşitliği gözeten, yani hakça bir yönetim ve çevre açısından sağlıklı kararların verilmesi anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, sürdürülebilirlik kavramı üç temel kritere dayandırılmıştır: ekonomik, sosyal ve çevresel (Harmancıoğlu, 2008, s. 82). Bu üç temel kriterin çevre-kalkınma bağlamında bir bütün olduğu ve birbirlerine neden-sonuç ilişkisiyle bağlı olduğu belirtilmektedir. Kavramın amacının, tanımına bağlı olarak, "bugünün ihtiyaçlarını ve beklentilerini, geleceğin ihtiyaç ve beklentilerinden ödün vermeden karşılamanın yollarını aramak" şeklinde tanımlandığı görülmektedir (Parlak, 2007, s. 36). Buna karşın, bir yönetimin aynı anda hem ekonomik açıdan verimli hem de sosyal ve çevresel olması mümkün değildir. Bunun nedeni, "ekonomik verim" kavramının tamamen sermaye birikimine içkin olmasıdır. Sermayenin eşitsiz ve bileşik gelişimi dolayısıyla bireysel kapitalistlerin üstlenebilecekleri maliyetler birbirinden farklıdır ve her kapitalist kendi çıkarlarını en üst düzeyde korumaya çalışacağı için ekonomik verimi arttırmaya çalışırken, çevre ve emek gibi maliyet unsurlarını minimize etmeye çalışacak, bu da, sosyal ve çevresel boyutların dışlanması anlamına gelecektir. Ayrıca, meta üretiminin doğası dolayısıyla toplumun ihtiyaçlarına değil yalnızca değişime ve buradan hareketle de niceliklere dayalı olması da yukarıda aktarılan amacın gerçekleşmesini olanaksız hale getirmektedir. Dolayısıyla, "sürdürülebilirlik" kavramının Birleşmiş Milletler'de ilk kez görüşüldüğü Rio ve Dublin konferanslarından başlayarak, örgütün, su kaynaklarında metalaşmayı resmî olarak gündemine aldığı ve sosyal ya da çevresel faktörlere metinlerinde yer verse bile, gerçekte tamamen dışladığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, UN-Eğitim, Sağlık, Bilim ve Kültür Organizasyonu UNESCO'nun 1951 yılında faaliyete geçmesiyle birlikte planlamacıların ihtiyaç duyduğu suyla ilgili temel verilerin toplanması ve araştırmaların yapılması girişimleri uluslararası ölçekte başlatılmıştır. Bu bilimsel araştırmalar arasında belli öneme sahip olanlar şunlardır:

- UNESCO: 1965 yılında başlatılan Hidroloji On Yılı çerçevesinde Uluslararası Hidroloji Programı (1991);
- Dünya Meteoroloji Örgütü: Son otuz yıldan bu yana ulusal düzeyde su hizmetlerini destekleyen, Su ve Su Kaynakları Programı;
- WHO/Dünya Sağlık Örgütü: Diyare başta olmak üzere suyla bağlantılı hastalıkların kontrolüne ilişkin araştırma ve teknikler için sağlanan sürekli destek;
- FAO/Gıda ve Tarım Örgütü: Küçük ölçekli projeler için toplanan data ve tekniklere öncelik vermek suretiyle su ve sürdürülebilir tarımsal kalkınma konulu bir eylem programı;
- UNEP/UN-Çevre Programı: Ülke içi suların çevresel açıdan uygun yönetimi amacıyla tasarlanan EMINWA projesi ve Uluslararası bir Göl ve Çevre Merkezi'nin oluşturulmasına destek (1990);

- GWP-Küresel Su Ortaklığı (1996) (Poblete, 2007, s. 617);
- ICS U/Uluslararası Bilimsel Birlikler Konseyi: Suyun bilimsel boyutlarının işbirlikçi bir temelde incelendiği Su-Bilim Komitesi'nin kurulması ve büyük barajların etkileri ile ilgili 1971 tarihli, SCOPE isimli raporun yayınlanması (White, 1998, s. 24);
- WWAP-Birleşmiş Milletler Su Değerlendirme Programı (2000) (Minibaş, 2007, s. 633).

2000 yılında Lahey'de yapılan II. Dünya Su Forumu toplantılarında gündeme gelen WWAP'ın, UN bünyesindeki kuruluşlara:

- Suyun rasyonel kullanılması
- Risklerin yönetilmesi
- Su kaynaklarının paylaşılması
- Suyun enerji olarak değerlendirilmesinde

kısacası su politikalarının bütününde önderlik etmesi öngörülmektedir (Minibaş, 2007, s. 633).

WWAP-Dünya Su Değerlendirme Programı'nın hedef kitlesi, "karar alıcılar ve karar alma süreçlerinde rol alan aktörler" olarak tanımlanmıştır. Rapor, tatlı su kaynaklarının küresel durumuna genel bir bakışın ardından, karar vericilere ve politika yapıcılara içersinde bulundukları özgün ekonomik ve sosyal koşullara uygun su kaynakları seçenekleri sunmayı amaçlamaktadır. (Koncagül, 2008, s. 37)

Birleşmiş Milletler'in su hakkını ele alış biçiminin tarihsel süreç içinde farklılaştığı, örgütün, haklar kavramına yaklaşımının sermaye birikim sürecine paralel bir dönüşüme uğradığı düşünülebilir. Ancak, örgütün kuruluş metinlerine geçen hakların da her zaman ekonomik gerekçelere bağlanmış olduğu göz önüne alındığında, yaşanan dönüşümün Birleşmiş Milletler'in kendisinden ziyade toplumların örgüte atfettiği rolde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda gerek Dünya Su Konseyi'nin kurulması yönündeki önerinin su şirketlerinin öncülüğünde Birleşmiş Milletler'e getirilmiş olması, gerekse su hakkının örgüt metinlerine geçirilmesine karşı geliştirilen ısrarlı direnç, bir yandan Birleşmiş Milletler'in devletlerden oluşan bir yapı olduğunu doğrularken, diğer yandan da devletlerin suyu metalaştırmaya zorlandıkları şeklindeki tezleri sorgulanır hale getirmektedir. San Francisco Chronicle'dan yapılan aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, Birleşmiş Milletler'in bugün, suyun bir insan hakkı olarak tanınması ya da ekonomik bir meta gibi görülmesi ikilemi arasında seçim yapmasının neden zor olduğunun yapısal gerekçeleri vardır:

> "Suya erişimi, bir insan hakkı olarak kabul etmek masum bir şey gibi görünse de, aslında çoklu yansımaları olan bir durumdur. Su, Birleşmiş Milletler tarafından bir insan hakkı olarak kabul edilecek olursa bütün devletler istisnasız bütün yurttaşlarının suya erişebilmesini sağlamak zorunda kalacaklardır ki bu, tartışmasız bir insani ihtiyaçtır. Fakat bunun, görünmeyen politik bir dip-akıntısı olduğu da göz ardı edilemez. Çünkü böylesi

> bir girişim, çok uluslu su şirketlerinin gelişmekte olan ülkelerde yapmak istedikleri yatırımların bundan böyle hoş karşılanmayacağının da güçlü bir işaretidir. Yoksul ülkelerin yönetimleri eskimiş su iletim sistemlerini, baraj ve kanalları yenilemek istedikleri ve bu yüzden sermaye yatırımına ihtiyaç duydukları için, bu ülkeler çok uluslu su şirketlerinin birincil hedefi durumundadır. Bu gerçeklik de, suyu giderek ekonomik bir konu haline getirmektedir... Bu nedenle, Birleşmiş Milletler 'aşırı uçlardan' uzak durmalı, özel sektörün akan suyun düşmanı olmadığını göz ardı etmemelidir". (San Francisco Chronicle, 26 Aralık, 2008)

Yazıda vurgulanan gelişmekte olan ülkelerin mevcut su sistemlerini yenileme ihtiyacının, bu ülkeleri çok uluslu şirketler nezdinde birincil hedef haline getirmesi, bu çalışmanın teorik analizini doğrulamakta ve GKÜ'lerin su altyapı yatırımlarına duydukları ihtiyaç ile sermayenin aşırı birikimi arasındaki çıkar ortaklığını görünür kılmaktadır. Bu bağlamda devletler arası bir yapı olan UN'in, su hakkını örgüt belgelerine geçirme konusunda neden isteksiz davrandığı da daha anlaşılır bir hal almaktadır.

2. IWRA-Uluslararası Su Kaynakları Birliği

Bilim dünyasından "gönüllü" birey ve akademisyenlerin su kıtlığı üzerine bilimsel çalışmalar yapmak üzere bir araya gelerek oluşturduğu örgüt, adında geçen "uluslararası" kavramına rağmen, devletlerarası bir kuruluş değildir. IWRA'nın, kendi metinlerinde, örgütün "ilk kez 1972 yılında, dünyadaki su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimini geliştirme amacıyla kurulduğu" belirtilmektedir. Kendisini bir çalışma-ağı (network) olarak tanımlayan organizasyon, aynı zamanda, Dünya Su Konseyi'nin (WWC) dokuz kurucu üyesinden biri olması dolayısıyla suyun metalaşma sürecinde etkili olan uluslararası kuruluşlar içinde sayılabilir. Örgütün dünya kongrelerine sunulan tebliğleri de bu tespiti doğrular niteliktedir. Örneğin, 13. Dünya Su Kongresi'nde, tarımsal sulamanın fiyatlandırılması halinde küçük çiftçilerin bu maliyetlerin altından kalkıp kalkamayacakları, kapitalistleşen tarım üretiminde su yönetimi, yüzey sularının işlenmesinde sermaye yatırımlarının etkileri, ya da özetle, suyun metalaşması sonrasında dolaşımda ortaya çıkabilecek sorunlar ele alınmıştır. (IWRA, 2008b).

Diğer yandan, IWRA'nın örgütsel nüfuz etme kapasitesi kadar etkili bir başka kamuoyu oluşturma çabası da çoğunluğu tanınmış bilim insanlarından oluşan IWRA üyelerinin kendi adlarına yaptıkları yayın faaliyetleridir. Bu çalışmalarda, örneğin, "piyasanın gerçekçi bir su fiyatı sağlayarak ve fırsat maliyetini işleterek su kullanımını verimli bir hale getirdiği, suyu gerçek değerine kavuşturduğu" (Pamukçu, 2000, s. 101); ve "ulusal ve uluslararası su havzalarını kapsayan, bütüncül bir 'küresel tatlı su anlaşması'na ihtiyaç duyulduğu" (Pamukçu, 2000, s. 116, 117) benzeri yeni gereksinim tanımlamaları ve ifadelere rastlamak mümkündür. Dolayısıyla, örgütü, diğer uluslararası kuruluşlardan farklılaştıran bir özelliğinin de akademik kimliğe sahip üyelerin bireysel nüfuz etme gücü olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, kısa süre içinde Birleşmiş Milletler, OECD ya da Dünya Su

Konseyi içinde Pamukçu'nun işaret ettiği yeni bir küresel anlaşmanın tartışılmaya başlanması şaşırtıcı olmayacaktır.

IWRA'nın, bir tür düşünce fabrikası (think-tank) gibi çalıştığı ve esas olarak suyun metalaşmasından ekonomik çıkar elde edecek olan çok uluslu şirketlere, suyun metalaşmasının politik ve hukuksal altyapısını hazırlayacak olan devletlere ve milletlerarası kuruluşlara danışmanlık hizmeti verdiği dikkat çekmektedir. Diğer yandan, Dünya Su Konseyi'nin kurulması yönündeki öneriyi Birleşmiş Milletler'e ilk getiren örgüt olması, IWRA'nın nüfuz etme gücü hakkında da fikir vermektedir.

Bir önceki kısımda Birleşmiş Milletler'in sıkça vurguladığı "bütünleşik havza yönetimi" kavramının, IWRA tarafından da önemsendiği dikkat çekmektedir. Örgütün Türkiyeli üyelerinden, akademisyen Konuralp Pamukçu, Rogers'tan yaptığı alıntılarla havza boyu girişimlerde bulunulmasının ekonomik açıdan kolaylıklar sağladığını; farklı devletlerin katılımıyla havza boyunca geliştirilecek işbirliği üzerinden net kazançların optimum noktaya çekilebileceğini; ve böylelikle, Pareto optimumuna ulaşılabileceğini belirtmektedir (2000, s. 26-27). Pareto optimumuna göre, toplumun belli başlı sınıfları arasındaki gelir dağılımını saptayan iki unsur vardır. Biri toplumun kültürü, diğeri ekonomideki verimlilik düzeyidir. Ekonomi ne kadar verimli olursa gelirdeki eşitlik de o kadar iyi olacaktır. Verim ne kadar azalırsa gelir eşitliği de o kadar bozulacaktır. Toplumdaki bireylerden en az birinin refahını azaltmadan diğer birinin refahını artırma imkânı yoksa o toplumun refahı optimum düzeydedir. Pareto optimumunun gerçekleşmesi için hem üretimde hem de tüketimde etkinlik sağlanmalıdır. (Ekonomist, 2009)

Suyun metalaşmasını öngören bütün tezlerde savunulan "bütünleşik havza yönetimi"nin bu çalışmanın teorik çerçevesiyle örtüştüğü dikkat çekmektedir. Bu yolla, kapitalist aşırı üretimden kaynaklı ihtiyaçlar karşısında giderek yetersiz kalmaya başlayan su kaynakları üzerinde tek tek devlet ya da bireysel kapitalistlerin hak iddia etmesinin önüne geçilmesinin ve bunun yerine suyun küresel ölçekte kapitalist üretime, ya da tüm kapitalist sınıfa tahsis edilmesinin hedeflendiği görülmektedir. IWRA üyelerinden Pamukçu'nun, Çin'deki Sarı Nehir ile ilgili olarak aşağıda alıntılanan tespiti, bir yandan bu hedefi doğrularken diğer yandan da mevcut su kaynaklarının farklı kapitalist üretim alanları arasındaki paylaşımının ve bu bağlamda "bütünleşik havza yönetiminin" neden önemli hale geldiğinin ipuçlarını barındırmaktadır:

> "Nehrin su kapasitesi, hem tarımsal, hem endüstriyel hem de kentsel su kullanımlarına yetmemektedir. Bunun üzerine Çin hükûmeti, dünyanın en büyük mühendislik projesinin altına Dünya Bankası'nın desteği ile girmektedir. Bu proje, çeşitli su kanalları, tünelleri ve boru ağları ile Yangtze nehrinden Sarı nehre su taşımayı içermektedir." (Pamukçu, 2000, s. 58)

Bütünleşik havza yönetimi ile, diğer hedeflerin yanı sıra havzalar arası su naklinin de öngörüldüğünü ortaya koyan bu bilgiden de anlaşılacağı üzere, gerçekte, bugünkü ihtiyaçları gidermek için gelecekteki ihtiyaçların tatmininden

vazgeçilmektedir. Zira, nehir havzalarına yapılan bu tarz müdahaleler arttıkça su çevriminin devamlılığının sağlanamayacağını ve takip eden süreçte söz konusu bu nehirlerin kuruyacağını gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Aynı durum, sürdürülebilir kalkınmaya yüklenen anlam ile de çelişik bir görünüm arz etmekte ve ekonomik kalkınma ile çevresel sürdürülebilirliğin neden bir arada mümkün olamayacağını göstermektedir.

Pamukçu, mevcut su kaynaklarının farklı kapitalist üretim alanları arasındaki paylaşımının önemi ile ilgili olarak, ayrıca, "en düşük verimli su kullanımı olan tarımsal sulamadan tasarruf etmenin kaçınılmazlığına" vurgu yapmakta ve bu zorunluluğu "hızla artan kentleşme ve endüstrileşme yüzünden diğer sektörlerin hızla artan su taleplerine" dayandırmaktadır (2000, s. 92). Yine su arzının paylaşımı konusunda, suyun talep esnekliğinin -0.3 ile -0.7 arasında değiştiğini belirten yazar, su fiyatını yüzde 10 oranında arttırmanın su talebini yüzde 3 ila yüzde 7 arasında düşüreceğine işaret etmekte, kent yöneticilerinin de su arzı sağlama zorluklarını ve bu gerçekliği göz önüne alarak su fiyatlarına zam yaptıklarını anlatmaktadır. (Pamukçu, 2000, s. 99)

3. IFI's-Uluslararası Finans Kuruluşları

Suyun metalaşması sürecinde en fazla eleştirilen kuruluşların başında IFI's, yani uluslararası finans kuruluşları gelmektedir. Özel sektörün, su dağıtımını geliştirmek için mali, teknolojik ve teknik açılardan çok daha büyük bir potansiyele sahip olduğu gerekçesini sıkça kullanan uluslararası finans kuruluşlarının kullandıkları araçlar hem faaliyet gösterdikleri ülke ve bölgelerde mevcut toplumsal özgüllüklere hem de kendi aralarındaki iş bölümüne göre çeşitlilik göstermektedir. Kapsam olarak IFI'sın yalnızca Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu ile sınırlı olmadığı, bölgesel kalkınma bankalarının da bu kategoride değerlendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, örneğin, ADB-Asya Kalkınma Bankası'nın başat stratejisinin kredi anlaşmalarına su özelleştirmelerini bir koşul olarak dahil etmek ve politik ve teknik destek hizmetleri vermek olduğu belirtilmektedir (Manahan, Yamamoto ve Hoedeman, 2007, s. 1). Gerek uluslararası kuruluşlar gerekse muhalif hareketler arasında su özelleştirmelerinin doğrudan ve tek başına finansman yetersizliği ile açıklanması literatürde oldukça sık rastlanan bir durumdur. Örneğin PSI-Kamu Çalışanlarının Uluslararası Örgütü de "az gelişmiş ülkelerdeki kalkınmanın, başta su hizmetleri olmak üzere uluslararası finans kuruluşlarının ekonomik ve politik taleplerinden fazlasıyla etkilendiği"ni belirtmektedir (PSIRU, 2006, s. 5). Diğer yandan bu tezleri doğrulayan gelişmeler de vardır. Örneğin Dünya Bankası ve diğer kredi kuruluşlarının daha 1980'ler ve 1990'larda bile Arjantin'de özelleştirmeler üzerinden su sistemlerine müdahil oldukları bilinmektedir (PSIRU, 2006, s. 6). Benzer şekilde, ADB-Asya Kalkınma Bankası da, Meksika'da düzenlenen 4. Dünya Su Forumu sırasında 2006-2010 yıllarını kapsayacak yeni bir Su Finansmanı Programı'nı uygulamaya başladığını; bu çerçevede, takip eden dört yıl boyunca ilgi alanına giren bölgede "su finansman ortaklıkları" oluşumuna hız

vereceğini duyurmuştur. Her ne kadar banka, yoksulluğu azaltmayı hedeflediğini ileri sürüyor olsa da, uyguladığı stratejiler, ADB'nin suyu ekonomik bir meta gibi kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Banka tarafından yayınlanan rapor ve metinlerden, PSP, yani Özel Sektör Katılımı stratejisinin ADB politikalarının belirlenmesinde önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. (Withanage, Manahan, Hoedeman, 2007)

Sri-Lanka ya da Hindistan gibi bazı ülkelerde, Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası benzeri uluslararası kredi veren kurumların yanı sıra FAO-Dünya Gıda Örgütü gibi teknik örgütlenmeler de suyun metalaşması sürecinde izlenen kurumsal değişikliklerde katalizör işlevi görmektedirler (Maria Saleth ve Dinar, 2000, s. 196). Çalışmanın uluslararası kuruluşlar ve anlaşmaların analiz edildiği bu bölümünün giriş kısmında değinilen "GKÜ'lerin su altyapı yatırımlarına duydukları ihtiyaç ile sermayenin aşırı birikimi arasındaki çıkar ortaklığı"nı görünür kılan bir diğer uluslararası mekanizma ise, bölgesel kalkınma bankalarının sponsorluğu altında devletlerarası düzeyde organize edilen "ekonomik ve teknik işbirliği zirve" toplantılarıdır. BIMSTEC-Bengal Körfezi Çok-Sektörlü Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliği adlı örgütün 2008 yılında Hindistan'ın Yeni Delhi kentinde düzenlenen ikinci zirvesi bu toplantılardan yalnızca bir tanesidir. Nepal'in –Ağustos 2008'de seçimle işbaşına gelen ve aynı zamanda Nepal Komünist Partisi başkanı olan (European-voice, 7 Kasım, 2008)– başbakanı Dahal'ın, zirve sırasında, ülkesinde çok büyük hidroelektrik santral potansiyeli bulunduğunu belirterek ilgili ülkelerin yabancı yatırımcılarını bu sektöre yatırım yapmaya davet etmesi (Nepalnews, 2008) GKÜ devletleriyle EKÜ sermayeleri arasındaki örtüşen çıkarların bir başka örneğidir. Bir başka deyişle, Nepal'de sermaye birikiminin birincil koşulu olan enerji üretimi, yeni üretken yatırım alanları arayan çok uluslu şirketlerin önemli bir yapısal ihtiyacına tekabül etmektedir.

a) Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu

2000'li yılların başlarından itibaren Uluslararası Finans Kuruluşları tarafından yapılan 40 kredi anlaşmasından 12 tanesinde su temininin kısmen veya tamamen özelleştirilmesi koşuluna açıkça yer verilmiş ve su temininde sağlanan sübvansiyonların kaldırılmasını öngören hükümlerde Finans kuruluşlarının ısrarcı oldukları görülmüştür (Ulusoy, 2007, s. 130 ve Çınar, 2008, s. 16). Benzer şekilde, Dünya Bankası'nın da küresel su politikasının önemli aktörlerinden biri olduğu kanısı oldukça yaygındır. 1990 öncesinde Banka'nın, su hizmetlerinin ticarileştirilmesini kredi anlaşmalarının bir ön koşulu haline getirdiği; buna bağlı olarak da su ve kanalizasyon hizmetlerinin bir kamu hizmeti olmaktan çıkarılarak ticari birer hizmete dönüştürüldüğü belirtilmektedir (Atalık, 2007, s. 36). Gerçekten de 1971 tarihli "su arzı arıtma sektör çalışma raporu"nda, Mc Namara başkanlığındaki Dünya Bankası, suyun sosyal hizmet alanından çıkarılarak piyasa malı haline getirilmesi yaklaşımını temel almıştır. Öyle ki rapora göre, pek çok sosyal hizmetin aksine su ve atık su hizmetleri, yoksulların evsel tüketiminin belli bir miktarı süb-

vanse edildikten sonra dahi kendi kendini ödeyebilen bir karakter taşımaktadır. (Aktaran: Yılmaz, 2008, s. 25)

1990'ların başlarından beri, Dünya Bankası öncülüğündeki su özelleştirme programları birçok ülkede uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle 1993 tarihinde yayınlanan "Su Kaynakları İşletim Belgesi"nin, bankanın küresel ölçekteki su politikalarının temelini oluşturduğu düşünülmektedir. "Kullanan öder" ilkesine dayandırılan, suda sübvansiyon ilkesine kesinlikle karşı çıkılan, sübvansiyondan tamamen arındırılmış bir piyasa fiyatlandırılmasını öngören ve su yönetiminde yerelleştirme ve özelleştirme politikalarının uygulamaya geçmesini savunan bu belgede su, ticari bir meta gibi tanımlanmaktadır (Çınar, 2008, s. 133). Banka yönetim kurulunun, ayrıca, 1993 yılında yayınladığı "Su Kaynakları İşletim Belgesi" (WRMPP) başlıklı çalışmada benimsediği stratejinin Rio Yeryüzü Zirvesinde varılan "modern su kaynakları yönetimi fikir birliği"nden esinlendiği dikkati çekmektedir. Söz konusu fikir birliği, modern su kaynakları yönetiminin Dublin İlkeleri olarak bilinen üç temel ilkeye dayandırılması gerektiği üzerinedir:

1. Ekolojik ilke: Bu ilkeye göre, bağımsız kullanıcı konumundaki farklı sektörlerin su kullanımı uygun değildir. Zira, bu sektörler nehir havzalarını analizlerine dahil etmemektedirler; ayrıca su ve toprağın birlikte yönetilmesi ve çevreye çok daha büyük bir önem atfedilmesi gerekir ki mevcut su kullanıcı sektörler bunu da göz ardı etmektedirler.
2. Su kaynaklarının en iyi şekilde yönetilebilmesi ilkesi: Bu, ancak, devlet, özel sektör ve sivil toplumdan oluşan üç farklı çıkar grubunun su yönetimine dahil olmasıyla mümkündür.
3. Araç İlkesi: Bu ilke, suyun kıt bir kaynak olması dolayısıyla daha fazla miktarlarda su kullanımı zorunlu hale geldiğinde, su tahsisatının ve kalitesinin iyileştirilmesi için ekonomik prensiplere başvurulmasının gerekliliği ile ilgilidir. (World Bank, 2004, s. 1)

Raporda, yukarıda sayılan katılım, bütünleşik yönetim ve maliyetine satış (cost recovery) gibi araçlara ek olarak üç ana başlık altında toplanabilecek yeni araçlar da benimsenmektedir: fiyatlandırma, kapsamlı çerçeve ve yerelleşme. Bu araçlar, Dünya Bankası'nın su politikasının temellerini oluşturmaktadır. (Yılmaz, 2008, s. 25)

Mehmet Tomanbay, Dünya Bankası'nın ayrıca, su tedariki ve dağıtımı gibi su hizmetlerinin özelleştirilmesi yönünde de özendirici bir konumda olduğuna işaret etmektedir. Yazara göre, bankanın su özelleştirmeleri ve yönlendirmelerinin ardında bankaya bağış yapan ülkelerin su şirketlerinin baskıları vardır. Baskı tarzlarının başında ise su hizmetlerinin özelleştirilmesi karşılığında bu ülkelerin borçlarının affedilmesi gelmektedir (Tomanbay, 2008, s. 110, 111). Vandana Shiva ise, bio-teknoloji alanındaki en güçlü çok uluslu şirketlerden biri olan Monsanto'nun strateji raporundan şu alıntıyı yapmaktadır:

> "Gelişmekte olan piyasalar için tasarladığımız büyük projelerde Dünya Bankası'nın IFC-Uluslararası Finans Kuruluşu ile işbirliği yapacağımızı bilmek son derece heyecan verici

bir durum. IFC, sürdürülebilirlik fırsatlarının ticarileştirilmesi ve bize yatırım sermayesi temin etme konusunda çok istekli." (Aktaran: Shiva, 2001)

Uluslararası Para Fonu ile kredi anlaşması yapan ve tekrarlayan stand-by anlaşmaları kısır döngüsüne giren pek çok ülkede, aralarında suyun da bulunduğu doğal kaynakların piyasalaştırılma süreçlerinin hız kazandığı bilinen bir durumdur. Türkel Minibaş, su özelleştirmelerinde genellikle IMF ve Dünya Bankası eksenli stand-by anlaşmalarından destek alınmakta olduğunun altını çizmektedir. Yazar, "önce, hükûmetlerin, –IMF'nin devletin ekonomideki yerinin küçültülmesi hedefi doğrultusunda– belediyelere verdikleri kaynakları kıstıklarını ve böylelikle de belediyelerin hem piyasadan kredi kullanmayı hem de özel kesim mantığıyla çalışmayı öğrenmelerinin kolaylaştığını" belirtmektedir (Minibaş, 2007, s. 629). Bu bağlamda, örneğin Uruguay hükûmetinin 2002 yılında IMF'ye verdiği niyet mektubunda da ülkedeki kamusal su hizmetlerinin özelleştirilmesi taahhüdünde bulunulmuştur. Takip eden aylarda ulusal su kurumunun kontrol hakları biri dünyanın en büyük su şirketlerinden olan Fransız Suez'in Uruguay'daki tedarikçisi, diğeri ise İspanyol bir su şirketi olmak üzere iki özel firmaya devredilmiştir. Ancak, 2004 yılında ülke halkının örgütlü ve güçlü bir tepkisi sayesinde Uruguay hükûmeti geri adım atmak zorunda kalmış ve suya erişimi temel bir anayasal hak olarak tanımıştır (Barlow, 2008). Önce Bolivya (2002) ardından Uruguay (2004) ve diğer örneklerin de takip etmesi, Dünya Bankası'nı 2004 yılında strateji değiştirmeye zorlamış ve banka, "su hakkını benimseme, ilkeli pragmatizm uygulama ve kamu-özel ortaklıkları ile birlikte hareket etme" ilkelerini hayata geçirmeye karar vermiştir. (Yılmaz, 2008, s. 26)

Bankanın su özelleştirmelerine dolaylı yollardan müdahalelerde bulunduğu durumlar da söz konusu olmaktadır. Örneğin, Lange, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kazakistan'da enerji sektörü özelleştirmelerini teşvik eden bankanın, böyle yaparak, bölgedeki su koordinasyonuna zarar verdiğini belirtmektedir. Yazara göre, uluslararası kuruluşların bölge ülkeleri üzerinde oynadıkları satranç oyunu, enerji bağlantılı su sorununu daha da körüklemiştir. Bu bağlamda, örneğin, ABD yardım kuruluşu USAID, enerji-su sorununda açıkça Kırgızistan'dan ve nehir havzalarının yukarı bölgelerinde yerleşik olanların haklarından yana tavır alırken; AB, bağımsız devletler topluluğunda uyguladığı EU-TACIS isimli teknik destek programıyla ve Dünya Bankası da Küresel Çevre Fonu üzerinden nehir havzalarının aşağı taraflarında yerleşik olanların haklarını savunan bir konumlanış almıştır (Lange, 2006, s. 418). 1990'lı yılların sonlarına doğru Dünya Bankası programlarında getirilen koşullar sonucunda şehir sularının özelleştirildiği Gana'da da durum çok farklı değildir. Bugün ciddi bir kuraklık ve susuzluk yaşanan ülkede, Dünya Bankası'na göre temel sorun özelleştirme değil, özel sektörün su altyapısına yeterince yatırım yapmasına izin verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Özelleştirmenin bir ideoloji değil, pragmatik bir gerçeklik olduğunun altını çizen Dünya Bankası Gana Direktörü Ishac Diwan, bankanın artık bir "orta yol çözümü" bulmaya çalıştığını belirtmektedir. (Hooker, 2008)

Bankanın, üçüncü dünyadaki su yatırımlarıyla ilgili olarak Jean Robert, kullanılan teknolojilerin ölçeğine dikkat çekmekte ve "Asya, Afrika ve Latin Amerika'da finanse edilen 'su geliştirme projeleri' öylesine büyük ölçektedir ki, aynı projeleri Avrupa ya da ABD'de büyük bir toplumsal muhalefetle karşılaşmadan uygulamaya sokmak olanaklı değildir" ifadesini kullanmaktadır (Robert, 2003, s. 40). Çevre ülkelerde uygulanan projelerin ölçeği ile ilgili olarak bir diğer stratejik değişikliğin ise, bankanın yenilenebilir enerji tanımında kullandığı megawatt büyüklüklerinin iki katına çıkarılması olduğu belirtilmektedir. Daha önceleri 50 megawattın üzerindeki hidroelektrik santralleri yenilenebilir enerji kapsamında sayılmazken, 2005 yılında Stockholm'de düzenlenen Dünya Su Haftası'nda, banka, bu ölçeği 100 megawatta çıkarmaya çalıştıklarını duyurmuş ve bu değişimi, "kalkınmanın sağlanabilmesi için her şeyden önce ve herkese su ve elektrik sağlanması" ilkesine dayandırmıştır (Rende, 2006, s. 64). Bu strateji değişikliğinin üretime yansıması ise, yenilenebilir enerji üretimi yapılacağı savıyla baraj ölçeklerinin büyütülmesi şeklinde olacaktır.

Baraj ölçeklerinin büyümesiyle ilintili olarak, bankanın, suyun metalaştırılması süreçlerine müdahil oluş biçimlerinden birinin de yenilenebilir enerji kaynakları ile alakalı olduğu bilinmektedir. Özellikle enerji sorunu ile karşı karşıya kalan GKÜ'lerde, Dünya Bankası'nın enerji piyasalarını özelleştirmek için devreye girdiği görülmektedir. Geleneksel kalkınma istatistikleri kullanılarak EKÜ'ler ve GKÜ'ler ya da henüz kapitalist toplum biçimine geçmemiş ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalar ikinci grubun yenilenebilir enerji kaynaklarını mobilize etmesi halinde hızla kalkınabileceğini anlatmada çokça kullanılmaktadır. Bu bağlamda, banka raporlarında, söz gelimi, ABD ve Nepal'in mevcut kullanılabilir su kaynaklarının eşdeğer düzeyde olduğu, fakat ABD 70.000 megawatt hidroelektrik enerji üretme kapasitesine sahipken Nepal'in sadece 600 megawatt kadar bir hidroelektrik enerji üretme kapasitesinin bulunduğunun altı çizilmektedir (World Bank, 2004, s. 12). Benzer şekilde Lange de, çok zengin enerji kaynaklarına sahip olmasına karşın 1996 yılında ciddi bir enerji darboğazına giren Kazakistan hükûmetinin, iç dinamiklerin yanı sıra Dünya Bankası ve özel sektör enerji ve finans şirketlerinin de zorlamasıyla hidroelektrik santrallerini de içeren enerji piyasalarını özelleştirdiğini belirtmektedir (Lange, 2006, s. 412). Bu özelleştirmenin su ile daha doğrudan ilişkisini ise, Kazakistan ve Kırgızistan hükûmetleri arasında su karşılığında enerji değişimi konusunda önceden imzalanmış bir anlaşmadan izlemek mümkündür. Anlaşmaya göre, enerji kaynakları açısından zengin, fakat su kaynakları açısından dışarıya bağımlı olan Kazakistan, Kırgızistan'a ucuz fiyatla enerji ihraç edecek, karşılığında da bu ülkeden ucuz fiyatla su ithalatı yapacaktır. Kazak hükûmetinin enerji piyasalarını özelleştirmesi sonrasında hükûmet, özel şirketlerden bu eski taahhüdü yerine getirmelerini, yani komşu ülkeye piyasa fiyatlarının altında bir fiyatla enerji satmalarını talep edemediği için, Kırgızistan da, misilleme olarak, suyu Kazakistan'a piyasa fiyatlarıyla satmaya karar vermiştir (Lange, 2006, s. 412, 413). Bu bağlamda, Dünya Bankası'nın suyun metalaşması sürecinde dolaylı ve dolaysız pek çok aracı, yerine ve durumuna göre değerlendirmekte olduğu tespitini yapmak mümkündür.

Dünya Bankası Raporu'nda da EKÜ'lerin yeterli altyapıya sahip oldukları için temiz enerjiden en üst düzeyde yararlanabildiklerine işaret edilmekte, GKÜ'lerin altyapı finansmanı eksikliği yüzünden böylesi tercih edilebilir bir enerji kaynağından mahrum olduğunun altı çizilmektedir. Bu bağlamda banka, ihtiyaç duyan ülkelere, suya bağlı enerji kaynaklarının altyapısını geliştirmek için kamusal ve özel kaynakların seferber edilmesi konusunda gerekli desteği sunacağını belirtmektedir. (World Bank, 2004, s. 3)

Yılmaz, Dünya Bankası'nın su politikalarının, açılan su kredilerinin sayıca artışı ve coğrafi olarak yayılması ile yaygınlık kazandığını belirtmektedir. Yazar, suyla bağlantılı olarak ülkelere tahsis edilen kredilerde 1970'den 1980'in ortalarına kadar geçen dönemde görece yavaş artışların görüldüğüne, 2000'li yıllara kadarsa inişli çıkışlı bir trend izlendiğine, 2000-2001 krizlerinin tedirginliğinin atlatılmasından başlayarak da günümüze kadar hızla arttığına dikkat çekmektedir (Yılmaz, 2008, s. 22). Banka raporlarında ise kredi talebinde bulunan üye devletlerin suyla bağlantılı hizmetleri ve altyapıyı geliştirmek için kullanılacak kredilere duydukları ihtiyacın her geçen gün arttığı; fakat, bankanın her talebe pozitif yanıt vermekte çekimser davrandığı; bankanın daha etkin bir ortak olmasının ise daha etkili bir iş modeli (business model) kullanarak getirisi ve riski yüksek su altyapı projelerine yeniden angaje olmasına bağlı olduğu vurgulanmaktadır (World Bank, 2004, s. 3). Dünya Bankası tarafından uygulamaya konan bu tarz yeni modellere zaman zaman bölge kalkınma bankaları da dahil olmakta ve laboratuvar olarak seçilen birkaç ülkede uygulamaya geçilmektedir. Örneğin, Hindistan'ın güneyindeki Kamataka bölgesinde suyu da kapsayan bir dizi yapısal reformun gerçekleştirilmesinin, Dünya Bankası ve ADB'nin kredi anlaşmalarına koşul olarak konmasıyla yapısal reformların bütünüyle hızlandırılması sağlanmış; bu sayede, resmî su kurumları kâr amaçlı şirketlere dönüştürülmüştür (Budhya, 2007, s. 21). Dünya Bankası'nın önemli partnerleri arasında kabul edilen ADB'nin kredi anlaşması yaptığı ülkelerde altını çizdiği "su sektöründe yapısal programların özelleştirme için değil esas olarak su kaynakları üzerindeki yönetimin el değiştirmesi açısından önemli olduğu" ifadesi (Bhandari ve Subedi, 2007, s. 45), bu çalışmanın teorik çerçevesi açısından anlamlıdır.

Diğer yandan bankanın öngördüğü, yukarıda aktarılan bu yeni "business" model gereğince IFC-Uluslararası Finans Kuruluşu da bankayla birlikte çalışacak ve kalkınma etkisine öncelikli bir yer verilecektir. Raporda ayrıca, Dünya Bankası, IFC ve MIGA-Çok Taraflı Yatırımları Garantileme Ajansı'nın, ihtiyaç duyulan altyapı yatırımlarının özel sektör nezdinde cazip hale getirilmesinde çok önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir (World Bank, 2004, s. 3). Uluslararası kurumlar arasındaki işbirliğinin altını çizen yukarıdaki vurgunun yanı sıra, bankanın 2004 yılında aldığı "hidroelektrik yatırımlarına ağırlık verilmesi" yönündeki kararı da (Yılmaz, 2008,s. 26), OECD'nin içme suyuna yönelinmesine dair strateji değişikliği ile birlikte değerlendirildiğinde verili uluslararası kuruluşlar arasındaki iş bölümünü daha görünür hale getirmektedir.

Bankanın, yatırımları garanti altına alma ve güvence verme konusuna özel önem atfettiğinin bir diğer göstergesi ise, kredi verdiği devletlerden ulusal piyasalara giren büyük su şirketlerine kâr garantisi taahhüdünde bulunmalarını talep etmesidir. Bu konuda verilebilecek örneklerden biri, Dünya Bankası ile yaptığı kredi anlaşmasının bir gereğini yerine getirmek için Lyonnaise des Eaux[10] şirketine yılda yüzde 33 kâr payı garantisi veren Şili hükûmetidir (Ulusoy, 2007, s. 134). Benzer şekilde Ekvador-Guayaquil'de de, Dünya Bankası'nın sigortalama ajansı MIGA'nın aracılığıyla hükûmetin, IWL adlı uluslararası şirkete politik risklere karşı kamulaştırma, sivil müdahale, hatalı talep riskine karşı bir performans sözleşmesini de içeren 18 milyon $ tutarında bir güvence vermesi sağlanmıştır (Ulusoy, 2007, s. 145). Elmar Altvater ise uluslararası finans kuruluşlarının ülkelere müdahalelerine farklı bir yaklaşım getirmektedir. Yazara göre kapitalist toplumda parasal varlıklar "özel" hale getirilirken parasal borçlar "toplumsallaştırılmakta" ve ister kişiler isterse devletler olsun, borçlular borçlarını ödeyemeyecek duruma geldiklerinde IMF ve Dünya Bankası benzeri kuruluşlar yapısal uyum programları ve kredi paketleriyle devreye girmektedirler. Uluslararası Finans Kuruluşlarının her zaman iki hedefinin bulunduğunu belirten yazar, bu hedeflerden birinin borçlu devletlerin borçlarına karşılık yapısal uyum programlarına adapte olmayı kabul etmeleri, diğerinin ise ülkelerin borç servislerini zamanında gerçekleştirebilmeleri için kısa vadede likit kalmaya ikna edildiklerinin altını çizmektedir (Altvater, 1999, s. 60). Gerek IMF gerekse Dünya Bankası'nın, 1980 yılından sonra koşula bağlı olarak verilen yapısal uyarlama kredileri üzerinden gelişmekte olan ülkelerde yapısal reformların hayata geçmesini sağladıklarına dair oldukça yaygın bir kanı vardır. (Güler, 2005; Yılmaz, 2008, s. 20)

Uyguladığı stratejilere toplumsal meşruiyet kazandırmayı da hedeflediği dikkat çeken Dünya Bankası'nın, strateji raporunda su kaynaklarına yapılan altyapı yatırımlarının yoksulların ortalama gelirinde bir artışa tekabül ettiğini belirttiği ve Hindistan-Tamil'i, buna örnek gösterdiği görülmektedir.

> "Hindistan-Tamil'deki büyük çiftçiler, yeşil devrimden oldukça büyük oranda nemalanan grubu temsil etmektedir. Devrimi izleyen on yıllık süreçte büyük çiftçilerin tarımdan elde ettikleri gelirde gerçekten de yüzde 18'lik bir artış olmuştur. Buna karşın, büyük çiftliklerde ihtiyaç duyulan topraksız köylülerin, bu çiftliklere sattıkları emek-gücü karşılığında aldıkları ücretlerdeki artış bunun kat be kat üzerinde olmuş ve yüzde 125'lere ulaşmıştır." (World Bank, 2004, s. 7)

Vandana Shiva ise, 1950'li yıllardan başlayarak özellikle Hindistan ve Çin gibi kalkınmakta olan ülkelerde küresel gıda arzını arttırdığı için coşkuyla karşılanan "yeşil devrim"in yüksek verimli tohumlara ağırlık veren bir tarım modeli olduğunu belirtmektedir. Yazar, yeşil devrim denen bu modelin kuraklığa dirençli yerel ürün çeşitlerini sildiğine ve bunların yerini, çok su tüketen tarla bitkilerinin aldığına işaret etmektedir (Shiva, 2007, s. 29, 30). Tarımın özellikle gıda ve hammadde üretiminin temel kaynağı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, "kapitalizmin

10 Dünya su piyasasında önemli bir paya sahip olan Fransız su şirketi.

altın çağı" olarak tanımlanan 1950-1970 döneminde artan istihdam düzeyleri ve emek üretkenliği koşullarında gıda ve hammadde üretiminin neden arttırılmak zorunda olduğu anlaşılabilir bir durumdur. Benzer şekilde, üretimdeki artışa paralel olarak su kullanımının arttığını öngörmek de mümkündür. Ancak, Shiva'nın işaret ettiği durum doğrusal bir ilişkiden farklıdır: gıda ve endüstriyel hammadde ihtiyacını karşılamak için uygulanan tarımsal üretim modelinin kendisi suyun aşırı ölçüde tüketilmesine yol açmış, tarımsal üretim çıktısı geometrik hızla büyürken, tarım yapılan topraklar ve su kaynakları da aynı hızla tüketilmiştir. Jean Robert de, Shiva'ya benzer bir biçimde "modern-batılı su" ile "geçmişteki su" arasında bir ayrım yapmakta ve farkı aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

> "Suya kıt bir mal olarak bakılması, bu bakış açısının getirdiği uygulamalar, sürekli daha fazla su ihtiyacını doğuran 'bireysel ihtiyaçlar', 'sistem gereksinimleri' ve bu ihtiyaçları karşılamaya yönlendirilmiş mühendislik projeleri geçmişten daha önce hiç görülmemiş bir kopuş anlamına geliyor... Su kıtlaştı, çünkü boru geçirilen her metrekare, bu boru hattının ucunda sürekli artan daha fazla su talebini garantilemekte. Borular daha fazla boruları getirmekte. Bu nedenle, geçmiştekinden hiç de az miktarda olmayan su gittikçe daha da kıtlaşıyor ve 'modern suyun' özelliği olan kıtlık, suyu çok özel bir madde haline getiriyor." (Robert, 2003, s. 61, 62)

Yeşil Devrim'in yukarıda alıntılandığı gibi bir yandan Dünya Bankası diğer yanda ise Shiva ve Robert'in, birbirine zıt düşen iki perspektiften değerlendirilmesi, kalkınma kavramının farklı ele alış biçimleri ile de açıklanabilir. Dünya Bankası, insan ve doğayı meta üretiminin temel girdileri olarak kendi gelişme tanımının merkezine yerleştirirken; Shiva ve Robert'ın gelişmeyi "ekolojiyi yıkıma uğratmayan bir insani gelişim" biçiminde tanımladığı görülmektedir. Dünya Bankası'nın tanımı, kapitalist kalkınma kavramının sermaye birikiminde vücut bulduğunu göstermektedir. Bu anlamıyla da kapitalizmde kalkınmanın bir retorikten ibaret olmayıp, sermaye birikiminin yapısal gerçekliğiyle örtüştüğü tespitini yapmak mümkün görünmektedir.

Bankanın 2004 yılı raporunda dikkati çeken bir diğer husus ise, kurumun su reformunun ekonomi-politiğine odaklanmaya başladığının ilk somut işaretlerinin raporda görülmesidir. Bu bağlamda Banka, su reformunun gerçekleştirilebilmesi için daha geniş, kapsamlı başka reformların da gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu vurgu ile asıl kastedilen ise, arazi reformu ile su reformunun el ele yürütülmesi, başka bir deyişle "bütünleşik su yönetimi"dir. Buna karşın arazi reformunda öngörülen adımlar ticari çiftlik yapılarını, yani tarımda kapitalistleşmeyi de gerekli kılmaktadır (Yılmaz, 2008, s. 27). Bankanın tarımsal sulamanın modernizasyonu alanına bu denli yoğunlaşmasının iki temel sonucu olduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki, kanal ve sulama sistemlerinin bakımı ve geliştirilmesi için gerekli kurumsal düzenlemelerin yapılması; ikincisi ise bu çalışmalar için gerekli finansmanı sağlayacak yönetimsel araçlar ve yatırım portföylerinin devreye sokulmasıdır (Worldbank, 2004, s. 16). Bankanın, daha önce değinilen "bütüncül havza yönetimi" ilkesinin arazi reformu ve tarımsal sulamada modernizasyona gidilmesi

hedefleriyle tutarlılık arz ettiği dikkat çekmektedir. Birleşmiş Milletler, IWRA ve Dünya Bankası'nın yanı sıra bütüncül havza yönetiminde ısrar eden bir diğer uluslararası yapı da Avrupa Birliği'dir.

AB Su Çerçeve Direktifi, Dünya Bankası hedeflerine ilave olarak mevcut kaynakların daha etkin kullanılması, talep yönetimi, çevresel etkilerin giderilmesi, uluslararası entegre havza yönetimi de dahil olmak üzere bir dizi reformdan oluşan bir pakettir. (TMMOB, 2006, s. 5, 6)

Banka tarafından yayınlanan raporlarda, örneğin Hindistan için, ülkenin hızlı büyümesine yardımcı olmada başta elektrik, su ve ulaşım olmak üzere pek çok altyapı yatırımının çok önemli bir role sahip olduğu; kamu-özel ortaklığı üzerinden özel sektör katılımının gerekliliği; bankanın da hükûmet sorumluluklarının ademi-merkezi bir yapıya kavuşturulması ve su hizmetlerinin özel şirketlere devredilmesi konusunda Hindistan hükûmetine teknik ve mali destek sağlayacağı bilgilerine yer verilmektedir (World Bank-Country Strategy, 2008). Kalkınma ya da aynı anlama gelmek üzere sermaye birikimi kavramı ile bütünleşik havza yönetimi arasındaki mantıksal ilişkiyi ortaya koyan bu kapsamlı çerçeve bir yandan da suyun metalaşma sürecinin neden ve nasıl hayatın bütün alanları ile ilişkili bir süreç olduğunu anlaşılır kılmaktadır.

Dünya Bankası'nın, üye devletlerin su politikalarına müdahale edilmesi gerektiğine dair tespiti esas olarak devletlerin su hizmetleriyle ilgili hukuki ve teknik düzenlemelerinin yetersiz olduğu görüşüne dayandırılmaktadır. Pek çok gelişmekte olan ülkenin su altyapısını güçlendirmek için gereken finansman kaynaklarına sahip olmamasıyla desteklenen bu yaklaşıma karşı banka, su hizmetlerinin doğrudan yararlanıcılarının belirlenmesi ve özel sektör katılımını öngören reformlara karşı çıkabilecek grupların özenle analiz edilmesi de dahil olmak üzere bir dizi politik çalışma yürütmektedir. (IBRD, 2006, s. 2)

Yukarıda IBRD tarafından vurgulanan özel sektör katılımı ile ilgili olarak ise, banka, kamu-özel işbirliğinin güçlendirilmesi için belli politik adımların atılmasını gerekli görmektedir. Raporlarında özellikle hidroelektrik santrallerin çok büyük bir çoğunluğunun birden daha fazla sayıda fonksiyonu olduğunu belirten banka, örnek olarak enerji üretimini göstermekte ve bu amaçla yapılan barajlar sayesinde sellerin de önlenebilir hale geldiğine işaret etmektedir. Aynı raporda su kaynaklarının altyapı inşasının finansmanında kamu ve özelin birbirinden ayrılamayacağına dikkat çekilmekte, hem yatırım hem de işletme aşamalarında kamu ve özelin işbirliğinin şart olduğu belirtilmektedir. Raporda, su kaynaklarına yapılan özel sektör yatırımlarındaki artışın altı çizilirken, özel firmaların yaptıkları yatırımı üretken bir faaliyete dönüştürmeleri için devletler tarafından oluşturulması gereken yasal çerçevenin neden önemli olduğu, kamu ve özelin neden birlikte çalışması gerektiği anlatılmaktadır (Worldbank, 2004, s. 12). Bu anlamda, örneğin, ülkelerde halen devam etmekte olan mali reformlar sayesinde vergilendirme yetkisinin yanı sıra yatırım sorumluluklarının da yerelliklere transfer edilmesi suyun ticarileştirilmesi açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Dolayısıyla, artık, ge-

lişmekte olan ülkelerde altyapı hizmetleri için gerekli yatırımlarla ilgili kararların yüzde 60 ila 70'inin yerel hükûmetler tarafından alındığı, bunun da özel sektörün yatırım olanaklarını genişleten bir durum olduğu belirtilmektedir (Saghir, 2007). Tayfun Çınar ise, kamu-özel işbirliği projelerinin ortaya çıkış nedenini yatırım risklerinin artmasına bağlamakta ve sınırlı devletten etkin devlete geçiş ile birlikte merkezi yönetimlere, suyun, istenilen nitelikte ve olabildiği kadar düşük fiyattan iletilmesini sağlamak için gerekli altyapının hazırlanması görevinin verildiğini belirtmektedir (aktaran Yılmaz, 2008, s. 26). Suyun metalaşması sürecinde şirketlerin karşılaştığı bazı ticari risklerin bu model üzerinden kamuya devredilmesinin hedeflendiğini belirten yazar, ticari risklerin kamu tarafından yüklenildiğini, kârın ise su tekellerine bırakıldığını belirtmektedir. (Çınar, 2008, s. 136)

Özellikle 19. yüzyıl Amerikası'ndan örnekler veren Evren Haspolat'a göre kamu-özel işbirliği modeli yeni bir uygulama değildir; özelleştirmenin politik olarak ihtilaflı hale gelmesiyle birlikte yeniden piyasaya sürülmüştür. Yazar, Güney ülkelerinde kamu ile özel sektörün "ortaklığı" esasına dayalı olarak uygulanan projelerin daha çok Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Çok Taraflı Yatırım ve Garanti Kuruluşu (MIGA), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) ve Bölgesel Kalkınma Bankaları aracılığı ile finanse edildiğini belirtmektedir. (Haspolat, 2008, s. 58)

Yukarıda da aktarıldığı gibi kamu-özel işbirliği projelerinin (PPP)[11] önde gelen yürütücülerinden olan Dünya Bankası'na göre, gelişmekte olan ülkelerin su alanındaki kamu-özel işbirliği projelerine katılımı giderek artmaktadır. 2000 yılında 49 olan proje dahilindeki ülke sayısı, 2005 yılında 55'e yükselmiştir. Rusya da dahil olmak üzere bunlardan 16 tanesi Özel Sektör Katılım (PSP) projelerine 2000 yılından bu yana ilk kez dahil olan ülkelerdir. Diğer yandan, bankanın başarısızlık olarak addettiği, daha önce PPP projelerine katıldığı halde sonradan kamu yönetimine dönüş yapmış 10 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerden bazıları Uruguay, Uganda, Filistin, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Gine, Mali ve Tanzanya'dır (Saghir, 2007). Her ne kadar bu listeye önümüzdeki dönemde başka ülkelerin de eklenebileceğini öngörmek mümkün olsa da, "kamu yönetimine dönüş yapan" ülkelerdeki mevcut yönetim biçiminin nasıl olduğunu bilmeden bu değişimleri, muhalif hareketler açısından bir başarı ya da başarısızlık gibi yorumlamak kolay görünmemektedir. Örneğin Gana'da yereldeki su idaresinin suyu toplumla işbirliği içinde dağıttığını anlatan çalışmalarda, bu işbirliğinin

11 PPP/ Kamu-Özel İşbirliği: 1. En az biri kamu olmak üzere iki veya daha fazla aktörün katılımı; 2. Her katılımcının asil olarak yer aldığı ve kendi adına pazarlık etme gücünü elinde bulundurduğu; 3. Düzenlenen bir sözleşme ile ilişkilerin sürekliliğinin temin edildiği; 4. Bütün tarafların, işbirliğine konu olan faaliyetin sonuçlarından sorumlu olduğu; 5. Amaç, görev, mali yönetim ve sorumlulukların belirlenmesi ve ortak hedef doğrultusunda ortak çalışmanın sağlanabilmesi için ayrı bir örgütsel yapılanmaya gidilebildiği; 6. Mal ve hizmet üretiminde maliyet, fayda ve riskin, üretilen katma değerin adil bir şekilde paylaşıldığı, ve; 7. Kamu ile özel sektör arasındaki işbirliğini düzenleyen kural ve yöntemlerin cisimleştiği modellerin kullanılabildiği bir düzenlemedir. (Yazıcıoğlu Çelik, 2008, s. 32)

planlama, fiyatlandırma, yeni bağlantılar yapma, bakım işleri ve faturalama gibi (Hoedeman, 2006, s. 4) çoğunlukla piyasa mekanizmasına içkin kavramlara dayandırıldığı görülmektedir. Benzer şekilde, muhalif hareketler tarafından kamu-kamu işbirliğinin başarılı örnekleri arasında sayılan Tamil-Nadu'daki su yönetim ilkeleri de "operasyonal ve mali yönetimin sağlanabilmesi için etkin-maliyet unsuru" vb. kavramları içermektedir (Hoedeman, 2006, s. 4). "Kamusal" olarak tanımlanan bu yönetim biçimlerinin de, suyun metalaşması yönünde güçlü sinyaller verdiği tespitini yapmak mümkün görünmektedir.

Bankanın, kendisini su kaynaklarıyla yakından ilgilenme konusunda görevlendirirken bu görevlendirmenin bankanın olağan ve bilinen faaliyetleriyle tutarlı ve meşru olduğunu ispatlama çabası gösterdiği anlaşılmaktadır. Stratejisinin genel mesajını çeşitli alt başlıklar altında toplayan banka, ilk başlığı su kaynakları yönetimi ile sürdürülebilir büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine ayırmıştır. Buna göre, su kaynakları etkin bir biçimde yönetildiğinde dört mekanizma üzerinden yoksulluğun azalmasına ve sürdürülebilir büyümeye katkıda bulunacaktır:

1. Su kaynaklarına geniş ve kapsamlı müdahaleler başta barajlar ve havzalar arası transferler olmak üzere muazzam ölçekli altyapı yatırımlarını gerektirdiği için yerelliklerde istihdam artışına, dolayısıyla da yoksulluğun azaltılmasına yardım edecek, sonuçta bu süreçler herkesin kazandığı (win win processes) süreçler haline gelecektir.
2. Toprak kalitesi açısından kötü ve iklimsel açıdan yetersiz olan bölgelerde yaşayanlar çoğunlukla yoksul halklar olduğu için, su kaynaklarına yönelik müdahaleler esas olarak su kıtlığı yaşanan bölgelerdeki halkın yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflemektedir.
3. Sulama, kentsel su sistemleri ve suya erişimi olmayan yoksulların temiz suya kavuşturulması gibi su kaynaklarına son derece kapsamlı müdahaleler başta yoksullar olmak üzere herkesin yararınadır.
4. Su hizmetlerine yapılacak yoksulluğu azaltıcı her türlü müdahale Milenyum Kalkınma Hedeflerinden bazılarına erişimde önemli bir role sahiptir. (World Bank, 2004, s. 2)

Su kaynaklarının etkin bir şekilde yönetilmesinin istihdama ve suya erişime hangi mekanizmalar üzerinden katkıda bulunacağına dair yukarıdaki tespitler kendi içinde doğru olmakla birlikte önemli eksiklikler barındırmaktadır. Gerek baraj yapımı gerekse havzalar arası su transferi, beraberinde zorunlu yer değiştirmeyi de getiren pratikler arasındadır. Ayrıca barajlar, inşaat süresinin bitiminde istihdam düzeylerinin hızla düştüğü iş alanlarının başında gelmekte; dolayısıyla yaratılan istihdam ancak geçici özelliklerde olmaktadır. Diğer yandan, suyun çıkarılma, depolanma ve iletim maliyetlerini düşük tutma yönündeki doğrudan sermaye birikimine içkin baskılar yaratılacağı ileri sürülen istihdamın kalitesi üzerinde ciddi soru işaretleri yaratmaktadır. Bir diğer sorun ise su kaynaklarını etkin

bir şekilde yönetmenin başat ilkesinin verimlilik olmasıdır. Sürekli olarak daha az emekle daha fazla üretimin hedeflendiği verimliliğe endeksli üretim süreçlerinde istihdam düzeylerinin de devamlı olarak düşüş göstereceği, emeğin a-tipik, kuralsız ve esnek koşullarda istihdam edilmesinin gerekeceği ve güvencelerin en altta tutulacağını öngörmek yanlış olmayacaktır. Sayılan yararların kendi içinde de tutarsız olduğu dikkat çekmektedir. Toprak kalitesi açısından kötü ve iklimsel açıdan yetersiz olan bölgelerde yaşayanların çoğunlukla yoksul halklar olduğu tespitine dayanarak su kaynaklarının etkinleştirilmesinden en fazla yoksulların yararlanacağı vurgulanırken; yoksulların paralı hale gelen suya erişip erişemeyeceği, ya da suya erişim için hangi temel ihtiyaçlarından vazgeçmek zorunda kalacakları sorgulanmamaktadır. Son olarak, gerek baraj yapımı gerekse havzalar arası su transferlerinin her ikisi de doğaya en üst düzeyden müdahale anlamına geldiği ölçüde su kaynaklarındaki kıtlaşmayı arttırıcı etkisinin bu tespitlere dahil edilmediği görülmektedir.

Yine Dünya Bankası'na göre, kâr amaçlı olduğu için hükûmetten bağımsız çalışacak özel su operatörlerinin, yani, özel sektörün su sektörüne girişi önemli değişiklikler yaratacaktır. Hatta, bu özel şirketlerin, hükûmetlere amaçlarına ulaşmada yardımcı olacağı ileri sürülmektedir. Bu teze göre, kârı hedeflediği için özel su şirketleri su kaynaklarını devletlere oranla daha etkin kullanacak; bunu da çok daha az sayıda işçi/teknisyen istihdam etmek ve halktan su bedellerini tahsil ederken popüler baskı altında olmayacakları için çok daha gayretli çalışmak suretiyle başaracaklardır. Suyun metalaşmasının sonucunda şirketlerin bu sektörden kâr elde etmeye başlayacağını belirten banka, su sektörüne özel katılımın güçlendirilmesinin verim ve etkinliği arttıracak olması dolayısıyla su bedellerini ucuzlatacağına işaret etmektedir (IBRD, 2006, s. 3). Raporlarda, su kaynakları ve su altyapısının verimlilik ve etkinliğinin arttırılması hedefinin banka için ne denli önemli olduğunun altı çizilmekte ve gerek tarım gerekse sanayi üretimine girdi olarak dahil olan her bir damla su karşılığında elde edilecek çıktı, sermaye ve istihdamın artmak zorunda olduğunun altı çizilmektedir (Worldbank, 2004, s. 14). Mevcut su rezervlerinin meta üretimini karşılamada giderek yetersiz kalabileceği öngörüsüne dayandırılan bu etkinlik vurgusu, suyun metalaşmasının sermaye birikimi için neden vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak aynı vurguda göz ardı edilmemesi gereken başka bir gerçeklik daha vardır: "Daha az su ile daha fazla üretim" hedefi. Banka, bir yandan su kaynaklarındaki verimliliğin artması gerektiğini vurgularken diğer yandan da su kullanımlarındaki etkinliğin artmasını, yani su kullanımlarının azalmasını hedeflemektedir. Oysa bu iki hedef bir araya geldiğinde ortaya "üretelim ama satmayalım" gibi meta üretiminin doğasına aykırı bir sonuç çıkmaktadır. Meta üretimi, sermaye birikimi hedefine ulaşmak, üretilen metaları mümkün olduğu oranda yeniden sermayeye dönüştürmek için gereklidir. Dünya Bankası'nı birbiriyle böylesine çatışan iki hedefe yönelten ise suyun metalaşmasının diğer meta üretimlerinden farklı olması, metalaşmanın temiz su kıtlığını daha da arttıracak bir durum olmasıdır.

Diğer yandan, Dünya Bankası'nın özelleştirmeye başlangıç aşamasında halk desteği sağlamak için ileri sürdüğü fiyat düşüşü tezi, bu çalışmanın teorik bölümünde su özelleştirmelerinin yaygınlaştığı ve su kaynaklarının büyük bölümünün metalaştırıldığı ikinci aşamada öngörülen gelişmeyle tutarlılık arz etmektedir. Dolayısıyla, metalaşmanın daha tamamlanmış bir üst aşamasında, suyun çıkarımı ve iletimi için kullanılan canlı emekteki gelişmeye paralel olarak piyasada satılan birim suyun üretimi için ortalama olarak gerekli toplumsal emek zamanının azalması ve suyun değişim değerinde de bu azalmaya bağlı bir düşüşün olması beklenebilecektir. Bankanın etkinlik, verimlilik, su bedellerinin ucuzlayacağına dair bütün vurguları yukarıda işaret ettiğimiz kaygıların tümünü haklı çıkarmaktadır.

Buna karşın, Dünya Bankası, özel sektör katılımının gerek fiyat düşüşü gerekse su bedellerinin tam ve zamanında tahsilatında başarı sağlamasını iki temel koşula bağlamaktadır: 1) Su fiyatları, hükûmet tarafından ve maliyet + belli bir katkı şeklinde belirleniyor olmaması, ve 2) Özel operatörlerin, su bedelini ödemeyen müşterilerin suyunu kesme hakkına sahip olması (IBRD, 2006, s. 4). Bu iki temel şart, suyun gerçek anlamıyla metalaşmasının da koşulunu oluşturmaktadır. Zira, IBRD Raporu'nda maliyet + belli bir katkı olarak formüle edilen işleyişin piyasaya referansla tasarlandığını, devletler eliyle yapılan gölge fiyatlamanın bütün biçimlerinin reddedildiğini ortaya koyan pek çok veri bulunmaktadır. Dolayısıyla, formüldeki + katkı'nın "kâr" şeklinde okunması gerekecektir. Başka bir deyişle, hükûmetler gölge fiyatlama ile su bedellerini belirlemeye devam ettiği sürece, suyun bir değişim değeri kazanması ve dolayısıyla metalaşması mümkün olamayacaktır. Bu bağlamda Dünya Bankası'nın yalnızca yukarıda işaret edilen uyarılarla yetinmediği ve aşağıda aktarılan farklı sözleşme tipleri arasında da sermaye birikimi açısından daha lehte olanları önerdiği dikkat çekmektedir. Bankaya göre, örneğin, Ayrıcalık Sözleşmeleri özel operatörlere çok büyük riskler yüklerken; Yönetim Sözleşmeleri bu risklerin kamu tarafından üstlenilmesini sağlamaktadır. Benzer şekilde, metalaşma öncesi aşamalı stratejilerde, hükûmetler tarafından maliyet + katkı payı biçiminde belirlenen fiyatlandırma sistemleri de fiyat artışı riskini müşterilere yüklerken; tavan fiyat uygulamaları fiyat artışı riskinin kamu tarafından üstlenilmesi sonucunu doğurmaktadır.(IBRD, 2006, s. 20)

Kapsamlı kalkınma çerçevesi 1999 yılında Dünya Bankası tarafından hazırlanan bir öneri ile gündeme gelmiştir. Buna göre, makro-ekonomik istikrar ve teftiş ile kalkınmanın sosyal ve yapısal boyutları arasındaki ilişkiyi kuracak mekanizma bir matris biçimindedir. Bu ilke ile verilmek istenen mesaj, suyun alt sektörlerin kendi arasında ve bu alt sektörlerle suyun ilişkili olduğu diğer sektörler arasındaki bağının koparılmadan yönetilmesidir. Bunun bir anlamı, doğal kaynakların siyasi sınırlar ile değil, coğrafi sınırlar temelinde, yani, havza temelinde yönetimidir. Bunun diğer anlamı ise bu sektörde ulaşılmak istenen sonuçların ekonomik olduğu kadar sosyo-ekonomik etkinlikler ile de yakın bağlı olduğudur (Yılmaz, 2008, s. 27). Bankanın kamu-özel işbirliği projelerine yaklaşımında ise buradaki "sosyo-ekonomik etkinlikler" vurgusunun daha açık bir ifadesi dikkati çekmektedir. Gerçekten de üç "P" ile ifade edilen (PPP) kamu-özel işbirliği projelerinin Dünya

Bankası'na göre en önemli "P"si, üçüncüsü, yani ortaklık ya da işbirliği ile ilişkili olanıdır. En temel olan şey ise, risklerin hükûmetler, özel sektör ve son-kullanıcılar arasında en etkili bir biçimde dağıtılmasıdır. Bunun için, örneğin:

- Riske en iyi nüfuz etme gücüne sahip olan tarafa, mesela özel sektöre, altyapı inşaatları ile ilgili risklerin yüklenmesi;
- Risk faktörüne en iyi yanıt üretebilecek tarafa, mesela son- kullanıcılara, fiyat artışları riskinin yüklenmesi ve su fiyatlarının tüketici fiyatlarındaki artışlara endekslenmesi;
- Riski en iyi absorbe edecek tarafa, mesela kamu idarelerine, fiyat belirleme riskinin yüklenmesi

önerilmektedir (Saghir, 2007). Diğer yandan, hemen hemen bütün metinlerinde suyun tamamıyla bir ticari mala dönüştürülmesi gerektiğini savunan bankanın, yukarıda sıralanan üç öneriden, fiyat belirleme riskini kamu idarelerine yüklediği sonuncusu ile, suyun metalaştırılmasının erken aşamalarını kastettiğini düşünmek mümkündür. Zira, bankanın nihai hedefinin fiyat belirlemeye hiçbir politik otoritenin müdahale etmeyeceği ve fiyatın serbest rekabetçi piyasa koşullarında belirleneceği bir mekanizmayı öngördüğü açıktır. Bu aynı zamanda suyun bir metaya dönüşmesinin de asli koşullarından biridir. Benzer şekilde su hakkını da "suyun ticaretinin yapılabilmesinin hakkı" biçiminde tanımlayan banka, bazı ülkelerde suyun hâlâ yasal olarak ticaretinin yapılamadığını belirtmekte ve bunun için "su hakkı"nın geliştirilmesinin ne kadar gerekli olduğunun altını çizmektedir. (Yılmaz, 2008, s. 26)

Özel sektör katılımını sermaye açısından da analiz eden banka çalışmalarında, şirketlerden, su bedellerini ödeyemeyecek yoksul kesimlere suyu bedelsiz vermesinin istenmesinin firmalar açısından caydırıcı olacağı ve böyle bir uygulamanın, suya erişimi olmayan kesimlere su verilmesini sağlayacak sermaye yatırımlarını imkânsız hale getireceği uyarıları yapılmaktadır (IBRD, 2006, s. 4; Saghir, 2007). Bunun yerine, bu kesimlerin finansmanının devlet yardımlarıyla sağlanması, başka bir deyişle suyun metalaşmasını önleyecek olası bütün pratiklerden uzak durulması öngörülmektedir. (IBRD, 2006, s. 19; Saghir, 2007)

Son dönemlerde özel sektör katılımıyla ilgili pek çok anlaşmanın iptal edildiğine ilişkin tespit, gerek muhalif hareketler, gerekse Dünya Bankası'nın üzerinde hemfikir olduğu bir görüştür (IBRD, 2006, s. 5, PSIRU, 2006, s. 6). Bu başarısızlığın nedeni, muhalif hareketlerin düşüncesine göre, gelişmekte olan ülkelerde su sektörüne yapılan sermaye yatırımlarının getirisinin yatırım maliyetlerini karşılayamayacak kadar düşük olmasıdır (PSIRU, 2006, s. 7). Banka da, benzer bir şekilde, bu alanda ilerleme sağlamanın yollarından birinin de devletler ve şirketler arasında düzenlenen sözleşmelerin özellikle fiyatlandırmayla ilgili maddelerinin açıkça ve devletler ile şirketlerin yüklenimlerinden kaçamayacakları hukuki bağlayıcılığa sahip bir dille yazılması olduğunu belirtmektedir. Dünya Bankası ayrıca, yerel mahkemelere güvenin olmadığı uyuşmazlıklar için, "bağımsız" olarak tanımladığı

uluslararası tahkim mekanizmalarını önermektedir. Dünya Bankası programları sırasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar ve toplumsal çıkarların yeterince kollanmadığına dair olumsuz izlenimlere karşı bankanın önerisi, devletin şirketlerle yaptığı sözleşmelerin halk tarafından adilmiş gibi algılanacağı bir içerikte hazırlanmasıdır (IBRD, 2006, s. 5). Bu cümleden de anlaşılmaktadır ki, banka, gerçekte, özel sektör katılımının toplum açısından adil olmayacağını bilmekte, fakat, halkların bu süreci kendi yararlarına imiş gibi algılamalarını, diğer bir deyişle üçüncü "P"yi, yani "ortaklık" boyutunu gerçekten önemsemektedir. Banka tarafından yürütülmekte olan çalışmaların sürekli olarak aksayan hususlara odaklanması ve sıkça strateji değişikliğine gidilmesi, uluslararası sermayenin bu alana olan ilgisinin azalmadığını ortaya koyarken, muhalif hareketler, son dönemde özelleştirme-karşıtlığı açısından yaşanan olumlu örneklerden hareketle bütün ulus ötesi su şirketlerinin gelişmekte olan ülke piyasalarından çekildiğini belirtmektedir. (Reclaiming Public Water Discussion Paper, 2006, s. 2)

Bankaya göre, özel sektör katılımını arttırmanın ve kamu-özel işbirliği projelerini yaygınlaştırmanın yolu:

1. Sürdürülebilir ve kredibilitesi yüksek bir politik program ile kurumsal çerçeve;
2. Riski azaltan finansal ürünler ve yereldeki mali piyasaların derinlik kazanması;
3. Bu kapasitelerin yaratılması için gereken zaman ve kaynaklara yatırım,

konusunda sabırlı olunmasından geçmektedir. (Saghir, 2007)

Diğer yandan, banka raporlarında, hükûmetler ile özel şirketler arasında bağıtlanan özel sektör katılım sözleşmelerinin farklı biçimlerde olabileceğinin altı çizilmektedir:

1. Yönetim Sözleşmesi: Bu sözleşme tipinde özel sektör, belli bir komisyon karşılığında su yönetim hizmeti vermektedir. Muhatap ise, topluma su yönetim hizmetini vermekten sorumlu resmî otorite, yani belediyeler, il idareleri ya da merkezi otoritedir. Bu sözleşmede, özel şirketlerin su kaynakları ya da altyapı yatırımları üzerinde bir mülkiyet hakkı söz konusu değildir. (IBRD, 2006, s. 9)
2. İkinci tip (Affermage Contract) sözleşmede ise, özel sektöre hizmet sunumunda yönetim sözleşmesine oranlara daha fazla esneklik tanınmaktadır (Plummer, 2000). Bu sözleşmede, özel sektörün altyapıyı finanse etme gibi bir sorumluluğu bulunmamakta, muhatabı olan resmî otoriteden sattığı su miktarı bazında bir komisyon almaktadır. Bu komisyon, genelde, halka faturalanan su bedellerine eşit değildir. İşletimi mümkün kılan varlıkların mülkiyeti özel şirkete; altyapının mülkiyeti ise muhatap konumundaki resmî otoriteye aittir. (IBRD, 2006, s. 9)
3. Kiralama Sözleşmesi'nde (Lease Contract) özel şirket su dağıtım işini üst-

lenmekte, su hizmetinin bedelini müşterilerden tahsil etmekte, muhatap konumundaki resmî makama belli bir komisyon ödemekte; fakat altyapı yatırımlarını finanse etmemektedir.

4. Ayrıcalık Sözleşmesi'nde (Concession Contract) ise, özel şirket su dağıtım işini ve işin gerektirdiği finansmanı üstlenmekte; fakat altyapı varlıklarının mülkiyeti resmî otoritede kalmaktadır.
5. Tümden Devir Sözleşmesi'nde (Divestiture Contract), özel şirket hem bütün su dağıtım işini ve işin gerektirdiği finansmanı üstlenmekte, hem de altyapı yatırımlarının mülkiyeti bütünüyle şirkete geçmektedir. (IBRD, 2006, s. 9)

Gerek Dünya Bankası'nın gerekse OECD'nin suyun metalaşma sürecinde farklı ülkelerin özgüllüklerini göz önüne alarak hazırladıkları su kaynakları yönetim modelleri, bir sonraki bölümde daha etraflı olarak değerlendirilecektir.

Suyun metalaşması sürecinin pek çok değişik boyutu üzerinde yoğunlaşan Dünya Bankası, örneğin, özel sektör katılımının farklı ülkelerde farklı stratejiler izlemesi gerektiği görüşündedir. Genel stratejinin, mevcut müşterilerin kalitesini iyileştirmek ya da su satış bedellerini ucuzlatmaktan ziyade yeni müşteriler edinmek olması gerektiğinin altını çizen banka raporlarında, özel sektör katılımının toplumsal olarak benimsenmesinde özgüllüklerin önemine de işaret edilmektedir. Örneğin, La Paz'daki El Alto Ayrıcalık Sözleşmesi'nde hükûmetin suya erişimi olmayan kesimlere hizmet götürülmesi yönündeki güçlü talebini dikkate alan firmalar öne çıkarken; Manila'daki Ayrıcalık Sözleşmesi ihalelerini kazanan şirketler, su fiyatlarında en büyük düşüşü sağlayacakları taahhüdünde bulunanlar olmuştur (IBRD, 2006, s. 18). Benzer şekilde Hindistan'ın Kerala eyaletinde de Dünya Bankası'nın yanı sıra Hollanda, Danimarka ve Japon kalkınma bankaları, suyun ticarileştirildiği sürecin başlangıcında tamamı devlete ait olan su idareleri ile birlikte çalışmışlardır. Buna karşın 1980'li yıllardan başlayarak Dünya Bankası strateji değişikliğine gitmiş; bu ayrı devlet su idarelerinin tek bir tekel altında toplanmasını istemiş ve mevcut hükûmetin su yönetimi üzerindeki bütün hakları ortadan kaldırılmıştır. (Kumar, 2007, s. 25)

Suyun metalaşması sürecinde toplumsal tepkilerin de uluslararası kuruluşların yönelim ve stratejilerini belirlemelerinde önemli bir etkiye sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda muhalif hareketlerin asıl odaklandığı konunun mülkiyetin el değiştirmesi ile sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin PS I, çalışmalarında, özel su şirketlerinin devletten daha etkin çalışamadığını ispatlamaya ağırlık vermektedir. Ancak, örgütün, tezini savunurken düştüğü ikilem ilginç bir görüntü arz etmektedir: Su özelleştirmeleri bazı ülkelerde başarısızlıkla sonlanmakta, bu başarısızlık su hareketleri tarafından esas olarak aşırı borç yükü altındaki devletlerin su fiyatlarını sübvanse edememesi ve halkın da –uygulanan yapısal uyum programları dolayısıyla– su bedellerini ödeme gücünden yoksun olmasıyla açıklanmaktadır (PSIRU, 2006, s. 14). Bu yoruma göre, muhalif hareketlerin başarı

olarak tanımladıkları durum, gerçekte, bu hareketlerin büyük eleştirilerine hedef olan uluslararası finans kuruluşlarının eseridir. Öyle ki, bu yaklaşıma göre, toplumun ödeme gücü yapısal uyum programları yüzünden erimiş; ve devletler de aşırı dış borç yükü yüzünden su fiyatlarını sübvanse etmekten mahrum edilmiş olmasa su özelleştirmeleri sorunsuz bir şekilde uygulanacaktır. Böyle yapmakla, muhalif hareketler Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nu hem suçlu ilan etmekte, hem de özelleştirmelerin başarılamamasını, ya da kendi başarılarını bu iki kurumun politikalarına bağlamaktadır. Öte yandan, aynı yaklaşım tarzının, suyun bir meta haline gelmesi olgusunun kendisini ya da kapitalizmin aşırı üretimi devam ettikçe su kaynaklarının ilelebet tükenecek olmasını değil; sadece su kaynakları üzerindeki denetim yetkisi ya da mülkiyetin devlette mi yoksa özel sektörde mi kaldığını sorguladığı görülmektedir. Afrika Su Network'ü, Latin Amerika Su Network'ü RED-VIDA ve Avrupa orijinli Kamu Suyunu Geri Talep Etme Networkü'nün kurucu üyelerinden ve aynı zamanda insanların su hakkı üzerine Yüksek Komisyon üyesi olan Anil Naidoo'nun aşağıda alıntılanan saptaması da yukarıdaki tespiti doğrular niteliktedir:

> "Biz, özel şirketlerin bir rolü olmadığına inanmıyoruz, onların da tabii ki rolü var; ancak, özel şirketler suyun insanlara ulaştırılmasında yardımcı rolü üstlenebilirler. Fakat, suyun kontrolü onlarda olamaz..." (Naidoo, 2008, s. 132)

Su kaynakları üzerinde mülkiyet hakkına odaklı bir muhalefetin olası sonuçları hakkında fikir veren somut gelişmelerden biri de Bolivya-Cochomamba'da verilen toplumsal mücadelede bugün gelinen noktadır. Ülkede su mücadelesine önderlik eden Coordinadora adlı toplumsal ittifak kamusal içme suyu idaresinde üst düzey yönetim kadrolarına geldiği halde ülkedeki su adaletsizliğinde bir azalma olmadığı, yoksul kesimlerin –üstelik hizmet sunum kalitesi son derece kötü olan– su için hâlâ çok yüksek bedeller ödediği bildirilmektedir. Sonuç olarak, ekonomik güce sahip olanlar ve üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranlar bu çatışmadan kazançlı çıkarken; söz konusu kazanç, toplumun yoksulları tarafından finanse edilmektedir (Ledo, 2006, s. 87). Cochomamba kentinde verilen su mücadelesinde bugün gelinen noktayı yukarıdaki gibi aktaran yazar, bu durumun, suyun metalaşması ve kapitalist üretim biçimi ile ilişkisini ise şu sözlerle betimlemektedir:

> "Kentte 1998 yılından bu yana en hızlı büyüyen sektör iletişim sektörü oldu. Bu hızlı büyüme, bir yandan, yerel, ulusal ve uluslararası ölçeklerde telefon, internet vb iletişimde rekabetin hızla artmasına yol açarken, iletişim fiyatlarında da çok hızlı bir düşüşü beraberinde getirdi. Kentin her yanı hızla internet kafelerle dolmaya başladı. Kapitalistleşmenin hızlanmasıyla birlikte ülkenin her yerinden kente akın etmeye başlayan işgücü, gayrimenkul piyasalarını harekete geçirdi ve emlâkçılar, bütün verili kural ve düzenlemeleri, altyapının en zorunlu olanlarını bile by-pass ederek kenti yeniden inşa ettiler. (Ledo, 2006, s. 91, 97)"

Mülkiyetle ilgili olarak Anderson ve Leal ise, hakların devri ya da özel mülkiyeti destekleyen "önceden mülk edinme" benzeri doktrinlerin söz konusu olmadığı koşullarda su piyasalarının oluşmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.

Yazarlara göre, önceden mülk edinmeye izin veren sistemler suyla ilişkili mülkiyet haklarının, su ticareti yapılmasını mümkün hale getirecek şekilde yeterince tanımlanmış olmasını ön-şart olarak gerektirmektedir (Anderson ve R.Leal, 1989, s. 438). Dünya Bankası da benzer şekilde, su üzerinde mülkiyet tesisini belirleyen hakların suyun metalaşma sürecinin en başında açık bir şekilde tanımlanmış olmasının önemine dikkat çekmekte ve mülk edinme hakkı ile kullanım hakkı ayrımının yapılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca bankanın, hak temelli su yönetim sistemlerinin kurulmasında gerek yasal gerekse idari açılardan giderek pratik deneyim kazandığı vurgulanmaktadır (World- bank, 2004, s. 16). Banka raporunda önemine işaret edilen mülkiyet hakları arasındaki net ayrışma, toplumsal hareketlerin su kaynaklarının mülkiyetinin devletlerde kalması gerektiği yolundaki talebine, uluslararası su lobisi tarafından verilmiş bir yanıt gibi görünmektedir. Başka bir deyişle, Dünya Bankası'nın, su kaynaklarının mülkiyetinin devletlerde kalmasında bir sakınca görmediği ve özünde, su kaynaklarının kullanım hakkının kimin elinde olacağı ile ilgilendiği görülmektedir.

Toplumsal hareketlerin mülkiyete endeksli, yukarıda aktarılan bu, oldukça kuşku götürür çabalarına karşın; suyun metalaşma sürecinin erken aşamalarında toplumun sürece rıza göstermesini sağlamanın Dünya Bankası için önemli ve öncelikli hedeflerin başında geldiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda detaylı kamuoyu araştırmalarının yapılmasını öneren Dünya Bankası'nın, her kullanıcının ödemeyi kabul edeceği su bedellerinin önceden bilinmesinin ne denli önemli olduğunun altını çizmektedir. Bazı kullanıcıların karşılığında düşük bedeller ödemek koşuluyla günde sekiz saat su verilmesini kabul edebileceği; diğer bazılarının ise suyunun hiç kesilmemesi karşılığında yüksek bedeller ödemeye razı olabileceği ve bütün bu farklı tercihlerin bir arada değerlendirilmek zorunda olduğu belirtilmektedir (IBRD, 2006, s. 43). Farklı gelir gruplarına suyun farklı bedellerle tahsis edilmesini öngören bu planlar kuşkusuz başlangıç aşamasında uygulanabilecek, ancak piyasalaşmanın ileri evrelerinde terk edilmesi gerekecek önermelerdir. Çünkü suyun değerinin piyasada belirlenmesi, fiyatın iradi olarak bir otorite tarafından belirlenmesini dışlayan bir durumdur.

Toplumsal rızanın sağlanmasında en önemli bileşeni oluşturan işçi sınıfı ile ilgili olarak, bu kesimden gelen muhalefetin reform sürecini durdurma ve tersine çevirmede çok etkili olduğu belirtilmekte; bu nedenle de sendikaların en başından itibaren sürece dahil edilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Buenos Aires suyunun özelleştirilmesinde bu yöntemin izlendiği ve çok başarılı olunduğu belirtilmekte; bu sayede işçi sendikalarının muhalefet etmek yerine su özelleştirme komitelerinin parçası haline getirildikleri anlatılmaktadır. Toplumsal muhalefetin bütün katmanlarını da analiz eden Dünya Bankası, bu alanda da değişik stratejiler önermektedir. İşçilerle interaktif ilişkiye geçilirken, hangi işçi sendikalarının gerçekten işçilerin çıkarlarının temsilcisi olduğu; hangilerinin ise işçilerden bağımsız hedefleri olduğunun önceden bilinmesinin, Dünya Bankası'nın stratejilerinin başarıya ulaşmasında önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. (IBRD, 2006, s. 44)

Dünya Bankası'nca yapılan araştırmalar bazı ülkelerde de, suyun metalaşması üzerinden su yönetiminin etkinliğini arttırmanın, yalnızca hükûmeti finansman yükünden kurtarmaktan daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Trinidad'da suyun metalaşmasında öne çıkan talep su idaresinin etkinliğini arttırmak biçiminde olmuş; aynı nedenden ötürü de, finansman, su şirketlerinden ziyade hükûmetin kendisi ve kalkınma bankalarından temin edilmiştir. (IBRD, 2006, s. 18)

Bankanın su ile ilintili bütün raporlarında altı sıkça çizilen "etkinlik" vurgusuyla bağlantılı olarak, muhalif hareketlere göre, suya yapılan özel sektör yatırımları gerçekte etkin değildir. Çünkü pek çok ülkede ve kıtada özel şirketler su sektöründen çekilmeye mecbur bırakılmakta; bu da su şirketlerinin yaptıkları yatırımlardan zarar etmesine yol açmaktadır (Hoedeman, 2006, s. 2). Suyun metalaşmasının düşünsel geri planını örgütleyen uluslararası kuruluşlarla karşıtlar arasındaki yorum farkını kavramsal açılımlardan da izlemek mümkündür. Örneğin muhalif hareketlere göre suyun ticarileştirilmesi süreci "ideolojik tek-kültürlü" bir süreçtir (Hoedeman, 2006, s. 2). Bu tarz açılımlarda, sürecin, sermaye birikiminin yapısal ihtiyaçlarıyla neden ve nasıl örtüştüğü sorularının yanıtlarına rastlanmamaktadır. Uluslararası kuruluşların "etkinlik" vurgusu, bütünsel olarak sermaye birikim sürecine dair bir beklenti olduğu için sermayenin bazı ülkelerde karşılaştığı güçlükler dolayısıyla "su kullanımının etkin hale getirilmesi" ya da "su kaynaklarının verimliliğinin arttırılması" hedeflerinin askıya almasının beklenemeyeceği de açık hale gelmektedir.

Dünya Bankası'nın yoğunlaştığı bir diğer strateji ise, suyun metalaşması sürecinde gereken reformlar için, devletlerin önceden doğru ve popüler desteği arkasına almış bir lideri belirlemesidir. Bu bağlamda, su hizmetleri önceden belediyeler tarafından verilmekteyse bu lider mutlaka belediye yönetiminden ya da en azından merkezi hükûmetten biri olmalıdır. (IBRD, 2006, s. 19)

Özel sektör katılımında Dünya Bankası tarafından hükûmetlere önerilen yol haritasında altı temel adım dikkat çekmektedir:

1. Reformun hedeflerinin açık ve anlaşılır bir şekilde belirlenmesi;
2. Reformun, hükûmetin hangi organının önderliğinde gerçekleştirileceğinin önceden tespit edilmesi;
3. Yönetim yapısının, örneğin, proje ekibi ve yürütme grubu şeklinde belirlenmesi;
4. Yapılacak işlerin ayrıntılandırılması;
5. Hükûmetin elinde mevcut uzmanlar ile dışarıdan istihdam etmek zorunda olduğu kadroların ayrımının yapılması;
6. Yapılacak işlerin sıralaması ve ambalajlamanın nasıl yapılacağının önceden bilinmesi.

Özel sektör katılım sözleşmelerinin dizaynı sonucunda, hükûmetler tarafından korunması hedeflenen gruplara çok aşırı maliyetler yüklenmiş olabilir. Ya da

tersine, hiç amaçlanmadığı halde, reformları önlemeye çalışan ve politik nüfuza sahip olan gruplara yansıtılan fiyatlarda aşırıya kaçılmış olabilir. Böyle durumlarda bankanın önerisi, hükûmetlerin, fayda ve maliyetlerin farklı yollardan dağıtılmasını sağlayacak yeni düzenlemelere gitmesidir (IBRD, 2006, s. 34). Muhalefetin önlenmesiyle ilgili olarak ise banka, suyun ticarileşmesi sürecinde kullanıcıların çıkarlarının çatışabileceğine işaret etmekte ve öncelikle yoksullar ile kadınların hedeflenmesini önermektedir. (IBRD, 2006, s. 41)

4. OECD-Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı OECD, 1947'de, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın Marshall Planı çerçevesinde yeniden inşası amacıyla kurulan OEEC-Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nden 1961 yılında doğmuş bir uluslararası kuruluştur. Örgütün kendisi için belirlediği misyon, üye devletlerin mali istikrarı kaybetmeden sürdürülebilir ekonomik büyümeye ulaşmaları için ihtiyaç duydukları yardımı sağlamaktır. OECD'nin Kuruluş Sözleşmesi'nde ayrıca, örgütün, diğer ülkeleri de kapsayacak şekilde genişlemesi ve dünya ticaretinin ayrımcılık yapılmayan, çok taraflı bir tarzda büyümesine bu yolla katkıda bulunması öngörülmektedir (OECD, 1961). Halihazırda 30 üyesi bulunan örgüt, esas olarak EKÜ devletlerinin katılımıyla oluşmuş, erken aşamada "stratejik" olarak görülmeleri dolayısıyla bu statüde olmayan Türkiye ve Meksika gibi bazı ülkeler de üye olarak alınmıştır.

Örgüt, suyun metalaşmasında izlenecek yol haritasının farklı boyutlarına dair stratejiler üretmektedir. Bu bağlamda örneğin, yönetimsel ergin kamuda kalması ve finansmanın özel sektöre devredilmesi; kamunun su hizmetlerinin finansmanı için ayırdığı bütçeyi arttırması ve böylece, zenginlerin su faturalarının yoksullarınkinden daha yüksek olmasının sağlanması önerilmektedir (OECD, 2006a). Burada öngörülen, su dağıtımının devletler tarafından üstlenilip, devletin suyu yoksullara ucuz, zenginlere ise pahalı fiyatlardan vermesi değildir kuşkusuz. Bunun yerine, suyun iletim ve dağıtımının, fiyat piyasada belirlenecek biçimde tamamen ticarileştirilmesi ve devletin, bu piyasa fiyatları üzerinden yoksulları sübvanse etmesi, yani, piyasada oluşacak fiyatla yoksullardan eksik tahsil edilecek su bedeli arasındaki farkın devletler ya da yoksul kesim tarafından şirketlere ödenmesi hedeflenmektedir. Bu gerekçeden ötürü, devletlerden su hizmetleri için ayırdıkları bütçeyi arttırmaları istenmektedir.

Dünya Bankası'ndan farklı olarak OECD tarafından geliştirilen yetki devri biçimleri hem oldukça büyük bir çeşitlilik arz etmekte hem de örgütün suyun metalaşması sürecinde ne kadar aktif bir biçimde yer aldığını göstermektedir:

YSD	(BOT/Build-Own-Transfer): Yap-Sahiplen-Devret
YSİD	(BOOT/Build-Own-Operate-Transfer): Yap-Sahiplen-İşlet-Devret
YSİ	(BOO/Build-Own-Operate): Yap-Sahiplen-İşlet

YİÖD	(BOTT/Build-Operate-Train-Transfer): Yap-İşlet-Öğret-Devret
YRİD	(BROT/Build-Rehabilitate-Operate-Transfer): Yap-Rehabilite et-İşlet-Devret
TYFİ	(DBFO/Design-Build-Finance-Transfer): Tasarla-Yap-Finanse et-Devret
TYİD	(DBOT/Design-Build-Finance-Operate): Tasarla-Yap-Finanse et-İşlet
O	(JV/Joint Venture): Ortaklık
İ&B	(O&M/Operation and Maintenance): İşletme ve Bakım
ÖSK	(PSP/Private Sector Participation): Özel Sektör Katılımı
RİD	(ROT/Rehabilitate-Operate-Transfer): Rehabilite et-İşlet-Devret
DİD	(TOT/Transfer-Operate-Transfer): Devret-İşlet-Devret
	(Kaynak: OECD-Environment Directorate of Environment Policy Committee, 2006b)

Yukarıdaki tablo, metalaştırma stratejilerinin, farklı toplumsal yapıların özgüllüklerine uygun olarak ve süreç içersinde ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verecek biçimde geliştirildiğini düşündürmektedir. Diğer yandan, bu stratejilerin zaman içinde test edildiği ve uygulamada sorun çıktığı takdirde ya söz konusu stratejiden tümüyle vazgeçildiği ya da revize edildiği düşüncesini destekleyen açıklamalara da rastlanmaktadır. Örneğin OECD tarafından düzenlenen Küresel Forum'a sunduğu tebliğinde Gleick son dönemde sermayenin,

- Ayrıcalık Sözleşmelerinden giderek uzaklaşarak Kiralama Sözleşmeleri ile Q&M/Kalite ve Bakım Sözleşmelerine yoğunlaşmakta olduğunu;
- Benzer şekilde su arzından atık su işleme sektörüne doğru da bir geçişin olduğunu;
- Ulusal hükûmetler tarafından sağlanan finansmanın yerel hükûmetlere ve özel sektöre doğru yönelmeye başladığını;
- Küresel ölçekteki döviz kurları riskinin hükûmetleri yerel kaynaklar bulmaya zorladığını belirtmektedir. (Gleick, 2006, s. 2, 4)

Zaman zaman OECD içindeki farklı kaynaklardan birbiriyle çatışan önermeler de gelebilmektedir. Örneğin, Gleick su arzından, atık su işlemeye doğru bir yönelimin olduğunu söylerken, OECD Yatay Proje'sinde de, sulama kanalları, hidroelektrik santralleri gibi konuların bir yana bırakılması ve öncelikle bütünüyle içme suyuna odaklanılması, ülke tercihlerinde ise yeni gelişen piyasalarla içme suyu erişimine ulaşamayan halk kesimlerinin yoğun olduğu GKÜ'lere öncelik verilmesi önerilmektedir (OECD, 2007, s. 20). Projenin önermesinden hareketle öncelikli hedefin, suyun ticarileşmesi konusuna popüler desteğin sağlanması olduğunu öngörmek mümkündür. Gerçekten de suya erişimi olmayan kesimlerin bir bedel ödemeleri karşılığında bile olsa sonunda suya kavuşmak için suyun metalaşması sürecine destek vereceklerini düşünmek yanlış olmayacaktır. Böylelikle, suyun ticari bir mal haline gelişine toplum nezdinde geniş bir meşruiyet kazandırmanın amaçlandığı düşünülebilir.

Yine yukarıda sözü edilen OECD Yatay Projesi kapsamında başlatılan bir diğer çalışma ise "Su için Sürdürülebilir Finansman" başlığını taşımaktadır. Aralık 2008'de toplanan Sürdürülebilir Kalkınma Konulu Küresel Forum adlı girişimde hükûmetler, özel sektör ve sivil toplumun rolleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu girişimin çıkış noktası ise OECD'nin Yatay Projesinin, sürdürülebilir finansmanı da kapsayacak şekilde 5. Dünya Su Forumu'nda başlatılması görüşü olmuştur. Dünya Su Konseyi ve OECD'nin işbirliği ile hazırlanan ODA-Resmî Kalkınma Yardımlarına dair istatistiklerin de yer verildiği çalışmada,

- Suya erişimi olmayan dünya nüfusunun 2015 yılına kadar azaltılmasının hedeflendiği;
- Su sektörüne destek amaçlı yardımların 2001'den beri artmakta olduğu;
- Söz konusu yardımların toplam kalkınma yardımları içindeki oranının yüzde 9'a ulaştığı;
- Buna karşın su sektörüne yapılan yardımların alt-Sahra Afrikası gibi bu yardımlara en fazla ihtiyaç duyan ülkeler yerine, zaten belli bir gelişme yoluna girmiş olan ülkelere gittiği belirtilmektedir. (DACnews, 2008)

Bir yandan uluslararası kurumlar arasındaki nesnel bağlantı ve işbirliğinin düzeyini de ortaya koyan bu yönelim, OECD Yatay Projesinde 2007 yılında öngörülen "sulama kanalları, hidroelektrik santralleri gibi konuların bir yana bırakılması ve öncelikle bütünüyle içme suyuna odaklanılması" konusundaki stratejinin bir yıl sonrasında uygulamaya konduğunu göstermektedir. Bu strateji farklılaşmasının pek çok farklı nedeni olabilir. Bunlar arasında en fazla öne çıkan ise, örgütün, "başarısızlık" olarak nitelendirdiği, tekrar devlete dönen kamu-özel işbirliği projeleri, bunun da ötesinde suya erişimin oldukça kısıtlı olduğu ülkelerde sürece karşı harekete geçen toplumsal dinamikler olduğu düşünülebilir.

Örgüt çalışmalarında son dönemde dikkat çeken bazı eğilimlere de işaret edilmektedir. Bu eğilimler, farklı sermaye gruplarını suyun ticarileştirilmesi sürecinde olası risklere karşı uyarmasının yanı sıra, yabancı yatırımcıları cezbetmek isteyen hükûmetleri neler yapmaları gerektiği konusunda uyarmak gibi iki önemli işleve sahiptir. Söz konusu eğilimlerden bir tanesi, uluslararası su şirketlerinin son yıllarda geçiş ekonomileri ile GOÜ'lerdeki faaliyetlerini azaltmaya başlamış olmalarıdır. OECD'ye göre bunun en önemli nedeni, su operatörlerinin yatırım yaptıkları bu ülkelerde çok büyük politik ve ekonomik risklerle karşı karşıya bulunmalarıdır. Çünkü, su dağıtım şebekelerinin kurulabilmesi için muazzam ölçekte altyapı sermaye yatırımları gerekmekte ve yüksek sermaye maliyetleri dolayısıyla kredilerin geri ödemeleri çok uzun süreçlere yayılmaktadır. Oysa, yabancı yatırımcılar için yatırdıkları sermayenin geri dönüşünün güvence altında olduğunu bilmek son derece önemlidir. Bütün bu nedenlerden ötürü, OECD, su alanına yatırım yapan uluslararası şirketler ve finans kuruluşlarının, kamu-özel işbirliği açısından da önem arz eden "yatırımcılar için uygun bir iklim", "kabul edilebilir risk düzeyleri" gibi konulara büyük bir hassasiyet gösterdiklerini belirtmektedir.(OECD, Observer, 2006, s. 6)

Örgütün bu trendle ilişkili olarak önümüzdeki döneme dair projeksiyonları içersinde, su yatırımı yapacak uluslararası şirketler ile kamu-özel işbirliği projelerinin büyük olasılıkla OECD ve yeni gelişen piyasalar gibi kurumsal altyapısı ve yatırım iklimi açısından daha uygun olan ülkelere yöneleceği şeklindedir (OECD, Observer, 2006, s. 6). Olabilirliğinden bağımsız olarak, bu tarz öngörülerin yabancı yatırımcı çekmek isteyen ülkeler üzerindeki olası etkilerini öngörmek zor değildir. Gerçekten de Kasım 2008'de Nepal hükûmeti ile Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve İngiltere Uluslararası Kalkınma Bakanlığı arasında yapılan bir anlaşmada, ülkeye 2009-2011 yılları arasında 1 milyar 50 milyon Dolar tutarında bir kredinin tahsis edilmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır. Söz konusu kredi, tarım, istihdam, sosyal alan ve altyapı yatırımları olmak üzere dört alanla sınırlı tutulmuştur. Kredi tahsisatı yapan üç kurumun en fazla kaygı duyduğu konuların başında yolsuzluk ve kredi geri dönüşlerinin aksamaya uğramasının geldiği bildirilmektedir. (Kantipur, 2008)

Örgüt açısından önem arz eden bir diğer konu ise tarım ve suyun metalaşması arasındaki ilişkidir. OECD bloğu içindeki toplam su kullanımının yüzde 45'inin tarımsal alana ait olduğunun belirtildiği raporlarda, tarımsal su kullanımının kirliliğin de başat nedenleri arasında olduğuna işaret edilmektedir (OECD, Observer, 2006, s. 6). OECD bloğunda tarımda kullanılan su miktarları konusunda OECD ve UN verilerinin birbirinden farklı olduğu dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, verili tarih aralıkları içinde örgüte yeni dahil olan ülkelerde tarımsal üretimin payının yüksekliğinin örgüt ortalamalarını da yükseltmiş olması olabileceği gibi; kullanılan farklı istatistik yöntemleri de olabilir. Birincisiyle ilgili olarak, bu alt bölümün girişinde de belirtildiği gibi örgütün halen 30 üyesi vardır ve bu üyelerin 5 tanesinin örgüte katılımı 1995 yılı ve sonrasında olmuştur. Yeni katılan ülkelerin tamamı eski Doğu Bloku ülkelerinden olup; yine tamamı GKÜ kategorisine giren[12], yani tarımsal su kullanımları OECD ortalamalarını yükseltebilecek ülkelerdir. İkincisiyle ilgili olarak ise, tarımda kullanılan su miktarlarına dair oldukça ilginç bir literatür ve birbirinden farklı, çelişik veriler bulunmaktadır. 2008 yılında Stockholm'de düzenlenen Dünya Su Haftası'nda Dünya Su Ödülünü kazanan Profesör John Allan'ın 1993 yılında geliştirdiği "fiili su" (virtual water) kavramı, geçim mallarının üretiminde gereken toplam su miktarlarını tarım ya da sanayi ayırımı yapmadan hesaplamaya katmaktadır. Bu hesaplama tarzına göre, örneğin, 1 kg bifteğin elde edilebilmesi için gereken toplam su miktarı 22 bin litredir. Benzer şekilde bir fincan kahvenin içilebilir duruma gelene kadar gerektirdiği su miktarı da 140 litredir. Su kullanım miktarlarının bu kadar yüksek görünmesinin nedeni ise, 1 kg biftek için harcanan suyun hesaplamasına hayvanın yaşam süresi boyunca içtiği suyun yanı sıra, beslendiği otlakların sulanmasında kullanılan suyun, bir tek hayvanın 1 kg etine isabet eden miktarlarının da hesaba katılıyor olmasındandır (Hoekstra ve Chapagain, 2008, s. 15). Öte yandan, böylesi bir hesaplama tarzının, suyun giderek kıtlaşan bir kaynak haline gelmesinde sorumluluğun sürekli artan

12 Bkz. http://www.oecd.org/document/58/0,3343, en_2649_201185_1889402_1_1_1_1,00.html

dünya nüfusuna bağlanması gibi bir riski barındırdığı açıktır. Bu yöntem, her biri meta formunda üretilen geçim mallarının, toplumların gerçekten ihtiyaç duyduğu miktarlar ve çeşitlerden tamamen bağımsız biçimde, yalnızca değişim değerleri, yani nicelikleri için üretildiği toplumsal düzenin gözlerden gizlenmesine hizmet ettiği ölçüde benimsenip kullanıma sokulacak gibi görünmektedir. Yöntemle ilgili diğer sorun ise, geçim mallarının çoğunluğunu gıda ve tekstil gibi tarım kaynaklı üretimin oluşturmasıdır. Tarımda ve endüstride kullanılan su miktarlarını ayrıştırmayı güçleştiren bu hesaplama biçiminde, tarımın da hızla kapitalistleşmekte olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla, bu hesaplama yönteminin, esas olarak dünya ölçeğinde tarımda liberalizasyonu hızlandırmaya hizmet edeceğini öngörmek yanlış olmayacaktır. Zira, bu yöntemden yola çıkılarak geliştirilen önermelere göre üretiminde fazla su tüketimi gerekli olan tarım ürünlerini su zengini ülkeler üretecek; diğerleri ise bu tür ürünleri su zengini ülkelerden ithal edecek; böylece mevcut sınırlı su kaynaklarını tasarruflu kullanmış olacaklardır (Hoekstra ve Chapagain, 2008, s. 31, 32). Kapitalizmin önemli uluslararası kurumlarından biri olan OECD'nin tarım ve endüstrideki su kullanımına dair verileri bu ve benzer nedenlerden ötürü gerçekleri yansıtmaktan uzak olma riski barındırmaktadır. Örgüt raporlarında sıkça altı çizilen,

> "OECD üyesi ülkelerde endüstri ve hane halkının ödediği su bedelleri tarımda kullanılan su için ödenenden daha fazladır... Bunun da ötesinde, OECD ülkelerinde tarımda mülkiyet hakkının tanımı yeterli olmadığı için 'kullanan öder' prensibi de gerektiği gibi uygulanamamaktadır... Bütün bu olumsuzluklara rağmen, piyasa temelli araçların kullanılması, daha etkin fiyat mekanizmalarının yürürlüğe konması vb. eğilimlerin giderek artıyor olması umut verici gelişmelerdir" (OECD, Observer, 2006, s. 6)

ve benzer tespitler de, –özellikle misyonu göz önüne alındığında– OECD'nin tarımda su kullanım verilerini neden abarttığı sorusunu yanıtlamaktadır.

İşlevsel açıdan ise, OECD'yi Dünya Bankası'ndan farklı kılan temel özelliğin, Dünya Bankası hem toplumun farklı katmanlarından gelen tepkilere hem de reform süreçlerinde izlenmesi gereken adımlara odaklanırken; OECD'nin esas olarak sermaye stratejilerine ikinci olarak da hükûmetlerin sermaye yanlısı politikaları benimsemesi ve uygulaması için gerekli yönlendirme faaliyetine yoğunlaşmış bir görüntü vermesidir. Bu bağlamda, gerçekten de, OECD belgelerinde özel sektörün yeni faaliyet alanının küçük projelerden oluştuğu; bütün dünya yerine belli birkaç ülkenin hedeflendiği; ölçek olarak yığınsal yatırımların tercih edilmeye başlandığı ve piyasaya yeni oyuncuların girmekte olduğu vb. bilgileri yer almaktadır (OECD, 2006b, s. 6). Piyasaya giren yeni oyuncular (RMEs) kategorisinin giderek genişlemesi "pazarın doğal gelişim süreci" olarak değerlendirilmekte ve raporlarda:

> "Uzun zamandan beri arzu edilen oligopol[13] piyasalardan daha açık ve rekabetçi piyasalara geçiş nihayet başlamıştır. 1990-1997 döneminde bir dizi projeye imza atan en büyük beş şirketin pazar payı yüzde 54'ü buluyordu. Buna karşın söz konusu beş şirketin 2002-

13 Oligopol piyasa ile kastedilen az sayıda alıcı ile az sayıda satıcının karşı karşıya bulunduğu sınırlı rekabet piyasalarıdır. (OECD, 2006b, s. 7)

> 2005 dönemindeki dünya pazar payı yüzde 30'a gerilemiştir. Öte yandan, şu anda en büyük beş şirketin üç tanesi gelişmekte olan ülkelerdendir" (OECD, 2006b, s. 7)

ifadeleri yer almaktadır. Örgütün rekabete atfettiği önemi ortaya koyan bu alıntı, aynı zamanda, suyun metalaşmasının kapitalizmin hangi yapısal ihtiyacı ile örtüştüğünü de göstermektedir. Bu bağlamda, tıpkı önceki bölümdeki Marx'ın analizlerinden de anlaşıldığı gibi, bir doğal kaynağın, kapitalist meta üretiminin gereksinimlerini karşılamaya yetmez duruma geldiğinde kendisinin de meta formunu alması nasıl kaçınılmazsa, kapitalist sınıfın büyük bölümü tarafından üretimde girdi olarak kullanılan bu metanın doğal ya da yapay bir tekelin tasarrufunda bulunmaması da aynı derecede önemlidir.

"Suya yeterli erişimi sağlamak için sürdürülebilir finansman" başlıklı OECD-Yatay Projesinde ise, örgüt, iki politik soruya cevap aramaktadır:

1. "Gelir etkinliği" sorununu su hizmetine herkesin erişme ihtiyacı ile uzlaştırırken, herkes için yeterli su hizmetlerinin sağlanabileceği bir düzenlemenin gerektirdiği finansal engeller nasıl aşılabilir?
2. Hem ekonomik hem de çevresel anlamda etkili bir su kaynakları yönetimini teşvik edecek dinamikler nasıl hayata geçirilebilir? (OECD, 2007, s. 3)

Aynı projede, bu sorulara yanıt olarak hükûmetlerin gelir etkinliği ile diğer politik hedeflerini uzlaştırmak zorunda oldukları; finansman için yeni ve yaratıcı yöntemlerin bulunmasının gerekliliği; finansman sorununa çözümde özel sektörün de düşünülmesi ve bunun için gerekli teşvikler ile yatırımcıya uygun ortamların yaratılmasının öneminin altı çizilmektedir. (OECD, 2007, s. 4)

Diğer yandan, RMEs kategorisindeki şirketlerin tipolojisine bakıldığında ise ana firma ile faaliyeti yürüten firmalar arasındaki ilişkilerin oldukça karmaşık olduğu gözlenmektedir. Örneğin, operatör, ana şirket tarafından su ve atık su alanında faaliyet göstermesi için kurulan bir tedarikçi; ya da ana şirketin çok yakınında sadece belli amaçlara hizmet etmesi için kurulmuş bir "araç" (SPV)[14]; veya ev sahibi ülkedeki bir sponsor ya da müşteri tarafından görevlendirilmiş EKÜ orijinli deneyimli bir şirket; ya da kendisi aynı zamanda bir ana şirket olan ve ev sahibi ülkede ortaklık ilişkisine girmiş olan firmalar olabilir. (OECD, 2006b, s. 9)

OECD'nin faaliyet alanına giren bir diğer konu ise, tekil sermayelerin daha önce faaliyet gösterdikleri alandan başka alanlara geçiş yapmalarıdır. Örgüt raporlarında, özellikle su işleme tesisi, boru ve boru hattı imalâtı, kimyasallar, tuzdan arındırma tesisleri gibi su ile doğrudan ilişkili imalât yapan firmaların su işletimine operatör olarak geçiş yapmalarının sıkça rastlanan bir durum olduğu belirtilmektedir. Su işleme tesislerinin, makinelerinin ve gerekli diğer ekipmanların üretimi, yıllık küresel cirosu 365 milyar $'ı bulan muazzam bir endüstriyi temsil etmekte olup; bu yatırımı yapma kapasitesine sahip firma sayısı azımsanamayacak kadar çoktur (OECD, 2006b, s. 12). Örgütün, bir sınıf olarak kapitalistlerin

14 SPV (Special Purpose Vehicle): Özel Amaç Aracı.

yanı sıra tekil sermayelerin çıkarları açısından da suyun metalaşması konusunu bu denli önemsemesinin nedeni ise, metalaşma sürecinin aynı anda iki yapısal ihtiyaca birden cevap veriyor olmasıdır: para-sermayenin aşırı birikiminden kaynaklanacak olası bir değersizleşmenin ertelenmesi ve suyun da bir meta formunda eklenmesiyle sermaye birikiminin hız kazanması.

Su konusunu tek tek bütün sektörler için analiz eden OECD'ye göre, inşaat sektöründeki şirketler de su iletim ve dağıtım sistemlerini üstlenmeye büyük bir ilgi duymaktadırlar. Sadece EKÜ'lerden olan inşaat firmaları değil, yanı sıra Brezilya, Kolombiya, Çin, Filipinler, Tayland ve Hindistan gibi GKÜ orijinli orta ve küçük ölçekli inşaat firmaları da su sektöründe görünmeye başlamıştır. İnşaat, su altyapı faaliyetlerinin en büyük maliyetini oluşturan kısım olmasının yanı sıra hem su şebekelerinin yapımı hem de yeşil alan projelerinde potansiyel bir kâr kaynağıdır (OECD, 2006b, s. 12). İnşaat gibi, enerji şirketleri de suyun metalaşma süreci ile yakından ilgilenmektedir. İspanyol enerji piyasasının yüzde 41'ini temsil eden Iberdola'yı örnek gösteren OECD, şirketin kısa süre önce Uruguay'da bir ayrıcalık sözleşmesi imzalayarak ve Şili'den bir su şirketini satın alarak su pazarına da girdiğini belirtmektedir. (OECD, 2006b, s. 15)

OECD raporlarına göre, finans şirketleri de su yatırımlarının mali boyutunu ve bununla bağlantılı yatırım firmalarını bir portföy tercihi gibi görmektedir. Bu bağlamda, örgüt, bankalar ve finans şirketlerinin su hizmet şirketlerini alma yönündeki eğilimlerinin giderek büyüdüğüne işaret etmektedir. Suyla ilgili finans alanında aktif olan şirketler arasında EKÜ orijinli büyük şirketlerin yanı sıra Şili, Cayman Adaları, Çin, Filipinler ve Brezilya gibi ülkelerin şirketleri de bulunmaktadır. Dünya Bankası'nın finans kuruluşu IFC[15] de, Brezilya, Filipinler ve Çin'deki su projelerine finansal yatırım yapmış ve bu şirketlerde hisse senedi ortaklığı edinmiş bulunmaktadır. Bu alandaki bir diğer örnek ise Nordic Environmental Finance Co. isimli şirketin Rusya'daki Vodokanal projesine finansman ortağı olmasıdır (OECD, 2006b, s. 12). Suyun gerek insan yaşamı için vazgeçilmez öneme sahip olması gerekse hemen hemen bütün meta üretim süreçlerine bir girdi olarak dahil olması, suya yönelik talebin kriz koşullarından bile diğer sektörlere oranla çok daha az etkileneceğini öngörebilmeyi olanaklı hale getirmekte ve sermaye gruplarının konuya ilgisini anlaşılır kılmaktadır.

OECD tarafından önemli olarak addedilen bir diğer gelişme ise, eskiden kamusal biçimde su dağıtım hizmeti veren bir dizi devlet kurumunun şimdilerde önemli ölçüde özelleştirilmiş olması ve hem kendi ülkelerinde hem de diğer ülkelerde özel su işletmeleri olarak faaliyetlerde bulunmaya başlamış olmasıdır. Malezya'da eski Penang Devlet Su İşlerinin yeni görünümü PBA Holding olmuş; Brezilya-Sao Paolo'da hisselerinin yüzde 49'u hâlâ kamunun elinde bulunan su kurumu SABESP ise, faaliyetlerini ülkenin diğer eyaletlerine ve başka ülkelere genişletmek için yasal izin almış bulunmaktadır. Çin'de de benzer gelişmeler söz konusudur.

15 IFC (International Finance Corporation): Uluslararası Finans Kuruluşu.

Diğer yandan OECD'nin "ancak, bütün bu örneklerde kamu kurumlarının tümüyle ticari bir form alması ve özel sektör gibi faaliyet göstermesi beklenirdi" (OECD, 2006b, s. 13) şeklindeki yorumundan, verilen örneklerde metalaşma sürecinin henüz tamamlanmadığı, devlet tekellerinin rekabeti kısıtlayıcı etkilerinin azalsa bile devam ettiği ve suyun henüz tam olarak rekabete açık bir piyasa malı haline gelmediği anlaşılmaktadır.

OECD'nin işaret ettiği diğer bir önemli gelişme de, su kurumlarının şirketleşmediği koşullarda suyun devlet elinde ticarileştirildiği durumlardır. Gana, İsveç ve diğer İskandinav ülkeleri ile Portekiz ve İtalya'da gözlenen bu eğilimlerde, kamu su KİT'lerinin kamusal kimliklerini koruyarak özel su şirketleri gibi uluslararası su pazarına çıktıklarının altı çizilmektedir (OECD, 2006b, s.1 3, 14). Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (EECCA) için örgüt tarafından hazırlanan raporda, su sektörüyle ilgili yönetişim yapılarının güçlendirilmesi, kamu tarafından verilen su hizmetlerinde ilave özel finansmana mutlaka yer verilmesi ve bu finansmanın en etkin biçimde kullanılması, su kurumlarının devlet yapılarından bağımsız hale getirilmesi ve faaliyetlerinin tamamen ticarileştirilmesi, yeni fiyat belirleme mekanizmalarının devreye sokulması gibi gerekliliklerin altı çizilmektedir. (OECD Observer, 2008, s. 8)

Örgüt, bir yandan su ile farklı sektörler arasındaki ilişkileri kuran çalışmalar yaparken, bir yandan da devletlerin suyun metalaşmasını bir ihtiyaç gibi hissetmelerini sağlama işlevini üstlenmiş görünmektedir. Devletlerin su hizmetleriyle ilgili hukuki ve teknik düzenlemelerinin yetersizliğine OECD tarafından verilen örneklerin başında eski Sovyetler Birliği ülkeleri gelmektedir. Bu ülkelerin muazzam genişlikte su altyapısına sahip oldukları ve halklarının teoride suya erişimi olduğunun varsayıldığı belirtilen çalışmalarda, gerçekte bölge halklarının temiz ve içilebilir nitelikteki suya erişiminin olmadığı belirtilmektedir. OECD'ye göre bunun nedeni gerek altyapının eski ve kullanılamaz olması, gerekse atık su işleme tesislerinin bulunmuyor olmasıdır (OECD Observer, 2008, s. 3). Her ne kadar bu tespitlerin doğru ve haklı olabileceği olasılığı yüksek olsa da, örgütün, asli amacının toplumları temiz ve sağlıklı suya kavuşturmaktan ziyade, özel sektörü sürece dahil ederek suyun metalaştırılması olduğu görülmektedir. Örgütün, bu soruna çözüm olarak önerdiği "evlere takılacak ön ödemeli sayaçlarla daha iyi bir talep yönetiminin sağlanması" ve "su faturalarının piyasada oluşacak fiyatlar üzerinden zamanında toplanmasının geliştirilmesi" (OECD Observer, 2008, s. 5) gibi mekanizmalar bu tezi doğrulamaktadır.

Su hizmetlerini üstlenmeye talip olan birkaç kapitalist firmanın çıkarlarını koruma güdüsü, yaygın kanının tersine bu hizmetlerin özelleştirilmesi ya da ticarileştirilmesi yönündeki baskıların nedeni gibi görünmemektedir. OECD gibi, kapitalist sistem için bir tür düşünce fabrikası gibi işlev gören bir kurumun "yerel su sağlayıcılarının oluşumu ve gelişmesini destekleyen ortaklık projeleri"ne odaklanması da bu tezi doğrulamaktadır. Geleneksel ortaklık tarzları, yerel ortakların ilelebet "junior" konumda kaldığı gerekçesiyle OECD tarafından eleştirilmekte ve yabancı ortakların bu yeni duruma adapte olmaları için neler

yapılması gerektiği, yereldeki ortakların nasıl seçileceği, kredi desteği verecek kuruluşların bu ortaklıkları nasıl, hangi formlar altında destekleyeceği detaylandırılmaktadır. (OECD, 2006a)

Suyun metalaşmasında kamu-özel işbirliği projelerinin özel sektör katılımcılarında geleneksel operatörler varlığını sürdürürken yeni katılımlar da başlamış durumdadır. Su pazarında artık küçük ve çoğunlukla kayıt dışı çalışan hizmet sağlayıcılar da faaliyet göstermekte ve UN'in Binyıl Kalkınma Hedefleri (MDGs) bağlamında uluslararası finans kuruluşları bu katılımları büyük bir ilgiyle izlemektedir. Ayrıca, yeni katılımcılar arasında EKÜ'lerden gelen kamu kuruluşları da bulunmaktadır (OECD, 2006a). Uluslararası finans kuruluşlarının bu süreci, özellikle de finansman desteğine ihtiyaç duyan kayıt dışı hizmet sağlayıcılarını bu kadar büyük bir ilgiyle izlemelerinin olası nedenlerinin başında, EKÜ'lerde mevcut para-sermayenin aşırı birikmiş olmasının geldiğini düşünmek mümkün görünmektedir. OECD tarafından yapılan ve bu çalışmanın teorik açılımı açısından dikkate alınması gereken bir diğer uyarı ise, kamu-özel işbirliği kavramının sadece kamudan su hizmetlerini devralacak şirketler ve onların kârlılıkları ile ilgili bir süreç olmadığı; yanı sıra özel şirketlerin hesap verebilirliği ve performanslarının da son derece önemli olduğudur (OECD, 2006a). Bu uyarı, bu çalışmanın bir önceki bölümünde suyun metalaşmasının suyu üretiminde girdi olarak kullanan diğer sektörlerin kapitalistleri açısından neden önemli olduğuna dair yapılan teorik analizle de örtüşmektedir.

OECD tarafından önemi vurgulanan su sağlayıcı şirketlerin performansı, hem suyun bir meta olarak piyasaya, dolayısıyla da rekabete açık hale getirilmesini sağlaması hem de olası toplumsal veya politik muhalefetlerin bu süreci geriletmesini önleyecek olması açısından önemlidir.

OECD'nin kamu-özel işbirliği projeleriyle yürütülen reform süreçlerinde kullanılmasını öngördüğü araçlar arasında;

- Son dönemin "iyi örnekleri"nin sıkça hatırlatılması: Uganda, Tunus, Fas, Hollanda ve Portekiz,
- Daha önce reforma konu olan kamu hizmetlerinden dersler çıkarılması: Bu bağlamda, kamu-özel işbirliği projelerinde (PPP) karşılaşılacak sıkıntıların daha önceki kamu sektörü katılım projelerinde (PSP) karşılaşılan sorunlarla büyük benzerlikler taşıyacağının önceden bilinmesinin önemli olduğu,
- Reform için kullanılacak araçların belirlenmesi:
    - Şirketleştirme
    - Performans anlaşmalarının kullanıma sokulması
    - Müşteri katılımının genişletilmesi
    - Mali yapının dönüştürülmesi
    - Kurumsal kapasite inşası

yer almaktadır.

5. WWC-Dünya Su Konseyi

Uluslararası su politikalarının belirlenmesinde önemli olan bir diğer kurum ise, 1996 yılında kurulan WWC-Dünya Su Konseyi'dir. Mehmet Tomanbay, örgütün amacını, "küresel nitelikte ve duyarlılıkta politikalar ve stratejiler üretmek" olarak tanımlamaktadır (Tomanbay, 2008, s. 21). Türkel Minibaş, GWP-Küresel Su Programı'nın oluşturulmasında güdülen temel hedefin WWC'nin politikalarının küresel ölçekte uygulanmasını sağlamak olduğuna işaret etmektedir (2007, s. 635). White'a göre ise, bilim, mühendislik, sanayi, çevre ve hükûmetlerin katılımıyla dünya ölçeğinde bir "su konseyi"nin kurulması, uluslararası toplumun son elli yıldan beri bütünleşmiş bir su yönetimi konusunda duyduğu kaygıların bir yansımasıdır. (White, 1998, s. 21)

Dünya Su Konseyi-WWC, IWRA'nın önerisi üzerine ve aralarında FAO, UNEP, UNDP, UNESCO, UNICEF, WHO gibi Birleşmiş Milletler kuruluşları ile Dünya Bankası'nın da bulunduğu bir dizi örgütün ortak sponsorluğu altında kurulmuştur (Eddienet, 1998). Konsey tarafından 1998 yılında oluşturulan Dünya Su Komisyonu'nun misyonu ise suyun metalaşması konusunda uluslararası kuruluşlar arasındaki işbirliğini daha görünür hale getirmektedir. Kendisine "dünya su vizyonu" adı altında bir çerçeve belirleyen Dünya Su Komisyonu, söz konusu vizyonun su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı ve yönetimi temelinde şekillendiğini belirtmektedir. Alanda uzmanlaşmış kadroların da yardımı ile yerel topluluklara ulaşmayı ve belirlenen vizyon etrafında bir fikir birliği oluşturmayı hedefleyen dünya su vizyonunun bu boyutlarıyla akademik bir çalışma olmaktan ziyade dünya çapında bir toplumsal hareketi inşa etme iddiası taşıdığı belirtilmektedir (WWC). Bu bölümün başında Birleşmiş Milletler'in ele alındığı kısımdan da hatırlanacağı gibi, sürdürülebilirlik kavramı ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel kritere dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, Dünya Su Komisyonu için belirlenen misyonun, suyun metalaşması sürecini hızlandırma ve meşrulaştırmada gerekli toplumsal desteği sağlama amaçlı çalışmalar yürütmek olduğu görülmektedir.

Dünya Su Konseyi'ne göre:

- Güney coğrafyasında, kentlerdeki yüksek nüfus artışı su kaynakları üzerine aşırı baskı getirmekte, su sunumunda kıtlığa yol açmaktadır.
- Maliyetin altında, yapay olarak düşük fiyatlandırıldığı için su tüketiminde israf doğmaktadır.
- Devlet ve yerel yönetimler, düşük yatırım, popülizm ve yolsuzluk nedenleriyle bu işi beceremektedir.
- Güvenli su üretimi, dağıtımı için hızlı özelleştirmeyle özel sektörün su üretim ve dağıtımını üstlenmesi gerekmektedir. (Minibaş, 2007, s. 635 ve Soğancı, 2008, s. 30)

Kuruluşunu takip eden yıl, 1997'de ilk WWF-Forum toplantısını Marakeş'te düzenleyen örgüt, daha sonra dünya su forumlarını üç yılda bir düzenli olarak

yapılan toplantılara dönüştürmüştür (Çınar, 2008,s.16). Forum toplantıları için belirlenen ülkeleri ortaklaştıran özellikler olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, ilk toplantıya ev sahipliği yapan Fas, su özelleştirmeleri konusunda model olarak sunulan ülkelerden biridir. Büyük su şirketlerinin son derece önemli yatırımlar yaptığı bu ülkede, kırsal ve kentsel alanda su özelleştirmeleri oldukça erken bir tarihte başlamıştır. 4. Forum toplantısının yapıldığı Meksika ise kırsal özellikleri açısından 5. Forumun toplanacağı Türkiye ile önemli benzerlikler taşımaktadır. Gerçekten de Türkiye'deki sulama birlikleri modeli Meksika örneğinden hareketle geliştirilmiştir. (Çınar, 2008, s. 148, 149)

İkinci WWF toplantısı ise 2000 yılında Lahey'de yapılmıştır (Çınar, 2008, s. 16). 2003 yılında Kyoto'da, 2006 yılında Meksika'da yapılan 3. ve 4. Forum toplantılarını, 2009'da İstanbul'da düzenlenen WWF-5. Dünya Su Forumu izlemiştir. 2000 yılında Lahey'de toplanan Dünya Su Forumu'nda su özelleştirmelerinin hızlandırılması önerilmiştir. Öneriyi yapanlar arasında Dünya Bankası ve uluslararası su şirketlerinin yanı sıra Birleşmiş Milletler de vardır (Minibaş, 2007, s. 628). 2003 yılında Kyoto'da düzenlenen 3. Dünya Su Forumu'nda ise suyun yararlarının paylaşılması konsepti öne çıkmış, yanı sıra, Bakanlar Konferansı bildirgesinde hidroenerjinin önemi bir paragrafta vurgulanmıştır (Rende, 2006, s.64). Ancak Kyoto'da düzenlenen Dünya Su Forumu'nu önemli kılan asıl gelişme, "Herkes için suyun finansmanı" başlığıyla bir panel tarafından yapılan çalışmaların yanı sıra "Camdessus Raporu" adı verilen ve su altyapı inşaatlarının finansmanı konusunu son derece kapsamlı bir şekilde ele alan ayrıntılı rapor çalışmasıdır. Söz konusu panel aslında iki yıl önce 2001'de toplam 20 üst düzey hükûmet bürokratı, finans bakanları, uluslararası kalkınma finans ajansları, ticari bankalar, fon kuruluşları, su şirketleri, su sektöründe aktif STK'lar ve saygın bilim insanlarının katılımıyla kurulmuştur. Raporda, UN üye devletlerinin 2015 yılına kadar dünyada suya erişimi olmayan nüfusu yarı yarıya azaltma konusunda taahhütte bulundukları hatırlatılmakta ve altyapı için ihtiyaç duyulan finansmanın esas olarak finans piyasalarından ve ardından da su fiyatlandırmaları ile çok taraflı finans kuruluşlarından temin edilmek zorunda olunduğunun altı çizilmektedir. Suyun farklı boyutlarının tamamının finansla ilişkili olduğu tespiti yapılan çalışmada söz konusu farklı boyutlar şöyle tanımlanmaktadır: Evsel su kullanımı, atık su toplama ve arıtma, tarımsal sulama ve drenaj, endüstriyel su kullanımı, hidroenerji, denizcilik, kaynak yönetimi, nehir-havza yönetimi, taşkın kontrolü, çevresel koruma, bilgi toplama ve iklimsel tahminlerde bulunma (Winpenny, 2003, s. vii). Bir üretim sonucunun ya da bir doğal kaynağın, –emek-gücünün ve üretim araçlarının dahil olmasıyla– metalaşmasının koşulu da, söz konusu ürünün ilişkili olduğu bütün üretim süreçlerine meta formunda girmesidir. Dolayısıyla Camdessus Rapor'unda detaylandırılan başlıkların bu kadar çeşitli olması, suyun metalaşması sürecinde sermaye sınıfının hem kararlılığını hem de bu hedefin sermaye sınıfı açısından vazgeçilmezliğini ortaya koymaktadır. Raporda, "sayılan bütün bu alanlara yatırım için gerekli kaynakların özel finans şirketlerinden gelmek zorunda olduğu"na

(Winpenny, 2003, s. 1) dair vurgu ise, üretken yatırımlara dönüştürülmek üzere stoklanmış para-sermayedeki aşırı birikimin ulaştığı düzey hakkında fikir vermektedir.

Yukarıdaki alıntılarda, su altyapı yatırımlarının uzun vadede çok büyük miktarlarda sermaye yatırımı gerektirdiği görülmektedir. Su, atık su ve hidroenerji projeleri sermayenin en yoğun kullanıldığı altyapı yatırımlarının başında gelmektedir. Örneğin ABD'de su yatırımlarının getirisinin yatırılan sermayeye oranı doğal gazdaki oranın iki katından fazla, elektrik ve telekomünikasyon sektörlerindeki oranlardan da yüzde 70 daha yüksektir (Winpenny, 2003, s.10). Sermaye-getiri oranlarının bu derece yüksek olması da su kaynaklarının sermaye gözündeki cazibesini arttırmaktadır. Sonuç olarak su yatırımlarında çok yüksek miktarlarda sermaye yatırımına gereksinim duyulmasının sermayenin aşırı birikim krizini ertelemede önemli bir işlev göreceğini öngörmek olasıdır.

Camdessus Raporu'nda, ayrıca, bu çalışmanın teorik bölümündeki tezleri doğrulayan pek çok tespitin bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, örneğin, "suyun farklı kullanım alanlarındaki gerçek ekonomik değerini yansıtmayı başaramayan gölge bir fiyatlandırmaya tabi tutulmasının hem gereksiz su kullanımını arttırdığı hem de farklı sektörlere su tahsisatında hatalara yol açtığı" (Winpenny, 2003, s. 1) uyarısı yapılmaktadır. Daha ilginç olan ise, bundan altı yıl önce yayınlanmış olmasına karşın Camdessus Raporu'nda, suyun metalaşması sürecinin sonrasına, yani meta formunu alan su kaynaklarına dayalı finansal araçların neler olabileceğine dair önermelere yer verilmiş olmasıdır. Su kaynaklarından elde edilen getirilerin büyük çoğunlukla ulusal para birimleri üzerinden realize edildiğine işaret edilen raporda, kur farklarından kaynaklanabilecek zararları asgariye indirmenin yolu olarak yabancı para birimlerine endeksli finansal araçların ihracı ve yerelliklerdeki sermaye piyasaları ve borsaların hızla genişletilip, derinleştirilmesi öngörülmektedir. Metalaşan su kaynaklarına dayalı olarak çıkarılacak menkul kıymetlere yatırılacak finansal sermayelerin olası kaynakları arasında emeklilik fonları ile "mutual funds" adı verilen riski çok yüksek yatırım fonlarından söz edilmekte; risk almaktan korkan yatırımcılara ise "suyun uzun vadede güvenilir ve istikrarlı gelir getiren bir yatırım olduğu" hatırlatılmaktadır (Winpenny, 2003, s. 14, 19). Suyun metalaşmasının sermaye birikimini hızlandıracak olmasının yanında para-sermayenin aşırı birikiminden kaynaklanan değersizleşme krizinin de ertelenmesine yardım edeceğinin ipuçlarını barındıran yukarıdaki önermeler, sermaye sınıfının ve örgütlerinin süreci ne kadar bütünsellik içinde ele aldığını ortaya koymaktadır.

Dünya Bankası ve OECD'nin belgelerinde yer verilen bazı önemli strateji değişikliklerinin Camdessus Raporu'nda da vurgulanması uluslararası kuruluşlar arasındaki fikir ortaklaşmalarına ışık tutmaktadır. Bunlardan bir tanesi de "kamu fonlarının özel sermaye tarafından çoğaltılması gereği ve özel sermayenin katılımının kamu-özel işbirliği formunda olması" yönündeki önermedir. Rapor, bu önermeyi yaparken kamu-özel işbirliği modelinin özel sektörün su kaynakları üzerinde mülkiyet hakkı tesis etmesini engellemeyeceğinin altını çizmektedir (Win-

penny, 2003, s. 2). Kamu-özel işbirliği modelinin hayata geçirilmesinde çok fazla zaman kaybedildiğinin ve bunun da maliyetlerde artış anlamına geldiğinin vurgulandığı raporda, bu sorunların ev sahibi ülkelerdeki ulusal ticaret hukukundan kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu sorunla ilgili olarak, Camdessus Raporu'nun önerisi suyla ilgili kamu-özel işbirliği modellerinin en iyi örneklerinin derleneceği kapsamlı bir çalışmanın acilen başlatılması yönündedir. (Winpenny, 2003, s. 22)

2001 yılında kurulup; Kyoto sürecinde çalışmalarını hızlandıran Panel, 2006 yılında Meksika'da yapılan 4. DSF toplantıları sırasında bu kez bir "Görev Gücü"nün oluşturulmasına karar vermiştir. Görev Gücü, 2003 Camdessus Raporu'nun, sorunun yalnızca arz boyutunu ele alması bakımından çok dar çerçeveli olduğu tespitinden hareket eden Gurria Raporu'nu yayınlamıştır. Raporda, aralarında fiyat yapıları, düzenleme, yereldeki kapasite ve yereldeki hizmet sağlayıcıları ile devlet kurumlarının farklı finansman opsiyonlarına erişiminin de yer aldığı kapsamlı bir talep analizi yapılmaktadır. Gurria Raporu, suyun metalaşmasının taleple ilgili boyutunu değerlendirirken aşağıdaki tespitlerde bulunmaktadır:

- Su hizmetlerinin sunumu öncelikle yerel bir meseledir.
- Su hizmetlerinin finansmanı esas olarak müşterilerden ve vergi ödeyenlerden sağlanır.
- Başta yoksullar olmak üzere suya erişimi olmayanlara su bağlanabilmesi için hedeflenmiş desteklemelerin yanı sıra adil fiyatlandırma sistemleri gereklidir.
- Finansal akışların yapılabilmesi için yerelde kapasitenin inşa edilmesi gereklidir.
- Projeler, arz ve talebi karşılayan ilkeli ortaklıklar üzerinden yapılandırılmalıdır.
- Finansal akışların zenginleştirilmesi, yerelde sermaye piyasalarının gelişmesini ve fon sahiplerinin yerel hükûmetlere erişim kanallarının açık olmasını ön-şart koşar.
- Daha fazla para gerekmektedir ve paranın daha iyi kullanımı esastır.
- Altyapının zayıf, sermaye piyasalarının yeterince gelişmemiş olduğu ülkelere özel önem atfedilmesi gerekmektedir.
- Ulusal ve yerel eylem planlarının yatırım düzeylerini arttırması gerekmektedir. (Van Hofwegen, 2006, s. VII-X)

Dünyadaki yerelleşme eğilimlerinin artmasıyla birlikte su hizmetlerinde yerel yönetimlerin rolünün de genişlediğine dikkat çekilen Guerria Raporu'nda, yerel özel sektör operatörlerinin son yıllarda artan oranda su piyasasına giriş yaptıkları; bu katılımın kimi zaman büyük ulus ötesi şirketlerle ortaklık tarzında, kimi zaman ise bağımsız aktörler şeklinde gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu süreçte, merkezi hükûmetlerin yetkileri yerel hükûmetlere devretme konusunda isteksiz davrandığının altı çizilmekte ve yalnızca sorumlulukların değil, bütçelerin

de yerelleşmesi gerektiğine ve merkezden yerele fon akışını engelleyen düzenlemelerin kaldırılmasının önemine işaret edilmektedir. Camdessus Raporu'nda vurgulanan tahvil ihracı, emeklilik fonlarının suya dayalı menkul kıymetlere yatırılabileceği, borç swapları vb. finansal önermelere Gurria Raporu'nda da yer verilmiş olması (Van Hofwegen, 2006, s. 2, 3, 8, 9) para-sermayenin aşırı birikiminde gelinen düzeyi ve suyun metalaşmasının gerek para sermayenin önemli bir bölümünün üretken sermaye formuna dönüşmesi, gerekse geri kalan atıl fonlar için finans piyasalarında ilave arz yaratılması suretiyle bu sıkışmayı aşmada nasıl işe yarayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Gurria Raporu'nu, bir önceki rapordan farklılaştıran en önemli başlık ise "tarımsal sulamanın finansmanı"dır. Tarımsal sulamanın finansmanının Meksika Forum'unda kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulması, Dünya Su Forumu'nun yapıldığı ülkelerin özgüllüklerine göre içerik farklılığına yöneldiğini düşündürtmektedir. Bu bağlamda, tarım, Kyoto Forum'unda öne çıkmazken görece daha fazla tarıma dayalı bir ekonomi olan Meksika'da başat rol oynamış, "her bir damla su karşılığında daha fazla hasat" cümlesi forumun sloganı haline gelmiştir (Van Hofwegen, 2006, s. 19). Bu tespitten hareketle, Dünya Su Konseyi'nin forum toplantılarını hangi ülkelerde yapacağı konusundaki kararlarının da, forum raporlarının içeriklerinin de tesadüfen belirlenmediği anlaşılmaktadır.

WWF'nin su yararlarının paylaşılması ve enerji üretimine yaptığı özel vurguların, Dünya Bankası, IWRA ve Birleşmiş Milletler'in analiz edildiği önceki alt bölümlerde geçen "bütüncül havza yönetimi" ilkesi ile tutarlılık içinde olduğu görülmektedir. Bu durum takip eden diğer WWF toplantılarında da değişmemiştir. Bu bağlamda örneğin Maude Barlow, su şirketleri, Dünya Su Konseyi ve Dünya Su Forumu'nun, genellikle Dünya Bankası politikaları üzerinden gelişmekte olan ülkelerde su özelleştirmelerini hızlandırmaya çalıştıklarını belirtmektedir (Barlow, 2006, s. 38). Diğer yandan, merkez ülkelerin sivil toplum örgütlerinde suyun metalaşmasının yalnızca gelişmekte olan ülkelerle sınırlı olduğu ve bu sürecin arkasında da sadece WWC, WWF ve Dünya Bankası ile çok uluslu şirketlerin bulunduğu kanısı oldukça yaygındır. Buna karşın, merkez ülkelerdeki pek çok gelişme hem su sorununun bir üçüncü dünya ya da kuzey-güney sorunu olmadığını hem de tek tek ülkelerin yerelliklerindeki kapitalistleşme dinamiklerinin bu süreçte en az uluslararası kuruluşlar kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, UN görüşmelerinde su konusundaki önergeye karşı çıkan, hatta bu konuda bir özel raportörlük oluşturulmasına bile itiraz eden tek ülke hem merkez ülkelerden biri olan hem de "su zengini" ülkeler arasında sayılan Kanada olmuştur (Barlow, 2006, s. 39). 1996 yılında Kanada'da yapılan Çevre ve Ekonomi Ulusal Yuvarlak Masa Toplantısı'nda da şu tespitlere rastlanmaktadır:

> "Kanada'nın su ve atık su sistemi ciddi baskı altındadır; özellikle kamu finansmanının yetersizliği yüzünden su altyapısı önemli ölçüde tahrip olmuş durumdadır. Eğer bu durum devam edecek olursa bundan en çok ülkenin su kaynakları zarar görecektir. Diğer yandan, sübvanse edilen ve değerinin altında fiyatlandırılan su ve atık su hizmetleri yü-

zünden, su kaynaklarını koruyan yenilikçi çevre teknolojileri için de bir pazar bulunamamaktadır." (Aktaran Renzetti, 1999, s. 689)

Benzer şekilde, Almanya'da kamu kullanımı için çıkarılan 4,7 milyar metreküp suyun sadece 1,4 miyar metreküpünün nehir ve göllerden, yaklaşık yüzde 70'inin ise yeraltı suyundan sağlanıyor olması da, suyun metalaşması olgusunu hızlandıran süreçlerin merkezdeki ülkelerde çok daha belirgin bir hal aldığını ortaya koymaktadır. Jean Robert, Almanya özelinde büyük şehirlerin etrafındaki yeşil alanların ve büyük nehirlerin giderek kurumakta olduğunu belirtmekte ve çoğu endüstriyel ülkede olduğu gibi Almanya'da da yeraltı su kaynaklarının neredeyse tamamen tüketildiğine işaret etmektedir. (Robert, 2003, s. 36)

Suyun metalaşması olgusunun bir üçüncü dünya sorunu olmadığını ortaya koyan başka gelişmeler de bulunmaktadır. Örneğin, kısa süre önce uluslararası su şirketlerince düzenlenen "Kalkınmanın Finansmanı" konulu bir üst düzey toplantıda, uluslararası su şirketlerinin başta Aşağı Sahra'daki Afrika ülkeleri olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerde geri adım atmak zorunda kaldıkları ve önümüzdeki süreçte yoğun olarak merkez ülkelerin piyasalarına yoğunlaşacakları duyurulmuştur. Uluslararası sermaye, aynı toplantıda, gelişmekte olan ülkelerde küçük ölçekli yerli sermaye gruplarının oluşturulması ve bu yolla "kapasite inşasına" birinci derecede öncelik verilmesi gerektiği görüşünde olduğunu vurgulamıştır. (Slaymaker, Newborne, Grimm ve Willem te Velde, 2005)

16-22 Mart 2009 tarihlerinde İstanbul'da toplanan 5. Dünya Su Forumu'nun gündemi ise:

- Çoklu su kullanımı;
- Enerji için su-su için enerji;
- Açlık ve fakirliğin giderilmesi için su ve gıda;
- Düzenleyici yaklaşımlar yoluyla verimin arttırılması;
- Su hizmetlerinde kamu ve özel sektörün optimizasyonu;
- Yerel su yönetimleri ve sistemleri için sürdürülebilir finans kaynakları;
- Hakkaniyet ve sürdürülebilirliğe yönelik fiyatlandırma politikaları gibi, bu bölümün önceki alt başlıklarında incelenmiş olan OECD, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in de gündemini oluşturan temalardan oluşturulmuştur. (WWC, 2007, s. 11)

Örgütün son dönemde yoğunlaştığı çalışmalardan biri de, daha önceki bölümlerde de aktarılmış olan "sanal su" kavramının geliştirilmesidir. Hatırlanacağı gibi bu kavrama göre, ülkelerin kendi su kaynaklarını kullanarak ürettikleri ürünler için yaptıkları su ile bağlantılı harcamalar diğer bazı ülkelere oranla daha fazla ise söz konusu bu ürünlerin üretimi su maliyetleri daha ucuz olan ülkelere bırakılacaktır. Dolayısıyla, suyu edinme maliyeti yüksek olan ülkeler, eskiden kendileri tarafından üretilen ürünleri yeni süreçte ithal etmek durumunda kalacaktır (Özbilen, 2008, s. 143). IWRA üyelerinden Pamukçu ise,

tarımsal, endüstriyel ve kentsel su kullanımlarında temel bir eksikliğin göze çarptığına işaret etmektedir. Yazara göre bu eksiklik değişik su kullanımlarından kaynaklanan fırsat maliyetlerine yeterince bakılmaması ve bu yüzden, suyun kıt olduğu ülkelerde hangi sektörde daha fazla verimliliğin sağlanacağı üzerinde durulmamasıdır. Yazarın çözüm önerisi ise, su azlığı çeken bölgelerde tarımsal sulamanın verimliliğini arttırmak için, az su ile büyüyebilen ürünlerin yetiştirilmesine öncelik verilmesidir (Pamukçu, 2000, s. 65). Bir başka deyişle, uluslararası kuruluşların devletlere suyun metalaşmasının ne kadar vazgeçilmez olduğunu gösterebilmek için böyle bir stratejiyi de devreye soktukları görülmektedir. "Sanal su" kavramına dayandırılan bu stratejilere göre, devletler ya suyu metalaştırarak su kaynaklarının verimliliğini yükseltecek, ya da üretiminde suyun yüksek oranlarda kullanıldığı pek çok ürünü üretmekten vazgeçip, ithalat yapmaya başlayacaklardır. Böylesi bir stratejinin toplumsal muhalefet üzerinde de parçalayıcı bir etkiye sahip olacağını bugünden öngörmek mümkündür. Üretimdeki olası bir daralma işçileri –işlerini kaybetmemek için– suyun metalaşmasını desteklemeye zorlayabilecek; benzeri bir durum tarım alanında da görülebilecektir.

Su, depolama ve taşıma açısından geniş hacimli ve pahalı bir kaynak olduğu için, genellikle yerel düzeyde yönetilmekte ve tahsis edilmektedir. Uluslararası düzeyde, sınır ötesi nehir havzaları için de entegre yaklaşımlar önerilmektedir. Entegre su kaynakları yönetimi (su, toprak ve ilgili kaynakların koordineli bir şekilde kalkındırılması ve yönetilmesini öngören bir süreç) ile özellikle havzalara odaklanılmakta ve çeşitli su kullanıcıları ile onların taleplerini uzlaştırarak sürdürülebilir bir sistemin kurulması amaçlanmaktadır (Bergkamp ve Sadoff, 2008, 129). Burada en fazla başvurulan gerekçenin, sınırötesi nehirler söz konusu olduğunda bir ülkede tüketilen suyun diğer ülkeleri de doğrudan etkiliyor olmasıdır. Dünyada bu durumda olan 260 nehir bulunmakta olup; sınır ötesi havza girişimlerinin sayısı da giderek artmaktadır. (Bergkamp ve Sadoff, 2008, 129)

Uluslararası su kurumlarının temsilcileri tarafından dile getirilen sorunlar, suyun metalaşmasının sermaye birikimi açısından neden önemli olduğu sorusuna ışık tutmakta ve bu çalışmanın teorik çerçevesini doğrulamaktadır. Dünya Koruma Birliği-Su Programı yöneticisi Dr. Ger Bergkamp ve Uluslararası Su Yönetimi Enstitüsü'nün Baş İktisatçısı Claudia W. Sadoff'un birlikte kaleme aldıkları makaleden aşağıda yapılan alıntıda:

> "Suyun ve ilgili eko-sistem hizmetlerinin değeri pek bilinmiyor ve bu değer, alışverişlere ya da karar alma süreçlerine nadiren açıkça dahil ediliyor. Fiyatlar hiçbir zaman suyun tam değerini yansıtmıyor; dolayısıyla da suyu kullananlar bu değeri veya suyu korumanın önemini tam olarak göremiyor. Bu 'eksik piyasa işaretleri', günlük ekonomi kararlarını yönlendiriyor. Suyun değeri, gayrisafi yurtiçi hasıla gibi makro ekonomik performans göstergelerinde de belirsiz kalıyor. Millî gelirin hesaplanmasında kullanılan millî muhasebe sisteminde, tüketilen su ya da üretimde girdi olarak kullanılan su, sadece kullanım için ödenen fiyat baz alındığı için dünyanın her yerinde değerinden düşük hesaplanıyor. Rekabetçi pazarlarda satılan diğer üretim girdilerinin aksine, bu fiyat, genellikle, suyun

> gerçek ekonomik değerinden, hatta çoğu zaman arz maliyetinden bile çok daha düşük oluyor." (Bergkamp ve Sadoff, 2008, 129)

şeklindeki tespitlere yer verilmektedir.

Yukarıdaki alıntıdan da görüldüğü gibi, uluslararası iki önemli kuruluşun temsilcileri farklı bir kavram seti kullanarak olsa da, suyun metalaşmasının emek-değer teorisi üzerinden analiz edilmesi halinde ulaşılan sonuca varmışlardır. Çalışmanın teorik bölümünde analiz edilen değerin oluşum koşullarının Bergkamp ve Sadoff'da "eksik piyasa işaretleri" biçiminde ifade bulması; üretimde girdi olarak kullanılan suyla ilintili olarak "yalnızca kullanım için ödenen fiyatın baz alınması ve bu nedenle dünyanın her yerinde değerinden düşük hesaplanmakta olduğunun" eleştirilmesi, suyun metalaşmasının neden genel olarak kapitalist sınıfın yararına olduğunu anlaşılır hale getirmektedir. Yazarlar bu yaklaşımlarının doğruluğunu savunurken egemen söylemin dışına çıkmayı bile göze almakta ve "dünyadaki su miktarı talebe göre çok fazla olduğunda, su kaynaklarına yapılacak sermaye yatırımlarının arttırılmak zorunda olduğunu" (Bergkamp ve Sadoff, 2008, 134) belirtmektedirler. Oysa, suyla ilgili literatürde suyun metalaşmasını haklı göstermede en fazla başvurulan tez, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi dünyada mevcut temiz suyun azalmakta olduğunu anlatan doğa olaylarıdır. Bergkamp ve Sadoff'un burada altını çizdiği durum ise, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının tamamına yapılacak, bu kaynakların suyun değişim değeri taşıyan bir meta gibi üretileceği üretim alanlarına dönüştürülmesi için gereken sermaye yatırımlarıdır.

Suyun metalaşması sonucunda fiyatların artacağı, bunun da alt gelir gruplarının bütçesinde sorun yaratacağına dair tezlere karşı Bergkamp ve Sadoff, yoksulların temel su gereksinimlerini karşılamak üzere belirli bir düzeyde para yardımı yapılabileceğini, böyle bir desteğin, suyun gerçek değerinden satılmasını engellemeyeceğini belirtmektedir (2008, 137). Çalışmanın teorik bölümünde de aktarıldığı üzere, suyun değişim değeri taşıyan bir meta haline gelmesi durumunda yoksullara yapılacak "parasal yardımlar", gerçekten de, değer oluşumu üzerinde doğrudan bir etkiye sahip değildir. Çünkü burada sözü edilen, belli bir kesimle sınırlı bile olsa, suyun bir tekel tarafından sağlanması durumu değildir. Bu nedenle, öneriye göre suyun değişim değeri, yani fiyatı, yine piyasa koşullarında belirlenecek ve bu fiyat tüm toplum için geçerli olacaktır. Buna karşın, yoksul kesimlere belli bir parasal destek sağlanıp suyu piyasa fiyatları üzerinden satın almaları kolaylaştırılacaktır.

B. Suyun Metalaşması Sürecinde Uluslararası Anlaşmalar

1. GATT/WTO

Uluslararası ticaret, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana dünyada yaşanan ekonomik genişlemenin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ticari engellerin aşamalı olarak azaltılması bir yandan ekonomik büyümeyi

arttırırken diğer yandan da ticaretin büyüme içindeki payının artmasıyla sonuçlanmıştır. Ticarete bağlı büyümede en etkili olan yapı ise önce GATT-Tarifeler ve Ticaret Genel Antlaşması ardından bu antlaşmanın da bütün boyutlarıyla aktarıldığı Dünya Ticaret Örgütü-WTO'dur (Halle, 2008, s. 230). GATT 1947'de ilk imzalandığında oldukça faydacı bir hedefe dayandırılmıştı. Antlaşmaya göre, yaşam standartlarını geliştirmek ve "dünyadaki kaynakları tümüyle kullanarak" ve ticareti geliştirerek tam istihdamı sağlamak amaçlanıyordu. 1995'te kurulan WTO ise, yaptığı anlaşmalarla, imal edilen ürünlerin başına sınırlarda neler geldiğinden ziyade, yerel politikaların ticaret üzerindeki etkilerine odaklanan bir yapıda kurgulanmıştır. (Halle, 2008, s. 230)

a) WTO, GATS Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasında Su Hizmetleri

DTÖ'nün Ocak 1995 tarihinde kurulmasıyla birlikte yürürlüğe giren GATS-Hizmet Ticareti Genel Antlaşması hizmetler alanında hiçbir sektörü dışarıda bırakmayan ve bu bağlamda su ve atık su hizmetlerini de zamanı geldiğinde kapsamı içine alacağı önceden belli olan ilk çok taraflı ve yasal bağlayıcılığa sahip antlaşmadır (Varghese, 2006). Buna karşın, bir alt sektör olarak su ve atık su hizmetlerinin GATS Antlaşmasına resmî olarak ilk dahil edilişi 2001 yılında Doha'da başlatılan DTÖ-Kalkınma Raundu'nda olmuştur. (FOE, 2001)

DTÖ'nün 2005 yılında Hong Kong'da toplanan Bakanlar Konferansı'ndan itibaren, GATS Antlaşmasının parçası olarak devam eden hizmet müzakereleri yeni bir aşamaya girmiş bulunmaktadır (Deckwirth, 2006, 1-3). GATS müzakereleri başından beri üye devletler arasında ikili düzeyde sürdürülürken, DTÖ Hong Kong Bakanlar Konferansı'nda ikili görüşmelerin yanı sıra ekseriyetli (plurilateral) görüşmelerin de yapılabilmesi karar altına alınmıştır (Varghese, 2006). Diğer yandan, Hong Kong sürecindeki bir başka yenilik ise hizmetlerin liberalizasyonunda çıkarı bulunan üye devletlerin ekseriyetli müzakereler için taleplerini topluca belirlemeye başlaması; AB'nin de bu yeniliğe öncülük görevi üstlenmesi olmuştur. Buna karşın, 2006 yılı Şubat ayında AB Komisyonu, herkesi şaşırtarak yapacağı toplu taleplerin "insani kullanıma konu olan suyu" kapsamayacağını duyurmuştur. Özellikle dünyanın en büyük on su şirketinden dokuzunun genel merkezinin Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu; GATS bünyesinde devam eden hizmet müzakerelerinde su ve atık su hizmetlerinin AB'nin birinci önceliği konumunda bulunduğu; ve AB Komisyonu raporlarında sıkça suyla bağlantılı konularda özel sektör katılımının ne denli önemli olduğunun vurgulandığı hatırlandığında, AB'nin bu duyurusu gerçekten şaşırtıcı bir etki yaratmıştır (Deckwirth, 2006, 1-3). Diğer yandan AB Komisyonu'nun, bir yandan da içme suyunu kapsamayan toplu taleplerin mevcut ikili anlaşmaların yerine geçmeyeceğini duyurması, birliğin, su hizmetlerinin metalaşması yönündeki çabasından geri adım atmayacağının göstergesi olarak yorumlanmaktadır. AB Ticaret Komisyoneri Mandelson'un yine 2006 yılında verdiği bir beyanatta "AB'nin GATS taleplerinin tek amacının, su hizmetlerinin hükûmetlerin özgür kararları sonucu, örneğin kamu-özel ortaklığının

herhangi bir biçimi şeklinde uluslararası operatörlere açılmasının kolaylaşması" olduğunun altını çizmesi de bu öngörüyü destekler niteliktedir (Deckwirth, 2006, s.8). Toplu talepler sisteminin GATS Antlaşması altında nasıl işlediğine bakıldığında, talepkâr ülkelerin bu süreçte listelerine yeni bir başlık ekledikleri görülmektedir: doğa ve peyzaj koruma hizmetleri. Toprağın ve suyun kalitesinin iyileştirilmesi ve temizlenmesini de içerdiği için eklenen bu başlık su kaynaklarının yönetimi üzerinde doğrudan etkilidir. Özellikle merkez ülkelerde çevre ve peyzaj teknolojileri çok gelişmiş olduğu için, talepkâr olarak nitelendirilen bu ülkelerin şirketlerinin yapılan bu yenilikte önemli mali çıkarları olduğu (Varghese, 2006) görüşü hâkimdir.

Suyun metalaşmasına ilişkin en kapsamlı uluslararası sözleşmelerden biri olan WTO-GATS Antlaşmasındaki "su yatırım ve ticareti" başlığı altında:

- Erişilebilir su kaynaklarının kimin yönetim ve denetiminde olacağı;
- Kullanılabilir suyun hangi kanallarla tüketiciye ulaştırılacağına dair üretim, pazarlama ve dağıtım yetkisinin kimde olacağı;
- İçme suyunun üretim ve dağılımının kimin tarafından ve nasıl yapılacağı

gibi hususlar piyasa ekonomisine terk edilmiştir. (Minibaş, 2007, s. 627)

Ticaret politikalarının su temini, ormancılık, koruma altındaki alanların yönetimi vb hizmetleri de kapsayacak şekilde genişletilmesine yönelik girişimler, çevre örgütleri tarafından kamusal ürünler olarak görülen değerlerin özelleştirilmesi çabaları olarak algılanmaktadır (Halle, 2008, s. 230). Kalkınma üzerine çalışmalar yapan örgütler ise, GATS Antlaşmasının toplumların su hizmetlerine erişimini engelleyecek bir içerikte olmadığına, antlaşmada –muhalif hareketler tarafından ileri sürüldüğü şekilde– suyun özelleştirilmesi gibi bir şartın yer almadığına, üye devletlerin su yönetimini nasıl yapacakları konusunda özgürce karar verebileceklerine, antlaşmanın tek koşulunun su hizmetlerinin uluslararası rekabete açık hale getirilmesi olduğuna işaret etmektedirler. Buna karşın, tek başına "su hizmetlerinin uluslararası rekabete açık hale getirilmesi" hedefi bile, suyun değerinin piyasada belirlenmesi ve dolayısıyla suyun metalaşmasını ön şart olarak gerektirmekte ve toplumsal hareketlerin kaygılarını haklı çıkarmaktadır. Örneğin, Londra merkezli ODI-Denizaşırı Kalkınma Enstitüsü, muhalif hareketler tarafından sayılan sorunların asıl kaynağının ulusal düzenlemelerle ilgili olduğunu belirtmekte ve GATS'ın, ülkelerin ulusal ölçekteki düzenlemelerine –rekabete engel olmadığı sürece– müdahalede bulunmadığını belirtmektedir (Slaymaker, Newborne, Grimm ve Willem te Velde, 2005). Buna karşın muhalif hareketlerin temel kaygısının, GATS sürecinin kaçınılmaz olarak su kaynaklarının özel sektörün emrine tahsis edilmesine yol açacağı ve antlaşmanın, hükûmetlerin geri dönüşüne kapalı bir şekilde tasarlanmış olmasından (FOE, 2001) kaynaklandığı görülmektedir. FOE, antlaşmanın uygulanması halinde halkın yağmur suyunu toplamasının bile yasaklanacağını, zira, bu tip girişimlerin serbest rekabetin önündeki engeller olarak kabul edileceğini belirt-

mektedir (2001). Su kaynakları üzerindeki denetimin özel sektöre bırakılması halinde, yağmur suyu bu kaynakların devamlılığını sağlayacak en önemli bileşen olduğu için FOE'nin tespitine katılmamak mümkün görünmemektedir. Öte yandan, suyun devletler tarafından bedelsiz ya da gölge fiyatlandırmayla kamusal bir hizmet olarak sağlanması su ticareti yapan şirketlerin rekabet gücünü zayıflatacaktır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün işleyiş biçimi de, tek tek üye devletlerde suyun metalaşma sürecinin hızlandırılmasını kolaylaştırmaktadır. Örgüt bünyesinde yapılan toplantılarda, örneğin AB, geri kalmış ülkelerden, su sektörlerini uluslararası tekellere açmalarını talep etmektedir (Özbudun, 2007, s. 612). Bu tarz taleplere genellikle teşvik, fon yardımları ve söz konusu ülkelerde üretilen ürünlerin dünya piyasalarına girişinin kolaylaştırılması gibi ikna edici araçların eşlik ettiği görülmekte ve fon ihtiyacı içinde olan ülkelerin su sektörlerini piyasalaştırması kolaylaştırılmaktadır.

Diğer yandan, GATS Antlaşması kapsamında doğrudan içme suyunu çağrıştırmadığı halde dolaylı bir şekilde su hizmetlerinin metalaşmasına yol açabilecek pek çok hüküm bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, piyasalara giriş, hijyen ve atık su hizmetleri, sulama, çevresel yönetim hizmetleri ve turizm hizmetleridir. Diğer bir deyişle, GATS Antlaşması ulus ötesi hizmet sağlayıcılarına aralarında enerji üretimi, tarım ve turizmin de bulunduğu pek çok sektör üzerinden dünya su kaynaklarına sınırsız erişim olanağı vermektedir. (Varghese, 2006)

Tarımsal sulama, halihazırda devam eden müzakere turuna dahil edilmemiştir. Ancak, endüstriyel tarımın hızla yaygınlaşması tarımla bağlantılı bir dizi hizmetin de önümüzdeki süreçte GATS Antlaşması kapsamına alınabileceğini göstermektedir. Bu hizmetler arasında tohum arzı, sulama hizmetleri, ürün pazarlama ve dağıtım hizmetleri bulunmaktadır. Varghese, tarımsal sulamanın GATS menüsüne dahil edilmesi için gerekli çalışmaların devam ettiğini belirtmektedir. Dünya Bankası Su Kaynakları Sektör Stratejisi'nde başta barajlar, kanallar ve su borusu döşeme faaliyetleri olmak üzere tarımsal altyapıya teknoloji yatırımları yapılması gerektiğinin anlatıldığına ve uluslararası finans kuruluşlarının su sektörlerine kredi vermek için tarımsal sulamada yapısal reformlar yapılması şartının öne sürüldüğünü belirten yazar, tarımsal sulama hizmetlerinin GATS'a dahil edilmesinin artık sadece zamana bağlı bir mesele olduğuna işaret etmektedir. (Varghese, 2006)

Halle, 1997'den başlayarak, aralarında Dünya Ticaret Örgütü WTO'nun da bulunduğu altı hükûmetler arası kuruluşun bir araya gelerek IF-En Az Gelişmiş Ülkelere Ticari-Teknik Yardım İçin Entegre Çerçeve'yi oluşturduklarına işaret etmektedir (2008, s. 238). Entegre Çerçeveyi oluşturan kuruluşlar ortak hedeflerine ulaşmak için bir yandan kendi içlerinde güçlü bir işbirliğini hedeflerken diğer yandan da hükûmetler arasındaki katı etkileşimin ötesine geçen "yönetişim işbirliği" türleri hakkında çok sayıda deneme yapmaktadır. Bunlar arasında, "hesap verebilirlik anlaşmaları"nın ilgili tüm paydaşlarını bir araya getiren kamu-özel sektör ortaklıkları ya da kamu politikası ortaklıkları yer almaktadır. WCD-Dünya Ba-

rajlar Komisyonu ve FSC-Orman Dostları Konseyi ise bu uygulamaların başarılı örnekleri arasında sayılmaktadır. (Halle, 2008, s. 239)

WCD-Dünya Barajlar Komisyonu ise, IUCN-Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (1948) ve Dünya Bankası'nın ortak girişimi ile 1997 yılında kurulmuştur. Örgütün kuruluş amacının başında, dünyada büyük barajların inşasına karşı giderek yükselen muhalefetten ötürü özel sektör, hükûmetler ve STK'lar arasında kesintiye uğrayan diyalog süreçlerini yeniden canlandırmak gelmektedir (WCDa). Örgütün faaliyetleri, esas olarak büyük barajların toplum tarafından algılanış biçimini değiştirmek ve bu barajların tasarımlarından finansmanına kadar bütün boyutlarıyla bağlantılı çabalara nüfuz edebilmek olarak tanımlanmaktadır (WCDb). Gerek bu bölüm altında detaylı olarak ele alınan Dünya Bankası hedefleri, gerekse Dünya Barajlar Komisyonu'nun yukarıda özet biçiminde alıntılanan politika ve stratejileri, hem WCD-Dünya Barajlar Komisyonu'nun hem de aralarında Dünya Ticaret Örgütü'nün de bulunduğu altı uluslararası kuruluşun ortak girişimi olan IF-En Az Gelişmiş Ülkelere Ticari-Teknik Yardım İçin Entegre Çerçeve'nin yönelimlerini ve bu örgütlerin kendi aralarındaki iç bağlantılarını ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Mark Halle de küresel ekonomik yönetişimin karşısındaki zorluğun, çok boyutluluğu yönetebilme gibi önemli bir görevin, iklim değişikliği politikaları ve çevre bakanlarına bırakılamayacak olması olduğuna dikkat çekmektedir. Yazara göre doğru politikaların oluşturulabilmesi için enerji politikalarının, yatırım politikalarının, dış politikaların ve diğer pek çok sektöre dair politikaların birlikte ele alınması gerekmektedir (Halle, 2008, s. 241). Aynı zamanda suyun metalaşmasının çoklu boyutlarını ortaya koyan bu yaklaşım, bir yandan uluslararası olan ile yerel olan arasındaki nesnel ilişkiyi görünür kılarken, diğer yandan da kapitalist üretim tarzının kendine özgü ilişkiselliğe ışık tutmaktadır. Yazarın, enerji sorununun su sorunundan yalıtılamayacağına, birikim düzeyinin yatırım ve dış politikalardan bağımsız ele alınamayacağına dair tespitleri, aslında, suyun metalaşmasının sermaye birikimi açısından anlamını göstermektedir.

Suyun metalaşması sürecinde etkili ve önemli bir konumda olan Dünya Ticaret Örgütü'nün şirketler tarafından oluşturulan "düşünce fabrikaları" (think-tank) içinde de –gayriresmî düzeyde– oldukça aktif olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, örneğin Evian Group, WTO delegeleri ve personeli, akademisyenler, esas olarak su şirketlerini temsil eden STK'lardan oluşmaktadır. (Halle, 2008, s. 243)

Dünya Ticaret Örgütü WTO'da halen devam eden Doha Kalkınma Raundu müzakereleri, su tedariki ve atık su arıtma hizmetleri önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik özel bir çağrıyla birlikte ticaret ve çevre konusundaki ilk çok taraflı görüşmeleri içermektedir (Bergkamp ve Sadoff, 2008, s.138). GATS Antlaşmasına bağlı olarak, hizmet şirketlerine üye devletlerde farklı biçimlerde faaliyette bulunma olanağı tanınmaktadır. Her birine "hizmet sunum biçimleri" (Modes of supply) adı verilen toplam dört hizmet sunumundan suyun metalaşması ile en fazla doğrudan bağlantısı olan "ticari varlık oluşturmak suretiyle hizmet sunumu"

tarzıdır. Buna göre, yabancı sermaye, üye devletlerde tedarikçilerle ortaklık kurma ya da kendi adına işletmeler açma hakkına sahiptir. Şubat 2006'dan beri üye devletler tarafından DTÖ'ye iletilen toplu talepler listesinin çoğunda üye devletlerin Mode 3'e bağlı olarak yabancı doğrudan sermaye yatırımları önündeki engelleri kaldırmaları talep edilmektedir. Ticaret analistleri, GATS'ın özünde ticaretten ziyade bir yatırım anlaşması olduğuna dikkat çekmektedir. (Varghese, 2006)

Su satışında tüketicilere belli sübvansiyonların sağlanması konusu henüz GATS'a dahil edilmemiş olsa da, üye devletler arasındaki görüşmelerde ele alınmakta olan bir meseledir (Slaymaker, Newborne, Grimm ve Willem te Velde, 2005). Burada geçen "sübvansiyon" kavramından ve daha önceki bölümlerde diğer uluslararası kuruluşların vurgularından da anlaşıldığı kadarıyla görüşmelerde beliren ana eğilim, su fiyatlarının piyasada belirlenmesi ve bütün kullanıcıların suya erişimlerinin bu piyasa fiyatları üzerinden sağlanması, buna karşın alt gelir gruplarına belli bir gelir desteği yapılarak suyu satın alabilmelerinin kolaylaştırılması şeklindedir.

Su hizmetlerinin metalaşması ile ilgili olabilecek bir diğer uluslararası anlaşma ise, Dünya Ticaret Örgütü altında 1994 yılında imzalanmış olan TRIPS/Fikri Mülkiyet Haklarının Ticaretle Bağlantılı Boyutları'na dair anlaşmadır. TRIPS, daha ziyade, suyun çıkarımı, arıtılması ve iletimi alanlarında kullanılan ya da geliştirilecek olan teknolojilerin patent altına alınmasıyla (Brans, 1997, s. 106, 107) ilişkili olarak suyun metalaşması ile bağlantılı hale gelebilecek bir anlaşmadır. Anlaşmanın genel yaklaşımına göre patent altına alınmış su arıtma sistemlerinin başka devletler ya da şirketler tarafından kullanımına izin verilmediği için bu ihtiyacın ortaya çıkması halinde söz konusu teknolojinin patentini elinde bulunduran şirketlerle çalışmak bir zorunluluk halini alacaktır.

C. Bölüm Değerlendirmesi

Uluslararası kuruluşların suyun metalaşması üzerindeki etkisi çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler, OECD, WWC gibi kuruluşlar bir yandan sürecin düşünsel arka planını inşa etme gibi bir işlev görürken; bir yandan da WB, IMF ve bölgesel kalkınma bankaları, kredi mekanizmaları gibi daha doğrudan araçlar kullanarak suyun metalaşmasını bazı hükûmetlere bir şart olarak getirebilmektedirler. WTO'nun misyonu ise, bütün bu düşünsel çalışmalardan süzülen sonuçların, ağır yaptırımlara bağlanarak uluslararası ticarete yansıtılması; bunun da uluslararası hukuk üzerinden gerçekleştirilmesidir. Öte yandan, gerek uluslararası kuruluşların etkilerinin görece sınırlı olduğu EKÜ'lerde olsun, gerekse son dönemde sosyalist partilerin iktidara geldiği Bolivya gibi ülkelerde olsun, suyu ticarileştirme yönündeki uluslararası baskıların halen devam ettiğine dair güçlü bilgiler mevcuttur.

Sonuç olarak suyun metalaşması sürecinde uluslararası kuruluşlar ve anlaşmaların önemli bir işlevsel role sahip olduğu görülmektedir. Bunun bir dizi farklı

nedeni olabilir. Ancak, bu çalışmanın teorik çerçevesiyle ilişki içinde değerlendirildiğinde temel nedenlerden biri de suyun metalaşması olgusunun kendisidir. Bu bağlamda, örneğin, uluslararası kuruluşların gündemlerinde sürecin başından beri değişmeyen politikalardan "bütünleşik havza yönetimi"nin temelinde, suyun, tarımdan sanayiye, enerji üretiminden içme suyuna erişime, mevcut yerüstü ve yeraltı sularının arıtılmasına kadar bütün meta üretim alanlarına bir girdi olarak dahil olması bulunmaktadır. Öyle ki, sayılan bu üretimlerden herhangi birinde suyun yapay fiyatlandırmayla kullanılmaya devam ediliyor olması, değer oluşumunda devrenin tamamlanmasına engel olacak ve sermaye birikimi süreci bu durumdan doğrudan etkilenecektir. Uluslararası kuruluşların strateji raporlarında güncel gelişmelerin adım adım izlendiği ve değerlendirildiği; toplumsal hareketlerin tepkileri dikkatle analiz edilip, uygun yanıtlar üretilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda su kaynaklarının mülkiyetinin kamuda bırakılmasını ve yoksulların suya erişiminin sağlanması için devletler tarafından belli bir gelir desteği sağlanmasını bile öneren uluslararası kuruluşların, suyun değerinin piyasada belirlenmesi konusunda hiçbir geri adım atmaması da suyun metalaşması ile emek-değer teorisi arasındaki nesnel bağlantıyı göstermektedir. Devletlerin, su yönetimlerinde yapacakları reformların tek merkezden yönetilmesi ihtiyacı da bu nedenlerden ötürü değer yasasıyla bağlantılıdır. Hizmet sunumu yerelliklere doğru yayılırken, su yönetiminin tek merkezde toplanması ihtiyacı, suyun metalaşması sürecine dahil olan pek çok farklı sektöre tek merkezden müdahale edilmesini olanaklı hale getirmekte ve böylece olası politik riskler de bertaraf edilmiş olmaktadır. Diğer yandan "bütünleşik havza yönetimi"nin, suyla ilişkili bütün üretim alanlarına doğrudan müdahaleyi olanaklı hale getirdiği açıktır. Söz konusu müdahalelerde öngörülen "paydaşların katılımı"na dayalı model, gerek ilgili sermaye gruplarının gerekse uluslararası kuruluşların suyun metalaştığı bu süreçteki pozisyonlarını anlaşılır hale getirmektedir.

Bu bölümde irdelenen bütün uluslararası kuruluş ve anlaşmalarda suyun metalaşması ile ilgili olarak üzerinde ortaklaşılan görüşler şu şekilde özetlenebilir:

- Bütünleşik havza yönetimi;
- Suyun değerinin piyasada belirlenmesi gereği;
- Mevcut su dağıtımında paylaşımın daha önemli hale geldiği ve evsel ile tarımsal su kullanımlarının azaltılarak endüstriyel su kullanımının ihtiyaç duyduğu suyun temin edilmesinin önemi;
- Su iletimi ve suya dayalı yenilenebilir enerji temini için gerekli finansmanın –sermayenin aşırı birikim krizine de cevap verecek şekilde– özel sektörden sağlanması gereği.

III. SUYUN METALAŞMA SÜRECİNDE SU KITLIĞI, DAĞITIM MODELLERİ VE TARIMDA VE SANAYİDE SU KULLANIMINDA FARKLI ÜLKE ÖRNEKLERİ

A. Suyun Metalaşmasında En Temel Gerekçe Olan 'Su Kıtlığı'na İlişkin Tezler

Küresel ısınma, atmosfer, okyanuslar ve kara kütlelerinin yüzeyindeki sıcaklıkta meydana gelen yükselme olarak tanımlanmaktadır. Yaklaşık 4,65 milyar yıllık tarihi boyunca birçok kez ısınıp soğuyan dünyanın, günümüzde tekrar bir ısınma periyoduna girdiği konusunda oldukça geniş bir fikir birliği bulunmaktadır. Bilim insanlarının ortaklaştığı bir diğer tespite göre ise, insan eyleminin sonucunda atmosfere verilen gazların sera etkisi yaratması yüzünden dünya yüzeyindeki sıcaklık artmakta, yerküre ısınmaktadır. (Ulusoy, 2007, s. 219, 220)

Dünya üzerinde bulunan suların yalnızca yüzde 2,59 gibi küçük bir miktarı karalarda bulunmakta, geri kalanını ise okyanuslar ve denizler oluşturmaktadır. Karalarda bulunan suyun büyük bir kısmı da buz, kar ve yeraltı suları şeklinde bulunmaktadır. Toplam suyun yalnızca yüzde 0,12 gibi çok küçük bir kısmı insanoğlu ve diğer yaşayan organizmaların kullanımına hazır vaziyettedir (Tomanbay, 2008, s. 40). Hidrolojik çevrim, suyun eko-sistem tarafından yağmur veya kâr şeklinde edinildiği ekolojik sürece verilen addır (Shiva, 2007, s. 21). Tatlı su rezervlerinin yenilenmesi ya da hidrolojik çevrim sürecinde dünya su döngüsünün üç ana ayağı bulunmaktadır. Bunlar, yağış, buharlaşma-terleme ve su buharı naklidir (Tomanbay, 2008, s. 45). Düşen yağış, dereleri, akiferleri ve yeraltı suyunu besler. Belirli bir eko-sistemin su varlığı, bölgenin iklim, fizyografi, bitki örtüsü ve jeoloji özelliklerine bağlıdır. (Shiva, 2007, s. 21)

Temiz su kıtlığını küresel ısınma ile açıklayan tezlerin kendi içinde de farklılaştığı dikkat çekmektedir. Bu farklılaşma doğadaki değişim ve dönüşümlerin insanın doğayı hor kullanmasına dayandırılması ya da bu dönüşümlerin kendisinin de birer doğa olayı olarak açıklanması veya değişimlerin tamamen politik nedenlere dayandırılmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Riccardo Petrella, su kıtlığının

kendisinin gerçeğin sadece bir bölümü olduğunu belirtmekte ve etnik düşmanlık, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, her çeşit ulusalcı düşünce, bölgesel ekonomik, politik ya da kültürel hegemonya mücadelelerin de analizlere dahil edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Ürdün nehri üzerindeki su savaşlarının Arap devletleri ve İsrail arasındaki husumetin nedeni değil, sadece sonucu olduğunu vurgulayan yazar, Boutros-Ghali'nin 1974'teki ünlü sözü "eğer gelecekte bir savaş olacaksa bu mutlaka suyla bağlantılı çatışmalardan kaynaklanacaktır" cümlesini ise "abartılı bir açıklama" şeklinde değerlendirmektedir. Çünkü Petrella'ya göre, ileride vuku bulacak savaşın asıl nedeni su değil, politik, ekonomik ve dini liderlerin sorumsuz davranışları olacaktır. (2001, s. 44)

Günümüzde yaşanan su kıtlığının nedenleri konusunda esas olarak aşağıdaki dört faktörün etkili olduğu konusunda geniş bir fikir birliği olduğu görülmektedir:

- Su kaynaklarının yeryüzünde eşitsiz dağılımı;
- Temiz su kaynaklarının boşa harcanması ve kötü yönetilmesi;
- Su kaynaklarında kirliliğin artması;
- Özellikle üçüncü dünyada hızlı nüfus artışları (Petrella, 2001, s. 29; Demirel 2005; Brown 2007 vd.)

Diğer bazı yaklaşımlarda kıtlığın nedeni su kaynaklarındaki kirlenme ile açıklanmakta; kirlenmenin düzeyinin esas olarak tüketim anlayışı tarafından belirlendiği vurgulanmaktadır. Bu tezlerde "tüketimin günümüz toplumunda bir tutku halini aldığı; ABD ve Japonya gibi ileri kapitalist ülkelerde başarının tüketilen mal miktarı ile ölçüldüğü; tutkuya dönüşen tüketimin endüstriyel üretim kurumlarının da büyümesine yol açarak doğanın ve su kaynaklarının yok oluşuna neden olduğu" (Şen ve Koçak, 2008, s. 361) belirtilmektedir. Buna karşın bu tarz yaklaşımlarda aşırı tüketim olgusunun endüstriyel aşırı üretimin bir sonucu olmak yerine nedeni gibi görüldüğü dikkat çekmektedir. Su kaynaklarında kirliliğin artması ile ilgili olarak Petrella da, sanayi kirliliğine vurgu yapmaktadır. Başta ağır metaller ve kimyasalların yoğun tüketildiği imalâtların yarattığı kirlilik, bunun yanı sıra bütün imalâtlarda arıtmanın yapılamaması, yeraltı suyunun özellikle sanayi üretimini sürdürmek amacıyla çok aşırı kullanıma konu olması; dünya nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı coğrafyada drenaj sistemlerinin bulunmaması ve bunun yol açtığı toprak kayıpları, ormansızlaşma, çölleşme temiz su kaynaklarını kıtlaştıran önemli nedenler arasında sayılmaktadır. (Petrella, 2001, s. 29,30)

Suyun metalaşması sürecinde en fazla karşılaşılan tezlerden biri de artan nüfus dolayısıyla genişleyen gıda ihtiyacıdır. Su ve gıda kıtlığını nüfus artışı ile açıklayan tezlerin, sınıfsal gerçeklikleri büyük ölçüde göz ardı etmekte olduğu dikkat çekmektedir. Vandana Shiva, tarımsal üretimin kapitalistleşmesinden kaynaklı aşırı üretim ile ilgili olarak trol avcılığını örnek göstermektedir. Trol tekneleri, hiçbir ticari değer taşımayan fakat toplumların beslenmesi ve eko-sistem açısından çok değerli olan balıkları da kepçeyle çıkarmaktadır. Küresel pazarlarda hiçbir ticari değeri olmayan veya pazarlama ve paketleme standartları bakımından yanlış bo-

yutlarda olan balıklar öldürülüp, denize atılmaktadır. Bu balıklar "yaramaz av" ve "ıskarta" olarak adlandırılmaktadır. The Ecologist'in raporuna göre ticari balıkçılığın neden olduğu yıllık küresel ıskarta miktarı en düşük tahminlere göre 27 milyon ton, yani dünyadaki tüm ticari balıkçılığın karaya çıkardığı balık miktarının üçte biri kadardır. Alaska'da yapılan bir araştırma Bering Denizi kırmızı kral yengeç ıskartası miktarının karaya çıkarılandan beş kat fazla olduğunu göstermektedir. Norveç morina balıkçılığında 1986-1987 sezonunda senelik ıskarta miktarı 100 bin tona ulaşmıştır. Aynı dönemde Norveç'te denize dökülen toplam balık miktarı ise iki milyon ton olmuştur. (Shiva, 2006, s. 51)

Nüfus artışı-gıda yetersizliği tezine dayanan analizlerdeki bir diğer önemli eksiklik ise, kapitalist toplumlarda gıda da dahil olmak üzere bütün meta üretimlerinin temelinde toplumların ihtiyaçlarının değil, değişim güdüsünün bulunmasıdır. Başka bir deyişle, gıda ürünlerinin buzhanelerde aylarca saklandığı; bunun yapılamadığı durumlarda gıda maddelerinin içine kimyasal koruyucular katılarak uzun süreli saklamanın olanaklı hale getirildiği; marketlerin sürekli olarak tıka basa gıda malları ile dolu olduğu ve hatta değişim değerlerini yükseltmek için pek çok gıdanın imha edildiği bir dünyada, gıda arzının gıda talebini karşılamaya yetmediğini iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Basın ve medyada sürekli yer alan ve gıda ürünlerinin pazarlanmasını amaçlayan reklamlar da dünyada gıda üretiminin toplumların ihtiyaçlarını karşılamaya ya da talebe değil değişime, yani talepten bağımsız olarak aşırı üretime odaklandığını göstermektedir.

Vandana Shiva'ya göre ise, modern insan iklim, fizyografi, bitki örtüsü ve jeoloji özelliklerinin her birinde dünyayı hor kullanmış ve onun suyu alma, soğurma ve depolama kapasitesini tahrip etmiştir. Ormansızlaşma ve madencilik, havzaların su tutma özelliğini yok etmiş; mono-kültür tarım ve ormancılık, eko-sistemleri kurutmuştur. Fosil yakıtların artan miktarlarda kullanımı atmosfer kirliliğine ve küresel iklim değişimine neden olmuş, bu süreç, yinelenen taşkınlara, kasırgalara ve kuraklıklara yol açmıştır (Shiva, 2007, s. 22). Bu tezlerde analizin toplumsal sistem ya da üretim biçimi yerine tersten, insan edimi veya tüketimden başlatıldığı görülmektedir.

Bu tespitlerin tamamı doğru olmakla birlikte, sorunun kökenini, yalnızca "insanın modernleşmesi" olarak tanımlamak teknoloji karşıtlığından, ilkelliğin savunulmasına kadar uzanabilecek ve yapısal olanın, ya da söz konusu insanın içine doğduğu toplumsal sistemin onun davranışları üzerindeki dönüştürücü etkisinin görülmesini engelleyecek riskler barındırmaktadır.

"Modernleşme" tezleri ile ilgili olarak 1950 ve 1960'ların California çölünü örnek vermek mümkündür. II. Savaş sonrasında galip dünyanın muzaffer temsilcisi ABD'nin başarı simgesi olarak alınan Hollywood dünyasında otomobilin ardından yüzme havuzuna sahip olmak bir özgürlük sembolü gibi işlev görmüştür. Çünkü, havuz inşa ettirmek hem teknolojik hem de ekonomik açıdan diğer insanlardan daha kudretli olunduğunun göstergesi gibi empoze edilmiştir. Bugün benzer bir durum şişelenmiş su için geçerlidir. Su eğer fabrikasyon işlemlerden ge-

çerek şişelenmiş ise, içinde daha fazla teknoloji var demektir ve bu da, –gerçeklikle hiç alakası olmasa bile– suyun temizliği ve kalitesi açısından önemli bir referans haline gelmiştir. (Petrella, 2001, s. 37)

Mikdat Kadıoğlu ise su kıtlığını başlangıçta "su kaynaklarının su talebini karşılayacak kadar yeterli olmadığında ortaya çıkan durum" şeklinde tanımlamaktadır. Ancak, yazarın daha sonra kuraklığı bir yandan da "yer çekimi gibi bir doğa kanunu" gibi tanımlaması ve her kuraklığın küresel iklim değişikliğine bağlanamayacağını vurgulaması (2008, s. 319,320), kıtlığın su talebini yaratan insan eyleminden mi yoksa doğadan mı kaynaklandığı sorusunu gündeme getirmektedir. Yazar, bu çelişkili durumu, yaptığı nihai kuraklık tanımlamasıyla aşmaya çalışmaktadır:

> "Kuraklık, önce meteorolojik kuraklık şeklinde başlar, tarımsal, hidrolojik kuraklık olarak gelişir ve sosyo-ekonomik kuraklık olarak devam eder." (Kadıoğlu, 2008, s. 323)

Bu başlık altında ele alınabilecek bir diğer tez ise, giderek kıt bir kaynak haline gelen temiz suyun verimliliğini arttırmanın tek yolunun, kamusal planlamayı azaltarak serbest piyasanın daha iyi işlemesini sağlayacak önlemlerin alınması yönündeki tespitlerdir. Piyasaların daha iyi işlemesi için yeterince tanımlanmış, güvenilir ve devredilebilir mülkiyet haklarının varlığını şart koşan bu teze göre su yönetimi, su kaynaklarını yüzey suyu ve yeraltı suyu olarak ayırmadan, bütünleşik bir anlayışla ele almalıdır (Cuzan, 1979, s. 326, 326). Bu tarz yaklaşımlarda, kamu finansmanının giderek eskiyen ve su dağıtımında kayıp ve kaçak oranının artmasına yol açan su kaynaklarını geliştirmeye yetmediği; çevre teknolojilerinin ise su ve atık su hizmetlerinin sübvanse edilen fiyatlarla sunulması dolayısıyla uygun pazar bulamadığı vurgulanmaktadır. (Renzetti, 1999, s. 689)

Meta üretimine dayalı kapitalist sistemle temiz suyun kıtlaşması arasındaki ilişki konusunda 1930'ların Botswanası, yapısal olanın görülmesini kolaylaştıran bir örnek teşkil etmektedir: Ülkede 1930'lu yıllarda sığır yetiştiriciliği işinin "ekonomik kalkınma" adına kapitalistleşmesi için önce su kaynakları ve suyun kendisi metalaştırılmış; sonuç olarak su kaynaklarıyla suyun kullanıldığı yerler arasındaki mesafeler giderek büyüdüğü ve su, aşırı kullanıma konu olduğu için ekolojik çöküntü önlenemez hale gelmiştir. (Steenkamp, 1991, s. 305)

Bu çalışmanın amacı açısından, Mikdat Kadıoğlu'nun sosyo-ekonomik olarak adlandırdığı son aşamanın, yani, toplumsal sistemlerin kuraklığın ortaya çıkışında etkili olup olmadığı, etkili ise bunun derecesinin görünür kılınmasının önemli olması bakımından kapitalist toplumda metaların aşırı üretiminden kaynaklanan kuraklığın analize öncelikli olarak dahil edilmesinde yarar görülmüştür. Bu nedenle, bu bölümde temiz su kıtlığının nedenleri konusunda bir yargıya varmak yerine bu konudaki tezlerin aktarılması ile yetinilmiş ve kapitalistleşen tarım ve sanayi üretimlerinin su kaynakları üzerindeki etkileri çalışmanın izleyen bölümlerinde gösterilmeye çalışılmıştır.

B. Su Dağıtımı Modelleri

1. Tarihsel Arka Plan ve Su Dağıtım Hizmetleri İçin Makro Stratejiler

Devletlerin tarih boyunca suyu denetlemeye ve yönetmeye çalıştıkları; suyun kontrol edilmesinin yüzyıllardır devlet örgütlenmesinin önemli bir unsuru olduğu konusunda sosyal bilimciler arasında oldukça yaygın bir fikir birliği bulunmaktadır. Bu bağlamda 20. yüzyılda kamunun etkin rolü, su kaynaklarının yönetilmesi ve hizmetin karşılanmasında kendini hissettirmiştir. Bütün altyapı yatırımları merkezi yönetim tarafından tayin edilmiş, su kaynakları bulunmuş, yapılandırılmış, depolanmış, dağıtılmış ve arıtılmıştır. Teknik açıdan bu sürecin asıl belirleyeni mühendisler olduğu için bu yüzyıla "hidroloji çağı" adı verilmiştir. Tüm süreç "ihtiyaçlar" üzerine kurgulanmış, ihtiyaçları karşılamak adına büyük yatırımlar gerçekleştirilmiş ve eko-sistemin bu koşullarda kendini nasıl yenileyeceği göz önüne alınmamıştır (TMMOB Şehir Plancıları Odası Su Komisyonu, 2007, s. 9). Dünya tarihinde su kaynakları yönetimi uygarlıkların gelişmesinde ve hatta çöküşlerinde her zaman önemli roller oynamıştır. Mısır, Çin, Hindistan, Mezopotamya uygarlıklarında, hanedanlıkların yıkılması ile su kaynakları yönetimi arasında yakın ilişkiler bulunduğu belirtilmektedir. (Ulusoy, 2007, s. 247)

Kazgan ve Önal, Avrupa'da Sanayi Devrimi ve buhar makinelerinin icadı, su gücü ile çalışan makineler ve insan emeği üçlüsünün sermaye birikim sürecinde etkili olduğunu anlatmaktadır. Yazarlar, akarsuların yanına kurulan işyerlerinde bentler, arklar ve çarklar yapıp bez ve kumaş üretilirken insan emek-gücünün verimliliğinin de en üst düzeye çıkarıldığını belirtmektedir. Emek-gücünün verimindeki artışa paralel olarak emekçilerin ücreti artınca yaşamını kol gücüyle sürdüren işçilerin bir bölümü eski üretim biçimini bırakarak su gücü ile çalışan fabrikalarda görev almaya başlamıştır. Avrupa'da 17. yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlayan su gücüne bağlı dokuma ve iplik fabrikaları 18. yüzyılın başında yaygınlaşmıştır. Buhar makinesinin icadı ile birlikte su, kentlere yerleşen buhar makineli fabrikalar için önemli bir girdi haline gelmiş, buna bağlı olarak kentlerin de suya olan gereksinimleri çığ gibi büyümüştür (Kazgan ve Önal, 1999, s. 28, 29). Teknolojik gelişme Avrupa'da hayvan yetiştiriciliğini de etkilemiş, cinsler üzerinde iyileştirmeler ve yeni teknikler kullanılarak hayvan sürülerinin sayısı arttırılırken, nitelikleri de geliştirilmiştir. (Varga, 1988'den aktaran Ercan, 2008, s. 206)

Su kaynaklarından faydalanma, genellikle kaynak üzerinde mülkiyet hakkı tesis edilmesini gerektiren bir durum olmuştur. Bu mülkiyet kimi zaman özel şahıslar kimi zaman ise devlet veya eyalet yönetimleri tarafından tesis edilmiştir. Örneğin yüzyıl kadar öncesinde, California'da altın rezervi bulunan araziler, mülkiyet haklarına dayalı bir sistem altında "ilk gelenin sahipliği" (prior appropriation) adıyla bilinen bir doktrin uyarınca madencilerin özel mülkü haline getirilmekteydi. ABD'de bugünkü yasal sistem, sularla ilgili mülkiyet haklarının belirlenmesinde ve sınırsız olarak kabul edilmesinde hâlâ aynı yolu izlemektedir. İlk

gelenin sahipliği doktrininde beş temel hak tanımlaması yapılmaktadır: Kıdem, söz konusu şeyden dilediği gibi yararlanma hakkı, transfer etme hakkı, müsadere etme hakkı ve özel mülk edinme hakkı. Suyla ilgili olarak bunlar arasında önceliğe sahip olan ise, doktrine de adını veren "kıdem hakkı"dır. Buna göre, su kaynağına ilk gelen ve kaynaktan kendi evine, arazisine su akışını ilk sağlayan kişi, otomatik olarak diğer hakların da sahibi kabul edilmektedir. Örneğin bugün Colorado'daki Arkansas nehri suları üzerinde mülkiyet hakkına sahip 5000'den fazla kişi ve şirket vardır. Bu hakların önemli bir çoğunluğu 19. yüzyılın ikinci yarısında tesis edilmiş bulunmaktadır. Diğer yandan "ilk gelenin sahipliği" hakkının tanınması için, ilk gelen kişi ya da kurumun suyu dere veya nehir yatağından bir kanal ya da boru vasıtasıyla bir yere taşıması gerekmektedir, aksi takdirde bu hakkı kullanımı mümkün değildir. Sonuç olarak "ilk gelenin sahipliği"ne dayalı yasa, suyu ve kullanım hakkını özel bir mülk gibi tanımlamaktadır (Naeser, B. R., Smith, M. G., 2006, s. 501, 502). Bromley'e göre ise, su üzerinde mülkiyet hakkı tesis etmek için mutlaka bir araziye sahip olmak gerekmemekte; bir kişi ya da şirketin bir nehrin suyunu kullanma talebi kendi başına mülkiyet tesisi için yeterli sayılabilmektedir. (Aktaran: Dyrnes ve Pimentel-Maranon, 2006, s. 509)

Ricardo Petrella su kaynakları üzerinde mülkiyet hakkı elde etmekle ilişkili olarak bugün su kaynakları ve su dağıtım hizmetlerini dünya ölçeğinde metalaştırmaya çalışan bir kesim olduğunu belirtmekte ve bu grubu "su lordları" olarak isimlendirmektedir:

> "Su lordları gücünü, su üzerindeki kontrolü ve sahipliği elinde bulundurmaktan; ya da suya erişim mekanizmalarına egemen olmaktan alır. Sahiplik ve egemenlik, su lordlarının üretimi suya dayanan mal ve hizmetlerden en üst düzeyde nemalanmalarının yolunu açar. Bu sayede su lordları bilgi, teknoloji, finans, toplumsal ilişkiler ve kültürel güç bağlamlarında eylem ve rolünü ifa etme kapasitesini maksimum seviyelere yükseltebilir. Bu gücün meşruiyeti, pek çok durumda, su lordlarının otoritesi altındaki toplulukların yaşadığı coğrafyalardaki su kaynaklarına eşitsiz bir erişim hakkını elinde bulundurmaya bağlıdır. Yine pek çok durumda, su üzerinde yaşanan çatışmalar ve savaşlar su lordlarının meşruiyetini pekiştiren durumlardır. Bu nedenle su lordlarının rakipleriyle girdikleri ilişkiler 'barışçıl' olmaktan ziyade düşmancadır. Bu rekabette temel sorulardan biri, yeraltındaki suyun sermaye ve emek-gücü eklenmek suretiyle kullanılabilir hale getirilmesinin bedelini kimin ödeyeceğine dairdir. Bu bedeli su kaynağına sermaye yatırımı yapan su lordları mı yoksa söz konusu suyu satın alıp, örneğin mikroçip üretiminde kullanan IBM mi ödeyecektir." (Petrella, 2001, s. 36).

Petrella'nın "su lordları" kavramının kapitalist sınıfın bütününü kapsamadığı ve esas olarak su şirketlerini –diğer sermaye gruplarından ayırarak– hedef aldığı görülmektedir. Buna karşın, su lobisi içinde aktif faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin faaliyet alanlarına bakıldığında hemen hemen bütün endüstri ve tarım sermayelerinin suyun metalaşması yönünde hummalı çalışmalar yapmakta oldukları; bu şirketler arasında –en azından bugün için– değil bir rekabet ya da düşmanlıktan söz etmek, tersine çok güçlü ittifakların bulunduğu fark edilmek-

tedir.[16] Kapitalist sınıf içersinde suyun metalaşmasına karşı çıkma ihtimali ancak sermaye büyüklükleri ile ilişkili olabilir. Başka bir deyişle, öz sermaye yetersizliği içinde bulunan, daha çok banka sisteminden borçlanarak faaliyet sürdüren küçük ve orta ölçekli işletmelerin su hizmetlerinin sübvanse edilmiş fiyatlar üzerinden devlet tarafından sürdürülmesini tercih edeceği düşünülebilir. Ancak böyle görece meşru bir talebin bile sınırları olduğu unutulmamalıdır. Su kaynaklarının üretimin devam ettirilmesine yetmeyecek kadar azalması durumunda, suyun farklı kullanımlar arasındaki paylaşımı daha da önemli hale gelebilir ve en küçük ölçekli sermaye grupları bile bedelini ödeyerek de olsa öncelikle suya erişimi talep eder hale gelebilir.

Su kaynaklarının kontrolünde geçmişten bugüne izlenen yaklaşım farklılaşmalarından birinin de su kaynaklarının tamamen kontrol edilmesi yerine doğadaki mevcut işleyişi anlamaya ve ona uyumlu yönetim politikalarına ağırlık vermeye odaklanan yeni yaklaşımlar olduğu belirtilmektedir. Çevreye uyumlu su kaynakları geliştirme modellerinin ortaya çıkışı da bu yaklaşım farklılaşmasına bağlanmakta ve kendi su kaynaklarını fazlasıyla geliştirmiş ülkelerin bu tarz tezleri daha fazla dile getirmekte olduğu; gelişmekte olan ülkelere ise bu konuda yol göstericilik yapıldığı savlanmaktadır (Ercan, 2006, s. 79). Diğer yandan, su kaynakları ve doğanın korunmasına yönelik yeni stratejilerin yalnızca devletlerarası rekabet ile açıklanması pek mümkün görünmemektedir. Zira, su altyapısını fazlasıyla tamamlamış ülkeler aynı zamanda temiz su kaynaklarını da en fazla tüketmiş olan ülkelerdir.[17] Dolayısıyla, EKÜ'lerde çevre ve doğayı daha fazla korumaya yönelik giderek güçlenen eğilimlerin asıl nedeni, doğa ve su kaynaklarındaki tahribatın sermaye birikimini engelleyebilecek boyutlara ulaşmış olması, başka bir deyişle böylesi bir tercihte bulunmak zorunda kalmak gibi görünmektedir.

Öte yandan, bugün, yaşanan su krizi karşısında eko-sistemci yaklaşımların görece daha fazla gündemde olmasının nedeninin de gerçekten doğaya dair kaygılardan beslendiğini söylemek kolay görünmemektedir. Buna karşın çevreci tezler, sistemin yapısal mantığından uzaklaştıkça, kapitalist üretimin doğanın sınırlarına kadar ulaştığı ve su arzının giderek daralması karşısında üretimin ve dolayısıyla sermaye birikiminin durma noktasına gelebileceği gerçekliklerinin gizlenmesine daha fazla hizmet etmektedir.

Gerçekten de çevre, doğal kaynaklar ve su ile ilgili toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ile suyun metalaştırılmasıyla bağlantılı ilk uluslararası kurumların oluşturulması aynı döneme, 1970'li yıllara denk düşmektedir. Diğer yandan, zaman içersinde özellikle uluslararası serbest ticaret sisteminde, çevre ve su kaynaklarının korunması hedefleri ile ticari liberalizasyon ya da "kalkınma" hedeflerini birbirinden ayrı tutma yönünde güçlü bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu eğilime göre, çevre-

16 WWC-Dünya Su Konseyi üyelerinin listesi ve faaliyet konuları için bkz. http://www.worldwatercouncil.org/index.php?id=1975

17 Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Fred Pearce'in "Nehirler Kuruyunca" adlı çalışması s. 18-28 ve 229-236; ayrıca bkz. Jean Robert'in "Suyun Ekonomi-Politiği" adlı çalışması s. 36, 49, 70-73.

yi koruma görevi ticaretin değil, hükûmetlerin işidir. Başka bir deyişle kalkınma çabaları çevreci olmak zorunda değildir ve hükûmetler kalkınma hedeflerinden taviz vermeden çevreyi korumak zorundadır. Kalkınma ve çevresel korumayı bir ve aynı şeymiş gibi ele alan UN-Gündem 21 çerçevesinde hükûmetlere verilen rol ve sorumluluk ise şöyle tanımlanmaktadır: "Çevreye ve kalkınmaya yönelik etkin yaklaşımlar ortaya koyma sürecinde, merkezi hükûmet, yerel idareler, sanayi, bilim-çevre grupları ve halkın daha iyi bütünleşmesini sağlamak için yeni diyalog biçimleri oluşturulmaktadır. Değişiklikleri meydana getirme sorumluluğu, özel sektör ve mahalli mercilerle ortaklık içinde ve özellikle UNEP, UNDP ve WB dahil olmak üzere, uluslararası bölgesel ve ulusal örgütlerle işbirliği yaparak, hükûmetlerin sorumluluğundadır." (Yıkılmaz, 2003, s. 141)

Üretimde çevre dostu teknolojilerin kullanılmasını gerektiren, atık suların denetim altına alınmasını hedefleyen yasalar ABD'de ilk kez 1970'li yılların başlarında çıkartılmıştır. Amerikan Kongresinin 1972 yılında aldığı kararda, su kaynaklarıyla ilgili bütün programlara eyalet yönetimlerinin daha fazla katılacağı, cezai yaptırımların güçlendirileceği ve su kaynaklarında kirlenme sorununun 1985 yılına kadar aşılacağının hedeflendiği belirtilmiştir. Üretimde yeni çevre teknolojilerinin kullanılmasını gerektiren bu kongre kararı ve program her ne kadar başlangıçta bir "devrim"miş gibi algılandıysa da uygulama oldukça sınırlı kalmıştır (Karr, 1991, s. 68). Çevre teknolojilerinin üretime entegre edilmesini gerektiren politikaların uygulamada başarısız olmasının esas olarak tekil sermayelerin birikim düzeylerindeki eşitsizliklerden kaynaklandığını düşünmek mümkündür.

Topluluk ya da yerelci yaklaşımlar veya insan hakları yaklaşımları benzeri alternatif bakış açıları tarafından ortaya konan su yönetimi ve finansmanı stratejilerinin piyasacı yaklaşımlarla önemli benzerlikler taşıdığı tespitini yapmak da mümkündür. Tayfun Çınar, piyasacı ve neo-liberal yaklaşımların etkisi dışında kalan tek yaklaşımın "kamu yönetimi yaklaşımı" olduğunu belirtmektedir (2006, s. 44). Buna karşın, kamu yönetimi yaklaşımının su hizmetlerinin devlet eliyle fakat ticarileşmiş bir şekilde sağlanmasını dışlamadığı göz önüne alındığında söz konusu alternatifin de suyun metalaşmasını önlemeyeceği anlaşılmaktadır.

Su kaynakları yönetiminde bir diğer yaklaşım farklılaşması ise, yeni teknolojilerin hızlı bir şekilde su kaynaklarına uygulanmaya başlamış olmasıdır (Ercan, 2006, s. 80). Bu farklılaşma, yukarıdaki tespiti de doğrular niteliktedir. Pek çok ülke ve bölgede yeraltı sularına ulaşma mesafelerinin geometrik hızla büyüdüğü gerçeği göz önüne alındığında, yerin daha derin katmanlarından suyu çıkarmak için daha ileri teknolojilerin gerekeceği bunun da daha üst düzeyde sermaye yatırımını şart koştuğu açıktır. Mevcut yüzey sularının verimli kullanımının yanı sıra atık su deşarjını minimize etmek ve daha fazla miktarda suyu yeniden kullanıma sokmak için de teknolojik yatırımların arttırılması gerekmektedir.

Yine serbest piyasa yanlısı yaklaşımlara göre, tüketici ve üretici egemenliğine dayalı piyasa işlemleri, üretilen mal ve hizmetlerin hem kalitesini hem de miktarını arttırmaktadır (Yıkılmaz, 2003, s. 63). Çeşitli su kullanımlarından kaynaklanan

fırsat maliyetlerinin hesaba katılmasının ve suyun en iyi şekilde tüketilmesinin tüm tüketicilerin marjinal net kârlarını eşitleyerek su bölüşümünün hakça ve akılcı gerçekleştirilmesine olanak vereceğini savunan bu yaklaşımlara göre, piyasa, özel sektörün su kaynakları yönetiminde rol almasını da olanaklı hale getirecektir. (Pamukçu, 2000, s. 101)

Bu işlemleri doğal kaynakları ve çevresel değerleri kapsayacak şekilde genişletmek, çevre kalitesini arttırmanın tek yolu olarak gösterilmektedir. Bu yaklaşımlarda altı çizilen bir diğer konu ise, doğal kaynakların doğru yönetilmesi için iyi belirlenmiş, iyi korunmuş ve transferi mümkün mülkiyet haklarının ne kadar gerekli olduğudur. Bu tezlerin en temel gerekçesi ise ormanlar, balık alanları, yeraltı ve yerüstü sularıyla ilgili piyasaların, bunların ortak kullanılan kaynaklar olmaları ve mülkiyet haklarının yeterince iyi tanımlanmamış olması nedeniyle iyi çalışmıyor olmasıdır. Söz konusu tezlerde, yalnızca kişilerin değil devletlerin de örneğin su kaynakları, nehir ve göller üzerindeki mülkiyet hakkı sorgulanmakta ve suların özel kullanımını engelleyecek her türlü devlet mülkiyetinin sınırlandırılması ya da kaldırılması savunulmaktadır (Yıkılmaz, 2003, s. 63, 64,65; Mao, 2006, s. 215). Bu tarz yaklaşımlar, metaların piyasa fiyatlarının meta değerlerine en fazla yaklaştığı ve dolayısıyla birikimin yapısal mantığı ile en fazla örtüşen 'doğal veya yapay tekellerin bulunmaması' koşulunu doğrulamaktadır.

Bazı yazarlar ise, ekonomi politikalarını yapanların su yönetimi üzerindeki etkileri dikkate almak zorunda olduğunu, bu bağlamda, sektörel ve makro-ekonomik politikanın daha verimli ve sürdürülebilir bir su yönetimine mi, yoksa atıklara, aşırı tüketime, su kaynakları ve eko-sistemlerin bozulmasına mı odaklanacağı sorusunun önem taşıdığı belirtilmektedir (Bergkamp, ve Sadoff, 2008, s. 141). Pax World şirketinin CEO'su Joe Keefe de benzer şekilde "piyasa kapitalizminin, modern çağı başlatan sanayi devrimi kadar önemli bir sürdürülebilirlik devrimi yaşamasının gerekli olduğu"na vurgu yapmaktadır. Keefe, mali sonuçlar ile yönetişimsel sonuçlar arasında uyum sağlayarak kapitalizmin içinde bulunduğu krize bir çözüm sunma potansiyeli taşıyan sürdürülebilirliğin yeni bir zenginlik anlayışı yaratacağını belirtmektedir. (aktaran: Baue, 2008, s. 214)

Uluslararası çalışmaların pek çoğu, kentsel su arz sistemlerinin örgütlenmesini dört dönemde incelemektedir. Bu dönemlendirmede sanayi devriminin ortaya çıkışından 19. yüzyılın ortalarına kadar süren ilk evrede, özellikle kırdan kente göç olgusu ve yeni kurulan sanayi kentlerinde görece küçük özel şirketler tarafından farklı kalite ve nitelikteki su, kentsel su arz sistemleriyle kentin özellikle varsıllarının bulunduğu belirli bölümlerine sağlanmıştır. Bu süreçte su borularının döşenmesi ve su sağlanması ancak bu hizmetin karşılığını ödeyebileceklere yönelik olmuştur (Çınar, 2006, s. 47, 48). Kazgan ve Önal da, aynı dönemde su yönetiminin devletler eliyle koordine edilmeye başlanması ile sermaye birikim süreci arasındaki ilişkiyi toplumda gelir düzeyinin yükselmesi üzerinden ele almaktadır:

> "Sanayi Devriminin kentlerde büyük bir gelir artışına neden olduğu, gelir artışına paralel olarak kentlerde yaşayan insanların başta su olmak üzere birçok malın tüketimini hızla

> arttırdıkları bir gerçektir. Özellikle Paris, Londra, Brüksel, Amsterdam, Viyana, Milano, Berlin ve Frankfurt gibi kentlerde yapılmaya başlanan çok katlı apartmanlarda banyo sisteminin moda olması su talebinin artmasında büyük rol oynamıştır. Bu kentlerde ilk kez 18. yüzyılın ortalarından itibaren içme ve kullanma suyu kamu malı, su işleri de kamu hizmeti sayılmaya başlamıştır. Su sağlama işi özel şirketlere bırakılmış kentlerde bile miktar ve fiyat denetimi kamu yararı düşünülerek hükûmet ve yerel yönetimlerce yapılmıştır." (Kazgan ve Önal, 1999, s. 29)

Matthew Gandy ise Avrupa ve Kuzey Amerika'nın 19. yüzyılda hızla büyüyen kentlerinin, kent yönetimi sistemlerinin o dönemdeki mevcut biçimlerine bir dizi sofistike karşı koyuşu da beraberinde getirdiği tespitini yapmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni kent modeline "bakteriyolojik şehirler" adını veren yazar, yeterli su altyapılarına duyulan yakıcı ihtiyacın da bu meydan okumalardan biri olduğunu belirtmektedir:

> "Bakteriyolojik kent 19. yüzyılın bir dizi farklı faktörden kaynaklanan kaotik varoluşunun sonucunda ortaya çıktı. Epidemoloji ve sonrasında mikrobiyoloji bilim dallarında havaya karışan mikroplarla yayılan salgın hastalıklar sıkıntısının önemli oranda aşılmasını sağlayan gelişmeler; kentlerin teknik ve yönetimsel olarak kontrol altına alınması konusunda ortaya çıkan yeni uzmanlıklar; belediye tahvilleri gibi finansal araçların daha yenilikçi bir tarzda kullanılmaya başlanması ve iddialı mühendislik projelerinin bu sayede bitirilebilir hale gelmesi; çeşitli özel çıkarlar karşısında stratejik bir kent vizyonunun empoze edilmesini olanaklı hale getirecek etkili nüfuz alanı yaratma ve benzeri diğer planlamalar tarzında yeni politik güçlerin keşfedilmesi; kır nüfusu ve toprak elitlerinin politik açıdan marjinalleşmesi bu faktörler arasında sayılabilir. İşte bütün bu faktörlerin bir araya gelmesi sonucunda sanayi burjuvazisi, kamu sağlığı savunucuları ve diğer seslerden oluşan bir ittifak kente dair olaylarda giderek daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır. Bakteriyolojik şehir, her şeyin ötesinde, eş anlı olarak modern kentin ekonomik ve politik fonksiyonlarını koruyarak toplumsal bütünleşmenin belli bir düzey kazanması anlamına gelecek yeni bir toplumsal-mekânsal düzenlemedir. 19. yüzyılda kent altyapısının dönüşümü hem salgın hastalıklardan kaynaklanan son derece gerçek tehditlerle sağlıksız kent ortamlarını yansıtan çok yönlü bir olguydu, hem de eve ve aileye bağlılık ve hijyen gibi burjuva değerlerden oluşan telkinlerin yeni tüketim alışkanlıkları olarak ortaya çıkışını temsil etmekteydi." (Gandy, 2006, s. 349)

Gandy'nin yukarıdaki tespitlerine paralel olarak ikinci dönemde sanayi kentlerinde kendini gösteren halk sağlığına yönelik ciddi tehditler başta olmak üzere bu toplumsal rahatsızlıklara çözüm bulma arayışı su yönetimi ve finansman tekniklerinde yeni bir yapılanmaya gidilmesine neden olmuştur. Dönemin, sermaye birikim sürecinde bozulan çevresel koşulları daha da kötüleştirmemek ve daha sağlıklı kentsel bir çevre arayışı, gerek İngiltere örneği gerekse diğer Avrupa ülkelerinde su yönetimine yönelik kamu denetimi ve gözetimini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, 19. yüzyılın ortalarından itibaren kentsel altyapı ve su sektörüne ilişkin "bırakınız yapsınlar" ideolojisinden uzaklaşılmaya başlanarak, yerel yönetimlerin kentsel kamu hizmet alanları üzerindeki denetimlerini arttırmaya yönelik yasaların çıkmasıyla teknokratik ve rasyonel bir model olarak belediye işletmeciliğinin kurumsal altyapısı oluşmuştur. Bu durum, süreç içersinde kentsel altyapı hizmetlerinin sağlanmasıyla yurttaşlık hakları arasında

doğrudan bir bağ kurulmasının zeminini yaratmıştır (Çınar, 2006, s. 47, 48). Kazgan ve Önal'a göre ise, Avrupa'da suyun sanayi devriminin olmasını bile beklemeden kamusal bir hizmete dönüştürülmesinin temelinde "üretici loncaların su ihtiyacını düzenli bir şekilde karşılama ihtiyacı" gelmektedir. Bu dönemde maliyet ve fiyat bakımından ürünlerini suyun kamusal olarak temini sayesinde ucuza getiren İngiltere, Fransa ve hatta bazı küçük devletler örneğin üretici Osmanlı loncaları karşısında rekabet avantajı elde etmişlerdir. Gerçekten de 14. Louis döneminde Fransa'da su bir kamu malı haline getirilip üretici loncaların maliyetlerini düşürmede etkili olurken; İstanbul'da Tanzimat'tan sonra bile bez üreticileri sakalardan satın aldıkları suyla üretim yapmak zorunda kalmışlardır. (Kazgan ve Önal, 1999, s. 31)

Marksist düşünceden etkilenen Wittfogel (1957) ise, genelde suyla ilgili altyapıya özelde ise şebeke sistemleri, barajlar ve sulama kanalları gibi büyük ölçekli su işlerine duyulan ihtiyacın despotik devletlerin ortaya çıkışının nedensel açıklaması olduğu tespitini yapmıştır (Aktaran: Netherly, 1984, s. 228). Buna karşın, ulus devlet ve benzeri üst düzey bürokrasilerin henüz ortaya çıkmadığı tarihsel süreçte, örneğin 17. yüzyılda Peru'da, tarımsal sulamanın oldukça ademi merkeziyetçi bir organizasyonla sağlandığını ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda, 17. yüzyılda Peru'daki ademi merkeziyetçi sistemde suya erişimde eşitliğin ve su kullanımında etkinliğin son derece yüksek olduğunun altı çizilmektedir. (Netherly, 1984, s. 228)

Su sistemlerine ilişkin üçüncü dönem, yaklaşık I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra suyla birlikte elektrik, iletişim gibi diğer kamusal sektörlerin hemen hemen bütünüyle ulusal düzeyde yönetimlerin ilgi odağı olmasıyla başlamıştır. Bu dönemde, su alanına yönelik büyük çaplı altyapı yatırımları ulusal düzeyde "ekonomik büyümenin motoru" olarak algılanırken, yeniden dağıtım politikaları üzerinden "toplumsal barış"ın da önemli bir anahtarı olarak görülmüştür. Ayrıca, ulusal ölçekte kamu eliyle sağlanan su hizmetlerinin istihdam yaratma potansiyelinin bir yandan özel sektörce üretilen yatırım mallarına devlet eliyle talep yaratma, diğer yandan da nüfusu hızla artmakta olan ücretli işçilere sübvansiyonlu olarak ortak tüketim malları sunma gibi farklı amaçları da bulunmaktadır. Dördüncü ve son dönem ise, 1970'lerde krizle birlikte ortaya çıkan ekonomik durgunluğa paralel olarak devlet eliyle ekonomik büyümenin yerini özelleştirme ve ticarileştirmenin aldığı dönemdir (Çınar, s. 48, 49). Bu dönem aynı zamanda, sermayenin önüne yeni yatırım alanlarının açılmasıyla aşırı birikim krizinin ertelenmesinin olanaklarının yaratıldığı, bu alanlar arasında 1990'lı yıllarla birlikte su hizmetlerinin de dahil edildiği dönemdir.

Günümüzde dünya genelinde su kaynaklarının büyük bölümü hâlâ kamu mülkiyetinde bulunmaktadır. Su hizmetleri, ortalama olarak Asya ülkelerinde yüzde 99'u, Afrika'da yüzde 97'si, Orta ve Doğu Avrupa ile Güney Amerika'da yüzde 96'sı, Kuzey Amerika'da yüzde 95'i, Batı Avrupa ülkelerinde yüzde 80'i kamu kurumları tarafından yönetilmektedir (Yıldız, 2008, s. 65). WWC-Dünya Su Konseyi ise su

altyapılarının kuruluş harcamalarının son kertede verili üç gruptan biri tarafından fonlandığını belirtmektedir: vergi ödeyenler, yerel veya ulusal mali kaynaklar; ya da gönüllü özel sektör katkıları da dahil olmak üzere yardım ve bağışlar (Winpenny, 2003, s.6). Buna karşın, su hizmetlerinin günümüzde kamu sektörünün kontrolünden çıkıp metalaşmasının arkasında suyun kavramsallaştırılmasındaki dönüşümün etkili olduğu görüşü oldukça yaygın bir kabul görmektedir. Bu dönüşüm, suyun bir "hak" olarak değil bir "ihtiyaç" olarak tanımlanması ve böylece suyun metalaşmasının meşru kılınması (Ulusoy, 2007, s. 132) şeklinde okunmaktadır.

Ulusal ve kamusal hizmet modelinin aynı anda çatlatıldığını ileri süren tezlere göre ise küresel ve özelleştirmeci ya da özel sektörcü işletme modelleri gündeme getirilmektedir. Bu modellerin biri Fransa diğeri ise İngiltere olmak üzere iki kaynaktan beslendiğinin altını çizen bu yaklaşımlarda söz konusu bu iki ülkenin kendi ulus ötesi şirketleri üzerinden geleneksel rekabetlerini sürdürmekte olduğu vurgulanmaktadır (Güler, 2006, s. 60, 61). Devlet ve sistemi ayrı ayrı ve bir tür belirlenen-belirleyen ilişkisi içersinde ele alan bu tarz tezlerin alışagelmiş analizlerden en temel farkı ise, rekabeti, sermaye sınıfının kendi içinde ve tamamen kapitalist üretim ilişkilerine özgü bir dinamik olarak tanımlamak yerine, sonuçları sermaye sınıfına yansıyan kökeni ise devletlerin kendi aralarında olan bir gerilim biçiminde tarif etmektir.

Su kaynaklarının kontrolünde en temel ayrışma noktasının, suyun merkezi ya da yerel bir yapılanma üzerinden dağıtılmasına odaklandığı görülmektedir. Suyun, depolama ve taşıma açısından geniş hacimli ve pahalı bir kaynak olması bakımından genellikle yerel düzeyde yönetildiği ve tahsis edildiği tespitini yapan görüşlere göre, entegre su kaynakları yönetimi su, toprak ve ilgili kaynakların koordineli bir şekilde kalkındırılması ve yönetilmesini öngörmektedir. Uluslararası kuruluşlar, hükûmetler ve su şirketleri tarafından son dönemde en fazla dile getirilen konulardan biri de "entegre havza yönetimi"dir. Bu bağlamda, nehir havzalarındaki suyu bütüncül bir bakış açısıyla yönetebilmek için çeşitli kuruluşlar oluşturulmakta ve bu kuruluşlardan bazıları, nehir sistemlerinin karmaşık yapısıyla başa çıkabilmek için son derece gelişmiş bilgisayar modellerinden yararlanmaktadır. Diğer yandan, suyun sürdürülebilir yönetimi için yasal, düzenleyici ve katılımcı araçların yanı sıra çeşitli piyasa-tabanlı araçlar da geliştirilmektedir. Su piyasaları, ticareti yapılabilen su hakları, su bankası ve su kalitesi kredileri bunlar arasında sayılabilir.

Suyun metalaşma sürecinde su yönetimiyle ilişkili olarak en sık gönderme yapılan stratejilerin başında "bütünleşik havza yönetimi" gelmektedir. Pamukçu, başarılı bir havza yönetimini, "üyelerine çevresel, sosyal ve ekonomik kazançlar sağlayan örgüt" olarak tanımlamaktadır. Yazara göre, sel önleme, su kıtlığını giderme, hidroelektrik elde etme, nehir kirliliğini engelleme, ulaşım sağlama, drenaj düzenleme, tuzlu suları yeniden kazanma gibi çok çeşitli işlevleri su havzası boyunca ele almak çok daha etkin bir yoldur. İşlevlerini bunlardan oluşturacak bir nehir havza

otoritesi, üyelerinin net kazançlarını, Pareto Kabul Edilebilirlik yaklaşımı çerçevesinde eşitleyecektir (Pamukçu, 2000, s. 108). Entegre su kaynakları yönetiminin özellikle havzalara odaklanan ve farklı su kullanıcılarını ve taleplerini uzlaştırarak sürdürülebilir bir sistem kurmayı hedeflediği belirtilmektedir. Bu yönetim biçimini zorlaştıran temel sorun ise "siyasi sınırlar ile hidrolojik sınırların nadiren örtüşmesi ve bu nedenle havza düzeyinde çalışmanın çoğunlukla zor olması" şeklinde ifade edilmektedir (Bergkamp ve Sadoff, 2008, s. 129, 135). Altı çizilen sorun doğrudan uluslararası sularla ilişkili olup; aşağıdaki bölümde ele alınmıştır.

2. Uluslararası Sularla İlgili Düzenlemeler ve Örnekler

Suyun kontrolü ve dağıtımı sorunu yalnızca ülkelerin kendi içiyle sınırlı kalmayan, uluslararası boyutu da olan bir konudur. Özellikle sınır ötesi sular söz konusu olduğunda suyun yönetilmesine dair anlaşmalar da sınırların ötesine geçmekte ve su kaynakları üzerindeki kontrolde, taraf ülkelerin hepsinin –güç dengelerine göre farklı düzey ve oranlarda olsa da– söz sahibi olduğu görülmektedir. ABD ve Kanada arasındaki "Great Lakes" davası, bu eğilimin 19. yüzyıl için de geçerli olduğunu ortaya koyan önemli örneklerden bir tanesidir. Söz konusu göller bölgesi için ilk Uluslararası Komisyon 1893 yılında oluşturulmuş; o tarihte Kanada'daki sömürge hükûmeti konumunda olan İngiltere ve ABD hükûmetleri oluşturulan ortak göllerde balıkçılığın korunmasını amaçlayan diğer bir komisyona da birer tane komisyoner atamışlardır. Ticareti mümkün olan balık türleri üzerine yoğunlaşarak yaptıkları araştırmaların sonucunda, iki komisyoner, ilgili hükûmetlerin asli görevlerinin doğal kaynakların özel işletmeler tarafından kullanılmasına yardımcı olmak ve ortak suların yönetimini bu anlayışa göre yapılandırmak olduğu görüşünde ortaklaşmışlardır. (Scarpino, 2006, s. 390)

Yeryüzünde sınır aşan akarsu havzalarının sayısı iki yüzden fazladır ve kıta alanlarının yarıya yakın kısmını kaplamaktadır (Biswas 1994'den aktaran Öziş, 1997, s. 17). Bu havzaların bir çoğundan yararlanmak üzere, çeşitli ülkeler arasında yapılmış 300 civarında antlaşma bulunmaktadır (Öziş, 1997, s. 17). Sınır ötesi sulara ilişkin olarak mülkiyetin kimde olacağı konusunda devletlerin genel eğilimi "su, kıyısında olanın hakkıdır" biçimindedir (Robert, 2003, s.44). Su üzerindeki kullanım haklarını, mülkiyet tesis edilmesi görece daha kolay olan toprağa bağlayan bu yaklaşımın özellikle "su fakiri" olarak tanımlanan bölge ve ülkeler açısından oldukça sorunlu olduğu tespitini yapmak mümkündür. Bu bağlamda Bays, dünya nüfusunun yüzde 40'ının komşu ülkeden gelen suya bağımlı olduğunun ve 200'den fazla büyük nehrin iki ya da daha fazla sayıda ülke tarafından paylaşıldığını belirtmektedir. (Aktaran: Robert, 2003, s. 45)

Sınır aşan sularda dünya ölçeğinde geçerli dört temel doktrin bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ilk kez 1985 yılında ABD ile Meksika arasındaki Rio Grande Nehri uyuşmazlığında uygulanan Mutlak Egemenlik Görüşü'dür (Harmon Doktrini). Bu, yukarı kıyıdaş devletin mutlak egemenliğini kabul eden bir doktrin olup;

olumsuz yönler içerdiği için günümüzde terk edilmiş bir görüştür. İkinci doktrin, Doğal Bütünlük Görüşü olarak bilinen, aşağı kıyıdaş devletler yararına olan ve Harmon Doktrini'ne tepki olarak doğan bir yaklaşımdır. Üçüncü doktrin, Kullanımda Öncelik adı verilen yaklaşımdır ve Mutlak Egemenlik Yaklaşımının biraz daha esnek bir formudur. Dördüncü görüş ise bütün ülkeler tarafından en fazla rağbet gören ve uluslararası bir komisyon tarafından da benimsenen Hakkaniyete Uygun Kullanım adındaki doktrindir. (Bağış, 2002, s. 47)

Sınır aşan sularda yukarı kıyıdaş ülkeler teknik nitelikte danışma ve işbirliği gerçekleştirebilmek için aşağı kıyıdaş ülkelere önceden bilgi vermekle yükümlüdür. Muhafazakâr yaklaşımlara göre bu bilgi verme, aşağı kıyıdaş ülkeden izin isteme şeklinde düşünülmemelidir. Sonuç olarak sınır aşan sular ihtilafını küresel ölçekte çözmek şimdilik hukuk açısından mümkün görünmemektedir (Bağış, 2002, s. 47). Buna karşın, sıkça ortaya çıkan uzlaşmazlıklarda sorunun tarafları olan kıyıdaş ülkeler arasında oluşturulan ikili veya bölgesel komisyonlar kurma yönünde ciddi eğilimlerin olduğu görülmektedir.

3. Suyun Metalaşması Sürecinde Fiyatlandırma Stratejileri

Su kaynaklarının kontrolü ve kullandırılması pek çok ülkede Çevre Bakanlıklarının uhdesinde olan bir konu olduğu için, fiyatlandırma meselesinin aynı zamanda çevre ve eko-sistem kapsamında ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda, eko-sistemlere ve bu sistemlerden elde edilen faydalara değer kazandırmak için kullanılan "yönetimsel mekanizmalar" ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Benzer şekilde, devletlerin su kaynaklarını hem eko-sistemin kendini sürdürebilmesine olanak tanıyacak hem de kaynaklardan en üst düzeyde yararlanmayı mümkün kılacak yönetim planları yapması gerektiğine vurgu yapan tezlerdeki temel uyarı ise, kaynak kullanımının sürekliliği açısından gerekli fon kaynaklarıyla ilişkilidir. Bu tezlerde, fon akışında kısa süreli duraklamaların olması halinde bile su kullanımları üzerinde ciddi olumsuz etkilerin olacağına dikkat çekilmektedir. (Richter, Mathews, Harrison ve Wigington, 2003, s. 217)

Çevre odaklı yaklaşımların su yönetimlerine nasıl yansıdığına bakıldığında örneğin, bazı ülkelerde fiyatın, hükûmetler tarafından belirlendiği ve eko-sisteme zarar verenler cezalandırılırken, eko-sistemi koruyanların ödüllendirildiği görülmektedir. Ancak, biyolojik çeşitliliğin gerçek değerinin (piyasa fiyatının) piyasalar aracılığıyla toplum tarafından belirlenmesine izin vermedikleri için bu tür fiyatlandırmalar sakıncalı görülmektedir (Bayon, 2008, s. 144). Bu yaklaşımın temelinde ise, devlet müdahalelerinin piyasa mekanizmasının işleyişine zarar verdiğini savunan neo-liberal tezler bulunmaktadır. Bu tezlere göre, devletin doğal kaynakların fiyatlarına müdahale etmesi, gerçek piyasa değerlerinin ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Doğal kaynakların çoğu pahalıdır, ancak devletler kaynak kullanımını genellikle sübvanse etmektedirler. Böylece, üretimlerinde düşük fiyatlı doğal kaynakların yo-

ğun olarak kullanıldığı mallara olan talep artmakta bu da doğanın aşırı tüketimine ve çevresel tahribata yol açmaktadır (Yıkılmaz, 2003, s. 64). Benzer şekilde Konuralp Pamukçu da, su kaynaklarının akılcı yönetilmesinin şartlarından birinin de ekonomik koşullara ve piyasa şartlarına uyum sağlamak olduğunun altını çizmektedir. Bunun başında israfı önleyecek ve çevresel kaygıları göz önüne alacak biçimde suyun fiyatlandırılmasının geldiği belirtilmektedir. Yazar, yatırılan sermaye ve işletme giderleri gibi girdi maliyetlerini hesaba katan, fırsat maliyetini dikkate alan gerçekçi bir su fiyatlandırması sağlanmadan su kaynaklarını korumanın neredeyse imkânsız olduğunun altını çizmektedir. Bu yaklaşımda, su sağlama maliyetinin su bulmayı, dağıtmayı, atık suyu toplamayı, işlemden geçirmeyi, drenaj, sel kontrolü, dinlence alanları yaratma ve su ulaşımının da maliyet hesabına dahil edilmek zorunda olduğu vurgulanmaktadır. (2000, s. 98)

Eko-sistemi koruma iddiasında olan bir diğer mekanizmada ise, fiyat, gönüllü işlemlerle belirlenmektedir. Eko-sistemin hizmetlerini kullananların kendi istekleriyle bu hizmetin sunumuna aracı olanlarla anlaşma yapmalarına dayanan bu mekanizmalar, hatalı bir şekilde "piyasalar" biçiminde tanımlanmaktadır. Fakat, gerçek piyasalar, ürün ve hizmet takası için düzenli olarak bir araya gelen çok sayıda alıcı ve satıcıdan oluşmaktadır. Bazı ülkelerde ise, fiyat, melez bir sistem tarafından belirlenmektedir. ABD'de sülfür dioksit, Avrupa'da sera gazları için uygulanan çeşitli "emisyon üst sınırı ve ticaret" planları bu melez piyasaların örnekleri arasında sayılabilir (Bayon, 2008, s. 144). Dünya Su Konseyi'nin 2003 yılında Kyoto'da yapılan 3. Forum toplantılarında bu örneklerden hareketle "sürdürülebilir maliyet fiyatı" kavramı önerilmektedir. Bu öneri çerçevesinde su sağlayıcılarının aşağıdaki hedefler doğrultusunda hareket etmeleri beklenmektedir:

- Hizmet sağlayıcıları, su satışlarından sürekli tekrar eden maliyetlerini kapsayacak kadar gelir elde etmeyi hedeflemelidir. Sürdürülebilir maliyet fiyatı, mevcut altyapının yenilenmesi için gerekli harcamaların yanı sıra faaliyet ve finansman giderlerini de kapsayan bir fiyat olmalıdır.
- Su satışı karşılığında yapılan ödemeler mutlaka kullanıcılar tarafından üstlenilmeli, fakat, her kullanıcıdan aynı bedeli ödemesi beklenmemelidir. Burada kastedilenin su kullanım miktarlarındaki artışa paralel bir fiyat artışları sisteminin oluşturulması olduğu; yoksullardan yana bir politikada bu hususa dikkat edilmesi gerektiği belirtilmektedir.
- Kamu bütçesinden aktarılan ve dolayısıyla vergi mükelleflerince ödenen sürekli tekrar eden giderler konusunda su sağlayıcı şirketlerle kamu maliyesi arasında yapılacak anlaşmalar yeterince önceden bağıtlanmalı ve şirketlere yapılacak transferlerde olası gecikmelerin önüne geçilmelidir. (Winpenny, 2003, s. 19)

ABD'de eyaletler bazında örgütlü su kurumları 19. yüzyıldan başlayarak su dağıtımından, baraj inşasına ve şebeke bakımına kadar pek çok alanda sorumluluk üstlenen yapılardır. Örneğin Santa Clara vadisinde ilk kez 1964 yılında getirilen

bir düzenleme ile su sistemlerinin finansmanı ikili kaynaktan karşılanmaya başlamıştır: eskiden beri alınmakta olan arazi vergileri ve buna ilaveten su parası. Tarımsal sulamanın fiyatlandırılması yönündeki çabalar sonucunda çiftçilerden de su parası tahsil edilmeye başlanmış; fakat uygulanan büyük indirimler sonucunda tarıma tahsis edilen sulama suyunun fiyatı suyu belediyeden alan sanayi tarafından ödenen su parasının dörtte biriyle sınırlı tutulmuştur (Walker, ve Williams, 1982, s. 108). Diğer yandan ABD'nin, su ve atık su hizmetleriyle bağlantılı yeni fiyatlandırma sistemleri ile finansal araçların geliştirilmesinde öncü bir konumda olduğu görülmektedir. Ülkede, 1980'li yılların ortalarında oluşturulan biyolojik çeşitlilik piyasası ile günümüzde yıllık 3 milyar ABD $'ı civarında bir ciroya ulaşılmıştır. Sulak alanlara zarar veren her türlü kalkınma projesinin tazminatının proje sahipleri tarafından üstlenildiği bu piyasanın kuruluş yasasının en ilginç etkilerinden biri, sulak alanlar yaratıp, geliştirip, iyileştirip elde ettiği "sulak alan kredilerini" ihtiyacı olan proje sahiplerine satarak para kazanan özel, kâr amaçlı sulak alan iyileştirme yatırımcılarının ortaya çıkması olmuştur. Bu yatırımcılar, önce ülkenin ekonomik büyüme yaşaması beklenen bölgelerinde sulak alanları satın almakta, daha sonra bu alanları "yaratma, geliştirme ve iyileştirmeleri" karşılığında Kolordu ve EPA-Çevre Koruma Ajansı'ndan kredi elde etmekte ve böylece, bir sulak alan bankası yaratılmış olmaktadır. Sonrasında ise bu sulak alan kredileri, tazminat ödemek zorunda kalan proje sahiplerine satılmaktadır. (Bayon, 2008, s. 148)

Suyun değerinin, GSYH gibi makro ekonomik performans göstergelerinde de belirsiz kaldığı yönündeki eleştiriler de su kaynakları ve su hizmetlerinin metalaşmasının neden kaçınılmaz olduğunu görünür kılma çabaları arasına dahil edilebilir. Bu tarz yaklaşımlarda GSYH'nin hesaplanmasında kullanılan Millî Muhasebe sistemlerinde, tüketilen ya da üretimde girdi olarak kullanılan suyun, sadece kullanım için ödenen fiyat baz alındığı için dünyanın her yerinde değerinden düşük hesaplandığına dikkat çekilmektedir:

> "Rekabetçi pazarlarda satılan diğer girdilerin aksine bu fiyat genellikle, suyun gerçek ekonomik değerinden, hatta çoğu zaman arz maliyetinden bile çok daha düşük olmaktadır. 1970'lerden bu yana pek çok araştırmacı, çevrenin ve doğal kaynakların değerinin ekonomik verilere yeniden yansıtılması ve böylece daha sürdürülebilir ekonomi yönetiminin sağlanması yönünde çalışmalar yapmaktadır." (Bergkamp ve Sadoff, 2008, s. 131)

Yukarıdaki alıntıda altı çizilen "gerçek değer", çalışmanın teorik bölümündeki analizlerden de hatırlanacağı gibi suyun bir meta olarak piyasa koşullarında oluşan değeri, ya da ekonomi-politik ifadesiyle "değişim değeri"dir. Başka bir deyişle, suyun metalaşması durumunda suyun çıkarımı ve iletimine dahil olan emek-gücü tarafından yaratılan artı-değer toplumsallaşacak, üretiminde suyu en yoğun kullanan tekil sermayelerin birikim hızı buna bağlı olarak artacaktır. Suyun metalaşmaması durumunda ise, suyu bir bedel ödemeden elde eden sermayelerin birikim düzeyi açısından artı veya eksi bir farklılaşma olmazken; gölge fiyatlama üzerinden suyu bir bedel karşılığında alan sermayelerin piyasada oluşan genel kâr oranından aldıkları pay, suya yaptıkları ödeme dolayısıyla küçülecektir.

Bir yandan su altyapı yatırımlarının çok büyük ölçekli sermaye yatırımlarını gerektirdiği vurgusu; diğer yandan çevre ve doğal kaynakların gerçek değerleriyle ekonomik verilere yansıtılması yönünde 1970'lerden bu yana hızlanan çalışmalar, suyun metalaşma sürecinin kapitalizmin 1970'lerden bu yana yaşanan krizi ile ne denli ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Mevcut su kaynaklarının farklı kullanımlar arasında bölüşümü ile ilgili olarak suyun metalaşması yönündeki bir diğer vurgu ise, "başarılı bir su kaynakları yönetimi için eldeki kaynakların verimli kullanılması gerektiği ve bu nedenle arz temelli yönetim anlayışından artık talep temelli yönetim anlayışına geçmenin zorunluluğu"na (Pamukçu, 2000, s. 83) dairdir. Konuralp Pamukçu'ya göre, verimsiz su yönetimi yüzünden kaynaklanan su kıtlığını aşmanın yolu talebe yönelik yöntemlerin uygulanmasından geçmektedir. Yazar, bu tip yöntemlerin maliyet verimliliğine odaklandığının altını çizmekte ve var olan su kaynaklarından mümkün olan en akılcı, hakça, verimli faydalanmanın amaçlandığını belirtmektedir. Çeşitli su kullanımlarında elde edilecek tasarrufların yanı sıra etkin su kaynakları yönetimleri oluşturmak da talep yönlü yöntemlerin başında gelmektedir. Bunun için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin sağlanmasının büyük önem taşıdığını belirten yazar, gerek ulusal gerekse uluslararası su kaynaklarının verimli şekilde kullanılmasının ancak etkin su yönetim kuruluşlarının varlığı ile mümkün olacağının altını çizmektedir. Bu kuruluşların su kaynaklarını etkin bir biçimde yönetmesi için su havzası boyunca organize olmaları gerekecektir. Böylece, su havzalarının ekonomik, sosyal ve çevresel sorunları çözülebilecek, bütüncül bir yaklaşımla ele alınabilecek ve hiçbir dışsallığa yer bırakılmayacaktır. (Pamukçu, 2000, s. 86, 96)

Bergkamp ve Sadoff, diğer yandan, henüz kullanılmamış kaynakların kullanıma açılmasının gerçekten gerekip, gerekmediği; gerekiyorsa bunun hangi amaca hizmet edeceği; ihtiyaçtan fazla su çıkarmanın maliyetinin ne olacağı ve bu uygulamaların eko-sistemleri ve mevcut su kullanıcılarını nasıl etkileyeceği gibi bir dizi yeni sorunun su yönetim biçimlerinde yenilikler yapılmasını zorunlu hale getireceğinin altını çizmektedir (Bergkamp ve Sadoff, 2008, s. 135). Bu açıklamadan, suyun değerinin piyasada belirlenmesinin öncelikli koşullarından birinin de –teorik bölümde de işaret edildiği gibi– mevcut farklı su talepleri karşısında, rezerve edilmiş, ölçülebilir bir su arzının yaratılmasının ne denli kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Su lobisinin, kapitalizmde doğal kaynakların metalaşmasının aynı zamanda bu kaynakların aşırı tüketimi ve yok oluşu anlamına geldiği yönündeki tespitimizi doğrulayan "ihtiyaçtan fazla su çıkarmanın maliyetinin ne olacağı" sorusu, bir yandan da, su kıtlığına karşı geliştirildiği iddia edilen "suyun metalaştırılması" sürecinin, kıtlığı önleyemeyeceği gibi çok daha kronikleştireceğini göstermektedir.

Diğer bir soru ise ekonomik açıdan yapılacak fayda-maliyet analizleri ile ilgilidir. Eksik rekabet piyasası için ölçülen fiyatlarla ekonomik etkinlik analizinin yapılamayacağına dair tezler bu sorunun odak noktasını oluşturmaktadır. Gölge fiyatların

kullanımı gibi teknik çözümler bulunsa da bu sefer suyun ulus ötesi fayda ve maliyetleri hesaba katılmamış olacağı için suyun küresel kullanımının verimliliği açısından anlam kaymasına uğrayacağı belirtilmektedir (Özocak ve Baş, 1997, s. 183). Burada sözü edilen "anlam kayması", bu çalışmanın teorik bölümünde analiz edilen emek-değer teorisine içkindir. Daha önce de belirtildiği gibi dünya pazarında meta formunda işlem gören suyun değeri, suyun çıkarım ve iletimi için toplumsal olarak gerekli ortalama emek zamanına göre belirlenir. Dünyada gölge fiyatla su hizmeti veren devlet sayısı arttıkça pazarda dolaşım döngüsüne giren su miktarı azalacağı için suyun değişim değeri, yani pazar fiyatı görece yüksek bir düzeyde oluşacaktır. Suyun geri kalan bütün dünyada metalaşması halinde oluşacak değer ile pratikte oluşan değişim değeri arasındaki fark, rekabet açısından, üretiminde suyu meta formunda kullanan kapitalistler aleyhine ve sübvanse edilmiş fiyatla kullanan kapitalistler lehine başka bir farklılaşmaya yol açacaktır. Söz konusu farklılaşmanın temel belirleyeni ise rekabet olgusudur. Sübvanse edilmiş suyla üretilen metaların üretim hacmi daha büyük olduğu takdirde piyasada oluşacak değer görece düşük olacağı için birinci grup piyasada bir rekabet üstünlüğü elde edecektir. Bu nedenle, yukarıda altı çizilen olası "anlam kaymaları"nın bertaraf edilmesi sermaye birikiminin yapısal mantığının bir gereğidir. Diğer yandan, sermayeler arasındaki rekabetin tek belirleyeninin metaların değişim değeri olmadığının; yanı sıra meta üretim hacminin, emek üretkenliğinin de rekabet yarışında önemli birer etken olduğunun hatırlanmasında yarar vardır. Bu bağlamda, örneğin, birikim ve teknoloji düzeyi yetersiz, üretim hacmi dünya piyasası ölçeğinde ihmal edilebilecek kadar düşük düzeyde olan tekil sermayeler suyu üretimlerinde sübvanse edilmiş fiyatlarla kullanıyor olsa bile dünya pazarında bir rekabet üstünlüğü elde edemez, zira, bu özelliklerdeki sermaye grupları dünya pazarından gelecek talebe cevap verebilecek bir üretim kapasitesine sahip olmayacaktır.

Bu sorular, bir yandan da temiz su kıtlığı gerekçesiyle gündeme getirilen suyun metalaşması sürecinin kendi içinde taşıdığı çelişkileri görünür kılmaktadır. Gerçekten de suyun fiyatının piyasada belirlenmesi, öncelikle, bir piyasanın varlığını ve dolayısıyla bu piyasayı oluşturacak arz ve talebin varlığını ön şart koşmaktadır. Yeraltındaki su kaynakları ya da akan ırmaklar doğal halleriyle spesifik bir arzı temsil edemedikleri için bu süreçte yeraltındaki suların çıkarılıp depolanması ve nehirlerdeki suyun set ve barajlarla tutularak ekonomik bir arz konumuna getirilmesi gerekmektedir. Fakat bu pratiklerin her ikisi de suyun doğal çevrimine doğrudan bir müdahale anlamına geldiği ölçüde su kaynaklarında kurumayı ve çölleşmeyi hızlandıracak gelişmelerdir. Serpil Yıldız, yeraltı ve yüzey su sistemlerinin birbirleriyle ilişki içinde olduğunun altını çizmekte ve yeraltı sularının aşırı kullanımının bir yandan yeraltı sularına ulaşım mesafelerinin büyümesine ve suyun derinlere kaçmasına yol açarken, diğer yandan da yüzey sularının kurumasıyla sonuçlandığını belirtmektedir (Yıldız, 2008, s. 55). Dolayısıyla, suyun metalaşması, su kıtlığının aşılmasını sağlamayacağı gibi kıtlığı ve kuraklığı çok daha hızlandıracak bir süreç olacaktır.

Uluslararası kurumların son dönemde üzerinde durdukları bir diğer konu ise suyun metalaşması koşullarında söz konusu metanın dolaşımının gerçekleşmesi ve su-metanın para-sermayeye dönüştürülmesinin olanaklarının yaratılması ile ilgilidir. Özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde halkın gelir düzeyinin oldukça düşük olması, şebeke su sistemleri üzerinden sağlanan suyun bedelinin ödenmemesi gibi bir riski barındırmaktadır. Bu bağlamda suyun fiyatlandırılmasında, yönetimlere, yoksul kesimleri koruma altına alabilecekleri yeni araçlar geliştirmeleri önerilmekte ve yoksulları kayıran düzenlemelerin bir kural değil yalnızca bir istisna olduğunun unutulmaması yönünde uyarılar yapılmaktadır (Bergkamp ve Sadoff, 2008, s. 135). Burada kastedilen araçlar, genellikle bir destekleme ödemesi şeklinde olup; su fiyatına ya da su piyasasına herhangi bir doğrudan müdahaleyi içermemektedir. Bu tarz yaklaşımlarda, yapılan alan araştırmalarının suyun talep esnekliğinin -0,3 ile -0,7 arasında değiştiğini gösterdiği belirtilmekte; buna göre de, su fiyatında yapılacak yüzde 10'luk bir artışın su talebini yüzde 3 ila 7 arasında düşüreceği öngörülmektedir. Bunu göz önüne alan kent yöneticilerinin gittikçe artan su arzı sağlama zorlukları yüzünden su fiyatlarına zam yaptıkları belirtilmektedir (Pamukçu, 2000, s. 99). Yoksullara suyun nasıl temin edileceği konusunda Dünya Su Konseyi'nin görüşü ise biraz daha farklıdır. WWC'ye göre en alt gelir gruplarına su sübvanse edilmiş tarifeler üzerinden sağlanmalı fakat bu sübvansiyonlar kısa süreli ve geçici yardımlar biçiminde tasarlanmalıdır. Bu önermede, tam maliyete endeksli fiyatlamaya en erken geçen kullanıcıların ödüllendirilmesi de yer almaktadır. (Winpenny, 2003, s. 19)

Suyun fiyatlandırılması ile ilgili yaklaşımlarda, WB çıkışlı olan en yoksullara günlük 15-20 litre suyun parasız verilmesinden, su fiyatının düşük tutulmasına ya da su kaynaklarının korunması için su fiyatlarının yüksek tutulmasını savunanlara kadar uzanan farklılaşmalar görülmektedir. Biscoe'ya göre, düşük su fiyatından yararlananlar yoksullar değildir. Çünkü yoksul yerleşim birimlerinde şebeke yoktur ve burada yaşayan insanlar su satıcılarına bazen on kat daha fazla ödeyerek su satın almaktadır. Bu nedenle, düşük su fiyatından yararlananlar, evlerine çeşmeden su gelen varsıl kesim olmaktadır. (Aktaran: Robert, 2003, s. 46)

Su hakkını savunan yaklaşımlardan biri de suyun fiyatlandırılmasının bu hakkı ortadan kaldırmayacağı tezini içermektedir. Örneğin, Kudret Ulusoy'a göre su hakkı, devlete, halkın ödeyebileceği güvenli içme suyuna erişimini sağlama görevini vermektedir. Bu yaklaşımda devlet, suya erişim için gerekli ekonomik, sosyal ve siyasal şartları yaratacak politika ve stratejiler geliştirmek zorundadır. Benzer şekilde su hakkının sağlanmasının, liberal bir ekonomide özel şirketlerin rol almasını dışlamayacağı, liberal fakat düzenlenmiş bir pazarda suyun öncelikle kamu eliyle sunumunu öngöreceği belirtilmektedir. (Ulusoy, 2007, s. 129)

Bir su kaynağını korumaya ya da havza hizmetlerinin bedellerini ödemeye yönelik teşvikler yaratmayı hedefleyen piyasa-tabanlı araçlardan bir diğeri de ekosistem hizmetleri için ödeme yapmaktır.

Bu ödeme mekanizmaları, alıcı ve satıcıların ödeme planlarının ve özelliklerinin yönetilmesi konusunda hükûmetlerin yaptığı müdahaleler açısından farklılık göstermektedir. Bu ödeme mekanizmalarında dört temel yaklaşım dikkati çekmektedir:

1. Özel ödeme planları;
2. Düzenlemeyle belirlenmiş bir üst ya da alt sınır kapsamında emisyon sınırı ve ticareti planları;
3. Çevresel ürünler için sertifikasyon planları;
4. Mali mekanizmalar da dahil olmak üzere, kamusal ödeme planları.

Uygulamada, pek çok girişim, bu dört yaklaşımın yerel gereksinimlere ve bağlama göre farklı şekillerde bir araya getirildiği kombinasyonlardan oluşmaktadır. Örneğin, özel ödeme planlarında hükûmet müdahalesi en az seviyede olmaktadır. Bu planlarda, özel işletmeler bir havza hizmetinin bakımı ya da yenilenmesi karşılığında ödeme ya da ödüllendirme sistemine kendi aralarında karar vermektedir. Bu tür planlarda en yaygın rastlanan işleyişler: transfer ödemeleri, arazi satın almaları, maliyetlerin paylaşılması ve arazi kalkınma haklarının satın alınmasıdır. Transfer ödemelerinde, örneğin, son derece düzensiz su akışından şikâyetçi olan bir hidroelektrik santrali, kullandığı nehrin üst kısmındaki arazi sahiplerine, su yönetimi uygulamalarını değiştirmeleri için ödeme yapabilmektedir. Diğer bir deyişle, transfer ödemelerinde, farklı bir su yönetim uygulamasının su kaynağını iyileştireceği düşünülmektedir. Arazi satın almalarda, özel bir şirket, sunulan havza hizmetlerini korumak amacıyla başka bir özel şirketten arazi satın alabilmektedir. Kurallara göre, havza hizmetleri için yapılan bu ödeme mekanizması, ancak, arazi satın alınıp sonra eski sahibine, arazinin nasıl kullanılacağı ya da yönetileceğini madde madde açıklayan bir sözleşme karşılığında kiralanmasıyla işleyebilmektedir. Maliyetlerin paylaşılmasına dayalı özel ödeme planında, örneğin, nehrin üst kısmındaki doğal bitki örtüsünün değişmesi suyun kalitesini etkiliyorsa, nehrin aşağısındaki arazi sahipleri, belirli alanlarda kendi tercih ettikleri arazi kullanımlarının korunması ya da oluşturulması için üst kısımdaki arazi sahiplerine yapılacak tazminat ya da teşvik ödemelerini paylaşabilmektedirler. Emisyon üst sınırının belirlenip ticaretinin yapılabildiği sistemlerde, örneğin, kirletici maddelerin emisyonu ya da yeraltı sularının çıkarılması konusunda bir üst sınır belirlenmektedir. Kirlilik için belirlenen üst sınır, sisteme katılan her kuruluşun kirli su salımına izin verilen azami miktarın toplanmasıyla saptanmaktadır. Daha sonra, alınıp satılabilen kirlilik ruhsatları ya da kredileri kirleticiler arasında paylaşılmaktadır. Şirketler ya da sektörler, ihtiyaç duymadıkları ruhsatları, kendilerine tahsis edilenden daha fazla ruhsata gereksinimi olan diğer katılımcılara satabilmektedir. Havza ürün ve hizmetleri için yaratılan üçüncü ödeme mekanizması ise sertifikasyon ya da ekolojik etiketlemedir. Bu sistemde işlemler özel taraflar arasında gerçekleşmekte, fakat ödeme, sertifikalı kereste, sertifikalı balık ya da organik bir yiyecek gibi ürünlerin fiyatına dahil edilmektedir (Bergkamp ve Sadoff, 2008, s. 140-141).

Sertifikalı ürünlerin fiyatlarının piyasada belirlenmek yerine iradi bir biçimde belirlendiğini anlatan bu alıntı, söz konusu ürünlerin henüz meta formunda üretilmediğini ve gölge fiyatlandırmaya tabii olduğunu göstermektedir. Gerçekten de gerek bu ürünlere yönelik talebin EKÜ'lerde bile en üst gelir gruplarıyla sınırlı olması gerekse üretim hacimlerinin görece küçüklüğü, sertifikalı olmanın bu ürünlere henüz tüm insanlık için yararlı bir kullanım değeri kazandırmadığını, dolayısıyla piyasada oluşacak bir değerden söz edilemeyeceğini anlaşılır kılmaktadır.

Bir diğer piyasa mekanizması ise "Su Bankası" adıyla bilinen uygulamadır. Gerektiği zaman kullanılmak üzere suyun depolanması mantığı üzerine inşa edilmiş olan bu modelde, yağışların fazla olduğu mevsimlerde artan su miktarının yeraltı su havzalarında saklanarak kurak mevsimlerde gereksinimi olan ülke, sektör ve kişilere satılması esastır (Pamukçu, 2000, s. 101). Su Bankası uygulamasının, bir yandan da, su piyasalarının tam olarak oluşturulmasının planlandığı daha ileri aşamalarda su arzını temin etmek amacıyla yapılacak çok daha büyük ölçekli su biriktirme alanlarına geçişi kolaylaştıracağını öngörmek mümkündür. Daha ileri aşamalarda Su Bankası'nın, suya dayalı finansal araçların geliştirilmesi ile borsa işlemlerine de hizmet etmesinin planlandığı anlaşılmaktadır.

Çevresel hizmetler için en yaygın ödeme şekli olan kamu ödemeleri, kamu kuruluşlarının en fazla katıldığı sistemdir aynı zamanda. Sistem çerçevesinde, genellikle güvenli içme suyu temin etmek ya da nehir akışlarını düzenlemek zorunda olan belediyeler ya da ulusal yönetimler gibi kamu kuruluşları alıcı konumundadır. Ödeme mekanizmaları ise kullanıcı aidatları, arazi satın almaları ve başkalarına ait olan arazilerin belirli şekillerde kullanım hakları anlamına gelen irtifak haklarından oluşmaktadır. Son ödeme şekli ise, arazi kullanımının kısmi ya da tüm harici maliyetlerinin karar alma sürecine dahil edilmesini sağlayan mali mekanizmalar, yani çevre vergileridir. (Çınar, 2008, s. 41,42)

Su dağıtımı ve kontrolünde yetki ve sorumlulukların devletler ve özel girişimciler arasında paylaştırıldığı modellerde, risklerin devletler tarafından üstlenilmesi dolayısıyla, ilk anda, piyasa fiyatlarının görece düşük seyredeceği sanısı uyanabilir. Buna karşın su da dahil olmak üzere doğal kaynakların metalaşması halinde, piyasa fiyatlarının, riskteki azalmaya bağlı olarak düşeceğini ileri sürmek pek mümkün görünmemektedir. Örneğin, John Ise, hükûmetlerin, doğal kaynakların fiyatlarını düşük tutma yönündeki popülist eğilimlerinin kamusal çıkarlarla ters düştüğünü belirtmekte ve doğal kaynak sunum fiyatlarının her zaman geçmiştekinden çok daha yüksek tutulmak zorunda olduğunun altını çizmektedir. Yazara göre, bir doğal kaynağın fiyatının yüksek olması yalnızca ikame ürünlerin geliştirilmesini teşvik etmekle kalmayacak, yanı sıra, tüketilen miktarın azalması ve daha fazla kullanım için depolama eğilimleri üzerinde arzu edilen etkileri yapacaktır (Ise, 1925, s. 289,290). Ise'nin tezi, kapitalist sistemin yapısal mantığı ile uyumlu olarak değerlendirilebilecek ve pek de haksız sayılmayacak bir gerekçeye dayanmaktadır. Yazara göre doğal kaynağın bedelsiz sunulması veya fiyatının düşük tutulması, gelecek nesillerin ya çok yüksek bedeller ödeyerek erişimine ya da

kaynaktan tamamen mahrum kalmalarına yol açacağı için kabul edilemez. 1925 tarihli makalesinde Ise'nin, su ve toprak gibi kapitalist üretime konu olan bazı doğal kaynakların, –insan emeği ile üretilen diğer metalardan farklı olarak– süreç içersinde hızla tükeneceğini öngördüğü dikkat çekmektedir. Buna karşın, doğal kaynağın Ise'nin önerdiği gibi bir meta formunu alması halinde de, bu kez söz konusu doğal kaynağın ve tüm eko-sistemin aşırı üretim döngüsüne dahil olması dolayısıyla çok daha hızlı ve geri dönüşsüz bir şekilde tahrip olduğunu gösteren pek çok örnek bulunmaktadır.

4. Su Dağıtım Hizmetlerinde Farklı Ülke Örnekleri

Su yönetim modellerinin, tek tek ülkelerde mevcut siyasi ve toplumsal yapılanma biçimlerine göre zaman içinde şekillendiği görülmektedir. Süreç içinde ortaya çıkan yeni dinamiklerin her biri, biri suyu metalaştırmayı hedefleyen diğeri ise bu girişime muhalefet eden birbirine karşıt iki eğilim üzerinde de etkili olmakta; bu eğilimlerdeki farklılaşma ise her eğilimin kendi içinde yeniden dönüşümüne yol açmaktadır. Bu bağlamda, örneğin WWC-Dünya Su Konseyi, ticari bankaların yeni gelişen piyasalara su altyapısı için kredi sağlama konusuna 1996'ya kadar oldukça olumlu yaklaşırken, bu tarihten sonra çekimser davranmaya başladıklarını belirtmektedir (Winpenny, 2003, s. 7). Ticari bankaların bu tavır değişikliğinin toplumsal muhalefetin izlediği stratejilerde de bir farklılaşmaya neden olduğu tespitini yapmak mümkündür. Örneğin modellerin gelişim aşamasında öne çıkan kriterlerin başında su kullanımlarında etkinliğin (efficiency) arttırılması gelmektedir. Buna karşın, kamu emekçilerinin uluslararası örgütü PSI, çok uluslu su şirketlerinin gelişmekte olan piyasalara yaptıkları yatırımlarda etkinliğin ileri sürüldüğü gibi artmadığı uyarısında bulunmaktadır (Hoedeman, 2006, s. 2). Başka bir deyişle suyun metalaşmasına karşı dünya ölçeğinde oluşan muhalefet, su lobisinin tez ve gerekçelerini yakından izleyerek kendisini buna göre konumlandırmakta ve yanıtlar üretmektedir.

Su hizmetlerinde İngiltere, su kaynakları yönetimini tümüyle özel sektöre bırakan tek ülkedir. Özel sektörün, su sağlama, dağıtma, atık su toplama işlerini yürüttüğü gibi su kaynaklarının geliştirilmesi için de yatırım yaptığı belirtilmektedir (Pamukçu, 2000, s. 101). Birleşik Krallık'ta özel su şirketleri bilhassa Londra gibi büyük kentlerde 18. yüzyılın sonlarından itibaren su hizmetlerinin kurulumu ve işletmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak, 1870'li yıllarda zorunlu olarak çıkarılan halk sağlığı yasasını müteakiben su hizmetlerinin yönetimi tamamen yerel yönetimlere geçmiş, bu kapsamda özel su şirketlerinin sayısı ve önemi büyük ölçüde azalmıştır. Yerel yönetimler eliyle su dağıtımı 1970'li yıllara kadar devam etmiş; 1973 yılında çıkarılan Su Yasası ile mevcut ademi merkeziyetçi su yapısından nehir havzalarını esas alan bölgesel bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu yasa, 1980'li yıllarda muhafazakârların iktidara gelmesiyle birlikte su hizmetlerinin özelleştirilmesinin ilk adımını oluşturmaktadır. (Çınar, 2008, s. 41,42)

Diğer yandan İngiltere'deki su özelleştirmeleri öncelikle sektörün "millileştirilmesi"yle (nationalization) ve 1974 yılı itibarıyla başlamıştır. Bu tarihe kadar ne teknik anlamda ne de ekonomik açıdan etkinlik kavramını hiçbir şekilde kullanmayan su endüstrisi, 1974 yılından başlayarak etkinliği öncelikli bir performans kriteri haline getirmiştir (Bakker, 2001, s. 144). Aynı sürecin WWC-Dünya Su Konseyi tarafından oldukça farklı bir yorumlamaya tabi tutulduğu dikkat çekmektedir. WWC'ye göre, su hizmetlerinin altyapı finansmanının 1989 yılında özel sektöre devredilmesi sayesinde su kullanımında etkinlik artmış, kamudaki yolsuzluklar azalmış, halk özel sektörün gelişmekte olan ekonomilerde ne denli çeşitli hizmetler sunabileceği konusunu düşünmeye başlamıştır. (Winpenny, 2003, s. 7)

İngiltere'de su hizmetlerinin ve varlıkların millileştirilmesini takiben 1981 yılında devlet su kurumlarının kendisi ticari işletmelere dönüşmüş ve ilgili bakanlık, "kamu sektöründeki yatırım getirileri özel sektördeki yatırım getirileri kadar yüksek olmalı" demek suretiyle bu gelişmeye toplum nezdinde de bir haklılık kazandırmaya çalışmıştır (Baker, 2001, s. 149). İngiltere'yi bu çalışma açısından farklı kılan temel özellik, ülkenin, suyun metalaşması sürecindeki ilk örnek olmasının yanı sıra metalaşmanın doğrudan ve tamamen özelleştirme üzerinden yaşanmış olması; yani günümüzde yaygın olarak uygulanan modellerin kullanılmadığı bir örnek olmasıdır. Bu bağlamda, farklı metalaşma yöntemlerinin analiz edileceği bu bölümde İngiltere, diğer örneklere oranla daha detaylı bir analize konu olacaktır.

Ülkede, 1983 tarihli Su Yasası ile önce su idarelerinin kamusal statüsü zayıflatılmış, su hizmetlerinin ticarileşmesinin önü açılmıştır. 1989 tarihli Su Yasası ile su idareleri özelleştirilerek 10 adet su şirketine 25 yıllık imtiyaz verilmiştir (Çınar, 2008, s. 41,42). Karen Bakker, bir yandan Victoria döneminden kalmış su altyapısının sürekli sorun çıkararak yüksek bakım maliyetleri gerektiriyor olmasının, diğer yandan son derece sıkı monetarist kalıplar içinde faaliyet gösterme zorunluluğunun İngiliz hükûmetini iki tercihten birini seçmeye zorladığını belirtmektedir: Ya su fiyatlarında büyük artışlar yaparak bakım maliyetlerini tüketicilere yüklemek ya da ülkede su kalitesinin giderek daha da kötüleşmesine seyirci kalmak. Yazar, İngiliz hükûmetinin, sonunda, kamu sektörü borçlanma gereğine (PSBR) öncelik vermeyi suyun kalitesinin iyileştirilmesine tercih ettiğinin altını çizmektedir (Bakker, 2001, s. 144). Bir su şirketinin yöneticisinden aşağıya yapılan alıntıda da belirtildiği gibi İngiltere'de, ilerleyen süreçte, etkinlik kavramı "ekonomik etkinlik" kavramına dönüşmüştür:

> "Özelleştirme başlayıncaya kadar su şirketlerinin büyük bir çoğunluğu 'ekonomik' kavramı ile hiçbir ilişkilerinin olmadığını düşünmekteydi. Su şirketlerinin çalışanlarının önemli bir bölümü mühendisti ve mühendisler, ekonomi ile ilintili kavramlardan hiç hoşlanmıyorlardı. Onlara göre ekonomi belirsizlik; fakat mühendislik kesinlik, netlik anlamına geliyordu. Bu kesinlik öyle bir kesinlikti ki inşa edilen bir köprü yıkılmamak zorundaydı." (Bakker, 2001, s. 146)

Su yönetimi literatüründe en geniş yer tutan ve su yönetim modelleri açısından örnek teşkil eden en önemli örnek de ülkenin Yorkshire bölgesinde yaşanan

süreçtir (Haughton, 1998, s. 421). İngiltere'nin Yorkshire bölgesinde 1995-1996 yazında yaşanan kuraklık, doğal kaynakların yönetim politikalarının yeniden belirlenmesinde ve özellikle de hükûmetin, su hizmetlerini serbest piyasa disiplinine terk etme arzusunu gerçekleştirmesinde kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür. Ülkede 1980'li yılların sonlarında esmeye başlayan özelleştirme rüzgârını arkasına alan elektrik ve gaz özelleştirmelerini su hizmetlerinin özelleştirilmesi izlemiştir. Ancak bu özelleştirmeler, son derece lehte bir iklimin varlığına rağmen özellikle yeni özelleştirilmiş şirketler ve özelleştirmeleri koordine etme amacıyla oluşturulmuş yeni bağımsız kurullar açısından ciddi bir dizi eleştiriye konu olmuştur (Haughton, 1998, s. 421). Diğer yandan, takip eden süreçte su özelleştirmelerinin en alışılagelmiş biçimleri sırasıyla Fransa, Almanya, İtalya ve Güney Avustralya'da görülmüştür. Bu modellerin hepsinde su kaynakları ve varlıkların kontrolü, sahipliği tamamen devlette kalırken, kaynakların işletme faaliyeti sözleşmeyle özel operatörlere devredilmektedir. Karen Bakker, özelleştirme bağlamında ekonomik düzenleme olgusunun hafife alınmaması gerektiğini vurgulamakta ve su şirketlerinin özelleştirme sonrasında eskiye oranla çok daha fazla bilgiye gereksinim duyduklarını belirtmektedir. Devletlerin kamu hizmetlerinin satışı sonrasında yaptıkları değişikliklerin "kuralsızlaştırma" olarak tanımlanması bu nedenle doğru değildir, bunun yerine süreci, bir tür "yeniden düzenleme" olarak tanımlamak daha sağlıklı olacaktır. Özellikle, devletlerin tüketici talebini ölçme ve öngörme yönündeki çalışmalarının su şirketlerinin yatırım kararları açısından son derece yaşamsal öneme sahip olduğunu belirten Bakker, su şirketlerinin kaynak geliştirme ve sermaye programlarının hepsinin çeşitli bakanlıkların onayını gerektirdiğini ve bunun, şirketler açısından uyulması gereken resmî bir düzenlemeden ziyade bir ihtiyaca tekabül ettiğini belirtmektedir. Bakker'ın devlet düzenlemeleri ve su hizmetlerinin özel şirketlere devri arasındaki nesnel ilişkiyi görünür kılmak için verdiği örneklerden biri de İngiltere'de 1990'lı yılların başlarında şirketlere büyük zaman kaybettiren kalite ve şirket yeniden yapılandırmaları gibi süreçlerin, devletin ilerleyen süreçte bu alanlarda getirdiği düzenlemeler sayesinde kolaylaşması ve sadeleşmesidir. Yazar, su şirketlerinin devraldıkları işletmelerde verimlilik arttırma amacıyla çalışan mühendis ve işçi sayısını radikal oranda azaltma, esnek ve güvencesiz koşullarda istihdam, taşeronlaşma gibi pratiklere angaje olma olanaklarını ancak devlet düzenlemeleri sonrasında elde ettiklerine dikkat çekmektedir (Bakker, 2000, s. 17, 18). Su şirketlerinin referanslarının da suyun metalaşma süreci içinde değişerek farklılaştığı dikkat çekmektedir. İngiltere örneğinde, 1970'li yıllarda "kâr" sözcüğü su endüstrisi tarafından hiç kullanılmazken "artık" (surplus) kavramının özellikle su gibi yaşamsal bir kaynağı arz eden firmalar tarafından kullanılması daha uygun görülmekteydi. (Bakker, 2001, s. 145)

Fransa örneğinde, suyun kamusal bir şekilde arzından sorumlu olan 16.500'den fazla belediye vardır, fakat bu belediyelerin yüzde 70'i su şebekelerinin yönetimini özel firmalara vermiş durumdadır (Haughton, 1998, s. 422). Ülkenin su hizmetlerinin sağlanmasına özel sektörün katılımında 19. yüzyıl başlarına kadar uzanan

tarihi bir geçmişi vardır. Fransız modelinin yakın dönemdeki ana unsurları 1964 ve 1992 tarihli Ulusal Su Yasalarıyla düzenlenmiştir. 1964 tarihli yasa Fransa'da su kaynakları yönetiminde havza ölçeğinin ilk kez temel alındığı bir düzenlemedir. Yasa çerçevesinde altı su havzası oluşturulmuş; su ajanslarının kurulması öngörülmüş; "kullanan öder" ya da "kirleten öder" benzeri liberal ilkelere yasada yer verilerek suyun ticarileşmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Ancak bütün bu gelişmelere karşın Fransa'da su dağıtımı konusunda en önemli sorumluluk yine de yerel yönetimlerdedir. Ülkede su hizmetlerinin yerine getirilmesinden sorumlu toplam 36.500 tane komün yönetimi bulunmaktadır. Bu belediye komünleri su dağıtım işini ya kendileri yapmakta ya da "yetki devri" adı altında özel şirketlerle sözleşme imzalamaktadırlar. 1938-1983 yılları arasında suyu özelleştirilen komün sayısı 995'ten 18.700'e yükselmiştir (Çınar, 2008, s. 43, 44). Özel firmalar su hizmetlerine, işletme süreleri on yıldan otuz yıla kadar uzayan karma sözleşme tipleri üzerinden dahil olabilmektedir. Sözleşmelerde, altyapı yatırımları ve fiyat belirleme gibi konular politik karar mercilerinin sorumluluğunda ve kontrolünde bırakılmaktadır. (Haughton, 1998, s. 422)

Fransa kadar olmasa da Almanya'da da su hizmetleri yönetiminin özel firmalara devredilmesi yönünde güçlü eğilimler söz konusudur. Bu ülkede kentsel su dağıtımının yaklaşık yüzde 55'i kamu tarafından, yüzde 30'u kamu-özel işbirliği sistemleri vasıtasıyla ve yüzde 13'ü de doğrudan özel şirketlerce karşılanmaktadır (Haughton, 1998, s. 422). İngiltere öncülüğünde başlayan su özelleştirmelerinin ardından diğer ülkelerde zaman içersinde model değişikliğine gidilmiş olmasının, su şirketlerinin öngöremedikleri bazı ihtiyaçlarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Merkezi su yönetimine verilebilecek örnekler günümüzde oldukça sınırlı olsa da su kıtlığının en yoğun şekilde yaşandığı Ortadoğu bölgesinden İsrail'deki uygulama ayırt edici özelliklere sahiptir. Ülkedeki kırsal ekonomi, ulusal ölçekteki ekonominin son derece yüksek düzeyde sanayileşmiş olmasının bütün özelliklerini yansıtmaktadır. İsrail'deki bütün su kaynakları Tarım Bakanlığı altında kurulmuş bulunan Ulusal Su Komisyonu tarafından, merkezi ölçekte kontrol edilmektedir. Bütün çiftçiler bedelini ödedikleri sürece istedikleri anda, istedikleri miktarlarda su erişimine sahiptir. Yasalarla kurulmuş olan Ulusal Su Komisyonu suyun fiyatlandırılması, çiftçilerin suyu mümkün olan en etkin yöntemlerle kullanmalarının sağlanması, yeni teknolojilerin hızla tarım üretimine uygulanması gibi sorumlulukları, eşitlik ve etkinlik ilkeleri temelinde hayata geçirmektedir. Su fiyatları, dezavantajlı, görece daha kurak bölgelerdeki çiftçilerin zararlarını tazmin etmeyi amaçlamakta ve bu tazminatın maddi yükü daha avantajlı bölgelere yine fiyatlama politikaları üzerinden yansıtılmaktadır. Her ekim bölgesinde yaşayan topluluk için ekilen ürünün cinsine ve bölgenin iklimsel durumuna uygun olarak bir su kullanım kotası belirlenmiş durumdadır. Bu kotayı aşan kullanımlarda ödenen bedel hızla yükseldiği için, çiftçiler, su kullanımlarını belirlenen kota sınırları içinde tutmak için özel çaba sarf etmektedirler. (Less, 1986, s. 611)

Muhalif hareketler arasında örnek alınan bir mücadeleye sahne olan Bolivya'da su yönetimine bakıldığında, su mücadelesinin bir iktidar değişikliğine yol açtığı, sosyalistlerin hükûmet ettiği Bolivya'da da su yönetimindeki adaletsizlik ve eşitsizliklerin son bulmadığı belirtilmektedir. Cochomamba kentinde, halkın isyanı sonrasında su yönetimine talip olan Coordinadora adlı koalisyonun işbaşına gelmesinin üzerinden yıllar geçmesine karşın, kentteki su sıkıntısı daha da kötüleşmiş, su mücadelesinden asıl kazançlı çıkanlar ise ekonomik gücü elinde bulunduranlar olmuştur. Başka bir deyişle varlıklı ailelerin su sıkıntısı çekmeden yaşamalarının bedeli, yoksul halk tarafından çeşitli biçimlerde ödenmektedir. (Ledo, 2006, s. 87)

a) Kamu-Kamu İşbirliği

Su sektörüne devletler ya da belediyeler arasında koordine edilen mali yardımlar kapsamında gündeme gelen kamu-kamu işbirliği projeleri içinde en yaygın olarak bilinen ODA-Official Development Assistance/Resmî Kalkınma Yardımları'dır. OECD'nin Kalkınma Desteği Kurulu tarafından teşvik edilen ODA yardımları, genelde OECD üyesi hükûmetlerin kendi aralarında uygulanan bir teşvik sistemidir. Hükûmetlere kapasite inşasında ihtiyaç duydukları mali desteğin sunulmasını amaçlayan ODA yardımlarının su sektöründeki ağırlığı son yıllarda bir azalış eğilimi içersindedir. Büyük barajlar ve su rezervuarlarının inşasında son dönemde yaşanan hızlı gerilemenin ODA yardımlarını da etkilediği belirtilmekte ve bu trendin hızla tersine çevrilmek zorunda olduğunun altı çizilmektedir. Bir diğer mali destek aracı ise IDA-World Bank International Development Association/Dünya Bankası Uluslararası Kalkınma Birliği'dir. Su sektöründe uluslararası en büyük bağışların toplam yardım miktarının üçte biri ile Japonya tarafından yapıldığı görülmektedir. IDA fonlamasına katılan ve toplam yardımların yüzde 44'ünü karşılayan diğer ülkeler ise Almanya, ABD, Fransa, İngiltere ve AB Komisyonu'dur (WWC-Camdessus Report, 2003, s. 22, 23). Diğer yandan Camdessus Raporu'nda geliştirilen önerilerde, ülke ve bölgelerin özelliklerine göre farklılaşmalara gidildiği, ülke ve bölge özelinde politik önermeler yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, örneğin, ODA özel olarak Afrika ülkelerine önerilen bir mekanizmadır.

Kamu-kamu işbirliği modelinin bir başka uygulama biçimi ise suyun devletler arası ticarete konu edilmesidir. Genellikle coğrafi açıdan görece yakın ülkeler arasında gerçekleşen bu alışverişlerde fiyat –şimdilik– doğrudan dünya piyasalarında belirlenmemekte ve iki tarafın ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Başka bir deyişle, alıcı konumundaki ülkenin suya duyduğu ihtiyacın şiddeti ile satıcı konumdaki ülkenin parasal kaynağa duyduğu ihtiyacın şiddeti su fiyatının belirlenmesinde öncelikli bir etkiye sahip olmaktadır. Bu uygulamanın en yakın örneklerinden biri de Gana Su İşletmesi GWCL'nin ülke sularının her yıl 70 milyon galonluk kısmını komşu ülke Togo'ya satma yönünde aldığı karardır. Konuyla ilgili olarak yapılan açıklamada GWCL başkanı su satışından elde edilecek gelirle Gana'daki su şebekesinin operasyonal maliyetlerinin aşağıya çekilmesinin amaçlandığının altını çizmekte ve bunun yalnızca finansman kolaylığı sağlaya-

cak bir ticaret olmadığını, yanı sıra stratejik ve politik bir işbirliği olduğunu vurgulamaktadır. (Abass, 2009)

Kamu-kamu işbirliğine örnek olarak görülebilecek ülkelerden biri de Çin'dir. Ülkede piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte, ülke halkı giderek artan oranda su kullanım haklarının devlet tekeli uhdesinde olmaması gerektiğine inanmaya başlamış ve suyu, piyasada ticareti yapılabilen bir meta gibi görme eğilimine girmiştir. Wu Jisong'a göre ise, su kaynakları devlet kontrolü altında olmalı, fakat su arzı, atık su deşarjı, arıtılması ve yönetimi ortaklıklar ya da özel şirketler eliyle yürütülmelidir. Şanghay gibi bazı mega kentlerde bu tarz şirketler görülmeye başlamıştır. Çin'deki yeni dönemde, 2001 yılında örneğin, iki kent yönetimi arasında yapılan bir anlaşmayla 200 milyon Çin Yuanı karşılığında Dong Yang kentinin suyunun belli bir bölümü, su kıtlığı yaşayan Yiwu kentine satılmıştır. Literatürde kamu-kamu işbirliği adı verilen ve iki devlet kurumu arasında kurulan bu ortaklıkta su kaynaklarının kontrolü ve mülkiyeti satışı yapan Dong Yang kenti yönetiminde kalırken; Yiwu kenti yönetimi belirlenen miktarda suyun kullanım hakkına sahiptir. Öte yandan, ülkenin büyük belediyelerinin çok parçalı ve kaotik bir idari yapıya sahip olduğu; görev ve sorumlulukların dağılımındaki parçalılıktan kaynaklı yetki paylaşımı sorunlarının su kıtlığının yanı sıra etkili olduğu belirtilmektedir (Mao, 2006, s. 215, 216, 217).

Dünyanın son on yılda en hızlı büyüyen ekonomisi Çin'de 1949-1997 arasındaki yaklaşık 50 yıllık süreçte su tüketimi yüzde 550 artmış olup; yaşanan su kıtlığı mevcut suların tarım ve endüstri alanları arasındaki bölüşümüne ciddi bir gerilim biçiminde yansımaktadır. Tarihsel süreç içersinde Çin'de suyun fiyatlandırılması ile ilgili olarak dört aşamanın yaşandığı belirtilmektedir: 1- 1949-1964 dönemi: Planlı ekonomi ile idare edilen ülkede emek-değer teorisinin egemen olduğu bu dönemde, su kaynaklarına yapılan bütün bakım, onarım, depolama vb. harcamalar devlet tarafından karşılanırken; su, ülke halkına bir kullanım değeri olarak sunulmuştur. 21964-1985 dönemi: 1965 yılında yürürlüğe konan bir yasa ile suya parasız erişim dönemine son verilmiş ve su dağıtımı harcama maliyetlerinin çok altında bir katkı payı karşılığında yapılmaya başlanmıştır. 3- 1985-2000 yılları arasında maliyet temelli fiyatlandırma sürecine geçilmiştir. Tarım ve sanayi sektörlerindeki su kullanımlarına uygulanan fiyat tarifelerinde, birinciye kârı içermeyen bir fiyatlandırma uygulanırken; ikinciye kâr oranının yüzde 6 yı geçmeyeceği bir tavan belirlenmiştir. 4- 2000 ve sonrası dönem, suyun bir piyasa malı gibi satılmaya başlandığı, sanayi ve evsel kullanıma tahsis edilen suyun aşamalı fakat hızlı bir dizi fiyat artışına konu edildiği, kota uygulamasına geçilerek kotayı aşan miktarlarda su kullanılması halinde normal fiyatı aşan cezai ödemelerin yapıldığı, atık suyun doğaya deşarj edilmesine de para cezalarının getirildiği bir dönemdir. Ancak bütün bu dönüşüme rağmen, Çin'de suyun henüz bir meta formu kazanmadığı, suyun hâlâ piyasa değerinin altında satıldığı belirtilmektedir (Mao, 2006, s. 207, 209, 210, 211).

b) Kamu-Özel İşbirliği

1970'li yıllarla birlikte öncelikle erken kapitalistleşmiş ülkelerde görülen kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi yönündeki eğilimlerin 1990'lı yıllardan itibaren yerini giderek devlet-özel sektör işbirliğine bıraktığı görülmektedir. Bu değişikliği gündeme getiren, özelleştirmeye karşı gelişen toplumsal tepkilerden, özel sektörün risklerini devletlere yükleyerek azaltma çabalarına kadar uzanan bir dizi farklı neden vardır. Tayfun Çınar, çok uluslu şirketlerin inanılmaz derecedeki sermaye hareketliliğine ilave olarak çok taraflı kredi kuruluşlarından kredi sağlama olanaklarının artması ve mali sermaye ile çok uluslu su şirketleri arasındaki entegrasyonun gelişmesine işaret etmektedir (Çınar, 2006, s. 51). Diğer yandan, özellikle uluslararası kredi kuruluşlarından temin edilen fonların kullanılabilmesinde ev sahibi devletlerin garantörlük üstlenmesinin zorunlu olmasının da söz konusu işbirliklerinin gelişmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Başka bir deyişle, yabancı kreditörlerin vadesi geldiğinde alacaklarını tahsil etme garantisi talep etmeleri de kamu-özel işbirliği modelinin geliştirilmesinde etkili olmuştur.

Öte yandan, kamu-özel işbirliği modeli yeni bir uygulama değildir. Alexis de Tocqueville, modeli, 170 yıl önce hükûmet dışı şirketlerin demokrasiye bir Amerikan mirası olduğunu belirtirken; Donald Haider, Chicago kentinin görüntüsünün 1909'da kamu-özel işbirliği ile yapılan bir planı yansıttığının altını çizmektedir. Yine 1940 yılında Pittsburgh'da yapılan Toplum Kalkınması için Allegheny Konferansı, bu ülkedeki geliştirilmiş ekonomik ve eğitimsel kalkınma için tahsis edilmiş kamu-özel işbirliğinin en parlak örneklerinden biridir. (Davis'den [1986] aktaran Haspolat, 2008, s. 58)

Kamu-özel işbirliğinin tarihsel bir diğer uygulama şekli ise belediyeler tarafından ihraç edilen tahvillerin özel sektör tarafından satın alındığı "ticarileşen belediye hizmetleri" örneğidir. Avrupa'da ilk merkezi su arzının başladığı yıllarda, örneğin 1802 yılında Paris'te, 1808'de Londra'da ve 1856 yılında Berlin'de kent halkları adım adım kuyulardan vazgeçip şebeke sularına alışmaya başladıkça bu hizmetin ve gerekli altyapının nasıl finanse edileceği sorusu da gündemdeki yerini almıştır. Bu yeni ve ilk kentsel gelişme örnekleri karşısında belediye tahvilleri gibi finansal araçların geliştirilmesi sayesinde, merkezi su hizmetlerinin halk kesimleri üzerindeki vergi yükünü çok fazla arttırmadan finanse edilmesi sağlanmıştır. (Gandy, 2006, s. 349)

KÖİ modeli, bir projenin tasarımı, finansmanı, yapımı ve işletmesi ile bir yatırımın yenilenmesi, kiralanması, geliştirilmesi, bakım-onarımının yapılması ve işletilmesinde özel sektör katılımının sağlandığı yöntemlerin bulunması mantığı üzerine inşa edilmiştir (Yazıcıoğlu Çelik, 2008, s. 32). Modelin kapsamının bu denli geniş tutulmasına karşın, su kaynaklarının mülkiyetinin "kamu"da bırakılması bu işbirliğinin temeli hakkında fikir vermektedir. Kamu-özel işbirliğini savunan yaklaşımlara göre, özellikle gelişmekte olan ülkelerde hükûmetler su hizmetinin yaygınlaştırılması için gerekli sermayeden yoksundur ve bu boşluğun şirketler tarafından doldurulması yoksulların suya erişimine hizmet etmektedir (Ulusoy, 2007, s. 132). 1980'lerin

başlarından itibaren önce İngiltere ve ABD, takip eden yıllarda ise bütün dünyada hızlanan özelleştirmeler karşısında oluşan toplumsal tepkilere yanıt olarak "yeniden" geliştirilen bu modelin 1990'lardan başlayarak yaygınlaşma eğilimine girdiği görülmektedir (Haspolat, 2008, s. 58). Modelde;

- En az biri kamu kişisi olmak üzere iki veya daha fazla sayıda taraf bulunmakta;
- Her bir taraf kendi adına pazarlık etme gücünü elinde bulundurabilmekte;
- Eşit taraflar arasında imzalanan bir sözleşmeye dayandığı için ilişkilerin sürekliliği güvence altına alınmakta;
- Sözleşmeye taraf olan bütün aktörler işbirliğine konu olan faaliyetlerin sonuçlarından eşit olarak sorumlu tutulmakta;
- Amaç, görev, mali yönetim ve sorumlulukların belirlenmesi ve ortak hedef doğrultusunda ortak çalışmanın sağlanabilmesi için ayrı bir örgütsel yapılanma mümkün olabilmekte; ve;
- Mal ve hizmet üretiminde maliyet, fayda ve risk ile üretilen katma değer adil bir şekilde paylaşılabilmektedir. (Yazıcıoğlu Çelik, 2008, s. 32)

KÖİ'nin uygulama biçimlerinden biri olan uluslararası ölçekte ticari kredilendirmede "rücu edilen krediler" ve "rücu edilmeyen krediler" olmak üzere iki ayrı kredilendirme yöntemi kullanılmaktadır. Rücu edilen kredilerde bütün risk borçlanan firmada kalırken; rücu edilmeyen kredi sisteminde ise sponsor, hissedar ya da aracı konumdaki şirketin üstlendiği risk ya en alt düzeyde ya da sıfır düzeyinde olmaktadır. Projeleri fonlayan finans şirketleri açısından kaçınılması gereken risklerin ise iki ana başlık altında toplandığı dikkat çekmektedir:

- Kredi verilen ülkede millileştirme (nationalisation) veya devletleştirmenin (expropriation) söz konusu olması, ulusal paranın diğer döviz cinslerine dönüştürülebilir (convertible) olmaması, sözleşmenin delinmesi, savaş, isyan, ayaklanma gibi durumların yaşanması;
- Ticari Riskler: yatırım öncesi ve yatırım tamamlandıktan sonra ortaya çıkabilecek riskler arasında, proje yatırımının erteleme ve gecikmelere konu olmadan bitirilmesi; maliyetlerin gecikmeleri de kapsayacak şekilde belirlenmesi ve varlıkların proje operatörüne eksiksiz teslimi sayılmaktadır. (Winpenny, 2003, s. 26, 27)

Raporda, ayrıca, proje finansmanı piyasalarının son derece sığ (hacmi dar) piyasalar olduğuna dikkat çekilmekte ve su altyapı yatırımları için gerekli proje finansmanı talebinde ani ve önemli bir artış olması halinde piyasa yatırımcılarının arzı azaltacaklarına dikkat çekilmektedir. Buna göre proje finansmanı yatırımcılarını cezbedecek, piyasayı derinleştirecek önlemler alınması önerilmektedir. (Winpenny, 2003, s. 30)

Su hizmetlerinin finansmanı konusunda hükûmetlere önerilen bir başka işbirliği ise su borçlanmasının önünü açan ve su borcu swaplarını olanaklı hale getiren

düzenlemeler yapılmasıdır. Böylece, yerel döviz fonlarının su projeleri için kullanılmasının kolaylaşacağı belirtilmektedir (Winpenny, 2003, s. 24). Devletlerin özel sektörle işbirliğine gitmesini kolaylaştıran bu tip araç çeşitlenmelerinin önümüzdeki süreçte daha da artacağını öngörmek mümkündür. Maude Barlow ise küresel ekonominin genişlemesinde en fazla payı olan sektörün finansal piyasalar olduğunu ve su, küresel ölçekte alınıp satılabilen bir meta haline geldikçe finans piyasalarındaki büyük şirketler için sürekli artan kârları temsil eden bir kaynağa dönüşeceğinin ve su fiyatlarının roket hızıyla artmasının önlenemez boyutlara ulaşacağının altını çizmektedir (Barlow ve Clark, 2005, s. 92). Barlow ve Clark'ın vurguladığı finansallaşma sonucu fiyat artışları, söz konusu piyasalarda oluşabilecek olası spekülatif hareketlerle ilintilidir. Buna karşın, metalaşma sonrasında suyun piyasa fiyatını arttıracak daha önemli bir süreç, giderek artan sayıda kapitalistin pazara dahil olmasıyla birlikte temiz su kaynaklarının zaman içinde tükenmesinden kaynaklanan arz-talep temelli fiyat artışları olacaktır.

Bir diğer yaklaşım ise, özelleştirmenin, yüklendiği olumsuz anlam ve uygulamalara yönelik direnişlerin önemli boyutlara ulaşması ve bunların sonucunda kavramın politik olarak ihtilaflı hale gelmesinin kamu özel işbirliği projelerine zemin hazırladığı şeklindedir. Bu dinamiklerin etkisinin artması üzerine özelleştirme kavramının geri plana itildiğinin altını çizen bu yaklaşımlarda 1990'lardan itibaren yeni kavramların ortaya konmaya başlandığı belirtilmektedir (Hall'dan aktaran Haspolat, 2008, s. 56). Yeni dönemde öne çıkarılan yap-işlet-devret, kamu-özel işbirliği ve özel sektör katılımı gibi kavramlara bir yandan işbirliği gibi olumlu sıfatlar yüklenirken, aynı kavramlar diğer yandan da özelleştirme kavramının çevresinde oluşan olumsuzluğu dağıtma, muğlaklaştırma işlevi görmektedir (Haspolat, 2008, s. 56, 57). Su hizmetlerinden elde edilecek gelirin kamu finansman mekanizması içinde kalmasına ve böylece hizmetin sürekliliği ve genişletilmesi için kullanılabilir kılınmasına öncelik veren yaklaşımlarda bu tarz hizmetlerin mutlaka kamu ve kamu kuruluşları tarafından görülmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Suyun metalaşma sürecini yereldeki yönetim hatalarının yanısıra "dış güçler" ile açıklayan bu tarz tezlerde aynı zamanda kalkınmanın önemine yapılan vurgulara da rastlamak mümkündür.[18]

Kamu-özel işbirliği çerçevesinde getirilen düzenlemelerle su hizmetlerine ve genelde su sektörüne yatırım yapacak şirketlerin kârlılığının güvence altına alınması ve şirketlerin karşılaşabileceği olası risklerin devlet tarafından üstlenilmesi amaçlanmaktadır (Çınar, 2006, s. 44). OBA-Ouput Based Aid/Çıktı Temelli Des-

18 Bkz. TMMOB, Su Politikaları Kongresi 2006 Sonuç Bildirgesi, s. 4 ve 5. "Özellikle az gelişmiş ülkelerde devletin su yönetiminin ve su işlerinin üzerindeki planlama ve kontrolünün güçlenmemesi ve hatta gün geçtikçe zafiyete uğraması yönünde işleyen süreç sadece iç politikadaki karmaşanın ortaya çıkardığı bir sonuç değil, özellikle son 20 yıldır Dünya Bankası politikaları doğrultusunda küresel güce sahip şirketlerin ilgi ve uygulama alanı olmasının da bir sonucu olmuştur... Su kaynakları yönetimi kurumsal yapısının yenilenmesi döneminde geçmişte sosyo-ekonomik kalkınmamızda büyük rol oynayan su kaynaklarımızın geliştirilmesinin aksamaması ve kesintiye uğramaması konusunda çok duyarlı olunmalıdır."

tekleme adlı yaklaşım, kamu-özel işbirliği projelerinin bu amacını doğrulayan bir uygulamadır. Bu yaklaşımda kamu fonları, vaat edilen proje tamamlandığında özel sektör operatörleri tarafından yapılan yatırımların belli bir bölümünü karşılamak zorundadır.

Diğer pek çok örneğin yanı sıra su hizmetlerinin metalaştırılma sürecinde riski azaltma çabalarının bir örneği de Ekvador'da görülmektedir. Ekvador, Guayaquil'de Dünya Bankası'nın sigorta bölümü olan MIGA, IWL adlı su şirketine politik risklere karşı kamulaştırma, sivil müdahale ve aynı zamanda hatalı talep riskine karşı bir performans sözleşmesi de içeren 18 milyon $ tutarında bir garanti vermiştir (aktaran: Ulusoy, 2007, s. 144). Ekvador, aynı zamanda, farklı sermaye grupları arasında suyun paylaşımında yaşanan toplumsal gerilim ve çatışmalar açısından da ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Ülke, 1994 yılında yapılan toprak reformundan itibaren başlatılan yeni bir su yasası üzerinde çalışmalar sürdürmektedir. Süreç içerisinde birbiriyle çatışan iki teklif gelişmiştir: büyük çiftçilerin çıkarlarını gözeten bir su yasası ya da suyun "ülke ekonomisi yararına" olmak koşuluyla olabildiğince etkin kullanılacağı ve "geçimlik tarım ekonomisi"ne hizmet edecek bir su yasası (Petrella, 2001, s. 39). Ülke hükûmetinin birbiriyle çatışan bu iki hedefi nasıl gerçekleştireceği ise önemli bir soru olarak ortada durmaktadır. Çünkü su kullanımında etkinliğin arttırılması, başta tarımsal alanda sulama verimliliğini arttırmak olmak üzere büyük ölçekli sermaye yatırımları gerektiren bir hedeftir. Böyle bir kaynağa sahip olmayan ülkelerde söz konusu kaynak dışarıdan sağlanmak zorundadır ve yabancı finansörlerin de öncelikli koşulu suyun metalaştırılmasıdır. Ayrıca Ekvador hükûmetinin ikinci hedefi olan 'ülke yararı' da oldukça sorunlu bir kavramdır. Örneğin ülke yararı sanayi ve tarımdaki verimliliğin arttırılmasını gerektirir. Fakat bu hedef, sanayi ve tarımda çalışan işçiler açısından artan sömürü oranları anlamına gelir. Benzer şekilde ülke yararı devlet gelirlerinin artmasını ön şart koştuğu için sınırlı miktarlarda mevcut temiz suyun piyasalaştırılmasını gerektirir, ama bu, düşük gelir gruplarının suya erişimini zorlaştıracak bir durumdur. Dolayısıyla Ekvador'daki sistem-içi reformlardan suyun metalaşmasını önlemesi beklenmemelidir.

Diğer yandan su, atık su ve hidroelektrik projeleri, altyapı yatırımları içinde en fazla sermaye gerektiren yatırımlar olarak öne çıkmakta ve bu nedenle de devlet düzenlemeleri içersinde en önemli bölümü oluşturmaktadır. Dünya Su Konseyi'ne göre, su projeleri, bağışlarla yapılamayacak kadar büyük, fakat bütün risk ve giderleri karşılamaya yetmeyecek kadar küçük olmaları bakımından oldukça zor bir kategoriye girmektedir. Örneğin ABD'de, su sektöründen elde edilen gelirin yatırılan sermayeye oranı doğalgaz altyapı yatırımlarındaki oranın iki katı; elektrik ve telekomünikasyon yatırımlarının getiri oranından ise yüzde 70 daha fazladır. Diğer yandan, su altyapı yatırımlarındaki varlıkların başka amaçlar için kullanılamamaları ve başka bir yere taşınmalarının mümkün olmayışı yüzünden yatırımcılar tamamen gelecek yılların getirisine bağımlı durumdadır. Özel sektör su yatırımları ile ilgili bir diğer sorun ise yatırım gelirlerinin yerel para birimleri üzerinden ger-

çekleşiyor olması ve bu nedenle bir döviz değişim riskinin söz konusu olmasıdır. Bu ikinci riski aşmak için önerilen çözümün ise, döviz kuru risklerinin su satış fiyatlarına yansıtılması olduğu görülmektedir (Winpenny, 2003, s. 5, 10, 11). Şirketleri kendi adlarına yatırım yapmaktan caydıran bu iki durum, kamu-özel işbirliği (KÖİ) projelerinin mantıksal geri planına da ışık tutmaktadır. Zira KÖİ projeleri sayesinde yatırımlar devletlerin mülkiyetinde kaldığı için şirketler bir yandan riski bertaraf edebilirken diğer yandan da devlet yatırımlarının finansmanı için kredi temin ederek sermayelerini üretken bir şekilde değerlendirebilmektedir.

Su lobisinin dikkat çektiği bir diğer husus ise, gelişmekte olan ülkelerin finans piyasalarının su yatırımlarından elde edilecek gelirleri absorbe etmeye yetecek derinliğe ve büyüklüğe ulaştırılması gereğidir. Bunun yabancı yatırımcılar açısından en elverişli şekilde yapılabilmesi için dövize endeksli tahvillerin çıkarılması ve yabancı şirketlerin döviz değişimlerinden zarar görmelerinin önlenmesi için tedbirler alınması önerilmektedir. Su sektöründen elde edilecek gelirlerin yatırılabileceği finansal araçlar arasında emeklilik fonları ve "mutual funds" benzeri yatırım fonu tarzı araçların başta geldiği görülmektedir. Öneriler arasında, uzun vadeli kredi piyasalarında diğer borç alıcılardan kaynaklanacak dışlama etkisinin (crowding out) asgariye çekilmesi de yer almaktadır. WWC'ye göre dışlama etkisi yaratma riski en yüksek grup, kendileri de borçlanıcı konumunda olan, iç piyasalara egemen olan ve kendileri dışındaki borçlanıcıları partnerden ziyade rakip şeklinde tanımlayan merkezi hükûmetlerdir (Winpenny, 2003, s. 14, 16, 18). Su hizmetlerinin metalaştırılması üzerinden sağlanması planlanan sermaye birikimi açısından dışlama etkisi, en büyük kredi alıcısı konumunda olan hükûmetlerin uluslararası piyasalardan borçlanırken oluşacak faiz oranında belirleyici olma riski olarak yorumlanabilir. Söz konusu belirleyicilik faiz oranlarının görece düşük düzeyde tutulması ve dolayısıyla dış kreditörlerin umdukları getiriyi elde edememeleri olabileceği gibi; ulusal ölçekte özel girişimcilerin dış kredi piyasalarından borçlanma, dolayısıyla tekil kapitalistler yaratma olanaklarının sınırlı kalması da olabilir.

KÖİ modeli kapsamında en fazla uygulama alanı bulan yöntemlerden biri de yap-işlet-devret (YİD) olarak adlandırılan yöntemdir. Daha çok, ileri teknoloji ve yüksek sermaye yatırımı ihtiyacı duyulan projelerin gerçekleştirilmesinde kullanılmak üzere geliştirilen özel bir finansman modeli olarak tanımlanabilecek bu yönteme göre yatırım bedelinin şirkete geri ödenmesi mal veya hizmetin idare tarafından ya da söz konusu hizmetten yararlananlarca satın alınması gerekmektedir (Haspolat, 2008, s. 57). Tüketicilerin ödeme yetenekleri ya da hükûmetlerin ödeme konusunda güvence sağlamaları özel sektörün söz konusu yatırımların içinde yer alıp almayacağını belirlemektedir. (Ulusoy, 2007, s. 144)

YİD modeli, yapım, işletme ve devir olmak üzere üç aşamada gerçekleşmektedir. Yapım aşaması, bir kamu yatırım veya hizmetinin özel kesime ihale edilmesinden oluşmaktadır. İşletme aşamasında ise, üretilen mal veya hizmet kamu kurum ve kuruluşlarınca özel kesimden satın alınmakta; dolayısıyla, kamu hizmeti,

özel kesimce ve içerisine kendi kârı da eklenerek fiyatlandırılmaktadır (Haspolat, 2008, s. 58). Özel firmalar mali bir kaynak getirmemekte, fakat kâr aramaktadırlar. Dünyanın önde gelen su şirketlerinden, Fransız Vivendi'ye göre, eğer riskler "makul olarak" paylaştırılırsa ve firma "makul" bir kâr elde edebilirse ancak o zaman özel firmalar su alanına yatırım yapacaklardır. Aynı şirketin yetkililerine göre, özel sektör devalüasyon, politik risk ve diğer bazı faktörlerle ilgili riski kontrol edemez. Riskteki azalma özel sektörün maruz kaldığı proje maliyetlerini düşürecek ve böylece fiyatlar da düşecektir (aktaran: Ulusoy, 2007, s. 144). KÖİ projelerine son dönemde daha fazla rağbet ediliyor olmasının nedenlerinden biri de, risklerin olabildiğince devlette kalmasının hedeflenmesidir. YİD'in son aşaması olan devir aşamasında tesislerin, borçsuz, bakımı yapılmış, eksiksiz ve işler durumda, ilgili kamu kurum veya kuruluşuna bedelsiz olarak devredilmesi gerekmektedir. (Haspolat, 2008, s. 58)

C. Tarımda ve Sanayide Su Kullanımında Ülke Örnekleri ve Sermaye Birikimi

1. Sanayide Su Kullanımı: Ülke Örnekleri ve Sermaye Birikimi

Modernleşme paradigmasının damgasını vurduğu ve 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar devam eden sermaye birikimi modelinin 1960'lı yıllarla birlikte sorgulanır hale gelmesiyle birlikte çevresel ve toplumsal gelişme referanslı "sürdürülebilirlik" kavramı, iktisat yazınında yerini almaya başlamıştır (UNESCO, 1996). Jean Robert, modernitenin yaygınlaşmasının yersiz ve topraksız medeniyetlerin yaygınlaşması anlamına geldiği ölçüde suyun özgüllüğünü yitirdiği bir sürece denk düştüğünü belirtmektedir (Robert, 2003, s. 61). Önceki bölümde aktarılan 1987 tarihli Brundtland Raporu ve özellikle de UN'in 1992'deki Rio Konferansı, "sürdürülebilir kalkınma" kavramının uluslararası kabul gören bir çevre ve kalkınma modeli olmasına uzanan yolda önemli iki eşiği oluşturmaktadır (UNESCO, 1996). Her ne kadar modernleşme paradigmasının sorgulanmasında üçüncü dünya ülkelerinin yaşanan ekonomik büyümeden yeterli pay alamadıklarına dair serzenişlerinin etkili olduğu konusunda genel bir fikir birliği bulunsa da, bu dönüşümde 1966 yılında EKÜ'lerde başlayan kâr oranları artış hızındaki düşüşten kaynaklı krizin de etkili olduğunu düşündürtecek pek çok gelişme bulunmaktadır. Örneğin, atmosfere karbon salınımının ticarete konu edilmesi konusundaki ilk öneri de 1968 yılında yayınlanan akademik bir makalede yer almış (Hartill, 2008), dünya ölçeğinde bir su konseyi kurulması yönünde UN'e tavsiyede bulunan IWRA-Uluslararası Su Kaynakları Birliği de 1972 yılında kurulmuştur. Kâr oranları artış hızının düşme eğilimine girmesi ile sermayenin aşırı birikimi arasındaki ilişki göz önüne alındığında, çevre teknolojilerinin geliştirilmesi ve bunun için gerekli pazarın oluşmasının ön koşulu olan çevresel duyarlılığın artması olgularının sermaye birikim sürecinde nasıl bir gereksinim ile örtüştüğü de görünür hale gelmektedir.

Tanımlanan her yeni ihtiyaç, yeni bir meta üretimi alanına tekabül etmekte ve böylece sermayenin aşırı birikimden kaynaklanan krizini erteleyebilmesine olanak vermektedir. Buna karşın çevresel tahribatın sermaye birikimi açısından ikili bir öneme sahip olduğunu hatırlamakta yarar vardır. Bunlardan bir tanesi birikim olanaklarının genişlemesi diğeri ise tahribatın boyutlarının sermaye birikiminin yolunu kesecek noktaya kadar ulaşmasına izin verilmemesidir.

Ekolojik verimliliğin en önemli savunucularından biri, 1992 yılında Rio'da yapılan UN Dünya Zirvesi öncesinde bu terimi dünyaya tanıtan WBCSD-Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi'dir. Bu örgüt, ekolojik verimliliği şöyle tanımlamaktadır:

- Ürün ve hizmetlerde kullanılan malzemeleri azaltmak;
- Ürün ve hizmetlerde kullanılan enerjiyi azaltmak;
- Zehirli maddelerin yayılmasını azaltmak;
- Geri dönüşebilirliği arttırmak;
- Yenilenebilir kaynakları azami seviyede kullanmak;
- Ürünlerin daha dayanıklı olmasını sağlamak;
- Ürün ve hizmetlerin hizmet yoğunluğunu arttırmak.

WBCSD, piyasa odaklı sürdürülebilir kalkınmayı ve daha fazla kaynak verimliliğini teşvik etmeyi hedefleyen 200'ü aşkın şirketin oluşturduğu ve bir CEO tarafından yönetilen bir ağdır. Sürdürülebilir değer zincirleri, kapasite yaratma, su, binalardaki enerji tüketimi gibi konularda girişimlerde bulunmaktadır. WBCSD'nin yürütme kurulu ise Toyota, Du Pont, Unilever, Lafarge, Royal Dutch ve Shell gibi çok uluslu endüstri şirketlerin yöneticilerinden oluşmaktadır. (Lovins, 2008, s. 39)

John Talbert'ten alıntılanan aşağıdaki tespit, sürdürülebilirlik kavramının içeriği ile sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi örtük bir şekilde onaylamaktadır:

> "Yeni yeni ortaya çıkmakta olan bir strateji de, eko-sistem hizmetleri için yapılan ödemeler ve diğer piyasa bazlı yaklaşımlar yoluyla çevresel ürün ve hizmetlerin sunulduğu pazarların oluşturulmasıdır. Yönetim birimleri, düzenleyici güçlerini kullanıp, kentsel kalkınma projeleri, enerji tesisleri, sanayileşmiş tarım ya da ormancılık operasyonları için bir karşılık olarak sağlıklı eko-sistemlerde sellerin önlenmesi, polinasyon, biyolojik çeşitlilik, su arıtımı ve karbon emisyonunun önlenmesi hizmetleri için yeni pazarlar yaratabilir. Bu tür pazarlar, arazi sahiplerinin hem kendi kontrolleri altındaki doğal sermaye stoklarını hem de bu stokların yarattığı eko-sistem hizmetlerinin ekonomik değerini takip etmelerini sağlayacaktır." (Talbert, 2008, s. 35)

L. Hunter Lovins de benzer şekilde 21. yüzyılda ürün ve hizmetlerin üretim sürecinin radikal biçimde yeniden gözden geçirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Dünyada her yıl yarım trilyon tondan fazla malzemenin kaynağından çıkartılıp karmaşık işlemlerden geçirildiğini ve ardından atıldığını belirten yazar, üretimde kullanılan malzemelerin yüzde birinden de azının nihai ürün içinde bulunduğunu, diğer her şeyin ise atık haline geldiğini aktarmaktadır (Lovins, 2008,

s. 38). WWC ise, endüstriyel su kullanımı konusunda şirketlerin ne suyu kamudan satın almada ne de kendi çabalarıyla edinmelerinde önemli bir sorun olmadığını belirtmekte; bunun nedenini ise sanayi üretiminde şirketlerin suya harcadıkları bedelin toplam gelirlerinin ihmal edilebilecek kadar küçük bir bölümüne tekabül ediyor olmasına dayandırmaktadır. Buna karşın, örgüt, arıtma faaliyetinin şirketler açısından yüksek maliyetler getirdiğine işaret etmekte ve arıtma maliyetlerinin karşılanması için yereldeki finans piyasalarının geliştirilmesini, kredi mekanizmalarına işlerlik kazandırılmasını önermektedir (Winpenny, 2003, s. 39). Diğer yandan, şirketlerin üretimde suya harcadıkları bedelin toplam gelirleri içinde ihmal edilebilecek kadar küçük bir bölümüne tekabül ediyor olmasının temel nedeni, suyu üretimde az kullanmaları değil, ya sübvanse edilmiş fiyatlar üzerinden edinmeleri ya da bedel ödemeksizin kaçak yollarla su kullanıyor olmalarındandır. Bu edinim şekillerinden birincisi daha ziyade EKÜ'ler için; ikincisi ise GKÜ'ler için büyük oranda geçerli olan pratiklerdir.

Sanayide suyun kullanımının ulaştığı boyutlar hakkında verilebilecek pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin Çin'deki büyük ırmakların yüzde 80'i, yeraltı su sistemlerinin ise yüzde 90'ı artık sudaki canlıların yaşamını sürdürmesine bile izin vermeyecek ölçüde kirlenmiş durumdadır. China Daily gazetesinde yakın zamanda yayınlanan bir makalede, her yıl 45 milyar ton işlemden geçmemiş atık suyun doğrudan ırmaklara ve göllere pompalandığı belirtilmektedir. Benzer şekilde Hindistan'daki ırmak ve göller ile Rusya'nın denizden uzak yüzey sularının yüzde 75'i kullanılamayacak kadar kirlidir. Özellikle endüstriyel üretim amacıyla kullanılan su kaynaklarında en sık görülen sorun kirlenme ve suyun kalitesinin giderek bozulmasıdır. Endüstri çıkışlı atık sular, kaynağı belli kirleticiler arasında en önemli olanıdır. Sanayileşme, Avrupa ülkelerinde de doğal kaynakların kalitesinin korunması konusunda çok zayıftır. Örneğin, "akılcı kullanım doktrini" İngiltere'ye dışarıdan ithal edilmiş bir düşünce sistemidir. İngiliz su yasası da, su kaynaklarını koruma amacıyla değil, suyun, sanayi sermayesi tarafından daha kolay ve sorunsuz bir şekilde kullanılması amacıyla yürürlüğe konmuştur. Benzer bir eğilimi, Avrupa'nın diğer ülkelerinde de görmek mümkündür: örneğin Finlandiya'da da su yasası, sanayi sermayesinin su kaynaklarını ağaç tomruklarının nehirler aracılığıyla bir yerden bir yere ulaştırılması vb. amaçlar için kullanımı konusundaki sınırlamaları azaltma amacıyla çıkarılmıştır (Paavola, 2006, s. 462). 1.320 km uzunluğunda olan ve İsviçre Alpleri'nde doğup, Fransa, Almanya ve Hollanda topraklarından geçerek Kuzey Denizi'ne dökülen Ren nehri, Avrupa'da sanayi kirliliğinden en fazla etkilenen sulardan biridir. Ren nehri, dünyadaki toplam kimyasalların yüzde 20'sinin üretildiği ve Avrupa nüfusunun en yoğun olduğu bölgelerden akmakta olup yanı sıra 20 milyon insanın içme suyu kaynağını oluşturmaktadır (Pamukçu, 2000, s. 59). Avrupa Komisyonu, Avrupa'daki tüm yüzey sularının yüzde 20'sinin ciddi tehdit altında olduğunu rapor ederken; UN de buna Avrupa'daki elli beş büyük ırmaktan sadece beşinin "bozulmamış" kategorisine dahil edilebileceğini eklemektedir. Kanada'da her yıl bir trilyon litreden fazla işle-

me tabi tutulmamış foseptik atık, su yataklarına boşaltılmaktadır (Barlow, 2008, s. 25). Fransa'da endüstriyel ve kentsel atıklar 1990'ların ortalarında günde sekiz bin sekiz yüz tona yaklaşmış, Kuzey Amerika'da özellikle Ontario ve Erie gölleri sanayi atıklarıyla geri dönüşü mümkün olmayan düzeyde kirlenmiştir. ABD Çevre Koruma Ajansı EPA'nın 1980'li yılların ortalarında yaptığı bir araştırma yaklaşık yüz bin sanayi fabrikasının son derece tehlikeli kimyasal endüstriyel atıklarını doğaya deşarj ettiğini, iki bini aşkın sanayi tesisinin ise yeraltı sularını doğrudan zehirlediğini göstermektedir. Daha da tehlikeli bir süreç ise 1980'li yıllardan bu yana çevresel maliyetlerin "kirleten öder" ilkesi uyarınca şirketlere yüklenmesi sonucunda erken kapitalistleşmiş ülkelerdeki ağır sanayilerin hızla geç kapitalistleşen ülkelere doğru kayması ve böylece ekolojik tahribatların ekonomik bedelinin çevreye aktarılıyor olmasıdır. (Petrella, 2001, s. 54)

Özellikle geç kapitalistleşen ülkelerin önemli bir bölümünde tarım sektöründen sonra en fazla su kullanan sektör endüstridir. Endüstriyel su kullanımı, soğutma, işlemden geçirme (processing), temizleme, enerji yaratma, buhar oluşturma ve ulaştırma gibi işlevleri kapsamaktadır. Küresel olarak bu tür su kullanımlarının 2/3'ü yalnızca beş endüstri koluna aittir: metal, kimya, Petro-kimya, kâğıt ve gıda endüstrileri. Günümüzde endüstriyel su kullanımı Batılı ülkelerde oldukça yüksek düzeylerdedir. Almanya, İngiltere ve Fransa'da endüstriyel üretimde kullanılan su miktarlarının toplam su kullanımı içindeki oranı yüzde 71 ila 87 arasındadır. Tarımsal sulamanın yoğun olarak yapıldığı Batılı ülkelerde de endüstriyel su kullanımı önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, ABD ve Japonya'da bu tür su kullanımı toplam su kullanımının yüzde 31 ila 46'sıdır (Pamukçu, 2000, s. 58). Öte yandan, endüstri amaçlı kullanılan suyun büyük bölümü su çevrimi içerisine girmektedir. Geri dönüş sırasında sıcaklığı artan ve genellikle kimyasal ve ağır metallerle kirlenmiş olan bu sucul, eko-sistemlere zarar vermektedir.

USİAD, endüstriyel amaçla kullanılan su miktarının genellikle ülkelerin gelişmişlik göstergesi olarak ele alındığını belirtmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerdeki endüstriyel su kullanım oranlarının çok alt düzeylerde seyrettiğini belirten örgüt, bu oranın Belçika ve Finlandiya'da yüzde 85'e kadar çıktığının altını çizmektedir (USİAD, 2007, s. 24). İstatistiklere dayandırılan bu tespitlerle ilgili olarak, orta büyüklükteki Hindistan, Brezilya, Türkiye ve benzeri bazı ülkelerde su kaynaklarından kaçak yollarla su çekildiğini hatırlatmakta yarar vardır. Bu su miktarlarının şebekeden alınan su miktarları içinde görünmüyor olması yüzünden bu ülkelerde endüstriyel su kullanımının alt düzeylerde olduğu düşünülmektedir. Buna karşın, aynı ülkelerde endüstri kaynaklı atık su miktarlarının şebekeden alınan su miktarlarından kat be kat fazla olması, kaçak su kullanımının yoğunluğu hakkında fikir vermektedir. Beyza Üstün, sermaye birikimine referansla sürdürülebilir kalkınma stratejisinde kalkınmanın gereklerinin doğa ve toplum koruma stratejileri ile dengede ve eşdeğer kılınabileceği iddiasının bir yandan üretim atıklarının doğal sulara kontrolsüz (arıtılmadan) deşarjına, bir yandan da üretimde kullanılan suyun –eko-sisteme vereceği zarar hiçe sayılarak– kontrolsüz

doğal sulardan çekildiğine dikkat çekmektedir. Yazar, bu sürecin sulak alanlarda kirlenme ve temiz su miktarlarında azalmaya neden olduğunun altını çizmektedir. (Üstün, 2009b)

Diğer yandan, ulusal ve uluslararası verilerin suyun kullanımını sektörler bazında ayrı ayrı ele almasına karşın, özellikle tarım ve sanayi sektörlerinin pek çok durumda biri diğerine girdi üreten gerçekliği karşısında, konuyu tek başına sanayide ya da yalnızca tarımda kullanılan su miktarlarına ilişkin kesin veriler üzerinden tartışmak oldukça risklidir. DSİ-Devlet Su İşleri'nin, aynı yaklaşımı tamamen sermaye birikimi perspektifinden dile getirdiği görülmektedir:

> "Tarım sektörünün bir diğer işlevi de kalkınmanın finansmanını sağlamasıdır. Ekonomik kalkınmada tarım ve sanayi sektörleri karşılıklı ilişki içinde olma durumundadır. Gelişen tarım, tarım dışı sektörlerde üretilen girdileri ve tüketim mallarını talep ederek tarım dışı sektörlerin daha da büyümesini, gelişmesini sağlarken, tarım dışı sektör de tarımdaki fazla işgücüne istihdam alanları sağlayarak ve aynı zamanda tarımsal ürünleri talep ederek, tarımın gelişmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla tarım ve sanayi sektörleri karşılıklı olarak sürekli ilişki içinde olan ve birbirlerini karşılıklı olarak besleyen iki pazar durumundadır. Ekonomik kalkınma hamlesinde her ikisinin de ihmal edilmemesi gerekmektedir." (DSİ 2007 Raporu, s. 86)

İki sektör ayrı ayrı ele alındığında, pamuk ya da ketenin yetiştirilmesi için kullanılan su miktarlarının, bu pamuk ve ketenin üretimde hammadde olarak yer aldığı bir tekstil fabrikasında kullanılan su miktarlarına dahil edilmemesi şaşırtıcı değildir. Benzer şekilde, pamuk ve ketenin yetiştirilmesinde sürece üretim aracı olarak dahil olan traktörün, makinenin bütün aksamının, kimyasal gübrenin ve tarım ilaçlarının imalâtında kullanılan su miktarları da tarımda kullanılan su miktarlarına girmemektedir. Her ne kadar, iki üretim alanı da birbirine girdi ürettiği için bu girdilerin üretiminde kullanılan su miktarlarının yanlış yerlerde görünmesi çok büyük bir fark yaratmazmış gibi görünse de, sanayiden farklı olarak tarım ürünlerinin çok büyük bir çoğunluğu, aynı zamanda, sanayide girdi olarak kullanılmakta olduğu için söz konusu farkın oldukça büyük olduğunu öngörmek mümkündür. Benzer bir geçişkenliğin de evsel ve endüstriyel su kullanımlarında olduğu görülmektedir. Örneğin, Mc Ghee (1991), evsel su kullanımını "evlerde, otellerde, lokantalarda ve çamaşırhanelerde içme suyu, besin hazırlama suyu, temizlik, çim ve bahçe sulama ve hizmet amaçlı su kullanımı" (aktaran USİAD, 2007, s. 21) şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım, evsel su kullanımının, insan ihtiyaçlarını gidermede kullanılan pek çok mal ve hizmetin üretiminde –bu üretim ve tüketimin biçiminden bağımsız olarak– kullanılan su ile karıştırıldığını göstermektedir. Başka bir deyişle, endüstride kullanılan su miktarlarının istatistiklerde görünenden çok daha yüksek olduğunu öngörmek mümkündür. Daha önemlisi ise, sanayinin bütünü kapitalistleşmiş olduğu halde, tarımın önemli ölçüde olmakla birlikte hâlâ kısmen kapitalistleşmiş olması ve dolayısıyla tarım çıktılarının, büyük ölçüde kapitalist üretime bir girdi olarak dahil olmalarıdır. Buna karşın, tarım deyince akıllara öncelikle gıda üretimi geldiği için "tarımsal üretimde suyun aşırı tüketildiğine" dair vurgular su kıtlığının insani, doğal ihtiyaçlardan kaynaklandığı

algılamasını güçlendirmektedir. Aynısı sanayi için kolay değildir. Çünkü bütünüyle kapitalistleşmiş olan sanayi üretimi "geçimlik" değil, değişim amacıyla yapılır ve bu nedenle sanayide üretilen bütün metalar aşırı üretime konudur. Başka bir deyişle su kullanımında tarıma özel vurgu yapılması, su kıtlığı bağlamında yalnızca sanayi üretimini değil yanı sıra kapitalist üretim biçiminin kendisini de aklayan, meşrulaştıran bir işlev görmektedir. Buna karşın benzer şekilde tıpkı sanayi üretiminde olduğu gibi kapitalistleşmiş tarımda da aşırı üretim söz konusu olduğu ölçüde su aşırı ölçülerde tüketilmekte ve temiz su kaynakları kirletilmektedir. Buradan hareketle, meta üretimine dayalı kapitalist toplumda bir yandan ihtiyaçların aşırı üretimi yaşanırken; bir yandan da toplumlar gerçekte insan ihtiyacı olmayan üretimleri sanki birer ihtiyaçmış gibi hissederler. Örneğin, sadece silah sanayine yapılan harcamaların toplamı geç kapitalistleşen ülkelere yapılan kalkınma yardımları toplamının on katına eşittir. Ülkeler düzeyine inildiğinde ise silahlanma harcamaları ve kalkınma yardımları arasındaki uçurum daha çarpıcı hale gelmektedir. İngiltere ve ABD'nin kalkınma yardımlarına ve silahlanmaya ayırdıkları bütçeler arasındaki oran sırasıyla bire on üç ve bire yirmi beştir. (UNDP, 2005, s. 94)

Sektörleri, birbirleri arasındaki ilişki ve etkileşimden yalıtarak ele alan ve su kullanımındaki kategorileri çeşitlendiren benzer diğer bazı yaklaşımlarda ise sanayinin parçalara bölünerek analiz edildiği ve böylece tek tek bakıldığında her bir alt sanayi grubundaki su kullanım yüzdelerinin düşük düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Santa Cruz kenti için 2005 yılında yapılan "Kentsel Su Yönetimi Planı" bu yaklaşımlara örnek olarak verilebilir. Planda, kentte kurulu iki üniversite ile imalât sanayinde kullanılan su "endüstriyel kullanım" içinde sayılırken, ticari işletmeler, oteller, restoranlar, perakende sektörleri, özel klinik ve hastaneler, özel okullar ve bürolar "business" başlığı altında ayrı bir kategoride; golf sahaları ya da özel yüzme havuzları gibi alanlar ise ayrı kategorilerde sınıflandırılmaktadır (Santa Cruz Belediyesi, 2005). Bu meta üretim alanlarının tamamındaki su kullanımına bakıldığında yüzde 30 gibi bir tüketim oranına ulaşılmasına karşın, her biri tek tek ele alındığında oranlar yüzde 20'nin bir hayli altına düşmektedir.

Su kullanımı açısından iki sektör arasındaki farkı görünür kılma konusunda ısrarlı bir çaba içinde olan sermaye gruplarının ve devletlerin, sulama suyunun piyasa koşullarında fiyatlandırılmasına toplum nezdinde bir meşruiyet sağlamayı amaçladıkları da düşünülebilir. Sanayide su kullanımının yüksek görünmesi, kapitalist sanayi üretiminin bütünüyle sorgulanmaya başlanmasına yol açma riski barındırırken; insanlığın gıda ve beslenme gibi en temel ihtiyacını karşılayan bir sektör olan tarımın, muhtemelen, sorgusuz sualsiz reform edilebileceği öngörülüyor olabilir. Ekonomik kalkınma, sığır yetiştiriciliği ve su arasında nesnel bağları kuran Botswana (eski adı Bechuanaland) öyküsü, yukarıda altı çizilen, kapitalizmde tarım-sanayi ayrışmasının irrasyonalitesini de ortaya koymaktadır:

> "1930'lu yıllarda Bechuanaland yabancı sermayeyi cezbedemeyecek kadar yoksul bir ülkeydi ve devlet, üretken sermayenin bazı fonksiyonlarını bizzat üstlenmek zorunda kalmıştı. 1930'lu yıllar boyunca canlı hayvan ihracatı için üretime ağırlık veren Bechua-

naland devleti; bu hedefine ulaşabilmek için su kaynaklarını da geliştirmek zorundaydı. Öyle ki, bu ikisi, tarımsal üretime konu olan sığır yetiştiriciliği ve sanayi yatırımları gerektiren su, Bechuanaland'da birbirine bağlıydı, biri olmadan diğeri olamıyordu. Dolayısıyla birinin diğerine paralel, eşanlı olarak geliştirilmesi gerekiyordu. Sığır üretimi, geleneksel sosyo-politik sistemin ekonomik temelini oluştururken; su da kapitalist-sömürge ekonomisinde para-sermayenin temel bir kaynağı haline gelmişti. Sürecin en başında, ülkedeki su kıtlığının sığır üretimi önünde çok önemli bir engel oluşturduğu tespiti yapıldı ve hayvancılık sektörünün ticarileştirilebilmesi ve arzın genişlemesi için öncelikle işe su kaynaklarından başlanması gerektiğine karar verildi... İster toplumsal isterse özel amaçlarla olsun yüzey suyunun geliştirilmesi sığır yetiştiricileri arasındaki farklılaşmayı da kaçınılmaz olarak beraberinde getirdi. Ülke yasalarına göre yüzey sularının kullanımı herkes için parasızdı. Barajlar inşa edilmeye, kuyular açılmaya ve boru şebekeleri döşenmeye başladığında, yani su kaynaklarına emek ve sermaye ilavesiyle müdahale edildiğinde, kaynaklar üzerindeki 'özel haklar' güvence altına alınmak zorunda kalındı ve su, bedeli olan bir metaya dönüştü." (Steenkamp, 1991, s. 300, 303)

Temiz suyun kıtlaşmasına paralel olarak giderek artan oranda birbirinden ayrı ele alınan üretim sektörlerinin, aynı süreçte, kendi içlerinde de bir dizi gerilim ve çatışmaya sahne olduğu dikkat çekmektedir. Konuralp Pamukçu, en düşük verimli su kullanımı olan tarımsal sulamadan tasarruf etmenin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğuna işaret etmekte ve bu zorunluluğu su paylaşımı konusunda sektörler arasında yaşanan güncel gerilime bağlamaktadır: *"Hızla artan kentleşme ve endüstrileşme yüzünden diğer sektörlerin su talepleri hızla arttığı için tarımsal sulamadan tasarruf edilmesi kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir."* (2000, s. 92)

Gerçekten de günümüzde aynı su kaynağından yararlanan fabrikalar ve çiftçiler arasında sürtüşmeler yaşanmaktadır. Örneğin, Çin'in kuzey bölgesinde Sarı nehrin aşağı havzasında yerleşik petrol endüstrisi, nehrin üst tarafındaki çiftçileri fazla su kullanıyorlar diye hükûmete sık sık şikâyet etmektedir. Nehrin su kapasitesi hem endüstriyel hem de tarımsal üretime yetmediği için ortaya çıkan bu gerilim karşısında Çin hükûmeti, Dünya Bankası'nın desteği ile dünyanın en büyük mühendislik projesini imzalamıştır. Söz konusu proje ile, çeşitli su kanalları, tünelleri ve boru ağları ile Yangtze nehrinden Sarı nehre su taşınacak, başka bir deyişle havzalar arası su nakli yapılacaktır (Pamukçu, 2000, s. 58). Çinli liderlerin büyük projeleri sevdiğini, modernleşmenin onların ruhunda olduğunu belirten Pearce ise, ülke liderlerinin Dünya Bankası tarafından çıkarılan raporlarda altı çizilen hususlardan da etkilenerek bu muazzam projeyi kabul ettiklerini belirtmektedir. Bu raporlarda, Çin'in sanayi üretiminin su sıkıntısı nedeniyle daha şimdiden 14 milyar ABD $'lık kaybı olduğu belirtilmektedir. (Pearce, 2009, s. 261)

Tıpkı Botswana örneğinde olduğu gibi, ABD'nin ünlü elektronik vadisi Santa Clara'nın tarihi de bugünkü konumuna ulaşırken, her biri su kullanımında bir üst aşamaya tekabül eden iki temel birikim aksına, yani, tarımsal birikimden endüstriyel birikime doğru uzanan bir gelişim göstermiştir. Richard Walker ve Mathew Williams, vadideki su arzının tarihini üç aşamada ele almaktadır: yoğun tarım, sulamaya dayalı tarım ve kentleşme. Yeredeki su kaynakları üzerindeki baskılar her aşamada artmış; ilave su kaynaklarının harekete geçirilmesi yönünde eğilimler zorunlu hale

gelmiştir. Meyve bahçelerinin sayısının artması ve meyveciliğin cazip bir iş haline gelmesiyle birlikte su kaynaklarının verimliliğinin artmasına dönük çalışmalar da hız kazanmıştır. 1890'ların sonunda yaşanan kuraklık, kuyu açmaya, elektrik pompalarının icat edilmesine ve yaz aylarında yapılan sulamadan elde edilecek faydaların keşfine yardımcı olmuştur. Öyle ki, 1920 yılına gelindiğinde vadideki tarım arazileri toplamının üçte biri sulanır hale gelmiştir: bu süreçte kuyu sayısı 1700'e çıkarken; 40 bin dönüm arazide yeraltı suyu çıkarılmaya başlamıştır. 1936 yılında yapımı tamamlanan 6 büyük baraj ve mevsimsel yağışların tekrar artmasının da yardımı ile vadideki su arzı yeniden artmıştır. 1950'li yıllarla birlikte kentsel-endüstriyel aşamaya geçen Santa Clara vadisinde eski meyve bahçelerinin yerini, bu sanayileşme sürecinde otomobil, kamyon fabrikaları almıştır. Vadideki endüstrileşme, kısa süre içinde başka havzalardan su transferini kaçınılmaz hale getirmiştir. Özetlemek gerekirse Santa Clara vadisinde su arzı ve su hizmetleri, tarımsal ve endüstriyel büyümeyi, yani sermaye birikimini kolaylaştırmak ve hatta birikimi hızlandırmak gibi ikili bir amaca hizmet etmiştir. (Walker ve Williams, 1982, s. 96,99,100,102,106)

Yerli halkın, ölümler, ağır yaralanmalar ve tutuklamalar pahasına verdiği mücadeleyle bütün dünyada bilinir hale gelen Bolivya-Cochomamba'da benzer bir süreç yaşamıştır. 20. yüzyılın başında bugünkü nüfusunun sadece yüzde 7'sine eşit bir nüfus yoğunluğu olan kentte, özellikle son 30 yıllık süreçte yaşanan çok hızlı bir ticaret büyümesini takiben nüfusun uzamsal dağılımında ciddi bir farklılaşma gözlenmektedir. 1976-1992 yılları arasında kentin kuzeyindeki tarıma elverişli araziler, artan biçimde, varlıklı sosyal sınıfların malikâneleriyle dolmuştur. Bunun tam tersi bir eğilim ise, kentin güneyinde kalan çalışan sınıflarda görülmüştür. Başka kentlerden yaşanan emek göçünün de etkisiyle gitgide ağırlaşan koşullarda çalışmak ve yaşamak zorunda kalan bu kesim bir süre sonra yerleştiği güney bölgesine sığmaz hale gelince kentin siyasi coğrafyası 2.24 kat genişletilmiştir. Cochomamba ilinin son yüzyılda ölçek anlamındaki büyümesi ise 30 kata ulaşmış durumdadır. 1976-1992 dönemindeki bu genişleme sırasında pek çok toplumsal çatışmanın aynı anda yaşandığı dikkat çekmektedir. 1986 yılında, ekonomik uyum programlarının uygulamaya konması, özellikle de kamuya ait maden işletmelerinin kapatılması yüzünden topraklarını terk ederek iş bulabilecekleri bir alan olarak gördükleri Cochomamba'ya gelen 25 bin kişi bu sosyal çatışmalara yol açan dinamiklerden sadece bir tanesidir. Kentteki dönüşüm, sınıfsal ve etnik ayrışmaları da keskinleştirmiş; yapısal uyum programları ile kentteki mevcut altyapının yetersizliklerinden en fazla zarar görenler yerliler olurken; çalışan sınıflara mensup olsa da İspanyol kökenli nüfus görece daha iyi pozisyonlarda, kalıcı işlerde istihdam edilir hale gelmiştir. Yerli olanın ötekileştirildiği bu süreçte, eğitim sistemlerinin kendisi ve anadilde konuşmanın ikinci plana itilmesi de çelişkilerin derinleşmesine hizmet etmiş, bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinde uzmanlaşmaya başlanan kentte esas olarak İspanyol kökenli halk bu eğitimleri alabilmiştir. Verili bu nedenlerden ötürü, temiz suya erişim meselesi teknik bir sorun olmaktan öte ekonomi-politik ve toplumsal bir sorundur. (Ledo,2006,s. 63, 72, 77, 83, 84, 86)

Sanayi ve su ilişkisinde önemli olan bir diğer boyut ise, suyun ihtiyaç duyulan yerlere taşınmasında iki farklı aşamanın söz konusu olmasıdır. Bunlardan birincisi suyu bulma ve söz konusu yere taşıma; ikincisi ise suyun bağlanacağı ev ya da sanayi merkezlerine gerekli tesisatın döşenmesi suretiyle suyun kullanıma sokulmasıdır. Dolayısıyla suyun yalnızca sanayi üretiminin bir bölümünde girdi olmasından değil yanı sıra evsel kullanıma tahsisi de doğrudan sanayi üretimini gerektiren bir süreç olması bakımından su ve sanayileşme arasındaki ilişki oldukça güçlüdür. Şirketler açısından daha fazla kârlı olan ise tesisatın üretimi ve satışıdır. (Kazgan ve Önal, 1999, s. 65)

Su sorunu ile sanayi arasındaki ilişkide son dönemde sıkça gündeme gelen bir başka gelişme ise su kıtlığı çeken bölge ve ülkelere suyun transfer edilme biçimleri ve bu transferler için gerekli teknolojilerin üretimi ile ilişkilidir. Zaman zaman ülkeler arasındaki ticari anlaşmalar yolu ile farklı ülkelerden "su ithali" biçiminde yaşanan bu transferler su sıkıntısının çözüm alternatiflerinden biri olarak ele alınmaktadır (Yıldız, 2002, s. 57). Bu aktarımlar boru hatları üzerinden yapılabildiği gibi "Su Kesesi" (Water Bag) adı verilen devasa tankerler de yaygın olarak kullanıma girmiş durumdadır. Kanadalı bir teknoloji geliştirme şirketi olan Medusa, beş büyük tankerin alabildiği kadar su alan bir su kesesini alternatif maliyetin yüzde 1.25'ine eşit bir ödeme karşılığında üretmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. İngiltere ve Norveç gibi daha pek çok ülkede teknoloji üreten sermaye grupları su kesesi üretimi ve ihracatına başlamış durumdadır. Norveç orijinli Nordic Water Supply CO. adlı şirket 2000 yılından bu yana polyesterden imal edilmiş dayanıklı su keselerini üretmekte ve bu teknolojiyi çeşitli ülkelere pazarlamaktadır. Söz konusu şirket, bu teknolojiyi Antalya, Kuzey Kıbrıs arasında temiz su naklinde halen kullanmakta olup; Yunanistan, Ortadoğu ve Karayipler'de de 2001 yılından bu yana su kesesi satışı yapmaktadır. Türkiye hükûmeti gibi pek çok başka hükûmet de bu teknolojiye büyük ilgi duyuyor olmasına karşın teknolojinin dünya ölçeğinde üretilebilmesi için çok büyük sermaye yatırımlarının yapılması gerektiği belirtilmektedir (Barlow ve Clark, 2005, s. 139, 140, 141 ve Yıldız, 2002, s. 58). Diğer yandan, Akdeniz havzasının doğusunda deniz yolu ile su dış ticareti konusundaki en ileri adım Türkiye tarafından atılmıştır. Türkiye, Manavgat'tan deniz yolu ile yılda 180 milyon metreküp su ihraç edebileceği tesisi tamamlamış durumdadır. Bunun yanı sıra, Türkiye, deniz içine döşenecek olan borularla KKTC'ye su taşınması projesinin çalışmalarını sürdürmektedir. Ayrıca, KKTC'nin acil su ihtiyacını karşılamak için de soğuk su kaynağından plastik torbalarla (su kesesi-water bag) su taşıma işlemi sürdürülmektedir. (Yıldız, 2002, s. 58)

Bu bağlamda, suyun metalaşması su çıkarımı ve iletiminde bir genişleme anlamına geldiği ölçüde pek çok sanayi üretim dalında üretim kapasitelerinin genişlemesine ve dolayısıyla sermaye birikiminin hızlanmasına yol açacak bir süreçtir. Endüstrileşmiş ülkelerde hali hazırda toplam çekilen suyun yüzde 59'u tek başına sanayide kullanılmaktadır. Öte yandan, endüstrinin gelişme yolunda olduğu GKÜ'lerde de suyun endüstriyel kullanımındaki oran hızla yükselmektedir. Örne-

ğin, Hindistan'ın, gelecek on yıl içersinde endüstriyel su kullanımını üçe katlayacağı belirtilmektedir. (Barlow, 2008, s. 52)

Diğer yandan, Lovins'in üretimde ortaya çıkan atık miktarlarının büyüklüğünden kaynaklanan su kirliliğine referansla bu süreci tersine çevirme konusundaki önerileri üç ana başlık altında topladığı görülmektedir:

- Tüm kaynakları daha verimli kullanarak, gezegenin giderek büyüyen sorunlarını çözmek için acilen gerek duyulan zamanı kazanmak;
- Tüm ürünleri imal etme ve hizmetleri sunma süreçlerini, doğanın taklit edilmesi ve beşikten beşiğe gibi yaklaşımlarla yeniden tasarlamak;
- Tüm kurumları, insan sermayesi ve doğal sermayeyi güçlendirecek şekilde yönetmek (Lovins, 2008, s. 38).

"Beşikten beşiğe" yaklaşımı, ilk kez Avrupalı araştırmacı Walter Stahel tarafından 1976 yılında geliştirilmiştir. Stahel, 1976 yılında Cenevre'deki Bartelle araştırma laboratuvarında ürün ömrünü uzatmaya yönelik bir projeyi yönetirken, ürünlerin yeniden yararlı olacağı bir programı başlatmıştır. Çalışmada, ürünlerin ömrünü her uzatışta, bakir malzemeleri yeni bir ürüne dönüştürme sürecinde yaşananın tam tersine, büyük miktarda kaynak tasarrufu sağlandığı ve enerji harcaması azaldığı için daha fazla insanın istihdam edilebildiği görülmüştür. Stahel, sanayideki enerji tüketiminin yüzde 75'inin çelik ve çimento gibi temel malzemelerin çıkarılması ya da üretiminden, sadece yüzde 25 gibi bir rakamın ise malzemelerin makine ya da bina gibi nihai ürüne dönüştürülmesinden kaynaklandığını ortaya çıkarmıştır. Oysa işgücü açısından bunun tam tersi bir durumun söz konusu olduğu görülmüştür: Malzemeleri katma değerli ürünler haline getirmekte kullanılan işgücü, malzemelerin çıkarılması sırasında kullanılan işgücünün üç katına ulaşmaktadır. Stahel'e göre, bakir kaynakları yeni ürünlere dönüştürmek yerine, eski ekipmanları yeniden kullanan iş alanlarının artması sonucunda emek-gücü, enerjinin yerini alabilecektir. (Lovins, 2008, s. 45)

Daha fazla canlı emek ve daha az enerjiye dayalı 19. yüzyıl birikim süreçlerini çağrıştırdığı için Stahel'in "beşikten beşiğe" adlı projesini "tamamen yeni" olarak tanımlamak güç olmakla birlikte, emek-sermaye ve sermaye-sermaye ilişkilerinde yeni bir aşamaya işaret etmesi bakımından bu projenin analiz edilmesi önemli görünmektedir. Benzer şekilde Stahel de, modern üretimin habercisi olan birinci sanayi devriminin, üretimde devrim yaratan yeni makineleri çalıştıracak yeteneğe sahip çok az kişinin bulunduğu bir dönemde yaşandığını belirtmektedir. Bu süreçte, doğada ve doğanın sunduğu hizmetlerde bariz bolluk olduğunun altını çizen araştırmacı, kârı maksimum seviyeye çıkarmak isteyen kapitalistlerin kısıtlı kaynaklardan, yani canlı emek-gücünden kısıntı yaptığını ve bunun yerine nehirlere atık boşaltarak, havayı kirleterek doğal kaynakları ve eko-sistem hizmetlerini kullandıklarını hatırlatmaktadır (Lovins, 2008, s. 45). Lovins'in bu notları aktarırken insan emeğinin bollaştığına ve buna karşın doğal kaynaklar ve eko-sistemin aşırı sömürüldüğüne referansla sanayinin enerji ihtiyacının bundan böyle doğrudan emek-gücünden sağlanmasını önerdiği görülmektedir.

Tomanbay, toplumsal yaşamın gelişmesinde endüstriyel amaçlı su kullanımının da çok önemli bir rolü bulunduğunu belirtmektedir. Nasıl ki yiyecek üretimi ilk olarak suyun bol olarak bulunduğu yerlerde başladıysa, endüstriyel etkinlikler de ilk olarak yeterli su arzının bulunduğu yörelerde görülmeye başlamıştır. Bir diğer deyişle ekonomik kalkınma ilk olarak endüstriyel amaçlı su talebini karşılayacak yeterli su kaynaklarının bulunduğu yörelerde söz konusu olmuştur. Bunun suyla ilintili bir diğer nedeni de sanayileşmenin en önemli ön koşulunun yeterli enerjiye sahip olmak; enerji üretiminin ise en önemli kaynaklarından birinin de su olmasıdır (Tomanbay, 2008, s. 60, 61). Benzer şekilde 19. yüzyılda Osmanlı'da endüstrileşmeyi önleyen nedenlerin başında da su yetersizliğinin geldiği belirtilmektedir. İstanbul, İzmir, Bursa, Beyrut, Şam, Halep gibi büyük kentlerde sanayileşme, susuzluk nedeniyle sekteye uğramış, susuzluk bu kentlerde hem su gücü ile çalışan hem de buhar makinesi kullanan işyerlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, Kâğıthane'de kurulan kâğıt fabrikası, semt sularının Beyoğlu ve Beşiktaş bölgelerine aktarılması yüzünden susuz kalmış, bir türlü çalıştırılamamıştır. Bursa kâğıt fabrikası da benzer nedenlerden ötürü kapatılmak zorunda kalmıştır. Fabrikanın hemen yanında bulunan dere sularının köylülerce sulama amacıyla kullanılması fabrika yöneticileriyle köylüler arasında anlaşmazlığa yol açmıştır. Su paylaşımı yüzünden yaşanan çatışmaların artması sonucunda Bursa Valiliği çareyi kâğıt fabrikasını kapatmakta bulmuştur. Kâğıt fabrikaları üzerinden verilen bu iki örnek özellikle İstanbul'daki ipek kumaş ve bez atölyeleri için de geçerlidir. Osmanlı ekonomisi için sanayi suyu bu ölçüde önem taşıdığı halde, su konusu gündeme gelirken, hatta 1874'te İstanbul Su Şirketi kurulurken bile önceliğin içme ve kullanma suyuna verildiği görülmektedir. Buna karşın Avrupa'da suyun sanayi malları üretimi için gerekliliği ticaret hayatının canlandığı ilk dönemlere kadar uzanmaktadır. (Kazgan ve Önal, 1999, s. 30)

Suyun şehir şebeke sistemleri üzerinden dağıtımının öncüllerinden olan ABD'nin New York kentinde, şehir suyunun bağlanmasında 1830'lu yıllarda dönemin sanayi kapitalistleri tarafından yürütülen hummalı lobi faaliyetleri son derece etkili olmuştur. Lobi çalışmalarını el birliği ile yürüten sektörler arasında kimyasal madde üreticileri, bira imalâthaneleri, deri tabakhaneleri, alkollü içki fabrikaları, oteller, şeker rafinerileri ve New York kentinin üretimde tamamen arıtılmış saf suya gereksinim duyan diğer fabrikalar yer almıştır. Matthew Gandy, sürecin toplumsal dinamiklerini analiz ederken durumu "endüstri kapitalistlerinin bu yoğun lobi faaliyetleri sonuç vermemiş olsaydı kent tam anlamıyla bir harabeye dönecekti" şeklinde ifade etmektedir. (2006, s. 350)

Dünya Koruma Birliği-Su Programı yöneticisi Ger Bergkamp ve aynı kurumun Uluslararası Su Yönetimi Enstitüsünün baş iktisatçısı Claudia W. Sadoff, suyun tüm sanayi süreçlerine doğrudan bir girdi olarak dahil olduğunu belirtmekte ve dünyadaki enerji arzının büyük bölümünü oluşturan hidroelektrik üretimi ve termal enerji santrallerinin soğutulması için de suyun büyük önem taşıdığına dikkat çekmektedir. Suyun verimliliğini arttırmaya yönelik yeni teknolojilere yatırım

yapılması uyarısında bulunan yazarlar bütün dünyada sanayi dalları ve belediyelerin su yönetimi üzerindeki rekabetinin arttığına işaret etmektedir. Bergkamp ve Sadoff, sanayide su kullanımının sanayileşme düzeyleriyle paralel bir seyir izlediğini ve sanayileşmiş ülkelerde endüstride kullanılan su miktarlarının yüzde 40'ları aştığını belirtmektedir. (Bergkamp ve Sadoff, 2008, s. 125-128)

Su, sanayide esas olarak enerji üretimi, soğutma, yıkama ya da atık maddeleri fabrikadan uzaklaştırma gibi amaçlar için kullanılmaktadır. Örneğin bir otomobilin üretimi sırasında 378 ton temiz su kullanılır. Bir ton çelik üretirken kullanılan temiz su miktarı ise 246 tondur. Bazı sanayide kullanılan suyun kalitesi hemen hemen içme suyuna eşit olmak zorundadır. Bir başka deyişle, su olmadan endüstriyel üretim olanaklı değildir (Tomanbay, 2008, s. 63). Diğer yandan, endüstri tarafından kullanılan temiz su miktarları, ancak bu suların şehir şebekesinden sağlanması durumunda kayıtlara işlenmektedir. Diğer bir deyişle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin şehir şebekelerindeki kayıplar yüzde 20 ila yüzde 60 arasında değişmekte (USİAD, 2007, s. 22), fakat bu kaybın ne kadarının şebekenin eskiliğinden ne kadarının yeraltından kaçak olarak su çekilmesinden kaynaklandığı tespit edilememektedir.

Hızlı sanayi birikimi ile su kaynaklarındaki tükeniş arasındaki ilişkiyi çarpıcı biçimde ortaya koyan bir diğer çalışma ise Meksika'nın "Maquiladoras" adı verilen bölgesinde yaşanan sanayileşme sürecini anlatmaktadır. Maquiladoras, çoğunluğu Meksika'nın kuzey bölgesinde olan montaj fabrikalarının kuruluş programına verilen isimdir. Bölgedeki ekonomik faaliyetin artması, yalnızca bir sınır bölgesi olan Maquiladoras projesi kapsamındaki halkın değil, yanı sıra, sınırın diğer tarafındaki halkın suya erişimini de doğrudan etkilemiştir. Sermaye birikim hızındaki artışa paralel olarak istihdam olanaklarındaki genişleme yüzünden bölgeye yönelik emek göçü ve buna bağlı hızlı nüfus artışının etkileri bölgede suya olan talebin süratle artmasına yol açmıştır. Hızlanan endüstriyel birikim ve kentleşme toplumun su tüketim kültürü üzerinde de dönüştürücü bir etki yapmıştır. Program, büyük bölümü Amerikan şirketi olan yabancı firmaların Meksikalı tedarikçilerle işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamakta olup, esas olarak da ABD ulaşım şebekeleri ve pazarına yakınlıktan her iki ülkenin sermaye gruplarının azami ölçüde yararlanmasını hedeflemektedir. 1990 yılından bu yana yürürlükte olan Maquiladoras projesi kapsamında on yıl içinde 2100 fabrika kurulmuş olup, fabrika sayısı sürekli olarak artmaktadır. Ülkedeki toplam Maquiladoras (tedarikçi) sayısının ise 1998 yılı itibarıyla 4000'in üzerinde olduğu belirtilmektedir. (Sanchez, 2006, s. 352, 353)

Yukarıda Maquiladoras projesi kapsamında aktarılan ve meta üretimine dayalı toplumlarda insanın suyla kurduğu ilişkiyi, geleneksel su kullanım kültürünü kökten dönüştüren 21. yüzyıl eğilim ve dönüşümlerinin benzerinin 19. yüzyılda İstanbul sularının imtiyazen şirketlere devri sırasında da yaşandığı dikkat çekmektedir. Abdülmecid devrinin sonlarına doğru bir kısım İstanbullular kentin ünlü kaynak suları yerine Fransa'dan küçük şişeler halinde getirilen L'Evian sularını içmeye başlamış; kente yerleşen Avrupalıların varlığı yaşam biçiminde, sokaklarda, caddeler-

de ve ulaşım araçlarının şekillerinde yeni düzenlemeleri gerekli hale getirmiştir. Bu süreçte, Beyoğlu gazetelerinin her gün, semt cadde ve sokaklarının toz, toprak, çamur ve pisliğinden şikâyet eden yazılar yayınlaması, İstanbul burjuvazisini oluşturan azınlıkların Londra ve Paris'ten getirdikleri son model otomobillerin kentin altyapıdan yoksun sokaklarında zarar gördüğünün sıkça tekrarlanır hale gelmesi tesadüfi görünmemektedir. (Kazgan ve Önal, 1999, s. 73)

Matthew Gandy ise, "bakteriyolojik kentler" adını verdiği 19. yüzyıl kentleşme biçiminin ortaya çıkışında ve toplum tarafından benimsenmesinde kamu sağlığının oynadığı role dikkat çekmekte ve özellikle 1970'lerden başlayarak dünyadaki mega başkentlerin pek çoğunda şehir şebeke sularının ölümlere ve ağır hastalık salgınlarının hızla yayılmasına yol açan ölüm şebekelerine dönüşmesindeki ironiyi görünür kılmaktadır. Yazar, ayrıca, bakteriyolojik kentlerden kaynaklandığı ileri sürülen ve mühendislik bilimlerinin dürtülerinden beslenen teknik ve yönetimsel gelişmelere dair teleolojik diskurun kapitalist kentleşmenin gerisindeki çelişkili dinamiklerin gizlenmesine hizmet ettiğinin altını çizmektedir. (Gandy, 2006, s. 353)

Diğer yandan, Mehmet Tomanbay özellikle 1970'li yıllardan başlayarak endüstriyel üretimde su kullanım tekniklerinde ortaya çıkan gelişmelerin sanayide su talebi artış hızını yavaşlatıcı bir etki yaptığına dikkat çekmekte ve gelişen teknolojiler sonucunda endüstride su kullanımının etkinliğinin arttığına işaret etmektedir (Tomanbay, 2008, s. 71). Buna karşın, yeni geliştirilen teknolojilere bütün ülkelerin ve bütün tekil sermayelerin erişiminin mümkün olmadığı, daha da önemlisi 1970'lerden bu yana EKÜ'lerdeki kirli sanayilerin hızlı bir şekilde GKÜ'lere aktarıldığı göz önüne alındığında endüstriyel kullanımda su etkinliğini arttıran teknolojik gelişmelerin etkisinin sınırları daha görünür hale gelmektedir. Mehmet Tomanbay bu gerçekliği şöyle ifade etmektedir:

> "Endüstriyel su kullanımının artış hızında azalma olmakla birlikte dünyanın birçok ülkesinde sanayileşme çabaları hız kazandığı ve bu sektörde yatırımların hızla artmakta olması nedeniyle mutlak anlamda endüstriyel su talebinde artış sürmektedir." (Tomanbay, 2008, s. 71)

Su kaynaklarının verimliliği ile ilişkili tezlerde, bütün ekonomik faaliyetlerde su talebinin esas olarak iki faktöre dayandığı belirtilmektedir: üretilen malın ne olduğu ve emek üretkenliğinin derecesi. Sanayide kullanılan su miktarlarının bu nedenle toplumun talep ettiği mal ve hizmetler ile bunların üretimi için belirlenen süreçlerin karışımına dayandığını vurgulayan bu çalışmalarda, 1930'larda bir ton çeliğin üretilmesinde yaklaşık 60 ila 100 ton su kullanıldığı; bugün ise aynı miktardaki çeliğin üretilmesinde sadece 6 ton su kullanıldığının altı çizilmektedir (Gleick, 2007, s. 42). Buradaki temel önermenin teknoloji marifetiyle çelik üretiminde verimliliği arttırmak ve böylece üretimde suya duyulan ihtiyacı azaltmak olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan tarihsel verilerin karşılaştırılmasından beslenen bu tarz yaklaşım ve önermelerde söz konusu dönemlerde gerçekleşen toplam üretim miktarlarının gözden kaçırıldığı dikkati çekmektedir. Başka bir deyişle, 1930'larda

bir ton çeliğin üretimi 60 ila 100 ton su gerektiriyor olsa bile o dönemdeki dünya çelik arzının bugünkünden kat be kat düşük olduğu göz önüne alındığında, çelik üretiminde kullanılan su miktarlarının çok da farklılaşmadığını görmek mümkündür. Gerçekten de 1930 yılında dünyanın o dönemde en büyük çelik üreticileri konumunda olan dört ülke ABD, Almanya, Japonya ve Sovyetler Birliği'nin toplam çelik üretimi 68 milyon metrik tondur (Feinstein, Temin, Toniolo, 2008, s. 165). Buna karşın 2004 yılında çelik üretiminde büyüklüklerine göre sırasıyla Çin, Japonya, ABD, Rusya, G. Kore, Almanya, Ukrayna, Brezilya, Hindistan ve Türkiye'den oluşan toplam 11 ekonominin ürettiği toplam çelik miktarı 476 milyon metrik tona ulaşmıştır (Economy Watch, 2009). Çelik üretimindeki toplam yedi katlık artış, üretiminde çelik kullanılan diğer metaların üretimlerindeki artışla birlikte değerlendirildiğinde, su kullanımında ulaşılan verimlilik artışının etkisinin ihmal edilebilir düzeye gerileyeceğini öngörmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, söz konusu dönemde çeliğe dayalı sanayi üretiminin ne denli çeşitlendiği ve yeni eklenen meta üretimlerinin yıllar itibarıyla hacimsel olarak ne kadar arttığı düşünüldüğünde de endüstriyel su kullanımındaki egemen eğilimin azalış değil artış yönünde olduğunu öngörmek mümkündür.

Suyun verimliliğinin arttırılması, su çıkarımı ve iletimi süreçlerinde teknolojik yatırımların artması ve karşılığında istihdam edilen emeğin verimliliğinin artması, başka bir deyişle çalışan sayısının azalması anlamına gelmektedir. Dünya Bankası araştırmasında, gelişmekte olan ülkelerde, 1000 abone başına düşen çalışan sayısının 5 ile 10 arasında olduğu, verimli çalışan bir su işletmesinde ise, bu oranın 2 ile 3 arasında değiştiği belirtilmektedir (Ulusoy, 2007, s. 96). Su kaynaklarının verimliliğinin arttırılması ile neyin kastedildiğini son derece açık biçimde ortaya koyan bu karşılaştırma, kaynak verimliliği ile suyun metalaşması arasındaki ilişkiyi de göstermesi açısından önemlidir. Gerçekten de su kaynaklarının verimliliğinin artması birim emeğin birim zamanda çıkardığı/ilettiği su miktarındaki artışa; başka bir deyişle daha az emek-gücü kullanılarak daha fazla su çıkarımı/iletimine bağlıdır.

Endüstriyel birikimin yol açtığı su kıtlığının birikimi yavaşlatabileceğine ilişkin tespitler de sanayi ve su arasındaki ilişkinin önemine işaret etmektedir. Montaj fabrikalarının sayısının hızla arttığı Meksika-ABD sınırında son yıllarda kronikleşen kuraklık, Falcon ve Amistad rezervuarlarının toplam su arzından ABD'nin ve Meksika'nın paylarına düşen su miktarlarının sırasıyla yüzde 24 ve yüzde 15'e düşmesine yol açmıştır. Rezervuardaki toplam su arzının yüzde 61 oranında azaldığı anlamına gelen bu veriler (Sanchez, 2006, s. 355), aynı zamanda, bölgedeki sermaye birikiminin karşı karşıya bulunduğu çıkmazı ve sanayi üretiminin neredeyse durma noktasına geldiğini ortaya koymaktadır.

Su kaynakları üzerinden son dönemde öne çıkan bir başka birikim boyutu ise kaynaklardaki kirliliğin arıtılması faaliyetleri ile ilişkilidir. Bu bağlamda kapitalist üretimin su kaynaklarında yarattığı kirliliğin kendisinin de sermaye birikiminin

sürdürülmesi açısından önemli fırsatlar vaat ettiği görülmektedir. Endüstriyel atık suların hiçbir arıtmaya tabi tutulmaksızın ya da yeterli ve uygun koşullarda arıtılmaksızın doğaya geri verilmesinin nehirler, yeraltı suları ve kıyılarda ciddi tahribata yol açtığını hatırlatan WWC, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kamu ve özel sektör işletmelerine seslenerek atık su işleme alanında yapılması gereken muazzam ölçekte yatırımların kendilerini beklediğinin altını çizmektedir (Winpenny, 2003, s. 5). IWRA-Uluslararası Su Kaynakları Birliği üyelerinden Peter Gleick'in de benzer şekilde atık suların arıtılması faaliyetini kârlı bir yatırım alanı olarak tanımladığı görülmektedir:

> "Her geçen gün daha fazla şehir atık suyunun taşınması gereken bir yük değil, bahçe sulamasından içme suyuna kadar geniş bir yelpazede kullanılabilecek bir kaynak olduğu keşfedilmektedir. Küçük ve büyük ölçekli deniz suyu arıtma teknolojileri, su islahı ve yeniden kullanımı, sisten su elde etme gibi birçok alışılmamış yaklaşım dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Su talebini, farklı kalitelerde mevcut su kaynaklarıyla karıştırmak, su arzında yaşanan kısıtları düşürebilir, sistemin güvenilirliğini arttırabilir ve yüksek maliyetli atık su arıtma sorunlarına bir çözüm oluşturabilir." (Gleick, 2007, s. 40)

Suyun sanayi üretimine bir girdi olarak dahil olmasından ve hidroenerjinin kaynağı olmasından doğan sorunlara ek olarak, kapitalist sanayi üretiminin dallarından biri olan endüstriyel ormancılık da su krizini derinleştiren pratiklerden biridir. Çünkü ormanlar, suyu havzalarda koruyan; dere ve pınarlar halinde yavaş yavaş serbest bırakan doğal barajlardır. Yağmur ya da kar, toprağı koruyan ve orman zemininin su soğurma kapasitesini arttıran orman örtüsü tarafından tutulur. Buna karşın, gerek endüstriyel kerestecilik faaliyeti gerekse ormanlık alanların endüstriyel tarım üretiminin emrine tahsis edilmesi, toprakların su muhafaza etme kapasitesini yok ettiği ölçüde suyun doğal barajlardan akıp gitmesine yol açmaktadır. Benzer şekilde kâğıt endüstrisi için, yetiştirilmesinde çok fazla su kullanılan okaliptüs ağacının yaygınlaşması da özellikle Hindistan ve az gelişmiş ülkelerdeki su sorunlarının derinleşmesine katkıda bulunmuştur. (Shiva, 2007, s. 22)

2. Enerji Üretiminde Su, Baraj Sistemleri ve Sermaye Birikimi

Endüstriyel birikimin temel girdilerinden biri olduğu için enerjinin ve yenilenebilir enerji kaynaklarına sahip olma/olmama durumunun devletlerin en stratejik problemlerinden biri olduğu tespitini yapmak mümkündür (Ulusoy, 2007, s. 246,249). Endüstriyel büyüme hedefi, ülkelerin enerjiye olan taleplerini de sürekli olarak arttırmaktadır. Hidroelektrik, yüksek debili ülkelerde nispeten ucuz bir enerji kaynağı olduğu için, hidroelektrik barajlarına önemli yatırımlar yapılmaktadır (Pamukçu, 2000, s. 59). Diğer yandan, dünyada elektriğin yüzde 80'i, nüfus payı sadece yüzde 15 olan EKÜ'ler, yani sanayileşmiş ülkelerce tüketilmektedir. Bu yüzde 80'lik bölümün yüzde 28'i ise dünya nüfusu içindeki payı yüzde 5 olan ABD'ye aittir. (Su-Enerji-Strateji, 2009)

Yenilenebilir enerji alanında öne çıkan "doğaya dost enerji kaynakları" arasında sayılan rüzgâr, güneş ve diğerlerinin yanında hidroelektrik ve jeo-termal kaynakların özel bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Gerçekten de bugün yeryüzünde en çok yararlanılan yenilenebilir su kaynağı akarsulardır. Su kıtlığını nüfus artışına dayandıran tezlerde, dünya nüfusunun ve buna bağlı olarak da gıda ihtiyacının hızlı bir şekilde artış göstermesinin insanoğlunun akarsuların özellikle tarımda hemen hemen son damlasına kadar kullanmasına yol açtığı (Ulusoy, 2007, s. 246,249) vurgulanmaktadır. Tarımın enerji ile bağlantısı ise, hidroelektrik santrallerin büyük bir çoğunlukla baraj inşa edilerek kurulmasından, yani, enerji amacıyla kurulan barajların tarımsal sulama için de kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu vurgulardan da anlaşılacağı gibi, suyun metalaşması bir yandan da sermaye birikiminin bir başka ihtiyacının, yenilenebilir enerji ihtiyacının karşılanmasına hizmet edecektir. Metalaşma sürecinin bir gereği olan "spesifik bir su arzının oluşturulması" suyun belli rezervuar ve barajlarda toplanması anlamına geldiği ölçüde, suyun metalaşması enerji şirketlerinin de ilgi odağı haline gelmiş durumdadır. "Kalkınma" söylemi, enerjiye duyulan ihtiyacın meşrulaştırılmasını kolaylaştırırken; pür çevreci yaklaşımların birikim ve doğal kaynaklar arasındaki etkileşimleri görmezden gelen perspektifleri ve yenilenebilir enerjiye yaptıkları özel vurgunun hidroenerji üzerinde toplumsal bir mutabakatın oluşmasına yardım ettiği gözlenmektedir. Buna karşın, büyük hidroelektrik santrallerinin çoğunluğunun kamu sektöründe, kamunun yapacağı yatırımlara, dış yardımlara ve uluslararası borçlanmaya bağımlı durumda olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla önermeler daha ziyade çok taraflı finans kuruluşlarının özendirilmesi ve ticari bankaların enerji sektörüne aktaracakları kredi hacminin genişlemesi ve buna bağlı olarak çeşitlenecek sigorta ürünlerinden daha fazla nemalanmanın sağlanması gibi mali konulara yoğunlaşmakta (Winpenny, 2003, s. 39) ve böylece, suyun metalaşmasına toplumsal onay alınmaktadır.

Metalaştırma sürecinde su arzı ile bağlantılı olarak Konuralp Pamukçu, suyun herhangi bir ekonomik maldan farklı özellikler taşıdığını bu nedenle de suyun piyasasının oluşturulmasının çok kolay olmadığını belirtmektedir. Yazar, bir su piyasasının oluşturulabilmesi için, büyük miktarlarda su depolanmasının, daha büyük miktarlarda suyun sevkiyatının, büyük altyapı yatırımlarının kaçınılmaz olduğunu vurgulamakta ve ulusal su piyasaları geliştikçe uluslararası su piyasalarının oluşumunun da kolaylaşacağına dikkat çekmektedir (Pamukçu, 2000, s. 100). Mehmet Tomanbay ise, barajlar ve su arzı ilişkisi ile ilgili olarak, barajların su arzının artışında önemli bir paya sahip olduğunu belirtmekte ve günümüzde su tüketimindeki artışın devam etmesine karşın baraj yapımında bir yavaşlama görüldüğünün altını çizmektedir. Yapılan ilk barajların genellikle en kolay ve ucuza inşa edilebilecek yörelerde yapıldığını belirten yazar, bu nedenle ya akarsular üzerinde baraj yapımına uygun yer bulmanın olanaklarının daralmasını ya da baraj inşasına uygun yörelerde inşaatın çok yüksek maliyetler gerektiriyor olmasını bu yavaşlamanın nedenleri arasında saymaktadır (Tomanbay, 2008, s. 73). Z. Güler Parlak da, dünyada 1935'ler-

den itibaren tarımsal verimi arttırmak, sulama suyu ve elektrik gücü sağlamak için yüksekliği 15 metreden daha büyük olan barajların kurulmasına yönelik kapsamlı projelerin, kalkınma çabaları içinde yer aldığını belirtmektedir. Yazar, 1950-1970 yıllarını kapsayan dönemde tüm dünyada ülkelerin baraj kurma stratejisine yöneldiğini, insanlığın tatlı su depolama kapasitesinin tam 25 kat arttığını hatırlatmakta ve bu kapasitenin 1975 yılından beri daralmakta olduğuna işaret etmektedir (Parlak, 2007, s. 56). Konuralp Pamukçu da benzer şekilde 1975 yılından bu yana büyük baraj inşaatı sayısındaki azalmaya dikkat çekmekte ve bunun nedeni olarak da artık baraj yapmaya uygun topografik alanların kalmamasını ve büyük baraj inşaatlarına karşı gelişen tepkilerin artmasını göstermektedir. (Pamukçu, 2000, s. 65)

Dünyadaki barajların inşa seyri tarihsel süreç içinde izlendiğinde gerek topografik alanlardaki tükenişi gerekse barajlara karşı gelişen tepkileri anlamak mümkün hale gelmektedir. 20. yüzyıl boyunca tüm dünyada yaklaşık 48 bin baraj inşa edilmiş olup, bugün dünya nehirlerinin yaklaşık yarısının üzerinde büyük barajlar bulunmaktadır (Parlak, 2007, s. 56). 1950 yılında baraj setinin yüksekliği 15 metreyi aşan büyük barajların sayısı 5 bin civarında iken günümüzde bu sayı 38 bine ulaşmış durumdadır (Pamukçu, 2000, s. 65). Gerçekten de, bugün Japonya'da belli başlı 109 nehrin yalnızca bir tanesinde (Nagara nehri) hiçbir baraj bulunmamakta olup, Nagara nehri üzerine baraj inşaatı da kısa süre içersinde başlayacaktır. ABD'de ise nehirlerin sadece yüzde 9'u el değmeden akmaktadır. Yani, ABD'de her akarsuyun uzunluğunun sadece yüzde 9'unda akışı engelleyen herhangi bir engel bulunmamaktadır (Tomanbay, 2008, s. 73). Diğer yandan baraj sayısındaki bu hızlı artışa karşın, dünyada kullanılan enerjinin yalnızca yüzde 6'sının yenilenebilir enerji kaynakları arasında odundan sonra ikinci sırada yer alıyor olması ve dünyada her yıl yüzde 4 oranında artan hidrolik güçten elde ediliyor olması (Parlak, 2007, s. 56, 57) barajların şimdiye kadar esas olarak tarımsal sulama hedefine hizmet ettiğini göstermektedir.

Buna karşın, suyun değerinin piyasada belirleneceği önümüzdeki süreçte spesifik bir su arzının yaratılması gerekeceği için baraj yapımındaki hızın artarak devam edeceğini öngörmek mümkündür.

M. Thabane ise, Leshoto'nun su kaynaklarının, 1950'lerden itibaren Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki sömürge hükûmetinin ve sermaye sınıfının hem enerji gereksinimi hem endüstriyel kullanımı açısından iştahını kabarttığını aktarmaktadır. 1955 yılında, önce, Leshoto hükûmeti tarafından Güney Afrikalı uzmanlara hazırlattırılan raporda, Leshoto'nun ne ilave su çıkarımına ne de fazladan enerjiye ihtiyacı olmadığı belirtilmiştir. Buna karşın, sulama tarıma geçilmesinin yanı sıra Afrika halkının yaşam standartlarının yükselmesi durumunda, Leshoto halkının su ve elektriğe olan talebinin de bu gelişmelere paralel olarak artacağı umudunun altı çizilen rapor, ülkede mevcut su varlıklarının hızla tükenişinde önemli bir eşik işlevi görmüştür. Arka arkaya uygulamaya konan Oxbow, Kau nehri ve Semena nehri projeleri iki ülkenin hükûmetlerine belli sorumluluklar yüklemiştir. Buna göre, Leshoto hükûmetinin tarımsal üretim ve tarıma dayalı sanayi üzerinden ta-

lebi arttırması; Güney Afrika hükûmetinin ise hem sulama tarım hem de sanayi için Leshoto suları ve elektriğinin öncelikli müşterisi olmayı taahhüt etmesi gerekecektir. Mayıs 1965'te Parlamentonun açılış töreninde Leshoto hükûmet başkanı, ülke sularının hem tarım endüstrisini geliştirmede kullanmaya başlanacağını hem de komşu ülkelere su ve hidroenerji şeklinde satılacağını deklare etmiştir. 1955 yılında başlatılan araştırmaların sonuçlarına dayanarak, Leshoto İçişleri bakanı, ülkede mevcut suların sadece yüzde 20'sinin Leshoto'nun gereksinimleri için kullanılmasının, kalan yüzde 80'in ise ülke dışına satılmasının uygun olacağının düşünüldüğünü beyan etmiştir. Leshoto'nun bağımsızlığını kazandığı 1966 yılını takip eden süreçte iki ülke arasında su sorununda, güçler dengesine paralel bir gidişat gözlenmiş; gerek UN gerekse Dünya Bankası güçlüden yana tavır alarak G. Afrika'yı destekleyen bir hat izlemiş ve 1972 yılına gelindiğinde müzakereler bir anlaşmaya varılamadan sona ermiştir. 1980 yılında iki hükûmet arasında yeniden başlatılan görüşmeler sonucunda, 1983 yılında mega bir proje üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Afrika kıtasının en büyük su ve enerji projesi olan ve Leshoto dağlarındaki su kaynaklarının depolanması, taşınması ve elektrik enerjisine dönüştürülmesini hedefleyen proje ile hem Leshoto'nun tarımsal sulama ve enerji ihtiyacının karşılanması hem de Güney Afrika'ya endüstri üretimini devam ettirebilmesi için 2004 yılına kadar su satışı yapılması öngörülmüştür. Bu yeni süreçte bir kez daha gündeme gelen politik gerilimler karşısında, Leshoto Ticaret ve Sanayi Odası-LCCI, sınıfsal çıkarlarını korumak için arabuluculuk rolü üstlenmeye çalışarak aşağıdaki açıklamayı yapmak zorunda kalmıştır:

> "Projeyi tökezletici bütün engellemeler bu projenin politik kontrolü üzerinde olacak gibi görünmektedir. Ancak, hem Leshoto'nun hem de G. Afrika'nın bu projeyi sonlandırmada önemli çıkarları olduğu unutulmamalıdır. G. Afrika hükûmetinin temel kaygısı, su gibi bir kaynak konusunda bağımlı olmak ve özellikle de Leshoto'da dostça yaklaşım göstermeyen bir politik iktidarın göreve gelmesi koşullarında bu kaynağı kaybetmekten kaynaklanmaktadır, ki bu son derece anlaşılabilir bir kaygıdır... Diğer yandan Leshoto hükûmeti de su kaynaklarını satarak bağımsızlığını yitirmek istememektedir." (Thabane, 2006, s. 375, 376, 380, 381, 382, 383)

Yukarıdaki açıklama, suyun metalaşması sorununun üretimden sermaye birikimine ve oradan da egemenlik ve siyasete kadar uzanan, her biri diğeri ile ilişki halinde olan bir toplumsal, ekonomik ve politik gerilimler bütünü olduğunu ortaya koymaktadır. Sermaye birikiminin yapısal bir ihtiyacı ile örtüşmesi dolayısıyla suyun metalaşması süreci bir yandan vazgeçilmesi mümkün olmayan bir gereksinimi temsil ederken, diğer yandan da süreç içerisinde farklı coğrafyalarda sayılan gerilimlerden hangilerinin başat hale geleceği, ne tür toplumsal dönüşümlere yol açacağı gibi soruları barındırmaktadır.

Endüstriyel ve tarımsal birikim için su kaynaklarının sonuna kadar tüketildiği, enerji için su takaslarının yaşandığı bir diğer örnek ise Sovyetler Birliği'dir. Sovyetler içersinde Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan, ülkenin en büyük su kaynaklarından olan Amu-Derya ve Siri-Derya nehirleri-

nin katettiği bir bölgededir. Bu iki nehir, doğudan batıya doğru akmakta ve Aral Denizi'ne dökülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından uzun yıllar önce SSCB kendi ekonomik çıkarlarını korumak için bölge Sovyetleri'nde muazzam su altyapı tesisleri inşa etmiştir. Sosyalist bir yönetim altında bu denli muazzam ölçekli su altyapı yatırımlarının neden ve nasıl gerektiği konusunda K. Lange, tarihsel bir çerçeve sunmaktadır. Orta Asya'daki Sovyet su politikası, esas olarak pamuk üretiminin genişletilmesine yoğunlaşmıştır. "Pamuk üretiminde kendi kendine yeter olmak" Sovyetler'deki sanayileşmenin ana ilkesi olarak kabul edilmiş ve ılımlı iklimiyle Orta Asya bölgesi bu üretim için en ideal bölge olarak belirlenmiştir. Bu çorak kuşaktan pamuk elde etme talebi, ancak çok büyük ölçekli sulama projeleriyle mümkün olabileceği için Sovyetler Birliği muazzam büyüklükte sulama kanalları şebekesi ve Amu-Derya, Siri-Derya nehirleri boyunca su mühendisliği birimleri kurmuşlardır. Ancak süreç içerisinde SSCB'nin politikaları "kendi kendine yeterlilik" şeklinde tanımlanan ilkeden, dünya piyasalarına pamuk ihraç etmeye doğru dönüşünce, Aral Denizi başta olmak üzere su kaynaklarındaki tükeniş de hızlanmıştır. (Lange, 2006, s. 404,405,406)

İki nehrin suladığı toplam beş Sovyet arasında sulama tarımı yüzünden aşırı sulamaya en fazla maruz bırakılan ikisi Kazakistan ve Özbekistan olmuştur. Kırgızistan, bu beş Sovyet içinde nüfusu görece az, enerji ihtiyacı da çok fazla olmayan bir ülke olmasına karşın, sert geçen kışlarda mevcut barajlardan elektrik elde etme ihtiyacı olduğu halde, sadece bir sonraki yaz aylarında sulama için su biriktirmesine izin verilmiştir. Bütünleşmiş Sovyet planına göre, Kırgızistan'a düşen görev yaz aylarında bir yandan kendi sulama tarımını yaparken bir yandan da diğer Sovyetlere su salmak; bunun karşılığında da kış aylarında bu ülkelerin kendisine vereceği enerji ile ısınma için gerekli açığını kapatmak olarak belirlenmiştir. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen sonrasındaki ilk birkaç kış, ülke, enerji borçlarını ödeyemez bir duruma düşmüş, ülkede daha önce kurulmuş olan hidroelektrik santral diğer altyapının enerji ihtiyacının karşılanmasında büyük bir önem kazanmıştır. 1992 yılına gelindiğinde Orta Asya Cumhuriyetleri Su Bakanları toplantısında 1982 tarihli Sovyetler Su Rejiminin devam ettirilmesini sağlayan bir anlaşma imzalanmış ve her cumhuriyete yıllık bazda tahsis edilecek su miktarları belirlenmiştir. Ancak, Özbekistan ve Kazakistan bağımsız iki devlet olarak artık kendi sularını Kırgızistan'a parasız vermek zorunda olmadıkları için, Kırgızistan'ın ödeme gücü zayıfladığı yıllarda su bedellerini ödeyemediği için kendisine tahsis edilen su miktarları da dramatik ölçülerde azalmaya başlamıştır. Üstelik kapitalist düzene geçişle birlikte Kırgızistan, eski düzenden farklı olarak, kendisini, altyapı yatırım ve bakım harcamalarını da yapmak zorunda olan bir konumda bulmuştur. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Kazakistan, 1996 yılında büyük bir enerji krizine girince, Kırgızistan'a satmayı taahhüt ettiği 600 bin ton kömürün sadece 200 bin tonunu satabilmiştir. Bunun bir nedeni de, Kazakistan'ın, özelleştirilmiş olan enerji şirketlerini Kırgızistan'a sübvanse edilmiş fiyatlardan enerji satışına razı edememiş olmasıdır. Bu durum, Kırgızistan'ı enerji açığını ka-

patabilmek için kış aylarında su satışı yapmaya zorlamış ve 1997 yılında, Kırgız hükûmeti, Özbekistan ve Kazakistan'dan, aldıkları suyun bedelini piyasa fiyatları üzerinden ödemelerini talep etmiştir. Özbek hükûmetinin yanıtı ise çok geçmeden gelmiştir. 1997 yılı Temmuzunda Özbekistan, Kazakistan'a saldığı su miktarlarını azaltmış ve Kazakistan'da yaklaşık 1000 kilometre karelik bir alanda ekili mısır ve pamuk ürünü yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. 1998 yılı Ağustos ayında, Özbekistan bu kez Kırgızistan'ı cezalandırarak doğalgaz akışını tamamen durdurmuştur (Lange, 2006, s. 408, 409, 411, 412, 413, 414). Bugün gelinen noktada ise, bağımsız devletler topluluğunun her bir üyesi suyu ve enerji kaynaklarını hem birbirlerine karşı hem de başta AB olmak üzere diğer devletlere karşı tehdit olarak kullanmaktadır. Uluslararası kuruluşlar ise, mevcut soruna çözüm getiren yaklaşımlardan ziyade meseleyi daha da kronikleştiren bir tavır sergilemektedir. Örneğin, Dünya Bankası Kazakistan'da enerji piyasalarının özelleştirilmesini desteklemiş ve sonuçta, bölgede mevcut koordinasyona büyük ölçüde zarar vermiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu'nda esas olarak üç ülke arasında yaşanan su-enerji gerilimler, bir yandan suyun devletler arasında stratejik bir silah olarak kullanılmakta olduğunu gösterirken; diğer yandan da stratejik silah formunu aldığında suyun daha hızla metalaşabildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Dünyadaki açlık tehdidine dayandırılan mega ölçekli su projelerinin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Örneğin, Hindistan'da Himalayaların suyunu çekmek için yüzlerce kilometre uzunluğunda kanal ve düzinelerce büyük baraj inşası gündemdedir. Söz konusu proje kapsamında, 1500 kilometrelik kanal, su kemeri, tünel ve 300 rezervuardan suyu aktarıp ülkenin kurak güney bölgesinin on yedi büyük nehrini birbirine bağlayan ikinci bir şebekeye eklemlenecektir. Hükûmet çevreleri, bu proje gerçekleştiği takdirde sulanan tarım arazilerinin yüzde 50 genişleyeceğini ve 34.000 megawatt hidroelektrik enerjisi kapasitesine ulaşılacağını belirtmektedirler (Pearce, 2009, s. 262,263). Ülkede, 1947 yılında bağımsızlığı kazanmasından günümüze kadar binden fazla yeni büyük baraj inşa edilmiş olup dünyada en fazla barajı olan ülkelerin başında gelmektedir. Diğer yandan, esas olarak tarımsal sulamada verimi ve ürün miktarını arttırma amacıyla inşa edilen bu barajlar, orman arazilerinin yok edilmesi, buharlaşma ve çölleşmenin hızlanması, kuyuların kurumasına bağlı olarak yeraltı sularının aşırı tüketilmeye başlanması pahasına inşa edilmiştir. Hindistan'da bugün yirmi binden fazla köyde içme suyu bulunmamakta; barajlarla sulanan alanlarda uygun drenaj sistemlerinin bulunmaması dolayısıyla binlerce hektar büyüklüğündeki ekili arazileri su basmakta; kötü ve aşırı sulamanın yol açtığı tuzlanma sağlıklı toprakların da kötüleşmesine neden olmakta; ormansızlaştırılan arazilerde toprağın suyu tutan en üstteki ve en değerli katmanı sellerle birlikte akıp barajları doldurmakta ve barajların su tutma kapasitesini azaltmaktadır. Bu sonuçlar açısından en çarpıcı örneklerin başında ise Andhra Paradesh'de 1970 yılında inşa edilen Sriram Sagar Barajı gelmektedir. Söz konusu baraj bugün tamamen toprakla dolmuş olup; kullanım dışı durumdadır. (Worster, 2006, s. 13)

Diğer yandan, enerji amaçlı su talebinin diğer amaçlarla yapılan su talebine göre farklı bir özelliği olduğunu ileri süren yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşımlara göre, söz konusu farklılık, enerji üretiminde kullanılan suyun aşırı miktarlarda kirlenmiyor olması ya da kısmen de olsa tüketilerek tatlı su döngüsünün dışına çıkmıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşın, akarsulardan enerji elde edebilmek için akarsular üzerine çeşitli engellerin yapılması ve böylelikle su akışının dizginlenmesi yine de kaçınılmaz olmaktadır. (Tomanbay, 2008, s. 70)

Özel sektörün hidroelektrik santralleri yatırımlarına girme nedenlerinin başında:

- Enerji tüketicisi büyük sanayi şirketlerinin enerjiye duydukları ihtiyacın sürekli, kaliteli, ucuz ve güvenli bir şekilde temin etmek istemeleri;
- Artan enerji talebi ve ülkede elektrik enerjisi arz güvenliğinin olmadığı endişesi karşısında, üretilecek yenilenebilir enerjinin satış ve fiyat garantisinin olacağı beklentisi;
- Sektörün, uzun süreli bir işletme ve sürekli bir gelir kapısı olarak görülmesi;
- Çok kârlı bir yatırım olarak görülmesi;
- Yatırım yapmak isteyip, ancak girecek yatırım alanının bulunmaması;
- Her kesimden özel sektörün bu sahaya yöneldiğini görüp, bu fırsatı kaçırmak istemeyen yatırımcıların giderek artması;
- Kamuya ait turizm alanı, kıyı alanı veya maden sahası gibi alanları kapatıp; içi boş şirketin hisselerini devrederek rant elde etme kaygılarının egemen olması gelmektedir. (Avcı, 2009, s. 46).

İlhan Avcı'nın yukarıda detaylandırdığı enerji piyasalarına girmenin sermaye gruplarına kazandırdığı avantajlardan özellikle "yatırım yapmak istediği halde yatırım alanı bulamamak" şeklinde ifade edilen başlık, sermayenin bugün içinden geçmekte olduğu derin bunalımla da ilişkilidir. Su sektörünün, başta altyapı olmak üzere imalât sanayinde pek çok üretim alanında birikimi hızlandıracağı öngörüsünün suyun metalaşma sürecinin gerisindeki en güçlü sermaye birikim dinamiği olduğu tespitini yapmak mümkündür.

Suyun metalaşmasını kalkınmaya ve dolayısıyla enerjiye duyulan ihtiyaca dayandıran tezlerle ilgili bir diğer önemli nokta ise, su kaynaklarını koruma ya da temiz su kıtlığını aşma amacıyla yapılan önermelerin pek çoğunun yoğun enerji tüketimini gerektiriyor olmasıdır. Bu önermelerden biri de deniz suyunun arıtılarak kullanıma sokulmasıdır. Günümüzde özellikle su kıtlığı baş gösteren Malta, Bermuda, Yunan Adaları, Cebelitarık, İtalya, İspanya, Avustralya, Meksika, Kazakistan, Mısır, İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer Körfez ülkeleri tarafından başvurulan bu yöntemle elde edilen arıtılmış su miktarı halen dünya su kullanımının sadece binde 1 ila 3'üne tekabül etmektedir (Pamukçu, 2000, s. 105 ve Barlow, M., 2008, s. 46). Deniz suyunu arıtma yöntemiyle su elde etme biçiminin çok fazla

tercih edilmeyişinin biri ileri teknoloji maliyetleri diğeri ise yoğun enerji gerektirmesi olmak üzere iki temel nedeni olduğu belirtilmektedir. Fas ve benzeri bazı ülkeler deniz suyunu arıtarak kullanabilmek için nükleer santral kurma aşamasındadır (Pamukçu, 2000, s. 105). Deniz suyu arıtımında üretim maliyetinin yüzde 30 ila 45'ini enerji maliyetleri oluşturmaktadır (Semiat 2000'den aktaran Yıldız, 2002, s. 57). Bu nedenle, deniz suyu arıtma maliyetinin düşürülmesinde en önemli rolü daha ucuz, alternatif bir enerji kaynağının geliştirilmesinin oynayacağı ileri sürülmektedir (Yıldız, 2002, s. 57). Mevcut alternatif enerji kaynaklarının içinde ise hidroenerji en sık referans gösterilen alan durumundadır. Buna karşın, nehir içi ve barajsız hidroelektrik santrallerinin üretim kapasitesi çok düşük olduğu için (Akpınar, 2005) HES'ler çoğunlukla, kuraklık riskini arttıran büyük ölçekli barajların yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, "su kıtlığı yüzünden deniz suyunu arıtma yoluna gidilmesi" yolundaki önerme bir çözüm olmaktan ziyade su kıtlığını daha da kronikleştirecek bir çözümsüzlüğü barındırmaktadır.

Maude Barlow ise, Uluslararası Desalinasyon Birliği verilerine göre, hali hazırda dünya çapında 155 ülkede günde toplam kırk yedi milyon metreküp su üretme kapasitesine sahip 12.300 deniz suyu arıtma tesisi bulunduğunu belirtmektedir. Yazar, ABD'nin California eyaletinde otuz tane çok büyük ölçekli okyanus suyu tuzdan arıtım tesisinin planlama aşamasında olduğunun altını çizmekte ve küresel su krizi kendini daha fazla hissettirmeye başladıkça pek çok siyasetçi ve bürokratın umutlarını bu teknolojiye bağladıklarını not düşmektedir. Barlow, yüksek maliyetli olmasının yanı sıra desalinasyon tesislerinde yapılan tuzdan arıtma faaliyetinin kendisinin de sera gazı salınımını arttırarak küresel ısınma ve çölleşmeye katkıda bulunduğunun altını çizmektedir. Söz konusu teknolojinin yol açtığı bir diğer ciddi sorun ise, Barlow'un "ölümcül bir risk" olarak tanımladığı ters ozmoz adı verilen arıtım prosesinin kendisinden kaynaklanmaktadır. Bu teknoloji kullanıldığında tuzdan arındırılmış her bir litre suya karşılık bir litre zehir denize boşaltılmakta; arıtılacak suyun ana kaynağı deniz olduğu için üretim sürecine yeni giren her su bir öncekine göre daha yüksek oranda zehir taşımaktadır. (Barlow, 2008, s. 46, 47)

Enerji ihtiyacı ile su sorunu arasındaki bir diğer ilişki ise, temiz su kaynakları ile suyun iletildiği endüstriyel üretim mekânlarına ya da kentlere olan mesafeler uzadıkça suyu pompalama ve dolayısıyla daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulması durumlarında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, örneğin, Meksika'da üretilen elektrik enerjisinin yüzde 6'sından fazlası yalnızca suyu uzak yerleşimlere pompalamak için kullanılmaktadır (Brown, 2007, s. 96). Hindistan için de benzer bir durum söz konusudur. 2003 yılında Hindistan devlet başkanının başbakan ve eyalet hükûmetleri ile yaptıkları toplantıda Nehir Zincirleme Bağlantı Projesini güçlendirmenin olanakları tartışılmıştır. Hükûmete bağlı bilim insanları bu projenin gerçekleşmesi halinde, sulanan tarım arazilerinin yüzde 50 genişleyeceğini ve ülkenin 34.000 megawatt hidroelektrik enerjisi kapasitesine ulaşacağını belirtmektedirler. Ancak, proje yakından incelendiğinde, söz konusu enerjinin üçte birinin suyu kanal ve tünel şebekesinden

dolaştıracak pompalar için gerekli olduğu görülmektedir (Pearce, 2009, s. 263). Bu iki örnek, su kaynaklarının doğal çevrimini ya da kaynağın kendini yenileme süresini uzatarak temiz suyun daha da kıtlaşmasına yol açan baraj ve benzeri müdahalelerin temel gerekçesi olan "enerji ihtiyacının" kendisinin de enerji tüketimini arttıran sonuçları olduğunu göstermektedir.

Dünyada temiz suyun hızla kıtlaşmasına yol açan bir başka pratik ise, su havzaları ve özellikle de ormanların kendisinin de metalaşmaya konu edilmiş olmasıdır. Vandana Shiva, endüstriyel hammadde elde etmek için doğal ormanları çam ve okaliptüs monokültürlerine dönüştürmenin kâr ve büyüme yarattığının doğru olduğunu; ancak bu büyümenin, toprak ve suyun koruma kapasitesinin çalınması üzerine kurulduğunu belirtmektedir. (Shiva, 2006, s. 7)

3. Tarımsal Üretimde Su Kullanımı

20. yüzyılda su kaynaklarının altyapısının muazzam biçimde yayılmasını üç temel değişkene bağlayan çalışmalarda, nüfus büyümesi, değişen yaşam standartları ve sulu tarımın yaygınlaşmasının ana dinamikler olarak ortaya konduğu görülmektedir. 20. yüzyılın başında 50 milyon hektar olan sulanan araziler toplamının yüzyılın sonuna gelindiğinde 267 milyona ulaşmış olması bu analizin özellikle tarımsal sulamayla ilgili kısmını doğrulamaktadır. (Gleick, 2007, s. 37)

Tarımda su kullanımı oldukça geniş bir çeşitlilik arz etmektedir. Büyük ölçekli kamusal sulama sistemleri hariç tutulduğunda, sulama büyük ölçüde özel (çiftlik sahiplerinin kendi finansman olanaklarıyla) sondajla yeraltından çıkarılan suyun tarlalara aktarılması şeklinde gerçekleştirilmektedir. Ticari çiftlikler ve araziler, genellikle kendilerine ait su depoları ve gerekli tesisatlara sahiptirler. Küçük ölçekli tarım yapıları ise ya tarlalarının yakınından geçen suyu tutmakta, ya diğer çiftçilerle ortak su kullanımına katılmakta ya da bu ikisinin kombinasyonu üzerinden topraklarını sulamaktadırlar. Dünya Su Konseyi ise tarımsal sulama meselesini sadece yüzey suyunun ya da yeraltı sularının kullanımı ile sınırlı tutmamakta ve drenajdan, su kalitesinin yönetimine, iklimsel yağışa dayalı tarımın genişletilmesinden, su kullanım kültürüne ve kırsal hane halkının evsel kullanımı, taşkın kontrolü ve hidroenerji gibi çok amaçlı projelere kadar geniş kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. WWC tüm bu konu başlıklarını IWRM-Tarımsal Sulama Kaynak Yönetimi yaklaşımı altında toplamakta ve IWRM için data bank oluşturma, planlar yapma ve koordinasyon kapasitesini geliştirme faaliyetlerinin de uygun şekilde finanse edilmesi gereğinin altını çizmektedir. Örgütün Cleaver ve Gonzales'den (2002) yaptığı alıntıda, geleceğe yönelik tarımsal sulama projeksiyonunun aşağıdaki şekilde belirlendiği görülmektedir:

> "Mevcut eğilimlere bakıldığında, yakın gelecekte Afrika dışında dünyada yeni inşa edilmiş kamusal sulama sistemi sadece birkaç tane ile sınırlı olacaktır. Bunun temel nedenleri ise, yeni sulama tesislerinin giderek yükselen maliyetleri, tarımsal metaların iktisadi kazançları baskılayan düşük fiyatları, nehir ve akiferlerden elde edilen suyun çevresel

maliyetlerinin çok yüksek olması, kötü yönetilen sulama sistemlerinden kaynaklanan ciddi kirlilik ve sürekli kamu finansmanının mali sınırlarına ulaşmış olmasıdır." (Hofwegen, 2006, s. 19,20,21)

Doğal kaynakların metalaşmasının doğanın su da dahil olmak üzere farklı bileşenleri üzerinde yol açtığı zincirleme kıtlaştırma etkisini somut bir şekilde gösteren bir başka örnek ise, temiz su kaynaklarının kendilerini yenileyemeyecek noktaya kadar tüketilmesine yol açan aşırı balık ve karides avcılığıdır. Deniz tarımı grubuna dahil edebileceğimiz karides avcılığı bu aşırı üretim ve doğal kaynaklar arasındaki etkileşim açısından örnek verilebilir. Dip arama ağları (trol) Güney Asya'ya ilk kez 1960'larda getirilmiştir. Genellikle sığ sularda yaşayan karidesleri yakalayabilmek için deniz yatağı sürekli olarak eşelenmiş, deniz suyu bulandırılmış ve yumurtaların yaşam alanları yok edilmiştir. 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında deniz balık hasadının büyüme hızı yüzde 2'ye kadar gerilemiştir. Bir zamanların verimli çeltik arazileri yerel halkın "mezarlık" adını verdiği, tarıma elverişsiz topraklara dönüşmüştür. Bu durum, sadece Hindistan için değil, aşırı karides üretimini uygulamaya başlayan bütün Güney Asya ülkeleri için de geçerlidir. Örneğin, yoğun karides üretim çiftliklerine sahip olan Bangladeş'te senelik pirinç üretimi 1976-1986 yılları arasında 40 bin tondan 36 tona kadar gerilemiştir. Tarım arazilerinin karides çiftlikleri yüzünden giderek kıtlaşması aynı zamanda su kaynaklarının da kurumasını beraberinde getirmiştir. Karides çiftlikleri kuyu sularında hızla tuzlanmaya yol açmış, binlerce büyük baş hayvan susuzluk ya da kirli sulardan zehirlenme nedeniyle telef olmuştur. Bazı köylerde hükûmet önce tankerle temiz su getirmeye çalıştıysa da zaman içinde bu köyleri taşımak zorunda kalmıştır. (Shiva, 2006, s. 50, 60)

WWC, 2006 yılında Meksika'da yapılan 4. Forum toplantılarında tarımsal alanda su yönetiminin geleceğinin giderek şiddetlenen su kıtlığı, suyun farklı kullanımları konusunda artan rekabet koşulları ve tarımın çevre üzerindeki etkileriyle ilgili giderek büyüyen kaygılar tarafından belirleneceğine işaret etmiş ve aşağıdaki üç soruyu tartışmaya açmıştır:

- Tarımsal sulama altyapısının finansmanı için karşılanması gereken ihtiyaçlar nelerdir?
- Sulama yatırım harcamalarını kimler finanse etmelidir?
- En uygun mekanizmalar nelerdir?

WWC'nin bu sorular çerçevesindeki tartışmalar neticesinde ulaştığı sonuçlardan bir tanesi ihtiyaçların "etkin talebe" tedavülü için gerekli kapasitelerin inşa edilmesidir. Bu süreçte merkezi hükûmetlere önemli rollerin verildiği; hükûmetlerden yalnızca görev ve sorumlulukları değil yanı sıra kaynak ve varlıkları da merkezden yerele doğru kaydırmalarının beklendiği belirtilmektedir (Hofwegen, 2006, s. XII, 2, 8). Örgütün altını çizdiği sonuçlardan 'ihtiyaçların etkin talebe dönüştürülmesi' ile suyun yalnızca bir kullanım değeri olarak tüketilmesinden değişim değeri taşıyan bir meta formunda tüketilmesine geçiş kastedilmektedir.

Maude Barlow'a göre birinci dünyada yeraltı suyunun çoğu, devasa endüstriyel sondaj çukurları kullanarak muazzam miktarda su kullanan endüstriyel tarım (agribusiness) yüzünden çıkarılmaktadır. Üçüncü dünyada ise sorun, kişisel pompalarını kullanan milyonlarca küçük çiftçiden kaynaklanmaktadır. Yeraltı suyu madenciliğinin kökeninin 1960'lardaki yeşil devrime kadar götürülebileceğinin altını çizen yazar, "Devrim daha fazla gıda üretirken çok fazla su kullandı ve aynı zamanda bol miktarda zirai ilaçlara ve gübrelere dayalı tarımı başlattı. Bazı ülkelerde çiftçilerin geleneksel tarım uygulamalarını terk ederek 'çift mahsule' geçmeleri, suyun tarımsal üretimde kullanım oranlarını iki katına çıkardı" ifadesini kullanmaktadır. (Barlow, 2008, s. 30, 31)

Tarım sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkelerde "sürdürülebilir kalkınmanın" devamı ve sosyo-ekonomik gelişmenin temini için bir numaralı sektör olarak tanımlanmakta ve dünya ölçeğinde su kaynaklarının yüzde 70'inin tarım sektörü tarafından kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, tarım sektöründe su kullanımında optimizasyona gidilmesinin ve damla başına daha fazla tane üretilmesinin insanlığın geleceği açısından çok önemli olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir (Koncagül, 2008, s. 39). Benzer şekilde WWC de tarımsal sulamanın finansmanı konusunun son derece hassas ve inatçı bir mesele olduğunu belirtmekte; sorunun çözümünde,

- Sivil toplum kuruluşlarının sulama projelerine aktif olarak katılıma teşvik edilmesi;
- Kamusal sulama birliklerine daha geniş bir mali özerkliğin verilmesinin yanında bu kurumların kredi ihtiyaçlarına öncelik verilmesi;
- Uygun olan bölgelerde özel ayrıcalıkların devreye sokulması;
- Küçük ölçekli çiftliklerin sermaye piyasalarından yararlanmalarının sağlanması;
- Ve mikro kredi sisteminin kullanılması önerilmektedir (Winpenny, 2003, s. 38, 39).

Hindistan'da kırsal ihtiyaçlarda kullanılan su miktarı ülkenin tarımda tükettiği toplam suyun yüzde 90'ına tekabül etmektedir. Ancak, 1960'larda yeşil devrimle birlikte başlayan agresif tarım üretimi yeraltı sularının aşırı düzeyde tüketilmesine yol açmış ve muazzam büyüklüklerdeki tarım alanları bu süreçten gerek suyun kıtlaşması ve gerekse toprağın yapay gübre ve kimyasallardan zehirlenmesi gibi her ikisi de temiz su kaynaklarını doğrudan etkileyen bir süreç başlamıştır. Bu sürecin bir diğer yansıması ise tarım alanlarına yakın bölgelerde çok hızlı ve kontrolsüz bir kentleşmenin yaşanmasıdır. Aynı dönemde, geçimlik tarımla uğraşan küçük çiftçiler, yaşayabilmek için katma değeri daha yüksek fakat çok daha fazla miktarda su gerektiren tarım ürünlerini yetiştirmeye yönelmiştir. (Petrella, 2001, s. 52)

GKÜ'lerde su kullanımının en fazla tarımsal alanda yoğunlaştığı konusunda geniş bir mutabakat bulunmasına karşın; bu ülkelerde tüketilen suyun sektörlere

dağılımının gerçekçi ve doğru verilere dayanmadığını; tarımdaki endüstrileşme sürecini hızlandırmak için suyla bağlantılı verilerin bilinçli olarak çarptırıldığını ileri süren yaklaşımlar da vardır (Küçük, 2006, s. 94). Tarımdaki kapitalistleşme hızı ile ilgili olarak Vandana Shiva, günümüzde en büyük on şirketin, dünya ticari tohum pazarının yüzde 32'sini, genetiği değiştirilmiş ya da gen aktarılmış tohum pazarının da yüzde 100'ünü elinde bulundurduğuna dikkat çekmektedir. Pazara egemen olan şirketler DuPont/Pioneer (ABD), Monsanto (ABD), Novartis (İsviçre), Group Limargain (Fransa), Advanta (İngiltere ve Hollanda), Guipo Puslar/Semins/ELM (Meksika), Sakarta (Japonya), KWS HG (Almanya) ve Taki'dir (Japonya). (Shiva, 2006, s. 29)

Neo-liberal yaklaşımlara göre fiyat desteklemeleri ve mali yardıma dayalı olarak çiftçilere sulama suyunun ücretsiz veya düşük fiyatla verilmesi, çiftçilerin topraklarında çok büyük miktarlarda su kullanmalarına neden olmakta ve böylece toprağın kalitesi bozulmaktadır (Yıkılmaz, 2003, s. 64). Benzer şekilde diğer bazı yazarlar, sulamaya dayalı tarımın tarımsal verimliliği arttırdığı ve yoksulluğun azaltılmasında kilit bir öneme sahip olduğu görüşündedir. Bu yaklaşımlara göre, tarımsal verimlilik, ülke çapında ithalatın iç üretimle ikamesi anlamına geldiği ölçüde büyümenin motoru ve ihracat artışının önemli bir dinamiği haline gelebilmektedir. Tarımda verimlilik artışının hane halkı düzeyindeki etkilerinin de farklı olmadığını savunan bu tezlerde yoksulların gıda ürünlerini daha ucuza satın alabileceklerinin, daha kolay iş bulabileceklerinin altı çizilmektedir. (Chambers 1998'den aktaran Tirmizi, 2006, s. 272)

Bütün bu tezlere karşın suyun metalaşması sürecinde su kaynaklarının verimliliğinin arttırılması için günümüzde artan baskıların temel kaynaklarından bir tanesi de suyun farklı kapitalist sektörler arasındaki paylaşımı ile ilgilidir. Örneğin, tarım sektörünün GKÜ'lerde en fazla su tüketilen sektörlerin başında gelmesi bu nedenle, zaman zaman endüstrinin su ihtiyaçlarının giderilmesinde sorunlarla karşılaşılmasına yol açmaktadır. Paylaşım kaynaklı sorunun boyutları hakkında fikir verecek çarpıcı örnekler bulunmaktadır. Meksika'da bir endüstri kompleksi, ihtiyacı olan saniyede bir metre küp suyu temin etmek üzere, tesisin kurulacağı bölgeye yakın bir tarımsal alandaki sulama sistemini damlama sulamaya çevirmek için gerekli finansmanı sağlamış, bunun karşılığında tasarruf edilen suyu 50 yıl süreyle kullanmak üzere yöre çiftçileri ile anlaşma yapmıştır (Ulusoy, 2007, s. 218). Örnekten de anlaşılacağı gibi suyun paylaşımı üzerine yapılan bu ticari anlaşma yalnızca tarımsal üretimdeki verimin artmasını sağlamakla kalmayacak; yanı sıra damlama sulama sisteminin üretilmesi, kurulması ve bunun için gerekli yan sanayinin harekete geçirilmesi de dahil olmak üzere kalkınmaya, yani sermaye birikimine ivme kazandıracaktır.

Diğer bazı yazarlara göre ise, tarımsal sulamada aşırıya kaçılmakta ve bu da toprak ve su kayıplarına neden olmaktadır. Bu düşüncenin savunucularından Konuralp Pamukçu'ya göre, sulamada aşırıya kaçılmasının bir nedeni, suyun ülke yönetimleri tarafından sübvanse edilmiş fiyatlar üzerinden temin ediliyor olmasıdır. Yazar, suyun

kamusal bir mal olduğu düşüncesinin ve su kullanım fiyatlarına çevresel kayıpların dahil edilmemesinin bu verimsiz su kullanımını kamçıladığını ve suyun piyasa mekanizması içinde gerçek değerine ulaşmasını engellediğini belirtmektedir. Çözümün yağmurlama, damlama gibi yeni sulama teknolojilerine geçiş olduğunu vurgulayan yazar, gelişmekte olan ülkelerin bu pahalı teknolojileri edinmesinin kolay olmadığının altını çizmektedir. Yazarın tarımsal sulamaya dair bir diğer tespiti ise, sulamayı daha verimli hale getiren şeyin gerçekte teknolojik yöntemler olduğuna dairdir. Öyle ki, yağmurlama metodu olarak anılan ve su fıskiyeleri ile yapılan sulamada verimlilik yüzde 90'lara ulaşmaktadır (Pamukçu, 2000, s. 56, 57, 88). Sorunun kökenini tarım uygulama ve teknolojilerinde arayan bu tarz yaklaşımlar, sermayenin aşırı birikim krizi ile suyun metalaştırılması ihtiyacı arasındaki ilişkiyi görünür kılmak açısından da önemlidir. Özellikle kurak kuşak üzerindeki büyük ülkelerde su kıtlığı sürecinde gıda üretiminin ciddi bir tehdit altında bulunduğunu hatırlatan bu yaklaşımlar, söz konusu ülkeleri tarım teknolojilerine yatırım yapmaya çağırmakla, erken kapitalistleşmiş ülkelerde aşırı biriken sermaye için de yeni değerlerin üretilmesine olanak sağlayacak alanlar açmaktadır.[19] Maude Barlow ise, tarımda gelişmiş teknolojilerin kullanılmasıyla ilgili olarak, büyük ölçekli fabrika çiftliklerin inanılmaz miktarlarda gübre açığa çıkardıklarını ve hepsinin önünde sonunda su kaynaklarına karışacak olan antibiyotik, azotlu gübreler ve böcek ilaçlarının yoğun kullanımına dayandığını hatırlatmaktadır (2008, s. 51). Başka bir deyişle, tarımda su kullanımını azaltacağı iddiasıyla kuvvetle önerilen yeni teknolojiler, su kaynaklarında kirliliği arttırma riski taşımaları dolayısıyla çözümün değil ancak sorunun parçası gibi görünmektedirler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki şehirleşme hızının artması ve tarım alanlarının sınırlarının belirsizleşmesi gübre kullanımını da hızlandırmıştır. İşlenecek alanlar küçüldükçe, gıda arzı giderek ürün verimini arttırmaya bağımlı hale gelmiş ve bunun yapılabilmesi için de birçoğu toprağın doğal bileşiminde bulunmayan, daha fazla besin kaçınılmaz olmuştur. Başka bir deyişle, dünyanın büyük oranda kırsal olduğu dönemde insan ve hayvanların dışkıları ve atıkları toprağa geri dönmekte ve böylece bitki besininin yeniden kazanımı gerçekleşmiş oluyordu. Tarım arazilerini genişletmeden tarımsal verimi arttırmaya kayılması hızlanan şehirleşmeyle birleşince modern gübre sanayinin büyümesi için gerekli zemin de hazırlanmış oldu. 1950-1989 yılları arasında gübre kullanımı 14 milyon tondan 146 milyon tona çıktı. Gübre kullanımındaki on kata ulaşan bu artış, dünyada sulamaya dayalı tarımın da eş anlı olarak ve yaklaşık üç kat genişlemesine yol açtı. Sürecin en başında, sulamada yüzey sularının depolanması için inşa edilen barajlar kullanılırken 1960'ların sonu itibarıyla baraj yapılacak yerlerin sayısı azalınca Hindistan, Çin gibi ülkelerdeki çiftçiler yeraltı su kaynaklarına yönelmeye başladılar ve 20. yüzyılın son yıllarında dünya, sayısı milyonlarla ifade edilecek kadar fazla sulama kuyularıyla doldu. Aynı süreçte toprak verimliliğinin arttırılmasın-

19 Bkz. Konuralp Pamukçu: "Kentlerdeki atık suları geri çevirmek mümkündür. Bu sular kimyasal ve biyolojik işlemlerden geçirilerek kentsel ya da tarımsal su kullanımına yeniden kazandırılabilir." (2000, s. 95)

daki hız kaybı sadece teknolojik desteğin azalmasına değil, yanı sıra bazı ülkelerde sulama suyunun yitirilmesine de bağlı olarak gelişti (Brown, s. 63). Hindistan'da pamuk üretilen arazi miktarı 1970'ler ve 1980'lerde azalmış olmasına karşın, Dünya Bankası ve IMF reformlarının ilk altı ayında pamuk ekimi 1,7 milyon hektar artış gösterdi. Bu süreçte pamuk, gıda bitkilerinin yerini almaya başladı. Yeni melez pamuk tohumlarını çiftçilere satmak için köylerde karavanlar üzerinde video film gösterimlerini de içeren agresif pazarlama kampanyaları başlatıldı (Shiva, 2006, s. 18). Bu bilgilerden hareketle, önümüzdeki süreçte toprağa daha ileri müdahaleleri gerektirecek olması dolayısıyla su kaynaklarındaki kirlenme kaynaklı tükenişin de doğanın bütün bileşenleri üzerinde çok daha yıkıcı sonuçlara yol açacağını bugünden öngörmek mümkündür.

Doğanın, toprak, kesimlik hayvan ve su gibi bileşenlerinin hızla metalaşması ve metalaşmanın kaçınılmaz bir yansıması olarak aşırı üretime konu edilmesi, endüstriyel metalardan farklı olarak bu bileşenlerin azalması ya da kullanılamaz hale gelmesiyle sonuçlanmakta ve bu tükeniş tarımsal üretimde daha kolay izlenebilmektedir. Lester R. Brown, dünya sığır eti üretiminin 1950'deki 20 milyon tondan, 2003'te yaklaşık 60 milyon tona çıktığını belirtmekte ve 1950-1975 arasındaki dönemde iki katına yükseldikten sonra büyüme hızının gittikçe yavaşladığına işaret etmektedir. Bu yavaşlama eğilimi, yerini, 1990'dan beri yılda yüzde 1 civarında bir düşüş eğilimine terk etmiştir. Tıpkı okyanus av alanlarının aşırı avlanmayla tükenmesi gibi, dünyanın meraları da aşırı otlatmadan ötürü tükenmekte ve sonuçta, hayvan yemi olan otlaklar yok olmaktadır (Brown, 2007, s. 44). Diğer yandan doğanın farklı bileşenlerinden birindeki tükeniş öteki bileşenler üzerindeki baskıyı arttırdığı için doğanın bütünüyle tahrip edildiği bir sürece geçilmektedir. Brown bu olguyu canlı hayvan, otlaklar ve su ilişkisi üzerinden açıklamaktadır:

> "Dünya hem okyanus balıkçılığında, hem de meralarda bir çağın sonuna geldi. Deniz ürünü, sığır ve koyun etinin metalaşması bu sistemlerin kendini yeniden üretebileceği sınırları çoktan aşmış durumdadır. Bu iki doğal sistemin, sınırlarına ulaşması hayvansal protein üretimindeki gelecekteki büyümenin büyük oranda yemlemeye dayalı hale gelmesi demektir. Yem üretimi ise esas olarak mısır ve soya fasulyesi üretimindeki artış nedeniyle dünyanın toprak ve su kaynaklarına daha fazla baskı uygulayacaktır ki, bu durum pek çok ülkede daha bugünden görülmeye başlamıştır." (Brown, 2007, s. 45)

Aşırı üretim olgusunun doğanın toprak ve su gibi bileşenleri ile bu bileşenlerin ürünleri üzerinde yarattığı zincirleme kıtlaştırıcı etkilere karşı, tarımda üretim hızını daha da arttırmayı amaçlayan yeni buluş ve teknolojilerin de devreye sokulduğu görülmektedir. Bunların başında ise genetiği değiştirilmiş organizmalar gelir. Tüm dünyada yaklaşık 50 kadar laboratuvarda gen aktarılmış balık üzerinde araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmaların çoğu balıkların hızlı büyümesini ve soğuğa karşı dayanıklı hale getirilmesini amaçlamaktadır. Kanada ve ABD merkezli A/F Protein, Atlantik somonuna büyüme geni aktarmak suretiyle, pazarlama büyüklüğüne ulaşması için normal süre olan üç yılı on iki ila on sekiz haftaya indirdiğini bildirmiştir. (Shiva, 2006, s. 64)

Tarımsal alanda aşırı üretimin ve toprak, su kaynaklarının aşırı tüketilmesinin bugün ulaştığı aşamada bilimsel araştırmaların payı da oldukça önemlidir. Bilim ve tarım üretimi arasındaki işbirliğinin, sermaye birikimi açısından ilk kazanımları Japonya, ABD ve Avrupa hükûmetlerinin yaptırdığı araştırmalardan gelmiştir. ABD'de Tarım Bakanlığı ulusal ölçekteki çalışmaları koordine etmiş; her eyaletteki üniversitelere arazisi devlet tarafından tahsis edilmiş tarım deney istasyonları kurarak çiftçilerin özel araştırma ihtiyaçlarına odaklanmıştır. Tarım geliştikçe tohum, gübre, böcek zehiri ve çiftlik âletleri satan tarım firmaları gıda üretimini arttıracak teknolojik gelişmelere muazzam yatırımlar yapmışlardır. Bugün ise, tarımsal araştırmalardaki yatırımın en önemli kısmı şirketler tarafından finanse edilmektedir (Brown, 2007, s. 53). Daha sonraki yıllarda, 1960'larda Hindistan gibi bazı gelişmekte olan ülkeler de tarımsal verimliliği arttırma çabası içine girdiler. Bunun sonucunda Hindistan buğday rekoltesini 1965-1972 yılları arasında ikiye katladı. Hindistan'ı Türkiye, Pakistan ve Çin gibi ülkeler izlemeye başladı. Filipinler'deki Uluslararası Pirinç Araştırma Enstitüsü 1960 yılında Rockefeller ve Ford Vakıfları tarafından özellikle bu amaçla kuruldu. (Brown, 2007, s. 54)

Konuralp Pamukçu ise, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, hükûmetlerin politik kararları doğrultusunda, doğal kaynakların sınırına ve bunları verimli kullanmanın yollarına bakmaksızın, gıdada kendi başlarına yetebilirlik sağlama peşinde olduklarını belirtmektedir. Yazara göre, su kaynaklarının verimliliğinin arttırılmasında teknolojik gelişmelerin yanı sıra tarımsal sulamaya yapılan sübvansiyonların da yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Gerçek maliyetinin çok altında sağlanan tarımsal sulama suyu, bilinçsizce bol şekilde tarlaya akıtılınca, hem ürün zarar görmekte hem de tonlarca su israf edilmektedir (Pamukçu, 2000, s. 57, 92). Bu tezlerin hepsinde ortaklaşan vurgular şu başlıklar altında özetlenebilir:

- Su yönetimi hükûmetlere bırakılamaz.
- Doğal kaynakları verimli kullanmanın yeni teknolojiler gibi yolları vardır, bu yollar kullanılmalıdır.
- Ülkeler, kendi başına gıdada yeterlik sağlamanın peşinden koşmaktan vazgeçmelidir.

Yukarıda altı çizilen uyarıların suyun metalaştırılması sürecinde izlenen politikalar üzerindeki izdüşümleri ise, havzaların entegre bir biçimde yönetilmesi zorunluluğu; su kaynaklarının verimliliğinin, su kullanımının ise etkinliğinin arttırılması gereği ve son olarak da tarım ve gıda üretiminde hükûmetlerin etkisinin azaltılması, sorumluluğun küresel aktör ve kurumlara devredilmesi şeklindedir.

Yukarıda açlık olgusuna dayandırılan tezlere karşın, dünyada tarımsal üretim artmakta olduğu halde, bu artış, kırsal kesimde yaşayan yoksulların yaşamlarına bir iyileşme olarak yansımamaktadır. Tarımsal üretimin artışının yansımaları esas olarak kaynaklara erişim ve kontrol hakkının kimin elinde olduğuna bağlıdır. Örneğin Pakistan-Pencap eyaletinin kırsalında sulama ekonomisi sulama kastlarının elindedir. Dolayısıyla, sulama eyleminin kendisi de toprak sahiplerinin lehine; topraksız köylülerin aleyhine olacak bir şekilde işlemektedir (Tir-

mizi, 2006, s. 273). Vandana Shiva da benzer şekilde endüstriyel tarımın daha fazla gıda üretmek ve açlığı azaltmak için bir ihtiyaç olduğu safsatasının büyük şirketler tarafından üretildiğini ve pek çok ana akım çevreci ve kalkınma örgütü tarafından paylaşılmakta olduğunu belirtmektedir. Yazara göre "büyüme" yanılsaması, ormancılıkta olduğu kadar tarımda da yoksullara ve doğaya karşı yapılan soygunu gizlemekte ve yaratılan kıtlığı büyük ölçüde maskelemektedir. Bengal'de 1943'teki kıtlıkta üç milyon beş yüz binden fazla insan yaşamını yitirmiş ve yirmi milyon insan bu kıtlıktan doğrudan etkilenmiştir. Gıda ürünleri üretimi köylülerden, sömürgeci bir rant toplama sistemi ile zorla alınmış, halkın giderek daha fazla aç kalmasına rağmen gıda ihracına devam edilmiştir. Bengalli yazar Charan Ghosh'a göre 1943'te, açlıktan çok kısa bir süre önce, Bengal'den 80 bin ton yemeklik tahıl ihraç edilmiştir. Hindistan'ın, o dönemde Britanya Ordusu için bir ikmal üssü olarak kullanıldığını belirten Shiva, süreci betimlemek için "açlığın gölgesi Hindistan ufuklarında dakika dakika yükselirken, diğer ülkelerin insanlarını beslemek için muazzam boyutlarda ihracata izin verilmekteydi" ifadesini kullanmaktadır (Shiva, 2006, s. 8, 12). Shiva'nın betimlemesindeki "diğer ülkelerin insanlarını beslemek için" şeklindeki vurgu, kuşkusuz, ürünün daha fazla ihtiyacı olana aktarılmasını ya da aynı anlama gelmek üzere toplumsal bir şekilde paylaşılmasını değil, eşitsiz bir transferi anlatmaktadır.

Açlık olgusuna karşı geliştirilen çözümlerin başında tarımsal sulamanın yaygınlaşması gelmektedir. Sel sularının altında kalan tarım arazilerinden suyun çekilmesi konusuna yoğunlaşmanın tersine, tarımsal sulama, 19. yüzyılın ortalarına kadar Batılı iktisadi düşüncenin gelişiminde hemen hemen hiçbir rol oynamamıştır. Bunda, Batı sanayi kültürünün Avrupa'nın ılıman iklimli kuzey bölgesinde ortaya çıkmış olmasının önemli payı olduğu düşünülmektedir (Netherly, 1984, s. 227). Dünyada sulanan arazi miktarı 20. yüzyılın ilk yarısında iki kat; 1950-1990 yılları arasında ise iki kattan da daha yüksek bir oranda artış göstermiştir (USİAD, 2007, s. 20). Buna karşın, dünyada üretilen gıda maddelerinin yüzde 40'ı, dünya ölçeğindeki ekilebilir alanların yüzde 17'sine tekabül eden sulama ile tarım yapılan yerlerde üretilmektedir. Sulamaya dayalı tarımda, tüm nehir, göl ve havzalardan çekilen suyun üçte ikisine eşit büyüklükte su kullanılmaktadır. Bu alanda çalışma yapan pek çok yazara göre daha az suyla üretilebilen gıdaların üretimine yönelmek ve tarımda su tüketimini azaltacak damlama ya da yağmurlama gibi tekniklerin daha geniş ölçekte kullanılmasını sağlamak, alınması gereken acil önlemlerden sadece birkaç tanesidir. (Postel, 2000, s. 945)

Daha önceki bölümlerde de değinilen sanal su kullanımına odaklanmış çalışmalarda ise, pek çok ülkenin tarımsal ürünleri başka ülkelerden ithal ederek su kaynaklarını korumayı başardığının altı çizilmektedir. Kuzey Afrika ülkelerinin başta buğday olmak üzere çeşitli tarım ürünlerini üretmek yerine dünya piyasalarından almalarının su tasarrufuna ne kadar katkı sağlayacağının rakamlarla gösterildiği bu tarz çalışmalarla (Hoekstra ve Chapagain, 2008, s. 36) gerek DTÖ'de gerekse bölgesel ve ikili anlaşmalarda uluslararası tarım ticareti konusunda yıllar-

dan beri süre gelen pazar paylaşım gerginliklerinin de aşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Su azlığı çeken bölgelerde tarımsal sulama verimliliğini arttırmanın bir diğer yolunun, az su ile büyüyebilen ürünlerin yetiştirilmesine öncelik verilmesi olduğu belirtilmektedir (Pamukçu, 2000, s. 90). Çeşitli çalışmalarda, ülkelerin su kaynaklarını koruma çabalarının tarımsal ürünlerin uluslararası ticaretine giderek daha fazla yoğunlaştığına dikkat çekilmektedir. Aynı çalışmalarda, uluslararası ticaretin olmadığı; her ülkenin kendi ihtiyacını kendisinin üretmek zorunda kaldığı bir dünyada tarım için kullanılacak suyun yüzde 5 daha fazla olacağını belirterek, uluslararası ticaretin tarımsal su kullanımını azaltan, pozitif etkisine vurgu yapmaktadır. Yazarlar, buğdayın, ABD, Fransa ve Arjantin'den satın alınmasının yılda 23 milyar metreküp düzeyinde bir su tasarrufuna yol açarken; Kanada, Türkiye ve Avustralya'dan satın alınmasının küresel ölçekte yılda 0,58 milyar metreküp su kaybına neden olacağını belirtmektedir. (Hoekstra ve Chapagain, 2008, s. 36,42)

Erozyon, çölleşme, çevre kirliliği ve diğer nedenlerle dünyadaki tarım arazilerinde son on yılda genel bir azalma olmasına karşın, sulu tarımda artış olmuştur. Sulu tarımdaki bu artışa paralel olarak çağımızdaki su kullanımında en büyük artış tarımsal su kullanımında olmuştur. Sulama alanlarındaki artış nedeniyle su tüketiminin önemli bir bölümü sulamaya tahsis edilmiş bulunmaktadır. (Ulusoy, 2007, s. 211)

Gerek tarımsal sulamada gerekse diğer kullanımlarda suyun fiyatlandırılmasının aşırı ve gereksiz su tüketimini frenleyen ve su tasarrufuna yol açan bir uygulama olduğunu (Tomanbay, 2008, s. 109) savunan tezler çevre hareketleri ile su mücadeleleri arasındaki temel bir ayrışmanın da kaynağını oluşturmaktadır. Bu ayrışmanın ilk sinyalleri İngiltere'deki su özelleştirmelerinin ardından 1990'lı yıllarda tüketici gruplarıyla çevreci hareketler arasında görülmüş; tüketici örgütleri ve su hareketleri su fiyatlarında indirim yapılmasını talep ederken çevre hareketleri su fiyatlarının arttırılmasını savunmuşlardır (Bakker, 2001, s. 155). Çevre hareketleri, genelde, su kıtlığını tek başına insan eylemine dayandırdıkları için, suyun fiyatlandırılmasının temiz su kaynaklarının korunmasına katkıda bulunacağını ileri sürmektedirler.

Sulu tarımdaki artmanın olası bir diğer nedeni ise, doğal yağış aldığı için sulamaya ihtiyaç duyulmayan topraklarda –suyun düzenli verilmemesi dolayısıyla– görece verim azalışı olabilmesidir. Sulama ve tarımsal üretimde verimlilik artışına ilişkin olarak, tarım sektörü özellikle gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın devamı ve sosyo-ekonomik gelişmenin temini için bir numaralı sektör olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımlardaki temel argümanın ise, tarımsal su kullanımında optimizasyona gidilmesinin gerekliliği ve damla başına daha fazla tane üretilmesine duyulan acil ihtiyaç olduğu dikkat çekmektedir. (Koncagül, 2008, s. 39)

Öte yandan tarımsal sulamanın çeşitli olumsuz sonuçları vardır. Sulama, Mısır gibi bazı kurak ülkelerde olduğu gibi sürekli tekrarlandığında yeraltı su tabakasını yükselterek bitki köklerinin su içinde kalmasına yol açmakta; bu da bitkilerin belli bir süre içinde ölmesine neden olmaktadır. Sulamanın bir diğer etkisi ise yeraltı su kaynaklarının aşırı derecede kullanılmasına yol açmasıdır. Çin, Hindistan, Meksi-

ka, Tayland, ABD, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yeraltı sularının yenilenme oranlarının üzerinde kullanılması bu suların tükenmesine neden olmaktadır (Pamukçu, 2000, s. 53, 54, 55, 56). Benzer şekilde ABD'de yoğun sulamaya dayalı tarımın başlaması 1930'larda büyük yeraltı sularının fark edilmesiyle birlikte olmuştur. 1990'lara gelindiğinde ise bu muazzam yeraltı su kaynakları tamamen kurumuş, bölge hızla çölleşmeye başlamıştı. (Robert, 2003, s.36)

Yunanistan'ın Argolid vadisinde de sulamaya dayalı tarımsal üretimde son 40 yıl içinde çok hızlı bir artış yaşanmıştır. Bölgedeki suların yüzde 85'i tarımsal sulama amaçlı kullanılırken; geri kalan yüzde 15, evsel ve küçük ölçekli sanayide kullanılmaktadır. Bölgenin fiziksel özellikleri sulama tarım üretiminin genişlemesi ve bu yöndeki insan müdahaleleriyle dönüşmüş durumdadır. Tarımsal ölçeğin genişlemesi, üretimin artması için kullanılan teknolojiler ve kimyasal gübre kullanımı mevcut su kaynaklarının kalitesinin hızla yok olmasına yol açmıştır. Ancak, su kaynaklarına verilen zarar yalnızca suyun kalitesinin bozulmasıyla sınırlı kalmamış, 1990'ların başından itibaren suya erişmek için toprağın 400 metre altına kadar inilmesi gerekmeye başlamıştır. Diğer yandan, su çıkarımı için bu kadar alt seviyelere inilmesi –bu seviyelerdeki suya deniz suyunun karışıyor olması dolayısıyla– sudaki tuz düzeylerinin artmasına ve kullanılabilir hale getirmek için ilave teknoloji ve enerjiye gereksinim duyulmasına yol açmaktadır. (Jeffrey, Lemon ve Jefferson, 2006, s. 530, 534)

Benzer şekilde, Aral gölüne boşalan Amu Derya ve Sir Derya nehirlerinin 1950'lerde getirdikleri su miktarı yılda 50 milyar metreküp iken eski Sovyetler Birliği'ndeki planlamacıların bu suları Özbekistan ve Türkmenistan'daki pamuk tarlalarına boşaltması sonucunda, 40 yıl boyunca göl neredeyse hiç su alamamıştır. Şimdilerde ise sadece yılda 2 milyar metreküp su Aral gölüne boşalmaktadır. Bu yüzden, gölün derinliği 1960 yılından bu yana 19 metre düşmüş, yüzölçümü 1/2, hacmi ise 3/4 oranında azalmıştır. (Pamukçu, 2000, s. 47)

Sulama suyunun toplam su tüketimi içindeki payı da kıta ve bölgelere göre farklılık arz etmektedir. Örneğin Asya ülkelerinde sulama suyu toplam su tüketiminin yüzde 82'sini, ABD'de yüzde 41'ini ve Avrupa'da yüzde 31'ini teşkil etmektedir. Diğer yandan, bugün, tarımsal alanların yüzde 18'i sulandığı halde, toplumsal mahsulün yüzde 30'u bu alanlardan elde edilmektedir (Ulusoy, 2007, s. 211). Sudan nüfusunun yüzde 70'inin geçimini sağlayan geleneksel tarımdan yıllar itibarıyla endüstriyel tarıma geçilmesi de beraberinde sulama tarımı getirmiş ve marjinal araziler hızla çölleşmeye başlayınca, halk, kuraklığı daha da şiddetlendirmek pahasına da olsa kuyular açmaya başlamıştır. El Zain, endüstriyel tarımın yalnızca değişim için üretim yapmaya odaklanmış bir üretim biçimi olduğunun altını çizmekte ve böyle bir üretim organizasyonunun insanların geleneksel tarım yaparken elde ettiklerini geri vermesinin imkânsızlığına vurgu yapmaktadır. Tahıl ihracatına yoğunlaşmanın hem insan emeği hem de doğal kaynaklar üzerindeki baskıları inanılmaz ölçüde arttırdığını belirten yazar, bu durumun önce gıda krizine, ardından da kırsal bölgelerden kent alanlarına doğru muazzam bir göçe yol açtığına dikkat çekmektedir. (El Zain, 2006, s. 127)

IV. TÜRKİYE'DE SU HİZMETLERİ, TARIMDA VE SANAYİDE SU KULLANIMI

Son birkaç yıldır yaşanmakta olan kuraklığa kadar Türkiye'de su ve bağlantılı konular daha çok hükûmetlerin ve konu uzmanlarının meselesi olarak görülmüş, bazı tekil ve yerel tepkilerin örgütlenmesinin dışında halkın ve demokratik kitle örgütlerinin gündemlerinde pek fazla yer almamıştır. Bu bağlamda, kentlerde yaşayan kesimler için su hizmeti, suyun kalitesinden ve ödenen bedelden bağımsız olarak suyun eve ulaşıp ulaşmamasıyla ölçülürken; su için ödenen bedellerdeki farklılıklar da yakın zamana kadar sorgulanmaksızın kabul edilmiştir. Halkın, yaşamında suyu âdeta yokmuş gibi varsayarak kullanması ve sorgulamamasının kökeninde, biri suya her an erişebilir durumda olmak, diğeri ise suya erişimi geleneksel olarak bir "kamusal hizmet" gibi kabul etmek üzere iki neden vardır.

Öte yandan, gelişmekte olan ülkeler kategorisindeki Türkiye'de son yirmi yıldır yaşanan hızlı gelişmenin getirdiği endüstriyel büyüme, uzun yıllara dayanan yüksek nüfus artışı ve plansız kentleşme su sorunlarının da dahil olduğu çevre sorunlarını beraberinde getirmiştir. Özellikle 1990'lı yılların başına kadar sanayi tesisleri ve şehirlerden kaynaklanan evsel ve endüstriyel atık suların bertarafına yönelik altyapı ve arıtma tesislerinin kurulmaması, bu alandaki yatırımların yetersizliği, kalkınmanın çevre değerleri yeterince dikkate alınmadan sürdürülmesi, su kaynakları ve denizlerdeki kirlenmenin boyutları bu konuda en fazla gündeme getirilen sorunlardır. Batı ülkelerinde 80 ila 100 yıllık zaman sürecinde oluşan kentleşme Türkiye ve benzer ülkelerde son yıllarda çok hızlı bir gelişme göstermiştir (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s. 49). Meclis raporunda altı çizilen bir diğer husus ise, varolan su kaynaklarının coğrafi dağılımındaki dengesizlik dolayısıyla özellikle ülkenin batı bölgelerinin ciddi su kıtlığı sorunuyla şimdiden karşı karşıya bulunduğudur (2001, s. 47). Raporun yukarıda aktarılan tespitlerinden hareketle, geç kapitalistleşen ülkelerde sermaye birikiminin görece bir hız kazanmasının her ikisi de su kaynaklarının kıtlaşmasına yol açan biri iç göç ve diğeri birikimin hızına ayak uyduramamak olmak üzere iki dinamikten kaynaklanan "çarpık kentleşme" olgularını da beraberinde getirdiği tespitini yapmak mümkündür. Benzer bir durum, su havzalarında kurulu sanayi işletmeleri için de geçerlidir. Geç kapitalistleşme olgusu, devletin kurumsallaşmasında da görece gecikmeler anlamına geldiği ölçüde kamusal denetim ve yaptırım mekanizmalarının

EKÜ'lere oranla daha problemli işlemesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Buna karşın, gerek erken ve geç kapitalistleşme olgularının sermayenin eşitsiz ve bileşik gelişiminden kaynaklandığı, gerekse iç göç ve çarpık kentleşmenin kökeninde başta birikim ve rant olmak üzere sosyo-ekonomik dinamiklerin bulunduğu göz önüne alındığında, bu süreçlerin toplumsal sistemle ne kadar ilişkili olduğu görülmekte ve tek başına kamusal denetim eksikliği ile açıklanmaları olanaksız hale gelmektedir. Diğer yandan, kapitalist üretimin doğanın sınırlarına dayandığı günümüz süreçlerinin, aynı zamanda devletlerin de ticarileştiği, sermaye üzerindeki kamusal kontrollerin daha hızlı birikim adına zayıflatıldığı süreçlere denk düşüyor olması "kamusal denetim"i bir umut olmaktan çıkarmaktadır.

Yine rapordaki vurgulardan hareketle suyun, üretimde girdi olarak yer almasına karşın diğer pek çok üretim girdisinden farklı olarak çoğunlukla üretim süreçlerinin sonunda kirletilmiş bir atık biçimini alması dolayısıyla temiz su kaynakları üzerinde ilave bir tüketme etkisi söz konusu olduğu görülmektedir. Bu ilave etkinin azaltılması üretim sürecine yeni sermaye eklenmesini (arıtma tesisleri) zorunlu kılmakta ve eklenen sermaye miktarı, ürünün değeri ve değişim değerini, yani fiyatını yükselttiği için –özellikle böyle bir üretim biçimi yaygınlaşmadığı sürece– tekil sermayelerin rekabet gücü ve pazar payları üzerinde etkili olmaktadır. Her ne kadar, arıtma tesisini kuran kapitalistlerin piyasada oluşan genel kâr oranından çektiği pay –yatırılmış sermaye miktarı görece daha büyük olduğu için– arıtma yapmayan kapitalistlere oranla daha yüksek olsa bile bunun firma kârına yansıması daha çok üretimin ölçeği ile ilişkilidir. Bu nedenle bilhassa küçük ölçekli üreticiler gerek sermaye yetersizliği gerekse üretim ölçeğinin yapılan ilave yatırımın metaların satışı üzerinden kısa sürede finanse edilememesi yüzünden bu tarz teknolojilere rağbet etmemektedir. Öte yandan, gerek çarpık kentleşme dolayısıyla kentlerde suya erişimi olmayan yoksul kesimlerin suya kavuşturulmasının; gerek sanayinin yarattığı kirliliğin aşılmasının; gerek sanayiye ihtiyaç duyduğu su miktarlarının tahsisine devam edebilmek için tarımsal sulamanın etkin hale getirilmesinin, gerek sanayinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi su kaynakları üzerinden sağlamanın ve gerekse eskimiş su altyapı tesislerinin yenilenmesinin muazzam ölçekte sermaye yatırımlarını ön şart koştuğu açıktır. Erken kapitalistleşmiş ülkelerde söz konusu bu yatırımların güçlü devlet bütçelerinden karşılanacağı ileri sürülebilir ve toplumların metalaşma sürecine karşı tepkileri bu yolla hafifletilebilir. Ancak, söz konusu olan Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkeler olduğunda durum değişmektedir. Bu bağlamda GKÜ'lerde devlet bütçesinin su altyapı yatırımlarını yapmaya yetmeyeceği gerekçesi dolayısıyla toplumlar ya susuz, gıdasız, enerjisiz ve işsiz kalmak ya da suyun metalaşması arasında bir tercih yapmaya zorlanmaktadır. Öte yandan, bugün durumun erken kapitalistleşmiş ülkeler için de çok farklı olmadığı çalışmanın daha önceki bölümlerinde gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun nedeni ise, suyun bir meta olarak değerinin belirleneceği piyasa ölçeğinin artık "Dünya Pazarı" olarak değişmiş olmasıdır. Başka bir deyişle, EKÜ'lerde su altyapı yatırımlarının finansmanı devlet bütçelerinden karşılansa bile suyun değerinin piyasada belirlenmesi ve metalaşma süreci kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, suyun metalaşmasının Türkiye'deki mevcut kurum ve yapılar üzerindeki etkileri ile tarım ve sanayide su kullanımı sermaye birikimi perspektifinden analiz edilecek, geç kapitalistleşmiş bir ülke olarak Türkiye'nin bu süreçteki özgüllükleri ve benzerlikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle su kaynaklarının kontrolü, su hizmetleri ve kurumsal yapılar ele alınacak; takip eden alt bölümde ise Türkiye'de tarım, enerji ve sanayi sektörlerinde su kullanımları ve yeni yönelimler analiz edilecektir.

A. Osmanlı ve Öncesinde Su Kaynaklarının Kontrolü ve Su Dağıtımı

Türkiye açısından su hizmetleri yönetimi Osmanlı'nın son 50 yılında önemli bir sorun haline gelmiştir. Osmanlı döneminde mecellede kural olarak sulardan herkesin yararlanabileceği kabul edilmiş, burada genel ve özel ayrımı yapılmış ve genel sulardan herkesin yararlanabileceği kabul edilmiştir. Sular Hakkında Kanun'un çıkmasıyla birlikte kentsel su hizmetleri başlangıçta kısmen devlet, kısmen de vakıflar eliyle yürütülmeye başlanmıştır (Küçük, 2006, s. 96). Osmanlı döneminde halife, yani padişah tanrının yeryüzündeki temsilcisi kabul edildiği için su ve toprak kaynaklarını tanrı adına devlet yönetmektedir. Dolayısıyla, gerileme dönemine kadar ne su kaynakları ne de toprak kaynakları kesinlikle özel mülkiyete konu edilmemiştir. 1839 Gülhane Fermanını izleyen dönemde batıya açılımla birlikte uyum süreci de başlamış ve İslam hukukunun bin yıldır mevcut kuralları Batı tekniği ile toplanarak, özü değiştirilmeden, "Mecelle-i Ahkamı Adliye" adını alan, sadece ticaret kanunu, sadece ceza kanunu ya da sadece medeni kanun değil bunların tamamını içeren İslam hukukunun tercim edilmiş biçimi olarak bu yasa ortaya çıkmıştır. Söz konusu yasa 1926 yılına kadar uygulamada kalmış olup, toprak ve su kaynakları devlet uhdesinde tanımlanmış olduğu için onları kullanan kişilerin devlete katkı yapması, örneğin orduya asker vermesi ya da belli ölçütler içinde vergi vermesi şeklinde uygulanmıştır. Bu hakların devri ise "has, zeamet ve tımar" denen üçlü bir sistemle mümkün olmuştur. (Özbay, 2001, s. 35)

Padişahlar ve onların aile mensupları, devlet büyükleri ve hayırsever insanlar ötede beride buldukları suları kullanıma sokmak için vakıflar kurmuşlardır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesiyle vakıfların gelirleri azalmış, su çıkarımı, iletimi ve kaynakların bakımı için gerekli harcamalar yapılamaz olmuş ve zaman içinde pek çok su kaynağı kurumuştur. Susuzluk sonucunda bostanların sulanamamasından kaynaklı tarımsal gıda krizi baş gösterince İstanbul'a göç eden halkın bir kısmının geri gönderildiği bilinmektedir (Asan, 2009, s. 132). Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa'da vakıfların büyük bir bölümü, kendi yapılarına veya mahallelerine gelen suyun aktığı kanalların tamiri için gelirlerinden belli bir pay ayırmışlardır. Zira, söz konusu dönemde Bursa sularının değişik ihtiyaçlara cevap verecek şekilde kullanılması, oluşturulan altyapı ve bu altyapının devamlı bir şekilde kontrolünü sağlamakla mümkün ol-

muştur. Bu işin gerçekleşmesinde, sosyal dayanışma içerisinde yaşayan mahalle halkının kurduğu vakıfların büyük rolü bulunmaktadır (Çiftçi, 2008, s. 49, 50). Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olan İstanbul'un su sisteminin ilk inşası Roma döneminde imparator Hadrianus zamanında başlamıştır. I. Konstantin döneminde şehrin yeniden yapılanması ve büyümesiyle birlikte hızla artan nüfusun ihtiyacını karşılamak için sistemin daha da genişletilmesine gerek duyulmuştur. (Albaraz ve Asan, 2009, s. 137)

Su, Bizantion'un kente dönüştürülebilecek bir yerleşme olarak seçilmesinde önemli bir etmen olmuştur. Bizantion yerleşmesi su gereksinimini sarnıçlar, kuyular ve kaynaklardan sağlamıştır. Kentleşme ise Roma İmparatorluğu döneminde başlamıştır. Roma imparatoru Hadrianus'un (117-138) ilk isale hattını yaptırmasıyla İstanbul'un tarihsel kentleşme yolculuğunda önemli bir adım atılmıştır. Daha sonra, Konstantinus (324-357), Valens (364-378) I. Teodosius (379-395) uzaklardan su getirerek başkent olması hedeflenmiş kentin su gereksinimini karşılamışlardır. Söz konusu dönemde kente taşınan su, Istırancalar'ın ve Belgrad ormanlarının su kaynaklarından getirilmiştir. Geç Roma döneminde kurulan küçük isale hattının bir bölümü Halkalı İsale hattıdır. (Ödekan, 2000, s. 80)

İstanbul'un tarihinde teknik olarak en gelişmiş su sistemi ise Taksim Suyu tesisleridir. 1731-1839 yılları arasında dört ayrı dönemde sürekli geliştirilerek yapılan kent içi dağıtım şebekesi, neredeyse bütünüyle yok olan bu su sisteminin yeraltındaki bazı kısımları İstanbul metrosunun inşası sırasında ortaya çıkmıştır (Biberoğlu, 1995, s. 243). Boğaz kıyıları zamanla yapılan yeni köşkler ve yerleşim yerleri ile kalabalıklaşınca, Kasımpaşa, Galata, Beyoğlu, Fındıklı, Beşiktaş ve Ortaköy'ün de nüfusu artmış ve sonunda bu bölgede su kıtlığı baş göstermiştir. III. Ahmet, bölgenin su ihtiyacını karşılamak için Bahçeköy'den su getirme teşebbüsünde bulunduysa da Patrona Halil İsyanının çıkması dolayısıyla teşebbüs başlama aşamasında yarım bırakılmak zorunda kalınmıştır. 1730 yılında tahta çıkan I. Mahmut tesis yapımını tekrar başlatmış ve 1731 yılında tamamlamıştır. Bu ilk aşamanın ardından ilaveler ve düzeltmeler ile tesis son şeklini ancak 1839 yılında almıştır. (Oğuz, 1998, s. 70)

İstanbul'da 7. yüzyıldan itibaren dev sarnıçların inşa edilmeye başlanmasını tarihçiler kentin sık sık kuşatılması ve kenti kuşatanların sur dışında kalan su yapılarını tahrip ederek şehri teslim olmaya zorlamasına bağlamaktadırlar. Roma ve Doğu Roma imparatorları, kuraklık ve savaş ihtimallerini düşünerek şehri susuz bırakmamak için çareyi sur içinde kalan dev su sarnıçları inşa etmekte bulmuştur. Böylece, şehir içinde yaklaşık 70 dolayında üstü açık hazneler ve kapalı su sarnıçları yapılmıştır. (Öztaş, 2008, s. 80)

Osmanlı dönemine başkentlik yapan Bursa ve İstanbul'un dışında kalan Anadolu'da ise Konya Ovası sulaması, bazı su yolları ve bentler dışında büyük sulama tesislerinin yapılmadığı bilinmektedir (USİAD, 2007, s.55). Osmanlı İmparatorluğu döneminde tarımsal üretim araçlarının, kırsal toplumun kendi içinde ürettiği basit âletler ile çekim hayvanlarından oluştuğu bilinmektedir. Organik enerji ve basit el âletleri ile ya-

pılan tarım etkinliği, beraberinde toplumsal ilişkilerde istikrarlı bir sosyal örgütlenme meydana getirmiş, aynı zamanda fiilen ekilen toprak alanını 1/2 oranında daraltan bir sonuca yol açmıştır. (Ercan, 2008, s. 77)

Osmanlı'da sularla ilgili mevzuatın en önemli maddelerinden biri su kullanma hadleri olarak bilinmektedir. Örneğin, Terkos ve Elmalı Su Şirketleri'nin sözleşmelerinde abonelerin belirli miktardan az su kullanmış olmaları nasıl kabul edilmemişse, daha eski devirlerde İstanbul suyu için de yarım tondan az suyun yatakları içinden akıtılması yasaklanmıştır. Buna göre, ancak yarım ton su birkaç kişi tarafından kullanılabilir (Kazgan, ve Önal, 1999, s. 17). Bu bağlamda, önemli belediye hizmetleri vakıflar eliyle görülürken, vakıfların belediye teşkilatları kurulduktan sonra da etkinliklerini bir süre daha sürdürdüğü, şehir ve kasabalarla, köylere vakıflar aracılığıyla su sağlandığı bilinmektedir. Öte yandan, Sular Hakkında Kanun bu konuda bir reform yaparak, şehir, kasaba ve köylerin kullanımına ait vakıf sularının yönetimini ilgili belediyelere devretmiştir. Bu yasayla vakıfların bu alandaki etkinliklerine son verilmiş, su hizmetleri bütünüyle kamu hizmeti kapsamına alınmıştır. (Küçük, 2006, s. 96)

Söz konusu dönemde içme suyunun, özellikle büyük kentlerdeki içme suyu organizasyonunun Batılı şirketlere imtiyazen verilmekte olduğu görülmektedir. 19. yüzyılda dünyanın en önemli metropollerinden biri olan İstanbul'da, hem yetersiz su ihtiyacını karşılamak, hem de yeni yapılan modern binalara basınçlı su vermek amacıyla Sultan Abdülaziz tarafından 1868'de bir Fransız şirketine imtiyaz verilerek, "Dersaadet Anonim Su Şirketi" (Terkos Şirketi) kurulmuştur. Böylece, kurulan şirketin memba, dere ve yeraltı sularını toplayıp isale etmesi ve Terkos gölünden alınacak suyun arıtılarak şehre isale ve tevzi edilmesi kabul edilmiştir. Terkos gölü üzerine yapılan ilk tesis 1883'te işletmeye alınan Terfi Merkezi olurken; 1888'de de Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi kurulmuştur. Şirket, 1893'te Elmalı deresi üzerindeki Elmalı Barajını inşa etmiş; Anadoluhisarı'ndan Bostancı'ya kadar olan sahaya su şebekesi döşemiştir (Şerifoğlu, 2003, s. 12, 13). Söz konusu imtiyazın verilmesinde, Sultan Abdülaziz'in 1868 yılında yaptığı, Paris, Londra ve Viyana'yı içine alan seyahat sırasında Sen nehrinden tabii filtrasyon ile Paris kentine su temin edildiğini görmesi etkili olmuştur. İstanbul'un Avrupa yakasına su verilmesi için şirkete tanınan imtiyazın süresi önce 40 yıl olarak belirlenmiş, 1887 yılına gelindiğinde ise 1882'den geçerli olmak üzere imtiyaz süresi 75 yıla çıkarılmıştır (Çeçen, 1995, s. 13, Avcı, 2007, s. 11). Fuat Ercan, Osmanlı'nın son dönemine denk düşen bu borçlanma ilişkisine dayalı süreç ile ilgili olarak şu tespiti yapmaktadır:

> "Batı Avrupa'da değişimin toplumlar arası yayılışı ile birlikte Osmanlı tarımı da bu yayılımla karşılaşmıştır. Dışsal dinamik olarak adlandırdığımız bu etkileme, bildiğimiz gibi Batı Avrupa'da değişimin niteliksel dönüşümlerine bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. Genel hatları ile bu değişime bağlı olarak Osmanlı toplumunu kaçak ticaret, borç para ve nihayet yatırım ile birlikte artan ticaret etkilemiştir." (Ercan, 2008, s. 198)

1870'lerde Osmanlı kentlerine giren Batılı su şirketleri, giderek ellerindeki imtiyaz haklarını genişletip, yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmaya

başlayınca Cumhuriyet İdaresi, her iki şirketi de satın alarak, Terkos'un imtiyaz haklarını 1932 yılında, Kadıköy Su Şirketi'nin imtiyaz haklarını da 1937 yılında kaldırmıştır (Güler, 2006, s. 57 ve Şerifoğlu, 2003, s. 13). Diğer yandan imtiyazların kaldırılması öncesinde su dağıtım işini paylaşmış olan vakıflar ile su şirketleri arasında ciddi rekabet yaşandığı da bilinmektedir. Şirketler, vakıf idarelerinin rekabeti karşısında kârlılıklarını arttıramayınca Avrupa'dan boru, musluk, su, tuvalet ve banyo aksesuarları ithaline gitmiş ve Beyoğlu'dan Şişli'ye kadar uzanan alanda yapılan apartman ve evlere monte edilen modern su altyapıları şirket kârlarının aboneliğe oranla daha hızlı artmasına katkıda bulunmuştur. Bütün bu çabalara karşın su şirketlerinin gelişimini önleyen en önemli neden İstanbul'un sanayi tesislerinden yoksunluğu olmuştur. Kazgan ve Önal, İstanbul kentinin sanayi ve üretim suyuna talebi yüksek olsaydı şirketlerin kârlılığının da buna paralel olarak artacağını belirtmektedir. Yazarlar, sanayileşmenin sadece sanayi üretimi için değil, yanı sıra tüketim için de su talebini arttırdığını belirtmekte ve sanayi kentlerinde örgütlü, sendikalı işçi sınıfının sanayi gelirinden aldığı pay yükseldikçe bu sınıfın suya olan talebinin de artacağına işaret etmektedirler. (Kazgan ve Özal, 1999, s. 39)

İstanbul'un nüfusu kentteki azınlıklar lehine hızla artmaya başlayınca ve söz konusu azınlık sadece sayı olarak değil yanı sıra servet, zenginlik, kapital, eğitim ve kültür bakımından da Müslüman-Türk ahalinin önüne geçince, burjuvalaşmış bu kesimin suyla ilgili şikâyetleri de yükselmeye başlamıştır. Fransız Terkos şirketine batıdaki gibi evlere su götürme imtiyazının verilmesi bu döneme denk düşmektedir. Ancak Terkos Kumpanyası, kısa süre içinde yaz aylarında abonelerine öncelikle su vermek için çeşmelerin suyunu kesmeyi bir alışkanlık haline getirmiştir. Diğer yandan İstanbul'un sularının imtiyazlar aracılığıyla yabancı şirketlere devredilmesinde sanayi devriminin oluşturduğu finans kapitalin, bilim ve teknoloji alanındaki yeni buluşların ve yeni bir iş alanı haline gelen hizmetler kesiminin devreye girmesinin de etkili olduğunu belirten görüşler bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre söz konusu bu faktörlerin bir araya gelmesi sonucunda İstanbul'un su sorunu Batı dünyasının ekonomik çıkar meselesi haline gelmiştir. (Kazgan, ve Önal, 1999, s. 22, 23, 24,33)

Gerek Osmanlı'da gerekse günümüz Türkiyesi'nde modern düşünce akımı ve toplumsal yaşam tarzını en fazla temsil eden kentlerin başında gelen İstanbul'un ilk atık su altyapısı 1918-1920 yılları arasında Fransızlara hazırlattırılan "Genel Kanalizasyon Projesi"dir. 1925 yılında ise Alman mühendis Wild, "İstanbul Su Temini ve Kanalizasyon Master Plan ve Fizibilite Raporu"nu hazırlamış; 1959 yılına kadar bu iki proje baz alınarak kentin önemli bir bölümünde atık su kanalları döşenmiştir. (Şerifoğlu, 2003, s. 14, 15)

Diğer yandan, Tayfun Çınar yukarıda bahsi geçen Osmanlı'nın son döneminde başlatılmış olan yabancı su şirketlerine imtiyaz haklarının verilmesi sürecinin Cumhuriyetin kurulması sonrasında gerçekleştirilen belediyeleştirmeler yoluyla sona ermiş olmasına rağmen, aynı sürecin bazı farklılıklarla yeniden canlanma eğilimine girdiğine işaret etmektedir. Yazar, Türkiye'nin kamu finansmanı ve kamu işletmeciliğine dayalı su ve kanalizasyon yönetiminden giderek vazgeçildiğinin al-

tını çizmekte ve dış borçlanma ve özel şirket işletmeciliğine dayalı bir modele geçiş süreci yaşandığına dikkat çekmektedir. (Çınar, 2008, s. 10)

Teknolojik girdilerle birlikte insanların doğaya daha bir hâkim olmaya başladığını kaydeden Ercan, Batı Avrupa toplumları ile Osmanlı toplumu arasında teknolojik gelişme açısından bir karşılaştırma yapmakta ve süreci "Batı Avrupa toplumları kendi doğal şartlarına bağlı olarak teknolojik girdilerde üstünlük sağlarken; Osmanlı toplumu Akdeniz iklim koşullarını alt edecek teknolojik dönüşümü sağlayamamıştır. Yani temelde insan-doğa ilişkisinde değişim/dönüşüm olmamıştır" şeklinde değerlendirmektedir. (Ercan, 2008, s. 206, 209)

Buna karşın, Ercan'ın, yukarıda aktarılan insan-doğa ilişkisinin değişmeyen genel karakterine ilişkin olarak belli istisnaların altını çizdiği görülmektedir. Yazar, Batı Avrupa'nın etkisi ile karşılaşan bölgelerde istisnai birtakım değişikliklerin göze çarptığını belirtmektedir. Örneğin Rumeli eyaleti ve Batı Anadolu bölgelerinde değişim çok daha hızlı yaşanmış ve buna paralel olarak da tarımsal alana yeni araçlar entegre olmuştur. C. Von Lennep'in çiftliğinde buharlı makinenin kullanılması en ileri örneklerden birisidir. Yanı sıra sulama alanında da farklılıklar görülmüştür. Örneğin Aydın ilinde toplam iki milyon iki yüz bin dönüm toprak sulanır hale gelmiş; bu da ekilebilir toprak miktarını dört milyon yüz bin dönüm genişletmiştir. Bu ilde özel sulama makineleri kullanıldığı belirtilmektedir. (Ercan, 2008, s. 210, 211)

B. Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye'de Su Kaynaklarının Kontrolü ve Su Dağıtım Hizmetleri

Coğrafi oluşumu ve jeolojik yapısı itibarıyla komşularından oldukça farklı özelliklere sahip olan Türkiye'de yaklaşık olarak 150'nin üzerinde ova bulunmakta olup, bu ovaların tamamı tektonik özellikler göstermektedir. Ülkedeki suların bir kısmı bu tektonik yapı ve yoğun fay sistemi dolayısıyla oluşmuş çanaklar içinde toplanmakta, bir kısmı denize bir kısmı ise komşu ülkelere akmaktadır (Atuk, 2001, s. 18). En önemli su kaynakları Güneydoğu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde olup; su tüketiminin en yoğun olduğu yerler ise Türkiye'nin Batı ve Orta Anadolu bölgeleridir. Konuyla ilgili çeşitli disiplinlerden bilim insanları bu coğrafi, iklimsel ve ekonomik harita karşısında gelecekte bölgeler arası su taşınımının kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır (Bulu, ve Çokgör, 2002, s. 48). Doğu Karadeniz bölgesinde mevcut su potansiyelinin sadece yüzde 2'sinin enerji üretimi amacıyla kullanıldığı, kalan yüzde 98'lik kapasitenin ise atıl olduğu belirtilmektedir (Önsoy, 2002, s. 52). Sermaye birikimiyle ilişkili olduğu ölçüde bu tarz öngörü ve tespitler, –bu bölümün ilerleyen kısımlarında da gösterilmeye çalışılacağı gibi– söz konusu atıl kapasitenin hızla kullanılabilir hale getirilmesini hedefleyen günümüz süreçlerinin çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Türkiye anayasasının 168. maddesine göre "Tabii servetler ve kaynaklar devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı devlete

aittir" (MEB-Mevuzat Bankası, 2009). Bu yalnızca ekonomik bir zorunluluk olmayıp; aynı zamanda anayasal bir zorunluluktur. Özellikle tüm yeraltı ve yerüstü suları ile ilgili haklar bazı küçük kaynaklar dışında 1982 anayasası ile devlete verilmiştir (Aydın, 2001, s. 30). Devlet bu hakkını belli bir süre için, gerçek ve tüzel kişilere devredebilir. Hangi tabii servet ve kaynağın arama ve işletmesinin, devletin gerçek ve tüzel kişilerle ortak olarak veya doğrudan gerçek ve tüzel kişiler eliyle yapılabileceği, kanunun açık iznine bağlıdır. Bu durumda gerçek ve tüzel kişilerin uyması gereken şartlar ve devletçe yapılacak gözetim, denetim usul ve esasları ve müeyyideler kanunda gösterilir (MEB-Mevuzat Bankası, 2009). Buna karşın, su kaynakları mülkiyeti sistemi oldukça karmaşık bir konudur. Yerüstü suları kullanım haklarıyla ilgili temel ilke su üzerinde herkesin kullanım hakkına sahip olduğu, ya da suyun bir kamu malı olduğu şeklindedir. Yerüstü sularının hidrometrik, hidroelektrik enerji üretimi ve termal sular açısından kullanımı ise izin sistemine bağlı özel bir yönetmelikle olmaktadır. Diğer yandan, yerüstü sularının tüketime dayalı kullanımı herhangi bir izne tabi değilken ya da yalnızca önceden bildirime konu iken, hidroelektrik ve balıkçılık için kullanılan suların izne tabi olması ve yeraltı sularının kullanımının tamamıyla Devlet Su İşleri'nin iznine tabi olması ilginç bir görüntü arz etmektedir. DSİ, yeraltı sularının kullanım izinlerini yıllık bazda vermekte; bu izinler satın alınamadığı gibi devirleri de mümkün olmamaktadır. (Aydın, 2001, s. 31)

Özel mülkiyete tabi sular konusu ise medeni hukuk altında belirlenmiş durumdadır. İlgili kanun maddesine göre, kaynaklar arazinin bütünleyici bir parçası olarak tanımlanmış, kaynak mülkiyeti arazi mülkiyeti ile ilişkilendirilmiştir. Yine Türkiye'deki mevzuat gereği, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde idarelerin bir kâr amacı gütmeksizin, yalnızca hizmet sunması gerekmektedir. Su konusu, idari, iktisadi, sosyal, bilimsel ve kültürel olmak üzere beş alt başlıkta tanımlanmış olan kamu hizmetlerinden, işleyiş ve dış ilişkiler yönünden özel hukuk kurallarına tabi olan iktisadi kamu hizmetleri içinde sayılmaktadır. (Urhan, 2008, s. 138)

Türkiye'de su hizmetlerinin karşılanmasında merkez ile taşra/yerel arasındaki işbölümü zaman içersinde değişiklikler göstererek bugünkü biçimini almıştır. Bu bağlamda, su yönetimi için oluşturulan kurumları merkezi yönetim kurumları ve yerel yönetim kurumları olarak iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Su hizmetleriyle doğrudan ilişkili merkezi kurumlar:

- İller Bankası: Kentsel suyun ulusal plancısı
- DSİ: Ulusal Su Yöneticisi
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü
- DPT-Devlet Planlama Teşkilatı olmak üzere dört ana kurumdan oluşmaktadır.

Yerel yönetim kurumları ise:

- Su ve Kanal İdareleri

- Belediyeler
- İl Özel İdareleri
- Mahalli İdare Birlikleri'dir (Yüksel, 2009, s. 87).

Türkiye'de su kaynakları yönetiminin tarihsel olarak hangi uğraklardan geçtiğine bakıldığında ise İller Bankası (1933); Toprak- Su-İskân Genel Müdürlüğü (1950); DSİ-Devlet Su İşleri (1953); Toprak-Su Genel Müdürlüğü (1960); Köy İşleri Bakanlığı (1963); Yol-Su-Elektrik Genel Müdürlüğü (1965); KHGM-Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün (1984)su yönetiminde en etkili kurumlar olduğu dikkat çekmektedir. Bunlar arasında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, hem kendinden önce kurulan Toprak-Su Genel Müdürlüğü ve Yol-Su-Elektrik Genel Müdürlüğü'nü bünyesinde toplayan hem de 2005 yılında kapatılmış, hizmetleri ise İl Özel İdarelerine devredilmiş olan bir kurumdur (Şengün, 2006, s. 83, 84, 85). Söz konusu devir işlemini müteakiben KHGM'nin il, bölge ve genel müdürlük zinciriyle yapmakta olduğu projelerin denetimi zincirinin kırıldığını belirten Şengün, il özel idarelerinin denetim sistemlerinde büyük bir zafiyet olduğu tespitini yapmaktadır. Su ve toprakla ilgili işlerin tamamının ulusal ölçekte tek elden yürütülmesi gerektiğine işaret eden Şengün, su kanununun çıkarılması ve merkez yapılanmayla eş anlı yürütülecek bir taşra teşkilatlanmasının öneminin altını çizmektedir. (2006, s. 86)

Yukarıda Şengün tarafından dile getirilen su kaynaklarının tek bir merkezden mi yoksa desantralize bir yapı altında mı koordine edileceği konusunun Türkiye'de ciddi bir tartışma konusu olduğu dikkati çekmektedir. Bu bağlamda verilebilecek örneklerden biri de Çevre Yasası ve yasayla ilgili kurumların oluşmasından izlenebilir. "Çevre" terimi ilk olarak 1982 anayasasının 56. maddesinde yer almış ve ilk çevre yasası 9 Ağustos 1983 tarihinde çıkarılmıştır. Bu çevre yasası kapsamında bir dizi yönetmelik çıkarılmış olup su kaynakları ile ilgili ilk yönetmelik ise 2004 tarihli Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliğidir (Aslan, 2006, s. 92, Akkaya, 2002, s. 11). 1983 tarih ve 2872 sayılı ilk Çevre Kanunu, "Kirleten Öder" ilkesini ele almakta ve çevre konusunu oldukça geniş bir kapsamda ele almaktadır (Aydın, 2001, s. 32). Yukarıda bahsi geçen yönetmelikleri müteakiben "sürdürülebilir kalkınma"nın sağlanması amacıyla doğal kaynakların çevreyle uyumlu şekilde yönetimi gereğinden hareketle ve DPT'nin teknik desteği ve Dünya Bankası'nın finansmanı ile "Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı" (UÇEP) 1998 yılında yürürlüğe konmuştur. UÇEP'in su kaynakları ile ilgili bölümünde ise "Bu amaca ulaşmak için, Çevre Bakanlığı'nın politika oluşturma ve koordinasyonunu sağlama rolü göz önünde bulundurularak, ilgili tüm kurumlar –kanunlarla verilmiş görev ve yetkilerin tamamıyla yerine getirilebilmesi için– teknik, ekonomik ve finansal yapılabilirliğin yanı sıra çevresel etki değerlendirmesini de göz önünde bulundurmak zorundadırlar" denilmektedir (Akkaya, 2002, s. 11). Kurum, ayrıca "ekonomik ve finansal yapılabilirliği" de tanımlamakta ve "Ülkemizin mali imkânları ve ekonomik gelişmenin stratejik önemi göz önünde bulundurulduğunda, suya dayalı projelerin makul bir periyotta ve öngörülen verimlilikte geliştirilebilmesinin, ancak kamu kaynakları yanında alternatif finans kaynaklarının geliştirilmesi sayesinde mümkün olacağı"nı belirtmektedir (Turan,

2002, s. 18). Gerek bu tanım, gerekse UÇEP'ten yukarıda yapılan alıntı, bir yandan su kaynakları ve su hizmetleri konusunun, görevi çevreyi ve doğayı korumak olarak tanımlanmış bir bakanlık altında ele alınmasının barındırdığı uzlaşmaz çelişkileri görünür hale getirirken, diğer yandan da tek başına bir su bakanlığı kurma hedefinin arka planını okumayı kolaylaştırmaktadır. Görev ve yetkilerin kullanımında ekonomik ve finansal yapılabilirlik dikkate alındığında, çevresel etki değerlendirmelerinin feda edilmesi; tersi durumda ise ekonomik ve finansal yapılabilirlikten vazgeçilmesi gerekeceği için Su Bakanlığı'nın bağımsız bir birim olarak kurulması düşüncesinin zaman içersinde giderek güçlendiği görülmektedir. Vandana Shiva'nın ifadesiyle "çevresel kuralsızlaştırma serbest ticaretin önemli bir bileşeni olduğu için bu ikisinin bir arada bulunması halinde çevrenin korunabilmesi mümkün değildir." (2006, s. 54) Başka bir deyişle, çevre ve doğayı korumaya dönük bütün çabalar ilave bir maliyetin yanı sıra yatırımın coğrafyasının sınırlanması anlamına geldiği ölçüde sermaye birikimini yavaşlatma riski barındırmaktadır. Dolayısıyla serbest ticaret, doğası gereği kural koymayı ve düzenlemeyi reddeder.

1. Türkiye'de "Uluslararası Sular" Konusuna Yaklaşım ve Düzenlemeler

Türkiye'nin en önemli su kaynaklarını barındıran Güneydoğu Anadolu bölgesi, başta 'Kürt sorunu' olmak üzere Ortadoğu'daki pek çok siyasi gerilime de sınır teşkil eden bir özelliğe sahiptir. Fırat ve Dicle suları konusunda, Türkiye'nin "mutlak egemenlik" görüşüyle hareket ettiğini ileri süren tezlere karşı çeşitli haklılık gerekçeleri ileri sürülmektedir. Örneğin Ünal Öziş, GAP-Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamındaki işlerin niteliği, suyun tasarruflu kullanımına yönelik modern sulama yöntemleri çalışmaları dikkate alındığında, GAP kapsamında öngörülen tesislerin esas itibarıyla gerek suyun hakça ve makul kullanımı, gerekse havza bütününde en iyi yararlanma yaklaşımları ile de uyumlu olduğunu belirtmektedir (Öziş, 1997, s. 21). Su sorunu ile birlikte ele alındığında Fırat ve Dicle sularının paylaşımı doğrudan uluslararası veya sınır aşan sularla ilgili hale gelmektedir. Türkiye'nin uluslararası sular konusundaki politikaları, hükûmetlerin çeşitli uluslararası anlaşmalara karşı takındığı tutumlarda görünür hale gelmektedir. Bu anlaşmalardan bir tanesi, Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin UN Çerçeve Sözleşmesidir (Akın, 2008, s. 116). Ünal Öziş, sınır aşan sular sorununun UN'e taşınması konusunda, UN'in yapısına dikkat çekmektedir:

> "UN hukukçularının büyük bir kısmı Arjantin'lidir. Bu ülkenin coğrafyasına bakıldığında Arjantin'in bir aşağı-kıyıdaş ülke olduğu görülür. Brezilya, Paraguay ve Uruguay'dan gelen akarsuların önemli bir bölümü Arjantin'den denize dökülür. Bu nedenle de Arjantinli hukukçuların egemen hale geldiği 1970'li yıllardan beri UN aşağı-kıyıdaş ülkelerin haklarını savunan bir pozisyondadır." (Öziş, 2001, s. 10, 11)

Yazarın dikkat çektiği diğer bir husus ise UN Sözleşmesi'nde yapılan iki kavram farklılaşmasıyla ilişkilidir. Bunlardan birincisinin 1997 yılına kadar sınır aşan

sular (transboundary waters) başlığı altında ele alınan konunun, 1997'de birden "uluslararası sular" (international waters) olarak değişmesi olduğu aktarılmaktadır. Yeni kavramın ters çağrışımlara yol açabileceğini hatırlatan yazara göre tehlikeli olan ikinci değişiklikle de kıyıdaş ülkelerin dışında, bu ülkelerle ekonomik işbirliği anlaşmaları dolayısıyla menfaati etkilenebilecek diğer ülkelerin de bu görüşmelere katılacağını belirten hükmün eklenmesidir. Öziş, bu maddeyi bir örnekle açık hale getirmekte ve şöyle demektedir:

> "Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyesi olan, örneğin, Arnavutluk ya da AB üyesi olan Yunanistan, biz Suriye ve Irak'la Fırat ve Dicle'yi görüşürken 'biz de etkileniyoruz' gerekçesiyle görüşmelere katılmak isteyecek." (Öziş, 2001, s. 10, 11)

Yukarıdaki alıntıda esas olarak siyasi boyut ya da "egemenlik" boyutu öne çıkmış olsa da, Öziş'in "'Türkiye endüstrisine su temin etmek hepimizin boynunun borcudur" (2001, s. 15) cümlesi gerçek kaygının ulusal sermaye birikimi ile ilintili olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Süleyman Demirel de Türkiye sularının diğer ülkelerle paylaşılmasının mümkün olmadığının altını çizmekte ve "taksimat değil, ancak tahsisat söz konusu olabilir" ifadesini kullanmaktadır:

> "Hem Irak'ın hem de Suriye'nin korkusu, ileride. 'Türkiye aşağıya su bırakmazsa halimiz nice olur' diyorlar. Böyle bir korkunun pratiği yok. Yani böyle bir şeyden korkmaya gerek yok. Kaldı ki Türkiye bunlara diyor ki 'Gelin oturalım herkesin ne kadar toprağı var bakalım. Ne kadar su var ona da bakalım; bir optimum, haklı, doğru, adil bir şekil bulalım." (Demirel, 2005b, s. 369)

Temiz su kaynaklarının doğada sınırlı miktarda bulunuyor olması gerçeği karşısında gerek Türkiye'nin su potansiyelinin tamamını 2030 yılına kadar kullanabilir hale getirmesine yönelik plan ve projeler gerekse yukarıdaki alıntılarda vurgulanan su ve toprak mülkiyeti arasındaki ilişki, komşu ülkelerin –gerçekte aynı temelden beslenen– kaygı ve korkularını haklı çıkarmaktadır.

Diğer yandan genel kabul görmekle birlikte henüz onaylanmamış olan söz konusu UN sözleşmesinin içerik olarak Türkiye tarafından önemsendiği belirtilmektedir. Sözleşmenin, özünde, suyun makul ve hakça kullanımı ile zarar vermeme ilkelerine dayandırıldığının altı çizilmektedir. Türkiye'nin bu sözleşmeyi önemsemesi ise, sözleşmenin bildirim yükümlülüğü ile anlaşmazlıkların çözüm mekanizmasına dair hükümleri ülke çıkarlarına uygun bulmamasına ve bunun yerine yeni bir sözleşme hazırlanmasını talep ediyor olmasına dayandırılmaktadır (Akın, 2008, s. 116). Burada Türkiye'nin temel itiraz noktasının "uyuşmazlıkların çözümü"nde kilitlenmiş olması, su konusunda çıkan sorunların diğer ekonomik ve ticari uyuşmazlıklardan ne kadar farklı olduğunu da göstermektedir. Zira, Türkiye hükûmeti 1999 yılında Uluslararası Tahkim sistemini bir uyuşmazlık çözüm mekanizması olarak iç hukukuna geçirmiş bir ülkedir. Buna rağmen su alanında çıkacak sorunların uluslararası arenada çözülmesine karşı çıkması suyun devlet tarafından aynı zamanda bir egemenlik meselesi gibi algılandığını düşündürmektedir.

Türkiye yönetimi tarafından önemli addedilen diğer uluslararası anlaşmalar ise Aarhus Sözleşmesi, Espoo Sözleşmesi, Helsinki Sözleşmesi ve AB-Su Çerçe-

ve Direktifi'dir. Arrhus, çevre konularında bilgiye erişim ve karar alma süreçlerine halkın katılımı ve yargıya başvuru hakkını tanımlayan bir sözleşmedir. Espoo, sınır ötesi kapsamda çevresel etki değerlendirmelerine dair bir sözleşmedir. Helsinki ise, sınır aşan sular ve uluslararası göllerin korunması ve kullanılması sözleşmesidir. Espoo sözleşmesi, özellikle itirazların Uluslararası Adalet Divanında hakemlik yoluyla çözülmesini önerdiği için, Türkiye'nin politikalarını gerekçe göstererek katılmak istemediği bir sözleşmedir. Diğer yandan AB üyelik süreci, Türkiye'nin bu sözleşmelerin tamamına taraf olmasını zorunlu hale getirmektedir. AB Su Çerçeve Direktifini de kendi su yasalarıyla uyumlu hale getirmesi gereken Türkiye yönetimi, diğer üç sözleşmeye taraf olmayı da reddetmek suretiyle bir yandan AB'ye üye olma yönündeki talep ve ısrarını gündeme getirmek, diğer yandan da üyeliğin gereklerini yerine getirmemek gibi çelişkili bir görünüm arz etmektedir (Saner, 2008, s. 120). Konuyla ilgili olarak Dış İşleri Bakanlığı ile AB Komisyonu arasında 10 Mart 2006 tarihinde yapılan bir görüşmede ise, bakanlık, Aarhus (1998) ve Espoo (1991) sözleşmelerinin içerdiği danışma mekanizmaları, bilgi edinme ve yargıya başvuru gibi taahhütlerin bu aşamada yerine getirilmesinin mümkün olmadığını dile getirmiş ve uluslararası sular meselesinin oldukça karmaşık bir sorun olduğunu belirtmiştir. Yanı sıra söz konusu iki sözleşmede bazı belirsizliklerin bulunmasının da Türkiye'nin bu aşamada taraf olmasını güçleştirdiğinin ifade edildiği bu görüşmelerde, katılım ortaklığının gereklerine uyarak AB'ye tam üyelik sürecinde iki anlaşmanın da imzalanacağı sözü verilmiştir (Elçi, 2006, s. 68). Bu bağlamda, uluslararası sular konusunun AB'ye üyelik sürecinde her iki tarafça bir pazarlık aracı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Türkiye, tam üyelik sözünü almadan sözleşmeleri imzalamayacağını söyleyerek hem AB otoritelerine Türkiye'ye baskı yapma sınırlarını hatırlatmakta hem de taraf olmak istemediği bu iki sözleşmeye uyum sürecini belirsiz bir tarihe ertelemektedir. AB ise, Türkiye'nin birlik üyesi devletler ve sermaye gruplarının kendi sınıfsal çıkarlarına uygun bulduğu fakat Türkiye devleti ve sermayesinin kendi çıkarlarına aykırı olarak tanımladıkları bir şeyi yapmasını sağlamak için tam üyelik-katılım belgesi hükümlerini şart koşmaktadır. Gerek Dış İşleri Bakanlığı gerekse Devlet Su İşleri kurumu, AB'nin ısrarını, kendi altyapısını, barajlarını zamanında oluşturmuş olmasına bağlamakta ve birliğin bu ısrarını açıklarken, Türkiye'nin "kalkınmasına" engel olmaya çalışıldığını ima etmektedir. (Elçi, 2006, s. 68, Ercan, 2006, s. 78)

Buna karşın özellikle Espoo sözleşmesinin detayları, AB'nin, kendisini çevreleyen ülkelerde su kaynaklarının olumsuz etkileneceği pek çok faaliyeti sınırlama ve yasaklama eğilimlerini açığa çıkardığı ölçüde, suyun sermaye birikimi açısından taşıdığı önemi de anlaşılır hale getirmektedir. Sözleşmeye taraf ülkelerde otoban yapımından boru hattı döşenmesine, asbeste dayalı endüstriyel üretimden nükleer santral soğutma suyunun deşarj koşullarına kadar çok geniş bir üretim yelpazesine yayılan sözleşme kapsamındaki faaliyetler listesi (UNECE, 2009), özellikle Türkiye ve benzeri GKÜ'lerde sermaye birikimini ciddi ölçüde kısıtlama ve engelleme riski barındırmaktadır. Diğer yandan, tedarik zincirleri üzerinden Avrupa sermayesine oldukça yüksek düzeyde entegre olmuş bulunan Türkiye ser-

mayesinin faaliyetlerinin bu tarz sözleşmelerle sınırlanması, aslında, AB sermaye gruplarının da çıkarlarını zedeleyecektir. Dolayısıyla Espoo gibi bir sözleşmenin iç hukuka geçirilmesi konusunda AB ve Türkiye hükûmetleri arasında yaşanan bu gerilimde, ilk bakışta, AB'nin bir yandan temiz su kaynaklarının korunması, diğer yandan ise çevre ülkelerdeki sermaye birikiminin devamlılığının sağlanması gibi birbiriyle çatışan iki hedefe odaklandığı düşünülebilir. Ancak sorunu daha da karmaşık hale getiren boyut, temiz suyun sanayi üretimini tehdit edecek ölçüde azalmakta olmasıdır. Başka bir deyişle, AB'nin temiz su kaynaklarını koruma yönünde atacağı her adım sermaye birikimini yavaşlatma riski barındırırken; birikime öncelik verip su kaynaklarının korunması gibi bir hedeften vazgeçmesi durumunda da su kaynakları çok daha hızlı tükeneceği için bunun da sermaye birikim hızını yavaşlatacak bir tercih olmasıdır. Avrupa sermayesinin nasıl olup da Espoo tarzı, üretim ve birikimi sınırlayıcı sözleşmeleri kabul ettiği sorusunun yanıtı da muhtemelen buradadır. Doğayı korumak ve korumamak olarak özetlenebilecek iki tercihin her ikisi de zaman farkıyla da olsa sermaye birikimini yavaşlatacağı için AB sermayesinin ortak, görece uzun vadeli ve sınıfsal çıkarının söz konusu olduğu "su kaynaklarını ve doğayı koruma" hedefine odaklandığı düşünülebilir. Bu sözleşme, bir yandan da, bu çalışmanın gündemdeki su kıtlığının yalnızca bir retorik olmadığına ve yaşanan krizin farklı su kullanım alanları arasında bir paylaşım gerilimini de taşıdığına ilişkin tezini doğrulamaktadır. Bu bağlamda farklı kullanımlar arasındaki çatışmanın yalnızca endüstri ve tarımla sınırlı olmadığı; su kaynaklarının korunması daha üst düzeyde sermaye ve emek ilavesini gerektirdiği sürece tekil kapitalistlerin farklı sermaye birikim düzeylerini de kapsayacağını öngörmek mümkün görünmektedir.

2. Su Dağıtımında Kurumsal Yapı

Kurumsal yapının tarihsel gelişimine bakıldığında bir geç kapitalistleşmiş ülke özgüllüğü olarak Türkiye'de belli başlı su kurumlarının yapısının ve kadrolarının oluşumunda özelde ABD'nin, genelde ise Batılı ülkelerin oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1949 yılında Eisenhower Vakfı'nın bursiyeri olarak bir yıl süreyle ABD'de eğitim gördüğünü belirtmekte ve DSİ personelinin 1950'lerin sonlarından itibaren Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın teknik yardım programı çerçevesinde sağlanan burslarla ABD'de staja gönderildiğinin; kendisinin de Türkiye'deki baraj ve sulama sistemlerini tasarlarken ABD'deki gözlemlerinden hareket ettiğinin altını çizmektedir (Demirel, 2005, s. 41, 42). Tolga Tören ise Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması'nı analiz ettiği kitabında plan kapsamında yer alan sulama çalışmalarını aktarmaktadır. Marshall Planı kapsamındaki sulama projelerinin Bayındırlık Bakanlığı ile DSİ aracılığıyla yürütüldüğünü belirten yazar, temel hedefin tarımsal üretimin/ürün çeşitliliğinin arttırılması, ekilebilir arazi miktarının genişletilmesi ve içme suyu sağlanmasının olduğunun altını çizmektedir. 1950 yılında 38 Avrupa firmasına teklif verilerek Marshall Planı'nın hedefine uygun bir biçimde Avrupa sermayesinin ve bu serma-

yelerin Türkiye'deki bayilerinin sermaye birikim sürecine destek verildiğini belirten yazar, önceliğin bu alanda da ABD'ye verildiğini anlatmaktadır. Plan çerçevesinde sulama projeleri için gerekli direkt yardımlar ABD'den sağlanırken; tiraj hakları, Avrupa ülkelerinden traktör, inşaat araç gereçleri gibi malzemeler ithal etmek amacıyla kullanılmıştır (Tören, 2007, s. 213, 214, 215). Günümüzde de Türkiye'nin mevcut su kurumlarının nasıl reform edileceği sorusunun yanıtlarının Batılı örneklerde arandığı ve Fransa'daki su kanununun örnek alındığı görülmektedir. (Yüksel, 2009, s. 90)

Türkiye'de içme suyu ve kanalizasyon hizmetleri 1980'li yılların ortalarına kadar İller Bankası'nın merkezinde yer aldığı bir yatırım ve finansman modeliyle sağlanmıştır. Tayfun Çınar, bu tarihlerden başlayarak İller Bankası modelinin, uluslararası kuruluşların yaklaşımları çerçevesinde, bu kurumun hareket alanının daraltılması yönünde değişmeye başladığına dikkat çekmektedir (2006, s. 227). 4759 sayılı İller Bankası Kanunu 1975 yılında yürürlüğe girmiş olup, banka, büyüklüğüne bağlı olmaksızın tüm belediyelere su temini ve kanalizasyon dahil altyapı işlerinin finansman ve inşaatına yardımcı olması amacıyla kurulmuştur (Aydın, 2001, s. 32). Bankanın faaliyet alanının daralmasına paralel olarak belediyelerin alternatif finansman kaynakları arayışına girmelerinin kaçınılmazlığına vurgu yapan yazar aynı dönemde dış kredi kullanım oranlarındaki hızlı yükselişleri ve belediye hizmetlerinin hızla özel sektöre devredilmelerini de dışarıdan güdümlü bu politikanın bir sonucu olarak değerlendirmektedir (Çınar, 2006, s. 227). Kuruluş sürecinde bankanın görev ve yetkileri arasında tanımlanan kanalizasyon yatırımlarının su hizmetlerinden ayrılması ise 1978 yılında sağlanmıştır. 1980'li yıllar bankanın faaliyetlerinin daraltıldığı ve boşalan alanın uluslararası finans kuruluşları tarafından doldurulmaya başlandığı dönem olmuştur. (Çınar, 2006, s. 230, 231)

1981 yılında çıkarılan 2560 sayılı İSKİ yasasının hizmetin özelleştirilmesine olanak sağlayan maddeleri ile T.C. Maliye Bakanlığı'nın iznine bağlı olarak uluslararası kuruluşlara borçlanabilme olanağının da sağlanmasıyla su ve kanalizasyon sektöründe yeni bir yapılanmanın ilk adımları atılmıştır (Ulusoy, 2007, s. 130). Bu bağlamda banka, 1983 yılından başlayarak nüfusuna bakılmaksızın yalnızca kendisini finansman konusunda yetkilendiren belediyelere fon sağlayan bir yapıya dönüştürülmüştür. 1984 yılından itibaren büyükşehir belediyelerinin kurulmaya başlanmasıyla, İller Bankası'nın büyük ölçekli yerleşimlerdeki yetkileri daha da daralmış; böylece, büyük kentlerde sular idaresi modeli yerine "İSKİ Modeli Su İşletmeciliği" dönemi başlamıştır (Çınar, 2006, s. 230, 231). Diğer yandan İSKİ modeli, GKÜ'lerde suyun metalaştırılması yönündeki ilk adımların kökenini teşkil eden, sermayenin aşırı birikim krizinin geç kapitalistleşen bir ülke olarak Türkiye'ye yansımalarının ilk kurumsal örneklerinden biri olarak da kabul edilebilir.

İSKİ yapılanmasının temel çizgisi, suyun ticarileştirilmesi olarak adlandırılabilir. İSKİ yasasına tabi idarelerin, yasanın tanıdığı imkânı kullanarak Uluslararası Finans Piyasalarından kredi talep etmeleri, kredi verecek kuruluşların ve özellikle Dünya Bankası'nın birtakım koşullarını da beraberinde getirmiştir (Ulusoy, 2007,

s. 130). Dünya Bankası, Türkiye'de büyük şehirlerde "İSKİ Modelinin", küçük belediyelerde ise "Yerel Yönetim Birlikleri"nin kurduğu şirketlerin suyun ticarileştirilmesi açısından en uygun modeller olduğunu belirtmektedir. Söz konusu model, Antalya, Çeşme, Kocaeli, Edirne ve Çorlu gibi illerde uygulamaya konmuş bulunmaktadır (Tuncaelli, 2009, s. 85). Çorlu Belediyesi'nin içme suyu ihalesi ile ilgili olarak basına açıklama yapan Belediye Başkanı Altan Ersin, Çorlu sularını satmadıklarını, su satma vaadini sattıklarını belirtmekte ve *"Firma içilebilir suyu getirecek, getireceği suyu da satacak. Bu satışlardan Çorlu Belediyesi olarak ortalama yüzde 29 oranında pay alacağız"* demektedir. Son yıllarda Çorlu Belediyesi gibi birçok belediye içme suyu başta olmak üzere altyapı alanında karşılaştıkları finansman sorununu çözmek için imtiyaz sözleşmeleri ile hizmetin tamamını özel sektöre satma eğilimi içine girmiştir. Buna karşın, su ve kanalizasyon hizmetleri gelirleri, belediye bütçesinin gelirleri arasında diğer hizmetlerin sağlanması için kaynak yaratabilecek kadar büyük ve önemli bir kalemdir. İmtiyaz anlaşmaları ile bu gelirin özel sektöre transferi söz konusu olmaktadır. (Tamer, 2007, s. 74, 76)

Tayfun Çınar ve Kudret Ulusoy Türkiye'nin Osmanlı'dan sonra su özelleştirme deneyimleri ile yeniden tanıştığı ilk dönemin 1990'lı yıllar olduğunu belirtmektedir. Bu alanda ilk özelleştirme Bursa'da başlatılmak istenmişse de, bu tam anlamıyla başarılamamıştır. Antalya ve Çeşme'de ise su özelleştirmeleri Dünya Bankası'nın desteğiyle gerçekleştirilmiştir. (Çınar, 2008, s. 135 ve Ulusoy, 2007, s. 130)

Türkiye yönetimlerine yönelik övgü ve itirazların dile getirildiği Dünya Bankası raporlarında, örneğin, DSİ tarafından sulanabilecek alan için verilen büyüklükler eleştirilmekte ve;

> "bu değer su kullanımlarından, özellikle evsel ve endüstriyel kullanımlardan gelen talep artışı ışığında dikkatle gözden geçirilmesi gereken eski bir rakamdır. Şu anda yapımı süren projeler de dahil olmak üzere sulanan alan toplamı yaklaşık 5,35 milyon hektar, yani DSİ tarafından belirtilen hedef rakamın yüzde 63'ü kadar olacaktır ve bu da sulama için fizibil olarak geliştirilebilir alanın üst limitine yakın olabilir."

yorumunu yapmakta ve sonuç olarak Türkiye'nin gerek sektörel gerekse ekonomik olarak sulanabilir alanın sınırına gelmiş olması nedenleri ile sulama projelerinden uzaklaşması gerektiği dikkatli bir üslupla tavsiye edilmektedir (USİAD, 2007, s. 121). Dünya Bankası'nın bu tavsiyesi, Türkiye'den tarım sektörünü daraltmasını istediği şeklinde okunabileceği gibi, Türkiye'nin tarımda yeni teknolojilere geçmesini özendirdiği ya da tarımı tam olarak kapitalistleştirmesini hedeflediği şeklinde de okunabilir. Bu okumaların üçü de sermaye birikimine referans vermesi açısından önemlidir ve suyun metalaşma sürecinde farklı su kullanımları arasındaki bölüşümün önem derecesini ortaya koymaktadır.

İlhan Avcı da, 1984 sonrası dönemi, *"yapılan uygulamalar, su kullanım anlaşmaları ve verilen lisanslarla, su gibi çok değerli ve stratejik bir kamu kaynağının tasarruf haklarının kamu kontrolünden çıkarılarak bir anlamda ticari amaçlarla özel sektörün tasarrufuna bırakıldığı"* yeni bir sürecin başlangıcı olarak tanımlamaktadır. (Avcı, 2009, s. 42)

Türkiye'de kentsel su dağıtım ve atık su yönetimi hizmetleri yasa ile belediyelere verilmiştir. Ancak, su yönetimine ilişkin düzenleme yapma ve bu doğrultuda kurumsal yapıların oluşturulması tamamen merkezi devlet tarafından gerçekleştirilmiştir (Çınar, 2006, s. 228). Yerel yönetimlerde suyun dağıtımı, fiyatlandırılması, üretimi yüzde 90'ların üzerinde bir oranla belediyeye ait kuruluşlar tarafından işletilmekte, devam ettirilmektedir. Söz konusu kuruluşlar İSKİ, ASKİ gibi ya da belediye bünyesinde oluşturulan benzer yapılardır (Aksu, 2006, s. 112). Belediyeler su sorununu genellikle nüfus artışı, mevcut su kaynaklarının yeterince kullanılmaması, suların kirlenmesi ve şebekenin eskimesinden kaynaklanan kaçak ve kayıplar şeklinde tanımlamaktadır (Alparslan, 2008, s. 158). Türkiye'de altyapı hizmetlerini önemli ölçüde kendi bünyelerinde tamamlayan kuruluşlar içersinde belediyeler de bulunmaktadır. 2003 yılı itibarıyla 3215 belediyeden 1051 tanesinin kanalizasyon hattı büyük oranda tamamlanmış durumdadır (Aslan, 2006, s. 92). Günümüzde belediyelerin en önemli saydıkları sorunlarının su idarelerinin suyu kaynağından aboneye kadar taşımasının getirdiği mali yükler olduğu belirtilmektedir. Buna karşın bazı büyükşehir belediyeleri ise, en büyük gelir kaynaklarının su satışından sağlandığını aktarmakta ve bunu, suyun piyasa rayiçlerinden satışı açısından geçerli bir gerekçe gibi görmektedirler. (Alparslan, 2008, s. 158)

Özelleştirme İdaresi, su özelleştirmelerinin öncelikli adımının su hizmetlerinin belediyelerin kendileri tarafından mal veya hizmet üreten iktisadi bir kuruluş haline getirilmesi; sonrasında da 4046 sayılı yasada belirtilen koşullarda ihale usulüyle değer tespitinin yapılması olduğunu belirtmektedir. Belediyelerce sunulan su hizmetlerinde tahsilatın önemli ölçüde yapılamadığını; belediye sınırları içinde kaldığı halde kayıt altına alınamayan gecekondu bölgelerinde ciddi kaçakların söz konusu olduğunu aktaran Özelleştirme İdaresi, bu hizmetlerin özel sektöre devredilmesi halinde bu sorunların büyük oranda aşılacağının altını çizmektedir. İdareye göre, hiçbir özel firma 100 birimlik mal üretip de bunun 70 biriminin bedelini tahsil etmeden sistemin devam ettirilmesini öngörmeyecek, mutlaka tedbirini alacaktır. Su hizmetlerinin özel sektöre devredilmesi halinde özel sektör dinamiklerinin ve rekabetin devreye gireceğini hatırlatan idare, bunun aynı zamanda kaynak verimliliğinin de artmasını sağlayacağını belirtmektedir. (Aksu, 2006, s. 112)

Diğer yandan, su kaynakları ile doğrudan ilgili olması bakımından hidroelektrik santrallerle bağlantılı kurumsal dönüşümler de önem taşımaktadır. Türkiye'de hidroelektrik potansiyelin planlamasında ve yatırımında birinci derecede görevli ve sorumlu olan bugünkü Devlet Su İşleri (DSİ) ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü (EİEİ) kurulmadan önce, yani 1930 ve 1950'li yıllara kadar, mevcut kaynaklardan elektrik üretmek üzere yatırım yapan kurum ve kuruluşlar:

- İller Bankası,
- ETİBANK,
- Yerel Belediye veya Belediyeler Birliği,

- Kamu Sanayi Kuruluşları,
- Tüccarlar Birliği,
- İmtiyazlı Şirketlerdir (Avcı, 2009, s. 42).

Yukarıda sözü edilen yatırımlar söz konusu süreçte bazen hızlanmış bazen yavaşlamış, fakat 1980'li yıllara gelindiğinde durma noktasına gelmiştir. Bu yıllardan itibaren de dönemin iktidarının benimsediği serbest piyasa ekonomisi ilkeleri çerçevesinde kamu bu yatırım alanından çekilmeye başlamış ve sektörü, Yap-İşlet-Devret (YİD), Yap-İşlet (Yİ), Otoprodüktör ve İşletme Devri (İD) gibi yeni finans modelleri çerçevesinde özel sektöre açmıştır (Avcı, 2009, s. 42). Enerji yatırımlarının 1980'li yıllarla birlikte durma noktasına gelmesi TÜSİAD tarafından "1960'ların altyapısının 1978'lerin sanayisini kaldıramaz hale gelmesi, özellikle, enerji, haberleşme ve ulaşım sistemleri ile kuruluş yeri sorunlarının büyük ve ciddi projelerin geliştirilmesini güçleştirdiği" şeklinde ifade edilmektedir (Aktaran: Öztürk, 2008, s. 277). Başka bir deyişle, sanayi üretiminde yaşanan değişim ithal girdi ihtiyacını arttırdığı için, döviz darlığı dolayısıyla özellikle dış girdiye bağlı üretim sektörlerinde üretim ancak kesintili olarak sürdürülebilmiş ve bu da yatırımların durma noktasına gelmesine yol açmıştır. (Öztürk, 2008, s. 279)

Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği USİAD, su yönetiminin bütün boyutlarında TÜSİAD ile aynı görüşte olmasa bile, Türkiye'nin su potansiyelinin geliştirilmesi ve halihazırda yüzde 38 olan su kaynaklarının kullanım oranının yükseltilmesi konusunda iki örgüt arasında bir fikir ayrılığının söz konusu olmadığı görülmektedir. (USİAD, 2007, s. 48)

a) DSİ/Devlet Su İşleri

DSİ, İller Bankası Genel Müdürlüğü ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile birlikte ulusal ölçekte su yönetiminde ve planlamasında söz sahibi, su konusunda yatırımlar yapan, teknik destek ve finansman kaynağı sağlayan bir kamu kuruluşudur (Kilim, ve Şener, 2009, s. 78). DSİ'nin kuruluşunu müteakiben, 1950'li yıllar boyunca çok maksatlı projelere gittiği, başka bir deyişle II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ölçeğinde başlayan "kalkınma hareketi"nin parçası olduğu belirtilmektedir. Bir tesisten bir amaç için değil birden fazla amaç için yararlanma yoluna giden kurum, bir havzanın suyu düştüğü yerden denize vardığı yere kadar her şeyini etüt eden bütün kaynaklarını, toprağını, madenini, ormanını, yerleşimini etüt eden projeler dönemine girmiştir. 1950'li yıllar DSİ için aynı zamanda Dünya Bankası kredileriyle ilk tanışmanın, ilk kredi ilişkilerinin başladığı yıllar olmuştur. Seyhan Barajı projesi bu yıllarda ve Dünya Bankası kredisiyle gerçekleştirilmiştir (DSİ Vakfı, 2000, s. 10, 11, 78). Kurumun kendi ifadesinden de anlaşılacağı gibi, bugün suyun metalaştırılması sürecinde gündemde olan "entegre havza yönetimi" yaklaşımı yeni bir hedef olmayıp; DSİ'de kuruluşundan itibaren uygulanmış olan bir yaklaşımdır. Bunun bir nedeninin de suyun istisnasız bütün üretim süreçlerinde bir girdi olarak kullanılması olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Devlet Su İşleri kurumunca yayınlanan "Su ve DSİ Tarihi" başlıklı çalışmada, 1923 sonrasında yapacak pek çok işi olan Türkiye'nin, su kaynaklarına girebilmek için 1925 yılında hazırlanan "Su İdarelerinin Taksimat Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Talimat" adıyla bir kanun çıkardığı belirtilmektedir. Çalışmada ayrıca 22 Temmuz 1925 tarih ve 831 sayılı yasanın bir anlamda DSİ'nin miladı olarak kabul edilebileceği vurgulanmaktadır. (DSİ Vakfı, 2000, s. 8)

Cumhuriyet döneminin içme suyu konusunu düzenleyen ilk yasası olan 1925 tarihli 831 sayılı "Sular Hakkında Kanun"un, belediye sınırları içinde yaşayan toplulukların içme suyu ihtiyaçlarının sağlanması ve suları temiz tutma görevini belediyelere vermiş olmasına karşın, içme suyu finansmanı, planlaması ve yatırımları zaman içinde oluşturulan merkezi yönetim kuruluşlarınca sağlanmıştır (Çınar, 2006, s. 230). DSİ, 1930'lu yılları dünya ekonomisindeki büyük bunalıma karşın Türkiye için hızlı sanayileşme ve iktisadi büyüme dönemi şeklinde tanımlamaktadır. Kurum, söz konusu hızlı büyüme ve sanayileşmenin Kamu İktisadi Kuruluşları sayesinde gerçekleştiği inancının yaygın olduğunu belirtmekte, ancak, bu gelişmenin sadece devletçilikle açıklanmasının mümkün olmadığının altını çizmektedir:

> "Devletçilik ilkesi 1932 yılında kabul edilmiştir ve 1939 yılına kadar devreye giren sanayi işletmelerinin sayısı 20'yi geçmez. 18 milyon nüfuslu bir ülkede 20 sanayi işletmesinin hızlı iktisadi büyüme sağlayamayacağı açıktır... Hükûmet, bunalım koşullarında çok etkili olan bir politik uygulamayı, korumacılığı yoğun olarak uygulamıştır. 1930'lardaki büyümenin ardındaki diğer önemli faktör ise fiyatlardaki düşüşe karşın tarım sektörünün gösterdiği güçlü performans olmuştur. Ayrıca, 1923 yılında Aşarın kaldırılmasıyla toplumsal birikim ve kamu hizmetlerinin maliyetinin kırsal alandan kentsel alana çekilmesi de etkili olmuştur. Başka bir deyişle Cumhuriyet Türkiyesi tarım üzerindeki vergi yükünü azaltma yoluna gitmiştir." (DSİ Vakfı, 2000, s. 45, 46)

Bu politikalar doğrultusunda, 1933 yılında 2301 sayılı yasa ile Belediyeler Bankası oluşturulmuştur. Fakat kısa süre içinde bu bankanın dönemin koşullarında gerekli finansmanı sağlayamayacağı görülerek, 1935 yılında nüfusu 10 bini aşan belediyelerin diğer bazı hizmetlerinin yanı sıra su dağıtım faaliyetlerinin de İç İşleri Bakanlığı'nca yapılabilmesini sağlamak amacıyla "Belediyeler İmar Heyeti" kurulmuştur. 1945 yılında ise 4759 sayılı kuruluş yasasıyla Belediyeler Bankası ile Belediyeler İmar Heyeti birleştirilerek il özel idareleri ve köyleri de kapsamı içine alacak şekilde bir İller Bankası kurulmuştur (Yüksel, 2009, s. 87). Kuruluşundan iki yıl sonrasında Belediyeler Fonunun oluşturulmasıyla banka güçlü bir finansman kaynağına da kavuşturulmuştur (Çınar, 2006, s. 230). İller Bankası Genel Müdürlüğü, her türlü altyapı ve üst yapı tesislerinin yapımında proje ve finansman temini yönünde hizmet üreten bir yapıdır. Türkiye'de 50 milyonu aşkın kişinin yaşadığı 3225 belediyenin altyapı hizmetlerine proje desteği sağlayan kurumun hizmet alanı oldukça geniş tanımlanmış durumdadır. İller Bankası aynı zamanda belediyelerin içme suyu sorununun çözümü amacıyla çalışmalar yürütmekte; yeraltı suyu dışında kaynak ve yerüstü suyu gibi değişik su temin seçenekleri üzerine de analizler yapmaktadır. Kaynak veya yüzey sularından içme suyu temin edilmesinin planlanması durumunda su kaynağına ilişkin yasal iznin alınmasında çeşit-

li kuruluşlardan izin almak zorunda kalan banka, bu uygulamaların hem zaman kaybına yol açtığının hem de bir tür otorite karmaşasına neden olduğunun altını çizmektedir. (Melek, 2006, s. 87, 88)

1938-1958 yılları arasında devletin su işleri için 286 milyon liralık kaynak ayrılmış ve bu kaynak etüt, proje, bakım, onarım, işletme ve istimlak işlerine tahsis edilmiştir (DSİ Vakfı, 2000, s. 10). 1947 yılında, Ankara, İstanbul ve İzmir kentlerinde belediyelere bağlı faaliyet göstermek üzere "Sular İdareleri" oluşturulmuştur (Çınar, 2006, s. 230). Oluşturulan bütün bu yapılar ve çıkarılan değişik kanunların DSİ Teşkilat Kanunu'nun öncülleri olduğu belirtilmektedir (DSİ Vakfı, 2000, s. 10). Devlet Su İşleri-DSİ Genel Müdürlüğü ise, 1953 yılında 6200 sayılı yasa ile kurulmuştur (Çınar, 2006, s. 230). DSİ'nin kuruluş yasasının 1. maddesinin (i) bendinde, Kurumun;

> "Devir alacağı veya yeniden meydana getireceği tesislerin işletmesini bizzat üzerine almak ve bu maksatla işletme müesseseleri kurmak veya doğrudan doğruya ya da işletme müesseseleri marifetiyle ortaklıklar teşkil etmek ve lüzumu halinde bazı tesisleri özel ve tüzel kişilere devretmek üzere teklif etmek." (DSİ Vakfı, 2000, s. 90)

ile yetkilendirildiği; aynı maddenin (k) bendinde ise iç ve dış borçlanma yetkileriyle donatıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, bugün suyun metalaştırılması sürecinde "kamu" referansıyla DSİ'ye vurgu yapan, su kaynakları ve hizmetlerinin özelleştirilmesine alternatif olarak mülkiyetin devlette kalmasını savunan yaklaşımların kurumun ilkeleri ve yapısı açısından oldukça sorunlu bir durumda olduğu tespitini yapmak mümkün görünmektedir.

Kuruluşunu takip eden dönemde, köylerin ve nüfusu üç binin altında olan belediyelerin içme suyu işlerinin yürütülmesi görevi DSİ Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Böylece küçük yerleşimlerin içme ve kullanma suyu giderleri doğrudan hazine gelirlerinden karşılanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, bir belediyenin DSİ yatırım programında öncelik kazanması için para, malzeme ya da işçilik katkısı şartı koşularak, yerel finansman da devrede tutulmuştur. DSİ bu görevleri kısa bir süre sonra, 1964 yılında Köy İşleri Bakanlığı'na devretmiştir (Yüksel, 2009, s. 88). 1968 yılında yürürlüğe giren 1053 sayılı yasa ile su sektörüne bir devlet müdahalesinde daha bulunulmuş ve DSİ'ye, nüfusu 100 binden fazla olan şehirlere su sağlama yetkisi verilmiştir (Çınar, 2006, s. 230). 1995 yılına kadar Türkiye'de belediyelerin su hizmetlerini görme yetkisi belediye idarelerince kullanılmıştır. Kentsel alanların su dağıtım yetkisi, daha büyük ölçekli yatırımları gerektirmesi bakımından İller Bankası kanalıyla kullanılmıştır. Kırsal alanlara su hizmeti götürülmesinde ise, Toprak-Su; YSE-Yol, Su, Elektrik ve daha sonraları Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü-KHGM görev yapmıştır (Güler, 2006, s. 57, 58). 9 Mayıs 1985 tarihli ve 3202 sayılı yasa ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş bir kamu tüzel kişiliği olan KHGM-Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, nüfusu üç binin altında olan köyler için içme suyu ve kanalizasyon sistemleri, çiftlik işleri, köylere su temini, küçük ölçekli sulama projeleri sağlamakla görevli kılınmıştır (Çınar, 2006, s. 231). Ayrıca, KHGM, kendi kuruluş yasası çerçevesinde

su kaynaklarının içme veya sulama suyu olarak kullanılabilmesi konusunun yanı sıra, tarla içi geliştirme, yeniden yerleşim, toplulaştırma, arazi islahı, kırsal kesime yol, içme suyu ve kanalizasyon temini gibi kırsal ve tarımsal altyapıya yönelik hizmetler üstlenmiştir (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s. 45).

DSİ, enerji, tarım, içme ve kullanma suyu da dahil olmak üzere hizmetler ve çevre olmak üzere dört sektörde hizmet vermektedir. Kurumun çalışmaları da dört ana başlık altında özetlenebilir: verilerin toplanması, etüt yapılması ve projelerin planlanması; baraj, HES, sulama şebekesi, içme-kullanma suyu sağlanmasına yönelik inşaat ve proje çalışmaları; gerek imalâtların gerekse kullanılan malzemelerin kalite ve kontrol çalışmaları ile sulanan alanlarda işletme ve taşkın kontrol işlerine ait işletme çalışmaları (Ercan, 2006, s. 78).

Diğer yandan, son yıllarda su hizmetinin piyasalaştırılmasını müteakiben hem DSİ'nin hem de diğer kamu yönetimi örgütlerinin eski işlevlerinde önemli değişimler olduğu belirtilmektedir. Vurgular esas olarak özellikle DSİ'nin, bu süreçte yeni roller üstlendiğine dairdir. Bu bağlamda, Kurumun, gerek Dünya Su Konseyi için gerekse Dünya Su Forumu hazırlık çalışmaları kapsamında su kaynakları konusunda envanter niteliğinde bölgesel çalışmalar yaptığı bilinmektedir (Kilim ve Şener, 2009, s. 78). Ayrıca tarımsal sulama hizmetlerinde 1993 yılından beri bir devir hareketi olduğu gözlenmektedir. DSİ ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından işletilen sulama tesisleri, karar ve yürütme organları sulayıcılardan oluşan Birliklere devredilmekte, sulama birliği işletmeciliğinin şirketlere devri yönünde çeşitli arayışlar sergilenmektedir (Ulusoy, 2007, s. 131). Yedinci beş yıllık kalkınma planlaması sırasında su mülkiyeti, su hakları, kullanım haklarının tescili, izin sistemleri, su kaynaklarının yasadışı kullanımı ve diğer konuları içeren yeni yasal düzenlemeler yapma yetkisi DPT tarafından Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiş bulunmaktadır (Aydın, 2001, s. 33). Hukuki ve Kurumsal Düzenlemeler başlığı altında "7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda" yer verilen ve hazırlanması görevi DSİ Genel Müdürlüğü'ne verilen Su Kanunu Tasarısı Taslağında da; DSİ'ye, su kaynakları üzerinde her türlü tasarruf, denetleme, su sicili tutma yetkisi ve görevi verildiği, 6200 sayılı Kanunun diğer kanunlara uyumunun sağlandığı, 1053 sayılı ve 167 sayılı Kanunların bu kanun tasarısı içerisinde birleştirildiği ve suyun yönetimiyle ilgili diğer kurumların yetki çakışmalarının önlenmesinin hedeflendiği belirtilmektedir (DSİ 2007 Raporu, s. 323). Kurumun aynı süreçte birbirine zıt gibi görünen iki süreci birden yaşadığı dikkat çekmektedir: sulama birliklerinin devrinde görüldüğü gibi belli yetki ve faaliyetlerin özel gruplara aktarılması ve DSİ'nin bir yandan da yeni görev ve yetkilerle donatılması.

DSİ nezdinde yapılan yeni görev tanımlamaları arasında yeni finans modelleri ile yapılan HES yatırımları da bulunmaktadır:

- Özel sektörce hazırlatılan Fizibilite Raporlarının, kamu sorumluluğu ve ciddiyeti içinde çok titiz bir şekilde incelenip, görüş bildirilmesi;
- Su Kullanım Hakkı (SKHA) Ön Antlaşmasının hazırlanması ve imzalanması;

- Kesin ve uygulama projelerinin çok dikkatle kontrolü ve onaylanması;
- SKHA'nın genel olarak takibi ve uygulanması;
- İnşaat aşamasında karşılaşılacak sorunlar ve bunların çözümü;
- İşletme döneminde karşılaşılacak sorunların izlenmesi ve çözümü;
- Üretim şirketlerinin SKHA'dan doğacak yükümlülüklerinin ve bunların yerine getirilmesinin takip ve sonuçlandırılması;
- Hidrolojik gözlem, ölçüm ve kontrollerin sürdürülmesi;
- Özellikle birbirinden bağımsız yatırımcı ve işletmeci şirketlerin kontrolünde olan depolamalı ve kapaklı dolu savaklı HES'lerde taşkın öncesi ve sonrasında oluşacak sorunların çözümü;
- Bütün bu iş ve işlemlere ait yazışmaların yapılması, takip edilmesi ve arşivlenmesi (Avcı, 2009, s. 48).

Yukarıda aktarılan DSİ'nin yeni görevleri ile ilgili bölüm bir yandan suyun metalaşmasında devletin rolünün ne denli önemli ve vazgeçilmez olduğunu gösterirken diğer yandan da bu rolün eşgüdüm ve denetime doğru nasıl bir değişime uğradığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan yukarıdaki görev tanımlamalarından SKHA ile ilgili olan bölüm, 2007 yılında Başbakan Tayyip Erdoğan tarafından yapılan "su kaynaklarının, derelerin ve göllerin satılacağı" konusunda hükûmetin fikir değiştirdiğini ve su kaynaklarının kendisini satmak yerine "kaynaklardaki suların kullanım haklarını satma"ya karar verildiğini göstermektedir.

DSİ'nin suyun farklı sektörler arasında paylaşımı konusundaki yaklaşımının, uluslararası su lobisinin perspektifi ile tam bir uyum içersinde olduğu tespitini yapmak mümkündür. Kişi başına düşen su kullanım miktarı konusunda dikkatli davranılması gerektiğini belirten kuruma göre sanayileşmiş ülkelerde kişi başına su kullanımı tarım ülkelerine göre daha azdır. Bunun nedenini, ileri sulama teknikleri, sosyal kalkınma kapasitesinin yüksekliği gibi faktörlerle açıklayan DSİ'nin (Bilen, 2006, s. 163) sanayileşmiş ülkelerde endüstride kullanılan su miktarlarına hiç değinmemesi dikkat çekicidir. Kurumun ayrıca bazı yörelerde kaynak kullanımında sektörler arasında oluşan paylaşım dengesizliklerini düzeltmek, mevcut taleplerin karşılanmasının öncelikli olduğu Su Kullanım Yasasını revize etmek ve su kaynaklarında kirlenmeyi engellemek için gerekli önlemlerin alınması amacıyla "Havza Planları" hazırlama girişimleri başlattığı belirtilmektedir (Akkaya, 2002, s. 23). Havza sınırlarının tanımlamasının ise, mevcut yerleşim yerlerinden, sanayi bölgelerine, maden işleme alanlarından, sit alanlarına ve özel koruma bölgelerine, sulak alan, millî parklar vb.ne (Akkaya, 2002, s. 23) kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde yapıldığı görülmektedir. Havza tanımının içersinde sanayi bölgeleri ve maden işleme alanları gibi havzayı tümden yok edebilecek üretim faaliyetleri ile "özel koruma bölgeleri" ya da "milli parklar" gibi havzanın doğal özelliklerinin devamı açısından korunmak zorunda olan unsurların bir arada yer alması DSİ'nin su havzaları konu-

suna iktisadi birer alan gibi yaklaştığının önemli ipuçları arasında sayılabilir. Uluslararası kuruluşlar ve sermaye organizasyonları tarafından da paylaşılan bu yaklaşımlar, dünyada mevcut su sorununun, aynı zamanda, bir üretim nesnesinin farklı sektörler ve sermaye grupları arasında yeniden paylaşımı ile de ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda DSİ'nin ana hedefleri arasında tarımda geleneksel yöntemlerin terk edilerek endüstriyel üretime geçilmesini kolaylaştıracak düzenlemelerin ve bunun için gerekli olan kapsamlı toprak reformlarının yapılmasının da bulunduğu dikkat çekmektedir. Böylece, farklı üretim sektörleri ve sermayeler arasındaki gerilimlerin devletin düzenleyici rolü ile aşılmaya çalışılacağı anlaşılmaktadır. Tarımda endüstriyel üretim vurgusunun ise, tarım üretimine teknolojinin daha yüksek oranlarda dahil edilmesinden, sulama biçimlerinin yeni sermaye yatırımları yapılarak değiştirilmesine ve tarımsal üretimin bütünüyle metalaştırılmasına kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde düşünülmesi gerektiği açıktır. Bu bağlamda, Dünya Su Konseyi'nin Kyoto'da yapılan 3. Forumu sonunda yayınlanan Camdessus Raporu da özel yatırımların neden çok gerekli olduğunu aşağıdaki cümlelerle açıklamaktadır:

> "Su piyasası için gerekli yeni yatırımlar özellikle etik yatırımcıların giderek daha fazla benimsendiği uluslararası özel sektörden sağlanmalıdır. Yerelde ise, kalkınma bankaları ve mikro kredi mekanizmaları eksiksiz biçimde kullanılmalıdır. Ulusal ölçekli sermaye piyasaları da su yatırımlarının fonlanmasında örneğin tahvil ihracı ve benzeri araçlarla hizmet vermelidir. Kamusal fonları çoğaltacak olan şey özel sermayedir. Sermayeyi çoğaltmada kullanılacak mekanizmanın biçimi ise kamu-özel işbirliği projeleri olabilir." (Winpenny, 2003, s. 2)

6200 Sayılı Kanun'a göre; DSİ'ce inşa edilerek işletmeye açılan sulamalarda bir yıl önce yapılmış olan işletme ve bakım masraflarının tamamı faydalananlardan, işletme ve bakım ücretleri (çiftçi tabiriyle sulama ücreti) şeklinde geri alınmaktadır. DSİ sulamalarında işletme ve bakım ücretleri her yıl Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmektedir. 6200 Sayılı Kanun, Bakanlar Kurulu'na işletme ve bakım ücretlerinde indirim yapma yetkisi de vermiştir. Yapılan değerlendirmelere göre, sulama ücretleri zirai üretim değerinin yüzde 3-5'i civarında olmaktadır. DSİ'ce inşa edilerek işletmeye açılan sulamalara yapılan kamulaştırma dahil yatırım masrafları da 6200 Sayılı Kanun gereği faydalananlardan geri alınmaktadır. Yatırım geri ödeme tutarları Başbakanlık Oluru ile belli dönemlerde yenilenmektedir. En son olarak, yıllık yatırım ücreti geri ödemeleri, başlangıç yılı 2002 yılı olmak üzere 7 Mayıs 2001 tarihli Başbakanlık Oluru ile 0,15 -0,75 YTL/da arasında belirlenmiştir. Geri ödeme süresi ortalama 11 yıldır (DSİ 2007 Raporu, s. 91).

Sulamayla bağlantılı olarak, DSİ'nin son dönem çalışmaları arasında "kurak dönemler için su rezervine yönelik projeler" (Turan, 2002, s. 18) in de yer aldığı dikkat çekmektedir. Bu projeler, özelikle, kurumca yapılan sulak alan tanımında yer alan "yapay olarak oluşturulan her türlü baraj, gölet ve regülatörlerin depolama alanları ve seddeli depolamaların gölleri ile sulama projeleri kapsamındaki kaplamasız boşaltım kanalları" (Akkaya, 2002, s. 13) ifadesi ile birlikte okundu-

ğunda, suyun metalaşmasının, yani suyun fiyatının piyasada belirlenmesi sürecinin bir gereği olan "su arzının" şimdiden oluşturulmaya başlandığını düşündürtmektedir. Buna karşın Türkiye'nin "kurak dönemler" ile ilgili projelerinin yalnızca su rezervleri oluşturmakla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Örneğin, 1993 yılında yaşanan kuraklık sırasında "1993 Kuraklığının Olumsuz Etkilerini Azaltmak İçin Su Alanında Yardım ve İşbirliği Antlaşması" çerçevesinde Bulgaristan bir defaya mahsus olmak üzere Tunca nehrinden Türkiye'ye metreküp başına 0.12 ABD Doları karşılığında ilave su satışı yapmayı kabul etmiştir (Kibaroğlu, 2008, s. 1).

DSİ'nin son dönemde en fazla yoğunlaştığı konuların başında yeni su kanunu taslağı tasarısı gelmektedir. Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu, Mart 2008'de GWI-Global Water Intelligence dergisine verdiği röportajda, çerçeve bir su yasasının derhal çıkarılmak zorunda olduğunu belirtmekte ve Türkiye'de su kaynaklarının koordinasyonunun tek merkezden yürütülmesinin şart olduğuna işaret etmektedir (GWI, Mart 2008). Su Kanunu'nun hazırlanmasında DSİ öncelikle yerli ve yabancı su mevzuatlarını taramış ve yerli mevzuat içersinde 100'ün üzerinde yasada suyla ilgili madde olduğunu tespit etmiştir. Kanunda ele alınacak başlıklar arasında, entegre havza işletmeciliği, su özelleştirmeleri, su kaynaklarının imtiyaz haklarının devirleri, su yönetiminde merkezi otorite oluşturma bulunmaktadır. Yine bu süreçte devam ettirilen diğer çalışmalar ise kamu-özel ortaklığı kanun taslağı, mahalli idare gelirleri kanun taslağı ve sulama birlikleri kooperatiflerinin özelleştirilmesi ile ilgilidir. Yabancı mevzuatların taranması ise suyu bol ve suyu kıt olan; Türkiye ile aynı coğrafi kuşakta yer alan ve su sıkıntısı çeken, yeraltı sularının kontrolü ve kullanımında en başarılı olan ülke örnekleri üzerinden yapılmıştır. Bu bağlamda, İsrail, Güney Afrika, Galler ve İskoçya dışında kalmak koşulu ile İngiltere, Almanya, Azerbaycan, sulama hizmetlerinin çok erken özelleştirildiği Meksika ve Şili'nin aralarında bulunduğu bir dizi ülkenin su yasaları incelenmiş ve Fransa yasasının Türkiye koşulları açısından en uygun mevzuat olduğuna karar verilmiştir. DSİ'nin Fransa su yasasını uygun bulmasının temel nedenleri arasında söz konusu yasanın içinde en demokratik unsurların bulunması, su kullanıcılarının çok rahat bir biçimde hem yatırıma hem hem yönetime katılıyor olmasının öne çıktığı belirtilmektedir. Buna karşın, Fransa'nın hiç uluslararası suyunun bulunmaması ve bu ülkede yeni su yatırımının hiç söz konusu olmaması Türkiye ve Fransa'nın su dağıtımı ve su kaynaklarının kontrolü konusunda ayrıştığı iki temel nokta olarak ortaya çıkmıştır. Yeni su kanunu tasarısı taslağında suyun kullanıldığı alanların detaylandırıldığı bölümde farklı bir ayrıma gidildiği dikkat çekmektedir:

a İçme ve kullanma suyu ihtiyaçları,

b Hayvanlar ve Doğal Hayat için gerekli su ihtiyaçları,

c Tarımsal sulama ihtiyaçları,

d Enerji ve endüstri suyu ihtiyaçları,

e Ticaret, turizm, taşıma, ulaşım, balıkçılık, avcılık, el sanatları, bilimsel ve teknik araştırma, mesire yeri ve sair su ihtiyaçları (Yüksel, 2009, s. 90).

Tıpkı DSİ'nin kuruluş yasasında olduğu gibi Su Kanunu Taslağı Tasarısında da, suyun dağıtımının yukarıda verilen öncelik sırasına uygun olarak yapılacağı belirtilmektedir. Taslağın 7. maddesinde "Yetkili makam, su kaynakları konusunda her türlü arama, etüt, proje, inşaat ve işletme faaliyetlerini kısmen veya tamamen kendisi yapabileceği gibi uygun görüldüğü taktirde gerçek ve tüzel kişiler aracılığıyla yapılmasına da izin verebilir" denmektedir (Yüksel, 2009, s. 89).

DSİ'nin su sorununu tanımlama ve çözüm önerme şekli, Kurumun, çevre ve doğal varlıkların korunması ve piyasa ilkelerine uygun davranılması ikilemi karşısında hangi tarafta yer aldığını ortaya koymaktadır:

> "Dünyada olduğu gibi ülkemizde de nüfusun sürekli artmasına
>
> karşılık su potansiyelinin diğer doğal kaynaklar gibi sabit kalması,
>
> bu konuda ekonomik bir değer olan suyun temini ve kullanılması
>
> ile ilgili çalışmalarda deneyimli ve kalifiye personel, yeterli finansman kaynağı ile yeni teknoloji ve yöntemlerin geliştirilmesi ve kullanılmasına özen gösterilmesini zorunlu hale getirmektedir." (Turan, 2002, s. 17)

Çevresel etki ve değerlendirmeye ya da kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına veya suyu ekonomik bir değer olarak kabul eden uygulamaların su kıtlığını daha da kronikleştireceğine dair hiçbir vurgunun yer almadığı yukarıdaki önerme, bir yandan DSİ'nin bir devlet kurumu olarak kuruluş ilkelerine ne denli sadık kaldığını gösterirken; diğer yandan da kurumun diğer ilgili bakanlıklarla olan eski bağlarını giderek koparma eğilimi ile su alanında görece daha özerk bir merkezi yapılanmanın geri planına ışık tutmaktadır.

Yine kurumdaki dönüşümle bağlantılı olarak, önceki bölümlerde vurgulanan su işleri ile kültür ve tabiat varlıklarının ya da çevresel değerlerin neden farklı ve birbirinden görece bağımsız yapılar tarafından yürütülmesi gerektiğini ortaya koyan süreçler de bulunmaktadır. Örneğin 1993 yılında DSİ tarafından başlatılan Eşmekaya Baraj inşaatı, baraj alanı içinde kalan ve Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından birinci derece doğal sit alanı ilan edilmiş olan Eşmekaya Bataklığı'nın yok olma tehlikesini beraberinde getirince Kurul, baraj inşaatını durdurmuştur. Bunun üzerine DSİ'nin, "barajdan büyük ekonomik çıkar elde edecek olan gruplar" olarak tanımladığı Belediye Başkanlıkları ve muhtarlıklar birleşerek Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu'na karşı dava açmış, mahkemeyi kazanarak yürütmeyi durdurma kararı çıkarmış ve baraj inşaatını yeniden başlatmışlardır (Akkaya, 2002, s. 14). Su ile bağlantılı konularda gerilimleri en aza indirme konusunda Devlet içinde de bir mutabakat olduğu; ulusal ölçekte çıkarılacak bir su yasasının kurumlar arasındaki yetki ve sorumluluk çatışmaları ile kaynak yönetiminde otorite boşluklarını ortadan kaldıracağının ve kaynak israfını önleyeceğinin altı çizilmektedir (Meclis Araştırma Komisyonu, 2001, s. 47). Çerçeve su yasasında, kurumlar arası yetki karmaşasını yaratan ve işleyişi yavaşlatan çok başlı kurumsal yapının ortadan kaldırılabilmesi için önlemler alınması gerektiğini vurgulayan yaklaşımlarda DSİ Genel Müdürlüğü'nün temel planlayıcı, karar verici ve

denetleyici rolünün korunması önerilmektedir (TMMOB Su Politikaları Kongresi 2006 Sonuç Bildirgesi s. 7; Harmancıoğlu 2001, s. 126; Kuleli, 2001, s. 71 vd.). Öte yandan DSİ'nin rolünde bir gerilemeden ziyade bir genişlemenin olduğu tespitini yapmakta yarar vardır. Sezar Ercan, Kurumun, hali hazırda bir yandan kendi veri tabanını oluştururken bir yandan da Türkiye'nin mevcut su kaynaklarının envanterini çıkarmakta olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, kısa adı SCADA olan su kaynaklarının izlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda araştırmalar da yürüten DSİ'nin, bünyesindeki baraj, gölet, regülatör, drenaj kanalları, hidroelektrik santraller, içme, kullanma ve endüstri suyu tesisleri, yeraltı suyu pompa istasyonlarına ait hidrolojik ve meteorolojik datalar ile suyun miktar ve kalitesini içeren tüm bilgilerin bir modelleme ile istenilen bir merkeze ulaşımını sağlaması için güvenli iletişim, otomasyon, telemetre ve sensorlarla en uygun ve ekonomik sistemin kurulması yönünde çalışmalar yaptığı aktarılmaktadır (Ercan, 2006, s. 81).

Yukarıda aktarılan farklı devlet kurumlarının fonksiyonları arasındaki çatışmalar, su kaynakları üzerindeki kontrol yetkisinin Çevre Bakanlığı'na bırakılması halinde DSİ'nin kendisi için belirlenen rolleri yerine getirmesinin ne denli zorlaşacağını ortaya koymaktadır. UN gibi uluslararası kuruluşlar içersinde de görülen bu tarz, aynı birlik altında çalışan yapılar arasındaki verili çatışmalar karşısında önümüzdeki süreçte yapıların hem birbirinden hem de ait oldukları birliklerden bağımsızlaştırılmasıyla çalıştırılacağını öngörmek mümkün görünmektedir. Bu durum aynı zamanda sermaye birikim sürecinde yaşanan farklılaşmalar ile devlet yapılarındaki dönüşümler arasında bir belirleyen belirlenen ilişkisinden ziyade bir tür karşılıklı dönüşme ve dönüştürme sürecinin yaşandığını göstermektedir. Öte yandan söz konusu karşılıklı dönüşme ve dönüştürme süreçlerinin öncülünün meta üretimine dayalı kapitalist toplum olduğu tespitini yapmak mümkün görünmektedir. Başka bir deyişle su hizmetleri, DSİ'deki dönüşümün ya da yeni su Kanunu'nun bir sonucu olarak metalaşmamakta; buna karşın, suyun metalaşmasının koşullarının oluşması da DSİ'deki dönüşüm ve yeni su kanunu olmadan olanaklı olmamaktadır. Dünya Bankası'nın Türkiye için önerdiği su yönetimi modelinde de benzer vurguların yer aldığı görülmektedir. Banka, yeterli yetki ve kaynaklara sahip güçlü bir merkezi yapının gerekliliğinin altını çizerken, DSİ'nin kuruluş yasasının nehir havzaları ve su kaynaklarının yönetimi için Kuruma açık bir yetki vermediğini ve 1954 yılı koşullarına cevap verse bile bugünün ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğunu belirtmektedir. Dünya Bankası, ayrıca, çıkarılacak yeni su yasasının yer üstü ve yeraltı su kaynaklarının kullanımı ile ilgili ruhsatlandırma, düzenleme ve kontrol için yasal yetkilendirme yapmasını önermektedir. Banka'nın önemle vurgu yaptığı diğer bir husus ise DSİ'nin yürütücü kurum olma potansiyeline sahip olmasına karşın Kurumun yetki alanının su kaynakları kullanımından su kaynakları yönetimi ve düzenlemesine kaydırılmasının gerekli olduğudur. Dünya Bankası'nın bu yapılanmaya alternatif önerisi ise, DSİ'nin bazı bölümlerini ve işlevlerini ayırarak su kaynakları yönetiminden sorumlu ayrı bir kurumun tesis edilmesidir. Birçok ülkede su kaynaklarının yürütülmesinden so-

rumlu yapıların çevre bakanlıklarının altında yer aldığını belirten Banka, böyle bir model tercihi yapılması halinde Su Kaynakları Yönetim Dairesinin diğer kurumların üzerinde bir yetkiye sahip olması, yani Başbakanlık bünyesinde kurulması gerektiğinin altını çizmektedir (USİAD, 2007, s. 116).

Türkiye'deki suyun kullanım itibarıyla genel dağılımının, yüzde 70 tarımsal, yüzde 12 endüstriyel ve yüzde 16'lık bir dilimin de içme ve kullanma amaçlı olduğunu belirten Çevre ve Orman Bakanlığı'nın da su yönetiminde söz sahibi kurum ve kuruluşlar arasında yetki karmaşası yaşandığına dikkat çektiği görülmektedir. Bakanlık Daire Başkanı Veysel Aslan, özellikle Çevre ve Orman Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, İller Bankası Genel Müdürlüğü ve Belediyeler arasında yetki paylaşımının sorunlu olduğunu belirtmektedir (Aslan, 2006, s. 91). Mikdat Kadıoğlu ise, meteorolojik gözlemlerin DMİ, DSİ, EİEİ, KHGM tarafından gerçekleştirildiğini hatırlatarak gözlemlerin dört farklı kurum tarafından yapılmasının hem büyük kaynak israfına hem de sel gözetleme ve uyarılarının Türkiye'de yapılmamasına neden olduğunun altını çizmektedir. Kadıoğlu, "Yağışı DMİ, akışa geçen yağışı ise DSİ ölçüyor. Türkiye'de bu çalışmalar tek çatı altında toplanmalıdır" yorumunu yapmaktadır (Kadıoğlu, 2002, s. 59).

DSİ'nin kültür ve tarihi miras konularıyla ilgili karar ve uygulamaları ise Kurumun suyun metalaşması sürecinde üstlendiği rolü daha bir görünür hale getirmektedir. DSİ Etüt ve Plan Dairesi Başkanlığı yetkililerinden Cansen Akkaya, kurumun, kültür ve tabiat varlıklarını "kurtarma" çabalarını özetlerken Ilısu, Tahtalı, Allianoi baraj Projelerinde yok olma tehdidi ile karşı karşıya bulunan tarihi alanların kurtarılması için tahsis edilen bütçeleri vermektedir (2002, s. 12, 13). Ancak tahsis edilen bu bütçelerin, sayılan olayların hepsinde, kültür ve tabiat varlıklarını korumayı değil de "kurtarmayı" amaçlaması bir tesadüf olarak görünmemektedir. Kurtarma fiili, genellikle, doğal afetler ve benzeri önlenemez tehditler karşısında özneleri o tehdit ortamından çekip, çıkarma anlamına geldiği ölçüde, söz konusu baraj projelerinin de vazgeçilemez ve mutlak olduklarının düşünüldüğünü ortaya koymaktadır.

C. Türkiye'de Suyun Metalaşması ve Su Kaynaklarının Kontrolüne Dair Farklı Tezler

Suyun piyasada alınıp satılabilen bir metaya dönüştürülmesinin nedenleri konusunda Türkiye'de ileri sürülen tezleri dört ana grup altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi doğanın kendi çevrimlerine dayandırılan "temiz su kıtlığı" yaklaşımlarıdır. İkincisi temiz su kıtlığını nüfusun hızlı artmasıyla ilişkilendiren tezlerdir. Üçüncü yaklaşım tarzı, yine temiz suyun giderek kıtlaştığı verisinden hareket eden, fakat sorunun kendisini de çözümü de bir tür yönetim meselesi gibi kabul eden tezlerdir. Dördüncü grup ise bir bütün olarak toplumsal sistemi yani kapitalist üretim, dolaşım ve tüketimi sorgulayan yaklaşımlardır.

Devlet mülkiyetine odaklı tezlerde, suyun değerinin piyasada belirlenip belirlenmediğine bakılmaksızın su kaynaklarının mülkiyetinin devletlerde olması gerektiği ileri sürülmekte ve *"kaynakların ve su dağıtım hizmetlerinin tek amacı kâr etmek olan özel şirketlere satılamayacağı"* vurgulanmaktadır. Aynı zamanda suyun fiyatının artması halinde suyun çok daha akıllıca ve sürdürülebilir bir kalkınma çerçevesinde kullanılabileceğini savunan bu yaklaşımlara göre, tarımsal sulamanın etkinliğini arttıracak teknolojilerin kullanılabilmesi de suyun fiyatlandırılmasıyla mümkün olabilecektir (Tomanbay, 2008, s. 114, 194).

Türkiye için en uygun modelin merkezi ve yerel yönetimler arasında işbölümü yeniden tanımlanmış, kamucu ve mutlaka ulusalcı bir yönetim modeli olması gerektiğini vurgulayan tezlerde, su, aynı zamanda 'ulusal çıkar adına' stratejik bir silah gibi ele alınmaktadır. Türkiye'deki dönüşümü, "merkezi kurumların işlevsizleştirildiği" (USİAD, 2007, s. 119) şeklinde yorumlayan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Buna karşın, DSİ'nin işlevini kaybetmekten ziyade dönüştüğü, ve asıl sorunun toplumun 'kamusal' olana dair algılaması olduğu tespitini yapmak daha doğru görünmektedir.

Çevreci hareketler ile su mücadelesi veren hareketler arasında son dönemde belirgin hale gelen gerilim, çevre hareketleri doğayı korumak adına "kirleten öder" prensibini desteklerken, su mücadelesi veren organizasyonların bir bölümünün kirletmeyi meşrulaştıran bu prensibe karşı çıkıyor olmasına dayanmaktadır. Türkiye'de de Doğal Hayatı Koruma Vakfı adlı çevre örgütü'nün benzer kriterleri göz önüne alan, suyun ekonomik verimine endeksli bir su yönetimi öngördüğü dikkat çekmektedir. Vakfa göre, dünyada ve Türkiye'de mevcut su sıkıntısını aşabilmek için

- Kalite ve miktar yönetiminin bir arada olduğu; havza ölçeğinde entegre bütün sektörleri bir arada düşünen ve suyun tahsisini planlayan bir yaklaşıma dayanan;
- Kirletenin ve kullananın bunun karşılığını ödediği, yani, suyun fiyatlandırma mekanizmasının yeniden ele alındığı;
- Koruma ve kullanma dengesinin gözetildiği, eko-sistemin ihtiyaçlarının da göz önüne alındığı
- Ulusal bir çerçeve su yasasının hazırlanıp, çıkarılması;
- Tarımsal alanların da yeni teknolojilere dayalı bir üretime geçmesine olanak verecek reformların yapılması ve doğrudan gelir desteği sistemine devam edilmesi gerekmektedir (Dıvrak, 2008, s. 187).

Vakfın, tarım bölgelerinde damlama sulama vb. teknolojilerin uygulanmasını sağlamayı hedefleyen bir dizi projeyi uygulamakta olması (Dıvrak, 2008, s. 189) ise, ana faaliyet konusunun yalnızca doğa ve çevreyi korumakla sınırlı olmadığını, yanı sıra finans başta olmak üzere çeşitli sermaye gruplarıyla organik ilişkiler içinde olduğunu düşündürmektedir. Vakfın iş alemiyle kurduğu organik ilişkiler daha çok mali destek üzerinden olmaktadır. Mali destek sağlayan şirketler arasında ise

Lafarge, Microsoft, Canon, Unilever, HSBC ve ABB'nin adı verilmektedir. Vakfın yönetiminde ise Türkiye'den Koç ailesinin bazı üyelerinin bulunması yukarıdaki kuşkuyu haklı çıkarmaktadır (WWF, 2008).

"Metalaşma" kavramını kullanmamaya özen gösterseler de Türkiye'deki sosyal demokrat eğilimli siyasi partilerin suyun ticarileşmesini ülkede üretimin ve zenginliğin artması olarak yorumladıkları anlaşılmaktadır. Tek bir su yasası ve merkezi bir su örgütlenmesi önerisine de destek veren bazı sosyal demokrat siyasetçiler, suyun derli toplu bir kanun başlığı altında devlet mülkiyetinde olması gerektiğini belirten önermelerinde mevcut düzenlemelere göre Köy Hizmetleri'nden, Jandarma'ya, İl Meclisi'ne kadar yaklaşık yirmi iki tane kuruluşun suyun kontrolü üzerinde söz sahibi olduğu ve bu durumun yetki karmaşası yarattığını vurgulamaktadırlar (Alphan, 2001, s. 2, 3 ve Öziş, 2001, s. 17). Örneğin DSP, sosyal demokrat bir siyasi parti olarak Türkiye'de mevcut su potansiyelinin son damlasına kadar kullanılması gerektiği, bunun aynı zamanda üretim artışı ve enerji zenginliği anlamına geleceği görüşlerini savunmaktadır (Albay, 2001, s. 6).

Türkiye'de oldukça yaygın olan diğer bir kanı ise su yönetiminde yapılan yanlışların ve hatalı su politikalarının, su sorunlarının kökenleri içinde önemli bir yere sahip olduğudur. Bu yaklaşımlara göre *"su kaynaklarının geliştirilmesi, denetimi ve yönetiminde yeni açılımlara ihtiyaç vardır"* (Soğancı, 2008, s. 32). Kamusal anlayışa dayalı bir su yönetimi öneren ve suyu bir hak olarak savunan tezlerde, bir taraftan da suyun ekonomik değerine vurgu yapılması ve suyun sosyo-ekonomik kalkınmanın temel unsuru olduğunun altının çizilmesi söz konusu tezlerin içindeki çelişki ve tutarsızlıkları ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu tarz yaklaşımlara verilebilecek bir diğer örnek ise, Dış İşleri Bakanlığı'nın Sınır Aşan Sular Dairesi'nin *"Su, hem temel bir insan hakkı ve ihtiyacı; hem de ekonomik bir metadır"* şeklindeki görüşüdür (Akın, 2008, s. 116). Kapitalist sistemde insan hakkı kavramıyla meta kavramının birbiriyle çatışmadığının bir ifadesi olarak kabul edilebilecek bu tanımlamaya dayalı olarak, örtük bir biçimde, insan haklarının da diğer metalar gibi piyasada alınıp satılabilmesinin önerildiği düşünülebilir. TMMOB/Türkiye Mimar, Mühendis Odaları Birliği'nin de benzer şekilde, hem suyun metalaşmasına karşı çıkarak *"su bir kamu malıdır"* tespitini yaptığı ve hem de suyu *"ekonomik değeri olan sınırlı bir kaynak"* biçiminde tarif etmek ve su kaynakları yönetiminin sürdürülebilir kalkınmanın kilit bileşeni olduğunu belirtmek suretiyle aynı ikileme düştüğü gözlenmektedir (TMMOB Su Politikaları Kongresi 2006, Sonuç Bildirgesi, s. 7). Bütün bu çelişkili ifadeler, kamusal ve ekonomik olanın tanımını yapmayı zorunlu hale getirmektedir. Genel çerçevede, kamu yararı ile toplumun ortak ihtiyaçlarının, huzur ve güvenliğinin sağlanması, toplumsal refahı arttırmak amacıyla devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından sürekli ve düzenli faaliyetler biçiminde sunulan kamu hizmetleri kast edilmektedir. Kamu hizmetlerinin temel nitelikleri itibariyle özel sektör kuruluşlarınca üretilen mal ve hizmetlerden farkı; bu hizmetlerin genelde, adalet, iç ve dış güvenlik, genel eğitim, genel sağlık, çevrenin korunması gibi devletin asli fonksiyonlarıyla ilgili olmaları

nedeniyle her hangi bir rekabet ortamında üretilmeyip, kamu otoritesinin hizmet tekeli altında bulunmalarıdır (Saran, 2009). Suyun paylaşımı ve su hizmetlerinin "kamusal" sayılması konusunda, "toplumun ihtiyaçlarının" ancak bu ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan doğal kaynaklar bütün topluma yettiği sürece "ortak" olarak tanımlanabileceği; kaynakta bir kıtlaşma ortaya çıktığında ise toplumun homojen olmadığının bütün çıplaklığı ile görünür hale geleceği anlaşılmaktadır. Gerçekte su hâlâ bütün toplumun ortak ihtiyacıdır. Fakat toplum, ne geçmişte ne de bugün çıkarları ortaklaşmış, homojen bir yapıya sahip olmamıştır. Su hizmetleri alanında geçmişte bu çıkarların ortakmış gibi görünmesini sağlayan ise suyun bol ve dolayısıyla bedelsiz bir doğal kaynak olarak kullanıma sunulmuş olmasıdır. Ancak zıddı olan "özel" ile bir arada düşünülebilecek olan "kamu" kavramının metalaşmayı reddetmek zorunda olmadığı gerçeğinden hareketle, yukarıdaki çelişkili yaklaşımlarla ilişkili olarak şöyle bir tespit yapmak olanaklı görünmektedir: Eğer metalaşmaya gerçekten karşı çıkılıyorsa, kamusal olanın bir alternatif gibi konmaması gerekecektir. Eğer kamusal olan savunuluyorsa, bu kavram metalaşma olgusunu da içerdiği için yanı sıra metalaşmaya karşı olunmaması bu çelişik görüntüyü ortadan kaldıracaktır.

Özelleştirme idaresinin konuya genel yaklaşımında ise suyun da elektrik ve doğalgaz gibi bir piyasaya kavuşturulması gerekliliğinin altı çizilmektedir. İdareye göre, farklı boyutları olan su dağıtımı konusunda en kolay ve bu nedenle öncelikle özelleştirilmesi gereken alan kentsel su hizmetlerinin üretim aşamasıdır. Üretilen suyun evlere, sanayiye dağıtımının özelleştirmesinin ikinci aşamada yapılmasının daha doğru olduğunu belirten idare, suyun alımı ve satımı yani ticaretinin de ayrıca ele alınması gereken bir konu olduğunun altını çizmektedir. Özelleştirme İdaresi'nin suyun kamusal boyutu konusundaki düşüncesi ise *"sosyal yönü de ağır basan kamusal bir hizmet olması bakımından su dağıtımının denetiminin mutlaka devlet tarafından yapılması ve bu denetimi yapacak bir organın oluşturulması gerektiği"* şeklindedir (Aksu, 2006, s. 112). İdarenin altını çizdiği "denetim" vurgusu, devletin su çıkarımı ve dağıtımı gibi doğrudan yürütme işleriyle ilgilenmemesi gerektiğine dair tespitin örtük olarak ifade ediliş biçimidir.

Türkiye'deki sermaye gruplarının suyun yönetimi konusundaki çalışmalarında da benzer önermelerin bulunduğu göze çarpmaktadır. Örneğin TÜSİAD, su yönetiminde klasik hizmet sunan bakanlık modelinin ve ona bağlı yatırımcı, hizmet sunan örgütlenme modellerinin terk edilmesini ve bu alanda üst kurullaşmaya gidilmesini önermektedir. TÜSİAD'ın yönetim modelinde, su hizmetlerinin sunumunda yerel yönetimlerin de devreden çıkarıldığı görülmektedir. Örgüte göre, imtiyaz sözleşmeleri yöntemi vazgeçilmez bir değere sahiptir ve bu yöntem yardımıyla, yarışmacılara ihaleyi kazandıktan sonra her türlü rekabetten bağışık olarak hizmet sunma ayrıcalığı tanınmalıdır (aktaran: Kilim ve Şener, 2009, s. 79, 80).

Bilim dünyası da suyun piyasa değeri üzerinden fiyatlandırılması ve meta gibi muamele görmesi konusuna önemli bir destek sunmaktadır. Profesör Kantarcıoğ-

lu, suyun düzenli üretimi için dağlarda yapılacak yatırımların suyun maliyeti olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmekte, suyun depolanması, tesislerin yanı sıra orman ve havzaların ıslahı için yapılan bütün harcamaların da su fiyatına yansıtılmasının önemine işaret etmektedir. Özellikle üretilen suyun akıp gitmesinin önlenmesi ve suların barajlarda toplanmasının kaçınılmazlığına dikkat çeken Kantarcıoğlu, ülkede toplam 730 tane barajın bulunduğuna dikkat çekmekte ve sadece Fırat, Dicle ve Zap suları üzerine ise 131 tane barajın kurulu olduğunun altını çizmektedir (Kantarcıoğlu, 2007, s. 72).

Diğer yandan pek çok çalışmada, tatlı su kaynaklarının kıtlaşması ile nüfus artışı arasında doğrusal bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Bu tezlere göre, nüfus artarken buna paralel olarak su ihtiyacı da artmakta (Tomanbay, 2008, s.47); buna karşılık tatlı su kaynaklarında bir azalma görülmektedir. Dünya nüfusunun 20. yüzyılda 2,5 milyardan 6,2 milyara yükselmiş olması da bu tezleri destekler bir görünüm arz etmektedir. Diğer yandan nüfustaki bir buçuk misli yükselişe karşın, aynı dönemde su kullanımlarının on misli artmış olması (Ulusoy, 2007, s. 207), su kıtlığını tek başına nüfus artışına bağlayan tezlerden kuşku duyulmasına yol açmaktadır. Gleick de benzer şekilde ABD'de 1900-2000 dönemindeki 100 yıllık süreçte nüfus dört kat artarken su tüketiminin on kat arttığını belirtmektedir (2007, s. 37).

Nüfusla bağlantılı tezlerin, gıda-tarımsal üretimde giderek artan ihtiyaçlarla ilgili olarak da gündeme geldiği dikkat çekmektedir. Artan nüfusun gıda ihtiyaçlarının karşılanmasını teminen sulama amaçlı su ihtiyacının da giderek arttığını vurgulayan çalışmalarda (Ulusoy, 2007, s. 209) "su kaynaklarının büyük bir kısmının tüketildiği tarım sektöründe, bugün de büyük öneme sahip gıda yeterliliği ve emniyetinin gelecek yıllarda etkisini daha da arttırarak sürdüreceği" ifade edilmektedir (Ulusoy, 2007, s. 0209). Bu tezlerde suyun en verimli şekilde değerlendirilmesinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başladığı; savaştan sonra insanların beslenme ve giyinme gibi gereksinimlerinin arttığı belirtilmektedir. Bu durumun da topraktan daha fazla yararlanmayı zorunlu hale getirdiğinin altı çizilen bu çalışmalara göre etkin sulamanın önemi artmış ve buna bağlı olarak da sulama yatırımlarına öncelik verilmeye başlanmıştır (Ulusoy, 2007, s. 210).

D. Türkiye'de Su İşlerinin Finansmanında Uygulanan Farklı Modeller

Türkiye'de mevcut Özelleştirme Ana Planı, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'na danışmanlık yapan The Morgan Bank tarafından hazırlanmıştır. Banka'nın 1986 yılında Türkiye hükûmetine teslim ettiği Özelleştirme Ana Planı'nda yer alan "tavsiyelerde" (Yaşar, 2007, s. 80) kamu hizmetleri ve bu hizmetlerin gerektirdiği altyapıların özelliklerine göre farklı takvimler ve yöntemlerin belirleyici olduğu görülmektedir. The Morgan Bank özelleştirme ve finansman yöntemleriyle ilgili olarak belirlediği tavsiyelerinde şöyle demektedir:

> "Genel değerlendirmemiz sonucunda özelleştirme programının uygulanmasının önünde ciddi bir problem görmemekteyiz. Yapılacak küçük yeniden yapılanma programlarıyla bazı KİT'ler hemen satılabilir. Tam anlamıyla özelleştirme bir KİT'in devlet kontrolünün özel sektöre transferini gerektirmektedir. Bununla beraber, KİT'lerin satılabilmesi için çeşitli yollar vardır. Bunlara ilaveten kısmi özelleştirme de olabilir. Kısmi özelleştirme, devletin yönetim kontrolünü devam ettiriyor olmasına karşın, özel sermayenin KİT'lere girmesi olarak tarif edilmektedir. Özel sektör yönetiminin devlet mal varlığının kiralanması veya hizmetlerin alt sözleşmelerle yaptırılması şeklinde girişi de kısmi özelleştirmenin şekillerine örnek teşkil etmektedir." (aktaran: Yaşar, 2007, s. 80).

Türkiye'de hidroelektrik santrali projelerinin gerçekleştirilmesinde gerek duyulan finansmanda biri kamu, diğeri özel sektör olmak üzere iki temel kaynaktan yararlanılmaktadır. Kamu finansmanı, devlet bütçesi, uluslararası finans kuruluşları, devletlerarası ekonomik işbirliği çerçevesinde sağlanan krediler ve ikili anlaşmalar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Özel sektör finansmanında ise Yİ-Yap-İşlet, YİD-Yap-İşlet-Devret veya mevcut santrallerin İşletme Devri modelleri çerçevesinde özel sektör tarafından sağlanan öz kaynak ve ulusal Banka kredileri ya da yatırımcılarla şirket ortaklığına gidilerek sağlanan finansmanın tercih edildiği görülmektedir (Avcı, 2009, s. 42, 43). Süleyman Yaşar, bu sayılan modellerin hepsini "finansmanın özelleştirilmesi yöntemi" başlığı altında toplamaktadır. Yazar, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinde devletin, finansmanın tamamı ya da bir kısmını özel sektöre devrederek kamu hizmetini kendi denetimi ve gözetimi altında gördürebileceğini belirtmektedir. Bu türden uygulamalarda devlet genellikle özel girişimciye bir imtiyaz hakkı vermekte ve bu alanda görülen hizmet bedellerinin, genellikle devletin tespit edeceği fiyattan ve özel girişimci tarafından toplanmasına izin verilmektedir. Finansmanın özelleştirilmesine ilişkin uygulamalarda devlet, projenin finansmanının geri dönüşü için de ayrıca garanti verebilir. Bu garanti, imtiyaz verilen alanda belli bir düzeyin altında tüketim olursa özel girişimciyi korumak için sağlanır. Bu garantinin verilmesindeki temel gerekçe ise, özel girişimcinin yaptığı yatırımın kredi anapara ve faizleri ile işletme giderlerini ödeyemediği taktirde kamu hizmetinin sürekliliğini sağlayamayacak olmasıdır (Yaşar, 2007, s. 69, 70).

Türkiye'deki süreç, dönemler itibarıyla analiz edildiğinde, 1970 öncesinde kamu kurumları, özel imtiyazlar ve dağınık uygulamalar öne çıkmaktadır. Yatırım ve üretimin son derece sınırlı kaldığı bu dönemde hidroelektrik enerji üretim potansiyelinin toplam elektrik enerjisi potansiyeli içindeki payı yüzde 35'ler düzeyinde kalmıştır. Belli bir bütünleşmenin gözlemlendiği, yarı tekel dönemi olarak tanımlanabilecek 1970-1982 yılları arasında hidroelektrik potansiyeli yüzde 53'lere çıkmıştır. İktisadi kriz ve askeri darbe dönemini temsil eden 1982-1984 yılları arasında özel sektörün hiçbir yatırım yapmadığı ve kamu tekelinin sürece tümüyle egemen olduğu görülmektedir. 1984-2001 döneminde sektörün özel kesime açılımı için gerekli yasal düzenlemeler yapılmış, Yİ, YİD ve Otoprodüktör ve İşletme Devri (İD) modellerine işlerlik kazandırılmış, fakat özel sektör tarafından yapılan çok sınırlı yatırım ve üretim miktarları kamunun beklentilerini karşıla-

maya yetmemiştir. 2000-2001 döneminde özel sektörün önünü açan bütün yasal düzenlemelere rağmen, yatırım ve üretimde temel kaynak olan "su"yun tahsisi, kullanım güvencesi ve yatırım-üretim-pazarlama/satış konularında özel sektör sürekli ve artan bir güvence arayışı içinde olmuştur. Bu bağlamda, 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu 3 Mart 2001 tarihinde yürürlüğe girmiş ve yeni piyasa modeli 3 Eylül 2002 tarihinden itibaren uygulamaya konmuştur. 2003-2005 ve sonrası süreç, serbest rekabetçi piyasa dönemine geçilen bir süreç olmuştur. Özel sektörün beklentileri ve ısrarları sonucunda 2003 yılında yürürlüğe giren "Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği" ve 2005 yılında çıkarılan 5346 sayılı "Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretme Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun (YEK)" ile birlikte özel sektöre, HES'lerde elektrik üretme ve satma serbestisi tanınmıştır (Avcı, 2009, s. 43).

YİD-yap-işlet-devret modelinin Türkiye'de uygulanmasının koşullarının ilk kez oluşturulduğu süreç de 1980'li yıllara rastlamaktadır. YİD, yapımı sonucu belirli getirisi olan bir projenin bir sermaye şirketi tarafından finanse edilerek bir süre işletilmesi ve sürenin sonunda projenin sahibine (Devlete) devredilmesi esasına dayanan bir modeldir (Avcı, 2009, s. 44). İleri teknoloji ve yüksek kaynak ihtiyacı duyulan projelerin gerçekleştirilmesinde kullanılmak üzere geliştirilen özel bir finansman modeli olup, elde edilmesi planlanan kâr da dahil olmak üzere toplam yatırım bedelinin sermaye şirketine veya yabancı şirkete, şirketin işletme süresi içinde ürettiği mal veya hizmetin idare veya hizmetten yararlananlarca satın alınması suretiyle ödenmesi anlamına gelir (Yaşar, 2007, s. 72). Tanımda kullanılan "devir" sözcüğü, bir kesinlik ifade etmekten ziyade mülkiyet hakkının devlet tarafından korunduğuna referansla kullanılmaktadır. Uygulamada ise devir tarihi geldiğinde sözleşme sürelerinin yeniden uzatıldığı; nadiren de devir tarihi gelmeden projenin devlet tarafından iptali yoluna gidildiği pratikler görülmektedir. Bu alandaki ilk yasal düzenleme enerji sektöründe gerçekleştirilmiş ve elektrik enerjisi alanında özel sektöre de faaliyette bulunma olanağı 04.12.1984 tarih ve 3096 sayılı yasa ile getirilmiştir. Model, esas olarak yapım, işletme ve devir olmak üzere üç temel ayak üzerinde yükselmektedir. Bu model çerçevesinde, üretilen mal veya hizmetler ya kamu kurum ve kuruluşları tarafından ya da hizmetten yararlananlar tarafından satın alınması gerekmektedir. Böylece, kamu hizmetleri özel kesim tarafından kârı da içerecek şekilde fiyatlandırılmaktadır (Haspolat, 2008, s. 58). Üretilen mal veya hizmetin yararlanıcılar tarafından satın alınması zorunluluğu, söz konusu ürünlerin metalaşmasının, yani değerlerinin piyasada belirlenmesinin gereğidir. Dolayısıyla YİD işleminin devrede olduğu bütün süreçlerde söz konusu hizmetin meta biçiminde üretilmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Modelin olumlu yönleri arasında

- Ülkenin yapmak zorunda olduğu altyapı projeleri için gerekli finansmanın temini,
- Yabancı sermayenin ülkeye girişinin kolaylaşması,
- Devletin, borçlanarak yatırım yapması yerine, toplam yatırım masrafları

ve sermaye kârının proje tarafından karşılanır hale gelmesi,

- Devletin sadece planlama, ihale ve denetimi üstlenmesi, projelerin finansman, yapım ve işletme sorumluluğu ve risklerinin yabancı şirketlere devredilmesi,
- Projelerde uygulanan ileri teknolojilerin ülkeye getirilmesi,
- Projelerin normal programlanan sürelerden daha kısa sürede bitirilmesi,
- Projelerin optimum faydayı sağlayacak biçimde işletilmesi,
- Ve, sistemin ihale aşamasında rekabete açık olması sayılmaktadır. Modele karşı geliştirilen eleştiriler ise aşağıdaki gibidir:
- Kamu yararından çok yatırımcı kazancının ön planda tutulması,
- Özellikle enerji amaçlı, su kaynağı tahsis ve kullanım talep ve kararları içeren Projelerde çevre değerleri ve çevresel hakların yeterince gözetilmemesi,
- Projelerin çoğunun üretim yapmaktan çok başka yatırımcılara pazarlanmak için yapılması ve proje aşamasında kamu
- kontrolünün zayıf kalması,
- Gerçek yatırımcı olmayan şirketler tarafından geliştirilen bu projeler için hazırlanan fizibilite/yapılabilirlik raporlarında teknik, ekonomik, mali ve çevresel yapılabilirlik analizlerinin çok yüzeysel düzeyde kalması ve sonuçta kamunun zarar görmesi,
- Yabancılık unsuru olan projelerde uluslararası tahkim sisteminin devreye girmesi,
- Yabancı sermayenin ve kârın yurt dışına çıkarılması durumunda sorunların yaşanması (Avcı, 2009, s. 45, 46).

Türkiye'de kullanımda olan diğer model ise Yİ-Yap-İşlet modelidir. Bu model ile, mülkiyeti üretim şirketine ait bir tesisin kurulması, işletilmesi ve üretilen elektrik enerjisinin devlet veya piyasa tarafından satın alınmasının koşulları düzenlenmektedir (Avcı, 2009, s. 44). Yİ modelinde devlet, özel firmaya ekonomik anlamda bir imtiyaz hakkı da vermektedir (Yaşar, 2007, s. 72). Bu modelin YİD modelinden farkı ise, işletme süresi sonunda tesis mülkiyetinin devlete devredilme mesi, işletmecide kalması ve modelin Türkiye'de yalnızca termik kaynaklı üretim faaliyetini düzenlemede kullanılıyor olmasıdır (Avcı, 2009, s. 44). DSİ'nin ise sayılan üç model YİD, Yİ ve Otoprodüktör Üretim modeli arasında bir tercih yapmaktan ziyade çeşitli modeller üzerinde çalışmalar yapmakta olduğu görülmektedir. DSİ Etüt ve Plan Dairesi Başkanlığı'ndan Fayik Turan, "ekonomik gelişmenin" stratejik önemine referansla kurumun, alternatif finansman kaynaklarını geliştirmek zorunda olduğuna dikkat çekmekte ve YİD, Yİ ve Anahtar Teslimi Kredili modellere özel önem verdiğini ve uygulama üzerinde çalışmalar yaptığını belirtmektedir. DSİ Genel Müdürlüğü faaliyetleri kapsamında 2030 yılı hedef alınarak yapılan çalışmalarda enerji, sulama ve içme suyu sektörlerindeki potansiyelin tamamının geliştirilebilmesi için sulama sektöründe 27, enerji sektöründe 30, içme suyu sektöründe 25 ve çevre sektöründe

3 olmak üzere toplam 85 milyar ABD Doları yatırıma ihtiyaç bulunduğunun altı çizilmektedir. (Turan, 2002, s. 19)

DSİ'nin, tek bir modelle dış kaynak girişini sınırlamak yerine farklı modeller ve uygulamaları üzerinde çalışma yapması, Türkiye'nin sermaye birikimi açısından yabancı sermayeye duyduğu ihtiyacın derecesiyle ilişkili gibi görünmektedir. Önümüzdeki süreçte bu tercihlerden birkaçı üzerinde karar kılınmasında gerek yabancı sermayenin gerekse uluslararası kuruluşların ihtiyaçlarının da belirleyici olacağını öngörmek mümkündür.

Özelleştirmeye alternatif gibi başvurulan yöntemlerden biri de Otoprodüktör Üretim modelidir. Kendi ihtiyacını karşılamak ve ihtiyaç fazlasını diğer üreticilere satmak üzere inşa edilmiş santrallerde kullanılan bu model, Serbest Üretici Lisansı adı verilen bir diğer modele geçişin olanaklarını da barındırmaktadır. Nitekim, EPDK'nın kurulmasından sonra daha önce Otoprodüktör Üretim modeli çerçevesinde faaliyet gösteren şirketlerin bazılarının Serbest Üretici Lisansı modeline geçiş yaptıkları görülmüştür (Avcı, 2009, s.44). 1984 yılında enerji piyasalarında serbestleşmeye geçişin ardından 2001 yılında çıkarılan bir dizi yeni düzenlemeyle sistemin daha sağlıklı işlemesi amaçlanmıştır. Bu süreçte çıkarılan başlıca yasalar şunlardır:

- 3 Mart 2001 tarih, 4628 sayılı "Elektrik Piyasası Kanunu (EPK)";
- 3 Ağustos 2002 tarihli "Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği";
- 26 Haziran 2003 tarihli "Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Antlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Su Kullanım Antlaşması Yönetmeliği";
- 18 Mayıs 2005 tarih, 5346 sayılı "Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına ilişkin Kanun" (Avcı, 2009, s. 44).

İşletme Devri modelinde ise, kamunun elindeki hidroelektrik santrallerinin işletmesi özel sektöre devredilmektedir. İlk kez 1990'lı yıllarda uygulamaya başlanan bu model kapsamında başlangıçta sadece Hazar-1 ve Hazar-2 hidroelektrik santrallerinin devri yapılmıştır. Daha sonra, 2000'li yılların başlarında yapılan Seydişehir Alüminyum Tesisleri'nin işletme devri ile birlikte, bu tesislerin enerji ihtiyacını güvence altına almak üzere inşa edilmiş olan Oymapınar Barajı ve hidroelektrik santrali de İşletme Devri Modeli kapsamına alınmış ve devir işlemleri tamamlanmıştır. Modelin uygulanmasında, 2007 yılı sonuna kadar esas olarak hukuksal engellerden kaynaklanan bir durgunluk süreci yaşansa da yasal düzenlemelerin tamamlanmasıyla birlikte 2008 yılı başlarında 7 hidroelektrik santral ve 1 jeotermal santral yine İşletme Devri Modeli üzerinden özel sektöre devredilmiştir. Kamuya ait diğer hidroelektrik santrallerinin işletme devirlerinin de aşamalı olarak yapılması için hazırlıkların sürdüğü belirtilmektedir. (Avcı, 2009, s. 44, 45)

Suyun metalaşması ile doğrudan ilişkili olmayan, esas olarak elektrik işlerinin özel kesime devrinde kullanılmış ve bugün itibarıyla son verilmiş bir diğer model ise şirketlere imtiyazların verilmesi şeklinde uygulanan modeldir. 1954-

2003 yılları arasında Adana, Antalya'da santral, şalt sahası ve enerji nakil hatları inşa ve işletme faaliyetlerini sürdüren ve 2003'te devletçe el konulan Çukurova Elektrik ve Kepez Elektrik A.Ş.'ler imtiyazlı şirketlere verilebilecek örnekler arasında olup, faaliyetine bugün de devam eden 1926 yılında kurulmuş olan Kayseri ve Civarı Elektrik A.Ş. ise bu modelin son ve tek örneği olarak kalmıştır. (Avcı, 2009, s. 44, 45)

Güler, Dünya Bankası'nın, Antalya Büyükşehir Belediyesi'ne 1995 yılında 100 milyon ABD $'ı karşılığında su hizmetlerini ihaleye çıkartarak özelleştirme koşulu getirdiğini, Antalya'da su hizmetlerinin, böylelikle, 1995 yılında uluslararası ihaleye çıkarıldığını belirtmektedir (2006, s. 58). İhaleler sonrasında Antalya ve Çeşme'de, belediye su işletmeleri, dünyanın önde gelen Fransız su tekellerine belli sürelerle devredilmiştir (Çınar, 2008, s. 135). Ancak, Antalya örneğinde, Enka Holding ve Fransız Lyonnaise des Eaux şirketi tarafından oluşturulan ortaklık tarafından Ant-Su adı altında kurulan yeni şirket (Enka daha sonra bu ortaklıktan çıkmış ve sermayenin tamamı Fransız şirkete geçmiştir) her yıl yüzde 7 tutarında bir fatura artışı yaptığı için Antalya Büyükşehir Belediyesi ile ilişkileri bozulmuş ve Ant-Su, beşinci yılının sonunda gitmiştir. Çeşme-Alaçatı'da da benzer bir durum yaşanmış ve Dünya Bankası finansmanıyla kurulan Çal-Bir adlı belediyeler birliğinden, sağlanan finansman karşılığında su hizmetlerini özelleştirmesi istenmiştir. Antalya örneğinden farklı olarak Çeşme-Alaçatı'daki su özelleştirme girişimi halen devam etmektedir (Güler, 2006, s. 58, 59). Üçüncü örnek, İzmit Yuvacık Barajı'dır. Bu iki örnekte önce İngiliz Thames, daha sonra Alman RWE şirketlerine su alım garantisi kapsamında ödemeler yapılmak zorunda kalınmıştır. Antalya'da ise, su tarifelerinin yükseltilmesi talepleri yeterince karşılanmadığı için Şirket 2001 yılında uluslararası tahkime gitmiştir. Su işletmesi daha sonra tekrar Belediyeye dönmüştür. (Çınar, 2008, s. 135)

Türkiye'de kamu-özel ortaklığı kapsamında tartışılan bir diğer modelle ilgili bir gelişme de, basına yansıdığı haliyle nehirlerin satılması, özelleştirilmesidir. Buna göre su, artık, kaynağıyla birlikte 49 yıl ya da daha uzun sürelerle özel sektöre devredilebilecektir. Buna ilişkin bir diğer husus ise, nehir özelleştirmeleriyle birlikte, artık kamu hukuku kapsamında Danıştay incelemesinden bahsedilemeyecek olması ve bunun yerine söz konusu devirlerin özel hukuk kapsamı içersinde, yani, uluslararası tahkim çerçevesinde ele alınacak olmasıdır (Çınar, 2008, s. 136). Diğer yandan, gerek nehirlerin satılması gerekse özelleştirilmesi kavramları belirli süreyle devirleri kapsamadığı için, asıl kastedilenin kaynağın mülkiyetinin devrinden ziyade kaynak üzerindeki kullanım haklarının belirli sürelerle satılması olduğu anlaşılmaktadır.

2002-2025 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin su kaynaklarına ve dağıtım hizmetlerine ortalama yıllık bazda yapılması planlanan sermaye yatırım miktarlarındaki değişimi gösteren aşağıdaki tablo ise su hizmetleri için gerekli altyapı yatırımları ile sermayenin aşırı birikim krizi arasındaki ilişkiyi görünür kılan bir diğer projeksiyondur.

Tablo 1:
2025 Yılına Kadar Öngörülen Su Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı

	Yıllık Maliyetler	
İçme Suyu	2002	2002-2025 (milyar $)
Sağlık Tesisleri ve Hijyen	13	13 +
Belediye Atık Su İşleme	1	17
Endüstriyel Atık Su	14	70
Tarım	32.5	40
Çevre Koruma	7.5	10
TOPLAM	75	180

Kaynak: GWP-Küresel Su Ortaklığı "Towards Water Security.-A Framework for Action" (WWC-Camdessus Report, 2003, s. 3).

Suyun metalaşması ve su kaynakları üzerindeki tasarruf haklarının özel sektöre devredilmesinin nesnel gerekçelerini anlamayı kolaylaştıran yukarıdaki tablo daha çok suyla ilintili fiziksel altyapı yatırımlarına odaklanmıştır. Ancak, Dünya Su Konseyi, su kaynakları yönetim maliyetlerinin yalnızca altyapı yatırımlarıyla sınırlı olmadığının altını çizmekte ve söz konusu maliyetlerin data toplamadan, hava durumu tahminlerine, ağaçlandırmadan, toprak kullanımıyla ilgili düzenlemelere, yüzey ve yeraltı sularının bütünüyle kullanıma sokulması için gereken yatırımlardan, eko-sistem ve kirlilik kontrol yönetimine kadar çok geniş bir yelpazeye yayıldığını belirtmektedir. (Winpenny, 2003, s. 5)

Diğer yandan Türkiye'de su alanındaki kurumsal dönüşümlerle eşanlı olarak uluslararası kredi kaynaklarıyla kurulan ilişkilerde de paralel bir dönüşüm yaşandığı gözlenmektedir. Örneğin, İller Bankası'nın görev alanı tanımlamasının farklılaştırılmasının ardından dış finansman olanaklarının hangi kanallar üzerinden genişlediğini gösteren sektörlerin başında kanalizasyon yatırımları gelmektedir. 1990-1993 döneminde kanalizasyon yatırımları için yapılan harcamaların sürekli artarak 431 milyon YTL'den, 580 milyon YTL'ye ulaştığı görülmektedir. 1994 krizi dolayısıyla yatırım harcamalarında önemli bir daralma görülse de 1990-1994 döneminde geçen beş yıllık süre zarfında kentsel kanalizasyon yatırımları için yaklaşık 2,4 milyar YTL harcama yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu miktarın yüzde 22'si dış finansman kanalıyla sağlanmıştır. 1995-1997 döneminde ise kanalizasyon yatırımları için yapılan harcamaların yaklaşık yüzde 50'si dış finansman yolu ile karşılanmıştır. (Çınar, 2006, s. 233)

1998-2000 yılları arasında yerel yönetimlerin içme suyu alanında gerçekleştirdikleri yatırımlar yaklaşık olarak DSİ ve İller Bankası'nın yatırım kapasitesine ulaşmıştır. Hatta 1999 yılında yerel yönetimlerin harcama kapasitesi DSİ'yi geçmiştir. Ancak, bu yatırım büyüklüğünün yaklaşık yarıya yakını dış finansman yo-

luyla sağlanmıştır. Aynı dönemde merkezi kurumlar arasında, dış finansmana baş vurma açısından bir farklılık gözlenmektedir. İller Bankası'nın yatırım potansiyelinin neredeyse tamamı öz kaynaklara dayalı gerçekleşirken DSİ'nin gerçekleşen yatırımlarının yaklaşık dörtte biri dış finansmana dayanmaktadır. 2003 yılında ise DSİ'nin yerel yatırımlarının yarıdan fazlası dış kaynakla gerçekleşmiştir. (Çınar, 2006, s. 237)

Çalışmanın su işlerinin finansmanı ile ilgili bu bölümünde Türkiye'de su hizmetlerinin finansmanında özgün bir örnek olmaya aday Dikili örneğinden de bahsetmekte yarar vardır. Dikili'de suyu 10 tona kadar ücretsiz verdiği için hakkında görevi kötüye kullanma gerekçesiyle dava açılan Dikili Belediye Başkanı Osman Özgüven ve 21 meclis üyesinin yargılanmasına karar verilmiştir. Sanık avukatlarından Arif Ali Cangı, yargılamaya esas olan 4736 sayılı kamu kurum ve kuruluşlarının ürettikleri mal ve hizmet tarifeleri ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanunun Anayasaya aykırı olduğunu söylemiştir. Cangı davanın Anayasa Mahkemesine götürülmesi gerektiğini belirtirken; avukatın bu görüşlerine katılmayan mahkeme dosyayı Ankara Nöbetçi Asliye Ceza Mahkemesine göndererek, "kamu zararı doğup doğmadığının" bilirkişi tarafından incelenmesine karar vermiştir. Belediye Başkanı Özgüven ise basına yaptığı açıklamalarda:

> "Belediyeler hizmet üreten kurumlardır. Hizmet eden kurum kâr etmez. Kâr mı zarar mı ettiğine bakılmaz. Davaya konu olan 4736 sayılı kanun anayasaya aykırıdır. Ceza da alsak itirazımız olmayacak. Bunu boynumuzda madalya olarak taşıyacağız. Önümüzdeki dönemde halkımız bana yine görev verirse bu sefer 10 ton değil 20 ton suyu bedava vereceğiz" demektedir. (Gözlem Gazetesi, 26 Kasım 2008)

Uluslararası su hareketlerinin de ilgi odağı haline gelen Dikili örneğinin su kıtlığını aşma konusundaki yaklaşımının bu çalışmada odaklanılan piyasacı tezlere tamamen aykırı olduğu görülmektedir. Özellikle evsel su kullanımında daha az su tüketenin ödüllendirilmesi; daha fazla su tüketenin cezalandırılmasına endeksli bu yaklaşımın bölgedeki turistik tesislere yansıması elbette farklı olmaktadır. Zira, kapitalist işletmelerin sadece tasarruf amacıyla su tüketimlerini kısıtlamaları pek mümkün olmadığı için özellikle suyu yoğun kullanmak zorunda olan ticari işletmeler bu modelde genelde cezalandırılan tarafı temsil etmektedirler. Uluslararası muhalif hareketler Dikili Belediyesi'nin devlet tarafından dava edilmesi konusunda, bu örneğin neoliberal koşullarda suyun toplum çıkarları lehine kullanımının ne kadar zor olduğunu ortaya koyduğunu; buna karşın Dikili örneğinin Avrupa'da gerçek anlamda kamusal su hizmetlerine verilebilecek yegâne örnek olduğunu belirtmektedirler. (Reclaiming Public Water Discussion Paper, Ocak 2009, s. 14)

Suya ilişkin uluslararası politikalar, Türkiye'de etkisini özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren dış finansmana dayalı modelin tüm kanalizasyon yatırımlarının neredeyse yarısını kapsar hale gelmesiyle göstermiştir. Türkiye'ye su sektörü alanında başta Avrupa Yatırım Bankası olmak üzere Dünya Bankası ve Alman kredi kuruluşu KfW tarafından dış finansman sağlanmıştır. Çok uluslu şirketler olarak ise Suez, Thames ve Serco konsorsiyumu su yatırımlarında yer almışlardır.

Yatırımlar genellikle yap-işlet-devret modeli doğrultusunda sağlanmıştır. (Çınar, 2006, s. 239, 241)

Sürecin işleyişi açısından DSİ ve İller Bankası gibi merkezi yönetim kurumlarının başlangıçta sistem içindeki etkinliklerinin azaltılarak kentsel altyapı yatırımlarının büyük ölçüde yerelleştirilmesinin sağlandığı belirtilmektedir. Ancak, 2000'li yıllarda gerçekleştirilen reform girişimleri doğrultusunda merkezi yönetimin finansman politikalarının değiştirilmesine paralel olarak İller Bankası ve DSİ yeniden içme suyu ve kanalizasyon yatırımlarında önemli pay sahibi olmaya başlamıştır. Buna karşın, söz konusu merkezi yönetim örgütlerinin, artık, öz kaynaklarına dayalı kamu kredisi kullanma politikalarından uzaklaştırıldıkları ve bunun yerine dış finansman kullanarak kentsel içme suyu ve kanalizasyon yatırımlarını gerçekleştirmeye yöneldikleri görülmektedir (Çınar, 2006, s. 246). Yabancı sermayenin su alanına girişinin sağlanmasında devletin kademeli bir yol izlediği; önce hizmeti sunan kurumların kamu kredisi kullanmalarının önüne geçerek hizmetlerin yerele devredildiği; kamusal finansman açısından merkeze oranla daha kısıtlı imkânlara sahip olan yerel yönetimlerin ise kısa bir süre içinde yabancı fon sağlayıcılarla irtibata geçtiği anlaşılmaktadır. Bu taktik, bir yandan da merkezi yönetimin asıl niyetinin başlangıçta görülememesi ve yaşanan sürecin yorumlanmasında yerelleşmenin demokratikleşme gibi algılanmasına yol açmıştır.

Öte yandan yerelleşme, Türkiye'de Yeni Kamu Yönetimi anlayışının temel araçlarından biridir. Kamu Yönetimi'nin odaklandığı parametreler ise, örgütlerin başarıya odaklanmış, aktif, takdir haklarını kullanabilen kişilerce yönetilmesi, belirgin performans standartlarının yakalanması, yetki devrine gidilmesi, birimlerin ayrıştırılması ve yeniden düzenlenmesi, çıktı kontrolüne büyük vurgu yapılması, artan rekabet ortamına uyum sağlanması, sözleşmecilik yöntemlerinden en üst seviyede yararlanılması, müşteri odaklı, uyumlu hizmet anlayışı ve özel sektör tekniklerinden yararlanılarak etkinlik ve verimlilik arayışlarında optimum seviyelerin yakalanması olarak özetlenebilir. (Özer, 2002, s. 137)

Hizmetlerin yerelleşmesi ve finansmanın uluslararasılaşmasıyla ilgili olarak İlhan Avcı ise, "Elektrik Piyasası Kanunu"nun yürürlüğe girdiği Mart 2001 tarihine kadar 3096 sayılı Kanun kapsamındaki projeler hariç, içme-kullanma suyu temini, sulama, enerji, taşkın koruma ve drenaj gibi her türlü amaca yönelik su ile ilgili bütün projelerin ilk etüt aşamasından işletmeye kadar her kademede DSİ-Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğu kapsamında olduğunu belirtmektedir. 4 Ağustos 2002 tarihinde "Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği" ve 26 Haziran 2003 tarihinde "Su Kullanım Antlaşması Yönetmeliği"nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, 4628 sayılı Kanun gereğince DSİ ve EİEİ tarafından 2003 yılına kadar çeşitli kademelerde geliştirilmiş olan bütün hidroelektrik santral projelerinin DSİ'nin internet sayfasında yayınlanarak tüzel kişilerin başvurusuna açıldığı görülmektedir. Kamu tarafından geliştirilmiş bu projelerin devrinin dışında, tüzel kişiler tarafından da hidroelektrik santral projeleri geliştirilerek, yatırım talebi ile DSİ'ye önerilebilmektedir (Avcı, 2009, s. 45). Dolayısıyla, Tayfun Çınar'ın DSİ ve

İller Bankası'nın su yatırımlarındaki payının 2000'li yıllardan başlayarak arttığına dair tespitinin gerisinde, yazarın kendisince de altı çizilmiş olan metalaştırma öncesi kamulaştırma politikasının izleri fark edilmektedir. Benzer şekilde dış finansmana dayalı modellerin hem merkezi hem yerel yönetimlerce benimsenmesi, içme suyu ve kanalizasyon hizmetlerinden yararlanan kullanıcılara yönelik kentsel kamu hizmeti çerçevesinde sübvansiyona dayalı, ödeme gücüne göre belirlenmiş fiyat politikalarının yerine "kullanan öder" mantığının ikame edilmesine zemin hazırlamıştır. (Çınar, 2006, s. 246)

Yakın zamanda su özelleştirmeleri doğrultusunda yapılan bazı açıklamalar Türkiye'de suyun ticarileştirilmesinde model olarak Fransız modelinden İngiliz modeline doğru bir geçiş olacağı izlenimini vermektedir. Özellikle akarsuların özelleştirilmesi konusunda yapılan açıklamalar bu tespiti güçlendirmektedir. Bu tespiti doğrulayan diğer gelişmeler arasında su kalitesini takip edecek, su çerçeve direktifinin uygulanmasını izleyecek bir Çevre Ajansı'nın kurulması önerisi, İngiltere'deki Su Hizmetleri Ofisi (OFWAT) benzeri bir ekonomik düzenleyicinin suya yönelik yatırım kararlarını değerlendirmesi ve süreci hızlandıracak çeşitli altyapı çalışmaları sayılabilir. (Çınar, 2008, s. 51)

Türkiye'de mevcut suyla bağlantılı yapılarda yaşanan dönüşümde ülke sermayesinin uluslararası kapitalizme eklemlenme sürecinin de etkili olduğu görülmektedir. Örneğin 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği Antlaşması uyarınca, Türkiye, topluluk enerji politikalarına uyum göstermeyi taahhüt etmiş bulunmaktadır. Bu durumda, Türkiye'de yürürlükte bulunan enerji politikaları ve ilgili yasal mevzuat ile AB enerji mevzuatı arasındaki farkların giderilmesi zorunludur. AB, yeşil enerjiyi destekleyici politikaları belirlemiş ve benimsemiştir. Bu politikalar, ana hatları itibarıyla şu başlıklardan oluşmaktadır:

- Karbondioksit emisyonu yaratan yakıtlara ek veriler getirilmesi;
- Yenilenebilir kaynaklardan üretilen enerji için KDV indirimlerinin öngörülmesi;
- Yenilenebilir kaynaklardan üretilen enerjiye ekolojik vergi iadelerinin uygulanması. (Adıgüzel, 2002, s. 26)

Teşvik ve cezalandırma yaklaşımına dayalı olarak belirlenmiş olan yukarıdaki politikaların Türkiye'de vereceği sonuçların AB ülkelerinde vereceği sonuçlarla benzerlik taşımasının şartları, yenilenebilir enerji üretme maliyeti ile diğer türden enerji üretimlerinin maliyeti arasındaki fark tarafından belirlenecektir. Ancak yukarıdaki politikalara uyum gösterilmesine ilişkin olarak daha önemli bir boyut daha vardır ki o da teşvik politikalarının tamamen "yenilenebilir enerji üretimini" arttırmaya odaklanmış olmasıdır. Söz konusu kaynakların başında ise suya dayalı olarak üretilen hidroenerji gelmektedir.[20]

20 Akarsulardan elektrik üretiminde, yüksekten düşen ya da düşürülen suyun kinetik enerjisinden yararlanılır. Bu amaçla kurulan hidroelektrik santrallerini baraj tipi (depolamalı) ve nehir tipi

Dolayısıyla, AB'nin genişleme sürecini ve çevreci bir perspektiften bakıldığında geniş destek görecek olan Yeşil Enerji Politikalarını, söz konusu üretim alanında güç kazanmış Avrupa sermayesinin kendi yatırım portföyünü genişletme çabalarının bir parçası olarak okumak da mümkün görünmektedir. Diğer yandan, ilk anda çevreyi ve eko-sistemi korumaya odaklandığı düşünülebilecek bu politikaların nehirler üzerine büyük barajların inşasını da içermesi durumunda doğada geri dönüşsüz tahribatlara yol açacağı kesindir. Zira, baraj inşası gerektirmeyen nehir içi santraller çoğunlukla orta ve küçük ölçekli santrallerdir. Erdal Akpınar, bunların elektrik üretim kapasitelerinin baraj tipi santrallere göre düşük olduğunu hatırlatmakta ve dünyada sadece küçük hidrolik santrallerden üretilebilecek elektrik enerjisinin toplam hidroelektrik üretimi içerisindeki payının yüzde 10 civarında olduğunu belirtmektedir. Yazar baraj tipi santrallerin pek çok yönden tercih edildiğinin altını çizmekte ve baraj tipi santrallerin yüksek enerji üretim kapasiteleri, ulusal elektrik sisteminde frekans ayarlayıcı nitelikleri ve baraj sularının farklı alanlarda kullanımı gibi *–sermaye birikimi açısından–* üstün özelliklere sahip olmalarının bunun en temel nedeni olduğuna dikkat çekmektedir (Akpınar, 2005). Bu açılımdan hareketle AB'nin "Yeşil Enerji Politikaları" çerçevesinde önerilen hidroelektrik santrallerin –nehir içi santrallerin yukarıda belirtilen doğal sınırları dolayısıyla– çok büyük bir bölümünün baraj inşası içeren santraller olduğunu öngörmek yanlış olmayacaktır. Başka bir deyişle, söz konusu politikalar sera gazı salınımının azaltılması için önerilirken, hidrolojik çevrime barajlarla engel olmak suretiyle doğanın su gibi bir diğer bileşeni üzerinde yok edici bir etki yaratma potansiyeli barındırmaktadırlar.

E. Türkiye'de Tarımda ve Sanayide Su Kullanımı

Dünyada su hizmetlerinin metalaştırılması ile ilgili olarak 1970'li yıllardan itibaren başlayan tarihsel süreç gecikmeli de olsa Türkiye'de de yaşanmış, ülke yönetimleri, UN ve diğer uluslararası kuruluşların yapmakta oldukları çalışma ve organizasyonlara dahil olarak gelişmeleri yakından izlemeye almıştır. Bu bağlamda, hükûmetler 1990'lı yıllardan başlayarak, bir yandan uluslararası platformlardaki gelişmelere ayak uydurmak, bir yandan da AB'ye üyelik sürecinde ilgili "AB Su Çerçeve Direktifi" doğrultusunda gerekli hukuksal ve yönetsel düzenlemeleri yapmak gibi ikili bir görev üstlenmişlerdir (Avcı, 2006, s. 12). Bu süreçte, suya dayalı enerjinin ve suların özel sektöre pazarlanmasını da kapsayan bölgesel kalkınma planlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu tarz planların öncüllerinden olan GAP-Güneydoğu Anadolu Projesinin yanı sıra, DOKAP-Doğu Karadeniz Kalkınma Planı ve DAP-Doğu Anadolu Projesi söz konusu kalkınma planları arasında sayılabilir (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s.

(depolamasız) santraller olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Depolamalı santrallerde elektrik üretimi, akarsuyun akım özellikleriyle olduğu kadar barajın su tutma kapasitesi ile de yakından ilişkilidir. Buna karşın depolamasız santrallerdeki üretim, büyük ölçüde akarsuyun doğal akım özelliklerine bağlıdır.

62,64,65). Dünyada yaşanan temiz su kıtlığı sorunu karşısında, Türkiye sanayisinin giderek artan oranda uluslararası sermayeye eklemlendiği son yirmi yıllık süreçte endüstriyel birikim açısından suya duyulan ihtiyacın da artması endüstride su kullanımının analizini zorunlu hale getirmektedir. Öte yandan –farklı sektörlerin duyduğu talep dolayısıyla– sanayinin suya duyduğu ihtiyacın artması, aynı zamanda bir bölüşüm sorununu da gündeme getirmektedir. Temiz suyun sınırlı bir kaynak haline gelmesi, diğer geç kapitalistleşmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de su kullanım alanları arasında bir bölüşüm sorununa dönüşmektedir. Bununla ilgili en güçlü sinyaller, tarımsal sulamanın etkinliğinin arttırılması, tarımsal üretimde yeni sulama tekniklerinin kullanılması, sulamanın piyasa fiyatları üzerinden yapılmasına dair vurgulardan alınmaktadır. Aşağıdaki alt bölümlerde Türkiye'de tarımsal sulama konusu analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. Türkiye'de Tarımda Su Kullanımı

Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda tarımsal üretimin iklimsel yağışlara bağlı bir şekilde yapıldığı; Konya civarındaki 100 bin dekar kadar arazinin dışında sulanabilir arazinin bulunmadığı bilinmektedir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise sulanabilir arazi büyüklüğü 100 bin dekardan, münferit sulamalar da dahil edildiğinde 40 milyon dekara ulaşmıştır. DSİ'nin kuruluşundan beri içinde olan ve bir dönem genel müdür düzeyinde çalışmış olan 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, "hâlâ sulamayı bekleyen 40 milyon dekarımız var" diyerek tarımsal genişlemenin devam edeceğini vurgulamaktadır. (Demirel, 2005b, s. 59, 60)

1960-1969 diliminde dünyadaki "kalkınma" eğilimlerine paralel olarak Türkiye'de de bir yandan tarımsal hasılayı büyütme diğer yandan endüstriyel üretimi genişletme dinamiklerinin ilk kez belirgin biçimde etkili olduğu hatırlandığında, ortaya çıkan ikili ihtiyaç daha anlaşılabilir hale gelmektedir: ekilebilir tarım arazilerinin miktarını sulama yardımıyla arttırmak ve endüstriyel üretimin ihtiyaç duyduğu enerjiyi daha ucuz yollardan temin etmek. 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in ifadesiyle sulama:

> "Su, toprak, nebat ve insan arasındaki münasebettir. Sulama, mekanizma ve dinamizma diye ikiye ayrılabilir. Tesislerin planlanması, projelendirilmesi, inşası; suyun tarlanın başına eriştirilmesi mekanizmadır." (Demirel, 2005a, s. 63)

Aynı yıllarda nehir sularından yararlanma, ya da barajlar inşa etme hedefinin esas olarak iki amaca dayandırıldığı görülmektedir: Sulama yoluyla giderek daha fazla arazinin tarıma açılması ve köylere elektrik götürülmesi. Bu iki amacı, Süleyman Demirel'in 1950'li yılların sonu ve 1960'lı yılların başlarındaki söylemlerinden de izlemek mümkündür:

- 1970 yılında Finlandiya'nın enerji seviyesini yakalamalıyız;
- Suyu iyi kullanırsak hayat standardını yükseltiriz;
- Sulamayı teşvik edersek tarımda bereketi yakalarız;

- DSİ'nin ilk hedefi: Köylere temiz içme suyu;
- İçme suyundan mahrum Türk köylüsünün hazin hikâyeleri;
- Yokluğu, barajlar yaparak kırmak istedik. (2005a, s. 60-70)

1960'ların başlarına ait bu söylemlerde, günümüzde suyun metalaşması çerçevesinde savunulan havzalar arası su nakli gibi tezlerle, tarım ve sanayi üretimlerinin biri diğerine girdi üreten konumlarının yanı sıra tarımda yaratılan artığın sanayileşme üzerinden yaratılan sermaye birikimine nasıl dönüştürüldüğüne dair tespitlerin de yer aldığı görülmektedir:

> "Bugünün ekonomisinde artık su bağlı kılıcı bir faktör değildir. Suyu istediğiniz yere nakledebilirsiniz... Toprak var, su var, çalışkan ve bilgili insanlar var. Bütün mesele tabii şartların tanzimine geliyor. İşte büyük ve küçük barajlar ve sulama hamlemizin hareket noktası budur... İnkişaf eden memleketlerin bir ziraat memleketi olarak kalmasına ve öylece inkişaf etmesine olanak yoktur. Aynı zamanda sanayileşme de şarttır. Birçok ahvalde zirai gelirden istihsal olunan tasarrufların meydana getirdiği sermaye birikiminin sanayileşmeye geniş ölçüde hizmet ettiği doğrudur." (Demirel, 2005a, s. 97, 105)

Bu bağlamda, her ne kadar çalışmada tarım ve sanayideki su kullanımları ayrı başlıklar altında ele alınmak zorunda kalınmışsa da, her iki alt bölümde yer verilen olgu ve yönelimler sermaye birikim sürecinde farklı üretim alanlarının ne denli iç içe geçtiğini görünür kılmaktadır. Buna karşın su krizi gerçekliği karşısında tarım ve endüstride kullanılan su miktarları arasında karşılaştırmalar yapılmakta ve bu iki sektörde yakın gelecekte önemli gerilimlerin gündeme geleceği düşünülmektedir. Özellikle su kaynaklarının giderek azaldığı bölgelerde tarım ve sanayi üretiminin kapasitesi kadar kentsel yaşam kalitesi de etkilendiğinden, kullanımlar arasında suyun paylaşımı bir çatışma unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. (Tamer, 2007, s. 71)

Dünya ölçeğinde 1980'li yıllarda geç kapitalistleşen ülkelerin çoğunda yaşandığı gibi Türkiye'de de tarımsal politikalarda devletin bir önceki döneme ait "koruyucu ve düzenleyici" rolü değişmiş, tarım üretiminde piyasa şartlarının öne çıktığı bir politika izlenmiştir. İzlenen politikalar istihdamın sektörel yapısındaki değişimle birlikte değerlendirildiğinde, 1980 yılında toplam nüfusun yüzde 56.1'i kırda yaşarken, yüzde 43.9'unun kentlerde yaşadığı görülmektedir. Buna karşın 2008 yılına gelindiğinde, kır nüfusunun toplam nüfusa oranının yüzde 25'e gerilediği gözlenmektedir. Ürün fiyat desteği, girdi sübvansiyonları ve kredi kolaylığı gibi desteklemelerin önemli ölçüde daraltıldığı bu süreçte tarımsal ekonomi, sanayi ve hizmetler sektörlerinin dış rekabete açık hale getirilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. (Ulukan, 2009, s. 81 ve 89)

Kamunun yeniden yapılanması çerçevesinde Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 2005 yılında kapatılması hizmette bir yönetim boşluğunun oluşmasına yol açmıştır. Öte yandan su kaynaklarının yüzde 75'inin kullanıldığı tarımsal sulama hizmetlerinde içme ve kullanma suyundan çok daha cazip,

muazzam bir pazar bulunmaktadır. Bu durum, Dünya Bankası'nın 1993 yılında devletin sulama işletmeciliğinden vazgeçmesi, sulama hizmetlerinde katılımcılık esasına dayalı, kullananın işletme ve bakım masraflarını ödemesi koşulu gereği DSİ tarafından yapılmakta olan sulama faaliyetlerinin "Sulama Birlikleri"ne devri konusundaki ısrarlarını daha anlaşılır kılmaktadır. Kamuda en büyük bütçeye sahip DSİ'nin hizmetlerinin yüzde 60'ını oluşturan sulama yatırımlarının işletme hakkının devri yıl içinde yüzde 96'ya ulaşmıştır (Ulusoy, 2007, s. 192). Hükûmet tarafından "başarılı uygulama örneği" olarak gösterilen bu işletme hakkı devirleri için Dünya Bankası, 2006 tarihli "Irrigation and Water Resources With a Focus on Irrigation Prioritasition and Management" başlıklı raporunda "devirler çok aşırı, çok erken ve çok hızlı olmuştur" ifadesini kullanmaktadır. (USİAD, 2007, s. 113)

Türkiye'de sulama birliklerinin, uygulanan sistematik politikaların yönlendirmelerinin yanı sıra çiftçilerin ihtiyaçlarına paralel olarak da kuruldukları günden bu yana çeşitli değişimlere uğradıkları belirtilmektedir. Bunlardan bazıları, her sulama talebinde farklı bir ücret alınması, pompaj sulamalarında bitki cinsine bakılmaksızın saat başına ücret takibi gibi yöntemlerdir. Son yıllarda halkın sulama işletme ve bakım hizmetlerine katılımından elde edilen "olumlu sonuçlar", Dünya Bankası uzmanlarınca da büyük bir başarı olarak nitelendirilmekte ve Türkiye, örnek ülke olarak seçilmiş bulunmaktadır (Ulusoy, 2007, s. 216). Dünya Bankası'nın ve hükûmetlerin "başarı" olarak nitelendirdikleri bu gelişmelerin, özellikle ödeme güçlüğü içinde olan küçük çiftçilerin sürece alıştırılması ve olası tepkilerin önceden önlenmesine yardım ettiği düşünülebilir.

Tablo 2:
Sulama kanallarının farklı yapılar arasında adet ve oran olarak dağılımı

Kurum/Örgüt Adı	Adedi	Oran (%)	Alan(ha)	Oran (%)
Köy Tüzel Kişiliği	225	28,9	38.061	2,0
Belediye	143	18,3	58.348	3,1
Sulama Birliği	330	42,4	1.685.529	90,6
Kooperatif	77	9,9	77.999	4,2
Diğer	4	0,5	1.032	0,1
TOPLAM	779	100,0	1.860.969	100,0

Kaynak: Kudret Ulusoy, "Küresel Ticaretin Son Hedefi: Su Pazarı", s. 193, 2007.

2001 yılı sonu itibarıyla DSİ tarafından işletmeye açılmış sulama sahası net 2.3 milyon hektar olup, bu sahalarda yapılan değerlendirmeye göre sulama oranı yüzde 65 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılı fiyatları ile DSİ'ce işletilen ve devredilen sulamalarda çiftçi eline geçen birim fiyatlar dikkate alınarak örnekleme yoluyla yapılan çalışmalarda elde edilen Gayri Safi Millî Zırai Gelir /GSMZG artışı 1.654 milyar TL/hektar olup; toplam sulanan alanlardaki GSMZG artışı 2.8 katrilyon TL'dir. Bu değerler esas alınarak, teknik ve ekonomik olarak sulanabilir arazi potansiyeli olan 8.5 milyon hektar alanın tamamının 2030 yılına kadar sulanabilir

hale getirilmesiyle birlikte GSMZG artışının 12.146 katrilyon TL olması beklenmektedir. (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s. 19)

Türkiye'de 2002 yılı başı itibarıyla DSİ, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve halkın kendi imkânlarıyla inşa ederek sulamaya açtıkları araziler toplamı brüt 4.874.047 hektara ulaşmış olup, bu alan ekonomik olarak sulanabilir araziler toplamı olan 8.5 milyon hektarın yüzde 58'ine tekabül etmektedir. Bu bağlamda, yüzey ve yeraltı sularından sulanan toplam tarım alanlarının yüzde 89'u sulama birlikleri, sulama kooperatifleri ve diğer kuruluşlarca, yüzde 11'i ise DSİ tarafından işletilmektedir. (Turan, 2002, s. 17)

Endüstrileşme çabası içinde olan Türkiye'de, tarımın GSYİH içindeki payı düşmekte ise de Güneydoğu Anadolu'da durumun oldukça farklı olduğu belirtilmektedir. Bu bölgenin kalkındırılması için tarım ve tarıma dayalı endüstrinin en büyük itici güç olduğuna dair vurguların yanı sıra, zamanla, bölgenin kalkınmasına paralel olarak, hizmetler ve endüstri sektörlerinin gelişmesiyle de su ihtiyacının artacağına kesin gözle bakılmaktadır. (Ulusoy, 2007, s. 217)

Suyun tarım üretimi ile ilişkisi sadece sulamayla sınırlı olmayıp; su tarımı adı verilen ve suda yetişen canlıların esas olarak gıda maddesi biçiminde üretilmesinin de tarımsal birikime dair analizlere dahil edilmesi gerekmektedir. Süleyman Demirel su ürünlerinden en üst düzeyde yararlanılması gerektiğini vurgularken "suların da tarla gibi kullanılmak zorunda olduğunun" (2005b, s. 113) altını çizmesi bir yandan da DSİ'nin tarımdan sanayiye uzanan metalaştırma yelpazesinin ne denli geniş tutulduğunu göstermektedir.

TÜSİAD'ın "en fazla su tüketilen sektör" olarak nitelendirdiği tarım sektörü ve sulama konusundaki önerisi geleneksel sulama yöntemlerinin terk edilerek damlama veya yağmurlama gibi suyu daha tasarruflu kullanan basınçlı sistemlere geçilmesi şeklindedir. Örgüt, en basit sulama sistemi olan salma sulama yerine, toprak altı damla sulama sistemine geçilmesi durumunda yüzde 30 ila 40 oranında su tasarrufu sağlanabileceğine dikkat çekmekte ve DSİ tarafından işletmeye açılan basınçlı sulama şebekelerinin toplam içindeki oranının yüzde 18.3 olduğunu eklemektedir (TÜSİAD, 2008, s. 185). Su tasarrufu sağlayacak yeni teknolojilerin tarımda kullanılır hale gelmesinin, Türkiye'deki sermaye birikimi üzerinde dört boyutlu bir etki göstermesini beklemek mümkün görünmektedir. İlk olarak tarımda sağlanan su tasarrufu endüstrinin su ihtiyacını karşılamasına olanak sağlayacaktır. İkinci boyut, söz konusu teknolojilerin ileri ve geri bağlantılarıyla birlikte sanayide yeni meta üretim alanlarının ortaya çıkmasını gerektirecek olmasıdır. Üçüncü boyut, endüstriye girdi üreten tarım sektörlerinde sağlanacak verimlilik artışının hammadde fiyatlarını ucuzlatıcı etkisidir. Ve son boyut da, tarımın bütünüyle kapitalistleşerek tarımsal hasılanın büyümesidir.

KHGM, tarımda sulamanın, devamlılığı ve kararlılığı sağlayan, bunun yanında diğer tarımsal girdilerin etkinliğini arttıran ve birim alandan yüksek verim sağlayan tarımsal girdilerden biri olduğunu belirtmektedir:

> "Sulamadan beklenen yararı sağlayabilmek için temel koşul, bitkinin ihtiyaç duyduğu miktardaki suyun yağışlarla karşılanamayan bölümünün toprakta bitkinin kök bölgesine gereken zamanda ve gereken miktarda verilmesidir. Burada karşımıza optimum sulama kavramı çıkmaktadır. Optimum sulamada tamamen normal koşullar söz konusu olup; bitkiler, verim azalması olmayacak şekilde sulanmakta ve topraktaki nem miktarını tarla kapasitesine çıkaracak kadar sulama suyu uygulanmaktadır." (Akıncı, 2003)

Türkiye'de modern anlamda sulama projelerinin geliştirilmesi, 1950'li yılların başlarında DSİ ve Topraksu gibi kamu kurumlarının kurulması ile büyük bir hız kazanmıştır. Türkiye'de ekilebilir arazilerin sınırına ise 1970'lerde ulaşılmış; bu tarihten itibaren tarımsal üretimin arttırılması ancak ülke genelinde geliştirilen modern sulama projeleri ile mümkün olabilmiştir. Ülke topraklarının 28,5 milyon hektarlık kısmı sulanabilir arazilerden oluşmaktadır. Ekonomik olarak sulanabilir arazi miktarı ise 8,5 milyon hektardır. DSİ, KHGM-Köy Hizmetleri ve halk sulamalarıyla bu alanın ancak 4,9 milyon hektarlık kısmı sulamaya açılmıştır. (Ulusoy, 2007, s. 210)

Ancak bilindiği gibi Türkiye'nin birçok yerinde su kaynakları kısıtlıdır. Ayrıca sulama bilincinin gelişmesiyle sulama alanları süratle genişlemiş olup buna bağlı olarak su talebi de artmıştır. Bu talebi karşılamak için hemen hemen tüm cazibeli yerüstü kaynakları tesis yapılarak işletmeye alınmıştır. Ayrıca YAS çalışmaları büyük ivme kazanmıştır. Ancak bu süreçte kuraklık nedeniyle YÜS kaynakları ya çok azalmış ya da kurumuştur. YAS kaynakları da çok fazla sayıda derin kuyu açılması ve aşırı su kullanımı nedeniyle büyük ölçüde rezerv kaybına uğramıştır. Öyle ki çoğu yerlerde değil sulama suyu, içme suyu temini dahi tehlikeye düşmüştür.

Özetlemek gerekirse su talebi çok artmış buna karşılık su kaynakları da sınırlanmış, hatta çoğu su kaynağı kurumuş ya da azalmıştır. 1 ton şeker pancarının üretimi için Türkiye'de 100 ton, İsrail'de ise 7 ton su kullanılmaktadır. Bu değerler hemen hemen tüm bitkisel üretim için genelleştirilebilir. Yapılan tesislerde veya yeni projelerde sulanacak alana göre sulama suyu yeterliyse herhangi bir sorun yoktur. Sulama optimum suya göre planlanır. Ancak sulama suyu yetersiz ise aşağıdaki alternatiflerden biri seçilmek durumunda kalınmaktadır:

1. Alanın bir kısmında kuru tarım, bir kısmında optimum sulama yapmak;

2. Alanın tümünde sulu tarım yapmak ancak suyu kısmak (kısıntılı sulama yapmak);

3. Alanın bir kısmına yeterli su bir kısmına kısıtlı su vermek;

4. Optimum bitki desenini saptamak:
   - a Hangi bitkilerin seçileceği;
   - b Hangi bitkiye ne kadar su verileceği;
   - c Su gelir ilişkisi;
   - d Uygun sulama programı yapmak.

5. Sulama sistemlerinin geliştirilmesi, damla, mini spring, bublers adı verilen ve suyu doğrudan bitkinin köküne veren sulama sistemlerinden yararlanmak;

6. Toprağın su tutma kapasitesini artırıcı agronomik tedbirlerin alınması (yeşil gübre, hayvan gübresi gibi);

7. Topraktaki nemi muhafaza etmek ve sızma buharlaşma vb. kayıpları minimuma indirmek için kazayağı, kırlangıç kuyruğu, rotovatör, dipkazan gibi uygun toprak işleme âletlerini kullanmak, mümkün olduğu ölçüde pulluk kullanımından kaçınmak gereklidir. (Akıncı, 2003)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi sulama, çok ciddi bir teknik donanım ve mühendislik hizmetleri gerektirmektedir. Mevcut oluşum bu talepleri karşılayamadığından, 1993'ten bu yana yapılan devirlerle sulama sahaları dönüştürülmüştür (Ulusoy, 2007, s. 191). Sulama tarımı ile ilgili yapılan bazı saha araştırmaları ve teknik analizler, sulamada yeraltı suyunun kullanılması halinde ortaya çıkacak maliyetin yüzey suyunun kullanılma maliyetinin iki katından daha fazla olduğunu ve bu nedenle yeraltı sularının çiftçiler tarafından pek tercih edilmediğini göstermektedir. (Gürer, 2006, s. 100)

Diğer yandan Türkiye'nin su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine yönelik faaliyetler içersinde yer alan en büyük proje, Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Batman, Şırnak ve Kilis illerinden bazılarının tamamını bazılarının ise bir kısmını içine alan GAP projesidir (Turan, 2002, s. 18,19). GAP konusunda yapılan çalışmalarda, birim alandaki katma değerin sulamadan önce dekarda 60 ABD Doları iken; sulamadan sonra dekarda 181 ABD Doları olduğu belirtilmekte ve "sulama ile dekar başına üç kat artışın görüldüğü bu sonuç sulama amaçlı yapılan yatırımların ülke ekonomisine dönüş hızını ortaya koyma açısından önemli bir göstergedir" denmektedir (Kuzum, ve Boz, 1997, s. 42). Cumhuriyet döneminin en büyük yatırımlarından olan, entegre bir yapıya sahip ve suya dayalı bir kalkınma projesi olan GAP, 13 adet proje demetinden oluşmaktadır. GAP'ta yer alan projelerden 7'si Fırat ve 6'sı Dicle havzasında yer almaktadır (Turan, 2002, s. 18,19). 7500 MW kurulu güçle yılda 27 milyar kWh enerji üretimi ve sulamaya dayalı tarım alanlarının genişletilmesini amaçlayan proje kapsamında tarım, enerji, hizmetler ve çevre sektörlerine yönelik çeşitli DSİ çalışmaları halen devam etmektedir (Kuzum, ve Boz, 1997, s. 32). Söz konusu projeler kapsamında 22 baraj ile 19 hidroelektrik santralin yapılması; 1.7 milyon hektar arazinin sulanabilir duruma getirilmesi; içme-kullanma ve endüstri suyu temini projelerinden ise Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır kentlerinin su ihtiyaçlarının karşılanması planlanmıştır (Turan, 2002, s. 18, 19). Söz konusu proje ile ülke alanının yüzde 10'unu ve nüfusun yüzde 8'ini kapsayan bir alanda tarım, ulaşım, endüstri, iletişim, sağlık ve eğitimin gelişmesi amaçlanmaktadır. (Bulu ve Çokgör, 2002, s. 50)

Türkiye'nin son dönemde odaklandığı bir diğer kalkınma projesi de DOKAP-Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Planı'dır. Doğu Karadeniz'de bölgenin tarımsal arazileri toplam bölge alanının yüzde 28'ini kapsamaktadır. Sulu tarım yapılan alanların oranı ise sadece yüzde 8'dir. Halen Türkiye ortalamasının yüzde 66'sı kadar olan bölge ortalama geliri için 2020 yılında hedef yüzde 83 olarak belirlenmiştir. Bölge için yapılan kalkınma planlamasının dönem sonuna

gelindiğinde şu anda yüzde 21 olan tarım sektörünün bölgesel hasılaya katkısının yüzde 8.1'e indirilmesi amaçlanmaktadır. Dönem sonunda bölgesel hasılaya sanayi katkısının yüzde 24.3; hizmetler kesimi katkısının ise yüzde 67.6 olması beklenmektedir (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s. 64). Doğu Karadeniz bölgesi açısından aynı zamanda muazzam bir toplumsal dönüşüm anlamına gelecek olan bu yeni süreçte tarımın toplam bölgesel hasılaya yaptığı katkı yüzdesindeki azalma mutlak bir azalma biçiminde olmayabilir. Başka bir deyişle bölgenin toplam hasılasında çok büyük bir artış hedeflenmiş ve tarımsal büyümenin bu artışın altında kalacak bir performans göstereceği öngörülmüş olabilir. Gerçekten de, bölgede hizmetler kesimindeki genişlemenin ne denli yüksek öngörüldüğü gerçeği yapılacak barajlar ve HES'lerle birlikte göz önüne alındığında, asıl hedefin hidroenerji üretimi ve satışı olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, DOKAP projesi ile ilgili olarak öngörülebilecek bir diğer durum da yapılacak barajlarda biriken suların sulu tarımın genişletilmesinde kullanılabileceğidir. Ancak bu öngörü, 2020 olarak belirlenen planlama dönemi sonunda tarımsal hasılanın toplam içindeki payının yüzde 8'e düşürülmesi hedefinin yanı sıra bölgedeki iklim koşulları ile de çatışmaktadır.

DAP-Doğu Anadolu Projesi ise Türkiye'nin doğusundaki 16 ili kapsamaktadır. DAP ile amaçlananın bölgenin geri kalmışlığını bertaraf etmek ve bölgenin iç potansiyelini harekete geçirmek olduğu belirtilmektedir. DAP projesiyle toprak ve su kaynaklarının korunması, erozyonun önlenmesi, mer'a islahı ve hayvancılığın modernize edilmesinin hedeflendiği vurgulanmaktadır. Doğu Karadeniz kalkınma planına oranla DAP'ta tarımın daha öne çıktığı görülmektedir. Ancak, Doğu Anadolu bölgesi suları için yapılması planlanan baraj sayısı bölgede asıl hedefin hidroenerji üretimini arttırmak olduğunu göstermektedir. Bölgede 89'u tek başına Fırat nehri olmak üzere toplam 136 tane baraj inşa edileceği belirtilmektedir (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s. 64). Raporda "su kaynaklarını korumak" şeklinde ifade edilen hedefin, nehirler üzerine inşa edilecek barajlarla gerçekleştirileceği anlaşılmaktadır ki, böyle bir yönelimin orta ve uzun vadede nehir akışlarını tehlikeye sokarak kuraklık riskini arttıracak bir aşamaya evrilmesi kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Türkiye'de ekilebilir tarım arazilerini sulama yardımıyla büyütme ve tarımsal üretimde sermaye birikimini büyütme yönündeki bu çabalara karşın, Biswas uluslararası pazarda yaşanan bir "haksız rekabet" olgusuna dikkat çekmektedir. Dünyada içme ve kullanma suyunun yanı sıra endüstriyel suyun fiyatlandırılmasında da belli bir deneyim kazanıldığına işaret eden yazar, fiyatlandırma meselesinin politik bir konu olduğunu belirtmekte ve tarımsal sulamada birçok ülkede fiyatlama stratejisi bulunmadığını, Dünya Bankası'nın ise tarımsal suyun piyasa koşullarına göre fiyatlandırılmasını önerdiğini aktarmaktadır. Biswas, ayrıca, ABD, Japonya ve Batı Avrupa'da tarımsal su tüketiminin devlet politikalarıyla desteklenmekte olduğunu ve işletme, bakım masraflarının bile tahsil edilmediğini vurgulamaktadır. (Özocak ve Baş, 1997, s. 186)

2. Türkiye'de Sanayide Su Kullanımı ve Suyun Metalaşmasının Sermaye Birikimine Farklı Yansımaları

Türkiye'nin sanayi toplumuna geçişi 1950'li yıllara rastlamaktadır. Sanayileşme buna bağlı olarak hızlı kentleşme ve iş umuduyla göçen insanlar ve beraberinde başta su kaynaklarında kirlenme ve tükenme olmak üzere pek çok sorunu da beraberinde getirmiş ya da var olan bu süreçleri daha da hızlandırmıştır. (Gültay, 1992, s. 44)

Sanayide kullanılacak suyun, işlemin gereklerine bağlı olarak özel kimyasal nitelikler taşıması gerekmektedir. Sanayi üretiminde zaman zaman, bulunan su, ihtiyaç duyulan sudan farklı olmakta ve bu durumda oldukça pahalı olan kimyasal arıtım yöntemlerine gerek duyulmaktadır. Ayrıca, değişik sanayi kollarında değişik nitelikteki sular gerekebilir. Genelde ise, suyun, makine ve boruları çürütücü ve kireçlendirici özellikte olmaması gerekmektedir. (Ercan, Kanan, Metz, 1995, s. 205)

Sermaye birikimine bağlı olarak hızlanan kentleşme endüstrinin su kaynakları yakınında kümeleşmesini gerektirmiş ve işçi ailelerinin de endüstri bölgelerine yakınlaşmaları dolayısıyla su havzalarındaki altyapıdan yoksun evsel yerleşimlerin sayısını arttırmıştır. Gelinen noktayı İstanbul örneğinden hareketle analiz eden İlhan Avcı'nın aşağıdaki tespiti hem suyun metalaşma sürecinde öngörülen yapılanma ve yönetim farklılaşmasının nedenini hem de metalaşma sürecinin su kıtlığı üzerindeki olası etkilerini anlatması bakımından önemlidir:

> "Tarih boyunca bütün yerleşim ve uygarlıklar hep önemli su kaynaklarına yakın konumlarda kurulup, geliştirilmiş iken, İstanbul bu temel ilke ve öğeden uzak kalmıştır. Bunun içindir ki, yıllar sonra bu eksiğini tamamlamak üzere uzun bir yolculuğa çıkıp batıda Bulgar sınırındaki Mutlu (Rezve) deresine, doğudan ise Bolu sınırındaki Melen çayına kadar giderek ve çok büyük bedeller ödeyerek, 'kenti kaynağın yanına götürmek yerine', 'kaynağı kente getirmek' zorunda kalmıştır. Bu durumda, yüzeysel ve yeraltı suyu kaynağı ve kaynak yönetimi kavramı, yerini 'bölge su kaynakları ve entegre havza yönetimi'ne bırakmıştır. Burada artık tek bir havza ve tek bir il değil, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, kısaca tüm Trakya bölgesi ile Kocaeli, Sakarya, Düzce ve Bolu illerini de içine alan geniş bir bölgedeki yerleşim ve yönetim sistemleri sistemin bir parçası haline gelmiş bulunmaktadır. Hatta, bugün İSKİ'nin gündeminde olan ve çok yakında sınır oluşturan bir su kaynağı niteliğindeki Rezve deresi nedeniyle İstanbul için 'uluslararası havza ve su kaynakları yönetimi' kavramı gündeme gelecektir. Böyle olunca da iller arası, hatta uluslararası boyut kazanan böyle bir havzanın su kaynaklarının yönetilmesinin olanaksız hale geleceği açıkça görülmektedir." (Avcı, 2007, s. 16)

İlhan Avcı'nın, tarih boyunca bütün uygarlıkların su kaynaklarına yakın konumlarda kurulup geliştirildiğine dair tespiti doğru olmakla birlikte, günümüzde uygarlıkların yer değiştirerek suyun olduğu bölgelere taşınma olgusunun ancak kapitalistleşmemiş ve göçebe toplumsal yapılarda görülen bir durum olduğuna işaret etmekte yarar vardır. Uluslararası kurumların son dönemde sıkça vurguladıkları "entegre havza yönetimi" ve "havzalar arası su nakli" gibi yeni stratejiler de hem bütün kapitalist ülkeler için geçerlidir hem de endüstri ve tarım sermayele-

rinin su sorununu "yerinde" çözmeyi hedeflemektedir. Su havzalarının bir arada ele alınması ve aralarında geçişlerin sağlanması, bir yandan sermaye yatırımına gerek duyulan ve bu nedenle sermayenin içinde bulunduğu değersizleşme krizini ertelemesini kolaylaştıran; diğer yandan birikimin coğrafyası daraltılmayıp hatta tersine genişletilerek değer üretiminin devamına olanak sağlayan; üçüncü olarak da su havzalarına uluslararası ölçekte müdahalelerin önünü açan bir düzenlemedir. Söz konusu bu müdahalelerin farklı sektörler ve sermayeler arasında suya erişim yüzünden ortaya çıkabilecek gerilimleri bir bütün olarak sermaye sınıfı lehine hafifletmeyi amaçladığı düşünülebilir.

Sanayide su kullanımı ve birikim arasındaki ilişkiyi somutlayan pek çok ampirik veri bulunmasının yanı sıra bazı politik analizlerin de bu ilişkiyi referans olarak aldığı görülmektedir. Özellikle Türkiye'de mevcut su kaynaklarının önümüzdeki dönemde Ortadoğu açısından büyük önem arz edeceğine dair geliştirilen politik açılımlarda Irak ve Ortadoğu petrolleri üzerinde kontrol hakkı elde eden ABD için "petrolün bekçiliği susuz gerçekleştirilemez" (Baykan ve Yaşar 2008, s. 395) ifadesi kullanılmaktadır. Petrol üretimi açısından yapılan bu tespit sanayi, tarım ve hizmet üretimlerinin bütün alanları için de geçerlidir.

Süleyman Demirel'in 22 Ocak 1962 tarihli Zafer gazetesinde yayınlanan "Keban-I" başlıklı makalesinde, Keban projesinin çok cazip üç özelliği olduğunu belirttiği pasajlar, su kaynaklarının tarımsal ve endüstriyel birikim açısından ne kadar vazgeçilmez olduğunu gösterdiği ölçüde, devletlerin suyun bekçiliğini bu kadar önemsemesini de anlaşılır kılmaktadır:

> "Baraj sahasına yakın mahallerde, zengin maden yatakları vardır. Barajdan istihsal edilecek enerji ile bu madenleri işleyecek metalurji sanayi ile gübre, plastik, kimya gibi ağır sanayiler kurulabilir... Enerjinin bir kısmı mutlaka Fırat sularını, asırlardır buna hasret olan topraklara ve insanlara, Şanlı Urfa'ya, Harran'a götürmek için kullanılmalıdır... Her iki maksat için de, yani gerek baraj ve ağır sanayi kurulması, gerekse sulama yapılması için dış yardımlardan ve yabancı sermayeden geniş nisbette faydalanabiliriz... Garp memleketlerinde bir kısım iktisatçılar 'kalkınmamış memleket yoktur, ancak kaynaklarını geliştirmemiş memleketler vardır' diyorlar: Kaynakları geliştirme, kalkınmanın en temel şartıdır." (Demirel 2005a, s. 138, 139)

TÜSİAD da, benzer şekilde, gelişen ve değişen dünyada insanların temel ihtiyaçlarının büyük bir kısmının sanayinin ürettiği mal ve hizmetlerle sağlandığına dikkat çekmekte ve sanayinin bir yandan doğal kaynakları kullanarak ürün verirken, diğer yandan da çevre kirliliğine neden olduğu tespitini yapmaktadır. Örgüt, Türkiye'de bulunan sanayi firmalarının büyük bir kısmının; büyük şehirlerin içinde veya çevresinde; limanlara yakın yerlerde ve alıcı ortam olarak kullanılan deniz kıyılarında, akarsuların ve göllerin kenarlarında faaliyet gösterdiğini belirtmektedir. TÜİK'in "İmalât Sanayi Atık Envanteri" araştırmasına göre imalât sanayi işyerlerinden 2004 yılı itibarı ile toplam 372.4 milyon metre küp atık su deşarj edilmiş, bunun 60.5 milyon metre küplük (%16) kısmı arıtılmış; kalan 311.9 milyon metre küp ise arıtılmadan alıcı ortama verilmiştir (TÜSİAD, Su Raporu, 2008, s. 100). 1994-2004 aralığını kapsayan on yıllık sürede ise atık su arıtma tesisi ile hizmet edilen nüfusun toplam

nüfusa oranı yüzde 10'dan yüzde 36'ya çıkmış olmasına rağmen halen hedeflenen düzeye ulaşılamamıştır. Ayrıca, fabrika ve imalâthane atık sularının yarıdan fazlası arıtılmadan başta denizler olmak üzere (%82), akarsu ortamlarına (%8) ve şehir kanalizasyon sistemlerine (%6) doğrudan verilmektedir. İmalât atık suyuna arıtma uygulamayan sektörlerin başında yüzde 78 ile metal ana sanayi gelmektedir (TMMOB Şehir Plancıları Odası Su Komisyonu, 2007, s. 52). Benzer şekilde Beyza Üstün de, lagün havzalarının, yerleşim için aranan bütün niteliklere sahip olmaları nedeniyle genişleyen endüstri ve beraberinde getirdiği nüfus artışının olumsuz etkileri ile karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Yazar, giderek artan kirlilik yükünün lagünlerde su kalitesi ve sucul yaşam için önemli tehdit oluşturduğunu vurgulamaktadır. (Üstün, 2009a)

Sanayi üretiminin su kaynakları üzerindeki doğrudan (üretim) ve dolaylı (işgücünün barınması/evsel) etkilerini gösteren pek çok örnek vardır. Örneğin İstanbul'un Hadımköy semtinde su havzasını kirleten nedenleri tespit amacıyla yürütülen bir araştırmanın sonucunda, bölgede 1996 yılında sadece 1 adet olan sanayi fabrikası sayısının 2004 yılında 400'ü aştığı ve çok hızlı bir sanayileşmenin yaşandığı görülmektedir. Tesislerini bölgeye taşıyan endüstri işletmelerinin gelirken kendi işçilerini de getirmesi sonucunda hem bölgedeki işsizlikte bir azalma olmamış, hem de Hadımköy'de mevcut altyapı, taşıma işgücü dolayısıyla artan nüfus ve sanayileşmeyi kaldıramayıp çökmüştür. Bölgede yaşanan hızlı endüstrileşme ev ve sanayi tesislerinin yasadışı ve plana aykırı olarak inşa edilmesine yol açmıştır. (Ağcıoğlu, 2004, s. 20)

TÜSİAD'ın sanayi tarafından yaratılan su kirliliği sorunu karşısında geliştirdiği önerme ise sanayileşmenin kontrollü bir şekilde Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) ve Küçük Sanayi Siteleri (KSS) içinde gelişiminin sağlanmasıdır (TÜSİAD, Su Raporu, 2008, s. 100). İzmir kentinde özellikle körfezdeki yoğun kirlenme karşısında da benzer önerilerin geliştirildiği görülmektedir. Nilgül Gültay, İzmir kenti içinde özellikle mesken bölgelerinde dağınık halde bulunan çeşitli işletmelerin oluşturdukları çevre kirliliğinin önlenememesi, kontrol ve denetiminin yapılamaması, imar planının uygulanmasına imkân vermemeleri ve kent gelişmesine olanak tanımamaları nedeniyle bu işletmelerin belli bölgelerde odaklaşmalarının teşvik edildiğini belirtmektedir. Yazar, böylece, başta Atatürk Organize Sanayi Bölgesi ve Menemen Organize Sanayi Bölgesi olmak üzere Metal İşleri, Ağaç İşleri, Çelik İşleri ve Küçük Sanayi Siteleri oluşturulduğunu aktarmaktadır. (1992, s. 42,43)

Sanayinin su kaynakları üzerinde kullanım hakkı elde etmesi amacıyla yürürlüğe konmuş bir diğer düzenleme ise "su izinleri" adıyla bilinmektedir. Buna göre, Millî Emlak Genel Müdürlüğü, ilgili defterdarlıklar ve mal müdürlükleri kendilerine başvuruda bulunan müteşebbislere su kaynağının kullanımına dayanan işletmeleri açma izni vermektedir. Diğer yandan, izin başvuru merci olarak sayılan kurumların diğer ilgili kurum ve kuruluşların da görüşlerini aldıktan sonra izin onayı çıkarmaları gerektiği halde, uygulamada bir dizi uyuşmazlık ve yasal engelin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu engellerin büyük bölümünün ise fark-

lı kurumlar için yapılmış görev tanımlamalarının birbiriyle çatışıyor olmasından kaynaklandığı görülmektedir (Turan, 2001, s. 139). Bu bağlamda, örneğin, Çevre Bakanlığı'nın görevi su kaynaklarını "korumak ve geliştirmek" olarak belirlendiği için Bakanlık genelde su kaynaklarının işletilmesine karşı çıkarken, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın "kalkınma için sanayi ve ticaretin geliştirilmesi" ile, ya da DSİ'nin "suyun kalkınma önceliklerine göre kullanılmasıyla" görevlendirilmesi dolayısıyla bu kurumlar da su izinlerinin gecikmeksizin verilmesinden yana tavır almaktadır. Bu uyuşmazlıklara bağlı olarak açılmış bulunan davalar hakkında DSİ, Çevre Bakanlığı ile hiçbir sorununun olmadığını ve tek hedeflerinin koordinasyon içinde çalışmak ve herkesin kendi görevini yapması olduğunu belirtmektedir. (Çakmak, 2001, s. 147)

Su Kanunu Tasarısı Taslağı'nın 8:5. maddesinde detaylandırılan su kaynaklarının kullanım bedellerine ilişkin hükme göre, yasanın yürürlüğe konmasıyla birlikte "içme, kullanma, sulama, endüstri, ticaret, turizm, taşıma, ulaşım, balıkçılık, avcılık vesaire amaçla tahsis edilen suların kullanımında, su bedelinin suyu kullanan kamu kuruluşuna, kamu kuruluşlarından da tarımsal sulamalar üzerinden çiftçilere ve diğer kullanımlarda abonelere yansıtılacağı" belirtilmektedir (Özbay, 2001, s. 43). Önceki su dağıtım sisteminde de gerek tarım, gerek endüstri gerekse evsel kullanım için belli bedellerin ödenmesi söz konusu olduğundan, burada "bedellendirme" olarak ifade edilen kavramla farklı bir uygulamanın kastedildiği dikkat çekmektedir. Bu farkın ise, suyun değerinin piyasada belirlenmesinden, yani suyun metalaşmasından kaynaklanacağını öngörmek mümkün görünmektedir.

Türkiye'nin güçlü sermaye gruplarını ve yapılarını temsil eden TÜSİAD'ın su sorunuyla ilgili tespitleri, örgütün özellikle 2008 yılında konuyla ilgili olarak yayınladığı raporlar içersinde detaylandırılmaktadır. Söz konusu raporlarda gelişmekte olan ülkelerde gözlenen suyla bağlantılı sorunlar sayılmaktadır. Bu sorunlar arasında su kaynaklarının yönetiminde etkinliğin gözetilmemesi, ortaya çıkan negatif dışsallıklar, karşılaşılan sorunlara kısa sürede çözüm üretme kapasitesinin olmayışı, su ve atık su hizmetlerinin kamu tarafından desteklenmesi sonucunda maliyeti yansıtmayan düşük fiyat sistemlerinden kaynaklanan su israfları, hizmetin getirisinin maliyetlerin altında kalması ve aşırı istihdamın öne çıktığı görülmektedir. Raporlarda ileri sürülen tezlerden bir diğeri ise, su fiyatlarındaki artışın serbest piyasa ve rekabet koşullarında tersine çevrilebilecek bir süreç olduğu ya da en azından anormal fiyat artışlarının rekabet yardımıyla durdurulabileceği şeklindedir (Kilim ve Şener, 2009, s. 79). Uluslararası sular sorununa, özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki zengin sınırötesi sulara bu raporda hiç değinmeyen TÜSİAD'ın yukarıdaki tespitinde önemli bir unsurun tamamen göz ardı edildiği dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın diğer bölümlerinde de aktarıldığı gibi, doğanın toprak ve su gibi bileşenlerinin metalaştırılmasının sonuçları, diğer bütün meta üretimlerinden önemli bir farkla ayrılmaktadır. Emek-gücü, üretim araçları ve üretim nesnelerinin bileşimi sonucunda üretilen metaların çok büyük bir bölümünde metaların değerleri ve değişim değerleri, verimlilik ve rekabet artışına

bağlı olarak zaman içersinde düşüş göstermektedir. Bunun temel nedenlerinden biri, bu ürünlerin üretimi için ortalama olarak gerekli toplumsal emek zamanının rekabet koşullarında giderek kısalmasıdır. Ve bu üretimlerin artarak devamını engelleyecek koşulların söz konusu olmadığı durumlarda, metaların arzı metalara duyulan talepten ya da toplumsal ihtiyaçlardan daha fazla olduğu için metaların değişim değerleri (fiyatları) azalmaktadır. Fakat suyu, bu üretimlerden ayırt eden en önemli özellik temiz suyun doğada sınırlı bir miktarda bulunmasıdır. Bu, suyun metalaştığı koşullarda tıpkı diğer metalar gibi suyun da aşırı üretime konu olacağı; temiz su kaynaklarının kısa süre içinde sonuna kadar tüketileceği, suyun kendi doğal çevrimini tamamlayıp kendini yeniden üretemez hale geleceği ve kirli ya da tuzlu suların sermaye ve emek ikamesiyle arıtılarak kullanımı kaçınılmaz hale geleceği için, su fiyatlarında sürekli yükselişlerin kaçınılmaz olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca, TÜSİAD'ın 2008 raporunda, Türkiye'nin uluslararası suları konusuna başlık olarak yer verse bile Fırat ve Dicle gibi en popüler tartışmaya hiç değinmemiş olması da oldukça dikkat çekici bir durumdur. Türkiye'nin AB'ye üyeliğini, ülke sermayesinin uluslararası kapitalizme eklemlenmesini her yerde hararetle savunan örgütün bu konuda da AB'ninkine paralel bir duruş benimseyerek aşağı havza ülkelerinin çıkarlarını savunacağı düşünülebilir kuşkusuz. Ancak, böyle bir duruş Türkiye'de, büyük baraj inşaatlarına talip ve sulama teknolojilerini üretme kapasitesine sahip olan TÜSİAD'ın temsil ettiği sermaye gruplarının çıkarlarıyla örtüşmeyecektir. Öte yandan, örgütün kendi üyelerinin çıkarlarına açık olarak odaklanması da AB konusundaki pozisyonu ile çatışmalı bir görünüm arz edecektir. Aslında TÜSİAD'ın AB yanlısı tavrı da uluslararası nehirler konusundaki duruşu da örgütün kendi içindeki sınıfsal mantığı açısından tutarlı olmasına karşın, bu iki tavır tek tek alındığında çelişik bir görünüm arz etmektedir. Muhtemelen bu nedenle, TÜSİAD uluslararası sular hakkında açıkça düşüncesini söylemek yerine konuya hiç değinmemeyi tercih etmiştir.

Diğer yandan sermaye birikimiyle ilgili olarak, devletin çeşitli kurumları tarafından sürdürülen çalışmalar, önümüzdeki süreçte su kaynaklarının sonuna kadar kullanılacağına dair çok önemli ipuçları barındırmaktadır. Aynı çalışmalarda sanayide su kullanımıyla ilişkili olarak şöyle tespit ve hesaplamalara rastlanmaktadır:

> "Ülkemizde 1 metreküp sanayi suyunun satış fiyatı ortalama 1 ABD Doları kabul edilerek 2030 yılında tüketileceği tahmin edilen 13.2 milyar metreküp suyun toplam satış bedeli 2001 yılı fiyatlarıyla 18.480 katrilyon TL olmaktadır. Endüstri suyunun satış bedelinin yüzde 50'si GSMH olarak kabul edilerek toplam GSMH değeri 9.240 katrilyon olmaktadır. Böylece ülkemizin su potansiyeli olan 110 milyar metreküp suyun tamamının 2030 yılında develope edileceği varsayılarak 2001 fiyatlarıyla toplam 34.475 katrilyon TL GSMH elde edilmesi beklenmektedir." (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s. 20)

Türkiye'de sanayinin su ile kurduğu ilişkiyi en iyi resmeden verilerden biri de kıyı kentlerinde oluşan deniz kirliliğidir. İzmir'de kurulu sanayi fabrikalarının

büyük bir çoğunluğu Bornova ovasının uygun arazi koşulları, su kaynakları ve ulaşım olanaklarının kolay olması dolayısıyla körfezin iç bölgesinde yoğunlaşmış; 1990'ların başından itibaren de Nemrut Körfezi, Aliağa Körfezi, Menemen, Işıkkent, Kemalpaşa, Gaziemir, Turgutlu ve Büyük Çiğli bölgelerine doğru genişlemeye başlamıştır (Gültay, 1992, s. 41). Ayrıca Türkiye'nin birçok kentinde sanayinin yeraltı suyu beslenme alanları üzerinde plansız bir şekilde gelişmesi ile birlikte sanayi atık sularının da yeraltına süzülerek yeraltı suyuna karışması, ağır metal kirlenmesine yol açmaktadır (Meclis Araştırma Komisyonu, 2001, s. 35). Diğer yandan bu durum, sanayinin üretimde kullandığı temiz su miktarından çok daha büyük miktarlarda iyi kalitede suyu (yeraltı suları) kullanılamaz hale getirdiği anlamına gelmekte ve sanayide su kullanımına ilişkin bütün istatistiki verileri de geçersizleştirmektedir.

Su havzalarında faaliyet gösteren sanayi işletmeleri de sermaye birikiminin su kaynakları üzerindeki etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin İstanbul'da nüfus artışı yüzde 5.3 iken, su havzalarında yıllık yüzde 20 civarında bir artış gözlemlenmektedir. Bunun dışında, su havzalarının içinde, yasak olmasına rağmen, 650'yi aşkın endüstri kuruluşu faaliyet göstermektedir. Yalnızca Elmalı havzasında 263 hektarlık bir OSB-Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. Özellikle endüstri tesisleri ve çevresinde kümeleşen, altyapıdan yoksun konutlardan gelen atık sular Elmalı havzasını kullanılamaz hale getirmiştir (Ertürk, 1995, s. 91). Kenti ülkenin diğer bölgelerine bağlayan ve üretilen metaların, dolayısıyla değerlerin iletilmesini sağlayan kara yolları şebekesi de su havzalarına kendi doğal çevrimi ile suyu üretemeyeceği kadar zarar vermiş, halen de vermeye devam etmektedir. Bazı yazarlar E-6 gibi devasa karayolları şebekelerinin su havzalarının içinden geçirildiğine işaret etmektedir. (Ertürk, 1995, s. 91)

Gediz havzasında yapılan bir araştırma, havzada kentsel nüfus yılda yüzde 2 artarken, kırsal nüfusun binde 7 oranında azalmakta olduğunu, bölgenin hızlı bir endüstrileşme ve buna bağlı kentleşme sürecine sahne olduğunu ortaya koymaktadır. Arazi kullanımının da benzer bir eğilim içinde olduğunu gösteren bu çalışmada, kentsel alanların yılda yüzde 2 büyüdüğü ama endüstriyel alanların yüzde 10 mertebesinde bir artışla çok daha hızlı büyüdüğü belirtilmektedir. Arazi kullanımındaki yüzdesel dağılımın, içme suyu talebine de birebir yansıdığı dikkat çekmektedir. İçme suyuna olan talepteki yıllık artış yüzde 2 civarında seyrederken, endüstrinin suya olan talebindeki artış yüzde 10 mertebesindedir. (Harmancıoğlu, 2008, s. 50, 51)

Benzer şekilde Çorlu'da da son yıllarda hızlı ve çarpık sanayileşme nedeniyle yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının önemli ölçüde zarar gördüğü, bu gelişmelerin sonucunda, Çorlu'nun susuz bir kent olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. Çorlu'daki bir diğer tehlikenin ise sanayi tesislerinin yeraltı sularını üretimde kullanması ve atık suların arıtma işlemi uygulanmadan nehirlere ve suyu biten kuyulara basılması sonucunda kirli suların yeraltı sularına karışmasına bağlı olarak su kaynaklarının aşırı ölçüde kirlenmesi olduğu vurgulanmaktadır. (Tamer, 2007, s. 81)

Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri-OSB kapsamında kurulmuş ve hükmü şahsiyet kazanmış 216 adet OSB mevcuttur. Bunlardan 59 adedi tamamlanıp faaliyete geçmiş olup, doluluk oranı yaklaşık olarak yüzde 67 civarındadır. Bu 59 OSB içerisinde arıtma tesisi işletmeye alınmış olanlar 19, belediye arıtma tesisine deşarj edenler 9, arıtma tesisi proje artı inşaat aşamasında olanlar ise 18 tanedir (Aslan, 2006, s. 92). Küçük ise, Türkiye nüfusunun yüzde 58'inin kanalizasyon şebekesinden yoksun olduğunu, arıtma hizmetinden yararlanabilen nüfusun ise yalnızca toplam belediye nüfusunun yüzde 10'una tekabül ettiğini belirtmektedir (Küçük, 2006, s. 95). Gerçekten de, Türkiye dahilindeki 3225 belediyeden sadece 223'ünde içme suyu arıtma tesisi, 112 belediyede ise atık su arıtma tesisi bulunmaktadır. Atık suyun yüzde 55'i endüstri tesislerinden kaynaklanmaktadır (Gökçe, 2009, s. 96). DİE'nin 1995 yılında yürüttüğü bir anket çalışmasında ise anket kapsamındaki 2548 işyerinin sadece 502'sinde arıtma tesisi olduğu belirlenmiştir. Bu tesislerin 465'i kuruluşun kendisine ait iken, 37 kuruluş, arıtma tesisini ortaklaşa kullanmaktadır. Devlet sektöründeki arıtma tesisi yüzdesi 20,14; özel sektörde ise 19,61 civarındadır.(USİAD, 2007, s. 74)

Sularda kirlenme konusunda Bakanlık tarafından en sık dile getirilen sorunların başında finansman yetersizliği gelmektedir. Bu temel problemin yanı sıra, arıtma için seçilen teknolojilerin yanlışlığı, geleceğe dönük belli projelerin dikkate alınmaması, tasarım kriterlerinin yetersizliği, "kirleten öder" prensibinin mevzuatta henüz tam olarak karşılığını bulamamış olması ve su, atık su fiyatlarının gerçekçi usuller üzerinden yapılmaması da sorunlar arasında sayılmaktadır (Aslan, 2006, s. 92). Bakanlığın öncelikli hedefleri arasında:

- Ekonomik enstrümanların, gerekli finansman kaynaklarının oluşturulması ve kullanıma sokulması;
- Temiz üretim teknolojilerinin kullanılması;
- Etkin yaptırımın devreye sokulması;
- Kamu-özel sektör işbirliği modellerinin geliştirilmesi;
- AB ve diğer ülkelerin deneyimlerinden yararlanılarak, arıtılan atık suyun sulama ve diğer amaçlarla geri kazanımı;
- Etkin bir denetimin sağlanması;
- İzleme ve yaptırım sisteminin uygulanması, gelmektedir. (Aslan, 2006, s. 93)

Bu bölümün başında aktarılan "suyun farklı sektörler arasında paylaşımı" konusunda Dünya Bankası tarafından altı çizilen kaygı ve önermelerin Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği tarafından da paylaşıldığı anlaşılmaktadır. USİAD'a göre de sulama suyunda uygulanacak etkinleştirme yöntemleriyle sağlanacak tasarruf, diğer sektörlere ve ülke ekonomisine önemli katkılar sunacaktır. Suyun metalaşması bağlamında USİAD'ın ayrıca vurguladığı hususların başında:

- Su dağıtımı üzerindeki kontrolün ve mülkiyetin devlette kalması;
- Su kaynaklarının geliştirilmesi için uygun finansman yöntemlerinin bulunması;

- Sınır aşan sularda Türkiye'nin ulusal çıkarlarının gözetileceği politikaların izlenmesi;
- Su hizmetlerinin satışından sağlanacak gelirlerin amacına uygun kullanılması ve;
- Su kaynaklarının geliştirilmesi işlerinde faaliyet gösteren firmalara kredilerin uygun koşullarla sağlanmasının geldiği görülmektedir. (2007, s. 121, 147)

Kurumun yukarıda özetlenen önermelerinde, özellikle, devletçi geleneğin ve ulusal sermayedarların korunması kaygılarının öne çıktığı dikkat çekmektedir. USİAD'ın yukarıda görüşleri aktarılan TÜSİAD'a oranla kaygılarını daha açık bir şekilde ortaya koyduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, suyun metalaşmasının hem farklı tekil sermayeler hem de yabancı ve ulusal sermayeler arasında yeni gerilimler yaratacağını öngörmek mümkün görünmektedir. Temiz suyun kıtlaşması bir veri olarak alındığında, önümüzdeki süreçte su zengini veya suya yeterli oranda sahip durumda olan bütün ülkelerin sermayelerinin suyu diğerleriyle paylaşmamak adına ulusal çıkarlara odaklanacağı düşünülebilir.

İleride ortaya çıkabilecek olası gerilimlerle ilgili olarak DSİ, Fransa'daki mevzuatın incelenmesi esnasında odaklandığı iki soruyu örnek vermektedir:

1. Ülke suların kirliliği ile nasıl mücadele ediyor? "Kirleten öder" ilkesini en geniş detaylandıran ve uygulayan ülke Fransa olduğu için bu sorunun yanıtının DSİ için önem taşıdığı belirtilmektedir.
2. Suyun nasıl ticari bir meta haline getirildiği? Bu soru da DSİ için özel bir önem arz etmektedir. Kurum bunun nedenini ise şöyle açıklamaktadır:

> "Dünyanın her yerinde su ticari bir meta haline gelmiştir. Yarın AB'ye üyelik gündeme geldiğinde Türkiyeli çiftçi ve sanayiciler suyu bedelsiz bir girdi olarak kullandıkları için AB'li sanayiciler karşısında rekabet üstünlüğü elde etmiş olacaktır. Arkasından AB 'suyun neden bir bedeli yok?' diye hükûmete soracaktır." (Özbay, 2001, s. 40)

Suyun bedelsiz temin edilmesinin Türkiyeli çiftçi ve sanayiciler lehine bir rekabet üstünlüğüne yol açacağı yönündeki tespit doğru olmakla birlikte, burada ortaya çıkacak üstünlük Türkiyeli üreticilerin ürettiği metaların daha fazla değer taşıyor olmasından değil, tersine daha düşük değer taşıdıkları ve bu nedenle piyasa fiyatları daha düşük olacağı için pazar paylarını büyütme ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Bölüm I'deki analizlerde de belirtildiği gibi her bireysel kapitalist, metalarının dolaşımda paraya dönüşmesi sonucunda ortak değer havuzundan (piyasa) üretim için yatırdığı sermayenin kesrine oranlı bir kısım çekeceği için suyu bedava girdi olarak kullanan kapitalistlerin değer havuzundan çekeceği miktar da aslında daha yüksek değil daha düşük olacaktır. Bu nedenle Türkiye'de üretilen metaların değerleri ve değişim değerleri su bedelini içermediği için daha düşük olacak, dolayısıyla toplam sermaye birikimi de görece daha düşük düzeyde kalacaktır. Ancak, Türkiye'de üretilen metalar, bu koşullarda dünya pazarlarına girdiğinde –suyun bu metaların üretimine bedava bir girdi olarak dahil edilmiş olması bir tür süb-

vansiyon etkisi yaratacağı için– AB'de üretilen metalar karşısında fiyat ve rekabet üstünlüğü elde edecek ve Türkiye'de üretilen metaların pazar payı büyüyecektir. Öte yandan, Türkiye'de üretilen metaların Avrupa ölçeğindeki pazar payının büyümesinin daha önemli bir başka koşulu daha vardır ki, o da bu metaların değişim değerlerinin daha düşük olmasının emek-gücünün üretkenliğindeki artışlardan da kaynaklanmış olmasıdır. Üretim kapasitesinde büyüme anlamına gelen emek üretkenliği artışlarının söz konusu olmadığı bir durumda meta fiyatları ne kadar düşük olursa olsun, metaların pazar payının büyütülmesinin olanağı yoktur. Dolayısıyla Türkiyeli sermaye gruplarının Avrupalı şirketler karşısında rekabet üstünlüğü elde etmesi, tek başına suyu bedava bir girdi olarak kullanmakla değil, bunun yanı sıra emek-gücünün üretkenliğinin de Avrupa'daki benzer metaların üretimindeki üretkenlik derecelerine ulaşmış olmasıyla mümkündür.

Diğer yandan, endüstriyel üretimin artması ile birlikte endüstriyel atıkların yol açtığı su kirliliği de fazlalaşmaktadır. Pamukçu, sadece Türkiye'de yılda 930 milyon metreküp endüstriyel su atığı üretildiğini ve bu suların hemen hepsinin hiçbir işleme tabi tutulmaksızın doğaya salıverildiğini belirtmektedir. Yazar, ayrıca, nokta çıkışlı, yani kaynağı belirli kirlenmeyi önlemenin hem oldukça kolay hem de kazançlı olduğunun altını çizmektedir (Pamukçu, 2000, s. 190). Buradaki kazanç, ancak kirlilik önlemenin de bir piyasası olmasına, dolayısıyla kirlilik önleme faaliyetinin kendisinin de metalaşmasına bağlıdır. Başka bir deyişle, kirletmenin serbest olduğu ve cezai yaptırımlarla yasaklanmadığı bir toplumda kirliliği önlemek tekil kapitalistlerin maliyet fiyatını arttıracak ve bu harcama, söz konusu kapitalist tarafından üretilen metanın değer oluşumuna dahil olmayacağı için sermaye birikimini yavaşlatıcı bir etki yapacaktır.

Türkiye sanayisinin su ile kurduğu ilişkide yaygın olarak görülen bir diğer pratik ise yeraltı suyu kullanımının oldukça yaygın olması ve açılan kuyuların çok büyük bir kısmının denetimsiz ve izinsiz oluşudur. İstanbul'da yılda ortalama bin beş yüz-iki bin kuyu açıldığı ve toplam kuyu sayısının yirmi bini aştığı tahmin edilmektedir (Ercan, 1993'ten aktaran Babadağlı, 1995, s. 155). Diğer yandan yıllık ortalamanın bu denli yüksek olmasına karşın açılmış kuyu sayısının görece sınırlı olması, açılan kuyulardan bazılarının sonradan kuruması dolayısıyla toplam sayı içine dahil edilmeyişinden kaynaklanıyor olabilir. Şebekenin eskimesinden kaynaklanan kayıp ve kaçaklar literatürde teknik ve ticari kayıplar olarak ele alınmaktadır. Ticari kayıplar; yasadışı sarfiyat, eski ve bozuk olan sayaçların kalibrasyon hatalarından kaynaklanan kayıplar; ücretsiz sarfiyat ve parklar, bahçeler, camiler gibi suyun arz edildiği fakat bir bedelin alınamadığı su dağıtımlarıdır. Teknik kayıplar ise; mevcut su temin sistemini oluşturan şebeke, ana iletim hatları ve su depolarından kaçan suları kapsamaktadır (Dağdelen, 2008, s. 167). 2004 yılı verilerine göre Türkiye'nin büyük kentlerindeki şebeke kayıp oranı ortalama yüzde 55 civarında bulunmaktadır. Buna karşın, dünyadaki diğer pek çok büyük kentte kayıp oranları bunun çok altındadır ve IWRA'nın tahmin ve öngörülerine göre yüzde 4 ila 12 arasındaki kayıplar kabul edilebilir düzeydir.

Türkiye'de su kullanımının tarım, sanayi ve evsel olmak üzere üç ana alanda dağılımına bakıldığında tarımın yüzde 74 ile en fazla su kullanan sektör olduğu, evsel su kullanımının yüzde 15 ile ikinci sırayı aldığı sanayinin ise yüzde 11 gibi son derece düşük bir payı olduğu görülmektedir (Tamer, 2007, s. 70). Bu veriler tek başına alındığında, Türkiye'nin geç kapitalistleşen bir ülke olarak sanayi üretimi ölçeğinin küçük olduğu, bu nedenle de su tüketiminin alt düzeyde olduğu tespitlerini yapmak mümkün olabilir. Ancak, Türkiye'deki toplam atık su üretiminin sektörler arasında nasıl dağıldığına dair veriler endüstrinin kaçak su kullanma eğilimlerini günışığına çıkarmaktadır. Çünkü Türkiye'de kanalizasyon şebekesine verilen atık suyun yüzde 55'i tek başına endüstriden kaynaklanmaktadır (Gökçe, 2009, s. 95). Bu iki istatistik bir arada okunduğunda, tarımsal sulamanın fazlası doğrudan toprakta kaldığı ve kanalizasyon şebekesine gitmediği için atık su toplamının sanayi ve evsel kullanım arasında paylaşıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle Türkiye'de sanayi sermayesinin, şebekeden çektiği temiz suyun evsel kullanımdan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Peki bu olabilir mi? Ya da bu nasıl olabilir? gibi soruların yanıtını ise yeraltı ve yüzey sularının kaçak olarak kullanımında aramak gerekmektedir. Diğer yandan, suyu kaçak kullanmasının yanı sıra atığını da şebekeye vermeyip yine kaçak yollarla bertaraf eden sanayicilerin de bulunduğu göz önüne alındığında, sanayinin su tüketiminin çok daha yüksek oranlarda olacağını öngörmek mümkündür.

Türkiye'de kaçak su kullanımına ilişkin veriler, aynı zamanda, ülkenin erken kapitalistleşmiş ülkeler karşısındaki özgüllüklerinden de birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda gerek kurumsallaşmanın ve dolayısıyla kamusal denetim ve yaptırım mekanizmalarının çok daha gelişkin olması, gerekse sermaye birikiminin daha üst düzeyde olması dolayısıyla erken kapitalistleşmiş ülkelerde kayıp ve kaçak oranları çok daha düşük seyretmektedir. Örneğin Gleick, ABD'nin California eyaletinde kentsel sistemlerde faturalandırılmayan suyun yüzde 10 civarında olduğu belirtilmektedir (2007, s. 42). Yine 2004 verilerine göre Türkiye'deki belediyelerin sadece 319'unda arıtma tesisi bulunmakta olup, 65 tane organize sanayi bölgesinin yalnızca 19'unda arıtma tesisi aktif olarak kullanılır haldedir. Geriye kalan 46 tane organize sanayi bölgesinden yılda 17 milyon 432 bin metreküp atık su, arıtılmadan akarsulara ve doğal alanlara, göllere, sulak alanlara deşarj edilmektedir. (Dıvrak, 2008, s. 184, 185)

Endüstrinin kaçak su kullanımı biri yüzey diğeri ise yeraltı olmak üzere iki su kaynağından beslenmektedir. Buna karşın, doğal haliyle yeraltı sularının kalitesinin genelde daha iyi olduğu ve çok fazla arıtma işlemine ihtiyaç hissettirmediği belirtilmektedir. Ayrıca, çoğu durumda yeraltı suları kullanım noktalarına yakın olduğu için pompaj ve dağıtım maliyetlerinin düştüğü ve su kullanım maliyetlerinin ucuzladığı bilinmektedir (Sargın ve Ünal, 2004, s. 113). Bu gerçeklik birikimin yapısal mantığını olduğu kadar geç kapitalistleşmeden kaynaklı "bütün maliyetlerden tasarruf" mantığını da ortaya koymaktadır.

Devlet Su İşleri'nin süreç hakkındaki değerlendirmesi, suyun metalaşması ile sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi daha da görünür hale getirmektedir.

Türkiye'de mevcut kalkınma potansiyelinin, ülkede geri kalan su kaynaklarının bir an önce değerlendirilmesinde önemli bir baskı yarattığının altını çizen kurum yetkilisi Sezar Ercan, bunun önündeki en önemli engelin ise finansman ihtiyacı olduğunu belirtmektedir (2006, s. 78). Su ve sermaye birikimi ilişkisine DSİ'ninkine benzer bir yaklaşımı ortaya koyan diğer bir örnek ise bazı bilim insanları tarafından yapılan havza tanımının kendisidir: "*Türkiye'de mevcut 26 su havzasının her birinde yerleşim alanları, sanayi bölgeleri, tarımsal alanlar, benzeri turistik bölgeler bir bütün olarak ele alınmalı ve dezavantajları dikkate alınarak yeni yatırımlara gidilmelidir*" (Atuk, 2001, s. 24). Su havzalarında yapılaşma ve sanayi kaynaklı kirlenme olgularının gerçekliğine karşın havza tanımına temiz suyu kıtlaştıran bu faktörlerin de dahil edilmiş olması, soruna nasıl bir perspektiften yaklaşıldığını ortaya koymaktadır.

Sanayinin havzalarda faaliyet göstermesi konusunda TÜSİAD, AB Çerçeve Direktifine gönderme yapmakta ve entegre havza yönetimi kavramının AB uyum sürecinde daha da önem kazandığını hatırlatmaktadır. Örgütü kaygılandıran husus ise, uyum yasalarının Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından hızla çıkarılmasıdır. Bu süreçte, genelde AB'nin kabul ettiği yönetmeliklerin tercüme edilerek ulusal yönetmelikler olarak hızla ortaya konduğunu belirten örgüt, söz konusu yönetmeliklerin AB ülkelerinin standartları ve altyapısı esas alınarak hazırlandığını, bu nedenle Türkiye'de aynı hızla uygulamaya konmasının hem sanayi açısından hem de yerel yönetimler açısından son derece zor olduğunun altını çizmekte; Türkiye'ye bir geçiş dönemi tanınmasını talep etmektedir. (TÜSİAD Su Raporu, 2008, s. 152)

F. Türkiye'de Su Çıkarımı, İletimi ve Birikim

Sermaye birikimi esas alındığında bizzat su hizmetlerinin geliştirilmesi ve su kıtlığının baş göstermesi gibi doğrudan suyun çıkarımı ve iletimi ile ilişkili olan endüstriyel üretimin de analizlere dahil edilmesi gerekmektedir. Endüstri, tarım ve evsel kullanımdan kaynaklanan ve giderek artan su talebinin karşılanmasında su arzının da büyük bir çeşitlilik gösterdiği dikkat çekmektedir. Su kaynakları, politikaları, fiyatlandırma sistemleri vb. üzerine araştırma yapan danışmanlık şirketleri, yeni filtrasyon teknolojilerinin geliştirilmesi gibi AR-GE faaliyeti sürdüren firmalar, kuyu yapımcıları, kuyu yapımında kullanılan malzemelerin üreticileri, pompa ve donanım imalâtçıları, pompa ve kuyu bakım-onarım hizmeti verenler, su iyileştirme ve arıtma cihaz ve malzeme imalâtçıları ve pazarlamacıları, proje üreten akademik kurumlar, kaynak suyu işletmecileri, komisyoncular su arzına aktif katılan iş kollarından sadece bazılarıdır. (Öngür, 1995, s. 353)

Bu kategoride sayılabilecek önemli bir başka sanayi üretimi ise havzalar ve ülkeler arası su transferlerini olanaklı kılan teknoloji, makine ve ekipman üretimidir. Bu teknolojileri üreten Türkiyeli şirketler ülkenin deprem kuşağında olması gerçeğinden hareketle ürettikleri "yüksek yoğunluklu polietilen" malzemenin pazar-

lanmasında deprem faktörünü öne çıkarmaktadır. Suyu, rezervuarından yeraltı, baraj, göl, nehir ya da musluğa veya damla sulamayla bitkinin köküne, yaprağına kadar götürecek sistemler üreten bu Türkiyeli şirketlerin bugün Almanya ve Şili gibi ülkelerde de yatırımları bulunmaktadır. DSİ'ye de fizibilite raporları hazırlayan bu firmalar, örneğin, Kıbrıs Barış Suyu Projesi ya da Ortadoğu Barış Suyu Projesi benzeri projelerle deniz yüzeyinden 300 metre derinlikte boru hatlarıyla uzak noktalar arasında su transferi yapabilmektedir. Knowhow'dan pompa ve boruların imalâtına kadar bütün üretim aşamaları, WWC-Dünya Su Konseyi gibi uluslararası yapılara da üye olan söz konusu bu şirketlerin bünyesinde gerçekleşmektedir. (Mirmahmutoğulları, 2001, s. 26, 27)

Kapitalist üretimin su kaynakları üzerindeki etkisini ve sermaye gruplarının suyun metalaştırılması konusundaki ısrarlarını yorumlamada dikkate alınması gereken bir diğer alan ise evsel kullanımdır. Her ne kadar, evsel su kullanımını "toplumsal ihtiyaçlar" kapsamına sokarak analiz dışında tutma yönündeki eğilimler oldukça güçlü ise de, kapitalist toplumda ihtiyaçların üretim biçiminden yalıtılması analizlerdeki hata payını arttırma riski barındırmaktadır. Öncelikle bakılması gereken alanların başında ise ekonomik ve siyasi gerekçelere dayanan iç göç olgusu gelmektedir. Gerek ekonomik, gerekse politik nedenlerle Anadolu'dan İstanbul'a göç edenler toplumda en düşük gelir gruplarını temsil etmektedir. Bu, aynı zamanda, göç edenlerin istihdam edilme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının da karşılanması anlamına geldiği ölçüde üretim, iç göç, çarpık kentleşme ve temiz su kıtlığı arasındaki bağların kurulmasına olanak vermektedir. Başka bir deyişle, ekonomik ve siyasi nedenlerle zorunlu olarak göç edenler genellikle sanayinin kurulu olduğu kentlerin dış çeperlerinde kümeleşmekte, bu bölgeler ise altyapı yetersizliklerinin en yoğun olduğu yerler olarak öne çıkmaktadır. Bu toplumsal, ekonomik, çevresel ve politik sorun günümüzde bir yandan suyun metalaşmasının öncelikli "meşru" gerekçelerinden birini oluştururken; diğer yandan da sermaye birikimini hızlandıracak fırsatlar barındırmaktadır. Buna karşın bazı yazarlar, su koruma alanlarının; kaçak yapılaşma ve nüfus artışının en yoğun olduğu bölgelerin başında geldiğini ve kentin yüzde 40'ından fazlasına su sağlayan kaynaklarda meydana gelen kirlenme problemlerinin arıtma tesisleri projelendirilerek çözülmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir (Kurtar,1995, s. 106). İSKİ tarafından günümüze kadar yürütülmüş çalışmalarda; tüm su toplama havzalarında toplam 1347 adet endüstri tesisi tespit edilmiş bulunmaktadır. Söz konusu endüstriler arasında besi çiftlikleri, hayvancılık tesisleri, kimya, gıda, tekstil vb. ile akaryakıt istasyonları ve mermer üretimleri bulunmaktadır. (Kurtar,1995, s. 106, 107)

Kentlerin çeperlerinde oluşan gecekondu mahallerinde suya erişimin ve atık su altyapısı gereksinimlerinin sağlanabilmesi de muazzam ölçekte sermaye yatırımı gerektirdiği ölçüde, uluslararası su lobisi ve hükûmetlerin sıkça vurguladığı "suya erişimi olmayan kesimlerin suya kavuşturulması" hedefi ile suyun metalaşması ve sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi anlamayı kolaylaştırmaktadır.

1. Türkiye'de Suya Dayalı Enerji Üretimi ve Birikim

Enerji üretiminde dünya ölçeğinde fosil yakıtlardan yenilenebilir kaynakların kullanımına geçiş şeklindeki politika değişikliklerinin gerek Türkiye yönetimleri gerekse enerji şirketleri tarafından yakından izlendiği görülmektedir. Bu çabalar, Uluslararası Enerji Ajansı'nın, dünya enerji tüketiminin 2030 yılında günümüz tüketiminin iki katına çıkacağına dair projeksiyonlarıyla birlikte okunduğunda, *"Türkiye'nin doğu ile batı arasında bir enerji köprüsü, hatta kuzey ve güney hattı da dahil edildiğinde bir enerji kavşağı olma iddiası"* (Hekimler, 2007, s. 96) ve suyun bu iddiadaki yerini anlamak kolaylaşmaktadır.

Hidroenerjinin yenilenebilir enerji kaynakları arasında öne çıkması Türkiye'deki sermaye birikimi açısından ikili bir öneme sahiptir. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin sanayide kullanılan enerjiyi dünya'da en pahalı sağlayan ülkelerden biri olmasıdır (Hekimler, s. 100). Türkiye'de su gücüyle sağlanacak enerjinin sanayiciye bedava ya da çok daha düşük bedeller karşılığında verilmesi bütün tekil sermayelerin ortak çıkarını temsil eden bir durum iken, hidroenerji konusu aynı zamanda, sektöre yatırım yapmaya hazır sermaye gruplarının ortak çıkarlarını da temsil etmektedir. Alpay Hekimler, bu iki çıkarla ilişkili olarak "daha önceden ihmal edilmiş olan ve kaynağı neredeyse sonsuz olan yenilenebilir enerji kaynaklarının etkin bir biçimde kullanıma sokulmasının ve sanayinin rekabet gücünü arttıracak bir fiyat politikasının kaçınılmazlığını" vurgulamaktadır. (2007, s. 109)

Coğrafya ve topoğrafyaya ilişkin olarak yüksek ve dağlık bir arazi ile derin vadilerin çokça bulunduğu Türkiye'nin hidroelektrik açısından önemli bir potansiyel oluşturduğu; bu potansiyelin ise özellikle 2006'da Meksika'da yapılan 4. Dünya Su Forumu'ndan başlayarak hızla geliştirildiği belirtilmektedir. (Baykan ve Yaşar, s. 392)

Türkiye'nin enerji üretimi 1983 yılında özel sektöre verilmiştir. Bugün itibarıyla Türkiye'de yeni finans modellerine göre başvuru yapılan HES sayısının iki binlere ulaştığı belirtilmektedir (Avcı, 2009, s. 48). "Yeraltı ve yerüstü kaynaklarımızın daha etkin kullanımını sağlamak ve komşu ülkelerle olan su sorununa çözüm bulmak amacıyla kurulan Meclis Araştırma Komisyonu (10/13) Raporu"nda, Türkiye'nin hidroelektrik potansiyelinin tamamının kullanılmasını sağlayacak projelerin 2030 yılına kadar inşa edilip işletmeye açılması halinde, 2001 yılı fiyatlarıyla 14.112 trilyon TL üretim değeri elde edilebileceği belirtilmektedir. Raporda ayrıca DSİ tarafından inşa edilerek işletmeye açılan bazı HES projelerinden elde edilen GSMH dikkate alındığında, toplam hidroelektrik enerjinin üretim değerinin yüzde 30'unun GSMH olarak alınabileceği vurgulanmakta ve bu durumda, tam developmanda 2030 yılında hidroelektrik enerjiden 2001 yılı fiyatlarıyla yaklaşık 4.234 katrilyon TL GSMH elde edilebileceğinin altı çizilmektedir. (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s. 19)

DSİ, kişi başına düşen elektrik tüketiminin kalkınma açısından önemli bir gösterge olduğunu vurgulamakta ve gerek Avrupa ortalamasının gerekse planlanan hedeflerin çok gerisinde kalmasından ötürü Türkiye'nin yenilenebilir enerji alanında çok büyük yatırımlar yapması gerektiğinin altını çizmektedir

(Adıgüzel, 2002, s. 24). Türkiye'nin su potansiyelinin tamamını içine alan bütün barajlarını hızla tamamlayıp, ardından enerji ihracı ve nükleer santral inşası alanlarına girmesinin gerekliliğine ve en yüksek kapasiteli santral türünün hidroelektrik santral olduğuna dair yaklaşımın oldukça geniş bir kabul gördüğü dikkat çekmektedir (Öziş, 2001, s. 16). Kurulu hidroelektrik santrallerde gerçekleştirilen enerji üretimleri ile yapılan yatırım harcamalarının karşılaştırıldığı çalışmalarda, Keban barajının altı katını; Karakaya barajının iki katını ve Atatürk barajının da yüzde 90'ını şimdiden geri ödediği belirtilmektedir (Kuzum ve Boz, 1997, s. 42). DSİ de Türkiye'nin enerji alanındaki ulusal politikasının, 1983 yılında başlayan serbest piyasa ekonomisi doğrultusunda yenilenebilir enerjiye odaklandığını ve hidroelektrik enerji yatırımlarındaki finansman sorununun çözülebilmesi amacıyla yerli ve yabancı özel sektör sermayesinin bu alanda teşvik edilmesinin hedeflendiğini belirtmektedir. 1988 yılında hidroelektrik enerji üretiminin toplam enerji üretimi içindeki payının yüzde 60 olduğunu belirten DSİ'ye göre, 2001 yılına gelindiğinde bu oranın yüzde 18'e gerilemesinin en temel nedeni, 1986 yılından başlayarak doğalgazın alternatif enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmasıdır. (Adıgüzel, 2002, s. 24)

Kurum, özellikle son yıllarda Türkiye'de doğalgaz kullanımının yaygınlaşması ile, gerek evlerde gerekse sanayinin artan enerji ihtiyacını karşılamak üzere "Doğalgaz Çevrim Santralleri" kurulduğunu vurgulamakta ve bu itibarla son yıllarda hidroelektrikten üretilen enerjinin payı azalırken termik enerji üretiminin payının arttığını belirtmektedir:

> "Ancak üye olma yolunda büyük adımlar attığımız Avrupa Birliği Topluluğu enerji politikalarında yeşil enerjiyi (hidroelektrik, rüzgâr, güneş ve biyokütle) destekleme tezini benimsemiştir. Bu durumda Türkiye'de yürürlükte bulunan enerji politikaları ve ilgili hukuki mevzuat ile Avrupa Birliği mevzuatı arasındaki farklılıkların giderilmesi zorunlu hale gelmiştir. Netice olarak Türkiye'deki toplam enerji üretiminde hidroelektrik enerjinin payı artırılmalıdır. Türkiye'de hidroelektrik potansiyelin geliştirilerek ülke ekonomisinin istifadesine sunulmasında Devlet Su İşleri (DSİ) ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) görevlidir. EİEİ daha çok etüt ve planlama aşamasında, DSİ ise planlamayla birlikte projelerin hayata geçirilmesinde görevlendirilmiştir." (DSİ 2007 Raporu, s. 75)

Kurumun 2007 yılı raporunda ayrıca "Su Kullanım Hakkı Antlaşması" ile Türkiye'nin, hidroelektrik enerji üretiminde önemli gelişmelere sahne olduğu ve özel sektörün yalnızca 2007 yılında 1300'e yakın projeye başvurduğu belirtilmektedir. Bu projelerin kurulu gücü Atatürk barajının kurulu gücünün yaklaşık yedi katına yaklaşmıştır (DSİ, 2007 Raporu, s. 10). Sanayi ve kırsal üretimin ihtiyaç duyduğu elektrik enerjisinin üretimiyle ilgili olarak, Türkiye'de ekonomik açıdan kullanılabilecek hidroelektrik enerji miktarının sadece yüzde 35'inin hidroelektrik santrallerde üretilebildiği; bu nedenle hidroelektrik santral planlamasının hızlandırılması gerektiği belirtilmektedir. 2003 yılında çıkarılan yeni enerji yasası ile mevcut hidroelektrik potansiyelinin çok daha fazlasının kullanılması hedeflendiği; bu kapsamda ön etüt, fizibilite, kati proje ve inşaat aşamalarında olmak üzere, yaklaşık 1200 adet hidroelektrik santral işletmeye açıldığında bu mevcut potansi-

yelin tamamından yararlanılabilir hale gelineceği vurgulanmaktadır (Önsoy, 2008, s. 99). Profesör Kantarcıoğlu ise, Türkiye'de 551 hidroelektrik santrali (HES) kurulabileceği belirtildiği halde işletmedeki HES sayısının 150 kadar olduğunu vurgulamakta ve temiz ve ulusal enerji üretiminde barajların öneminin çok yüksek olduğuna dikkat çekmektedir. (Kantarcıoğlu, 2007, s. 71)

Türkiye'de ilk büyük baraj ve HES inşaatı 1936 yılında tamamlanmış ve 2007 yılına kadar toplam 228 adet büyük baraj üzeri HES inşa edilmiştir. Aradan geçen yetmiş bir yıllık süre 1960 yılından başlayarak onar yıllık dilimler halinde alındığında, Türkiye'deki baraj üzeri HES inşaatlarının sermaye birikim süreçleri ile önemli paralellikler içerdiği görülmektedir:

Tablo 3:
1936-2007 Türkiye'de inşa edilen baraj üzeri HES'lerin yıllar itibarıyla dağılımı

YIL	BARAJ ve HES sayısı
1936 - 1959	7
1960 - 1969	26
1970 - 1979	32
1980 - 1989	69
1990 - 1999	59
2000 - 2007	35
TOPLAM:	**228**
(DSİ 2007 Rapor, s. 66-68)	

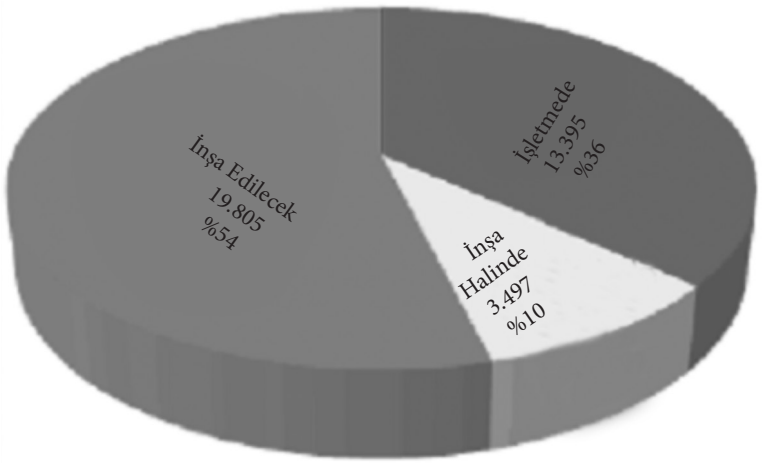
İnşa edilen baraj sayısı (228) ile işletmedeki baraj sayısı (150) arasındaki fark, daha önce inşa edilip bir süre kullanıldıktan sonra çeşitli nedenlerle işletme ömrünü tamamlayan barajlardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, geçen zaman içinde önemli sayıda baraj ve HES işletme ömrünü doldurma ya da suyun çekilmesi gibi nedenlerle kullanımdan çıkmış olduğu için, 2007 yılı itibariyle işletmede olan HES sayısı 150 adettir. Bu santraller 13 395 MW'lık bir kurulu güce ve toplam potansiyelin yüzde 37'sine karşılık gelen 48 100 GWh'lık yıllık ortalama üretim kapasitesine sahiptir.

3 497 MW'lık bir kurulu güç ve toplam potansiyelin yüzde 9'u olan 11 270 GWh'lık yıllık üretim kapasitesine sahip 40 hidroelektrik santral halen inşa halinde bulunmaktadır. Geriye kalan 70 563 GWh/yıl'lık potansiyeli kullanabilmek için ileride Türkiye'de 526 hidroelektrik santral yapılacak ve toplam 36 697 MW'lık kurulu güçle hidroelektrik santrallerin toplam sayısı 716'ya ulaşacaktır. ABD teknik hidroelektrik potansiyelinin yüzde 86'sını, Japonya yüzde 78'ini, Norveç yüzde 68'ini, Kanada yüzde 56'sını, Türkiye ise yüzde 21'ini geliştirmiştir. Türkiye'nin işletmede, halen inşa halinde ve inşa edilecek olan HES'leri MW ve yüzdelik di-

limler halinde aşağıda gösterilmektedir (DSİ 2007 Raporu, s. 79). Ülkelerin geliştirmiş bulunduğu hidroelektrik potansiyel bir arada ele alındığında, gerek temiz suyun kıtlaşması gerekse metalaşma yönündeki baskıların neden bir kuzey-güney sorunu gibi değerlendirilemeyeceği de anlaşılmaktadır. Zira, hidroelektrik potansiyelin daha üst düzeyde geliştirilmiş olması temiz su çevriminin yavaşladığını gösterirken, daha alt düzeyde gelişmiş olması da bu süreçte hızla geliştirileceğini ortaya koymaktadır.

Diğer yandan Türkiye, dünyada fiziksel açıdan ve işlevlerine göre en büyük baraja sahip ilk on ülke sıralamasında sekizinci konumundadır. Bu listede yer alan diğer ülkeler ise sırasıyla Çin, ABD, Hindistan, İspanya, Japonya, Kanada, Kore, Brezilya ve Fransa'dır (Parlak, 2007, s. 60). Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve elektrik üretimi 1980'li yılların ortalarına kadar ağırlıklı olarak devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. 1984 yılından itibaren benimsenen serbest piyasa ekonomisi politikaları doğrultusunda hidroelektrik enerji yatırımları için gerekli finansmanın özel sektör tarafından sağlanması ve yatırımların bu yolla gerçekleştirilmesi anlayışı kabul görmüştür. (Avcı, 2009, s. 42)

Şekil 1. Türkiye'nin işletmede, inşa halinde ve inşa edilecek HES'lerinin yüzdesel dağılımı

Kaynak: DSİ 207 Raporu, s. 80

Türkiye'deki baraj ve HES sayısındaki ilk hızlı yükseliş 1960-1969 diliminde dünyadaki "kalkınma" eğilimlerine paralel olarak bir yandan tarımsal hasılayı büyütme, diğer yandan endüstriyel üretimi genişletme dinamiklerinin ilk kez belirgin biçimde etkili olduğu döneme denk düşmektedir. 1970-1979 dönemi ise merkez ülkelerde derin bir iktisadi krizin başladığı, Türkiye'nin ise bu krizi –özellikle söz konusu dönemin ikinci yarısından başlayarak– farklı biçimlerde yaşadığı bir dönemdir. Uluslararası kredi aktarma mekanizmalarının bugünkü kadar gelişkin olmadığı bu yıllarda yakıcı biçimde yaşanan döviz sıkıntısı Türkiye sermayesinin

ihtiyaç duyduğu üretim aracı ithalini sekteye uğratmış ve enerjiye duyulan ihtiyacın nesnel temelini (üretim) büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu süreçte inşaatı bitirilen baraj ve HES'lerin sayısının azlığı, özellikle takip eden 1980-1989 dönemi ile birlikte ele alındığında daha belirgin hale gelmektedir. Ülkenin politik açıdan kaosa girdiği, askerî yönetimin darbenin ardından üç yıl süreyle iş başında kaldığı bir dönem olmasına karşın 1980-1989 döneminde yapılan baraj ve HES sayısı bir önceki döneme oranla iki kattan daha büyük bir artış göstermiştir. Aynı dönemde Türkiye'de ilk kez bir sermaye piyasası kurulunun oluşturulmuş; yine ilk kez Sermaye Piyasaları Kanunu'nun çıkarılmış ve TL'nin diğer döviz cinslerine dönüşebilirliğini (convertibility) sağlayan yasal düzenlemelerin yapılmış olduğu göz önüne alınacak olursa baraj yapımı için gerekli iç ve dış finansman kanallarının önceki dönemlere göre çok daha açık hale getirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde, ayrıca, 24 Ocak 1980 kararlarıyla Türkiye'nin liberal ekonomiye geçiş yaptığı, ulusal sermayelerin üretim aracı ithali ihtiyacının önündeki engellerin önemli ölçüde aşıldığı görülmektedir. Ömer Faruk Çolak ve Naim Ardor da TİSK tarafından yayınlanan makalelerinde 24 Ocak 1980 kararlarının Türkiye'nin son yirmi yılda yaşadığı değişimin başlangıcı olduğu tespitini yapmaktadır (Ardor ve Çolak 2003). Devlet Planlama Teşkilatı DPT'nin, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise süreçle ilgili olarak aşağıdaki tespite yer verildiği görülmektedir:

> "1980'li yılların ortasında, dünyadaki gelişmelere paralel olarak ülkemizde de enerji yatırımlarını artırmak amacıyla elektrik sektörünün özel kesime açılması gerekli görülmüş, bu amaçla özel kesim yatırım ve faaliyetlerini geliştirmek için yeni modeller uygulamaya konulmuş, sektörün yeniden yapılandırılması gündeme getirilmiştir. Ancak, öngörülen düzenlemeler zamanında yapılamamış, özel kesimden beklenen yatırımlar ve katkılar alınamamıştır. Özel kesim şirketlerince yapılması beklenen projeler nedeniyle de kamu proje paketi geliştirilememiş, kamu yatırımlarında da yetersiz kalınmıştır." (DPT 8. Plan, 2000, s. 143,144)

Bu dönemde ülke, istikrarlı bir gelişme gösterememiş olsa da, dışa açılma ve diğer ülke sermayeleriyle entegre olma yönünde ciddi adımlar atıldığının altını çizen yazarlar 1980-1990 yılları arasında Türkiye'de önemli altyapı yatırımlarının yapıldığını belirtmektedir. Bu yatırımlar arasında özellikle telekomünikasyon, ulaştırma ve enerji sektörüne yapılan yatırımların, ülkenin üretim fonksiyonunu sermaye yoğun üretime çevirme yönünde atılmış önemli adımlar olarak ele alınabileceği vurgulanmaktadır (Ardor ve Çolak, 2003 s. 20). 1980-1990 döneminde, sanayi sektöründe yüzde 7.8 oranında büyüyen Türkiye'de en yüksek büyüme oranı, yüzde 7.9 ile imalât sanayinde gerçekleşmiştir. İmalât sektöründeki hızlı büyüme oranı, diğer yıllardaki büyümenin de tetikleyicisi olmuştur. Türkiye'nin büyüme oranı, 1990-2000 döneminde ise yüzde 3.7 düzeyinde kalmıştır (DTM 2009). Bu bağlamda inşaatı tamamlanan baraj ve HES sayılarının, 1980-1989 döneminde 69 olurken; 1990-1999 döneminde 59'da kalması sermaye birikim (büyüme) hızı ve süreçleri ile su ve suya dayalı enerji ihtiyaçları arasındaki ilişkiyi daha görünür hale getirmektedir.

Toplam enerji tüketiminin sektörler arasındaki dağılımına bakıldığında sermaye birikimi, enerji ihtiyacı ve suyun metalaşması üçgeni içindeki ilişkiler açığa çıkmaktadır. Türkiye'de birincil enerji tüketiminde 1995-1999 döneminde doğalgaz ve hidrolik enerji payları yükselirken, petrol ürünleri ve gayri ticari enerji payında düşüşler olmuştur. 1999 yılı itibarıyla ticari kaynakların toplam birincil enerji tüketimi içindeki payı yüzde 90'ı aşmıştır. Birincil enerji tüketiminin sektörel paylarında önemli değişiklikler izlenmektedir. 1995-1999 döneminde konut ve hizmetler sektörünün payı yüzde 24'ten yüzde 20'ye ve ulaştırma sektörü payı yüzde 17'den yüzde 15'e gerilerken, sanayi sektörü payı yüzde 31'den yüzde 32'ye ve elektrik sektörünün payı yüzde 25'ten yüzde 30'a yükselmiştir. (DPT 8.Plan, s. 145)

DPT'nin özel sektörün enerji üretimi alanına girmediğine dair serzenişlerine karşın özel sektörün ve TÜSİAD'ın enerji ve HES'lerin kamusal ya da özel mülkiyette kalması konusundaki yaklaşımı "devletçi perspektifin derhal terk edilmesi" talebinde ifade bulmaktadır. Devletçiliğin ileride Türkiye'yi zora sokacağının altını çizen örgüt, *"büyük küçük her HES'in 'Yap-İşlet-Devret' ya da daha iyisi 'Yap-İşlet' modeli ile yerli ve yabancı konsorsiyuma dayalı özel sektöre yaptırılması; ABD'den kredi yerine sermaye transferinin yapılması kurmaya çalıştığımız liberal ekonomik düzen için gereklidir"* demektedir. TÜSİAD'a göre, enerji sektöründe devletçilik hortlamamak üzere gömülmelidir. Örgüt bu konudaki en net görüşünü ise *"bırakınız yatırımları özel sektör yapsın, bırakınız santralleri özel sektör işletsin"* cümlesiyle ortaya koymaktadır (Avcı, 2009, s. 46). Örgütün, sınıraşan nehirlere ilişkin olarak *"izlenecek politikanın ilgili bakanlık, kurum ve kuruluşlarla eşgüdüm halinde belirlenmesi ve bu politikaların uluslararası ve bölgesel örgütlerde savunulması"* (TÜSİAD Su Raporu 2008, s. 169) konusunda sorumluluğu tümüyle Dışişleri Bakanlığı'na devrettiği hatırlandığında Türkiye sermayesinin çıkarlarının uluslararası platformlarda korunmasında devlete nasıl ve neden ihtiyaç duyduğu anlaşılır hale gelmektedir. TÜSİAD'ın talebi, ülke sermayesinin Türkiye içindeki çıkarlarını belirleme ve bunların gereğini uygulamada özgür bırakılması, ekonomik faaliyetlerin koşulsuz olarak ve bütünüyle özel sektöre devredilmesi şeklinde netleşirken; söz konusu çıkarların dünya ölçeğinde korunması ve geliştirilmesi gündeme geldiğinde sınırları yine örgüt tarafından belirlenmek üzere sorumluluğun devlette kalması olarak özetlenebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'deki sulanabilir tarım alanlarının toplamı 25.85 milyon hektar olup, bunun 4.13 milyon hektarlık kısmı sınır aşan veya sınır oluşturan su havzaları içinde yer almaktadır. Ancak bu durum, yalnızca tarımsal birikimin sınırlarına işaret etmekle kalmayıp, bir yanıyla da hidroenerji ve dolayısıyla genel olarak sermaye birikimini ilgilendiren bir durumdur. Bu bağlamda Türkiye'nin önemli bir toprak ve su kaynakları potansiyeli üzerinde tek başına söz sahibi olamayacağı, tam bir serbesti içinde davranamayacağı şeklinde yorumlara rastlanmaktadır. (Avcı ve Yanık, 1997, s. 14)

Dünya Su Konseyi'nin entegre havza yönetimi ilkesi özellikle de sınır aşan sular bağlamında Türkiye tarafından da kabul gören bir ilkedir. Dışişleri Bakanlığı, Fırat ve Dicle nehirlerinin tek bir havza oluşturduğunu belirtmekte ve bu iki nehirle ilgili herhangi bir müzakerenin önkoşulunun iki nehir, tek havza prensibinin kabul edilmesi olduğunun altını çizmektedir (Akın, 2008, s. 116). Fırat ve Dicle havzaları Türkiye, Irak, Suriye ve İran arasındaki ilişkileri yıllardan beri zora sokmuş ve havza bazındaki çatışmalar ilk kez 1960'larda Türkiye ve Suriye'nin hidroelektrik enerji üretmek ve ekilebilir topraklarını sulamayla daha da genişletmek amacıyla bir dizi baraj inşa edeceklerini duyurmasıyla görünür hale gelmiştir. 1974 yılında Suriye'deki Tabga barajının Bağdat tarafından bombalanacağı söylentileri yayılınca Ortadoğu'da tansiyon daha da yükselmiş, tehditler 1975 yılında tekrar gündeme gelmiştir. 1987 yılında Türkiye, yatırım maliyetleri kıyıdaş ülkeler arasında paylaşılmak üzere Fırat'ın suyunu diğer ülkelere satma önerisi getirmiş, fakat Arap ülkeleri maliyetleri yüksek buldukları ve böyle bir girişimin Türkiye'ye su kaynağı üzerinde sınırsız bir kontrol hakkı vereceğinden kaygı duydukları için teklifi geri çevirmişlerdir. 1990'larda Türkiye'nin Fırat üzerindeki Atatürk barajı inşaatını tamamlamasıyla bölgede gerilim yeniden yükselmiştir. Buna karşın, gerek yukarı havza ülkesi olması, gerekse Atatürk barajı dolayısı ile Fırat üzerindeki kontrolünü pekiştiren Türkiye, bu durumunu politik arenada da kullanmaya başlamış ve Suriye'yi Kürtlere verdiği destekten caydırmak için Fırat'ın suyunu kesme tehdidini kullanmıştır (Petrella, 2001, s. 44, 45). Riccardo Petrella'ya göre, kıyıdaş ülkelerin liderlerinin meseleye sağduyulu yaklaşması bölgede su üzerindeki savaşı da su kıtlığını da çözecektir (2001, s.43). Bu çözümlemeden hareketle, öncelikle ve genel olarak ulus devletler ve egemenlik kavramlarının sermaye birikimi ve meta üretimine dayalı toplumlar ile ilişkisine bakılması gerekmektedir. Bu gerekliliği Ankara Ticaret Odası'nın Fırat ve Dicle suları üzerine yaptığı aşağıda aktarılan değerlendirme daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır:

> "Türkiye su ihtiyacının yüzde 28.5'ini Fırat, Dicle ve Asi nehri karşılıyor. Fırat ve Dicle, Türkiye'den doğup Irak ve Suriye'den geçerek İran Körfezi'ne dökülüyor. Asi nehri ise Lübnan'da doğup Suriye'den geçtikten sonra Türkiye'ye giriyor. Ortadoğu için Türkiye'nin suyu petrol kadar değerli... Su yüzünden Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerimiz diken üstünde... 35 bin insanın ölümüne ve 100 milyar dolarlık ekonomik kayba neden olan PKK terörünün bölge ülkeleri tarafından desteklenmesinin en önemli nedeni de Türkiye'nin su kaynakları. Türkiye'nin GAP Projesi ile Fırat ve Dicle'yi kullanma seviyesinin artacak olması Suriye ve Irak'ı kaygılandırıyor. GAP kapsamında, 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1.7 milyon hektarlık sulama sistemleri yapımı öngörülüyor. Yapımına 35 yıl önce başlanan projede, bugüne kadar 13 baraj, 7 hidroelektrik santrali tamamlandı. Sulama projelerinin ise yüzde 13'ü gerçekleştirilerek 222 bin hektar alan sulamaya açıldı. GAP tamamlandığında Türkiye Fırat ve Dicle'nin yüzde 29'unu kontrol altına alacak. Dicle üzerinde yapılan baraj ve sulama projelerinden Suriye'nin, Fırat üzerinde yapılan projelerden de Irak'ın etkilenmesi, bu ülkelerle çatışma ihtimalini gündemde tutuyor." (ATO-Su Raporu, 2009)

Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki planları içinde en tartışmalı olanlar, Fırat üzerine 89 barajın, Dicle üzerine ise Ilısu ve Cizre barajları başta

olmak üzere 50'nin üzerinde baraj inşa edilmesi yönünde alınan kararlardır (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s. 66). Bölgenin kalkınması amacıyla gerektiği savunulan bu barajlarda iktisadi kaygıların yanı sıra siyasi stratejilerin de etkili olduğunu düşündürtecek pek çok gelişme söz konusudur. Dolayısıyla, özellikle uluslararası sular üzerine inşa edilecek baraj sayıları arttıkça Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerindeki gerilimlerin de artacağını şimdiden öngörmek mümkündür.

Diğer yandan, Türkiye'nin yalnız yukarı kıyıdaş bir ülke konumunda olmadığı, Asi nehri ve Meriç örneklerinde de görüldüğü gibi aynı zamanda aşağı kıyıdaş bir ülke olduğu belirtilmektedir. Geçmişte, daha çok Fırat ve Dicle'ye odaklanan uluslararası sularla ilgili politikalara, giderek, son dönemde Gürcistan'la Türkiye arasında sorun olmaya başlayan Çoruh nehri de eklenmiş bulunmaktadır (Elçi, 2006, s. 64). Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin üyelik sürecinde ikircikli bir tutum sergilediği yönündeki yaklaşımlar su konusunda da gündeme getirilmektedir. Bu bağlamda, Fırat ve Dicle konusunda Türkiye'den yukarı havza ülkesi olarak sorumluluklarını yerine getirmesini talep eden AB'nin, Yunanistan ve Bulgaristan gibi üye devletlerin Türkiye karşısında yukarı havzayı temsil ettikleri Meriç ve Tunca nehirleri konusunda kendi üye devletlerinin çıkarlarını koruyan bir yaklaşım içinde olduğu belirtilmektedir. (Kibaroğlu, 2008, s. 9)

Diğer yandan Gürcistan'la Türkiye arasında da Çoruh nehri konusunda bir işbirliği anlaşması yürürlüktedir. Bu işbirliğine karşın, Türkiye, sınır aşan sularından en etkin şekilde yararlanmak, hidroenerji potansiyelini sonuna kadar kullanmak isterken; Gürcistan da hidroenerji üretimi alanında büyük projeler başlatmaktadır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Gürcistan'ın Çoruh'un birçok kolu üzerinde enerji üretimine geçerken Türkiye'yi bunu yapmaktan engellemesinin tutarlı bir politika olmayacağının altını çizmekte ve sorunun diyalog yoluyla çözüleceğini düşündüklerini belirtmektedir. (Elçi, 2006, s. 67)

Türkiye'nin uluslararası su politikalarında geleceğe dönük projelerin de yer aldığı görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı, Ortadoğu'da Ürdün nehri havzasında 2025 yılına kadar yakıcı hale geleceği düşünülen su krizi için su transferlerinin gerekeceği öngörüsünde bulunmakta ve Türkiye'nin havza ülkeleri Ürdün, Filistin ve İsrail'e su transfer etme konusundaki projelerinin uluslararası platformlarda büyük ilgi ile karşılandığını belirtmektedir (Elçi, 2006, s. 64). Irak savaşı sonrasında, bölgede ortaya çıkan yeni siyasi durum çerçevesinde, ABD yönetimi, sınır aşan sular konusuna özel bir ilgi göstermeye başlamış ve ABD İstihkam Kolordusu uzmanları, Irak Su Kaynakları Bakanlığı'nı tekrar yapılandırarak, Iraklı uzmanlarla birlikte Irak'ın savaşta yıkılan veya eksik olan su altyapısını tamamlamak amacıyla çalışmalarda bulunmaya başlamıştır. Diğer taraftan, Irak, özellikle Ilısu barajının inşası ve işletmesi sırasında Dicle'den Irak'a gelecek su miktarının azalacağını ve Güneydoğu Anadolu Projesi'nin de tamamen uluslararası kamuoyundan habersiz bir şekilde başlatıldığını ileri sürmektedir. (Akın, B., 2008, s. 118)

2. Evsel Su Kullanımı

Evsel su tüketimi kategorisi içme ve kullanma sularını bir arada kapsamakta olup gerek dünyada gerekse Türkiye'de oldukça büyük bir pazarı temsil etmektedir. Suyun daha etkin kullanılması amacıyla oluşturulan Meclis Araştırma Komisyonu tarafından hazırlanan raporda, 2030 yılında Türkiye'de içme ve kullanma suyu ihtiyacının 25.3 milyon metreküpe ulaşacağının tahmin edildiği belirtilmekte ve 2030 yılında 2001 fiyatlarıyla içme ve kullanma suyu satışlarından elde edilecek GSMH değerinin 8.855 katrilyon TL olacağı vurgulanmaktadır (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2001, s. 20). Yine 2001 fiyatlarıyla hesaplanmış olan hidroenerji satışından elde edilecek gelirin GSMH'ya 4.2 katrilyon katkı yapacağı hatırlanacak olursa içme ve kullanma sularının piyasada oluşacak değerler üzerinden özel sektör ya da devlet tarafından satılmasının sermaye birikimine nasıl yansıyacağını öngörmek mümkündür.

Diğer yandan suyun insani ihtiyaçları gidermek amacıyla kullanımını da insanın içinde yaşadığı, davranışlar, alışkanlıklar, kültürler ve yaşam biçimlerini sürekli olarak dönüştüren toplumsal sistemden bağımsız analiz etmek olanaklı değildir. Dolayısıyla kapitalist toplumda evsel su kullanımının da su kıtlığını arttıran etkenlerden biri olduğu tespitini yapmak mümkündür. Özellikle plastik şişelerde satılan suyun toplumda ne kadar hızla kabul gördüğü ve kısa süre içinde gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geldiği hatırlandığında meta üretimine dayalı toplumun kültürler ve alışkanlıklar üzerindeki etkisi de daha kolay anlaşılmaktadır.

Yaşam biçimi ve tüketim kültürünün toplum ve doğa üzerindeki dönüştürücü etkisini 19. yüzyılda henüz kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olmadığı Osmanlı'dan da izlemek mümkündür. Söz konusu dönemde Osmanlı'da su talebindeki artış sanayi kaynaklı değil tüketim ve yaşam biçiminin değişmesiyle ilgilidir. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelip savaş süresince yaşamlarını burada sürdüren yüksek rütbeli İngiliz ve Fransız subay aileleri ile Mısır Hıdivi anlaşmazlığa düştükleri için İstanbul'a kaçan Mısırlı prens ve prensesler tüketim konusunda yerli aileleri de etkilemişlerdir. Etkilenenler daha ziyade saray mensupları ile yüksek kademedeki devlet memurları ve Osmanlı azınlıklarının aileleri olmuştur. Örneğin banyo küveti kullanma alışkanlığı ilk kez o dönemde başlamıştır. Diğer yandan, Beyoğlu'nun yeni sakinleri de Türk hamamına ilgi göstermeye başlamışlardır. Yeni tüketim modeline uygun olarak akarsuyun Beyoğlu evlerinin içine kadar girmesi su gereksinimini iyice arttırmıştır. Bu yıllara ait Beyoğlu mağazalarının kataloglarında Avrupa'dan ithal edilmiş mermer banyo küvetleri, musluk ve diğer banyo gereçlerinin görülmesi yeni yaşam biçimi ile ilgili tezleri doğrulamaktadır. (Kazgan ve Önal, 1999, s. 26, 27)

İnsan toplumlarının –insanın içinde yaşadığı toplumsal düzenden bağımsız olarak– çevre üzerindeki etkisini mutlaklaştıran yaklaşımlarda söz konusu etkinin yalnızca gezegende yaşayan insan sayısı ve bu insanların yaşam tarzlarıyla belirlendiğinin altı çizilmektedir. Bu tezlere göre insanların çevre üzerindeki genel

etkisini azaltmak için ya yaşam biçimleri değiştirilmeli ya teknolojik verimlilik arttırılmalı ya da gezegendeki insan sayısı azaltılmalıdır. (Jackson, 2007, s. 54, 55)

Buna karşın suyun metalaşmasının sonuçları arasında en fazla göze çarpan bulgu, birçok ülkede hızla artan evsel su fiyatlarıdır. Belediyelerce verilmekte olan su hizmetlerinin özel sektöre devrini müteakiben evsel su fiyatları Casablanca'da yüzde 300; İngiltere'de yüzde 450 artarken; Ghana'da da halk, aylık gelirinin yarısını su satın almak için harcamak zorunda kalmıştır (Ulusoy, 2007, s. 130). Birmingham'daki su işletmesinin sahibi olan South Staffordshire şirketinin sözcüsü, 1992 yılında su faturalarını ödeyemedikleri için suyu kesilen ailelerin sayısının bir önceki yıla göre 20 kat arttığını belirtmektedir. Ayrıca, İngiltere'deki su özelleştirmelerinden sonra ülkede 20 akarsu kurumuştur (Ulusoy, 2007, s. 150). Özelleştirme sonrasında su kaynaklarının kuruması, büyük olasılıkla su arzını arttırmak için yapılan barajların sayısı ve büyüklüğü ile aşırı miktarlarda su çekilmesine bağlı olabilir. Zira, daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi suyun değerinin piyasada belirlenebilmesi için mutlaka belli bir arz miktarının söz konusu olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, yatağında akmakta olan bir nehir suyu bir meta niteliğine sahip olmadığı için kendi başına ne değere ne de değişim değerine sahip değildir. Bu nehir üzerine inşa edilecek barajlar ve kanalların yapımı ile suyun nakledilmesi için gerekli emek ve sermayenin sürece dahil olmasının yanı sıra suyun piyasada işlem görmeye başlamasıyla birlikte nehirdeki su, bir değer ve değişim değeri kazanmış olur.

Türkiye'de evsel suyun iletimi ve yönetimi konusunda yetkili kurumlar belediyeler ile İl Özel İdareleridir. Belediye kanununa göre, mahalli müşterek nitelikte tanımlanan birçok kamu hizmetinin Belediye Meclis kararıyla özelleştirilmesi mümkündür. Evsel atık su yönetimini de kapsayan evsel su kullanım hizmetleriyle ilgili olarak ve AB desteğiyle yürütülen bir dizi projeyi başlatan Türkiye hükûmeti, bu projeler kapsamında çeşitli araştırmalar yürütmektedir. ENVEST Araştırması21, MATRA Projesi22 bunlar arasında sayılabilir. Bu kapsamda yapılan araştırmalarda nüfusu 2000-3200 arasında olan belediyeler ve buralarda sunulan su hizmetlerinin "ekonomik yönetim" kriterine uygun olmadığı ve finans açısından merkezi idareye bağımlılığı kaçınılmaz hale getirdiği vurgulanmaktadır. Proje sorumlusu Michael Jacobson, Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlayabilmesi için 20 yıl içinde su, atık su ve katı atık sektörlerinde olmak üzere toplam 50 milyar Avro tutarında bütçeye ihtiyaç duyulacağını ifade etmektedir (Taşkın, 2006, s. 258, 261, 264). Söz konusu bu projelerin uygulaması ve sürdürülmesi açısından gerekli yan üretimlerle birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'de evsel su kullanımına yatırım yapmanın önemi anlaşılabilmektedir. Özellikle yüksek nüfus yoğunluğu ve su kaynaklarının yüzde 65'inin henüz kullanıma sokulmamış olması Türkiye'nin gelecek vaat eden bir su pazarı olarak görülmesini sağlamaktadır. Başta Ankara ve İstanbul olmak üzere evlerdeki sayaçların hızla kontörlü sayaçlarla değiştirilmeye baş-

21 ENVEST: Yüksek Maliyetli Çevresel Yatırım Planlama Projesi.

22 MATRA: Su Çerçeve Direktifinin Türkiye'de Uygulanması İçin Katılım Öncesi Program Projesi.

lanmış olması da, yabancı sermayenin bütün riskleri bertaraf etme çabaları arasında sayılabilir. Kullanıcıların daha önceleri suları kesilmeden İSKİ ya da ASKİ gibi kentsel su idarelerine borçlanabildikleri sistemin yerini bundan sonrasında kontörlü sayaçların alacağı görülmektedir. Suyun insan yaşamındaki vazgeçilmez konumunun, talebin sürekliliği konusunda teminat gibi görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu süreçte kontör fiyatlarının akibeti ise, su arzı miktarları tarafından belirlenecektir. Dolayısıyla, yaz ayları gibi kurak mevsimlerde rezervlerdeki su miktarları azaldıkça kontör bedelleri yükselecek, kış aylarında ise fiyat düşüşlerini önlemek için arzı kısmak su şirketlerinin elinde olacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada, son on yıldır dünya gündeminde önemli bir yer tutan suyun metalaşması süreci, su kaynaklarındaki kıtlaşma veri alınarak ve meta üretimi bağlamında analiz edilmiştir. Meta üretimini temel hareket noktası olarak kabul eden çalışmada suyun kendisinin bir metaya dönüştürülmesinin sermaye birikiminde nasıl bir etkileşime yol açacağı sorusunun yanı sıra genelde meta üretimine dayalı bir toplumsal sistemin su ve insanın da bileşenlerinden biri olduğu doğal kaynaklar üzerindeki yıkıcı ve tüketici etkilerinin de analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bunun en temel nedeni ise, suyun metalaştırılmasında başvurulan temel argümanın su kaynaklarındaki kıtlaşma olgusu olmasıdır.

Çalışma, her ne kadar doğrudan bu soruya odaklanmamış olsa da, genel olarak suyun metalaşmasının su kıtlığının aşılmasında bir çözüm olamayacağını, hatta, tersine su kıtlığını çok daha kronikleştireceğini ortaya koymaktadır. Açığa çıkan bir diğer gerçeklik ise, suyun metalaşmasının başta su çıkarımı ve iletimi ile bağlantılı sektörlerde faaliyet gösteren firmalar olmak üzere genel olarak kapitalist sınıfın çıkarını ilgilendiren, daha genel ifadesiyle sermaye birikiminin hızlanmasını sağlayacak bir süreç olmasıdır. Buna karşın, dünyada giderek daha fazla hissedilen su kıtlığının sermayenin farklı fraksiyonları ve farklı sektörler arasında "suyun yeniden paylaşımını" da zorunlu hale getirmekte olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda önümüzdeki süreçte suya erişimden kaynaklanan en sert gerilimlerin endüstri ve tarım sektörleri arasında yaşanacağını öngörmek yanlış olmayacaktır.

Çalışmanın teorik çerçevesinde biri suyun metalaşmasının nedenini; diğeri ise metalaşma sonrasında sermaye birikimindeki değişimi gösteren fakat doğrudan metalaşma nedeni olarak kabul edilemeyecek iki temel teze yer verilmektedir. Birinci tezde sermayenin 1970'lerde başlayan kâr oranlarının düşme eğiliminden kaynaklı krizin aynı zamanda bir aşırı birikim krizi olduğu tespitinden hareketle, suyun metalaşmasının sermaye sınıfına yeni ve önemli bir değer yaratma olanağı sunduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Özellikle 2008 yılında ABD bankacılık ve finans kesiminde başlayan, bugün itibarıyla bütün dünyayı etkisi altına almış olan krizin sermayenin hızla değersizleşmesi biçiminde açığa çıktığı göz önüne alındığında, aşırı biriken para ve finansal değer formundaki sermaye için suyun metalaşması gibi yeni değerlenme alanlarının meta döngüsüne dahil edilmesinin önemi daha kolay anlaşılmaktadır. Çalışmada uluslararası kurumların karar

ve söylemlerinden yapılan alıntıların yanı sıra Türkiye'deki devlet kuruluşları ve sermaye örgütlerinin taleplerinin de bu tezi önemli ölçüde doğruladığı görülmektedir. İkinci ve suyun metalaşmasında bir neden olarak gösterilemeyecek tez ise, Marx'ın emek-değer teorisine içkin bir durumdur. Genel olarak, "suyun metalaşması bütün kapitalist sınıfın lehine bir durum ise, söz konusu süreç neden bu kadar geç başladı?" sorusundan hareket eden bu tezde, bir yandan suyun kıtlaşması ile metalaşması arasındaki doğrusal ilişki gösterilmeye çalışılırken, diğer yandan da her koşulda bir üretim girdisi olan suyun metalaşmış ve metalaşmamış formları arasında birikim açısından nasıl bir fark olduğunun gösterilmesi hedeflenmektedir. Çalışma, kendi halinde akan bir dere kapitalist anlamda bir değer ifade etmezken; söz konusu su kaynağına emek ve sermaye ilavesiyle bu kaynağın değer ve meta üreten bir şekle dönüşmesi arasındaki farka odaklanmaktadır. Bu iki biçim arasındaki temel farkın, meta üretiminin doğasından kaynaklandığı görülmektedir. Gerçekten de herhangi bir emek ürününün değerinin piyasada belirlenmesi, yani o ürünün metalaşması o metayı üreten kapitalistin, kendi işçileri tarafından yaratılan artı-değere değil, soyut emeğin ya da toplumsal emeğin bir bölümüne el koyuyor olması ile ilişkilidir. Başka bir deyişle, metalaşmadığı koşullarda suyun değerinin piyasada belirlenmesi söz konusu olamaz. Çünkü üretime dahil olan üretim araçları arasında yitirecek bir değeri bulunmayan, bir başka deyişle, insan emeği ürünü ve sermayenin öğesi olmayan, henüz değişim değeri formunu almamış üretim araçları da varsa, bunlar, ürüne de değer aktaramaz. Değişim değerinin oluşmasına katkıda bulunmaksızın kullanım değerinin yaratılmasına yardım ederler. Buna karşın, tekil sermayelerin gözünde yalnızca artı-değerin kâra dönüşmesi, metanın değeri içinde kârı oluşturan kısmı maliyet fiyatını oluşturan kısımdan ayırt ettiği için, değer kavramı, kapitalistin gözünden kaçar. Çünkü o, metaya giren toplam emeği değil, toplam emeğin, yalnız canlı ve cansız üretim araçları biçiminde karşılığını ödediği kısmını görür ve böylece, elde ettiği kâr, ona, metanın özündeki değerin dışında bir şeymiş gibi görünür. Dolayısıyla, bu çalışmanın ikinci tezi olan suyun metalaşmasının emek-değer teorisiyle ilişkisi tekil sermayeler tarafından bilinen, algılanan bir durum olmadığı için bu süreci getiren nedenlerden biri olarak da kabul edilemez. Buna karşın, bu tezin örtük ve görünmez olması metalaşma sonrasında suyun çıkarımı ve iletiminde kullanılan emeğin karşılığı ödenen ve ödenmeyen olmak üzere iki kısma ayrılmasına ve kapitalistlerin ortak değer havuzunda diğer metaların değerleriyle kaynaşarak genel kâr oranı içine dahil olmasına engel değildir. Başka bir deyişle ikinci tezde suyun metalaşmasının, hem ortak değer havuzundaki değerlerin ya da aynı anlama gelmek üzere dolaşımdaki metaların değerlerinin toplamını, hem de suyu üretiminde kullanan bütün kapitalistlerin değer havuzundan çektiği değer miktarını büyüteceğinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

Öte yandan, başlangıç aşamasında, dünyanın bazı ülkelerinde su henüz meta formunu almamış olabilir ve bu ülkelerin kapitalistleri eğer dünya piyasasına üretim yapıyorlarsa suyu üretiminde bir meta biçiminde kullanan kapitalistler

karşısında rekabet avantajı elde edeceklerdir. Çalışma, örneğin Türkiye'de devletin böyle bir duruma karşı daha şimdiden önlem alma ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde bir "haksız rekabet" suçlamasıyla karşılaşmama çabası içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu eğilimler aynı zamanda, suyun metalaşması yönündeki politika ve stratejilerin rekabet dinamiklerinin etkisiyle hızla dünya ölçeğine yayılacağının ilk sinyalleri olarak da değerlendirilebilir.

Sistemin yapısal ihtiyaçlarıyla örtüşen bütün bu eğilimlere karşın, toplumsal sistemlerin sürekli olarak farklı, çoğu kez birbirine zıt eğilim ve etkileşimleri barındırdığı göz önüne alınacak olursa, suyun metalaşmasını tek ve lineer bir doğru gibi tanımlamak olanaksız hale gelmektedir. Bu anlamda çalışmanın özellikle teorik bölümünde bir dizi soyutlama yapılmakta ve suyun metalaşması sürecinde politik, sosyal, kültürel ve doğal başkalaşım ve etkileşimlerin olmadığı varsayılmaktadır. Diğer bir deyişle, bu süreçte başta toplumsal muhalefetin güçlenmesi olmak üzere önceden öngörülemeyecek pek çok karşı eğilim ortaya çıkabilir ve metalaşmayı önleyen, geciktiren ya da hızlandıran dinamiklerin güçlendiği görülebilir. Özellikle, su hizmetleri konusunda bazı ülkelerde suyun eskiden olduğu gibi "kamusal" bir hizmet olarak sunulmaya devam etmesinin koşullarının yaratılması dahi olanaklı olabilir. Dolayısıyla çalışma, suyun kaçınılmaz bir şekilde metalaşacağını öngörmekten ziyade, metalaşmadığı koşullarda da temiz su kaynaklarının geri dönüşsüz bir şekilde yok olmaya devam edeceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu yok oluşun temelinde ise, üretimin toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için değil, değişim amacıyla dolayısıyla ihtiyaçlardan bağımsız, aşırı ölçeklerde yapılıyor olması gelmektedir. Öte yandan, suyun diğer metaların üretiminde kullanılmasıyla kendisinin metalaşmasının su kaynakları üzerindeki etkileri birbirinden farklıdır. Zira suyun metalaşması temiz su kıtlığını daha da arttırıcı bir etkiye sahiptir. Çünkü, bir ürünün değerinin piyasada belirlenmesi, söz konusu ürünün arzının yaratılmasını, yani bir meta şeklinde üretilmesini ön şart olarak gerektirir. Suyun arzı söz konusu olduğunda ise, mevcut su kaynaklarına emek ve sermaye yatırımının yapılması, yani dere ve akarsular üzerine suyu toplamak, ölçülebilir bir arz yaratmak için bent, rezervuar ve barajların yapılması, göllerin çevresine de göl suyunu pompalarla kanal ve borulara iletmek için gerekli yatırımların yapılması gerekecektir. Suyun metalaşması su arzını etkilediği ölçüde su talebini de etkileyecek ve su kullanım alışkanlıkları ve kültürü üzerinde de dönüştürücü bir etki yapacaktır. Her biri doğaya ve su kaynaklarına daha üst düzeyden müdahale anlamına gelen ve suyun doğal çevrim hızını yavaşlatan bu eğilimler, yeni tekil sermayelerin sektöre giriş yapmasıyla sürekli olarak artacağı için bu çalışmada metalaştırılabilecek temiz su miktarlarının, fakat daha önemlisi su kaynaklarının kendini yeniden üretme kapasitesinin giderek azalacağı öngörülmektedir.

Çalışma, aynı zamanda, temiz suyun kıtlaştığına dair tezlerin yalnızca suyu metalaştırma amacıyla kullanılan söylemlerden ibaret olmadığını, bir gerçekliğe tekabül ettiğini de göstermektedir. Teoride doğa'ya bağlı hammaddelerin kıtlaşma etkisiyle pahalılaştığı dönemlerde sanayi kapitalistlerinin el ele vererek üretimi

düzenlemek için birlikler kurmaya yöneleceklerine dair tespitler günümüz çabalarını daha anlaşılır hale getirmektedir. Bu bağlamda bugün suyun metalaşma sürecinde, su ve su ile bağlantılı üretim yapan inşaat, enerji, atık su işleme şirketlerinin yanı sıra altyapı yatırımları için ilgili firmalara kredi vermeye hazır finans şirketleri tarafından oluşturulan bir dizi uluslararası kuruluşun, 1970'lerin başlarından beri yoğun çalışmalar yaptığı gözlenmektedir.

Farklı bölümler ve alt başlıklarda ele alınan konular, özellikle GKÜ'lerde tarım sektörünün en fazla su tüketilen sektör olduğunu göstermektedir. Diğer yandan hem gıda olarak emek-gücünün yeniden üretimindeki vazgeçilmez konumu hem de pek çok sanayi sektörüne hammadde biçiminde dahil olan çıktıları dolayısıyla tarımın sermaye birikim sürecindeki önemi oldukça belirleyicidir. Bu nedenle ister gıda ve geçim malı, isterse hammadde formunda olsun tarımsal ürünlerin üretiminin arttırılması ve buna bağlı olarak fiyatlarının düşmesi sermaye birikimini hızlandırıcı bir etkiye sahiptir. Günümüzde ise, gelişmiş sulama teknolojileri vasıtasıyla giderek daha fazla toprağın tarımsal üretim için seferber edilmesi aynı zamanda sürekli olarak daha fazla miktarda suyun tarımda kullanılmasını ön-şart olarak koşmaktadır. Buna bağlı olarak kapitalist toplumda bugün gelinen aşamada hem toprak hem de su verimliliğinin hızla düşeceği ve dolayısıyla toprak ve su verimliliğini arttırmak için sürekli olarak doğaya daha üst düzeyde müdahalelerin gerekeceğini öngörmek mümkün görünmektedir. Bu noktada, doğanın insan dışındaki maden, toprak ve su benzeri bileşenlerinin metalaşmasının sonuçlarının diğer meta üretimlerinden oldukça önemli bir farklılık gösterdiğinin hatırlanmasında yarar vardır. İnsan emeği ve sermayenin bir araya gelmesiyle üretilen pek çok metada arz sürekli olarak artarken, insan emeği tarafından üretimi mümkün olmayan, ancak işlenmesi, çıkarımı ve iletimi yapılabilen toprak ve suyun metalaşmasında verimlilik düşüşü ve arzın giderek azalması kaçınılmazdır. Çalışmanın bu konudaki tespiti ise doğrudan ve yalnızca insan emek-gücü ürünü olmadıkları halde emek ve sermayenin sürece dahil edilmesiyle metalaştırılan toprak, su gibi doğal kaynakların, kendisi de doğanın bir bileşeni olan insan emeğinin metalaşmasından önemli bir farklılığı, bir özgüllüğü olduğudur. Kapitalist üretimin gelişmesine paralel olarak ölü emeğin canlı emekle ikamesi sonucunda üretimde kullanılabilecek insan emeği bollaştığı, yedek işgücü ordusu büyüdüğü halde, toprak ve su için tam tersi söz konusu olmaktadır. Başka bir deyişle, emeği sürekli olarak yedeğini üreterek tüketen sistem, toprak ve su gibi doğal kaynaklarda bunu yapmaya muktedir olamadığı gibi, bu kaynakları sürekli olarak kıtlaştırmaktadır. Her ikisi de canlı yaşamın devamı açısından vazgeçilmez olan toprak ve temiz suyun giderek kıtlaşması, bir yandan da sermaye birikiminin vazgeçilmezi olan üretim nesnelerinin azalmasına, yani emek-gücünün üzerinde çalışarak yeni değerler üreteceği hammaddelerin kıtlaşmasına yol açma riskini barındırmaktadır. Diğer yandan, doğanın bileşenlerinden biri olan toprağın verimliliğini arttırmaya dönük çabaların kendisinin de doğanın diğer bileşeni olan suyun kıtlaşmasına yol açtığı görülmektedir. Gerek iklimsel yağışla üretim yapılsamayacak arazilerin de

tarımsal üretime eklenmesiyle ekili alanların genişlemesi, gerekse verimi azalan toprağa kimyasal gübre vb. ilaveler yoluyla giderek daha fazla miktarda sulamanın zorunlu hale gelmesi bu etkileşimi daha da hızlandırmaktadır. Dolayısıyla, emekgücünün yedeğini yaratarak ucuzlatan kapitalist üretim biçiminin, üretim sürecinin nesnelerini kıtlaştırıp pahalılaştırdığı ve Marx'ın *ifadesiyle* "kapitalist üretimin kendisinin üretici güçlerin gelişmesi önünde engel teşkil etmeye başladığı" tespitini yapmak mümkün görünmektedir.

Her ne kadar sermayenin aşırı birikiminden kaynaklanan değersizleşme krizi içinde bulunduğumuz tarihsel süreçte daha çok EKÜ'lere özgü bir durum olsa da, GKÜ'lerin sermaye birikim hızını arttırmak için yabancı sermaye girişine duydukları ihtiyaç, eşitsiz ve bileşik gelişimi doğrularcasına iki tarafın çıkarlarının örtüştüğü (overlapping interests) bir duruma tekabül etmektedir. Bu bağlamda başta AB ve ABD'dekiler olmak üzere pek çok ulusötesi şirketin su alanında yatırım yapmak için, finansal açıdan belli bir doygunluğa erişmiş EKÜ piyasalarından ziyade GKÜ piyasalarını tercih ettiği görülmektedir. Aynı şekilde GKÜ devletlerinin de sermaye açıklarını kapatabilmek için yabancı yatırımları engelleyen düzenlemeleri esnek ve kolaylıklar sağlayan yeni düzenlemelerle değiştirdikleri bu süreçte, fon fazlası bulunan sermaye grupları ile fona ihtiyaç duyan sermaye grupları arasında nasıl bir çıkar birlikteliği oluştuğu fark edilmektedir.

Fakat çalışma, su kaynaklarında kıtlaşma ve suyun metalaşmasının el ele yürüdüğü bu süreçte çıkarlardaki ortaklaşmaların yanı sıra çelişkilerin de belirginleşmeye başladığını ortaya koymaktadır. Örneğin tarım üretiminin damlama ve yağmurlama sulama benzeri yöntemlerle modernleştirilmesine karşılık çiftliklerin, yakındaki sanayi fabrikalarına daha büyük miktarlarda su salması biçiminde işleyen günümüz pratikleri, görüntüde uzlaşmaları çağrıştırsa da özünde gerilimleri barındırmaktadır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde sanayi ve tarım işletmeleri arasında şimdilik tekil "alışverişler" düzeyinde çözülebilen bu gerilimlerin ilerleyen süreçlerde hem "tekil" olma vasfını kaybedip genel bir eğilime dönüşeceği ve hem de sertleşeceğini öngörmek yanlış olmayacaktır.

Finansman konusundaki çıkarların örtüşmesine karşın, Türkiye gibi GKÜ'lerdeki belediyelerin, gelişmiş ülkelerdeki benzerlerinde pek görülmeyen farklı, kendilerine ve geç kapitalistleşmeye özgü sorunlarla karşı karşıya oldukları tespitini yapmak mümkündür. Hızlı göç ve bunun yol açtığı çarpık kentleşme olgusu, bu yönelimi aşmak için yeni yerleşim alanlarının geliştirilmesi, altyapının zamanında ve yeterli şekilde yapılabilmesi ihtiyacı bu tür sorunlardan yalnızca birkaç tanesidir. Ayrıca devlet tarafından belediyelere aktarılan fonların yetersiz olması, pek çok durumda altyapı finansmanında dış kaynaklara başvurmayı bir zorunluluk haline getirmektedir. Öte yandan, gerek iç göç gerekse fon yetersizliğinin kökenine inildiğinde, sermaye birikim düzeylerinin yetersizliği ve sermayenin eşitsiz ve bileşik gelişimi olgularıyla karşılaşılmaktadır. Aynı durum, Türkiye ve benzer ülkelerde bir başka özgüllüğe daha yol açmaktadır ki o da özellikle sanayide su kullanımı ve atık su bertarafının önemli bir bölümünün kaçak yollarla

yapılıyor olmasıdır. Kimi zaman sanayi fabrikalarının kurulu olduğu kırsallıklarda henüz altyapının bulunmamasından kimi zaman ise tekil sermayelerin suyun maliyetini yüklenmekten kaçınmak için başvurdukları kaçak su kullanımları ve atık su deşarjları, sermaye birikiminin yeterli olmayışından ve dolayısıyla üretim maliyetlerini düşürme kaygısından kaynaklanan kıtlık ve kirliliğin temel nedenleri arasında düşünülebilir.

Türkiye'de su kaynakları üzerindeki kontrolle ilgili olarak en fazla vurgu yapılan husus, yetki karmaşasını ortadan kaldıracak, merkezi bir yapılanmaya duyulan ihtiyaçtır. Henüz taslak aşamasında olan Su Kanunu, vurgu yapılan merkezi yapının öncüllerinden biri olarak kabul edilebilir. Merkezi yapılanma konusunda esas olarak iki vurgunun öne çıktığı dikkat çekmektedir: oluşturulacak merkezi yapının özerkliği ve yalnızca Başbakan'a bağlı çalışması ve bunun bir bakanlık formunda olması. Merkezi yapıya dair ön tanımlamalarda ise aynı zamanda bağımsız bir denetleme kurulu gibi işleyecek bir yapı tarifinin yapıldığı dikkat çekmektedir. Su kaynakları üzerindeki kontrol ve koordinasyon görevine gerek uluslararası kuruluşlar gerekse farklı sermaye grupları tarafından atfedilen önem, söz konusu yapının hangi şekilde oluşturulacağı konusunda belirleyici olacaktır. Konunun uluslararası boyutunun güçlü olması, özellikle sınır aşan sular ve entegre havza yönetiminden kaynaklanacak ortak koordine edilme ihtiyacı şimdilik bir bakanlık kurulmasının daha kuvvetli bir olasılık olduğunu düşündürtse de, yanı sıra bir bağımsız denetleme kurulunun da oluşturulması ihtimali göz ardı edilmemesi gereken bir durum gibi görünmektedir.

Türkiye sermayesinin sınır aşan sular meselesinde görece homojen bir tavır aldığı görülmektedir. AB üyeliği, Kıbrıs sorunu gibi dış politika konularında ciddi fikir ayrılıkları bulunan farklı sermaye gruplarının sınır aşan sular konusunda Dışişleri Bakanlığı'nın görüşlerine paralel görüşler deklare etmesi ya da konuya hiç değinmeden "bu mesele Dışişleri Bakanlığımız tarafından yürütülmektedir" benzeri açıklamalarda bulunması mevcut temiz suyun paylaşımı üzerindeki çıkar çatışmalarını da görünür hale getirmektedir. Özellikle Türkiye'nin AB'ye üyeliğini kuvvetle destekleyen TÜSİAD'ın su konusunda AB çizgisini savunmaması fakat, bu çizgiye muhalefetini de açık bir şekilde deklare etmemesi su konusunun üretim ilişkileri ve sermaye birikimi süreciyle ne denli iç içe olduğunu bir kez daha teyit eden bir görüntü arz etmektedir. Buradan hareketle suyun metalaşması sürecinde sermayeler arası ilişkilerde yalnızca örtüşen çıkarların olmadığının, sürecin, bu ittifakların yanı sıra son derece güçlü çatışma ve çelişkileri de barındırdığının bir kez daha hatırlanmasında yarar vardır. Daha açık ifade etmek gerekirse, Türkiye sermayesinin sınıfsal çıkarları ülkedeki ve diğer ülkelerdeki su kaynaklarına yatırım yapılmasını ve suyun metalaşmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda uluslararası sermayenin Türkiye'ye özellikle altyapı yatırımı yapması bu sınıfsal çıkar açısından istenen, gerekli olan bir durumdur. Buna karşın, Türkiye'deki su kaynaklarının belli bir bölümünün komşu ülkelere tahsis edilmesini gerektirme potansiyeli barındıran uluslararası sular konusu farklılık arz etmektedir. Suyun

ulusal ve uluslararası sermayeler arasında yeniden paylaşılması anlamına geldiği ölçüde uluslararası sular meselesi çıkar birlikteliğini değil, çıkar çatışmalarını temsil etmektedir.

Sonuç olarak suyun metalaşmasının temel nedenlerinden biri meta üretimine dayalı toplumsal ilişkiler toplamının yol açtığı temiz su kaynaklarındaki kıtlaşma olgusu ve bu kıtlığın yol açtığı suyun bölüşümüne dair kaygılar, diğeri ise yine metaların aşırı üretiminden kaynaklanan sermaye birikiminin yeni üretim alanlarında yeniden değer üretimini sağlayacak şekilde genişletilmesi ihtiyacıdır. Bu iki nedenden birincisi Türkiye'deki su kaynakları üzerinde de etkili olmakla birlikte; ikinci neden, yani sermayenin aşırı birikimi günümüzde daha ziyade EKÜ'lere özgü bir durumdur. Buna karşın, sermayenin uluslararasılaşma sürecinde EKÜ ve GKÜ sermayelerinin çıkarlarını ortaklaştıran bir başka dinamiğin daha suyun metalaşma sürecinde etkin olduğu görülmektedir: Fon ihtiyacı içinde olan GKÜ devletleri ve sermayeleri, değersizleşme riski ile karşı karşıya bulunan EKÜ sermayeleri için bu riski ertelemenin fırsatlarını temsil etmektedirler. Bu bağlamda, Türkiye sermayesinin bu süreçte birbiri ile çatışan ikili bir tavır içersinde görülmesi şaşırtıcı değildir. Bu zıt tavır alışlardan biri ülke içindeki su kaynaklarını koruma konusunda dışarıya karşı muhafazakâr bir tutum; diğeri ise mevcut su kaynaklarına yatırım ve bu kaynaklardan yararlanma konusunda sınırsız serbestiyet talep eden ve bu çıkarlar üzerinde kendi içinde çatıştığı bir durumdur. Sürecin toplumdaki düşük gelir gruplarına ve alt katmanlara yansımalarıyla ilgili olarak ise, bu süreci daha önce yaşayan ülke örneklerinden hareketle su fiyatlarının hızla yükselmesi ve reel ücretlerde bundan kaynaklanacak düşüşler; su iletim maliyetlerini düşürmek adına gerekli bakım ve onarım yatırımlarının yapılmadığı hallerde gündeme gelebilecek su kesintileri; tarımsal sulamanın da metalaşması durumunda küçük çiftçiliğin tasfiyesi ve buna bağlı olarak hızlanacak ekonomik nedenli iç göç; büyük kentlerdeki işsizliğin iç göç kaynaklı artışı ve kent altyapı sistemlerinin artan nüfusa yetmemesinin yol açabileceği toplumsal sağlık koşullarında kötüleşmelerin olacağını şimdiden öngörmek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Barlow Maude ve Tony Clark (2005) "Blue Gold: The Fight to Stop the Corporate Theft of the World's Water". NewYork: The New Press,

Barlow Maude (2008) "Mavi Sözleşme: Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi". İstanbul: Yordam Kitap.

Baue Bill (2008) "Sürdürülebilirlik için yatırım yapmak" Worldwatch Enstitüsü (Ed.). Dünyanın Durumu 2008, Sürdürülebilir Bir Ekonomi İçin Yenilikler. İstanbul: TEMA Yayınları.

Bayon Ricardo (2008) "Biyolojik Çeşitliliğe Yatırım Yapmak", Worldwatch Enstitüsü (Ed.). Dünyanın Durumu 2008, Sürdürülebilir Bir Ekonomi İçin Yenilikler. İstanbul: TEMA Yayınları.

Ben Fine ve Alfredo Saad Filho (2008) "Marx'ın Kapitali". İstanbul: Yordam Kitap.

Bergkamp ve Sadoff (2008) "Sürdürülebilir Bir Ekonomide Su", içinde: 2008-Dünyanın Durumu, Worldwatch Institute, TEMA Yayınları, İstanbul ss. 131-145.

Bhandari Ratan ve Subedi Rabin (2007) "No More Severn Trent in Nepal: A Case Study of ADB's Lending Conditionalities" içinde: Water Democracy: Reclaiming Public Water in Asia, Tayland: Focus on the Global South

Brans H.P. Edward (1997) "Scarcity of Water: emerging legal and policy responses" International environmental law and policy series SIEUR (Series), London

Brown R. Lester (2007) "Dünyayı Nasıl Tükettik", T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: Yaylacık Matbaacılık Budhya Gururaja, 2007, "Struggles against failing privatization, for people-centered model -case of Bangalore, Karnataka" içinde: Water Democracy: Reclaiming Public Water in Asia, Tayland: Focus on the Global South

Çınar Tayfun (2006) "Türkiye'de İçme Suyu ve Kanalizasyon Hizmetleri: Yönetim ve Finansman", Tayfun Çınar ve Hülya K. Özdinç (Ed.). Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri içinde. Ankara: Memleket Yayınları, ss. 227-252.

Çınar Tayfun (2006) "Su Yönetimi ve Finansmanında Strateji, Model ve Aktörler", Tayfun Çınar ve Hülya K. Özdinç (Ed.). Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri içinde. Ankara: Memleket Yayınları, ss. 44-93.

Demirel Süleyman (2005a) "Bir Ömür Suyun Peşinde, cilt: I." Ankara: ABC Medya Ajansı.

Demirel Süleyman. (2005b) "Bir Ömür Suyun Peşinde, cilt II", Ankara: ABC Medya Ajansı.

DSİ Vakfı (2000) "Su ve DSİ Tarihi". Abdullah Demir (Ed.), Ankara: Rekmay Reklam ve Tanıtım A.Ş.

Dyrnes V.G. ve Pimentel-Maranon B., (2006) "Changing Water Rights in Mexico: Local Availability and the Reallocation of Groundwater Rights" içinde: A History of Water, Volume 2: Political Economy of Water, Ed: R.Coopey ve T.Tvedt, London.

El Zain Mahmoud. (2006) "Reshaping the 'Political': The Nile Waters of the Sudan", R.Coopey ve T.Tvedt (Ed.). A History of Water, Volume 2: içinde. NewYork: IB-TAURIS, ss. 117-150

Engels Friedrich (2002) "Doğanın Diyalektiği" Ankara: Sol Yayınları.

Ercan Fuat (2008) "Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme". İstanbul: SAV Yayınları.

Ercan Fuat (2005) "Para ve Kapitalizm". İstanbul: Devin Yayıncılık.

Erkiner Engin (2005) "Komünist Toplum Ekolojik Olabilir mi?" içinde: 'Gri ve Yeşil: Marksizm ve Ekoloji', İstanbul: Çalışanlar Basın Yayın, ss. 87-100.

Feinstein C. H, Peter Temin and Gianni Toniolo. (2008) "The World Economy Between the World Wars". US: Oxford University Press.

Fine Ben ve Filho A.Saad (2004) "Marx'ın Kapitali" Yordam Kitap, İstanbul: Graphis Matbaa.

Foster John Bellamy (2001) "Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa" Ankara: EPOS Yayınları.

Gandy Matthew. (2006) "Water, Modernity and the Demise of the Bacteriological City", T.Tvedt ve E. Jakobsson(Ed.). A History of Water Vol: I içinde Newyork: I.B.Tauris. ss.347-371

Güler Parlak, Zuhal. (2007) "Yaşamın Suyla Dansı: Barajlar ve Sürdürülebilir Kalkınma". Ankara: Turhan Kitabevi. Gültay Nilgül. (1992) "İzmir Körfezi Nasıl Kurtulur". İzmir: Türkelmat Yayınevi.

Halle Mark, (2008) "Ticaret Yönetişimine Yeni Yaklaşımlar", içinde: 2008- Dünyanın Durumu, Worldwatch Institute, İstanbul: TEMA Vakfı, ss. 223-242.

Hanneson Rögnvaldur (2004) "The Privatization of the Oceans". London: The MIT Press Cambridge. Harvey David (1999) "Postmodernliğin Durumu", İstanbul: Metis Yayınları.

Hobsbawm Eric. (2007) "Yeni Yüzyılın Eşiğinde". İstanbul: Yordam Yayınları.

Hoekstra Y. Arjen ve Chapagain, K. Ashok. (2008) "Globalization of Water: Sharing the Planet's Freshwater Resources". USA: Blackwell Publishing.

Jackson Tim (2007) "Sürdürülebilir Yaşam Tarzının Zorlukları" içinde: 2008-Dünyanın Durumu Worldwatch Institute, TEMA Yayınları, İstanbul ss. 53-70.

Jeffrey P., Lemon M. ve Jefferson B. (2006) "My land, My Water, Your Problem: Co-dynamic Processes and the Development of Appropriate Water Policy Tools" Treaty Coopy ve Tredt (Ed.). A History of Water Vol:II Political Economy of Water içinde Newyork: I. B. Tauris. ss.529-549

Kalyon Kenan (2005) "Gri ve Yeşil: Marksizm ve Ekoloji" Derleme Kitap, İstanbul: Çalışanlar Basın Yayın, ss. 19-36.

Kazgan Haydar ve Önal Sami (1999) "İstanbul'da Suyun Tarihi: İstanbul'un Su Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Osmanlı'da Yabancı Su Şirketleri" İstanbul: İletişim Yayınları.

Kiper Perihan (2006) "Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel-Kültürel Değerlerinin Korunması" SAV Yayınları, İstanbul: Ezgi Matbaacılık.

Kumar P. Vinod (2007) "Case study of RWSS inititatives under decentralization in Kerela-India" içinde: Water Democracy: Reclaiming Public Water in Asia, Tayland: Focus on the Global South.

Lange Keely (2006) "Energy and Environmental Security: The Syr Darya Crisis of Central Asia", Coopy ve Tredt (Ed.). A History of Water Vol:II içinde Newyork: I.B.Tauris. ss.404-429.

Ledo Carmen (2006) "Inequality and Social Exclusion: Access to Drinking Water in Cochomamba, Bolivia", Coopy ve Tredt (Ed.). A History of Water Vol:II içinde Newyork: I.B.Tauris. ss.59-102.

Lefebvre Henri (2007) "Sosyalist Dünya Görüşü ve Marksizm" İstanbul: Yordam Kitap.

Lovins L. Hunter (2008) "Üretimi Yeniden Düşünmek" Worldwatch Enstitüsü (Ed.). Dünyanın Durumu 2008, Sürdürülebilir Bir Ekonomi İçin Yenilikler. İstanbul: TEMA Yayınları. ss.37-52.

Lövy Michael (2005) "Marx'tan Eko-sosyalizme" içinde: 'Gri ve Yeşil: Marksizm ve Ekoloji', İstanbul: Çalışanlar Basın Yayın, ss. 43-53.

Manahan, Yamamoto ve Hoedeman, (2007) "Introduction/Water Democracy: Raclaiming Public Water in Asia" Ed: Manahan, Yamamoto ve Hoedeman, Tayland: Focus on the Global South ve Transnational Institute ss.1-3.

Mao Xuerong (2006) "Market-Oriented Sustainable Water Resource Management in China" Coopy ve Tredt (Ed.). A History of Water Vol: II Political Economy of Water içinde NewYork: I. B. Tauris. ss. 207-218.

Marx Karl ve Friedrich Engels. (2004) "Alman İdeolojisi [Feuerbach]." Ankara: Sol Yayınları.

Marx Karl (1977) "Ücret, Fiyat ve Kâr". Ankara: Sol Yayınları.

Marx Karl (1979) "Grundrisse". İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx Karl (2000a) "Kapital, cilt I". Ankara: Sol Yayınları.

Marx Karl (1997b) "Kapital, cilt II". Ankara: Sol Yayınları.

Marx Karl (1997c) "Kapital, cilt III". Ankara: Sol Yayınları.

Marx Karl.(1999a) "Felsefenin Sefaleti". Ankara: Sol Yayınları.

Marx Karl (1999b) "Artı-Değer Teorileri II". Kitap Ankara: Sol Yayınları.

Marx Karl (2003) "1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe". Ankara: Sol Yayınları.

Marx Karl (2005) "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı". Ankara: Sol Yayınları.

Minibaş Türkel (2007) "Suyun Ekonomi Politiği", SAV-Almanak 2006 Analizleri, İstanbul: Ezgi Matbaası.

Naeser B.R. ve M. Griffin Smith (2006) "Water as property in the American West" Coopy ve Tredt (Ed.). A History of Water Vol: II Political Economy of Water içinde NewYork: I.B.Tauris s. 500-506.

Oğuz Burhan (1998) "Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları". İstanbul Simurg Yayınları.

Öngen Tülin (1996) "Prometeus'un Sönmeyen Ateşi-Günümüzde İşçi Sınıfı" İstanbul: Alan Yayıncılık.

Özbudun Sibel (2007) "Su Üzerine". SAV-Almanak 2006 Analizleri, İstanbul: Ezgi Matbaası ss. 609-613.

Öztürk Yaman Melda (2008) "Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi". İstanbul: SAV Yayınları.

Paavola J. (2006) "Water quality as property: Industrial Water Pollution and Riparian Law in Nineteenth-Century USA" Coopy ve Tredt

(Ed.). A History of Water Vol:II Political Economy of Water içinde NewYork: I.B. Tauris

Pamukçu Konuralp (2000) "Su Politikası". İstanbul: Bağlam Yayınları.

Parlak Zuhal Güler (2007) "Yaşamın Suyla Dansı: Barajlar ve Sürdürülebilir Kalkınma. Ankara": Turhan Kitabevi.

Pearce Fred (2009) "Nehirler Kuruyunca: Su, 21. Yüzyılda İnsanlığı Bekleyen Gerçek Kriz". İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Petrella Ricardo. (2001) "The Water Manifesto: Arguments For A World Water Contract". Bangladesh: Zed Boks.

Pimentel-Maranon B. (2006) "Changing Water Rights in Mexico: Local Availability and the Reallocation of Groundwater Rights" Coopy ve Tredt (Ed.). A History of Water Vol:II Political Economy of Water içinde NewYork: I.B.Tauris.ss.507-528

Poblete Sonia Davila (2007) "Neo-Liberalizm ve Su", SAV- Almanak 2006 Analizleri içinde İstanbul: Sav Yayinlari, ss. 614-622.

Robert Jean (2003) "Suyun Ekonomi-Politiği". Ankara: Ütopya Yayınları.

Rosdolsky Roman (1980) "The Making Of Marx's 'Capital'", London: Pluto Press.

Sanchez B. Jorge (2006) "Transboundary Water Resources: Mexico, the USA and the 1944 Water" Treaty Coopy ve Tredt (Ed.). A History of Water Vol:II Political Economy of Water içinde NewYork: I.B. Tauris. ss.351-367.

Scarpino P. (2006) "Great Lakes Fisheries: International Response to their Decline and lamprey/ Alewife Invasion" A History of Water Vol: II Political Economy of Water içinde NewYork: I.B.Tauris. ss. 390-403.

Shiva Vandana (2006) "Çalınmış Hasat: Küresel Gıda Soygunu". İstanbul: Bgst yayınları.

Shiva Vandana. (2007) "Özelleştirme, Kirlenme ve Kâr: Su Savaşları". İstanbul: BGST Yayınları.

Slaymaker Tom, Peter Newborne, Grimm Sven ve Willem de Velde Dirk. (2005) "Water and GATS: Lots of smoke but where exactly is the and fire?". UK:ODI-Overseas Development Institute' Publications.

Talbert John, (2008) "İlerleme İçin Yeni Bir Temel" içinde: Dünyanın Durumu 2008, Sürdürülebilir Bir Ekonomi İçin Yenilikler, Worldwatch Enstitüsü, 25. yıl özel baskısı, TEMA yayınları, 11-54.

Tamer G. Nilgün. (2007) "Türkiye'in Gündemindeki Su Sorunları" Planlama: Kent, Planlama ve Su, içinde TMMOB/Şehir Plancıları Odası Yayını 2007/3-4, ss. 67-82.

Taşkın Taylan (2006) "Su Yönetiminde Neoliberal Reform Girişimleri" içinde: Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri, Ankara: Memleket Yayınları ss. 253-286.

Thabane M. (2006) "Developing Leshoto's Water Resources: The Leshoto Highlands Water Scheme" Treaty Coopy ve Tredt (Ed.). A History of Water Vol:I içinde Newyork: I.B.Tauris.

Tirmizi M., Khan, (2006) "Gender, Poverty and Water in Pakistan" Treaty Coopy ve Tredt (Ed.). A History of Water Vol: II Political Economy of Water içinde Newyork: I.B.Tauris.

Tomanbay Mehmet (2008) "Dünyada Su ve Küresel Isınma Sorunu". İstanbul: Ara Kitap.

Tören Tolga (2007) "Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması" İstanbul: SAV Yayınları

Türkay Mehmet (1994) "Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükseliş ve Gerilemesi". Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

TÜSİAD (2008) "Türkiye'de Su Yönetimi: Sorunlar ve Öneriler", Su Raporu TÜSİAD Yayın No: T/2008-09/469.

Ulukan Umut (2009) "Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Ulusoy Kudret (2007) "Küresel Ticaretin Son Hedefi: Su Pazarı". Ankara: Kristal Kitaplar.

White Gilbert F. (1998) "Reflections on the 50-year international search for integrated water management", Water Policy I. Newyork: I.B.Tauris.ss.

Withanage Hemantha, Manahan Mary A. ve Hoedeman Olivier (2007) "The Asian Development Bank Policy: Privilging Private Sector Investment Over Pro-Poor Access", içinde: "Water Democracy: Reclaiming Public Water in Asia" Ed: Manahan, Yamamoto ve Hoedeman, 2007, Tayland: Focus on the Global South ve Transnational Institute ss.3-8

Worster D. (2006) "Water in the age of imperialism - and beyond". T.Tvedt ve E. Jakobsson (Ed.). A History of Water Vol: III içinde, I. B. Tauris/Newyork.ss.5-17

Yaşar Süleyman (2007) "Türkiye'de Kullanılan Özelleştirme Yöntemlerinin Analizi", İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Yıkılmaz Necla (2003) "Yeni Dünya Düzeni ve Çevre", İstanbul: SAV Yayınları.

Süreli Yayınlar

Adıgüzel Fatma (2002) "Türkiye'de Enerji Sektöründe Hidroelektrik Enerjinin Önemi". TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, sayı 420-421-422, ss. 24-26.

Akkaya Cansen (2002) "Su Kaynaklarının Geliştirilmesinde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün Çevresel Uygulamaları". TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, sayı 420-421-422, ss. 11-15.

Akpınar Erdal (2005) "Nehir Tipi Santrallerin Türkiye'nin Hidroelektrik Üretimindeki Yeri". [Electronic Version] Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt: 7, sayı: 2.

http://www.erzincan.edu.tr/birimler/egitim/userfiles/eefdergi/7_2/7_2_1_eakpinar.pdf erişim tarihi: 7 Mayıs 2009

Altvater Elmar (1999) "World Economy, the Financial Crisis, and Ecological Sustainability-Trilemma". Capitalism, Nature and Socialism, sayı: 10: 4, Aralık, ss. 37-68.

Anderson Terry L. ve Donald T. Leal (1989) "Building Coalitions for Water Marketing". İçinde: Journal of Policy Analysis and Management. Vol. 8, No. 3, ss. 432-445.

Asan Nazım Özkan ve Albaraz Z. (2009) "İstanbul'un Tarihi Su Meselesi". TMMOB-Ölçü Dergisi. Ocak, ss. 132-136.

Atalık Ahmet (2007) "Su kaynaklarının özelleştirilmesi onların daha iyi yönetilmesi değildir". TMMOB-Ölçü Dergisi. Eylül, ss. 35-37.

Anderson ve R.Leal (1989) "Building Coalitions for Water Marketing" Terry L. Anderson ve Donald T. Leal, içinde: Journal of Policy Analysis and Management, J. Pol. Anal. Manage Vol. 8, No. 3 s. 432-445.

Alparslan Ahmet Hamdi (2008) "Panel 4: Su Hizmetlerinde Kamu ve Özel Sektör Tercihleri ve Sosyal Boyutları" içinde: TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, Ankara: Mattek Matbaası.

Atalık Ahmet (2007) "Küresel Isınma, ve Su Kaynakları ve Tarım Etkileşimi". İçinde: TMMOB-Ölçü Dergisi. Eylül, ss. 38-43.

Avcı İlhan (2007) "Köy kimliğinden kent kimliğine: Suyu Olmayan Suya Doymayan Bir Megakent İstanbul". TMMOB-İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Bülten, sayı 92, Eylül-Ekim, ss. 10-16.

Avcı İlhan (2009) "Hedefler, Beklentiler ve Uygulamadaki Gerçekler" TMMOB-Ölçü Dergisi. Ocak, ss.42-49.

Bağış İhsan Ali (2002) "Ortadoğu Hidropolitiği Üzerine Bir Değerlendirme". TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, sayı: 420-421-422, ss.46-47

Bakker J. Karen (2000) "Privatizing Water, Producing Scarcity: The Yorkshire Drought of 1995" içinde: Economic Geography. Vol. 76, No. 1, ss. 4-27.

Bakker J.Karen. (2001) "Paying for water: water pricing and equity in England and Wales". İçinde:Transactions of the Institute of British Geographers, New Series. Vol. 26, No. 2, ss. 143-164.

Bulu Atıl ve Şevket Çokgör (2002) "GAP Projesi Türkiye, Irak, Suriye Arasında Sorun Nedeni midir?" TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, sayı 420-421422, ss. 48-51.

Cuzan G. Alfred (1979) "A Critique of Collectivist Water Resources Planning". İçinde: The Western Political Quarterly, Vol. 32, No: 3, 1979, ss. 320-326.

Çiftçi Cafer (2008) "Bursa Su Yollarının Bakımı ve Vakıflar" içinde: Bursa'da Yaşam Dergisi, Bursa: Cansal Matbaa ss. 48-56.

Çınar Tayfun (2008) "Su Hizmetlerinin Özelleştirilmesinde Model Ülkeler ve Türkiye Örneği". İçinde: TTB-Toplum ve Hekim, cilt 23, sayı 1, Ocak-Şubat, ss. 41-52.

Çınar Tayfun (2008) "Kuraklık ve Kentsel Su Yönetimi Sorunu: Türkiye Örneği". İçinde: TTB-Toplum ve Hekim, cilt 23, sayı 1, Ocak-Şubat, ss. 10-19.

Çolak Ömer Faruk ve Ardor Naim (2003) "Üretim ve İşsizlik Sorununun Çözümü İçin Kurumsalcı Yaklaşım" içinde: TİSK-İşveren Dergisi, Ağustos 2003, Ankara: TŞOF Trafik Matbaacılık, ss. 20.

Esgün Güneş Toros (2006) "Postmodernizme Rağmen Aydınlanma", içinde: Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi Kaygı, cilt: Bahar, sayı: 6, ss. 96-103.

Gleick H. Peter.(2007) "Değişen Su Paradigması: 21. Yüzyılda Su Kaynaklarının Geliştirilmesine Bir Bakış" İçinde: Planlama: Kent, Planlama ve Su-TMMOB/Şehir Plancıları Odası Yayını, 2007/3-4, ss. 35-50.

Gökçe Cemal (2009) "Su". TMMOB-Ölçü Dergisi. Ocak, ss. 95-97 GWI Mart (2008) "Turkey's Water Future in Europe", Global Water Intelligence Dergisinin Veysel Eroğlu ile yaptığı Röportaj, Vol: 9, Issue: 3 http://www.globalwaterintel.com/archive/9/3/general/turkeys-water-future-in-europe.html Erişim Tarihi: 2 Nisan 2009

Haspolat Evren (2008) "Su Özelleştirmelerinin Yöntemi Olarak Yap-İşlet- Devret Modeli ve Kamu-Özel İşbirlikleri". İçinde: Toplum ve Hekim, cilt: 23, sayı:1, Ocak-Şubat, ss. 53-62.

Haughton Graham, (1998) "Private profits - public drought: the creation of a crisis in water management for West Yorkshire" içinde: Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, Vol. 23, N.4, London: Willey Blackwell, ss. 419-433.

Hekimler Alpay (2007) "Global Gelişmeler Işığında Türkiye'de Enerji ve Çevre Politikalarının Geleceği: İktisadi Bakış Açısıyla Fütürist Bir Analiz". İçinde: Mercek. Yıl: 12, sayı: 47, ss. 94-112.

Ise John. (1925) "The Theory of Value as Applied to Natural Resources". içinde: The American Economic Review. Vol: 15, No. 2, 1925, ss. 284-291.

Kadıoğlu Mikdat (2002) "Yağmur Bile Dışa Bağımlı". İçinde: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, sayı: 420-421-422, ss. 59.

Kantarcıoğlu M. Doğan. (2007) "Isınma ve Kuraklaşma Sürecinde Türkiye'de Su Üretimi". İçinde: TMMOB Ölçü Dergisi. Eylül, ss. 70-77.

Karr R. James (1991) "Biological Integrity: A Long-Neglected Aspect of Water Resource Management" içinde: Ecological Applications, Vol. 1, No. 1 USA: Colorado ss. 66-84.

Kovel Joel (2003) "Dialectic of Radical Ecologies". İçinde: Capitalism, Nature, Socialism. ss. 75-87.

Küçük İsmail. (2007) "Su Kaynaklarının tüketilmesi ve su hizmetleri anlayışının değişimi". İçinde: TMMOB Ölçü Dergisi. Eylül, ss. 89-95

Lees H. Susan (1986) "Coping with Bureaucracy: Survival Strategies in Irrigated Agriculture" içinde: American Anthropologist, New Series. Vol. 88, No: 3, ss. 610-622.

Maria Saleth ve Dinar (2000) "Institutional Changes in Global Water Sector: Trends, Patterns and Implications". İçinde: Water Policy, 2000-2, ss. 175-199.

Netherly J. Patricia (1984) "The Management of Late Andean Irrıgation Systems on the North Coast of Peru" içinde: American Antiguity, Vol. 49, N. 2, USA: Washington D.C. s. 227-254

OECD Observer. (2008) "Keeping Water Safe to Drink". OECD Observer, March, ss. 2-6

OECD Observer. (2006) "Improving Water Management: Recent OECD Experience". OECD Observer. February, ss. 1-6

Ödekan Ayla (2000) "Yaşamsal Besin 'SU': Doğadan Endüstrileşmeye". İçinde: İstanbul Üç Aylık Dergi. Temmuz, ss. 80-85.

Önsoy Hızır (2002) "Doğu Karadeniz'de Hidroelektrik Enerji Potansiyeli ve Boşa Akan Sularımız". İçinde: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, sayı: 420-421422, ss. 52.

Özer M. Akif (2002) "Yeni Kamu Yönetimi Demokrasi İlişkisi" içinde: Sayıştay Dergisi sayı: 52, pp.

135-166; Tom Christensen ve Per Legreid tarafından The Journal of Political Philosophy, Vol. 10, Number: 3, 2002'de yayınlanan "New Public Management: Puzzles of Democracy" isimli metnin çevirisidir.

http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/dergi3.asp?id=385 Erişim Tarihi: 4 Nisan 2009

Panayotakis Costas (2003) "Capitalism's Dialectic of Scarcity and the Emancipatory Project". İçinde: Capitalism, Nature, Socialism. 14: 1, s. 63-73.

Perelman Michael. (2001) "Natural Resources and Agriculture Under Capitalism: Marx's Economic Model". İçinde: American Journal For Agricultural Economics. Vol.57/4, USA: Blackwell

Postel L. Sandra (2000) "Entering an era of water scarcity: The challanges ahead". İçinde: Ecological Applications. Vol. 10, No: 4, ss. 941948.

Renzetti Steven (1999) "Municipal Water Supply and Sewage Treatment: Costs, Prices and Distortions". İçinde: Canadian Journal of Economics Vol. 32, No: 3 Mayıs, ss. 688-704

Richter D.Brian, Mathews Ruth., Harrison L.David, ve Wigington Robert, (2003) "Ecologically Sustainable Water Management: Managing River Flows For Ecological Integrity", içinde: Ecological Applications. USA: Ecological Society of America.ss.206-224

Shiva Vandana (2001) "World Bank, WTO, and corporate control over water". İçinde: International Socialist Review, Aug/Sep, ss. 87105

Steenkamp Philip (1991) "Cinderella of the Empire": "Development Policy in Bechuanaland in 1930s". İçinde: Journal of African Studies, Vol. 17, No. 2, ss. 292-308.

Swyngedouw Erik (1999) "Modernity and Hybridity: Nature, Regeneracionismo, and the Production of the Spanish Waterscape 18901930". İçinde: Annals of the Association of American Geographers. Vol. 89, No. 3, ss. 443-465.

Swyngedouw Erik (2002) "Scaled Geographies: Nature, Place, and the Politics of Scale." İçinde: Scale and Geographic Inquiry: Nature, Society, Method, edited by Eric Shepard and Robert B. McMaster. Oxford, UK and Malden, MA: Blackwell, 2004. ss.129-153.

Şener Mustafa ve Ergüzeloğlu Esra (2009) "Su Politiktir: Küresel Su Politikalarının Ulusal ve Yerel Ölçekte Yansımaları", içinde: TMMOB-Ölçü Dergisi, Ocak, ss.76-81.

Şengül H. Tarık (2001) "Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı". İçinde: Praksis. Vol: 2, 2001, ss. 9-31.

Şerifoğlu Ömer Faruk (2003) "Yüzünüze Güler İstanbul'un Kirli Suları" içinde: İstanbul Dergisi. Ocak-Mart, sayı: 8, ss. 9-17.

Tamer G. Nilgün (2007) "Türkiye'nin Gündemindeki Su Sorunları" içinde: TMMOB-Şehir Plancıları Planlama Dergisi, pp.67-81.

TMMOB Şehir Plancıları Odası Su Komisyonu. (2007) "22 Mart Dünya Su Gününde Türkiye Temel Altyapı Hizmetleri İçin Bir Durum Değerlendirmesi" içinde: Planlama: Kent, Planlama ve Su TMMOB/Şehir Plancıları Odası Yayını 2007/3-4,ss.51-52.

TMMOB Şehir Plancıları Odası Su Komisyonu (2007) "Bölge ve Kent Planlama ile Su Tüketim İlişkisi: Dünya ve Ankara Örnekleri" içinde: Planlama: Kent, Planlama ve Su TMMOB/Şehir Plancıları Odası Yayını 2007/3-4. ss. 9-22.

Tolunay Doğanay (2007) "Toprak Fonksiyonları ve Bu Fonksiyonlar Üzerindeki Tehditler" İçinde: TMMOB Ölçü Dergisi. Eylül. ss. 80-88.

Tuncaelli Eylem (2009) "Küresel Düzeyde Suyun Özelleştirilmesinin Sonuçları". İçinde: TMMOB Ölçü Dergisi. Ocak, ss.82-86.

Turan Fayık (2002) "Türkiye'nin Toprak Su ve Toprak Kaynakları Potansiyeli ve Gelişimi" içinde: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, sayı: 420-421-422, ss. 16-19.

Üstün Beyza 2009b "Su'yu Korumak" TMMOB -Orman Mühendisleri Odası Dergisi için hazırlanmış, henüz yayınlanmamış makale.

Urhan Nilay (2008) "Panel 3: Suya Erişim Hakkı" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, Ankara: Mattek Matbaacılık ss.137-139.

Williams J. Matthew. (1982) "Water from Power: Water Supply and Regional Growth in the Santa Clara Valley". İçinde: Economic Geography. Vol. 58, No:2, ss. 95-119.

Yazıcıoğlu Çelik Eda (2008) "Kamu-Özel Sektör İşbirliği Modeli: Kamu Hizmeti Hakkının Paylaşılması". İçinde: Toplum ve Hekim, sayı: 1, cilt: 23, Ocak-Şubat, ss. 31-40.

Yıldız Dursun (2002) "Doğu Akdeniz Ülkelerinin Su Kaynakları ve Su Sorunları", içinde: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, sayı: 420-421-422, ss.55-59.

Yıldız Dursun (2008) "Su Kaynaklarının Planlanması, Geliştirilmesi ve Yönetimi", içinde: Toplum ve Hekim, sayı: 1, cilt: 23, Ocak-Şubat, ss.63-68.

Yıldız Serpil (2008) "Su Fakirliği Kapımızda mı?" İçinde: Bilim ve Teknik, sayı 489, Ağustos, ss. 48-63.

Yılmaz Aslı (2008) "Dünya Bankası ve Su Politikası", içinde: Toplum ve Hekim, sayı: 1, cilt: 23, Ocak-Şubat, ss. 20-30.

Yüksel Semih. (2009) "Ulusal Su Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi", içinde: TMMOB-Ölçü Dergisi, Ocak, ss. 87-90.

Walker A. Richard ve Williams J. Matthew. 1982 "Water from Power: Water Supply and Regional Growth in the Santa Clara Valley", içinde: Economic Geography, Vol. 58, No: 2, Worcester: Clark University ss. 95-119.

Diğer Yayınlar

Abass Daabu Malik (2009) "Ghana to sell water to Togo" içinde: Myjoyonline.com Story from Myjoyonline.Com News: http://news.myjoyonline.com/news/200906/31741.asp Published: 6/22/2009.

Adam Davidson-Harden (2008) "Alternatives for local control of water commons: Struggling together for global water justice".

http://www.westmarincommons.org/commons_alternative_sm.pdf Erişim Tarihi: 13 Aralık 2008.

Ağcıoğlu A. Beyza (2004) "Küçükçekmece Gölü ve Havzası'nın Çevre Sorunları ile Çevre Yönetim Biriminin Gerekliliği" Çalıştay Raporu: Çevre Yönetim Modeli. Ed.Üstün B., Ağcıoğlu B., Akyapı A., Ziylan A., Oflaz H., İstanbul: TÜBİTAK

Akın Barçın (2008) "Panel 2: Sınıraşan Sular" içinde: TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi 20-22 Mart 2008, Ankara: Mattek Matbacılık ss. 114-118.

Akıncı Mustafa (2003) Kısıtlı Sulama http://www.khgm.gov.tr/kutuphane/makale/makale001.htm Erisim Tarihi: 12 Mayıs 2009.

Aksu Ahmet (21-23 Mart 2006) "Panel: 2 / Su Hizmetleri ve Yerel Yönetimler". TMMOB Su Politikaları Kongresi. Ankara: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası ss. 111-114.

Albay Necati (13-14 Aralık 2001) "TMMOB/ İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı" Ankara: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, ss. 4-8.

Alphan Gönül Saray (13-14 Aralık 2001) "TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı". Ankara, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, ss. 2-3.

Ankara Ticaret Odası (2009) Su Raporu 2009. Ankara, http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=381 Erisim Tarihi: 28 Nisan 2009.

Arslan Veysel (2006) "Panel 1: Geçmişten Geleceğe Su Kaynakları Yönetimi" içinde: TMMOB Su Politikaları Kongresi 21-23 Mart 2006, Ankara: İnşaat Mühendisleri Odası.

ATO/Su Raporu/2009 http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=381

Atuk Nihal (13-14 Aralık 2001) TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı. Ankara, TMMOB İnşaat Mühendileri Odası, ss. 18-23.

Avcı İlhan ve Bahattin Yanık (1997) "Sınıraşan Sular ve Sınır Oluşturan Su Kaynaklarımız: Potansiyel, Su Talepleri ve Sorunları". Su Kongresi ve Sergisi 97, İstanbul, Mavi Tanıtım Ltd. Şti. ss. 7-15.

Avcı İlhan (21-23 Mart 2006) "Açış ve moderasyon Konuşmaları" TMMOB Su Politikaları Kongresi. Ankara: TMMOB/ İnşaat Mühendisleri Odası. ss.11-13 ve ss. 75-77.

Aydın Seyfettin (13-14 Aralık 2001) "TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı". Ankara: TMMOB İnşaat Mühendileri Odası, ss. 29-32.

Aydın Seyfettin (20-22 Mart 2008) "Panel: 1, Entegre Su Havzaları Yönetimi" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi. Ankara: Mattek Matbacılık, ss. 95-98.

Babadağlı Tayfun (21-25 Haziran 1995) "İstanbul ve Çevresi Yeraltı Su Rezervuarlarının Kirlenme Potansiyelinin Değerlendirilmesi". İstanbul Su Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı. İstanbul: Mavi Tanıtım Ltd Şti, ss. 155-162.

Barlow Maude (2006) "Friends for the right to water". International Forum in the Defense of Water, Mexico, D.F.Junio: COMDA., ss. 38-39.

Baş Melih ve Özocak Hulusi (1997) "Doğal Varlıklar Ekonomisi ve Muhasebesi Açısından Su". Su Kongresi ve Sergisi 97, İstanbul: Mavi Tanıtım Ltd. Şti. ss. 177-190.

Baykan N. Orhan ve Yaşar Mutlu (26-28 Haziran 2008) "AB Sürecinde Türkiye'nin Su Politikası, Sınırgeçen Sular, Su Antlaşmaları ve Büyük Ortadoğu Projesi". İstanbul'un Su Politikası Sempozyumu Bildiriler Kitabı: Yelken Basım, ss. 390-397.

Biberoğlu Sinan (21-25 Haziran 1995) "İstanbul Metrosu I. Aşama I. Kısım İnşaatındaki Delme Tünellerde Karşılaşılan Eski Su Tünelleri". İstanbul Su Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı. İstanbul: Mavi Tanıtım Ltd. Şti. ss. 241-246.

Bilen Özden (2006) "Panel 3: Su ve Uluslararası Boyutu" içinde: TMMOB Su Politikaları Kongresi, Ankara: İnşaat Mühendisleri Odası, ss. 162-166.

Çakmak Cuma (13-14 Aralık 2001) TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı, Ankara ss.142-152.

Çeçen Kazım (21-25 Haziran 1995) "Şehrin Kuruluşundan Beri İstanbul'da Yapılan Su Tesisleri" içinde: İstanbul Su Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı. İstanbul: Mavi Tanıtım Ltd. Şti. Ss. 9-14.

Çelik Pınar (6 Eylül 2003) "İlk suçumuz Hamidiye'ydi". Milliyet.

http://www.milliyet.com.tr/2003/09/06/business/bus06.html Erişim Tarihi: 14 Şubat 2009.

Çınar Tayfun (20-22 Mart 2008) "Panel: 3 / Suya Erişim Hakkı". TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi. Ankara: Mattek Matbaacılık. ss. 134-139.

DACnews. (2008) Focus on aid to water supply and sanitation.

http://www.oecd.org/document/0/0,3343,en_2649_34469_23180544_1_1_1_1,00.html Erişim Tarihi: 13 Ocak 2009

Dağdelen Eşref (2008) "Panel 4: Su Hizmetlerinde Kamu ve Özel Sektör Tercihleri ve Sosyal Boyutları" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, Ankara: Mattek Matbacılık, ss.166-173.

Deckwirth Christina. (2006) "Water almost out of GATS?" A Corporate Europe Observatory Briefing Paper, March 2006, Amsterdam: CEO.

Dıvrak Buket Bahar (2008) "Panel 5: Etkin Su Kullanımı ve Su Kullanım Alışkanlıkları" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi 20-22 Mart 2008, Ankara: Mattek Matbacılık, ss.184-189.

DPT 8. Plan (2000) "UZUN VADELİ STRATEJİ VE SEKİZİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI 2001 - 2005" Ankara

DSİ. (2007) "Faaliyet Raporu 2007"

http://www.dsi.gov.tr/faaliyet_raporlari/2007_faaliyet_raporu.pdf

9 Nisan 2009

DTM (2009) "Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dünya Ticareti ile Kıyaslanması" içinde: Dış Ticaret Müsteşarlığı Raporu

http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretDegerelendirmeDb/I2.doc Erişim Tarihi: 7 Nisan 2009.

Dziegielewski Ben (2002) "Vulnerbility of Water Resources to Environmental Change: IWRA Initiatives"

http://www.waterandclimate.org/dialogue/Basin/Yellow_River/documents/dziegelewski.ppt#1 Erişim Tarihi: 4 Aralık 2008.

Economy Watch (2009) "World Steel Industry".

http://www.economywatch.com/world-industries/steel-industry/ Erişim Tarihi: 9 Nisan 2009.

Eddie.net (1998) "21st Century World Water Commission established" http://www.edie.net/news/news_story.asp?id=490 Erişim Tarihi: 4 Ocak 2009

Ehrbar G. Hans. (2008) "Annotations to Karl Marx's Notes on Adolph Wagner's Lehrbuch der politischen Okonomie". http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/wagner.pdf Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2008

Ekonomist (2009) Pareto Optimumu. http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php?searchstring=P&dict=es.dict Erişim Tarihi: 2 Şubat 2009

Elçi Mithat Rende (20-21-23 Mart 2006) "Su Hizmetleri Yönetimi Sorunu-Panel" TMMOB Su Politikaları Kongresi. Ankara: TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası ss. 63-70.

Ercan Sezar (20-21-23 Mart 2006) "Geçmişten Geleceğe Su Kaynakları Yönetimi-Panel" TMMOB Su Politikaları Kongresi. Ankara: TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası ss. 77-81.

Ertürk İnci Kevser (1995) "İstanbul'un Su Havzalarının Durumu ve Sorun İçin Somut Öneriler" İstanbul Su Kongresi ve Sergisi 21-25 Haziran 1995 İstanbul: Mavi Tanıtım Ltd., ss. 91-93.

Europeanvoice. (7 Kasım, 2008) Development through choice

http://www.europeanvoice.com/article/2008/11/development-through-choice/6 Erisim Tarihi: 24 Kasım 2008.

FOE (2001) "Stealing our water: Implications of GATS for Global Water Resources", Friends of the Earth Briefing Paper Footprints,

http://www.gdrc.org/uem/footprints/water-footprint.html Erişim Tarihi: 23 Aralık 2008.

Gleick H. Peter (2006) "Key Trends in PPPs and Drivers for Change in the Future". Global Forum on Sustainable Development. OECD. Paris: Briefing Paper November. http://www.oecd.org/dataoecd/3/56/37723283.pdf Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2008.

Gözlem Gazetesi (26.Kasım.2008) "Dikili'de yeni karar: 10 değil 20 ton su bedava" http://www.gozlemgazetesi.com.tr/arsivsonuc.asp?ID=2389 Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2009.

Güler Birgül Ayman (2006) "TMMOB Su Politikaları Kongresi/Çağrılı Konuşmacılar" Ankara: İnşaat Mühendisleri Odası ss. 57-62.

Gürbüz Öztürk (2009) "Dünya Su Forumu'nda Skandal" Gazete Habertürk, 11 Mart 2009 http://ozgurgurbuz.blogspot.com/2009/03/dunya-su-forumunda-skandal.html Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2009.

Gürer İbrahim (20-21-22 Mart 2008) "Açış Konuşması" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi. Ankara: Mattek Matbaacılık ss. 21-24 ve ss. 157.

GWI (2008) "Veysel Eroğlu ile Röportaj: Türkiye Suyunun Geleceği Avrupa'da" http://www.supolitik.org/suyun_gelecegi.htm Erişim Tarihi: 2 Nisan 2009.

GWP (2009) A Water Secure World http://www.gwpforum.org/servlet/PSP?chStartupName=_about Erişim Tarihi: 7 Ocak 2009.

GWP (2000) "Towards Water Security: a framework for action"

http://www.gwpforum.org/gwp/library/sec2.pdf Hayek 2000 2. WWF toplantısı sonrasında hazırlanan GWP Raporu, Erişim Tarihi: 8 Ocak 2009.

Harmancıoğlu Nilgün (13-14 Aralık 2001) TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı, Ankara ss. 126-128.

Harmancıoğlu Nilgün (20-22 Mart 2008) "Entegre Havza Yönetimi Nasıl Uygulanabilir: Gediz Örneği". TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi. Ankara: TMMOB. Ss. 80-86.

Hartill Tryan (2008) Durban Group Discusses Carbon Trading and LNG in Astoria. http://www.carbontradewatch.org/index.php?option=com_content&task=view&id=119&Itemid=36 Erisim Tarihi: 8 Ocak 2009.

Hoedeman Olivier (2006) "Public Water for All: The Role of Public-Public Partnerships" Discussion Paper, March, Amsterdam.

Hofwegen Van Paul (2006) "Gurria Report" World Water Council 2006,Mexico: Editores Buena Onda S.A. de C.V.

Hooker Lucy (2008) "Ghana's daily struggle for water", BBC-News, December 2008, http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/7761588.stm Erişim Tarihi: 12 Nisan 2009

IBRD (2006) "Approaches to Private Participation in Water Services: A Toolkit", Washington: IBRD, World Bank, PFIAF-Public-Private Infrastructure Advisory Facility.

IWRA (2008a) http://196.36.166.88/iwra/ Erişim Tarihi: 12 Aralık 2008

IWRA (2008b) http://196.36.166.88/iwra/Proceedings/Details.aspx?id=5 Erişim Tarihi: 12 Aralık 2008

Kadıoğlu Mikdat (26-28 Haziran 2008) "Kuraklıkta Kriz Yönetiminden Risk Yönetimine Geçmeliyiz". İstanbul'un Su Politikası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. İstanbul: CHP İstanbul İl Başkanlığı: Yelken Basım ss. 319-344.

Kantipur (14th November 2008) "Three major donors pledge $1b in 3 yrs".

Kathmandu Post. http://www.ngcci.org/index.php?nav=resources&page=ecoglimpse&id=3 22 Erişim Tarihi: 12 Aralık 2008.

Kibaroğlu Ayşegül (19-20 Haziran 2008) "Meriç Nehir Havzası Sınıraşan Su Politikaları" Taşkın Konferansı: 5. Dünya Su Forumu Türkiye Bölgesel Toplantıları, Edirne: DSİ 11. Bölge Md, ss. 1-12.

Koncagül Engin Caner (20-22 Mart 2008) "UN Dünya Su Değerlendirme Programı ve Dünya Su Gelişim Raporu". TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi. Ankara: Mattek Matbaası. ss. 37-40.

Kuleli Serap (13-14 Aralık 2001) "TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı" Ankara: TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası, ss. 69-71.

Kurtar Bengül (21-25 Haziran 1995) "İstanbul'un Su Sorunu ve Havzalardaki Çevresel Durum". İstanbul Su Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı. İstanbul: Mavi Tanıtım, ss. 103-110.

Kuzum Levent ve Boz Bahadır (1997) "GAP'da DSİ Faaliyetleri". Su Kongresi ve Sergisi 97, İstanbul: Mavi Tanıtım ss.31-42.

Küçük İsmail (20-21-23 Mart 2006) "Panel: 1 Geçmişten Geleceğe Su Kaynakları Yönetimi" TMMOB Su Politikaları Kongresi. Ankara: TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası, ss. 93-98.

McMullen Alia. Forget oil, the new global crisis is food, Financial Post (7 Ocak, 2008) http://www.financialpost.com/story.html?id=213343 Erişim Tarihi: 16 Eylül 2008

MEB-Mevzuat Bankası.(2009) TC. Anayasası Md. 168. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/tcanayasasi4.html Erişim Tarihi: 11 Mart 2009

Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (2001) "Yeraltı ve yerüstü su kaynaklarımızın daha etkin kullanımını sağlamak ve komşu ülkelerle olan su sorununa çözüm bulmak amacıyla kurulan Meclis Araştırma Komisyonu (10/13) Raporu". Ankara.

Mert Akyan (26-28 Haziran 2008) "1980 Sonrası Türkiye'deki Su Politikaları, Çok Uluslu Şirketlerin Türkiye'deki Uygulamaları". İstanbul'un Su Politikası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. İstanbul: CHP İstanbul İl Başkanlığı: Yelken Basım ss. 319-344.

Metz WJordan, Ercan Ahmet, Kanan Engin (21-25 Haziran 1995) "Suların Sağlığa Etkileri". İstanbul Su Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı. İstanbul: Mavi Tanıtım Ltd. Şti, ss. 199-208.

Mirmahmutoğulları Vedat (13-14 Aralık 2001). "TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı". Ankara: TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası, ss. 25-28.

Naidoo Anil (2008) "Panel 3: Suya Erişim Hakkı" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, Ankara: Mattek Matbbacılık

Nepalnews (2008) BIMSTEC summit concludes; PM Dahal calls for int'l investment in Nepal's hydropower sector. http://www.nepalnews.com/archive/2008/nov/nov13/news05.php Erişim Tarihi: 9 Şubat 2009

OECD Member States.

http://www.oecd.org/document/58/0,2340,en_2649_201185_1889402_1_1_1_1,00.html Erişim Tarihi: 9 Şubat 2009

OECD (1961) History and Origins of OECD.

http://www.oecd.org/pages/0,3417,en_36734052_36761863_1_1_1_1_1,00.html Erişim Tarihi: 9 Şubat 2009

OECD (2006a) "Policy Implications Taking the Agenda Forward" OECD Global Forum on Sustainable Development, Paris, November 2006.

OECD (2006b) "OECD-Environment Directorate of Environment Policy Committee", OECD Global Forum on Sustainable Development, Paris 21-Nov-2006.

OECD (2007) "OECD-Horizontal Project: Sustainable Financing to Ensure Affordable Access to Water and Sanitation" PP.sunum: Expert Meeting 14-15 November 2007, Paris

Öngür Tahir. (21-25 Haziran 1995) "İstanbul'da Yeraltı Suyu Arama Çalışmalarının Örgütlenmesi". İstanbul Su Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı. İstanbul: Mavi Tanıtım Ltd. Şti, ss. 353-356.

Önsoy Hızır (20-22 Mart 2008) "TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi". Ankara: Mattek Matbaa. ss. 99-103.

Özbay Özdemir (13-14 Aralık 2001). "TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı". Ankara: TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası., ss. 35-41.

Özbilen M. Vedat (20-22 Mart 2008) "Panel: 3 Suya Erişim Hakkı" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi. Ankara: Mattek Matbacılık. ss. 139-143.

Öziş Ünal (1997) "Sınır Aşan Sular ve Türkiye". Su Kongresi ve Sergisi 97, İstanbul: Mavi Tanıtım ss. 17-30.

Öziş Ünal (13-14 Aralık 2001). TMMOB/İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalıştayı. Ankara: TMMOB/ İnşaat Mühendisleri Odası, ss. 8-18.

Özocak Hulusi ve Baş Melih (1997) "Doğal Varlıklar Ekonomisi ve Muhasebesi Açısından Su". Su Kongresi ve Sergisi 97, İstanbul: Mavi Tanıtım Ltd. Şti. ss. 177-190.

Öztaş Turgut (26-28 Haziran 2008) "İstanbul'un Potansiyel Yeraltı Suyu Varlığı ve Su Politikası". İstanbul'un Su Politikası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. İstanbul: CHP İstanbul İl Başkanlığı: Yelken Basım ss. 78-106.

Plummer Janelle. (2000) "Favourable Policy and Forgotten Contracts: Private Sector Participation in Water and Sanitation Services in Stutterheim, South Africa" GHK Working Paper, 442-01. http://www.id21.org/id21ext/u3jp1g4.html Erişim Tarihi: 9 Ocak 2009

Public Citizen, 2001 "NAFTA Chapter 11 Investor-to-State Cases: Bankrupting Democracy" http://www.citizen.org/documents/-ACF1-86.PDF Erişim Tarihi: 6 Haziran 2009

PSIRU (2006) "Pipe Dreams: The failure of the private sector to invest in water services in developing countries" http://www.psiru.org/reports/2006-03-W-investment.pdf Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2009

Reclaiming Public Water Discussion Paper (March 2006) "Public Water For All", Amsterdam: TNI

Reclaiming Public Water Discussion Paper, (Ocak 2009), "Progressive Public Water Management in Europe In search of exemplary cases" http://www.waterjustice.org/uploads/attachments/Progressive%20public%20water%20management%20in%20Europe.pdf Erişim Tarihi: 21 Şubat 2009

Rende Mithat. (2006) TMMOB Su Politikaları Kongresi. Ankara:Insaat Muhendisleri Odasi ss. 63-70

Saghir Jamal. (2007) "New Trends in Public-Private Partnerships for Water Supply and Sanitation Services in Developing Countries", 2007 Dünya Su Haftası'nda yapılan sunuş,

http://siteresources.worldbank.org/EXTWAT/Resources/4602122-1213366294492/5106220-1213649450319/3.8.4_New_Trends_in_PPPs_for_WSS.pdf

Erişim Tarihi: 17 Aralık 2008

San Francisco Chronicle (26 Aralık, 2008). "Is there a right to water?", sayfa: B-8. http://www.sfgate.com/opinion/article/Is-there-a-right-to-water-3178862.php Erişim Tarihi: 2 Şubat 2009

Saner Erol (20-22 Mart 2008) "Panel:2 Sınıraşan Sular". TMMOB 2.Su Politikaları Kongresi. Ankara: Mattek Matbacılık.ss.119-121.

Santa-Cruz Belediyesi (2005) "City of Santa Cruz 2005 Urban Water Management Plan".

http://www.ci.santa-cruz.ca.us/wt/conservation/2005Urban%20WtMgtPlan.html Erişim Tarihi: 4 Nisan 2009.

Sargın Hamdi Ahmet ve Ünal Avni Adem (2004) "Yeraltı suları kirliliği" Küçükçekmece Gölü ve Havzası İçin Çevre Yönetim Biriminin Oluşturulma Süreci ve Bölgeye Katkıları Çalıştayı: TÜBİTAK Çevre Yönetim Modeli, Ed. Beyza Üstün, Beyza Ağcıoğlu, Ayşe Akyapı, Asu Ziylan, Hüseyin Oflaz, İstanbul: Tayf Basım ss. 113-121.

Saran Ulvi.(2009) http://www.sobiadacademy.net/sobem/e-kamuyonetim/kamuda-kalite/saran2.pdf, Erişim Tarihi: 6 Nisan 2009

Soğancı Mehmet (20-22 Mart 2008) "Açış Konuşması". TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi. Ankara, İnşaat Mühendileri Odası Yayın No: E/08/02 ss. 29-33.

Su-Enerji-Strateji. (2009) "Bunları Biliyormusunuz?"

http://www.suenerjistrateji.com/index.php?option=com_content&view=article&id- =100&Itemid=1

Şen Orhan ve Koçak Kasım (26-28 Haziran 2008) "Küresel İklim Değişimi ve Su Sorunu". İstanbul'un

Su Politikası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. İstanbul: CHP İstanbul İl Başkanlığı, İstanbul: Yelken Basım ss. 361-369.

Şengün Necat (2006) "Panel 1: Geçmişten Geleceğe Su Kaynakları Yönetimi" içinde: TMMOB Su Politikaları Kongresi 21-23 Mart 2006, Ankara: İnşaat Mühendisleri Odası.

TMMOB (2006) "Sonuç Bildirisi". TMMOB Su Politikaları Kongresi. Ankara: İnşaat Mühendisleri Odası, ss. 3-8.

Yıldız Dursun (2007) Su Raporu: Ulusal Su Politikası İhtiyacımız. USİAD 2007 Raporu, Ankara: Erdem Matbaa, Ed. Dursun Yıldız.

U.N. "WWAP World Water Assesment Programme".

http://www.unesco.org/water/wwap/description/index.shtml Erisim Tarihi: 23 Aralık 2008

U.N. (2002) "World Water Devolopment Report: World Summit on Sustainable Development, Plan of Implementation III".

http://www.unesco.org/water/wwap/facts_figures/water_industry.shtml Erisim Tarihi: 14 Eylül 2008

UNDP, 2005 "Human development report 2005", Chapter:3 http://hdr.undp.org/en/media/HDR05_chapter_3.pdf UNECE. (2009) "Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context". http://www.unece.org/env/eia/about/ea_text.htm#article2 Erisim Tarihi: 19 Nisan 2009

UNESCO. (1996) "Enhancing Social Scientific Understanding of Sustainability Declaration on the occasion of the conference Sustainability as a Social Science Concept" within the UNESCO-MOST Programme,Frankfurt, November 1996.

Urhan Nilay (2008) "Panel 3: Suya Erişim Hakkı" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, Ankara: Mattek Matbaacılık, ss. 137-139.

USİAD (2007) "Su Raporu: Ulusal Su Politikası İhtiyacımız" Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği Yayını Ekim 2007, Ankara 2. Baskı: Ajans Gerçeküstü.

Üstün Beyza (2009a) "Proje Raporu: Doğal Ortamda Ağır Metal İzlemesi: Uygulama Alanı- Küçükçekmece Gölü ve Havzası" Nisan, 2009, İstanbul: TÜBİTAK

Hofwegen Van Paul. (2006) "Task Force on Financing Water for All", March 2006, Mexico: Editores Buena Onda S.A. de C.V.

Varghese Shiney. (2006) "General Agreement on Trade in Services and Water", IATP-Institute for Agriculture and Trade Policy, http://www.pcusa.org/trade/downloads/gats_water.pdf Erisim Tarihi: 4 Ekim 2008

WCDa. (2008) "Project output and dissemination".

http://www.dams.org/commission/workprog.htm. Erisim Tarihi: 3 Aralık 2008

WCDb. (2009) "Outline of the WCD" http://www.dams.org/commission/intro.htm Erisim Tarihi: 7 Şubat 2009

Winpenny James. (2003) "Report of the World Panel on Financing Water Infrastructure", Mart 2003. World Water Council, 3rd World Water Forum ve Global Water Partnership'in ortak çalışması ISBN 92-95017-01-3

World Bank. (2004) "Water Resources Sector Strategy: Strategic Directions For World Bank Engagement", Washington DC.

http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/06/01/000090341_20040601150257/Rendered/PDF/28114.pdf

Erişim Tarihi: 4 Ocak 2009

World Bank (2008) "Country Strategy, India Country Strategy" 20092012. http://www.worldbank.org.in/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/SOUTHASIAEXT/INDIAEXTN/0,,contentMD

K:22006280%7EpagePK:141137%7EpiPK:141127%7EtheSite-PK:295584,00.html

Erişim Tarihi: 7 Kasım 2008

WWC (2007) "Su İçin Farklılıkların Birleştirilmesi" 16-22 Mart 2009 5. Dünya Su Forumu için Birinci Duyuru, Eylül 2007, 5. Dünya Su Forumu Sekreteryası ve Dünya Su Konseyi (WWC).

WWC (2008) "World Water Vision".

http://www.worldwatercouncil.org/index.php?id=192

Erişim Tarihi: 6 Ekim 2008

WWF (2008) "WWF Türkiye'nin İş Dünyasıyla İlişkileri". http://www.wwf.org.tr/wwf-tuerkiye-hakkinda/kimlerle-calisiyoruz/is-duenyasiyla/ Erişim Tarihi: 15 Ekim 2008.